

Reformáció Öröksége 6

Reformáció Öröksége 6.

Sorozatszerkesztők:

Ablonczy Bálint – Csorba Dávid – Kiss Réka – Lányi Gábor

Reformáció Öröksége 6

Hagyomány Identitás Történelem 2020

Szerk.

Kiss Réka – Lányi Gábor

Károli Gáspár Református Egyetem
Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye
• Károli Gáspár Református Egyetem
Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet
Budapest, 2021

Kiadó: ETKI RÖM – KRE HTK Egyháztörténeti
Kutatóintézet Felelős kiadó: Hanula Gergely
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060; Fax: 455-9062

© Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom
Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye, 2021

© Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar

Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2021

© Szerzők, szerkesztők, 2021

Nyelvi lektorok
Mester Gyula, Mester-Varga Mónika

Idegennyelvi lektor
Gaál Izabella

Grafika
Asztalos József

Technikai szerkesztő
Hermán Zsuzsanna

Készült a Pátria Nyomda Zrt.-ben

ISSN 2676-9824

TARTALOM

LECTORI SALUTEM	7
BEVEZETŐ	9

17. század

BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND Kaposi Sámuel és Jacques Gaillard leideni teológiaprofesszor kapcsolatáról	13
PETRÓCZI ÉVA Angolszász és magyar puritán líra – párhuzamok és különbségek	39

18–19. század

CZEGLÉDI SÁNDOR Protestáns iskolák megítélése a reformkorban	55
KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD Az akkulturációtól az asszimilációig – az összeilleszkedés változatai. Zsidó származású református egyetemi tanárok családfái a polgári Korszakban és a református felekezeti-művelődési alakzat	69
MARCO DE LEEUW VAN WEENEN A holland református forradalomellenes irányzat családközpontú társadalomelméletének aktualitása	111
SÁRAI SZABÓ KATALIN Szász Károly pályaválasztása. Egy 19. századi polgár és püspök neveltetése és szocializációja	129
SZABÓ ANDRÁS Református lelkészi és tanítói életrajzok a családtörténet tükrében	153
SZATMÁRI JUDIT A türelmi rendelet hatása: filiák alakulása – materré válása. A mai szórványok 200 évvel ezelőtt – a felsőbaranyai és a külsősomogyi tractusban	169

20. század

BÍRÓ ÉVA	
Lelkészi kiskörök a Bács-Kiskunsági Egyházmegyében az ötvenes évek elején	191
FALUSI NORBERT	
Jegyzetek Hatvani Lajos lelkipásztor szolgálatához	217
HORNYÁK MÁTÉ	
Péter János püspök – külügyminiszter párttagsága	239
JÁNOSI CSONGOR	
Magyar nemzettudat szórványban. Jenei Tamás református lelkész bákói és magyarpalatkai szolgálata	253
KÖBEL SZILVIA	
„Külföldi tanulmányútjainak folytatása nagyfontosságú közérdek”. Végh József református lelkész hollandiai emigrációban a magyar politikai rendőrség látókörében	289
KRISKÓ JÁNOS	
Lelkészelölt a forradalomban. Bán Béla tevékenysége az 1956-os forradalom idején	305
RIGÓ RÓBERT	
Református tanítóképző építése Kecskeméten (1928–1930)	335
SZABÓ BENCE	
Lelkészi magatartásminták a diktatúra szorításában (Bács-Kiskun megye, 1958–1965)	359

Közelmúlt

ABLONCZY BÁLINT	
„Tenni nemcsak valami ellenében – ám valamiért is lehet”. Erdélyieket támogató illegális segélyszervezet a Kádár-rendszer végén	385
STEFANOVSKY ANDRÁS	
A magyar állam és a Magyarországi Református Egyház szerepvállalása és együttműködése a hitük miatt üldözött protestáns közösségek megsegítésében	401
Kötetünk szerzői	425

LECTORI SALUTEM

Egy nemzet, de akár egy személy identitása is rengeteg rétegből áll, rengeteg összetevőből tevődik össze. Hasonlóképpen van az egyházzal is. Amikor kimondjuk azt, hogy „reformátusság” mindannyian érezzük, hogy valóban többről van itt szó, mint gyülekezeti tagságról, felekezeti hovatartozásról. Ez nem csupán csak egy „konfesszióhoz,” hitformához-valláshoz, írásmagyarázati hagyományhoz való ragaszkodás, hanem egy közös kulturális hagyományhoz, szokásokhoz és megszokásokhoz, jó és rossz megrögzöttségekhez, evidenciák finom szövedékéhez való kötődést, és az azokban való otthonos mozgást is jelenti. Egy sajátos, egyedi, az értők, a beavatottak számára ismerős metanyelvet – identitást.

Az identitás rengeteg rétegből áll, rengeteg összetevőkből adódik össze. A „Hagyomány, Identitás, Történelem” konferenciasorozat elsősorban történeti megközelítéseket előtérbe helyező konferenciasorozat kíván lenni. A „reformátusság,” a református identitás múltbeli gyökereit, kialakulásának lépcsőfokait, formálódásának, inspirációinak forrásait kutatja. Nem öncélúan, hanem azért, hogy megválaszolhassuk a magunk és a ránk bízottak számára, hogy miért is vagyunk olyanok, amilyenek.

Lehet-e azonban a múlttal foglalkozni, egy ahistorikus, a „múltat végképp eltörölni” akaró, vagy abból az „éppen aktuális jelen múltját” hamisítani kívánó korban? A relativizmusok korában ezt valóban csak úgy lehet tenni, ha mi szem előtt tartjuk, hogy a világ nemcsak hangulat. A világ nemcsak olyan, aminek mi látjuk, vagy láttatni akarjuk. A világban van mérce, van iránytű. A vállvonogató, cinikus pilátusok világában van ami abszolút, van, ami objektív, ami Igaz. És hogy mi – ki is – az, abban Jézus önkijelentése visz minket tovább: Én vagyok – én vagyok az – „Én vagyok az út az igazság és az élet.” (Jn 14,6) Ez az Igazság nem egy elvont fogalom. Nem egy emberi konszenzus, közmegegyezés által életre

hívott társadalmi mérce, évezredek közmegállapodás, sorozatos emberi kompromisszum eredménye. Ez az Igazság egy személy. Jézus Krisztus, a Fiú, a megfeszített és feltámadott, az Úr. Ami szép, ami jó és ami az Igaz az azért az, mert Ő annak tartja. Amit pedig Ő nem tart annak, az pedig nemes egyszerűséggel nem az.

„Gyertek, keressük az Igazságot!” – a hagyomány szerint Kálvin János még Genfben kerülése előtt angouleme-i Bibliáóráin ezekkel a szavakkal üttötte fel a Bibliát. Keressük az Igazságot – erre kap meghívást minden keresztyén ember. És aki az igazságot, akár egy-egy ügy, történet, esemény kis-kis részigazságait hűen és elkötelezetten keresi, erről a nagybetűs Igazságról tudhat meg többet, hozzá kerülhet közelebb.

Konferenciasorozatunk címszavainak kezdőbetűi akrosztikonként a „HIT” szót adják ki. Ez több kíván lenni mintsem egy marketingfogás, vagy az egyházi kötődés kifejezése. Nem is arról akar ez árulkodni, hogy a múltat valamifajta kegyes szemellenzővel vagy ájtatos szemüvegen keresztül kívánjuk láttatni vagy éppen nem láttatni. Hanem a hit eredeti szava – *πιστις* – szerint, bizalmat kíván jelenteni: kapcsolatot és kötődést ehhez az abszolút Igazsághoz. Kötődést, elkötelezettséget egy szinthez, mércéhez, igényhez.

Ezekkel az alapvetésekkel bocsátjuk közre a 2020-as Hagyomány, Identitás, Történelem konferencia tanulmánykötetét. Az itt szereplő egyház-, művelődés, kultúr-, társadalomtörténeti tanulmányok igényes alkotások, szerzőik szakterületük elismert képviselői. Személyük és tanulmányaik összekötő szála, hogy a református egyházzól, a „reformátusságról” szólnak, annak sokszínűségéről, egy-egy kiválasztott szeletéről, azzal az igénnyel azonban, hogy általuk – ha tükör által homályosan látva is – de közelebb kerüljünk a teljeshez, az egyhez, az Igazsághoz.

„Gyertek, keressük az Igazságot!”

A szerkesztők

SZABADSÁG A HAGYOMÁNY ÉS AZ IDENTITÁS JEGYÉBEN

Ablonczy Bálint

A Károli Gáspár Református Egyetem (KRE) Egyház és Társadalom Kutatóintézetén belül működő Reformáció Öröksége Műhely küldetése a magyar református egyház-, társadalom- és művelődéstörténet eredményeinek minél szélesebb körű megismertetése. Munkánkkal reményeink szerint nemcsak egyetemünk egyházi arcélét erősítjük, de hozzájárulunk a magyar református identitás elmélyüléséhez is. Hároméves munkánk során e célkitűzéseket szem előtt tartva indítottunk podcastot, készítettünk filmet a kárpát-medencei magyar reformátusság trianoni sorsáról és Pógyor Istvánról, a Keresztyén Ifjúsági Egyesület 1953-ban börtönben elhunyt nemzet titkáráról, illetve adunk ki sorozatot Reformáció Öröksége Könyvek címmel. „Zászlóshajónk” mégis a Hagyomány-Identitás-Történelem (HIT) konferenciasorozat, amelyet a KRE Hittudomány Karán működő Egyháztörténeti Intézettel közösen szervezünk.

„Trianon ellen az tesz a legtöbbet, aki a legtöbb hazugságot irtja ki a magyar életből és a legtöbb igazságnak szerez érvényesülést” – írta egyszer Ravasz László, s ez az állítás alighanem igaz egyháztörténetünkre is. A magyar reformátusság közel félezer éves múltjáról majd’ fél évszázadon keresztül csak szigorú korlátok között, gyakran ferdítésekkel és elhallgatásokkal lehetett beszélni. Így hát a jelenkori egyháztörténet-írás egyik legfontosabb feladata nemcsak az, hogy ideológiai dogmáktól immár nem béklyózott szemlélettel tekintszen a korábbi évszázadok eseményeire, folyamataira, de az is, hogy feltárja, mi történt a magyar reformátussággal 1945 és 1990 között. Ezzel magyarázható, hogy a HIT 2020-as kötetében – amelyet a koronavírus-járvány miatt sajnos elhalasztott konferencia ellenére is fontosnak tartottunk megjelentetni – hangsúlyosan szerepelnek a diktatúra időszakával kapcsolatos tanulmányok. A lelkipásztorok magatartási formáiról, Péter János püspök kommunista párt-

tagságáról vagy az 1956-os forradalom egyházi résztvevőjéről szóló szövegek jelzik, milyen sok elmondatlan történetünk van még harminc évvel a diktatúra bukása után is.

Persze a HIT messze nem csupán a diktatúrával foglalkozik. Az elmúlt években konferenciasorozatunk a különféle egyháztörténeti korszakokat, témákat kutató történészek, levéltárosok, néprajzosok és teológusok legnagyobb Kárpát-medencei seregszemléje lett. Magyarországi, erdélyi, felvidéki és kárpátaljai szakemberek gyűlnek össze minden ősszel Budapesten, hogy legfrissebb kutatási eredményeik ismertetése mellett izgalmas eszmecseréket folytassanak ritkán látott kollégáikkal. A HIT-kötetek olvasói felfigyelhetnek arra, miként jelennek meg az előző évek előadásait követő élénk viták tanulságai a következő esztendőök tanulmányaiban, legjobb bizonyítékként a tanácskozásainkat jellemző szabad légkörnek. Ez a szellemiség, s az elhangzó előadások, majd a konferenciakötetekben megjelenő tanulmányok magas színvonala reményeink szerint garancia arra, hogy a Hagyomány-Identitás-Történelem sorozat még jó ideig a református egyháztörténetírás egyik legfontosabb szakmai fóruma marad.

17. század

KAPOSI SÁMUEL ÉS JACQUES GAILLARD
LEIDENI TEOLÓGIAPROFESSZOR
KAPCSOLATÁRÓL

Bujtás László Zsigmond

Kaposi Sámuel (teljes nevén Kaposi Juhász Sámuel) hosszúra nyúlt peregrinációja során Hollandiában Utrechtben kezdte tanulmányait 1683-ban.¹ Miután a Rajna-menti várost maga mögött hagyta, 1685. március 9-én a leideni egyetemre iratkozott be, ahol teológiát tanult, és a következő három év mindegyikének elején regisztráltatta magát hallgatóként.² Hosszú leideni tartózkodásáról peregrinációs naplójában³ számos részletet jegyzett fel. Kinti tevékenységével kapcsolatban közismert, hogy Tótfalusi Kis Miklós Aranyos Bibliájának egyik korrektora volt. Azon kevés magyar peregrinus közé tartozott, akik honoris causa szerezték meg a teológia doktora címet,⁴ nem sokkal hazatérése előtt 1688. április 30-án.⁵ Naplója szerint 1688. augusztus 30-án indult haza.⁶

- ¹ Benkő József szerint Kaposi hét évig (vagyis 1681-től) tanult külföldön. L. Benkő József: *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus, olim Dacia Mediterranea dictus*, 2. köt., Vindobonae, Kurtzböck, 1778, 283. A németországi egyetemek anyakönyveiben viszont nincs nyoma annak, hogy Hollandia előtt ott is járt volna.
- ² Bozzay Réka–Ladányi Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918*, Budapest, ELTE Levéltára, 2007 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.), 1427. és 2906. tétel.
- ³ *Manuscriptorum t(omus) 7. continens Omnium Samuelis Capossii Anno D(omi)ni 1695.* (a továbbiakban *Omnium*). Lelőhelye: Kolozsvári „Lucian Blaga” Egyetemi Könyvtár, Collectie Speciale, Univ. Mss. 692.
- ⁴ A doktori cím Leidenben történt megszerzéséről a saját maga által készített sírversében is megemlékezett. L. Benkő, *Transsilvania*, 285. L. még Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium története*, Marosvásárhely, Református Kollégium nyomdája, 1896. 140.
- ⁵ Molhuysen, P. C.: *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit, 1574–1811, Deel 4, 1682–1725*, 's-Gravenhage, Nijhoff, 1920 (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, 45.), *201.
- ⁶ Kaposi, *Omnium*, f. 77r.

Hazatérte után 1689-től a sárospataki kollégium Gyulafehérváron menedékre lelt részénél kapott professzori állást, ahol a filozófiát és a nyelveket, majd később a teológiát is oktatta. Életrajzát először Bod Péter foglalta össze tömören,⁷ őt Benkő József követte,⁸ utána pedig Koncz József írta meg részletesen.⁹ Gömöri György a Hollandiából Angliába tett látogatását,¹⁰ Csorba Dávid Kaposi peregrinációs naplójának vonásait elemezte,¹¹ a legújabb róla szóló közlemény szerzője, Ledán M. István pedig találóan az utolsó a magyar polihisztornak nevezte,¹² és joggal, mert a teológia és a keleti nyelvek, köztük a héber melletti elköteleződésén,¹³ illetve a rovásírás iránti érdeklődésén kívül¹⁴ más tudományágakkal is foglalkozott: számos filozófiai, földrajzi, kronológiai, genealógiai, asztronómiai vonatkozású műve maradt kéziratban.¹⁵ Ami teológiai tárgyú munkáit illeti, többek között áttekintést készített a magyar egyháztörténetről és magyarázatot a Heidelbergi Kátéhoz.¹⁶ Nyilván a peregrinációja során létrejött kapcsolatainak is szerepe volt abban, hogy 1703-ban az erdélyi kollégiumok közül elsőként a sárospatak-gyulafehérvárinak sikerül ösz-

⁷ Bod Péter: *Magyar Athenas*, [Nagyszében], 1766, 128–130.

⁸ Benkő, *Transsilvania*, 284–285.

⁹ Koncz, *A Marosvásárhelyi*, 134–144.

¹⁰ Gömöri György: Kaposi Juhász Sámuel angliai utazása és későbbi tanári működése, in: Deé Nagy Anikó et al. (szerk.): *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802–2002*, Marosvásárhely, Mentor, 2002, 523–529.

¹¹ Csorba Dávid: Kaposi Juhász Sámuel, az „európai utas” és peregrinációja a naplója alapján, in: Bozzay Réka (szerk.): *Történetek a Mélyföldről: Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban*, Debrecen, Printart-Press, 2014, 116–136.

¹² Ledán M. István: Egy elfeledett polihisztor elfeledett írása (?), *Református Szemle* 113 (2020/6), 616–644.

¹³ L. erre Juhász Szandra: Héber nyelvű bejegyzések a 16–18. századi album amicorumokban. in: Tompa Zsófia (szerk.): *Filológia és irodalom. Tanulmányok a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának Kárpát-medencei irodalmi MA- és PhD-hallgatók számára rendezett Filológia és irodalom című konferenciáján elhangzott előadásokból*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely / Opuscula Litteraria, 4.), 137–164, 151.

¹⁴ Kaposi küldte meg Bél Mátyásnak azt a rovásírásos ábécét, melyet az utóbbi később nyomtatásban közölt. L. Bél Mátyás, *De vetere litteratura Hunno-scythica exercitatio*, Lipsiae, Monath, 1718, 25.

¹⁵ Koncz, *A Marosvásárhelyi*, 141–143.

¹⁶ Uo., 141.

töndíjat szerezni diákja, Henczidai Mátyás számára a teológus hallgatók bentlakásos leideni intézetében, a Staten-Collegeben.¹⁷

Kaposi hollandiai tartózkodása alatt számos üdvözlő verset írt diáktársaihoz. Ezek döntő többsége latin nyelvű, de maradt fenn tőle héber nyelvű költemény is Nánási Mihály disputációjában 1687-ből,¹⁸ sőt egyik diáktársának, Apáti Miklósnak 1686-ban előadott egyetemi munkájához¹⁹ egyszerre öt (héber, szír, görög, latin és magyar) nyelven írt verset.

Hollandiában írt latin nyelvű versei három évhez köthetők. 1686-ban Leidenben Komáromi A. János *Christus Sol* című önálló művéhez,²⁰ Musnai Mihály és Nógrádi Benedek disputációihoz,²¹ 1687-ben Apáti Miklós, Kondorosi János és Rápóti Pap Mihály szintén leideni egyetemi munkáihoz²² írt költeményt, míg 1688-ban Apáti Miklós önálló, Amszterdamban megjelent művéhez, a *Vita triumphans*hoz²³ írt üdvözlősorokat. Külföldön készült és nyomtatásban megjelent latin versei mellett van még egy több részből álló kézírásos bejegyzése leideni diáktársa, Apáti Miklós album amicorumában is.²⁴

A latinul való verseléssel itthon sem hagyott fel: Pápai Páriz Ferenc három művéhez is írt köszöntő verset,²⁵ és az enyedi professzor fiának emlékkönyvébe is írt sorokat.²⁶ Ezen a nyelven különösen szívesen ver-

¹⁷ Miklós Ödön: Magyar diákok a leideni Staten Collegeben. In: *Theologiai Szemle* 4(1928), 296–297. L. újabban Bujtás László Zsigmond: Bethlen Miklós és a sárospatakyulafehérvári kollégium leideni stipendiuma (1703–1709), in: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* 2(2004), 96, 100–105.

¹⁸ RMK III. 3447.

¹⁹ RMK III. 3402.

²⁰ Komáromi (Comaromi) A. János: *Christus Sol, sive astronomia christiana. Adeoque, summa totius de Christo doctrinae sub emblemate Solis*, Lugduni Batavorum, Luchtmans, 1686. (RMK III. 3404)

²¹ RMK III. 3405, 3406.

²² RMK III. 3445, 3446, 3450.

²³ *Vita triumphans civilis sive universa vitae humanae peripheria ad mentem illustris herois et philosophi, D. Renati Des Cartes: ex unico centro deducta*, Amstelodami, Someren, 1688. (RMK III. 3491)

²⁴ A bejegyzés kelte: Leiden, 1687. augusztus 18. L. Apáti Miklós album amicorum, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Kézirattár, R 689, 38–39.

²⁵ Koncz, *A Marosvásárhelyi*, 144.

²⁶ A bejegyzés kelte: Nagyszeben, 1711. július 5. L. Pápai Páriz Ferenc album amicorum, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Tört. Napló kis 8° 6., 11.

selhetett: anagrammát írt saját nevére,²⁷ naplójában számos latin idézetet jegyzett fel²⁸ és külföldi útja során az épületek falain látható feliratokat is megörökítette,²⁹ sőt előadásai előtt saját 17 soros verses könyörgését olvasta fel.³⁰

Alábbiakban Kaposi két ismeretlen, szintén Hollandiában készült latin nyelvű versét mutatom be, melyek az eddig ismertektől eltérnek abban, hogy azokat nem valamelyik honfitársához, hanem *Jacques Gaillard* (1620–1688) leideni teológiaprofesszorhoz írta 1686-ban, illetve 1688-ban a tudós emlékére, annak halála után.

A holland tudós munkássága a magyar közvélemény előtt kevésbé ismert, részben azért is, mert 1686-ban olyan nagy elődöt követett a teológiai katedrán, mint a sziléziai származású *Christoph(orus) Wittich(ius)* (1625–1687), másrészt mert Gaillard 1688-ban bekövetkezett halála miatt csak két évig töltötte be a tisztséget. E két év alatt viszont több magyar diák is disputált nála: 1686-ban Apáti Miklós,³¹ 1687-ben ismét Apáti, Kondorosi János, Nánási (Lovász) Mihály, Nógrádi Benedek és Rápóti Pap Mihály.³² Munkásságáról nemrég Fekete Csaba adott tömör, de találó jellemzést, megemlítve, hogy a disputációk vezetésén kívül 1686 decemberében Komáromi A. János már említett művét is próbálta.³³

Gaillard a franciaországi Montauban városában született 1620 körül, tanulmányai után az ottani akadémia tanára lett. Miután a jezsuiták az intézmény egy részét elfoglalták, őt magát pedig örökös száműzetésre ítélték, azzal a váddal, hogy az akadémia megszállását ellenzőket ő bujtotta fel. 1662-ben Hollandiába emigrált. Ott ettől az évtől ’s-Hertogenboschban, majd 1666-tól Leidenben lett az ottani francia ajkú reformátusok lelkésze. Leidenbe kerülése után kérvényezte, hogy órákat tarthasson az egyetemen, de ehhez az egyetem kurátorai csak azzal a feltétellel járultak hozzá, ha előbb megszerzi a teológia doktora címet. Erre 1668-ban került sor, ettől fogva lelkészi tiszte mellett lectorként, vagyis előadóként mű-

²⁷ Kaposi, *Omniarium*, f. 54v.

²⁸ Uo., f. 147r.

²⁹ Uo., passim.

³⁰ Koncz, *A Marosvásárhelyi*, 143–144.

³¹ RMK III. 3402.

³² RMK III. 3445; 3446; 3448; 3449; 3450.

³³ Fekete Csaba: Komáromi Jánosok, *Magyar Könyvszemle* 133(2017/1), 85.

ködött az egyetemen. Előbbi tisztségei mellett 1670-től a városban az eredetileg alapvetően a hollandiai francia anyanyelvű diákok számára 1606-ban létrehozott *Collegium Gallo-Belgicum* (Collège Wallon, Waals College) (a továbbiakban „francia” kollégium) vezetője is volt, végül 1686-ban ki nevezték a teológia professzorává.³⁴

Gaillard legelső Hollandiában született művében a szentírásbeli Sára és Hágár történetével foglalkozott,³⁵ ezt a témát leideni évei több diákjával is disputáltatta először *Sara et Agar, hoc est, de numero et natura foederum Dei cum hominibus* közös címmel.³⁶ A két szentírásbeli nőalak, illetve az Isten által az embernek ajánlott szövetség később is foglalkoztatta: 1676-ból is maradt fenn egy olyan disputáció, melyben egyik diákja Gaillard előnkletével újra ezt a témát tárgyalta.³⁷ 1683-ban jelent meg *De filio hominis* című terjedelmes, húsz fejezetből álló kötete,³⁸ melyben többek között azt vizsgálta, hogy Dániel próféta miért nevezte jövendöléseiben a Messiást Emberfiának, és miért használta Jézus magáról szólva gyakran és szívesen ezt a kifejezést.³⁹ 1684-ben a Jézus származásáról írt művével⁴⁰ a genealogia theologica területén is letette névjegyét. Professzori kinevezése évében látott napvilágot *Melchizedecus* című munkája,⁴¹ melyben azt állította, hogy Melchizedek maga Jézus, ami még református körökben is ellenkezést váltott ki,⁴² sőt művei közül egyedülként bekerült a Róma által

³⁴ Posthumus Meyjes, G. H. M.: *Geschiedenis van het Waalse College te Leiden (1606–1699), tevens een bijdrage tot de vroegste geschiedenis van het fonds Hallet*, Leiden, Universitaire Pers, 1973, 130–133.

³⁵ Jelenleg nem ismert belőle példány, így nem tudni, hogy megjelent-e nyomtatásban. L. Posthumus Meyjes, *Geschiedenis*, 133.

³⁶ Jelenleg nyolc ilyen címmel megjelent disputáció ismert, mindegyik 1668-ban Leidenben látott napvilágot.

³⁷ Dellius, Godefridus: *Sara et Agar, hoc est num Deus unum plurave cum hominibus foedera pepigerit*, Lugd(uni) Bat(avorum), Horn, 1676.

³⁸ *Eskol anavim hoc est Specimen quaestionum in Novum Instrumentum de filio hominis*, Lugduni Batavorum, Lopez, 1684.

³⁹ Mueller, Mogens: *The expression 'Son of Man' and the development of christology. A History of interpretation*, London–New York, Routledge, 2012, 106.

⁴⁰ *La genealogie de Jesus Christ avec le demélement des difficultés, qui se rencontrent dans cette genealogie Matth. 1.1. etc. Luc. 3.23. etc.*, Leiden, Lopez, 1683.

⁴¹ *Melchisedecus, Christus unus, rex iustitiae, rex pacis*, Amstelaedami, Wolters, 1684.

⁴² Bie, Jan Pieter de–Loosjes, Jakob: *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland, Derde deel*, 's-Gravenhage, Nijhoff, 1919–1931, 165.

betöltött könyvek közé.⁴³ Gaillard egyike volt annak a néhány Franciaországból menekült francia tudósaknak, akik hollandiai egyetemeken állást kaptak,⁴⁴ és e tisztsége és a „francia” kollégium élén betöltött pozíciója miatt jelentős helyet foglalt el a hollandiai francia református egyházon⁴⁵ belül: számos alkalommal kérték fel könyvek cenzorának, és háromszor is a francia egyház zsinatának levezető elnöke volt.⁴⁶ A már említett Melchisedecus ellenére a többi Franciaországból menekült tudós- és lelkész társához hasonlóan a református ortodoxia képviselője volt,⁴⁷ nem tartozott a harcos teológusok közé, a korabeli hitbeli kérdésekkel kapcsolatos vitákban igyekezett a vitázó felektől egyenlő távolságot tartani.⁴⁸

Hosszú, több, mint negyedszázados lelkési szolgálata idejéről – más lelkészekől eltérően – mindössze egy prédikációjának szövege ismert, melyet 1667-ben Heusdenben, a hollandiai francia egyház zsinatának megnyitásakor mondott el *l'Échole sainte des femmes* címmel,⁴⁹ amire teológiai gondolkodásmódjának illusztrálására érdemes kitérni.

Gaillard kiindulásul Pál apostolt idézi: „A ti asszonyaitok a gyülekezetekben, mert nincsen megengedve nékik, hogy szóljanak; hanem engedelmesek legyenek, amint a törvény is mondja. Hogyha pedig tanulni akarnak valamit, kérdezzék meg otthon az ő férjüket; mert éktelen dolog asz-

⁴³ Du Bujanda, J. M.: *Index librorum prohibitorum, 1600–1966*, avec l'assistance de Marcella Richter, Sherbrooke–Montréal–Genève, Centre d'études de la Renaissance, Université de Sherbrooke, Médiaspaul, Droz, 2002 (Index des livres interdits, 11.), 367.

⁴⁴ Gibbs, G. C.: Some intellectual and political influences of the Huguenot emigrés in the United Provinces, c. 1680–1730, in: *Bijdragen en medelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 90(1975/2), 262.

⁴⁵ A Hollandiába a 16. század második felétől folyamatosan letelepedő francia reformátusok számos városban alapítottak gyülekezeteket. Az ezeket összefogó egyházuk a holland református egyház részeként, de külön szervezetként és külön zsinatokat tartva működött.

⁴⁶ Posthumus Meyjes, *Geschiedenis*, 132.

⁴⁷ Eijnatten, Joris van: The Huguenot clerisy in the United Provinces. Aspects of Huguenot influence on Dutch intellectual life after the Revocation, in: Sandra Pott et al. (eds.): *The Berlin Refuge, 1680–1780. Learning and Science in European Context*, Leiden–Boston, Brill, 2003 (Brill's Studies in Intellectual History, 114.), 207–236, 219.

⁴⁸ Posthumus Meyjes, *Geschiedenis*, 136. Életrajzára l. újabban: Nauta, D. et al. (eds.): *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme, Deel 1*, Kampen, Kok, 1978, 80–81.

⁴⁹ *L'échole sainte des femmes ou sermon sur ces paroles de l'épître de Saint Paul à Tite, chap. 2. v. 4.*, Leyde, Du Pré, 1667.

szonynak szólni a gyülekezetben.” (1Kor 14, 34-35),⁵⁰ majd felteszi a kérdést, hogy ha a nők nincsenek megfosztva az üdvösségtől, miért vannak megfosztva az üdvösség ígéjének hirdetésétől.⁵¹

Bár az apostol szerint a nőknek örök törvény tiltja, hogy nyilvánosan tanítsanak az egyházban, azt nem tiltja, hogy ott prófétáljanak. Hivatkozik a Korinthusiaknak írt első levél azon részére (1Kor 11, 5), melyben az apostol nem zárja ki a nőket a prófétai szolgálatból. Ha viszont ez így van, akkor – kérdezi – hogyan egyeztethető ez össze a nők által nyilvánosan végzett tanítás kategorikus tilalmával? Hiszen a prófétálás a nyilvános oktatás egy formája.⁵²

Az ellentmondást úgy véli feloldhatónak, hogy szerinte a már említett két jelentésen kívül a prófétálás azt is jelentheti, hogy az ember a Szentlélek rendkívüli ihletése által Istent dicsőítve énekel. Gaillard szerint a Szentírásban a prófétálás és Isten dicsőségének ünneplése ugyanaz a dolog, amit szerinte a Szentírás több helye (1Sám 10,5 és 1Kron 25,1-3) is megerősít. Végkövetkeztetése: Istent énekelve dicsőíteni nem ugyanaz, mint nyilvánosan tanítani. Tanítani annyi, mint Isten üzenetét közvetíteni a nép felé, míg az éneklés a nép által Isten felé közvetített üzenet. A tanítás a kiválóság és a tekintély dicsőséges jellegét hordozza, ami csak a férfiaké lehet, míg az éneklés a szegénység és a nyomorúság szomorú jellegét hordozza, ami csak a nőkhöz társulhat.⁵³

A leideni professzor magyarokkal való kapcsolata érthetően professzor-rá való kinevezése után vált intenzívvé, beiktatása előtt ugyanis a magyar teológushallgatók a már említett Wittichiusnál és a másik teológiai professzornál, a szintén francia származású *Étienne Le Moynes*-nél (1624–1689) disputáltak. A Wittichius halálával elnyert professzori szék elfoglalása után – a fennmaradt disputációk alapján – 1686-ban és 1687-ben egyértelműen több magyar diák választotta Gaillard-t: nála öt,⁵⁴ míg La Moynes-nél csak

⁵⁰ Károli Gáspár fordítása

⁵¹ Posthumus Meyjes, G. H. M.: *Les années de Jacques Gaillard aux Pays-Bas et son sermon „L'Échole sainte des femmes”* (1667), in: Michelle Magdelaine et al. (eds.): *De l'humanisme aux Lumières: Bayle et le protestantisme. Mélanges en l'honneur d'Élisabeth Labrousse*, Paris–Oxford, Universitas, Voltaire Foundation, 1996, 157–168, 163–164.

⁵² Uo., 165.

⁵³ Uo., 165–166.

⁵⁴ Apáti Miklós (kétyszer), Kondorosi János, Nánási (Lovász) Mihály, Nógrádi Benedek, Rápóti Pap Mihály

két diák⁵⁵ disputált. Elgondolkodtató tény, hogy az előbbinek professzori tevékenysége idejéről kizárólag az ő vezetésével, magyar diákok által előadott értekezések maradtak fenn, miként az is, hogy a vele disputációja kapcsán kapcsolatba került hat magyar diák⁵⁶ közül öt debreceni volt.

Apáti Miklóstól tudjuk, hogy Leidenben Gaillard volt a szállásadója,⁵⁷ és nyilván ez volt az oka annak, hogy a magyar diák 1686-os disputációjához⁵⁸ házigazdája-tanára is írt üdvözlőverset,⁵⁹ és Apáti emlékkönyvébe is sorokat írt.⁶⁰ A professzor kedveltsége is közrejátszhatott abban, hogy művei megtalálhatók voltak korabeli magyar (főleg partiumi és erdélyi) könyvtárakban, illetve könyvjegyzékekben. Egyedül Apáti egykori könyvtárában volt meg a *Sagar et Hagar* című, közelebbről nem azonosítható műve,⁶¹ viszont több könyvjegyzékben előfordul, illetve többen vásárolták meg a *De filio hominist*,⁶² illetve a *Melchisedecust*.⁶³ Az, hogy a korból

⁵⁵ Musnai Mihály, Nánási (Lovász) Mihály

⁵⁶ Az említett öt diák és Komáromi A. János, akinek művét 1686 decemberében approbálta.

⁵⁷ Apáti, *Vita triumphans*, *4[v].

⁵⁸ *Disputatio theologico-critica tripertita naturae tön ürüm we-tümüm Urim et Thummim ad mentem Scripturae Sacrae, supertatis heterogeneis opinionibus enucleandae consecraneae, pars prima–tertia*, Elzevier, Lugduni Batavorum, 1686.

⁵⁹ Gaillard a Wittichius elnökletével előadott 1. részhez írta köszöntő sorait. Szintén ebben a részben található Kaposi Apátihoz intézett üdvözlő sorai is.

⁶⁰ A bejegyzés kelte: Leiden, 1687. augusztus 20. L. Apáti, *Album amicorum*, 9.

⁶¹ Oláh Róbert: Egy református lelkész könyves műveltsége. Apáti Madár Miklós olvasmányai, II., *Magyar Könyvszemle* 129(2013/3), 331. – A közlemény szerzője az Apáti által megadott tételt a Gaillard elnökletével előadott első disputációval azonosítja, ez azonban bizonytalan, mivel ahogy korábban volt már róla szó, összesen nyolc ilyen egyetemi értekezés született. Elképzelhető, hogy ezekből esetleg készült gyűjtőkötet is, és ez volt Apáti birtokában.

⁶² Többnyire intézményi (debreceni és sárospataki) könyvtárakban volt a műből példány. L. például Fekete Csaba – Kulcsár György – Monok István – Varga András (s. a. rend.): *Partiumi könyvesházak, 1623–1730 (Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah)*, Budapest–Szeged, Magyar Tudományos Akadémia, 1988 (Adattár XVI–XVIII. századi mozaikaink történetéhez, 14.), 112, 114, 285.

⁶³ Például Teleki Pál Hollandiában vette meg magának 1697-ben. L. Font Zsuzsa (szerk.): *Teleki Pál külföldi tanulmányútja. Levelek számadások, iratok, 1695–1700*, Szeged, Szegedi Oktatástörténeti Munkaközösség, 1989 (Fontes rerum scholasticarum, 3.), 292. Az 1700-as évek elején volt belőle példány kollégiumi könyvtárakban is L. Fekete – Kulcsár – Monok – Varga, *Partiumi könyvesházak*, 112, 211, 241.

csak ez a néhány mű adatosható, Gaillard magyarországi és erdélyi recepciójának korlátait is mutatja: az előbbi jó használható kézikönyvként, az utóbbi „különös” olvasnivalóként került be peregrinusaink útipoggyászába.

A holland tudós a teológia professzorává történt kinevezése alkalmából 1686. április 5-én nagy ívű orációt tartott,⁶⁴ melynek szövege nyomtatásban is megjelent ezzel a címmel: *JACOBI GAILLARDI / Ecclesiae Gallo-Belgicae Pastoris, Philosophiae / et S. S. Theol. Doct. ac Professoris / ORATIO / inauguralis / de / Gloria ministerii / verbi aeterni / opposita / gloriae ministerii / Mosis et legis / dicta / In frequentissimo Auditorio Lugd. Batav. / I. Non. April. A. MDCLXXXVI.*⁶⁵

A szónok a témát az Ószövetség 2Móz,34-ből kiindulva kezdi, azzal a jelenettel, mikor Mózes lejön a Sínai-hegyről a két kőtáblával, és úgy sugárzik az arca, hogy az izraeliták félnek a közelébe menni. Mikor hozzájuk beszél Mózes, leplet tesz az arcára. Amikor azonban az Úr elé járul, leveszi a leplet. E cselekvés értelmezéséhez a szónok Pált hívja segítségül (2Kor 3,7; 3,12), aki szerint Mózes azért tett leplet az arcára, hogy Izrael fiai ne az ő múlandóságát lássák, hiszen az ő arcának dicsfénye az Úrral való beszélgetéséből eredt és a Törvényadó Isten dicsősége volt. Ez az Erkölcsi Törvény Krisztushoz vezet, a holt betűtől az éltető lélekig.

A lepel kétféle lehet: külső, ami Mózes elcsendesedését, alávetettségét szimbolizálja, vagy belső, ami a megértést akadályozza. Az „elfátyolozott Evangélium” a „Világ Fejedelme” által elvakítottak számára vált ilyenné.

De Krisztus szolgálói nem fedik el lepellel az Evangéliumot. Ahogyan Isten megvilágította Mózes arcát, megvilágítja az ő szívüket is. Az Örök Ige szolgálói messze felülmúlják Mózes dicsőségét. Ők testi-lelki halottakat támasztanak fel, halhatatlansággal ajándékozzák meg őket. Az Újszövetség szolgálói ezt a dicsőséget nem takarhatják el a hallgatás fátyolával! Szolgáinak – pásztorok és tudósok szolgálatával – nagy dicsőséget ad az

⁶⁴ Gaillard már szűk húsz évvel korábban, 1668-ban, teológiai doktori címének megszerzésekor is mondott szónoklatot: *Oratio inauguralis de natura et dignitate S.S. Theologiae sub hoc lemmate; visum est signum magnum in coelo: mulier alicta sole, sub cujus pedibus erat luna: et in capite corona dudecim stellarum. Apoc. 12. vs. 1.,* Lugduni Batavorum, Du Pré, Fortrie, 1668.

⁶⁵ Jacobus Gaillardusnak, a francia–holland Egyház Lelki Pásztorának, a Filozófia és a Szent Teológia Doktorának és Professzorának [professzori] beiktatásán mondott BESZÉDE az Örök Ige szolgálatának dicsőségéről, szembeállítva Mózes és a Törvény szolgálatának dicsőségével. Elhangzott Leidenben, az auditoriumban, népes hallgatóság előtt az 1686. év április 4. napján. Szőke Ágnes fordítása.

Isten műveinek véghezviteléhez. Nyújtsák hát az Evangélium ismeretét az egész földkerekségnek!

Beszéde végén a szónok így fohászkodik Istenhez:

Bölcsesség Lelke! Töltsd el szemünket belül, kívül, hogy az Írásokat megismerjük, hogy aztán a tiszta igazságot sugározzuk másokra! Megadtad nekem, hogy ezt akarjam. Add, hogy képes is legyek rá!

Az oráció *stílusa* lebilincselő. A szónok a klasszikus retorikai ismeretek teljes birtokában adja elő témáját, latin mondataiba szőtt nagyszámú görög és héber idézettel. Bibliaismeretét az Ó- és Újszövetségből vett számos utalás mutatja, többségük az előfordulási hely megnevezésével szerepel a kinyomtatott orációban, néhány közülük (pl. *via, veritas et vita* = út, igazság és élet) könnyedén bukkan elő a szövegből. A klasszikus görög-római kultúra sok területe szerepel itt: a filozófia, a mitológia, a vallási szokások, sőt: Horatius-reminiscenciák is, pl. „*bene praeparatum pectus*” (Carm. II. 10. 14-15.); „*favete linguis*” (Carm. III. 1. 2.); „*integer vitae scelerisque purus*” (Carm. I. 22. 1.); „*rebus (in) arduis*” (Carm. II. 3. 1.) A szónok érzelmi elköteleződése az ifjúság, az egyetemi diákság iránt kicsendül már a kezdő megszólításokból is, de még inkább a beszéd befejező részéből.⁶⁶

Kaposi a leideni professzort az alábbi latin nyelvű, disztichon formában írt üdvözlő verssel köszöntötte:

”אגלאּ [׀]”⁶⁷

MELOS,

Votivum redolens Paeana

CELEBERRIMO VIRO

JACOBO GAILLARDO,

Phil(osophiae) et S(acro)S(anctae) Theol(ogiae) Doct(ori) ejus in

Academia Lugduno-

Batava Professori Clarissimo;

Ejusdemque uti Magnis, ità Debitis Honoribus

⁶⁶ A mű ismertetését Szőke Ágnes készítette.

⁶⁷ Helyesen: אגלאּ. Az eredetiben az álef előtt álló és a héberben a mozaikszavakat jelölő jel, a gersájim helyesen az álef után – a héber írás irányát követve az utolsó betű, az álef előtt – áll. A mozaikszó olvasata: AGLA = Atá gibór le-olám Adonáj. Sajó György átírása és szíves közlése.

Erectum

Hanc *Lugdunensem* fanti Tibi nuper ad *Aram*
 Scripta et tergemino littera quaeque Typô.
 Jamque *Oculis* isthinc, hinc *Cordibus*, *Auribus* illinc
 Volvitur, et doctam Pallada ubique sapit.
 Nomen ut excipiant *Aures*: *Cor* fortiter optet:
 Aspiciant *Oculi*, suspiciantque, Tuum.
 Tergemini ut Testes, *Cordati*, *Auriti*, *Oculati*
 Contendant *Famam* tollere ad *Astra*, Tuam.
 Tu quoque *Leidà* dignus habebere, Te quoque *Leida*
 Aeternatoris, digna, canenda metris.
Indigenam Te *Fama* facit. Popularibus et cùm
 Utaris *Belgis*; Advena nullus eris.
 Victa nequit vinci *Fama* haec, non clausa teneri,
 Non occisa mori, sed neque capta capi.
 Fax nullo spectanda venit tàm splendida fumo;
Zoilus huc frustra dente petente venit.
 Tela retundere, terga prehendere, ferreque *Bellum*
Sacrum, ergo hic natas aspice *Belga*, manus.
 Atque hinc exspecta *Μελετήματα* Coelica, donec
 Pro *Sacra* hac *Pullam* det *Libitina* Togam.
 Ex Hoc exspecta, nunquam temeranda JEHOVAE
Federa, concinno proposita eloquio.
 Ex Hoc luciferam Divini *Lampada* Verbi,
Lampada, Justitiae Sole micantis, habe.
 Huic *Vitam*, Huic *Vires*, Huic *Vitae gaudia* mecum,
 In Coelum elata, quaeso, precare manu.
 Talibus haec *Aetas Messoribus* indiget. Ergò
 Plures in *Messem* mittito, Christe, Tuam.
 Judiciis ambusta Tuis Ecclesia *nigra* est!
 Fac, fiat vultu candida facta Tuo.
 Et, siquidem nostros Tua praeterit ira penates;
 Seposità, teneras excipe, nube, preces.

Quod

SAMUELI CAPOSSIO, Pannonio
 (multis praedicto Oratori, nominibus gratulabunda) ad calamum dictavit Calliope.

Magyarul:

Te hatalmas vagy mindörökké, Uram.⁶⁸
KÖLTEMÉNY,
paian⁶⁹-szerű ünnepi himnusz
A NAGYHÍRŰ FÉRFIÚNAK,
JACOBUS GAILLARDUSNAK,
a filozófia és a szent teológia doktorának, a hollandiai leideni egyetem
híres professzorának,
az ő nagy és illő tiszteletének
szentelve

Lugdunum⁷⁰ emelvényéről nemrég aki szóltál,
írodott ez a vers Néked, hármias Alak.
Tőled a Szemnek, hol meg az Észnek, hol meg a Fülnek
árad elő valami: Pallaszt⁷¹ ízleli szánk.
Hogy neved hallja fülünk, óhajtja az ész is erősen,
s hogy rád néz a szemünk, immár érti is azt.
Mindhárom tanú: mind aki ért, aki hall, aki lát is,
versengvén emeli híred a csillagokig.
Méltónak bizonyulsz Lejdához,⁷² Lejda is hozzád,
versben zengve neved, ki hírét növeled.
Itt születetté⁷³ tett a hírneved. És ha időzől
belgák⁷⁴ népe között, jött-ment nem leszel itt.
Nem képes ez a hír legyőzve, bezárva se lenni,
megnyírbálva is él, ám rabul ejtve se hal.
Látnivaló: itt nagy láng annyira füsttelenül jön,
fenne fogát Zoilus⁷⁵ jó ide? hasztalan az!

⁶⁸ Sajó György fordítása

⁶⁹ (Apollónt) dicsőítő himnusz

⁷⁰ Leiden e korban használt latinos neve

⁷¹ Pallasz (Athéné): a bölcsesség istennője

⁷² Leiden nevének peregrinusaink által is használt másik latinos alakja

⁷³ utalás Gaillard francia származására, ugyanis Franciaországban, Montauban városában született, és csak később települt át (emigrált) Hollandiába

⁷⁴ a hollandok megnevezésére használt korabeli kifejezés

⁷⁵ közmondásosan gáncsoskodó kritikus

Tud kivédeni dárdát, s azt utolérni, ki elfut,
 vívni Szent Háborút:⁷⁶ itt született ez a kéz!
 Hát innen várd Égi Tennivalóidat, mígnem
 a Szent Tóga⁷⁷ helyett gyásztogát ad a Halál.⁷⁸
 Várd hát, hisz soha nem sérül törvény Jehovánál,
 szép szónoklatodért mindazt, mit megígért.
 Légyen az isteni Szó ragyogó fáklyája kezvedben,
 mert az Igazságé fáklya, mi szórja a fényt.
 Életidőt és életerőt is kérj velem együtt,
 s szívbeli jó örömet, égre emelve kezed.
 Ily Aratókra van itt szüksége korunknak. Krisztus!
 Kérünk, küldj sokakat az Aratásba,⁷⁹ Urunk!
 Törvényszéked előtt perzselve sötétlik az Egyház,
 nézz le reá kegyesen, hadd legyen újra fehér.
 És tán meglehet, hogy haragod nem sújt le miránk még,
 ó, tedd félre borúd, hallgasd meg az imánk!

Ezt

a magyar KAPOSI SÁMUELNEK
 (hogy sok szóval gratuláljon a fent említett
 Szónoknak) Kalliopé⁸⁰ mondta tollba.⁸¹

Szőke Ágnes fordítása

Aligha lehet kétséges, hogy Kaposi az oráció felolvasásakor jelen volt – hiszen egy professzor ünnepélyes beiktatása a korban az egyetemi élet olyan kiemelkedően fontos eseménye volt, melyen a diákok hivatalból részt vettek –, ahogy az sem, hogy a magyar peregrinus nem Gaillard szónoklata kapcsán járt először az egyetem auditoriumában,⁸² ahol a pro-

⁷⁶ utalás a protestánsok igaz hitért vívott harcára

⁷⁷ toga: a rómaiak ünnepi viselete; Szent Tóga: itt: a református prédikátorok viselete (talár)

⁷⁸ Libitina: halálistennő, képletesen: a Halál

⁷⁹ Aratók, Aratás: Mt 10,37-38

⁸⁰ Kalliopé: a (hős)költészet Múzsája

⁸¹ utalás a megszólított ünnepi orációjára, melyet az professzori beiktatása alkalmából tartott

⁸² Teljes nevén: auditorium theologicum, mely az egyetem épületének földszintjén helyezkedett el, ellentétben az auditorium iuridicummal, mely az emeleten kapott helyet.

fesszor a szónoklatát elmondta, mivel az fontos színtere volt az egyetemi életnek: többek között itt zajlott a disputációk és disszertációk felolvasása, illetve a respondens és az opponens(ek) vitája.⁸³ Naplójából tudjuk, hogy később is, más ünnepi alkalomból is megfordult a teremben, amikor 1687. november 14-én *Arend baron van Wassenaer* orációját hallgatta meg III. Vilmos orániai herceg születésnapja alkalmából, sőt még azt is fontosnak tartotta feljegyezni, hogy az auditorium orgonái a Te Deumot zengték.⁸⁴

Ahogy Kaposi jelenléte, úgy az is biztosra vehető, hogy nem egyedüli magyarként volt jelen a teremben. A korábban már említett, Gaillarddal kapcsolatba került magyar diákok közül Kaposi érkezett legkorábban Leidenbe, 1685 márciusában, őt követte Apáti és Nánási Lovász azon év augusztusában,⁸⁵ míg Komáromi, Kondorosi, Nógrádi és Rápóti Pap csak 1686 augusztusában iratkoztak be az egyetemre,⁸⁶ így a szónoklat időpontjában Kaposin kívül csak Apáti és Nánási Lovász tartózkodott Leidenben, ezért kézenfekvő, hogy a nevezetes eseményen ők is részt vettek.⁸⁷

A holland professzor szónoklatához Kaposin kívül még három másik személy írt üdvözlőverset, közülük ketten szintén latinul. Az egyik *Cornelis van Houten* (1662–1734) a filozófia doktora, aki Gaillardot onnan ismerte, hogy ő is a „francia” kollégiumban tanult.⁸⁸ Leidenben 1680-ban iratkozott be,⁸⁹ de doktori címét Utrechtben szerezte 1685-ben, később pedig Harderwijkben lett professzor. Ő is tagja volt annak a baráti társaságnak, melynek Kaposi mellett Apáti Miklós és Musnai Mihály is részt-

⁸³ Az auditorum szerepére a korabeli egyetemi életben l. Miert, Dirk van: The disputation hall in the seventeenth-century Dutch Republic: an urban location of knowledge, in: Fokko Jan Dijksterhuis et al. (eds.): *Locations of knowledge in Dutch contexts*, Leiden, Brill, 2019 (Knowledge Infrastructure and Knowledge Economy, 6.), 211–231.

⁸⁴ Kaposi, *Omniarium*, f. 148v.

⁸⁵ Bozzay – Ladányi, *Magyarországi diákok*, 2902. és 2909. tétel.

⁸⁶ Uo., 2913., 2914., 2915. és 2916. tétel.

⁸⁷ Elvben még Musnai Mihály, erdélyi diák is ott lehetett, de ez bizonytalan, mert ő 1685 augusztusában átment Franekerbe, és nem tudni, mikor tért vissza Leidenbe. 1686 októberében mindenesetre már ott volt, mert akkor disputált Le Moyne-nál.

⁸⁸ Posthumus Meyjes, *Geschiedenis*, 205.

⁸⁹ Rieu, Guilielmus de (ed.): *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae, MDLXXV–MDCCCLXXV*, Hagae Comitum, Nijhoff, 1875, 637.

vevői voltak, ugyanis Van Houten Kaposival együtt írt üdvözlőverset Musnai egyik disputációjához.⁹⁰

A másik bejegyzőt, *Paul Gaillard* (más adatok szerint Jean Paul Gaillard) a professzor fiát, aki 1681-től tanult az egyetemen,⁹¹ és az oráció időpontjában filozófiát hallgatott, Kaposi Apáti révén ismerhette.

Johannes Jordan, az 1682-től szintén ott tanuló litván teológushallgató⁹² héberül köszöntötte a professzort. Vele kapcsolatban jelenleg nincs arra adat, hogy az említett baráti társaság tagja lett volna, sőt arra sem, hogy Gaillard tanítványa lett volna, bár ez joggal feltételezhető.

Gaillard 1688. június 17-én hunyt el. Nincs nyoma annak, hogy halála után a kor szokásainak megfelelően egy tanár kollégája búcsúztatta volna gyászbeszédben (*oratio funebris*).⁹³ Készült viszont róla egy portré, melyet *Anthony van Zijvelt* metszett rézbe és *Johannes Tangena* adott ki.⁹⁴ (1. kép) A portré fölött rövid, Gaillard életének tömör jellemzéséül szánt görög szöveg áll:

Ἀνὴρ τετράγωνος, καὶ ἄνθρωπος καλύμμαιος⁹⁵

Magyarul:

Tökéletes férfiú és fátyollal fedett személyiség⁹⁶

⁹⁰ Musnai, Michael: *Dissertatio theologica de septem spiritibus impuris*, [pars secunda], Lugduni Batavorum, Elzevier, 1686. (RMK III. 3405) – Szabó Károly, aki az általa látott kiadványoknál akkurátusan felsorolta az üdvözlőversek szerzőit, ennél a tételnél Van Houten nevét nem adta meg.

⁹¹ Rieu, *Album studiosorum*, 642.

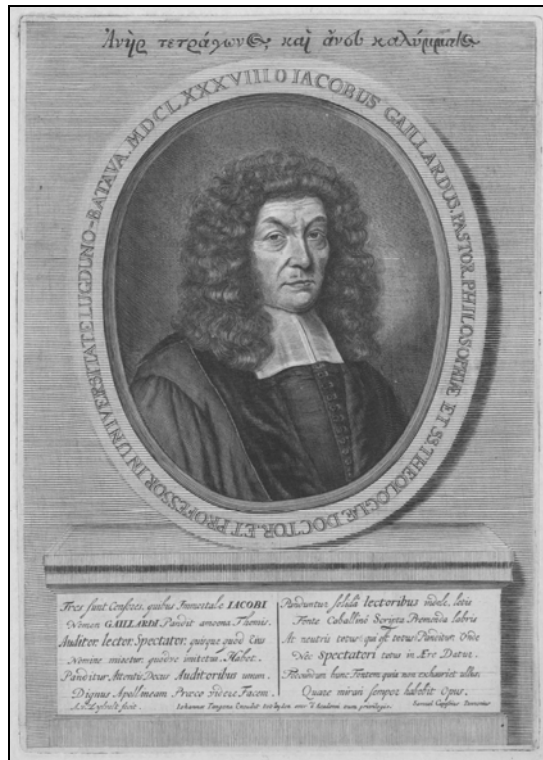
⁹² Uo., 657.

⁹³ Le Moyne-nak, Gaillard tanár kollégájának, aki nem sokkal később, 1689-ben hunyt el, része volt ebben a megiszteltetésben. L. Molhuysen, *Bronnen*, 61–62.

⁹⁴ A korabeli szokás szerint ezeket a portrékat folió méretben adták ki, és a portrét üres szegély övezte. A képből maradtak fenn szegély nélküli és szegéllyel ellátott példányok is.

⁹⁵ Utalás lehet az Oratióban kétszer is előforduló, szintén görögül szereplő kulcsszavakra: elfátyolozott Evangélium (κεκαλυμμένον Εὐαγγέλιον), κάλυμμα (lepel, fátyol, kendő). Szőke Ágnes átírása és szíves közlése.

⁹⁶ A fátyol szó használata arra utalhat, hogy az elhunyt olyan titkokat rejtő ember volt, akiről a hátramaradottak nem is tudják, kit tisztelhettek az elhunytban, akinek „fátyol takarja el” a nagyságát. Szőke Ágnes fordítása és szíves közlése.

1. kép. Jacques Gaillard portréja,
az alatta levő táblán Kaposi Sámuel latin nyelvű versével, 1688,
részmetsző: Anthony van Zijlvelt, kiadó: Johannes Tangena
(Universiteitsbibliotheek Leiden, Bijzondere Collecties, BN 521)

A portré körül körfeliratként az alábbi szöveg olvasható:

IACOBUS GAILLARDUS, PASTOR, PHILOSOPHIAE
ET S(ACRO)S(ANCTAE) THEOLOGIAE DOCTOR, ET PROFESSOR
IN UNIVERSITATE LUGDUNO-BATAVA. MDCLXXXVIII

Magyarul:

Iacobus Gaillardus, lelkész,
a filozófia és a szent teológia doktora és professzora
a leideni egyetemen. 1688.

A portré alatt Kaposi latin nyelvű, disztichon formában írt költeménye áll:

Tres sunt Censores, quibus Immortale *LACOB*⁹⁷
 Nomen *GAILLARDI* Pandit amoena Themis.
Auditor, lector, Spectator: quisque quod Eius
 Nomine miretur, quodve imitetur. Habet.
 Panditur Attentis Decus *Auditoribus* unum,
 Dignus Apollineam Praeco videre Facem.
 Panduntur solida *lectoribus* indole, lotis
 Fonte Caballino⁹⁸ Scripta Premenda labris
 At neutris totus (: qui est totus :) Panditur. Unde
 Nec *Spectatori* totus in Aere Datur.
 Foecundum hunc Fontem quia non exhauriet ullus;
 Quare mirari semper habebit Opus.
 Samuel Capossius Pannonius⁹⁹

Magyarul:

Hárman tudhatják, ki a nagy Iacobus Gaillardus,
 (régi igazság ez): az, aki olvassa,
 hallja, s nézi az arcát. Mind-mind nála találhat
 megbámulnivalót, s azt, mi követni való.
 Érzik a rá figyelők, hogy a Szépség lesz a jutalmuk:
 lángja Apollónak s méltó szócsöve ő.
 Íráshoz igazán értők itt érzeni vélik:
 Lópata-forrásból¹⁰⁰ árad most ez a szó.
 Ám egynek sem tárja fel titkait, ő, aki teljes,
 ércmását néző tán látja-e teljesen őt?
 Senki sem issza ki bőséges forrásait néki,
 így hát műveit is egyre csodálni lehet.
 Kaposi Sámuel, magyar
Szóke Agnes fordítása

⁹⁷ A versben kurzívval visszaadott szavak az eredetiben vastag szedéssel szerepelnek.

⁹⁸ lotis Fonte Caballino ... labris – utalás lehet az Oratióban szereplő kifejezésre: *proluta fonte Caballino labra* (a Ló-forrásban /Hippokréne-forrásban/ fűrösztött ajkak). Szóke Ágnes szíves közlése.

⁹⁹ A portré, alatta Kaposi versével megjelent a „francia” kollégium történetét tárgyaló munkában. L. Posthumus Meyjes, *Geschiedenis*, képmelléklet a 127–128. o. között.

¹⁰⁰ utalás a Hippokréne-forrásra (szó szerint: Ló-forrás), mely a görög mitológiában a Múzsák forrása

Mivel Gaillard 1688. június 17-én halt meg és Kaposi augusztus 30-án indult haza, a versnek logikusan a két említett időpont között kellett készülnie. A magyar peregrinusnak a holland tudós portréja alá szánt verse unikum, mert bár több olyan költeményt ismerünk, melyet magyar diákok írtak holland professzorok halálára, így Kocsi Csergő István versét 1722-ből,¹⁰¹ illetve Szalai Pál költeményét 1787-ből,¹⁰² ezek önálló kiadványként jelentek meg.

Az a tény, hogy a szónoklat kapcsán Gaillardhoz írt versek szerzői között Kaposi egyedüli magyarként szerepel, valamint hogy a professzor képe alá egy magyar peregrinus által írt vers került, arra utal, hogy a leideni tanár és Kaposi ismerték egymást, sőt ennek az ismeretségnek más előtt is ismertnek kellett lennie, másképp nehezen kaphatott volna megbízást a portré alá kerülő költemény megírására, mivel a korabeli tudósportrék alá szánt emlékversek döntő többségét az elhunyt kollégái írták, eltekintve attól a néhány kivételtől, amikor a portré alá az eltávozott személynek még életében, saját maga által írt költeménye került.¹⁰³

A leideni professzorról később még két másik portré is készült, melyeket feltehetőleg *Pieter van der Aa* (1659–1733) leideni kiadó-nyomdász adott ki a 18. század első felében (2. és 3. kép). Ezek láthatóan a korábbi portrét vették át, de rajtuk Gaillard professzori tisztségén kívül más szöveg, így Kaposi verse sem kapott helyet.¹⁰⁴

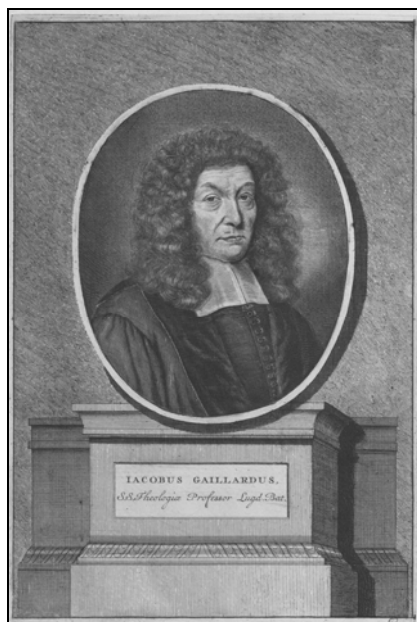
Annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy Gaillard és Kaposi kapcsolata ténylegesen milyen jellegű volt: egyszerű tanár-diák vagy közvetlenebb, baráti viszony, a jelenleg rendelkezésre álló adatok sajnos nem visznek közelebb.

¹⁰¹ Gömöri György – Hursán Szabolcs: Kocsi Csergő István gyászverse Campegius Vitringáról, *Lymbus. Magyarágtudományi Forrásközlemények* 15(2017), 288–293.

¹⁰² Szalai Pál: *In honorem viri celeberrimi ac eruditissimi Hermanni Venemae, s. s. theol. prof. ord. concionat. in illustri Frisiorum Academia, in Domino jam dormientis die 25 Maji 1787, Franekeruae, Lomars, 1787.* (Postma–Sluis, M/1787.2)

¹⁰³ Zijlvelt számos más leideni professzor portréját is rézbe metszette, de azok alá az elhunyt professzor valamelyik kollégája írta az emlékverset, kivéve a már említett Étienne Le Moyne portréját, akinek képe alá a még életében, saját maga által írt vers került.

¹⁰⁴ Ez semmiképpen nem tekinthető a későbbi kiadó értékítéletének, hiszen más professzorok esetében is készült az eredeti verses portré mellett egyszerűbb, vers nélküli arckép.

2. kép. Jacques Gaillard portréja posztamenssel, 18. század eleje, kiadó: Pieter van der Aa (Universiteitsbibliotheek Leiden, Bijzondere Collecties, BN 522)

3. kép. Jacques Gaillard portréja posztamenssel és stílizált díszkerettel, 18. század eleje, kiadó: Pieter van der Aa (Universiteitsbibliotheek Leiden, Bijzondere Collecties, BN 523)

A magyar diák naplójában többször is előfordul a professzor neve, de csak említés szintjén, amikor rendkívül részletesen felsorolja a Leidenben jelentős tisztséget viselő személyek nevét és funkcióját, Gaillardot először az egyetem professzoraként, másodszer a „francia” kollégium vezetőjeként, harmadszor pedig a város francia gyülekezetének egyik lelkészeként említve.¹⁰⁵ Egy másik helyen – ahol azt jegyezte fel, hogy az egyetem tanárai mikor kezdik előadásait – szintén említi Gaillard nevét.¹⁰⁶ Bár Kaposi peregrinációs naplója sok és szerteágazó témájú feljegyzést tartalmaz, sem a professzorra, sem a kapcsolatukra nézve nem található benne további adat.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Kaposi, *Omniarium*, f. 151v, 152r.

¹⁰⁶ Uo., f. 159v.

¹⁰⁷ Kaposi egykori hagyatéka szétszóródott, így abból tűnhetett el olyan, korábban annak részét képező kézirat, mely tartalmazott feljegyzést Gaillard-ral való kapcsolatáról.

A két költemény alapján joggal feltételezhető közelebbi kapcsolatnak az sem lehet a magyarázata, hogy Kaposi Gaillardnál lakott, hiszen már 1685-ös beiratkozásánál és a következő években is egy másik személy, *Arent Vos* leideni polgárt adta meg szállásadójaként.¹⁰⁸ Szintén elgondolkoztató az a körülmény, hogy a magyar diák teológiai doktori címét 1688. április 30-án nem Gaillardnál, hanem a korábban már említett Le Moyne-nál szerezte,¹⁰⁹ de ennek lehetett hatásköri oka is, vagy az, hogy ekkor a június közepén elhunyt Gaillard már beteg volt. Önmagában ez sem mond ellent kettejük közeli ismeretségének, hiszen más magyar teológus hallgatóknál is előfordult, hogy tanulmányaik során két vagy több professzorral voltak kapcsolatban, illetve többeknél disputáltak.¹¹⁰ Kaposi könyvtárának jegyzékei sem szolgálnak viszonyukhoz újabb adalékkal, mivel azokban a leideni professzor egyetlen műve, a *De filio hominis* szerepel, mely feltűnik már Leidenben vásárolt könyvei között is,¹¹¹ és később 1695-ben ugyanezt a művet már könyvtárának részeként említi.¹¹²

A magyar peregrinus két itt bemutatott verse nemcsak eddig ismert latin nyelvű verseinek számát gyarapítja, hanem azt is mutatja, hogy Kaposi leideni évei alatt a hollandiai francia református közösség jelentős alakjá-

¹⁰⁸ Volumina Inscriptionum, Archieven Universiteit Leiden, Senaat en Faculteiten (ASF), 12, f. 267; Recensielijsten, ASF, 56 (1686. február 21.), 57 (1687. február 15.), 58 (1688. február 19.). Nicolien Karskens (Universiteitsbibliotheek Leiden) szíves közlése.

¹⁰⁹ Hermán M. János: De ondertekening van de 'Formulieren van Eenigheid' door de Hongaarse theologen bij hun promotie aan de Universiteit te Leiden in de zeventiende eeuw, in: Margriet Gosker et al. (eds.): *Een boek heeft een rug. Studies voor Ferenc Postma op het grensgebied van theologie, bibliofilie en universiteitsgeschiedenis ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag*, Zoetermeer, Boekencentrum, 1995, 131–137, 135.

¹¹⁰ A már említett Musnai Mihály Wittichiusnál és Le Moyne-nál, Apáti Miklós Wittichiusnál és Gaillard-nál, Nánási (Lovász) Mihály Le Moyne-nál és Gaillard-nál is disputált.

¹¹¹ Csorba Dávid: Kaposi Juhász Sámuel eddig ismeretlen könyvlistái, *Lymbus. Magyar-ságtudományi Forrásközlemények* 9(2011), 196–207, 203. L. még Bíró Gyöngyi – Monok István – Verók Attila (s. a. rend.): *Erdélyi könyvesházak V., 1541–1750: Vegyes források*, Budapest – Szeged, MTAK–SZTE, 2018 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/5.), 46. (A mű címe mindkét helyen helytelenül *De filio Hebraisként* feloldva)

¹¹² Monok István – Németh (Viskolcz) Noémi – Varga András (s. a. rend.): *Erdélyi könyvesházak III., 1563–1757: A Bethlen-család és környezete; Az Apafi-család és környezete; A Teleki-család és környezete; Vegyes források*, Szeged, Scriptum, 1994 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/3.), 236.

val, a református ortodoxia képviselőjével került kapcsolatba. Versei révén újabb személlyel bővül Gaillard magyar ismerőseinek sora, ezenkívül költeményei közvetve azokra a lehetséges hatásokra is utalnak, melyeknek Kaposi teológiai horizontjának kialakulásában része lehetett. Kapcsolatuk jellegének közelebbi tisztázásához Kaposi hagyatékának esetleg újonnan felbukkanó részei szolgálhatnak majd adatokkal.

RÖVIDÍTÉSEK

RMK III. – SZABÓ Károly – HELLEBRANT Árpád: *Régi Magyar Könyvtár. III. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve, Második rész*, Budapest, 1898.

KÉZIRATOS FORRÁSOK

Apáti Miklós album amicorum, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen, Kézirattár, R 689. Online: <http://iaa.bibl.u-szeged.hu>
Manuscriptorum t(omus) 7. continens Omniarium Samuelis CAPOSSII Anno D(omn)i 1695.
 Leőhelye: Kolozsvári „Lucian Blaga” Egyetemi Könyvtár, Collectie Speciale, Univ. Mss. 692.

Pápai Páriz Ferenc album amicorum, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Budapest, Kézirattár, Tört. Napló kis 8° 6.
 Online: <http://ppf.mtak.hu>

FELHASZNÁLT IRODALOM

APÁTI Miklós: *Disputatio theologico-critica tripertita naturae tön ūrim we-tümim Urim et Thummim ad mentem Scripturae Sacrae, supertatis heterogeneis opinionibus enucleandae consecraneae, pars prima–tertia*, Elsevier, Lugduni Batavorum, 1686. (RMK III. 3402)

APÁTI Miklós: *Vita triumphans civilis sive universa vitae humanae peripheria ad mentem illustris herois et philosophi, D. Renati Des Cartes: ex unico centro deducta*, Amstelodami, Someren, 1688. (RMK III. 3491)

BÉL Mátyás, *De vetere litteratura Hunno-scythica exercitatio*, Lipsiae, Monath, 1718.

BENKŐ József: *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus, olim Dacia Mediterranea dictus*, I–II. köt., Vindobonae, Kurtzböck, 1778.

BIE, Jan Pieter de – LOOSJES, Jakob: *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland, Derde deel, 's-Gravenhage*, Nijhoff, 1919–1931.

- BÍRÓ Gyöngyi – MONOK István – VERÓK Attila (s. a. rend.): *Erdélyi könyvesházak V., 1541–1750: Vegyes források*, Budapest–Szeged, MTAK–SZTE, 2018. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/5.)
- BOD Péter: *Magyar Athenas*, [Nagyszében], 1766.
- BOZZAY Réka – LADÁNYI Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918*, Budapest, ELTE Levéltára, 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.)
- BUJTÁS László Zsigmond: Bethlen Miklós és a sárospatak–gyulafehérvári kollégium leideni stipendiuma (1703–1709), *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* 2(2004), 93–121.
- CSORBA Dávid: Kaposi Juhász Sámuel eddig ismeretlen könyvlistái, *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* 9(2011), 196–207
- CSORBA Dávid: *Kaposi Juhász Sámuel, az „európai utas” és peregrinációja a naplója alapján*, in: Bozzay Réka (szerk.): *Történetek a Mélyföldről: Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban*, Debrecen, Printart-Press, 2014, 116–136.
- DELLIUS, Godefridus: *Sara et Agar, hoc est num Deus unum plurave cum hominibus foedera pepigerit*, Lugd(uni) Bat(avorum), Horn, 1676.
- DU BUJANDA, J. M.: *Index librorum prohibitorum, 1600–1966*, avec l’assistance de Marcella Richter, Sherbrooke – Montréal – Genève, Centre d’études de la Renaissance, Université de Sherbrooke, Médiaspaul, Droz, 2002. (Index des livres interdits, 11.)
- EIJNATTEN, Joris van: The Huguenot clerisy in the United Provinces. Aspects of Huguenot influence on Dutch intellectual Life after the Revocation, in: Sandra Pott et al. (eds.): *The Berlin Refuge, 1680–1780. Learning and Science in European Context*, Leiden–Boston, Brill, 2003 (Brill’s Studies in Intellectual History, 114.), 207–236.
- FEKETE Csaba – KULCSÁR György – MONOK István – VARGA András (s. a. rend.): *Partiumi könyvesházak, 1623–1730 (Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah)*, Budapest–Szeged, Magyar Tudományos Akadémia, 1988. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 14.)
- FEKETE Csaba: Komáromi Jánosok, *Magyar Könyvszemle* 133(2017/1), 81–88.
- FONT Zsuzsa (szerk.): *Teleki Pál külföldi tanulmányútja. Levelek számadások, iratok, 1695–1700*, Szeged, Szegedi Oktatástörténeti Munkaközösség, 1989. (Fontes rerum scholasticarum, 3.)
- GAILLARD, Jacques: *L’échole sainte des femmes ou sermon sur ces paroles de l’épître de Saint Paul a Tite, chap. 2. v. 4.*, Leyde, Du Pré, 1667.
- GAILLARD, Jacques: *Oratio inauguralis de natura et dignitate S.S. Theologiae sub hoc lemmate; visum est signum magnum in coelo: mulier alicta sole, sub cujus pedibus erat luna: et in capite corona dudecim stellarum. Apoc. 12. vs. 1.*, Lugduni Batavorum, Du Pré, Fortrie, 1668.

- GAILLARD, Jacques: *La genealogie de Jesus Christ avec le demelement des difficultés, qui se rencontrent dans cette genealogie Matth. 1.1. etc. Luc. 3.23. etc.*, Leiden, Lopez, 1683.
- GAILLARD, Jacques: *Eskol anavim hoc est Specimen quaestionum in Novum Instrumentum de filio hominis*, Lugduni Batavorum, Lopez, 1684.
- GAILLARD, Jacques: *Oratio inaug. de Gloria ministerii verbi aeterni opposita gloriae ministerii opposita gloriae ministerii Mosis et legis dicta*, Lugduni Batavorum, Lopez, 1686.
- GAILLARD, Jacques: *Melchisedecus, Christus unus, rex iustitiae, rex pacis*, Amstelredami, Wolters, 1686.
- GIBBS, G. C.: Some intellectual and political influences of the Huguenot emigrés in the United Provinces, c. 1680–1730, *Bijdragen en medelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 90(1975/2), 255–287.
- GÖMÖRI György: Kaposi Juhász Sámuel angliai utazása és későbbi tanári működése, in: Deé Nagy Anikó et al. (szerk.) *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802–2002*, Marosvásárhely, Mentor, 2002, 523–529.
- GÖMÖRI György–HURSÁN Szabolcs: Kocsi Csergő István gyászverse Campegius Vitringáról, *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* 15(2017), 285–295.
- HERMÁN M. János: De ondertekening van de 'Formulieren van Eenigheid' door de Hongaarse theologen bij hun promotie aan de Universiteit te Leiden in de zeventiende eeuw, in: Margriet Gosker et al. (eds.): *Een boek heeft een rug. Studies voor Ferenc Postma op het grensgebied van theologie, bibliofilie en universiteitsgeschiedenis ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag*, Zoetermeer, Boekencentrum, 1995, 131–137.
- JUHÁSZ Szandra: Héber nyelvű bejegyzések a 16–18. századi album amicorumokban. in: Tompa Zsófia (szerk.): *Filológia és irodalom. Tanulmányok a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának Kárpát-medencei irodalmi MA- és PhD-hallgatók számára rendezett Filológia és irodalom című konferenciáján elhangzott előadásokból*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely / Opuscula Litteraria, 4.), 137–164.
- KOMÁROMI (COMAROMI) A. János: *Christus Sol, sive astronomia christiana. Adeoque, summa totius de Christo doctrinae sub emblemate Solis*, Lugduni Batavorum, Luchtmans, 1686. (RMK III. 3404)
- KONCZ József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium története*, Marosvásárhely, Református Kollégium nyomdája, 1896.
- LEDÁN M. István: Egy elfeledett polihisztor elfeledett írása (?), *Református Szemle* 113(2020/6), 616–644.
- MIERT, Dirk van: The disputation hall in the seventeenth-century Dutch Republic: an urban location of knowledge, in: Fokko Jan Dijksterhuis et al. (eds.): *Locations of knowledge in Dutch contexts*, Leiden, Brill, 2019 (Knowledge Infrastructure and Knowledge Economy, 6.), 211–231.

- MIKLÓS Ödön: Magyar diákok a leideni Staten Collegeben, *Theologiai Szemle* 4(1928), 290–319.
- MOLHUYSEN, P. C.: *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit, 1574–1811, Deel 4, 1682–1725*, 's-Gravenhage, Nijhoff, 1920. (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, 45.)
- MONOK István – NÉMETH (VISKOLCZ) Noémi – VARGA András (s. a. rend.): *Erdélyi könyvesházak III., 1563–1757: A Bethlen-család és környezete; Az Apafi-család és környezete; A Teleki-család és környezete; Vegyes források*, Szeged, Scriptum, 1994 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/3.), 223–265.
- MUELLER, Mogens: *The expression 'Son of Man' and the development of christology: A History of interpretation*, London – New York, Routledge, 2012.
- MUSNAI Mihály: *Dissertatio theologica de septem spiritibus impuris*, [pars secunda], Lugduni Batavorum, Elzevier, 1686. (RMK III. 3405)
- NAUTA, D. et al. (eds.), *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme, Deel 1*, Kampen, J. H. Kok, 1978.
- OLÁH Róbert: Egy református lelkész könyves műveltsége. Apáti Madár Miklós olvasmányai, II., *Magyar Könyvszemle* 129(2013/3), 322–335.
- POSTHUMUS MEYJES, G. H. M.: *Geschiedenis van het Waalse College te Leiden (1606–1699), tevens een bijdrage tot de vroegste geschiedenis van het fonds Hallet*, Leiden, Universitaire Pers, 1973.
- POSTHUMUS MEYJES, G. H. M.: Les années de Jacques Gaillard aux Pays-Bas et son sermon „L'Échole sainte des femmes” (1667), in: Michelle Magdeleine et al. (eds.): *De l'humanisme aux Lumières: Bayle et le protestantisme. Mélanges en l'honneur d'Élisabeth Labrousse*, Paris–Oxford, Universitas, Voltaire Foundation, 1996, 157–168.
- POSTMA, Ferenc – SLUIS, Jacob van: *Auditorium Academiae Franekerensis. Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker, 1585–1843*, Leeuwarden, Fryske Akademy, 1995. (Fryske Akademy, nr. 760.)
- RIEU, Guilielmus de (ed.): *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae, MDLXXV–MDCCCLXXV*, Hagae Comitum, Nijhoff, 1875.
- SZALAI Pál: *In honorem viri celeberrimi ac eruditissimi Hermanni Venemae, s. s. theol. prof. ord. concionat. in illustri Frisiorum Academia, in Domino jam dormientis die 25 Maji 1787*, Franekeræ, Lomars, 1787. (POSTMA – SLUIS, M/1787.2)

ABSTRACT

László Zsigmond Bujtás: *On the contact between Sámuel Kaposi and Jacques Gaillard, Professor of Theology at the University of Leiden*

Samuel Kaposi, a Hungarian student, studied in the Netherlands between 1683 and 1688, at first at the University of Utrecht and then, from 1685, at the University of Leiden. Jacques Gaillard was a professor of Theology in the latter town. Some Hungarian students held disputations under his presidency in 1686 and 1687; however, Kaposi was not among them. No data have been known about his relationship with Gaillard until now. The article comprises the text of two unknown poems by Kaposi he wrote to the Leiden professor. The first one is a greeting poem written on Gaillard's *Oratio inauguralis* that was published after the inaugural ceremony of the professor in 1686. The second one is a memorial poem beneath the engraved portrait of Gaillard made by Anthony Zijlvelt in 1688. It is worthy of note that the latter poem was written by a student, namely memorial poems beneath the portrait of deceased Dutch scholars were generally written by colleagues or in exceptional cases by the scholar himself before his death. The two poems indicate that Kaposi and Gaillard must have known each other better than it had initially been assessed.

Keywords: Kaposi, Samuel; Gaillard, Jacques; greeting poems; memorial poems; portraits of scholars

ANGOLSZÁSZ ÉS MAGYAR PURITÁN LÍRA – PÁRHUZAMOK ÉS KÜLÖNBÖZŐSÉGEK

Petrőczy Éva

Számos oka van annak, hogy az angolszász puritán líra virágzását sokkal inkább az Újvilágban, közelebbről New Englandben, s főleg Massachusetts államban érhetjük tetten a 17. században, mintsem a 16–17. századi anyaországban, Angliában. Köszönhető ez elsősorban annak, hogy az óhazában a puritánokat, s fő céljukat, az anglikán egyház megújításának szándékát hol elfogadták, hol kifejezetten elutasították. Maga a Tündérlány, (The Fairy Queen, ahogyan Spenser nevezte!), I. Erzsébet sem volt biztos megítélésükben, egyszer kifejezetten kedvelte, másszor pedig szorosabb kegyenci köreitől távol tartotta őket. Kivételt – s még ők sem mindig – a korabeli angol arisztokrácia olyan, nem mindennapi nyelvtelenségű és a kontinens legmagasabb kálvinista körei iránt érdeklődő, velük levelező, őket felkereső tagjai képeztek, mint a Magyarországon is járt Sir Philip Sidney.¹

Sidney, aki élő pontonhíd volt Európa protestáns egyházai és az anglikánok változást, megtisztulást, *purifikációt* remélő szárnya között, úgy tudott vérbeli (bár nem a korszellemnek megfelelően vérengző és nem is végzetesen hiú!) reneszánsz udvari ember lenni, hogy zsoldárfordításainak táncos-kecses formáiból is kiolvasható a puritán, de legalábbis puritanizmus közeli üzenet. Ennek talán legszebb példája zsoldárfordításainak sorában a 23. Ezt a psalmus-változatot részletesen elemeztem *Sir Philip Sidney 23. zsoldáráról* című, 2008-as, a Reneszánsz Évének tiszteletére írott dolgozatomban.²

¹ Róla részletesen írtam első doktori disszertációmban (Szeged, JATE, 1975, kéziratban), továbbá számos későbbi tanulmányomban. – Petrőczy Éva: Sir Philip Sidney and His Circle, in: Uő.: *Puritans and Puritanicals*, Budapest, Balassi, 2005, 11–51.

² Petrőczy Éva: Sir Philip Sidney 23. zsoldáráról, in: Berecz Ágnes – Petrőczy Éva (szerk.): *Reneszánsz kaleidoszkóp. A Ráday Gyűjtemény és a Károli Gáspár Református Egyetem 2008. május 7-én rendezett konferenciájának előadásai*, Budapest, Ráday Gyűjtemény – Fekete Sas, 2009, 83–93.

Sir Philip Sidney

23. ZSOLTÁR

Az Úr, az Úr én pásztorom,
Hát ínség kenyerét
Hogy enném.
Zöld mezein bennem nyugalom honol:
Csöndes és édes vizek
Felé Ő vonja léptemet.

Erőt ad nékem, utamat megmutatja,
Melyen csak igazság lakik
Az Ő nevéért mindig, itt.
S ha a halál sötét völgyének lennék is vándora,
Az én lelkem meg nem
Riad soha.

Mivelhogy, én Uram, csak Te vezérelsz engem,
Jó vigaszom vessződ és botod
Hadd legyen,
Asztalt terítesz most is énnekem,
Míg gonosz szemmel, álnokon
Leskel sok irigyem.

Megkened fejemet, poharamat megtöltöd,
És táplálsz engem, híven megőrzöd
Éltem, Te, véghetetlen jóság,
Hozzád, csak hozzád, Mindenek Ura,
Repül fel lelkem,
Hogy udvarodba elérhessen.

(Petróczi Éva fordítása)

Tekintettel arra, hogy a puritán költészet igazi virágoskertje – jóformán a 19. század derekáig, Emily Dickinson lírájának megszületéséig – főként Amerika keleti partvidéke, most oda vándorlunk át. Igaz, a szigetország, Anglia nyelvét jól ismerő, hosszabb-rövidebb ideig ott, elsősorban Cambridge-ben peregrináló tizenhetedik századi magyar teológusok szinte kizárólag angol (és jóformán soha nem amerikai szerző tollából származó!) kegyességi műveket ültettek át magyarra, sok hazai vonatkozást, stilisztikai fordulatot szöve az eredeti textusokba. Mégis, a magyar

puritán lírában úgy bukkannak fel sorra-rendre meglepő számú, az Újvilágban létrejött írásokkal rokonítható mentalitásbéli és stílári párhuzamok, spontán létrejött párhuzamok, mintha ezek az egymástól több ezer kilométerre élő hazai és amerikai papi szerzők közeli szolgatársak, akár egy egyházmegyében szolgáló baráti hittestvérek lettek volna!

Nézzünk meg most közelebbről ennek illusztrálására egy emberi észszel felfoghatatlan, évszázadok múltán is megrendítő rokon motívumot. Az Úr 1672. esztendejében, *Idvösség kapuja* című életvezetési könyve függelékében jelentette meg Nógrádi Mátyás debreceni püspök – tizenhatodik századi elődje, Melius Juhász Péter 1561-es, *A Christus közben járásáról való prédikációk* című művének „receptúrája” szerint – a kálvinista Róma polgárainak szorgalmát és kegyességét párhuzamosan bemutató versét.³

Alloquium votivum

Ket emlői vannak az igaz Anyának,
 Mellyekből tejével használ fiainak:
Debreczen pediglen szolgál sok *Uraknac*,
 És kik ő kezekkel *Bibliát* forgatnak.
Debreczenben hires Tanácsu *Birúknac*,
 Kegyes *Eskütteknec*, sőt a' kik mondatnak
Hatvan Férfiaknac, kik szegény *Városnac*
 Viselitek terhét, e' nagy rappantságnak.
Posztonac javával *Szege*dre kik jártok,
Aradrul viszontag hasznotskát fel-hoztok:
Bécsi kövön hizlalt *ökröket* árultok,
 Fekete *Sas* alatt kik sokszor mulattok.
Bor-Biróság mellett kik sokat szenvedtek,
 Kezetekkel pedig bor árrát fizettek:
 Gonosz s jó időben tisztnek meg-feleltek,
Város pinczéire kik gondott viseltek.
Idegen országban kik *Bársonyért* jártok,
 Es *Kalmári* nevet *Városban* hordoztok,
 Mivel e *Soltárnac* eleit látnotok,
 Engedte vólt Isten zengését halnotok.
 Ejjel és mind nappal *Mesterséget* üző,

³ Nógrádi Mátyás: Alloquium votivum in: Varga Imre (s. a. rend.): *Az 1660-as évek költészete. Régi magyar költők tára XVII. század, 10*, Budapest, Akadémiai, 1981, 74–75, 660.

Sok gondal, bánattal kenyeret kereső,
Czéh-béli rendecnec, kik *Szabó* vagy *Festő*
 Müvet igazgattok, és sok Isten félö;
Kovács, Csizmadia, Szőcs, Varga Czéheknek,
Ötvös, és Fazekas, Asztalos Rendeknek,
Sóval kereskedő jeles embereknek,
 Méltó hogy neveket fel-irjuk ezeknek.
Szappanos, Mészáros, Acs, Erszény-gyártóknac,
Kis Boltokból élő jámbor *Vasassoknac,*
 Kerengő *Malomboz* lato *Molnároknac,*
 Fris borokkal élő híres *Csaplároknac.*
 Söt műhelyben ülő *Borbély Mestereknec,*
Gyolcsos és sok *Kádas Asszonyi rendeknek,*
 Azoktól mondassék áldás mind ezeknek,
 Valakik éneklik e' Soltárt hiveknek.
 Özvegységre jutott *Máriác* kik vadtok,
Debreczenben, külső ha nincsen gyámoltok,
 Ez *Könyvet* ti-néktek méltó olvasnotok,
 Így leszen a' Christus örök jutalmatok.
 Ti néktek mindnyájan Istentől kegyelem,
 Adassék a' menyből lelki segedelem,
 Hogy e' *Könyvben* levő dolog nem sérelem,
 Hanem legyen öröm, mellyet ohajt lelkem.

Ezek után pedig lássuk az úgyszólván hihetlent, egy új-angliai puritán prédikátor, Joshua Moody híres traktátusának, a lefordíthatatlan szó-játékkal ékeskedő című *Souldiery Spiritualized*-nek egyik legfontosabb gondolatát. Az angol cím a soldier = katona, s a soul = lélek szavakat ötvözi, nagyon leleményesen, s máris megelőlegezve egyfajta Üdvhadsereg-hangnemet.⁴ Moody 1674-es bostoni beiktatási prédikációjának – ez jelent meg ebben a kötetben – egyik, nagyon lényeges motívuma így hangzik: „Isten minden foglalkozást (munkát, mesterséget) lélekkel tölt meg... A trónusán ülő királytól a favágóig, vagy a vízhordóig az Úr szavaiban (az Igében) mindnyájan olyan ismerős és ismert metaforákra lelhetünk, amelyek a bennünket (életünket) betöltő elhívásokhoz kötődnek.”

„Moody és sok pályatársa szerint – írja nagy műve, *Az Isten oltára – A világi dolgok és a test a puritán költészetben* című összefoglaló munkája so-

⁴ Moody, Joshua: *Souldiery Spiritualized*, Cambridge, Massachusetts, 1674.

raiban Robert Daly irodalom- és egyháztörténész – a transzcendens Isten leszállt az ember szintjére, azt az utat választva, hogy olyan formában mutatkozik meg a világban, amelyet teremtményei képesek megérteni.”⁵ Egy bizonyos: amennyiben, bár ez teljességgel lehetetlen, Joshua Moody bostoni lelképásztor ismerhette és megérthette volna a mi Nógrádi Mátyásunk színes és érzékletes Debrecen-panoráma versét, minden bizonnyal az Isten adta testvériség kegyelmét érezte volna annak minden sorában.

Ami Daly nevezetes „puritán líra, versus való világ” tematikájú könyvét illeti, e munka gazdag példatárából feltétlenül érdemes közkinccsé tennünk Roger Williams tizenhetedik századi amerikai lelkész és költő két témánkba vágó sorát, *Amerika nyelvéhez* című verséből:

Minden kis fűszál arról mesél
Néked, ember fia, hogy Isten benne él.⁶
(*Petrőczy Éva fordítása*)

Ahogy Daly írja a hitéleti szempontokat minden esetben előtérbe helyező puritán költőkről, versszerzőkről: „...számukra a költészetnek megváltási (salvific!) funkciója volt, s így következőképpen része Isten e földön végzett papi szolgálatának. Egy prédikátor [amennyiben versíró is! P. É.] nem pusztán költői műveket ír, hanem különleges gonddal teszi azt. Ahogyan a már említett Wigglesworth hangsúlyozza:

No cost too great , no care too curious is,
To set forth Truth and win men’s soul to bliss.

azaz:

Semmi ár nem túl nagy és semmi figyelem,
Hogy kimondassék az igazság és a lelkekben virágozzék
a kegyelem.⁷
(*Petrőczy Éva fordítása*)

⁵ Daly, Robert: *God’s Altar. The World and the Flesh in Puritan Poetry*, Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 1978, 70.

⁶ Uo., 37.

⁷ Uo., 41.

Wigglesworth kor- és pályatársa, a Harvardon bőséges poétikai oktatásban is részesülő Mitchell nagytiszteletű úr pedig ezekben a hitvalló sorokban foglalta össze puritán ars poeticáját:

Becsés versekben és szorgos rímekben
Tárul elénk oly sokak vágyott Igaza,
Mindez nem Játék, nem Mese, (sok költő vétkes ebben),
Hanem megannyi érték, íróink bölcs szava.

(Petróczi Éva fordítása)

Vizsgálódásunk e pontján ismét meghökkentő, s az új-angliai szerzőt ismét jócskán megelőző magyar puritán szerzőtől származó gondolatpárhuzammal találkozhatunk, az Utrechiben tanult Mikolai Hegedűs János *Biblia tanúi* című traktátusában:

„És noha ez [t. i. az ő műve] nem valami oly tarafarás munka, nem e világi bölts methodusra cirkalmaztatott, nem pompás szókkal mázoltatott. Mindazáltal vagyon bizony mégis neki mivel kérkedgyék, hogy tudniillik ő a cifra, festett szókat az Orátoroknak és Rhytmistáknak hagyván, a hímes szókat a fülök viszkettetők olvasására és hallgatására botsátván szól ő a bölts istennek azon szavaival, kinél böltsebb szólás soha nem adatik. Hasznos is ez, szükséges is valóba, avagy tsak ezértis most elsőben, hogy ez által vonattassanak el a gyengék ama sok mese mondástul, motskos szófia beszédektül, király fia kis Miklós költött szerentséitül.”⁸

Mikolai Hegedűs János tehát, New Englandról soha nem is hallván, e soraival voltaképpen szép „nyitányt” komponált Mitchell szigorú, minden l’art pour l’art verselgetést kárhoztató soraihoz. Mégis, történetesen életművének ugyanezen darabjában, ő maga is *poétásodni* kezdett, amikor nem akármilyen versformában, hanem egy Balassi strófa-töredékben bizonygatta a Biblia hasznát: „Oh, szent könyv, tisztos könyv,/Egészséggel jó könyv, /Mi lelkünknek jobb része...” – s akárhogy kárhoztatta is könyvében a népköltészetet, az erkölcsöt veszélyeztető népmeséket, végül mégis elfogadta a hitépítő céllal írott verses műveket is. Meglehet, Balassi formakészségét, poétikai tudását istenes verseinek ismeretében *bocsátotta meg*.⁹

⁸ Petróczi Éva: A magyar puritanizmus metaforakészletéből, in: Uő., *Fél-szentek és fél-poéták. Epiizódok a magyar és angolszász puritanizmus irodalmából*, Budapest, Balassi, 2002, 62.

⁹ A témáról bővebben: Uo., 62–63, illetve: Mikolai Hegedűs János: *Biblia tanúi*, Utrecht, 1648., 2r. (RMNy 2247.)

Ha már Mikolai Hegedűs János nevét említjük, nem hagyható ki jelen, vázlatos áttekintésünkéből az a tizenkét verssora sem, amelyekben, mintegy *Szentek napi száma*¹⁰ című prózai műve nyomatékosító függelékeként, „E’ tiz parancsolatnak summája” címmel írt egy verses tízparancsolat-félet:

Érezd veszettséged, jajgasd bűneidet,
Christussal egyesülly, s’ erőséts’ d hitedet,
Ö tüle vonny jokra, lelki tehetséget,
Többekkel tegyed ama’ nagy fő tiszteidet,

Bünre hajlo voltod jókor megelőzzed,
Gonosz ellen szived az Urra szegezzed,
Lelki mi-voltodnak jó ézit érezzed,
Szenteld Istent, s’ ö lesysz félelmed, szerelmed.

Benned elő lélek köznséges légyen,
(Ha ez volna töb jot látnánk nemzetünkben,)
Vond el szived az el mulandokttul éppen,
Hogy megboldogullyunk, a’ fényes egekben.¹¹

Itt már semmi Balassi strófa, semmi poétai „tarafara”, azaz díszítgetés, cifrázkodás: e sorok írója minden esztétikai szempontot alárendel minden vallásos tollforgató szent küldetésének. E szemléletben nincs, nem lehet helye a művészeti szempontoknak.

S együtt-gondolkodásunk e pontján – miután néhány szemelvényben bemutattunk hazai puritán versszerzőktől olyan részleteket is, amelyekben fel-felcsillan hit és művészet harmóniájának esélye, többször is megelőzvénn annak az Amerikának a kegyességi irodalmát, amelyben a puritanizmus egy időre államvallássá nőtte ki magát, eljutunk addig a részterületig, ahol egyértelműen az angolszász fél állt nyeresre. Ez pedig a vallási elemekkel átszőtt puritán szellemiségű szerelmi költészet! Amelynek legfeljebb ígéretét kínálják többek között az I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna kapcsolatában és leveleiben fel-felbukkanó, prózai, de olykor már a költészet irányába mutató elemek.¹²

¹⁰ Mikolai Hegedűs János: *Szentek napi száma*, Utrecht, 1648, 20. (RMNy 2250.)

¹¹ Uo., 20. – Kritikai kiadása: Varga Imre (s. a. rend.): *A két Rákóczi György korának költészete, (1630–1660). Régi magyar költők táru XVII. század, 9*, Budapest, Akadémiai, 1977, 261.

¹² Lásd, többek között: SZILÁGYI Sándor: *Lorántffy Zsuzsanna*, Pest, Egenberger Ferdinánd, 1872, passim.

Tény és való, hogy az Újvilág puritán szerelmi líráját egyetlen szerzőnek, méghozzá egy sokgyermekes, később sok unokáját szerető, s több alkalommal meg is gyászoló költő-asszonynak, Anne Bradstreetnek köszönhetjük, aki az Arbella fedélzetén, tizennyolc esztendősen, de már két éve férjes asszonyként kivándorolt Amerikába. Apja a nem csak mély hitű, de nagyon művelt Thomas Dudley volt, így az ő nevelésének, hatásának, s az új hazájukba mentett gazdag Dudley könyvtárnak köszönhetően Anne lánya, asszonynevén Bradstreet, teljes verstani vértzetben foghatott hozzá a puritán költészet gazdagításához. Mégpedig úgy, hogy a szakrális mondanivalóba mívesen beleolvasztotta a szinte Elizabeth Barrett-Browning-i hőfokú hitvesi szerelem megvallását. Férje, Simon Bradstreet Cambridge-ben, (az Angliában megfordult magyar peregrinusok puritán szellemi és lelki végvárában) tanult, maga is egy nonkonformista lelkész fiaként, s így az óhazában nemkívánatos elemként.¹³

Kretzoi Miklósné, a legrangosabb magyar amerikanisták egyike így foglalja össze a korai amerikai költészet, s e témán belül Anne Bradstreet lírájának sajátosságait:

„A tehetség azonban olyan kérdés volt, amelyről a puritánok hallgattak. Teljesen jogosnak tekintették a prózáírók és versfaragók gyenge kísérleteit, kommentár és kritika nélkül tértek napirendre fölöttük. A motívum és a cél igazolta a költészet létezését, nem a színvonal. Egészen kivételes Mrs. Bradstreet helyzete: életében és halálában elhalmozták dicséretekkel, és nem csupán műveltségét, szellemét, családi erényeit és jámborságát dicsérték, hanem büszkéek voltak rá, mint a gyarmatok első „hivatalos” költőjére. Anne Bradstreet az amerikai költészetnek még ahhoz a korszakához tartozott, amikor más költőkkel együtt szinte gyanútlanul használhatta az óvilági örökséget. Szenvedélyes hangú versein Sidney és Spenser hatása látszik.¹⁴

Nézzük ezek után – most készült fordításomban – Anne Bradstreet talán leghíresebb, hitéleti elemekkel is átszőtt szerelmes versét, a *To My Dear and Loving Husband* címűt:

¹³ Minderről lásd: Rich, Adrienne: Anne Bradstreet and Her Poetry, in: Jennifer Hensley (ed.): *The Works of Anne Bradstreet*, Cambridge, Massachusetts – London, England, The Belknap Press of Harvard University Press, 1967, 9–23. – Továbbá: Kretzoi Miklósné: *Az amerikai irodalom kezdetei, 1607–1750*, Budapest, Akadémiai, 1976, 223–229.

¹⁴ Kretzoi: *Az amerikai irodalom kezdetei*, 222.

Drága, szerető férjemnek

Ha kettő egy lett valaha, mi mindenképpen.
 Ha létezett férjét szerető asszony, az vagyok, földön-égen;
 Ha létezett nő, akinek egy-szerelmű boldogság adatott,
 Az én sorsomnál, asszonyok, senkié nem lehetne jobb.
 Aranybányáknál többre tartom szerelmedet,
 Vagy minden kincsnél, amit a Kelet rejteget.
 Szerelmemet a folyók ki nem oltják,
 Szerelmed olthatja szívem szomját.
 Méltatlan vagyok én szerelmed hevére,
 Hogy az Ég néked visszaadja azt, könyörgök érte.
 Míg élünk, mi kitartó szerelemben élünk,
 És ha elhagyjuk ezt a földet, örök lesz létünk.¹⁵

(Petrőczy Éva fordítása)

Az Anne Bradstreet szerelmes versek sorában – bár jóval kevésbé ismert, mint az imént bemutatott, szerelmet mély istenhittel ötvöző költemény – fontos és hangsúlyos helye van az *A Letter to Her Husband Absent Upon Public Employment* című költeménynek is. Mielőtt azonban ebből ugyancsak bemutatnánk magyarul egy részletet, feltétlenül érdemes összefoglalnunk Emily Warn tanulmányának néhány fontos gondolatát, a *Poetry Foundation* című szakmai oldalról, amelyet Chicagóban, a neves McCormick Theological Seminary városában szerkesztenek, gyakran vallásos témákban is. A dolgozat bevezetésében a szerző párhuzamot von egy tragikus esemény, 1637 novemberének egyik délutánja és Anne Bradstreet későbbi, teljes és maradéktalan elfogadottsága között. Azon a novemberi délutánon, a tizenkét gyermek anyjaként élő, s kifejezetten hitbuzgó Anne Hutchinsont, egy erősen intellektuális puritán női lelki vezetőt a közösség kitzsította a massachusettsi Bay Colony közösségi házában a gyülekezetből. Száműzetés várt rá, s indiánok gyilkolták meg. Az események „karagya” ugyanaz a John Winthrop kormányzó volt, akinek hivatali tisztségét nagyjából másfél évtizeddel később Anne Bradstreet apja, majd férje vette át. A szerencsétlen „első Anne” ártatlan személyében a női tevékenységi kör és határok feszegetőjét látta Winthrop és a negyven tagból álló magisztrátus, pedig csak annyi volt a bűne, hogy túl komolyan vette

¹⁵ Az eredeti szöveg forrása: Hensley, Jennifer (ed.): *The Works of Anne Bradstreet...* i. m, 225.

az egyetemes papság elvét, s így merészelt házi áhítatokat, bibliaórákat tartani. Névrokonát, Bradstreetet ellenben apján és férjén kívül még sógora is támogatta, ő intézte első kötetének angliai kiadását.

Ahogy korábban jeleztem is, az előbbiekben teljes terjedelmében idézett, egyszerre vallásos és szerelmi Bradstreet credo finom egyensúlyban tartja ezt a két életérzést és életcél. Emily Warn így ír erről:

„Akkor, amikor férje szerelmét többre értékeli, mint »egy egész bányára való aranyat«, Bradstreet a 19. zsoltár szavait visszhangozza: »Az ő ítélete / Igaz mindenkbe' / Teljes nagy jóssággal, / Aranynál, ezüstnél / És drága köveknél / Sokkal becsültebben.« Ahelyett, hogy arra intené az olvasókat, [t. i. Bradstreet!] hogy Isten iránti szeretetüket becsüljék többre minden evilági gazdagságnál, arra figyelmezteti őket, hogy a földi (evilági) szerelmet értékeljék jobban, mint a világi gazdagságot. mivel ennek hangsúlyozása még akár blaszfémianak, de legalábbis kétes igazságtartalmúnak tűnhetett puritán testvérei, generációs társai számára, így minden lehetséges költői eszközzel élt azért, hogy megragadja figyelmüket. Ennek érdekében a kezdeti, »monetáris metaforát« elkezdte a szöveg kibontása során »metafizikai metaforává« [*conceit*-té, amelynek mestere John Donne volt! P. É.] emelni, annak érdekében, hogy hangsúlyozza a földi és az égi szerelem kettősségét, értékét, férj és feleség, Isten és ember között.”¹⁶

Vessünk ezek után egy pillantást – a versből csak részleteket közreadva – egy másik Bradstreet költeményre is, amelynek hőfoka megelőlegezi egy 19. századi angol költőnő, Elizabeth Barrett-Browning szerelmes verseinek, a *Portugál szonettek*-nek a hangnemét, amelyeknek címzettje a poetessa férje, Robert Browning költő volt. Az *A Letter to Her Husband, Absent Upon public Employment (Levél férjéhez, hivatalos távolléte idején)* már a címében is jelzi: egy igazi puritán „goodwife”, egy „jóasszony” kötelességtudását, aki olyan elvárások közepette élt és szeretett, mint napjainkban – egy amish feleség. Ettől függetlenül, vagy talán éppen ezért, a versből árad a szenvedély, s az elkötelezettség:

Férjem, szívem, két szemem, életem, vagy több is annál,
Gyönyörűségem, drágább minden e földi vagyonnál,

¹⁶ Warn, Emily: *Anne Bradstreet, My Dear and Loving Husband (verselemzés)*, Poetry Foundation, Poem Guide, <https://www.poetryfoundation.org/articles/69434/anne-bradstreet-to-my-dear-and-loving-husband>, 3. (Letöltés: 2020. november 14.)

Ha kettő oly bizonyosan egy, mint mi ketten,
Miért vagy te ott, míg én Ipswichben rekedtem?

.....
E holt időben, mondd, mi mást tehetnék,
Mint azt, hogy nézzem testem minden heved érlelte gyümölcsét?

.....
Hús a húsból, csontodból csontod,
Én itt, te ott, kötésünk szét nem bomlott.¹⁷

(Petrőczy Éva fordítása)

Ami ebben a versben teljes újdonságnak számít a puritán költészet (le-
gyen az angol, holland, vagy éppen magyar!) legtöbb opuszához képest,
az a nyíltan, szinte férfias szókimondással vállalt érzékiség. De nem az
öncélú, a pusztán hiúságban tobzódó, hanem a sok gyermeket termő, akik-
nek világra jötte megszilárdította a szülők szerelmét. Ne csodálkozzunk
ezek után azon, hogy Ann Stanford méltán híressé vált, 1975-ben megjelent
könyvében nem győzi azt hangsúlyozni és hitelesen bizonyítani is, hogy:
„...a világ hangja nem szűnt meg még legvallásosabb verseiben sem.”¹⁸

Éppen negyedszázaddal Stanford iskolateremtő könyve után, az Eastern
Illinois Universityn egy nagyon alapos és eredeti MA dolgozat született,
részben az ő hatására, de sok önálló gondolattal is. Christy Shannon így
indítja értekezését:

„Anne Bradsreer két nagyon különböző hatással szembesült, amikor ver-
seket kezdett írni. Az első a reneszánsz stílus volt, [ne feledjük: a Dudley
családba született költőnő apai oldalról egyenes ági rokona, lelkes olvasó-
ja, rajongója, s egy hosszú vers-rekviemben elsiratója is lett Mary Dudley
fiának, Sir Philip Sidneynek, s reneszánsz alkotóköreinek! P. É.] amellyel
szülőhazájában, Angliában találkozott; a másik a szigorú puritán nevelte-
tés, amely a gyarmatokon vált az életét szabályozó tényezővé.”¹⁹

Összefoglalva: költészetünk tizenhetedik századi állapotához képest szá-
mos szerző érdemének, tehetségének köszönhetően sokszor nem csupán

¹⁷ Hensley, Jennifer (ed.): *The Works of Anne Bradstreet...* i. m. 226.

¹⁸ Stanford, Ann: *Anne Bradstreet, The Wordly Puritan. An Introduction to Her Poetry*, New
York, Burt Franklin, 1975. 4.

¹⁹ Shannon, Christy: *From Hierarchy to Balance. Anne Brandstreet's Union of Renaissance and
Puritan Influences*, Charleston, Illinois, Eastern Illinois University Press, 2000, 1.

hittel, de ugyanakkor étellel, életképekkel, sőt történelmi, egyetemjárás történeti vonatkozásokkal gazdagított magyar puritán líra fontos állomása poézisünknek. Még akkor is, ha az esetek többségében nem lép túl a váltalt alkalmiságon. Gondoljunk csak vissza Nógrádi Máttyás emlékezetes Debrecen-körképére!

Ami, ahogyan már jeleztem is, tagadhatatlanul hiányzik a tizenhetedik századi magyar kegyességi költészetből, az a hitéleti háttérű szerelmi líra. Sajnálatos, hogy Cambridge-ben tanult teológusaink az angol puritán életvezetési könyveket, conduct book-okat forgatták csak, s nem Sir Philip Sidney, Edmund Spenser, vagy éppen John Donne égi és földi szerelmet egybefűző költészetét. Így tőlük nem tanulhattak „alkotó írást”! Legyünk tehát hálásak a kevésért is, azért, hogy Mikolai Hegedűs János korábban idézett szavaiban felcsillan egy Balassi strófa töredék, vagy azért, hogy 1670-ben Diószegi György, Nagybánya puritán szellemiségű jegyzője egy alkalmi versében nem csupán Balassi Bálint *Nő az én gyötrelmem...* kezdetű, 21. számú énekét visszhangozta, hanem Zrínyi Miklós *Idyllium*-ának 23. versszakát is!²⁰

Egyszóval: bármilyen mostohán is bánt a magyar puritán tollforgatókkal – többek között – Czigány Lóránt *The Oxford History of Hungarian Literature* című, összefoglaló műve,²¹ utolsó szavunk csak és kizárólag a háláé, s nem a kifogásoké lehet. A korabeli magyar és erdélyi körülmények között, a nagyszámú és komoly sikert arató traktátus, imádságfüzér, prédikációgyűjtemény mellett (itt külön érdemes kiemelni a halotti orációk sokszor komoly irodalmi színvonalát!) puritán szerzőink emlékezetes, információkban gazdag és léleképítő, hitmélyítő verseket is hagytak ránk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

CZIGÁNY Lóránt: *The Oxford History of Hungarian Literature*, Oxford, Clarendon Press, 1984.

DALY, Robert: *God's Altar. The World and the Flesh in Puritan Poetry*, Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 1978.

²⁰ Petróczi Éva: A „puritanizált” Balassi – esettanulmány Diószegi György 1670-ben írott kísértőverséről, in: Uő.: *Puritánia. Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról*, Budapest, Universitas, 2006, 37–44.

²¹ Czigány Lóránt: *The Oxford History of Hungarian Literature*, Oxford, Clarendon Press, 1984, 62.

- HENSLEY, Jennifer (ed.): *The Works of Anne Bradstreet*, Cambridge, Massachusetts – London, England, The Belknap Press of Harvard University Press, 1967.
- KRETZOI Miklósné: *Az amerikai irodalom kezdetei, 1607–1750*, Budapest, Akadémiai, 1976, 223–229.
- MIKOLAI HEGEDŰS János: *Biblia tanui*, Utrecht, 1648., 2r. (RMNy 2247.)
- MIKOLAI HEGEDŰS János: *Szentek napi száma*, Utrecht, 1648, 20. (RMNy 2250.)
- MOODY, Joshua: *Souldiery Spiritulaised*, Cambridge, Massachusetts, 1674.
- NÓGRÁDI Mátyás: Alloquium votivum in: Varga Imre (s. a. rend.): *Az 1660-as évek költészete. Régi magyar költők tára XVII. század, 10*, Budapest, Akadémiai, 1981.
- PETRÓCZI Éva: A „puritanizált” Balassi – esettanulmány Diószegi György 1670-ben írott kísérőverséről, in: Uő.: *Puritánia. Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról*, Budapest, Universitas, 2006, 37–44.
- PETRÓCZI Éva: A magyar puritanizmus metaforakészletéből, in: Uő.: *Fél-szentek és fél poéták. Epizódok a magyar és angolszász puritanizmus irodalmából*, Budapest, Balassi, 2002
- PETRÓCZI Éva: Sir Philip Sidney 23. zsoltáráról, in: Berecz Ágnes – Petróczi Éva (szerk.): *Reneszánsz kaleidoszkóp. A Ráday Gyűjtemény és a Károli Gáspár Református Egyetem 2008. május 7-én rendezett konferenciájának előadásai*, Budapest, Ráday Gyűjtemény – Fekete Sas, 2009, 83–93.
- PETRÓCZI Éva: Sir Philip Sidney and His Circles, in: Uő.: *Puritans and Puritanicals*, Budapest, Balassi, 2005, 11–51.
- RICH, Adrienne: Anne Bradstreet and Her Poetry, in: Jennifer Hensley (ed.): *The Works of Anne Bradstreet*, Cambridge, Massachusetts – London, England, The Belknap Press of Harvard University Press, 1967, 9–23.
- SHANNON, Christy: *From Hierarchy to Balance. Anne Brandstreet's Union of Renaissance and Puritan Influences*, Charleston, Illinois, Eastern Illinois University Press, 2000.
- STANFORD, Ann: *Anne Bradstreet, The Wordly Puritan. An Introduction to Her Poetry*, New York, Burt Franklin, 1975.
- SZILÁGYI Sándor: *Lorántffy Zsuzsánna*, Pest, Egenberger Ferdinánd, 1872.
- VARGA Imre (s. a. rend.): *A két Rákóczi György korának költészete, (1630–1660). Régi magyar költők tára XVII. század, 9*, Budapest, Akadémiai, 1977.
- WARN, Emily: *Anne Bradstreet, My Dear and Loving Husband (verselemzés)*, Poetry Foundation, Poem Guide, <https://www.poetryfoundation.org/articles/69434/anne-bradstreet-to-my-dear-and-loving-husband>

ABSTRACT

Eva Petrőczi: *Anglo-Saxon and Hungarian Puritan Lyrics – Similarities and Differences*

Spiritualized courtly life and spiritualized everyday life. This is how we can describe the poetry of the quasi-Puritan English quartier-soldier-poet's religious works, most of all his Psalm translations. The everyday life enriched with plenty of Puritan features can be witnessed in the oeuvre of Mátyás Nógrádi, a Hungarian Calvinist bishop and well-known author. The paper, in which the author presents some of her new translations from English and American Puritan lyrics, concentrates on the „salvific function” of Puritan poetry, referring to the very wise and apt expression of Robert Daly, in England, New England and Hungary.

Keywords: Sidney, Spenser, Psalm 23, Cambridge, Mátyás Nógrádi

18–19. század

PROTESTÁNS ISKOLÁK MEGÍTÉLÉSE A REFORMKORBAN

Czeglédi Sándor

BEVEZETŐ

Tanulmányunkban a korábban neveléstörténetnek, napjainkban inkább oktatástörténetnek nevezett diszciplína sajátos, kissé elhanyagolt területével, az iskolák – jelen esetben református és evangélikus intézmények – kortárs megítélésének kérdésével foglalkozunk. Sasfi Csaba szerint az

„oktatástörténetnek nevezett diszciplínán belül két markánsan eltérő megközelítésű tradíciót különböztethetünk meg. Az egyik a pedagógiai gondolkodás eszme- és elméletörténete, amit leginkább pedagógia-, illetve neveléstörténetnek neveznek. A másik az iskolatörténet, valamint az oktatásügy történetének kutatási tradíciója, amit a szorosabb értelemben vett oktatástörténetnek tekinthetünk. [...] Fontos sajátossága ennek az iránynak az intézményesített pedagógiai szándék vagy cél nyomon követése is, míg az intézményi működés során fellépő egyéb következmények(nem szándékolt hatások, látens funkciók) kevesebb figyelmet kapnak.”¹

Tanulmányunkban ezek a *nem szándékolt hatások, látens funkciók* kerülnek előtérbe.

A tárgyalt korszaktól napjainkig sok tudományos igényű és publicisztikai jellegű szöveg keletkezett, amelyekben nagyra becsülik a református és evangélikus oktatási intézményeket. Ezzel párhuzamosan találkozunk problémák, rossz pedagógiai módszerek felvetésével. Kósa László írja, hogy

¹ Sasfi Csaba: Oktatás és társadalom kölcsönhatása történeti perspektívában. Megközelítések és eredmények, in: Sasfi Csaba – Ugrai János (szerk.): *Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószögei*. Rendi társadalom – polgári társadalom 29. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2015. évi, sárospataki konferenciájának tanulmánykötete. Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2017, 9–34, 13–14.

„a »hosszú« XIX. században föltűnően sokasodnak a tekintélyes protestáns alma materek és későbbi nagynevű diákjaik között az összeütközések. Csokonait kihágásai miatt kicsapták debreceni kollégiumból. Kölcsey szigorúan bírálta a debreceni szellemiséget, amivel Kazinczy sem volt kibékülve, olyan igényes alkotói mellett sem, mint Földi János és Fazekas Mihály. Petőfi és Arany félbehagyták tanulmányaikat. [...] Helyénvaló a kivételes egyéniségekre és seregnyi pozitív példára figyelmeztető magyarázat, ám nem elegendő.”²

Figyelemre méltó Győri L. János magyarázata. Szerinte a protestáns (és főleg református)

„embertípust saját felnőttiségének tudata, az erős kritikai szellem, a gyakran már-már a megszállottság jegyeit mutató szigorú munkaetika és küldetéstudat jellemzi. [...] Ebből következik a protestáns neveltetésű értelmiség harca saját egyházával, hiszen a fölnyitott palackot nem lehet többé bedugaszolni. Innen a protestáns gondolkodók kettős kötődése: érzik, hogy kritikai látásukat, nagykorúságukat protestáns voltuknak köszönhetik. Ugyanakkor éppen szabadságvágyukból és küldetéstudatukból következően – szembekerülnek egyházuk intézményes korlátaival. A [debreceni] Kollégium vonatkozásában ez a probléma úgy alakul, hogy a kritika közvetlenül az iskolát éri.”³

Ezek a megfontolások vezettek bennünket az iskolák megítélésének vizsgálatában. Forrásként főleg a *Társalkodó*, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*⁴ és a *Religio és Nevelés* folyóiratokat használtuk. A *Társalkodó* a *Jelenkor* című napilap heti két alkalommal megjelenő társlapja volt Széchenyi István és Bajza József szellemi irányítása alatt. 1832-től adták ki, míg a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* első száma 1842-ben jelent meg. Ez utóbbi

² Kósa László: *Protestantizmus és magyar kultúra*. https://mta.hu/data/dokumentumok/i_osztaly/1_Eloadasok_tara/Magyar_muvelodes_ezer_eve_20000511/Kosa_Protestantizmus_20000511.pdf 10. (Letöltés: 2021. március 3.)

³ Győri L. János: A kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében, in Kocsis Elemér (főszerk.): *A Debreceni Református Kollégium története*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinatának Sajtóosztálya, 1988, <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=2> (Letöltés: 2021. március 3.) 627–687, 631.

⁴ A folyóirat a vizsgált évfolyamokban *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* néven jelent meg, de a szakirodalomban elfogadott *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* néven hivatkozunk rá.

két szerkesztője, a református Török Pál és az evangélikus Székács József később ugyanabban az évben, 1860-ban püspök lett. Mindketten támogatták a református és evangélikus egyház unióját. A *Religio és Nevelés* katolikus politikai és kulturális lap volt, hetente kétszer jelent meg. Szerkesztője és kiadója kezdetben Szaniszló Ferenc (a pesti központi papnevelő intézet kormányzója, később nagyváradai püspök), majd 1843. július 2-től Somogyi Károly (hittudományi doktor, későbbi pozsonyi majd esztergomi kanonok) volt. Mindketten nagy értékű adományaikról váltak híressé.

A feldolgozott sajtótermékek nemcsak híradással szolgáltak, hanem a közvélemény alakítását, formálását is el akarták érni. A felekezeti kötődésű folyóiratokban megtalálhatjuk a régebbiről hagyományozódó, hitvédelmi jellegű témákat. A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*-ban előkerültek a protestánsok sérelmei; míg a *Religio és Nevelés*-ben a protestantizmust bíráló írásokat közöltek. Ugyanakkor találkozhatunk egymás irányába tett megértő gesztusokkal és a szekularizációt bemutató és elítélő cikkekkel.

SZÍNVONAL, STÍLUS, TANÁR–DIÁK VISZONY

Az oktatás színvonaláról és az iskolák sajátos stílusáról szólva indítsunk egy nem sajtóbeli forrással! Kossuth László monoki uradalmi ügyésznek rossz véleménye volt a sárospataki református kollégiumról.⁵ Ezért nem ide, hanem az eperjesi evangélikus kollégiumba adta Lajos nevű, később híressé vált gyermekét. Az átnézett újságokban a miskolci református gimnázium kapcsán ír általában a református gimnáziumok növendékeinek modora, stílusa miatt egy *Erényi* nevű szerző:

„Annyi a' vád és panasz a' szegény kálvinista diákokra, hogy ti. pallérozatlanok, durvák, mennyinek csak hallásán is elfárad a' nem siket ember; 's nem is ok nélkül, mert reform. iskoláinkból minél kevesebb társalkodáshoz szokott ifjú kerül-ki; ellenben olyakat nem gyéren láthatunk, kik magoknál nagyobb ember előtt már illedelmesen alig tudnak megállni, annál kevésbbé beszélni, – vagy fényes társaságban szerény beszélgetésbe ereszkedni.”⁶

⁵ Miskolczy Ambrus: Kossuth Lajos Eperjesen, *Rubicon* 31(2020/11), 6–9, 6. „Közlebb lett volna a sárospataki református kollégium, de annak társasági szellemét az atya »betyáros durvának« tartotta”. A szerző idézi Mosóczy Institoris Mihály kortárs evangélikus lelkészt, aki még durvább vádat fogalmazott meg.

⁶ Erényi: A' miskolci reform. iskola' jelen állapotja, *Társalkodó* 7(1838/27), 101–102, 102.

A cikkíró szerint ennek oka a rossz tanár–diák viszony: a diákoknak nincs lehetőségük, hogy tanáraikkal iskolán kívül beszélgessenek, s ezért nem ismerik a társadalmi érintkezés szabályait; ráadásul a tanárok szaktudása hiányos, s ennek leplezésére fölényeskednek a diákokkal. Nem lehetett teljesen alaptalan a diákokat ért bírálat, levéltári források is említik fegyelmi ügyeiket.⁷

Reagáltak Erényi cikkére az említett iskolából,⁸ s megkérdezték, van-e összehasonlítási alapja a szerzőnek, mert „angol hon’ tudós iskoláiban” ugyanúgy jellemző a diákokra a „feszesség, bátortalanság, szótalanság”, de a diákok az életben mégis megállják a helyüket. A kiváló tanítványok adják a másik érvet a református iskolák mellett: „Vay József, ’s Miklós a ’tábornok, Buday Ferencz, Kazinczy Ferencz, Beregszászy Pál, Kövy Sándor, Rozgonyi József, Vály Nagy Ferencz mind ref. iskolák’ növendékei voltak.”⁹ Ezzel kapcsolatban felvetődik, hogy a *néhány kiváló diák mutatja az iskola sikerét* típusú érvelés mennyire releváns, de az oktatási intézmények minőségének mérése egyébként is nehéz feladat.¹⁰

A probléma súlyát mutatja, hogy Székács József szerint a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok szerkesztőségébe rendszeresen jönnek panaszok a pápai kollégiumról: „alig érkezik Dunántulról posta, melly a pápai főiskola ellen panaszt, vádat ne hozna kezünkbe, 's mindez névtelenül. [...] Én nem hiszem hogy Pápa olly bűnbarlang, millyennek hirdettetik. [...] Nem volna-e Dunán túl egy ember sem, ki nyílt sisakkal, nyílt lélekkel, jószándékú szigorussággal, részrehajlatlan ítélettel, nem a' kárhoztatás, hanem a' szeretet hangján szólalna fel e' tárgyban?”¹¹

⁷ Godzsák Attila: 19. századi kihágási ügyek és azok büntetései a Miskolczi Református Lyceumban, in: Sasfi Csaba – Ugrai János (szerk.): *Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószögei*. Rendi társadalom – polgári társadalom 29. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2015. évi, sárospataki konferenciájának tanulmánykötete. Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2017, 188–204.

⁸ [Név nélkül] A' miskolczi ref. iskola' jelen állapotja, *Társalkodó* 7(1838/42), 163–164, 163.

⁹ Uo. Hasonló névsor egy évvel később: „a' két Péczely, két Buday, Csokonay, Cseh-Szombati, Kazinczy, Kövy, Nyíry, Kölcsey”. BAKSAY Dániel: Visszatekintés, *Társalkodó* 8(1839/52), 205–206, 206.

¹⁰ Erről Ugrai János: Iskolai sikerek és társadalmi emelkedés. A sárospataki példa a 19. század első felében, *Századok* 154(2020/1), 53–80.

¹¹ Székács: Levelezés vagy polémia, ezúttal mindegy, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* (Továbbiakban PEIL) 5(1846/5), 120.

A korabeli pedagógiai viták másik eleme a testi fenyítés kérdése. A vizsgált folyóiratokban egyértelműen negatívnak tartják ezt a módszert. Evangélikus iskoláról nem írnak ilyen esetet. Egy katolikus¹² és több református intézményt említenek ez ügyben, illetve egy református egyházmegyei közgyűlést, ahol előkerült a téma. Mindegyik alkalommal a testi fenyítés visszaszorítására tesznek ígéretet, pl. Debrecenben: „a’ fensőbb iskolákban a’ botozás szokásban sincs, ’s újabb rendelkezések szerint az alsóbbakban is a’ tanítók annak alkalmazásában szerfölött meg vannak szorítva”.¹³ Ez a nevelési módszer valószínűleg sokkal gyakoribb volt s mindegyik egyház iskoláiban előfordulhatott¹⁴. A felvilágosodás hatásaként is értékelhetjük a probléma napirenden tartását.

MÓDSZERTAN ÉS TANANYAG

Gyakran olvashatunk a folyóiratokban arról, hogy a híres kollégiumokban felesleges ismerethalmaz szó szerinti megtanulását várják el a diákoktól: „Pápa’ diákjai inkább könyvnélkül, mint gondolkodva tanulnak, melly tévedt irányt a’ heti vizsgálatok különösen táplálnak. Ha ifjainkat az iskolában nem vizsgálatra, hanem életre akarjuk készíteni: gondolkozzunk

¹² Az ungvári Királyi katolikus Gimnáziumról: Nevelési és iskolai fonákságok, *Társalkodó* 15(1846/100), 398–399. Válasz erre: Az ungvári középtanoda régi és jelen állapota, *Társalkodó* 16(1847/7) 26–27, 27: „Ah igen is van számos ilyen, de a’ tapasztalás ellenkezőt is bizonyít, vannak ti. gonoszság csiráival megszeplősült ifjak is; vannak, kik a’ tanodába már elfajulva lépnek rest, makacs, engedetlen pajkos kebellet, ’s inkább rosra mint jóra való hajlamot hoznak annak falai közé magokkal, ’s ilyenek javításában, ha a’ tanító minden szelidebb eszközt hasztalanul kimerített, kénytelen néha testi büntetéshez is nyúlni.”

¹³ Jegyzetek Debreczen’ jelen állapotjának Cs által közlött rövid rajzára, *Társalkodó* 6(1837/28), 109–110, 110.

¹⁴ Példa lehet erre Trefort Ágoston visszaemlékezése az eperjesi ferencesek gimnáziumra: „A gimnázium igazgatója, Erney ferences rendházfőnök, szintén brutális, faragatlan pap volt, aki egyszer nekem, ha jól emlékszem, hógolyózás miatt tizenkét pácát adatott, noha valójában még hó sem volt a kezemben. Minden hibáért, amit az "occupatio"-ban [latin írásbeli gyakorlat] követtünk el, egy ütést kaptunk a szenciával (lénia). S egyáltalán; félelmetes módon püföltek minket.” In: Trefort Ágoston *Önéletrajza*. Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1991. (Kazinczy könyvtár) Fordította: Barsi János. <https://mek.oszk.hu/02000/02059/html/>, 5 (Letöltés: 2021. március 7.)

más censeáló mód felől.”¹⁵ Másik szerző Patakot említi, az ott elvárt magolás „nem annyira tudós szorgalmat, úgynevezett studiumot, mint inkább csak gyermeki emlékezést feltételez; nem mélységet, hanem pusztá felületességet szül; nem kedvet, hanem inkább unalmat és szinte útálatot ébreszt a' legtöbb tudomány iránt”.¹⁶

A folyóiratok a tananyagot is gyakran bírálják. Egyrészt a reál tárgyak tanítására kellene nagyobb súlyt fektetni: „még mind abban a' hiszemben vagyunk, hogy a' ki collegiumba jár, annak szükségesképen philosophusnak kell lenni! 'S bár életbeli szükségünk nagyobbára idegenek által elégitetnek ki: még sem tudunk reáliskolák' alapításáról csak álmodni is.”¹⁷ De ha a hagyományos tárgyakat nézzük, akkor leggyakoribbak a latin nyelvvel kapcsolatos észrevételek. Éppen a tárgyalt korszakban történt a váltás a kollégiumokban a tanítás nyelvében latinról anyanyelvre. Voltak, akik ezt sürgették és csak negatívumot találtak a latintanulásban, s „a' holt latin nyelv általi nyomorgatás megszüntetését”¹⁸ tűzték ki célul. Jellemzőbb maradt ezen a téren az érzelemmentes álláspont, a latin szerepének megtalálása egy megújult oktatási rendszerben:

„minden józan ember, kire csak egy szikra ragadt az európai műveltségből, át fogja azt látni, ha képes meggondolni, hogy a' mostani egész európai műveltség és országultság a' klasszikus műveltségen alapúl, ugy hogy ha ezt alóla el vesszük, talap nélkül ingadozni 's hihetőleg egészen össze fog roskadni. Ezredek vállain állunk: vigyázzunk, hogy le ne bukjunk! – Ha tehát a' latin és görög nyelvek tudása szükséges: akkor kell, hogy az úgynevezett tudományos tanodák nyújtsák azok megtanulhatásának módját. Felette szükségesnek tartom, hogy mindenféle szaktanodák is legyenek, boldog boldogtalan ne hurczoltassék végig a tudományos iskolákon.”¹⁹

¹⁵ Sükösd: Paedagogiai levelek. A' pápai főiskola, *PEIL* 1(1842/35), 417–421, 420.

¹⁶ Z. y.: Iskolaügy. Közlések és óhajtások a' s. pataki iskoláról, *PEIL* 2(1843/17), 199–201, 200.

¹⁷ Sükösd: Paedagogiai levelek. A' pápai főiskola, *PEIL* 1(1842/35), 417–421, 419.

¹⁸ Vikár János: Pápai gymnasium 's teendőnk, *PEIL* 6(1847/52), 1435–1441, 1439.

¹⁹ Hunfalvy János: Egy pár észrevétel iskola-ügyünk körül, *PEIL* 6(1847/5), 105–109, 107.

TEOLÓGIA ÉS HITÉLET

Nem véletlenül idéztük ilyen hosszan az előbbi cikket. A hagyományok szerinti *talap* vagyis alapzat mibenléte és viszonya az erre épülő pedagógiához a diskurzus egyik legfontosabb eleme volt. Például: miben áll a protestantizmus korszerűsége? Mi a lényege a 16. századi reformátori tanításnak?

A korszerűsítés kívánalma helyenként együtt járt a meglévő állapotok bírálataival. Az egyik cikk szerint éppen a háromszáz éven át hagyományozott reformátori tanítást nem ismerhetik meg a debreceni tanulók: „nagyon megbotránkoztunk különösen azon, hogy a' 4-dik osztálybelieknek egy egész év alatt nincs órájuk a' vallásból épen akkor, midőn év' végével confirmáltatnak! Aztán ki látott valaha olly iskolát, mellynek növendékei a' Bibliát sohasem látják?”²⁰

Másik szerző viszont az előbbi ellenkezőjét állítja, szerinte a hagyomány szerinti tanítással van gond, s ezt még tetézi az elavult prédikációs stílus:

„Ha az igazat meg akarjuk vallani, lelkészeink még igen hátra vannak. Ők, a' népnevelők, a' legferdebb iskolai nevelést kapták, magokkal hozták azon penészes dogmákat, mellyeket ma egy józan gondolkozásu ember sem hihet. Ugyan követelhetik-e lelkészeink, hogy miveltebb férfúink szeressék az egyházat, midőn olly régen elkallott regékkal állnak elő, 's kiváltha még hozzá gondoljuk azt is, hogy előadásuk milly silány, nyelvük milly hibás és csömörletes. Ez utóbbit azonban az érthetőséggel mentik, melly szerint arra kell igyekeznie egy lelkésznek, hogy őt a' népnek legalább nagyobb része megértse. De hisz nem azt követeljük mi lelkészeinktől, hogy uj, hanem hogy jó és tiszta magyarsággal beszéljenek.”²¹

Mi lehet a probléma megoldása? A nagy tekintélyű Kiss Bálint szentesi református lelkész, békés-bánáti esperes²² szerint az „iskolákban a' vallás lelkével kell a' gyermekeknek megismerkedni; a' tehetősbecnek jó példával elől-menni; a' lelkipásztoroknak, az egyházi beszédek készítésében a' népszerűséget követni, inkább szív-, mint fülekhez szólni; a' presbyteri

²⁰ Sükösd: Paedagogiai levelek. 2. A' debreczeni főiskola, *PEIL* 2(1843/24), 284–285, 285.

²¹ Ozory Elek: Néhány nap Nagy-Kőrösön. Utazási töredék, *Társalkodó* 8(1839/39), Nagykőrös. 153–155, 155.

²² Tevékenységéről részletesebben: Labádi Lajos (szerk.): *Kiss Bálint református lelképásztor élete és munkássága (1772–1853). A Kiss Bálint Tudományos Emléknap előadásai*, Szentest, Kiss Bálint Református Általános Iskola, 2014.

gyűléseknek a' nép erkölcsisége felett hatályosabban őrködni.”²³ Kiss Bálint javaslata az érzelmekre ható prédikációra a pietizmus örökségéből fakadhat. Ugyanakkor – mint előbb láthattuk – a deizmussal rokon vélemény is megjelenik a 17. századi hitvallási szövegek (korabeli terminus szerint *symbolikus könyvek*) háttérbe szorítása érdekében. Sükösd szerint ezeket a szövegeket a diákok nem értik: „Mindenek felett óhajtandó az elavult Heidelbergi- és kis káté', sz. história' czélszerűbb munkák általi kiszorítása; mert az első gymnasialis iskolákban többé nem kielégítő, a' két utolsó pedig kis gyermekre nézve érthetetlen compendium.”²⁴ Másik szerző a lelkiismereti szabadságot félti:

„A' lelkiszabadsággal 's az ebből folyó szabad vizsgálódási joggal nincs öszhangzásban a' prot. keresztyén egyházban is erőt vett hagyományi elv, mellynek jelenségét különösen a vallástanítóknak *symbolicus* könyvekre esküvel köteleztetésével tapasztalhatni, melly intézkedés által ezen újabb egyházi hagyományok, a' szentírásnak, ha nem fölébe, de mellé rendeltelnek. [...] a' vallástanítók ezek követésére köteleztetvén, emberi agyszüleményeknek kellenél több tekintély tulajdonítatik.”²⁵

De a református és evangélikus egyház tervezett uniójával is összefüggésben lehet a harmadik érv, amely szerint nem az egyszerű nép – tehát az egyháztagok – igényeit tükrözi a felekezeti különállás:

„Reformátoraink' halála után egy új eszme sem született; a' későbbi papok minden további vizsgálódás nélkül csatlakoztak Luther vagy Kálvin' már kitalált nézetéhez, és – veszekedtek. Tartózkodás nélkül szólva, papi egymás ellen szegülés szülte eredetileg prot. egyházainknak különszakadását, 's a' tette sikeretlenné későbbben is mindenkor az egyesülési próbákat. A' jámbor nép papi izgatás nélkül vallásos harcza soha sem keveredett, 's midőn egyházaink különszakadásának szomorú diplomáját már korán polgári vérrel találjuk megpecsételve: tudnunk kell, hogy a' gyilkoló fegyver szónokszékből osztatott szét.”²⁶

²³ Hajnal Ábel: Békés-banádi egyh. megyei gyűlés, *PEIL* 4(1845/622), 509–516, 511.

²⁴ Sükösd: Paedagogiai levelek. A' pápai főiskola, *PEIL* 1(1842/35), 417–421, 420.

²⁵ Székly: Lelki szabadság és hagyományi elv a prot. egyházban. (Vége), *PEIL* 3(1844/33), 769–776, 771.

²⁶ Sükösd: Az unio ígéjének legelőször is a' pesti főiskolában kell életbe lépni, *PEIL* 2(1843/47), 561–564, 563.

A záró gondolat erős túlzásnak tűnik, de ha a következő problémakört nézzük, ott még erősebbek a szenvedélyek.

MAGYAROSODÁS ÉS NEMZETISÉGEK

A nemzetiségi kérdés forrásaink szerint református iskolákban nem jelentkezett, evangélikus intézményekben viszont annál inkább; lévén, hogy az evangélikus hívek magyar, szlovák és német anyanyelvűek voltak. Különösen magyar–szlovák viszonylatban erősödött fel a konfliktus. A nemzetiségi kérdés a magyar nyelv hivatalossá válásával még inkább a figyelem középpontjába került.

Az átnézett szövegekben olyan érveléssel is találkozhatunk, hogy a magyar nyelv szerepének erősítése, a magyar nemzeteszme elfogadása értelmileg felfogható, ezért a szlovákoktól elvárható:

„Nem tudom magammal elhithetni, hogy hitsorsosim, Luther’ követőji, kik mindig az ész’szavára hivatkoznak, vakérzeménytől annyira elkábítva lehessenek, hogy nálok józan felvilágosítás süket fülekre találhatna. Fontolják meg tehát jól, mit tesznek, ’s hova vezet hon-elleni separatismusok. [...] Hazánk ez előtt védfala volt a’ keresztyénségnek a’ törökök ellen; hát ha sorsa újólag: védfala lenni Európának és a’ polgárisodásnak egy másik ellenség ellen? Főfelügyelőnk²⁷ a’ szót kimondó, őszintén ’s igazán: »szabadság vagy ostor! Mi mindnyájan, magyarul , németül, tótul vagy ráczul beszélők, az egy magyar állodalom’ magyar polgárai vagyunk, egy épen úgy mint a’ másik, ’s az egész együtt képezi a’ magyar nemzetet.”²⁸

Újabb érveléssel találkozunk: Magyarország ismét *Európa védfala* lehet, (esetleg a cári Oroszország ellen?), ezért kell nemzetiségi szempontból is egységesnek lennie. Ugyanakkor *az egész együtt képezi a’ magyar nemzetet* gondolat akár a hungarus-tudat továbbélése is lehet.

A harmadik érv a magyarosítás, az iskolák magyar tannyelve mellett a gyerekek érdeke. Az újságíró Losoncon járt, szlovák tannyelvű evangélikus népiskolái vizsgán vett részt:

²⁷ gr. Zay Károly, az evangélikus egyház országos főfelügyelője.

²⁸ Szontagh Gusztáv: Nemzetiségünk ügye, ’s a’ panszlavismus’ jelenségei ágost. hitv. felsőbb iskoláinkban (Vége), *Társalkodó* 10(1841/6), 20–21, 20.

„Élénk öröme hevűlten dagadoz a' hazafi buzgó kebel, látván a' köz vizsgáltaáson, hogy azon nevendékek is, kiknek szűleik meg töredezve se mennek-el a' magyar hangon, nemcsak magyarul felelnek a' tudományokból, hanem zsenge munkáskáikat is úgy fogalmítják és lelkesb költőink' remekeit olly honi hévvel szavalják el, mellyel büszkélkedve akarják elfelejtetni tót származatukat. Magyar lelkesedés pezsegeteti vérüket ereikben 's hiszik érzeteiknek bájos nyelvünkön tökéletesb kifejezhetését; a' mesterember, tapasztalásából tudván a' honi nyelv' elkerülhetetlen létét, ebben neveltetni magzatit 's ha valamelyikében tudományok után epedő nemesb szikra rejtezik, kétszeres áldozatot tesz gyermeke által a' hazának.”²⁹

A herderi jóslatból származó nemzethalál réme is a magyarosodást sürgeti:

„Hazánk nyelvtekintetben egész Babel, 's ha a' dolgot tovább is egykedvűleg, zsebbe dugott kézzel néznök, 's magyarosodás által egygyé nem forradnánk: a' német v. szláv elem elébb v. utóbb elnyelné nemzetiségünket 's még nevünk is elenyészne a' világ' történetében. Nemzetisedünk' kérdése tehát, ránk nézve, igazán a' kifejlődés vagy enyészet', élet vagy halál' kérdése. Nem csuda, hogy minden hazafi kebel érte él és buzog. [...] A' gyarapodó magyar nemzetiség azért felébreszté a' honunkhoz kapcsolt tartományokban az illyrismust, 's határin belül a' tótságot, mindannyi jelenségit a' panszlavismusnak, mellyel ezentűl hazánkknak 's a' világnak alkalmasint szintannyi baja lesz, mint hajdan a' félholddal. Legyen sorsa, mint azé: bukás; mienk pedig dicsőség!”³⁰

S milyen hatást vált ki a magyarosítás a szlovákokból? Az előbb azt olvastuk, hogy *büszkélkedve akarják elfelejtetni tót származatukat, magyar lelkesedés pezsegeteti vérüket*. De az esetek jelentős részében, sőt valószínűleg többségében nem így volt. A magyarosítás elleni megnyilvánulásokról főleg a Társalkodó ad hírt, a két egyházi kötődésű lapra (Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, Religio és Nevelés) nem jellemző. A Társalkodó egyik cikke szerint a szlovák öntudat az evangélikus iskolákban és egyházban is éledezik:

²⁹ -t-y: A' losonczy ágostai hitvalló iskola, *Társalkodó* 2(1833/35), 137–138, 138.

³⁰ Sz – g. G – V. [= Szontagh Gusztáv]: Nemzetiségünk ügye, 's a' panszlavismus' jelenségei ágost. hitv. felsőbb iskoláinkban, *Társalkodó* 10(1841/5), 19–20, 19.

„az ifjak e’ szerint felserdült korukig, míg az iskolából ki nem kerülnek, folytában szíják magokba lelkes tót tanítóiktól a’ szlavismust, mert nemcsak iskolákban, hanem nyári szünidőkön is kiki hazájában a’ helység’ lelkésében épen azt látja ’s tapasztalja, mit tanítóiban. A’ tót lelkész nem mulasztja el szónoki székről is a’ tót nemzetiséget hirdetni; a’ vallással köti össze a’ tót nyelvet ’s ennek elvesztésével a’ vallást is veszélyeztetettnek rajzolja előttük.”³¹

Ez viszont azt mutatja, hogy a nemzet pusztulásától való félelem a szlovák értelmiségi mentalitásba is beépült.

Sőt, előfordul, hogy a szlovák öntudattal rendelkező ifjak gúnyolják a magyarokat. Az egyik zömében szlovák közegben működő gimnáziumról olvashatjuk:

„Mit a’ góg, fanatizmus, önszeretet, nemzeti büszkeség’s másokat lealacsonyító gúny egyenkint tesznek, az mind itt öszpontosul. Menj az iskolába, ujjal mutathatni ezen clubbra, megismérheted gúnymosolyaikról, megvető tekintetükről, mellyet rád lövelnek, s magok közötti ravasz alatomos suttogásaikról, mellyek’ tárgya bizonyosan te vagy, ha közükbe nem tartozol. Az utcán rakáson mennek, ’s ne várd hogy másként mint tótul fogadják bármi nyelven mondott üdvözléd’. Nerozumjni (nem értem) azt feleli büszkén, ha magyarul köszöntöd.”³²

Állítólag az említett szlovák diákok mondták a magyar önképzőkört szervező társaiknak: „Tegyéék föl a’ czimet is: a’ juhászbundát, fokost, kos-tököt, pipát; hadd ismerjenek a’ magy. társaságra!”³³

A cikk szerzője szerint csak magyarul kellene tanítani: „minden jó hazafi’ forró óhajtása, hogy nyelvünk minden, bármelley-felekezetü, oskolára terjesztessék ki. Nevezetesen, hozassák be minden népiskolába hazánk’ határin belül, hogy a’ sokféle nyelvű néptömeg mind magyarodjék.”³⁴ De teológiai érv is szól a magyarosodás mellett: „Az orosz, vagy bármelley

³¹ X. Y. Z.: Nézetek az ágostai vallástételt követő főtanodákban uralkodó szláv szellemről, *Társalkodó* 10(1841/6), 21–23, 21.

³² Uo.

³³ Uo. Az egyik cikkben magyarokat gúnyoló verseket említenek: Menyőpőri Elek: „Nitra” tót almanach, *Társalkodó* 11(1842/70), 279–280, 280.

³⁴ Benczúr János: Néhány szó Iskoláink’ magyarodása körül, *Társalkodó* 10(1841/29), 113–115, 114.

lelkészeket, kik saját, nem honi nyelvük mellett harcolnak, czélszerűen meg lehetne győzni a' felől, hogy isten' kegyelme nincs a' nyelvtől föltételezve, kedves előtte, bár milly nyelvben rebegik hozzá imájokat.”³⁵

ÖSSZEGZÉS

Elemzésünk során a sajtó tájékoztató és közvélemény-formáló funkciójára egyaránt találtunk példát. Érdeemes összevetni a vizsgált orgánumok saját egyházukról rajzolt képét. A két felekezeti kötődésű folyóirat közül a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* kritikusan viszonyul saját közösségéhez, a református és evangélikus iskolák pozitívumai és negatívumai is szóba kerülnek. A *Religio és Nevelésben* viszont nincs katolikus iskolák problémáit fessegető írás. Így igazat adhatunk Győri L. Jánosnak, hogy protestáns sajtóosság a kritikai szemlélet s protestáns lapban ezért találkozunk saját iskoláik bírálatával. A *Religio és Nevelés* szemléletére magyarázat lehet, hogy a katolikus egyházi vezetés a magyar politikai közéletben sarokba szorítva érezte magát, s ebből adódhatott védekező magatartása. Dobszay Tamás szerint a reformkori országgyűléseken „a protestánsok ügyét gyakran éppen a katolikus szereplők képviselték nagy hatékonysággal, [...] katolikus magánszemélyek csak ritkábban álltak ki saját egyházuk mellett”.³⁶ Ezek a körülmények magyarázhatják az egyházakhoz nem kötődő *Társalkodó* szemléletét is: a katolikus iskolákkal távolságot tart, míg az evangélikus és református intézmények gondjait-bajait nyíltabban tárgyalja.

Másrészt úgy tűnik, a három egyházban (református, evangélikus, katolikus) és két nemzetben (magyar és szlovák) öröklődött vagy megszületett a sérelmek napirenden tartása és a visszaszorulástól, megsemmisüléstől való félelem.

További kutatást igényel a probléma áttekintése későbbi korszakokban. Például hogyan csapódtak le oktatási és ezzel kapcsolatos etnikai problémák a közvéleményben a dualizmus idején; illetve hogyan kerültek

³⁵ Uo. *A honi nyelv* a magyar nyelv szinonímája.

³⁶ Dobszay Tamás: Felekezeti érdekképviselet, szekularizációs kihívások, országos ügyek a káptalani követek működésében (1843/44), in: Gáborjáni Szabó Botond (szerk.): *Egyházak és egyházpolitika Magyarországon és Erdélyben a 18–19. században a Carolina Resolútiótól az 1848. évi XX. törvényekig*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2016, 223–237, 223–224.

elő a tanulmányunkban említett érvek Trianon után, amikor a Kárpát-medencében új nemzetállamok szerveződtek.

De egyház és iskola viszonyában máig napirenden van néhány reformkorból öröklött kérdés, pl. az életkori sajátosságok a hitvallások tanításánál vagy a sajátos egyházi nyelvezet megértése.

BIBLIOGRÁFIA

Sajtó

Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok 1842–1848.

Religio és Nevelés 1841–1848.

Társalkodó 1832–1848.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- DOBSZAY Tamás: Felekezeti érdekképviselő, szekularizációs kihívások, országos ügyek a káptalani követek működésében (1843/44), in: Gáborjáni Szabó Botond (szerk.): *Egyházak és egyházpolitika Magyarországon és Erdélyben a 18–19. században a Carolina Resolútiótól az 1848. évi XX. törvénycikkig*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2016, 223–237.
- GODZSÁK Attila: 19. századi kihágási ügyek és azok büntetései a Miskolczi Református Lyceumban, in: Sasfi Csaba – Ugrai János (szerk.): *Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószögei. Rendi társadalom – polgári társadalom 29. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2015. évi, sárospataki konferenciájának tanulmánykötete*, Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2017, 188–204.
- GYŐRI L. János: A kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében, in: Kocsis Elemér (főszerk.): *A Debreceni Református Kollégium története*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinatának Sajtóosztálya, 1988, <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=2> (Letöltés: 2021. március 3.) 627–687.
- KÓSA László: *Protestantizmus és magyar kultúra* https://mta.hu/data/dokumentumok/i_osztaly/1_Eloadasok_tara/Magyar_muvelodes_ezer_eve_20000511/Kosa_Protestantizmus_20000511.pdf 10. (Letöltés: 2021. március 3.)
- LABÁDI Lajos (szerk.): *Kiss Bálint református lelképásztor élete és munkássága (1772–1853). A Kiss Bálint Tudományos Emléknapp előadásai*, Szentes, Kiss Bálint Református Általános Iskola, 2014.
- MISKOLCZY Ambrus: *Kossuth Lajos Eperjesen*, *Rubicon* 31(2020/11), 6–9.
- SASFI Csaba: Oktatás és társadalom kölcsönhatása történeti perspektívában. Megközelítések és eredmények, in: Sasfi Csaba – Ugrai János (szerk.): *Iskola, mű-*

- velődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószövei. Rendi társadalom – polgári társadalom 29. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2015. évi, sárospataki konferenciájának tanulmánykötete*, Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2017, 9–34.
- TREFORT Ágoston *Önéletrajza*, Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1991. (Kazinczy könyvtár) Fordította: Barsi János. <https://mek.oszk.hu/02000/02059/html/>, 5 (Letöltés: 2021. március 7.)
- UGRAI János: *Iskolai sikerek és társadalmi emelkedés. A sárospataki példa a 19. század első felében*, Századok 154(2020/1), 53–80.

ABSTRACT

Sándor Czeglédi: *Assessment of Protestant Schools during the Reformation Era*

The study investigates the assessment of protestant (Calvinist and Evangelical) schools in the contemporary newspapers of the Reformation period.

The newspapers often lamented about the school standards, the style of education and the teacher-student relationship. In defence against the complaints, the schools referred to similar problems in other countries, stating that among domestic circumstances, the school system could be considered successful. Also the modernisation of the methodology and curriculum was often mentioned. Concerning the theology that these schools chose to teach, a discourse emerged about the preservation or rejection of the teachings of the 16th century reformers, as well as about the issue of the understanding of divinity curriculum. Evangelical schools also had to deal with ethnic problems. Students of Hungarian, Slovakian and German descent attended these schools. According to certain authors, the teaching should have been conducted exclusively in Hungarian, while others reported that Slovakian students disapproved of this, indeed, they occasionally showed offensive behaviour towards Hungarians. One of the conclusions is that contrary to Protestant newspapers that frequently criticised the schools of their own denomination, no similar case occurred in the Catholic media.

Keywords: assessment of schools, standards, curriculum, protestant theology, national issues

AZ AKKULTURÁCIÓTÓL AZ ASSZIMILÁCIÓIG – AZ ÖSSZEILLESZKEDÉS VÁLTOZATAI.

ZSIDÓ SZÁRMAZÁSÚ REFORMÁTUS EGYETEMI TANÁROK CSALÁDFÁI
A POLGÁRI KORSZAKBAN ÉS A REFORMÁTUS FELEKEZETI-MŰVELŐDÉSI
ALAKZAT. DUNAMELLÉK ÉS DUNÁNTÚL¹

Kovács I. Gábor – Takács Árpád

ELMÉLETI KERETEK

A polgári kori magyarországi tudáselit domináns csoportjainak, az egyetemi tanároknak és a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak a társadalmi származásával foglalkozva most a református felekezeti-művelődési alakzathoz tartozó, a Dunamelléki és a Dunántúli Református Egyházkerületek területéről származó professzorok egyik csoportjának atipikus családfáit fogjuk bemutatni. De miért is nevezzük a református alakzat ezen csoportjának családfáit atipikusnak? A felekezeti-művelődési alakzatok fogalmának meghatározásánál abból indultunk ki, hogy a koraújkori konfesszionalizációk különböző felekezeti kultúrákat alakítottak ki, s a magyar történelem vallási keretezettségű évszázadaiban ezek a felekezeti kultúrák identitásképző, integráló, a mindennapokat is strukturáló tényezők voltak.² Eddigi prozopográfiai vizsgálataink során – a tudáselit tagok családjait nyolc dédszülőig felderítve – azt találtuk, hogy a református elittagok sok generációra visszamenően abból a református felekezeti-művelődési alakzataból emelkedtek ki, amelyet felekezetiileg endogám házasságok fűztek össze, s amelynek az integritását védte a református felekezeti iskolahálózat kizárólagos használata is. Az egyházszervezet folyamatos működése mellett ezen a két tényezőn nyugodott az alakzat folytatólagos rekonstrukciója. Ezt a többgenerációs szocializációs bázist és iskolahasználatot láttuk a Debreceni Egyetem Református Hittudományi Karának professzorainál,³ a tiszán-

¹ A dolgozat az NKFIH K128942 számú kutatásának támogatásával készült.

² Kovács I. Gábor: Felekezeti-művelődési alakzatok és a magyarországi polgári korszak (1848–1944) tudáselitje, *Magyar Tudomány* 180(2019/6), 804–812.

³ Kovács I. Gábor (szerk.): *Hít – tudomány – közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944.* II., Budapest, ELTE–Eötvös Kiadó, 2014, 163–183.

innen származású református egyetemi tanároknál⁴ és a két világháború közötti református akadémikusoknál is.⁵ A református elittagok családfáinak a konfesszionális endogámia és a református iskolahálózat rendszerű használata mellett harmadik jellegzetessége volt az etnikai magyarok száz százalékot megközelítő aránya. Ehhez képest nevezzük mindhárom vonatkozásban atipikusnak a református, de zsidó származású professzorok családfáit, amelyekkel most fogunk foglalkozni.

Az ország közepén fekvő, a gyorsan növekvő és modernizálódó fővárost is magába foglaló Dunamelléki Református Egyházkerület területéről jövő 34 református vallású egyetemi tanár közel egynegyede, nyolc fő volt zsidó származású. A Dunántúli Református Egyházkerület húsz református professzora közül hárman voltak hasonló kötődésűek. Ha együtt kezeljük a két kerület adatait, akkor az összesen 54 főből 11 a zsidó eredetű, ami egyötödös arányt jelent. Ez a magas részarány tehát a központi régióhoz s nagyrészt Budapesthez köthető. Összehasonlításként kiszámoltuk, hogy a másik három egyházkerületből (Tiszáninnen, Tiszántúl, Erdély), az ország keleti, reformátusabb feléből összesen 110 református egyetemi tanár származott, de közöttük csak négyen voltak zsidó eredetűek. Ennek magyarázatául arra is gondolhatnánk, hogy a magasabb, elitértelmiségi körben az izraelita felekezetűek szívesebben csatlakoztak a főváros modernebb, rugalmasabb kisebbségi reformátusságához, mint az ország keleti felének hagyományosabb, többségi kálvinistáihoz. Ha ennek lehet is valamelyes magyarázó ereje, fontosabbnak látszik először azt megnéznünk, hogy a polgári kor zsidó és zsidó származású egyetemi tanárai egyáltalán milyen arányban jöttek az ország különböző régióiból. A zsidó és zsidó származású professzorokról készített adattárunk szerint összesen 67 ilyen egyetemi tanárt találtunk.⁶ Azóta folytatott családtörténeti

⁴ Kovács I. Gábor–Takács Árpád: *Sárospatak erőterében. A tiszáninneneni származású református egyetemi tanárok életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944.* III., Budapest, ELTE–Eötvös Kiadó, 2016, 326–337.

⁵ Kovács I. Gábor–Takács Árpád: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáséletben. I. A protestáns felekezeti-művelődési alakzathoz tartozók ősfői,* Budapest, ELTE–Eötvös Kiadó, 2018, 314–324.

⁶ Kovács I. Gábor (szerk.): *Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció – diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok,* Budapest, ELTE–Eötvös Kiadó, 2012, 152–159. Ebben az adattárban zsidónak azokat tekintettük, akik az izraelita vallásban születtek, s ezt megtartották. Zsidó származásúaknak egyrészt azokat vettük, akik izraelitának születtek, de az

kutatásaink szerint ehhez még öt főt kell hozzászámolni. Az így összesen 72 zsidó vagy zsidó származású professzornak csaknem háromnegyed része, 53 fő az ország nyugati feléből származott: a Dunántúl nyugati részéből 17 fő, a feldunai térségből 9 fő (a kettő együtt nagyjából egyezik a Dunántúli Egyházkerület területével), Budapestről 16 fő, a Dunamellék egyéb területeiről 11 fő jött. Erdélyből és az északkeleti megyékből (Tiszáninnen) két-két fő, s a többi 15 fő pedig a Tiszától keletre lévő, zömmében a Szentés–Békéscsaba vonaltól délre eső területekről. Tehát az ország keleti feléből jövő összes zsidó és zsidó származású professzornak is egyötöde tért át reformátusnak (tizenkilencből négy), s az ország nyugati feléből származóknak is egyötöde (ötvennégyből tizenegy). A döntő különbség a két országrész⁷ között inkább az összes zsidó eredetű egyetemi tanár számában mutatkozott meg. A különbség annak ellenére volt nagyon jelentős (2,8-szeres), hogy a századfordulóig az ország körülírt nyugati és keleti felében az izraelita felekezethez tartozók abszolút száma a népszámlálás szerint csaknem megegyezett. A két országrészből származó zsidó eredetű professzoroknak ezt a számbeli aránytalanságát magyarázhatjuk általában az országrészek különböző fejlettségével vagy közvetlenebbül a két országrész zsidóságának eltérő iskolázottságával is. Az utóbbi magyarázó tényező viszont csak egyik eleme, része egy nagyobb összefüggésrendszernek, egy komplex társadalomtörténeti, kultúrtörténeti jelenségnek, a magyarországi zsidóság integrációjának, s mutatója az integráltság fokának. Így a zsidóság integráltságának, az integráltság területi különbségeinek igen erős mutatójaként foghatjuk fel azt is, hogy a magasértelmiségi, tudáselit pozíciót jelentő egyetemi tanári státuszba az ország nyugati felében élő zsidó népességből csaknem háromszor annyian emelkedtek ki, mint az ország keleti felében élő hasonló létszámú zsidó-

---

életük során valamikor megkeresztelkedtek, másrészt azokat, akiknek valamelyik szülője izraelitának született, de azután úgy lett keresztény, hogy a későbbi egyetemi tanár fiuk már keresztény felekezetbe született bele. Dolgozatunkban a három csoport együttesét összefoglalóan zsidó eredetűeknek mondjuk.

⁷ A két országrész választóvonalának – a fentebbi részletezések szerint – a Tisza folyót tekintjük a Duna torkolattól észak felé nagyjából Kisköréig. A választóvonal ezután kis nyugati eltolódással a Tiszáninneri Egyházkerület nyugati szélén haladva Líptó és Szepes megye között éri el az országhatárt. A vonal két, közel egyenlő részre osztja az országot. A nyugati országrész lényegében megegyezik a Dunántúli és a Dunamelléki Egyházkerület együttes területével, a keleti pedig a Tiszáninneri, a Tiszántúli és az Erdélyi Egyházkerületek területével.

ság köréből. Élhetünk ugyanis azzal a feltételezéssel, hogy a zsidó eredetű tudáselit tagok számaránya nem véletlenszerű, hanem meghatározza a mögötte álló merítési bázis, az akkulturációs pályán mozgó zsidóság integráltságának módja és mértéke.

A továbbiakban az ország nyugati feléből jövő zsidó eredetű egyetemi tanároknak azzal a tizenegy fős csoportjával fogunk foglalkozni, amelyik az akkulturáció útján eljutott a felekezetváltásig s reformátusként keresztelkedett meg. A családfák prezentálásánál keressük az adaptáció azonosítható külső jeleit, bemutatjuk a hagyományos zsidó közösségtől való elszakadás mozzanatait, az akkulturációs utak változatait, s ahol lehetőség adódik, próbálunk következtetni a motiváló és a kényszerítő tényezőkre. Leginkább azonban a teljes asszimiláció, a strukturális beolvadás döntő mozzanatának tartott felekezetváltásra, a zsidó identitás legbelső magját jelentő felekezeti kötődés radikális elszakítására és a választott református felekezethez, a református felekezeti-művelődési alakzathoz való illeszkedés módjára, mélységére, intenzitására, tartósságára vagyunk kíváncsiak.

TIZENEGY ZSIDÓ SZÁRMAZÁSÚ EGYETEMI TANÁR CSALÁDFÁJA, MEGKERESZTELKEDÉSE ÉS ÉLETÚTJA

A 11 egyetemi tanár családját abban a kronológiai sorrendben mutatjuk be, ahogyan megkeresztelkedtek. Ez egy esetben a nagyapát jelentette, öt családnál a szülőt vagy szülőket, a professzorok közül öten pedig maguk tértek át a református vallásra. Az időrend a következő:

1. *Ballagi Aladár (Kecskemét, 1853 – Bp., 1928)*
Az újkori egyetemes történelem tanára a Budapesti Tudományegyetemen 1883. aug. 20-tól
Apja, Ballagi Mór 1843-ban keresztelkedett meg Németországban.
2. *Fröhlich Izidor (Pest, 1853 – Bp., 1931)*
Az elméleti természettan tanára a Budapesti Tudományegyetemen 1885. márc. 10-től.
Mindkét szülője 1851-ben keresztelkedett meg Pesten.
3. *Fröhlich Pál (Torzsa, Bács-Bodrog megye, 1889 – Szeged, 1949)*
A kísérleti természettan tanára a Szegedi Tudományegyetemen 1924. szept. 9-től.
Apai nagyszülei 1851-ben keresztelkedtek meg Pesten.
4. *Vámbéry Ármin (Pozsonyszentgyörgy, 1832 – Bp., 1913)*
A keleti nyelvek tanára a Budapesti Tudományegyetemen 1868. ápr. 4-től.
1864-ben tért át a református vallásra Pesten.

5. *Vámbéry Rusztem (Pest, 1872 – New York, 1948)*
A kriminológia tanára a Budapesti Tudományegyetemen 1919. jan. 22-től.
Apja tért át a református vallásra 1864-ben Pesten.
6. *Lánczi Gyula (Pest, 1850 – Bp., 1911)*
Az egyetemes történelem tanára a Kolozsvári Tudományegyetemen 1886. dec. 22-től, majd 1891. júl. 30-tól a Budapesti Tudományegyetemen.
1866-ban keresztelkedett meg (nem tudjuk, hogy hol).
7. *Verzár Frigyes (Budapest, 1886 – Arlesheim, Svájc, 1979)*
Az általános kór- és gyógytan tanára a Debreceni Tudományegyetemen 1918. szept. 18-től, majd 1924. márc. 22-től ugyanott az élettan tanára, 1930-tól pedig a Bázeli Egyetem élettan tanára.
Apja keresztelkedett meg 1879 k., valószínűleg Bécsben vagy Württembergben.
8. *König Gyula (Győr, 1849 – Bp., 1913)*
A matematika tanára a Budapesti Műegyetemen 1874. nov. 28-tól.
1889-ben feleségével együtt Budapesten keresztelkedett meg.
9. *Kérékjártó Béla (Bp., 1898 – Mátrabáza, 1946)*
A geometria és általános geometria tanára a 1925. nov. 30-tól Szegedi Tudományegyetemen, majd 1938. júl. 28-tól a Budapesti Tudományegyetemen.
Anyja keresztelkedett meg 1894-ben Budapesten.
10. *Fellner Frigyes (Pest, 1874 – Mauthausen, 1945)*
A közgazdaságpolitika és pénzügytan tanára a Budapesti Tudományegyetemi Közgazdasági Karon 1919. dec. 30-tól.
1903-ban keresztelkedett meg Budapesten.
11. *Riesz Frigyes (Győr, 1880 – Bp., 1956)*
A felsőbb mennyiségtan tanára 1912. ápr. 6-tól a Kolozsvári Tudományegyetemen, majd Szegeden, 1945. nov. 1-től pedig a Budapesti Tudományegyetemen.
1906-ban keresztelkedett meg.

Ballagi Aladár történész professzornak az apja, Ballagi (eredetileg Bloch) Mór keresztelkedett meg a legkorábban, tehát mindenképpen az ő történetével kell kezdenünk.⁸ Az ország keleti felében, Zemplén megye észak-

⁸ Sok szempontból kiemelkedő egyéniség volt, akiről több írás jelent meg, de nem készült róla monografikus feldolgozás. Sőt életútjának sok részletét hiányosan vagy pontatlanul ismerjük. Mostani áttekintésünkhöz a következő írásokat használtuk (ezekre csak akkor hivatkozzunk külön, ha valamilyen vitatott kérdéstről van szó): Ballagi Aladár: Ballagi Mór, in *Protestáns Új Képes Naptár 1879-ik évre*, Budapest, Franklin Társulat 17–19; Waktor Andrea: *A XIX. századi családmodell működése és változásai a Ballagi család levelezésének tükrében*, *Sic ita ad astra*, 1995. 1–2., 43–92.; Waktor Andrea: A Ballagi család három nemzedéke, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1.*, Buda-

keleti szélén, közel a galíciai határhoz egy kicsiny ruszin faluban, Inócon/Éralján született 1815-ben. Apja Bloch Ábrahám, aki Galíciából származott s a Sztáray gróf kishaszonbérelője (pálinkafőző) volt. 1821-ben egy tűzvészben mindenüket elvesztették, az árendát sem tudták kifizetni, s az apa egy évre börtönbe került. A nyomorba jutott családot a családfő állandóan vándorolva zsidó zugiskolákban, héderekben melamedként tanítva igyekezett fenntartani. A hagyományoknak megfelelően saját gyerekeit is bevezette a zsidó tudományokba. Móric – a 15 gyerek közül talán a legidősebb – különös kedvvel szépen haladt a Talmud tanulmányozásában, s mint bócher/talmudtanuló a szent szövegek recitálásával keresett pénzzel járult hozzá a család fenntartásához. Néhány év alatt nagyon sok helyen megfordultak az ország keleti részében Nagyszöllőstől Hajdúsámsonig. A hagyományos közösségekben mindenütt a jiddis-deutsch nyelvet használták, s a talmudtanításra készülő Móric is csak ezt tudta. Tizennégy évesen, 1829-től már magasabb szinten, a nagyváradi jesivában tanult, amelyet az ortodox irányultságú Josef Rosenfeld nagyváradi rabbi (1803–1839) vezetett. 1831-ben került az ország nyugati felébe. Ekkortól folytatta zsidó tanulmányait Pápán a Beth Hammidrasban. Az 1749-ben alakult virágzó pápai hitközségben több mint ötven évig, 1781-től 1837-es haláláig a morvaországi származású, a „felvilágosult” irányzathoz tartozó Efraim Wolf Rappaport volt a rabbi. Neki köszönhetően lett országos hírű a pápai jesiva,⁹ amelyik Szófer Mózes (1769–1839) ortodox pozsonyi jesivája után a legnépesebb volt Magyarországon. A tizenhat éves Bloch Móricnak itt volt az első jelentősebb találkozása felekezete az európai kultúra és műveltség felé nyitottabb reformirányzatával, s érzékelhette az ortodoxok és a reformirányzat küzdelmét is.

1832-ben, hogy megélhessen, magánnevelőnek ment valószínűleg zsidó közösségbe a Fejér megyei Móra, majd a Nyitra megyei Nagysurányba.

---

pest, Argumentum–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006. 709–720.; Kovács Ábrahám: Ballagi Mór és a Skót Misszió: megterés, áttérés vagy kitérés. Egy liberális protestáns zsidó életútjának kezdete, *Confessio* 2007/3., 109–125.; Kovács Ábrahám: Egy református unitárius? Dogmatikai reflexió Ballagi Mór teológiai gondolkodásáról, *Credo* 22(2016/1), 7–14; Konrád Miklós: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók válásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014, 321–326.

⁹ Komoróczy Géza: A pápai zsinagóga: ortodoxok és „felvilágosultak” birkózása, *Regio* 24(2016/2), 158–193, 165.

Utóbbi helyen kapcsolatba került a keresztény kultúra világával is. A sűrűnyi plébános révén hozzájutott görög és latin könyvekhez, s megismerkedett a görög és a latin nyelvvel. Az 1835–36-os tanév közben – még magyarul nehezen fogalmazva – levelet írt a Pápai Református Kollégium igazgató-tanárának, Tarczy Lajosnak, felvételét kérve a kollégiumba. Levizsgázott a gimnáziumi anyagból s így beiratkozhatott a bölcsészeti osztályba.¹⁰ Ez első találkozása volt a protestáns keresztyénséggel. A kollégiumban – elvégezve a bölcsészetet – matematikai és geometriai tudásra is szert tehetett, mert 1837-ben Pestre költözve sikerrel tette le a felvételi vizsgát a Pesti Tudományegyetem Bölcsészeti Kara mellett működő Mérnöki Intézetben, az Institutum Geometricumban. Beiratkozása ebbe az intézménybe azt is jelentette, hogy a világi tanulmányokkal elfordult korábbi életcéljától, a rabbiságtól. Közben intenzíven igyekezett tökéletesíteni magyar nyelvtudását. A pesti lapokban a németen kívül magyar nyelvű cikkei is megjelentek. Keserű csalódása volt azonban, hogy hiába tanult szorgalmasan, izraelita vallása miatt szigorlata nem sikerülhetett. A magyar világi társadalomba való beilleszkedési szándéka rendi akadályba ütközött. 1839-ben Párizsba ment a mérnöki tanulmányok folytatására. Itt írta 1840-ben – saját akadályoztatása által is motiválva – A zsidókról című könyvét, ami Pesten jelent meg, s fő célja az volt, hogy a zsidók egyenjogúsítása érdekében befolyásolja a magyar közvéleményt a kérdés országgyűlési tárgyalása előtt s támogassa a szabadelvű tábor törekvéseit. Az írással nemcsak a zsidók emancipációjának lett szószólója a zsidóság részéről, hanem azt is hangoztatta, hogy a magyar társadalomba való beilleszkedéshez szükséges a zsidóság magyarosodása, a magyar nyelv megtanulása is.

Eötvös József hívására 1840-ben hazatért, hogy a zsidók magyarosításának ügyét szolgálja. A nyelvi és kulturális asszimiláció segítése érdekében héberből magyarra fordította, s kétnyelvű kiadásban, jegyzetekkel ellátva adta ki a zsidó ifjúság számára Mózes öt könyvét, s közreműködött egy magyar nyelvű zsidó imakönyv elkészítésében is. A Pentateuchusnak még csak az első része jelent meg, amikor 1840-ben a szabadelvű akadémiai elit javaslatára huszonöt évesen, első zsidóként az MTA levelező tagjává választották. Ami azonban a felekezeti státusz megváltoztatását illeti, még

¹⁰ Köblös József (szerk.): *A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861*, Pápa, A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 9., 2006, 846.

1841 elején is, amikor az ország egyik legnagyobb vagyonú zsidó vállalkozója, Wodiáner Sámuel a vállalkozói lehetőségeit és társadalmi integrációját korlátozó zsidó hitről áttért a református vallásra, az átlépést „aljas gyávaságnak minősítette”.¹¹ A vallásváltás a zsidóság körében később sem tartozott ugyan az általános adaptációs stratégiák közé,¹² de az 1840-es években a pesti zsidó értelmiségi elit körében volt egy kisebb áttérési hullám, ami protestáns vonatkozásban összefüggött a Skót Misszió pesti megtelepedésével.¹³ A missziót a mélyen vallásos evangélikus pietista, Mária Dorottya württembergi hercegnő (József nádor felesége) hívta Pestre 1840 tavaszán. A skót presbiteriánus egyház zsinatának határozatával létrehozott zsidómissziói bizottság három misszionáriusa 1841 augusztusában érkezett Pestre azzal a céllal, hogy a zsidókat a keresztény hitre térítse, s a racionalizmus által uralt protestáns egyházakat evangéliumi szellemben megújítsa. Bloch Móric, akinek a bibliafordítását a nádor és felesége korábban jelentős összeggel támogatta, Mária Dorottya révén kapcsolatba került a misszióval is. 1842 februárjától szerepelnek az egyik misszionárius jegyzeteiben olyan beszélgetések, amelyek szerint Bloch úgy nyilatkozott, hogy „hite Krisztusban talált nyugalomra”, s a „Szentírás az igazság egyetlen forrása, egy az Isten három személyben”. Ennek alapján a misszionáriusok – akik a keresztelést mindig hitbeli megtéréshez kötötték – Ballagi Mórt saját megtérítettjeik listáján is számon tartották, annak ellenére, hogy 1843-ban Németországban keresztelkedett meg.¹⁴ 1842 második felében ment Tübingenbe az evangélikusok által kedvelt jóhírű egye-

¹¹ Konrád: Zsidóságon innen, 336–337; Komlós Aladár: *Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig I.*, Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 1997, 51.

¹² Gyáni Gábor: A polgárosodás mint zsidó identitás, in uő.: *Történelemszdiskurzusok*, Budapest, L'Harmattan, 2002, 147–148.

¹³ Forgács Gyula: A száz éves Skót Misszió, in: *És lőn világosság. Ravasz László hatvanadik életéve és dunamelléki püspökségének huszadik évfordulója alkalmából*, Budapest, Franklin Társulat, 1941, 412–429. A misszió munkáját újabban Kovács Ábrahám dolgozta fel több írásában. Kovács Ábrahám: A skót presbiterianizmus hatása Budapesten: a Skót Misszió rövid története, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1–2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, Budapest, Argumentum–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 709–720; uő.: Ballagi Mór és a Skót Misszió: megtérés, áttérés vagy kitérés, *Confessio* 31(2007/3), 109–125.

¹⁴ Kovács Á.: Ballagi Mór, 115–117.; Kilenc évvel fiatalabb öccse, aki 1842 novemberében még Bloch Leopold néven írta alá a pápai kollégiumban az iskolai törvényeket, valóban a Skót Misszió révén keresztelkedett meg 1843 decemberében, s a keresztelésben nyerte a Károly nevet.

temre bölcsészetet és teológiát tanulni, de csak 1843. július 4-én iratkozott be a teológiai karra. 1842-től bölcsészetet hallgatott s bölcsész doktorátust is szerzett. Csak megkeresztelkedése után ment a teológiára, hiszen zsidóként nem is vehették volna fel a keresztény teológiára. A Tübingen-közelben Notzingenben keresztelték meg az evangélikus egyházban,¹⁵ eddig úgy tudtuk, hogy 1843. május 28-án.

A történeket pontosítja, s kissé más megvilágításba helyezi egy németországi zsidó forrás, amelyik Notzingen zsidó történetével foglalkozik.¹⁶ Eszerint a keresztelést Christoph Friedrich Haas (1802–1882) notzingeni lelkész végezte, aki korábban a Bázeli Misszió megbízásából az örmények, tatárok és perzsák között végzett missziós munkát. A forrás Christian Gottlob Barth (1799–1862) életéről szóló 1869-ben megjelent könyvből idéz.¹⁷ Barthról tudni kell, hogy Württembergben a 19. századi keresztény újjászületés egyik atyjaként tartják számon, aki Skóciában megismerte az Evangélikus Szövetséget, s létrehozta a nagyhatású Calwer Verlag evangéliumi kiadót. Az írás szerint egy skót misszionárius küldte a megkeresztelkedni kívánó Blochot Barth-hoz, aki azonban akkor nem tartózkodott Calwban. Ezért a történet elbeszélője – Barth munkatársa – Haas tiszteleteshez, a volt misszionáriushoz irányította, aki Blochot a keresztelőre előkészítette s később megkeresztelte. A keresztanya Henriette hercegnő volt, akit ugyanúgy érdekelt ez a tehetséges ember, mint a lányát, Mária Dorottyát. A keresztapai tisztet a történet leírója, Karl Werner látta el. Írása azzal ér véget, hogy az örömteli esemény új köteléssel fűzi össze Magyarországot és Württembergét. Az is kiderült, hogy a németországi zsidó sajtóban éles hangnemben vitatták az ügyet.

A megkeresztelkedés okát nem csak a kortársak vitatták, hanem ma is diszkusszió tárgya. Áttérése után levélben szólította fel példájának követésére a pesti zsidó hitközséget. Erre reagált az akkor még nagykanizsai rabbi, Löw Lipót, s úgy ítélte meg, hogy Bloch áttérését nem hitbeli meg-

¹⁵ Ballagi valójában protestánsnak tartotta magát, s amikor például 1851-ben a szarvasi evangélikus tanárságból meghívták a kecskeméti református főiskola teológiai intézetébe tanárnak, úgy működött immár reformátusként, hogy semmilyen formális lépést nem tett.

¹⁶ http://www.alemannia-judaica.de/notzingen_juedgeschichte.htm Utolsó letöltés: 2021. június 22.

¹⁷ Werner, Karl Friedrich: *Christian Gottlob Barth, Doktor der Theologie, nach seinem Leben und Wirken* 3., Calw, 1869, 93.

győződés váltotta ki, hanem mint a legtöbb áttért zsidónál, az a vágy, hogy „polgári létet” vásároljon magának. Felismerte úgymond, hogy hiába lett akadémikus, eredeti hitében maradva nincs előtte más lehetőség, mint egy tanítói állás egy zsidó községben.¹⁸ Ballagi Aladár apja életrajzában 1879-ben azt írta, hogy apja amiatt a csalódás miatt idegenedett el felekezetétől, hogy a pesti hitközség nem támogatta komoly összeggel messze mutató terveit, kezdeményezését egy magyar nyelvű rabbiképző felállítására. Önző, kasztszerűnek minősített elzárkózásukat úgy értelmezte, hogy nem hajlandók közeledni a magyar társadalomhoz.¹⁹ Kovács Ábrahám, aki nagy körültekintéssel, sokoldalúan vizsgálta Bloch Móric megkeresztelkedésének okait, indítékait, arra az eredményre jutott, hogy nem ment át a Skót Misszió által elvárt evangéliumi megtérésen. Tübingeni tanulmányai idején a Ferdinánd Christian Baur névvel fémjelzett történetkritikai, bibliakritikai iskola hatására kristályosodott ki teológiai liberalizmusa, amely összhangban társadalmi liberalizmusával a magyarosodás, a nyelvi, kulturális és vallási asszimiláció útját jelölte ki. Nem karrierje miatt, de lehetőségeit szem előtt tartva keresztelkedett meg. „A fiatalember egyértelműen meglátta a kibontakozó lehetőséget és meg is ragadta azt.”²⁰ Erre alapozva mindenképpen leszögezhetjük, hogy vallásváltoztatása tudatos asszimilációs döntés volt. Érzelmi azonosulással is megélt, teljes erkölcsi integritással, egzisztenciálisan is vállalta a kilépést a korábbi csoportkötődésből. Szerencsés módon ez együtt járt az új strukturális pozícióba való befogadással, illeszkedéssel. Hazatérve, 1844 őszétől ugyanis egy keresztyén intézmény, a szarvasi evangélikus líceum megbecsült, buzgó tanára, sőt igazgatója lett. Ezt nevezi Halmos Károly a Baumgarten család integrációs lépéseinek sorra vételénél a professzionalizáció révén történő összeilleszkedésnek egy értelmiségi hivatásban.²¹ Hozzátehetjük, hogy ennek volt rendi dimenziója is, hiszen a rendeken kívüli zsidó státuszából a keresztyén honorácior státuszába lépett át.

¹⁸ Konrád: Zsidóságon innen, 324.

¹⁹ Ballagi: Ballagi Mór, 20; Konrád: Zsidóságon innen, 324–325; Konrád Miklós helyesbíti Ballagi Aladár „asszimilációs” konstrukciójának néhány részletét. A kezdeményezés például nem rabbi-, hanem tanítóképzőről szólt.

²⁰ Kovács Á.: Ballagi Mór, 117–120.

²¹ Halmos: Családi, 171.

Szarvashoz kötődik Bloch Móric házassága is, amit általában az asszimiláció fontos lépésének tartunk. A szellemi különbségek ellenére²² a szerelmi vonzalom természetesen ebben az esetben sem zárható ki, mégis a párválasztás itt tudatos illeszkedési mozzanatnak (is) látszik. A keresztyén honorácior státuszába került líceumi tanár rendileg még eggyel feljebb lépett, egy római katolikus nemes leányt vett feleségül. Kistrákói és királylehotai Lehoczky Ida apja Békés megyei tisztségviselő, főszolgabíró és táblabíró egy középkori eredetű Turóc megyei famíliából. A menyasszony anyja, Novák Jozefa jómódú szamosújvári nemesített örmény család leszármazottja. Az anyós egyik fiútestvére Békés megyei vármegyei alispán, a másik a Wenckheim család uradalmi ügyésze, a harmadik császári és királyi őrnagy. Leánytestvérének a férje pedig az a báró Vécsey Pál, akinek jogtanácsosa volt fiatalon Kossuth Lajos, majd mint távollevő főrendnek a képviselőtében vett részt az 1832–36-os országgyűlésen. A társasági elfogadottság, a kapcsolatok építése, az életformák közelítése szempontjából is volt jelentősége ennek a házasságnak.

A nemzeti azonosulást Halmos Károly is az asszimiláció döntő mozzanataként említi, s ennek részeként a nyelvi hasonuláson túl hangsúlyozza a sorsközösség tudatának kialakulását és elfogadását.²³ Utóbbinak jó példája Ballagi Mór szerepvállalása a szabadságharc idején. Ennek nyitányaként testvérével, Károllyal együtt nevüket Ballagira változtatták.²⁴ A harcok idején Mór először a Békés megyei nemzetőrség táborigazgatója, majd 1848 októberétől Görgey mellett hadnagy, főhadnagyi rangban tábornoki fogalmazó volt, végül 1849 júniusától századosként a hadügyminisztérium elnöki osztályának titkára lett. A nemzet nagy vállalkozásának, próbatételének kohójában edződött tanárt az önkényuralom Szarvasra internálta, a tanítástól eltiltotta és rendőri felügyelet alá helyezte.

Életének későbbi alakulását nagyszabású szervező, egyházépítő és tudományos munkásságát a továbbiakban nem részletezzük, de a bevezetőben jelzett második fő kérdésünkre még röviden választ kell adnunk. A protestáns/református lett família hogyan illeszkedett a református felekezeti-művelődési alakzathoz? Tudjuk, hogy a családot alapító Ballagi Mórt 1851-ben meghívták tanárnak a kecskeméti református teológiai fő-

²² Waktor: A XIX. századi, 52–53.

²³ Halmos: Családi, 172.

²⁴ *Századunk névváltoztatásai 1800–1893*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1893, 17.

iskolára. Majd 1855-től a pesti Egyesült Protestáns Teológiai Tanintézet (később pesti református Theológiai Akadémia) tanára volt, s az intézmény teológiai irányának meghatározója 1877-es nyugalmába vonulásáig. A protestáns teológiai irodalom egyik megindítója, a szabadelvű irányzat közlönyének, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapnak 1858-tól 1888-ig a szerkesztője, a Protestáns Egylet kora teológiai liberalizmusának vezéregyénisége volt. Nem egyszerűen illeszkedett választott egyházához, hanem azt saját eszméi szerint formálni igyekezett, s ahogy a Ballagi teológiai gondolkodásáról több tanulmányt író Kovács Ábrahám megállapította: „tevékenysége meghatározóan befolyásolta a magyarországi ref. egyház teológiai arculatát”,²⁵ beleértve a visszahatásként is keletkezett belmissziói mozgalmat és a debreceni újortodoxia második generációjának evangéliumi megújítását. Összességében ilyen módon magának Ballagi Mórnak az élete, munkája belesimul a református felekezeti-művelődési alakzat történetileg változó univerzumába.

Családjá további sorsáról, leszármazottairól is elmondhatjuk, hogy ebben az univerzumban maradtak. Leányát, Ballagi Jozefint az anyja után ugyan katolikusnak keresztelték, de a nemesi származású református Illyés Károly kúriai bíróhoz, a marosszéki ref. egyházmegye gondnokához ment férjhez. Fiuk, Illyés Géza (1870–1951) református vallású egyetemi tanár volt a budapesti orvosi karon s az MTA tagja. A Ballagi-fiúk mind a hárman – a joghallgatóként fiatalon elhunyt László is – a budapesti ref. gimnáziumban tanultak. Géza (1851–1907) az MTA tagja, a sárospataki református jogakadémia kiváló tanára, a kollégium közigazgatója, az egyházi ügyek buzgó munkása volt. Felesége, gyermekei és unokái is reformátusok.²⁶ A harmadik fiú, Aladár (1853–1928), akiből a budapesti tudományegyetem történész professzora lett, pályája elején a budapesti ref. gimnáziumban és a sárospataki ref. főiskolán tanított. Gyakori szerzője volt a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapnak, tanácsbírája a dunamelléki ref. egyházkerületnek s haláláig buzgó gondnoka Budapesten a Kálvin téri parochiális résznek. Korán elhunyt első és a második felesége is eredetileg katolikus volt, de mindketten áttértek a református egyházba. Gyermekeik közül Tibor fiuk (1883–1914), – aki fiatalon hősi halált halt az első

²⁵ Kovács Á.: Egy református, 7.

²⁶ Finkey Ferenc: *A sárospataki református jogakadémia története 1793–1923*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium, 2019, 129–145.

világháborúban – természetesen a budapesti ref. gimnáziumban tanult, s annak a Szilassy Aladár (1847–1924) közigazgatási bírónak vette el a leányát, aki egyik kezdeményezője és odaadó munkása volt a református egyházat megújító belmisszióknak. István fiuk (1893–1955) orvos lett és egyetemi magántanár. Az ő gyermeke Ballagi Farkas (1941–), aki Ballagi Mór dédunokája, s a rendszerváltás után megszervezte az újjáéledt Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület nyugat-dunántúli tagozatát. 1970-ben született Áron fiát pedig a Magyarországi Református Egyház 2021 elején megalakult zsinata tagjává választották. Ballagi Mórtól Ballagi Áronig, az ükunokáig a Ballagi családból folyamatosan voltak buzgó tagjai a magyar református egyháznak.

Fröhlich Izidor, 1878-tól a budapesti tudományegyetem elméleti természettan/fizika professzora, 1853 januárjában már református családban született. Szülei 1851. február 18-án keresztelkedtek meg már meglévő fiúgyermekeikkel együtt. Az apa, Fröhlich Jakab 1819 előtt született a Csehországi Wobor/Obory helységben. Nem tudjuk, mikor jött Magyarországra, Pestre, azt sem tudjuk, mivel foglalkozott. Mindenesetre 1842-ben már Pesten kötött házasságot a Pesten vagy Óbudán 1819-ben született Lederer Katalinnal. Első gyermekük, Fröhlich Izrael 1844 márciusában született. A Kálvin téri anyakönyvben ezt olvashatjuk az öttagú család 1851. február 18-i keresztelési bejegyzése végén: „Tanúk, keresztatyák s anyák. Wingate Vilmos tisztelendő úr, Szabad Skót egyházi lelkész, Brunsvick Teréz grófnő, Smith Róbert úr Szabad Skót egyházi pap, Lederer Gedeon Róbert úr, Tauber Joahim úr”. Ebből egyértelműen kiderül, hogy a Fröhlich családot a Skót Misszió munkatársai misszionálták. Így kapták a megkeresztelték a szokott módon a keresztszülők nevét: az apa a Vilmos, a legidősebb fiú a Róbert, a kisebbek a Gedeon illetve a Joahim nevet.

Már Ballagi Mór áttérése kapcsán szót ejtettünk a Mária Dorottya nádorné által Magyarországra hívott Skót Misszióról. A pietista evangélikus württenbergi hercegnő amíg tehetett, támogatta a zsidók térítése mellett a protestáns egyház megújítását is segítő evangélikál misszionáriusok tevékenységét.²⁷ (Az ő vallásos köréhez tartozott egyébként az itt keresztszülőként szereplő római katolikus Brunsvick Teréz grófnő is.) Azt is említettük, hogy a misszió működésének eredményeként a pesti zsidó értelmiségi

²⁷ Férje, József Nádor halála után 1847-ben Metternich Bécsbe rendelte.

és gazdasági elit körében kisebb áttérési hullám indult, főleg a zsidó hitközség egyik elöljárójának, Saphir Israel Sándornak belülről átélt vallo-másos megtérése, áttérése, hitvallásának sokszorosított terjesztése s a Saphir család több tagjának áttérése után. Az ennek hatására áttértek számát ötven főre teszik. A misszió révén áttértek száma összességében nem volt magas,²⁸ de mindig nagy súlyt fektettek a megtérés szándékára, a komoly vallási meggyőződésre. Ilyen megtért volt a Fröhlich-család egyik keresztapja, Lederer Gedeon Róbert is, akit 1844 júliusában Smith Róbert tiszteletes keresztelt meg. Foglalkozását, képzettségét nem ismerjük pontosan. Egy adat szerint 1846-ban a magyar középponti vasút építkezésén dolgozott, mint munkavezető.²⁹ Kétéves képzés után vidéki zsinagógákban végzendő missziós munkára bocsátották ki. 1851 után Angliába, majd az Egyesült Államokba ment. Keresztény missziós társaságok szolgálatában végzett térítő munkát. Ez a Lederer Gedeon Róbert testvére volt Fröhlich Vilmos feleségének s feltehetőleg egyik előkészítője a család megkeresztelkedésének.

Fröhlich Vilmos áttérés előtti foglalkozását nem ismerjük, de 1851 után már mindig egyházi szolgálatban állt. Fiai iskolai anyakönyvi bejegyzései szerint volt iskolaszolga az evangélikus gimnáziumban, egyházi szolga a pesti német reformátusoknál, három évig árvaházi szolga a Protestáns Árvaháznál, majd az 1864-ben leányegyházként megalakuló pesti német református egyháznál Kirchendiener/egyházfi 1888-ig. Így szerepelt a budapesti cím- és lakásjegyzékekben is. 1896 júliusában a Német Református Leányegyház Bethesda Kórházában hunyt el. Fröhlich professzor tanítványa, Rybár István a mesteréről mondott akadémiai emlékbeszédében ezt írta a tízgyerekes Fröhlich családról: „Istenfélő vallásos szellem uralkodott a családban. Naponként olvasták a Bibliát. A tiszta családi légkör s a Biblia tanításai, amelyeket a gyermekek magukba szívtak, volt a talaj, melyből egyenes puritán jellemük kifejlődött.”³⁰ Az áttért család keresztényisége a Skót Misszióban fogant, de az ápoló s a gyermekeket is nevelő közösség már a misszióval sok szálon összeszótt Németajkú Ev. Ref.

²⁸ 1841-től 1919-ig 316 főt számolt össze Forgács Gyula (1879–1941), aki a Skót Misszió lelkesze s a belmissziói megújulási mozgalom egyik meghatározó alakja volt. Forgács: *A száz éves*, 413.

²⁹ Miklós Imre: *A magyar vasutasság oknyomozó története*, Vác, 1937, 107.

³⁰ Rybár István: *Fröhlich Izidor ig. és rt. emlékezete*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1936, 1–2.

Leányegyház volt. A Saphir Izrael Sándor megtérése után áttért zsidók többsége ehhez a közösséghez csatlakozott. Eleinte gyermekeik keresztszüleinek egy része is a megtértek/áttértek köréből került ki.³¹ A Németajkú Leányegyház első önálló lelkésze 1863-tól a Skót Misszió vezetője, König Rudolf lett. Az ökumenikus alapon működő gyülekezetnek fontos kezdeményező, meghatározó tagja volt több német pietista evangélikussal együtt Bieberauer Tivadar is. Amint a gyülekezet életéről könyvet és több tanulmányt író Kovács Ábrahám fogalmazta, lelki ébredésért imádkoztak, hogy ne csak névleges keresztyének legyenek a gyülekezeti tagok, hanem hitüket megvalló, missziói munkát is végző hitre jutott emberek. Elindították a társadalmi missziókat, a legény- és leányegyleti munkát, az árvagondozást, az özvegyek támogatását, a Biblia- és iratterjesztést, a Skót Misszió iskoláit és a Bethesda kórházat. Ebben a lelki környezetben nőtt fel a gyülekezet egyházfiának, Fröhlich Vilmosnak a tíz gyermeke. A hat fiú közül öt érettségizett. Az idősebbek a hatosztályos evangélikus gimnáziumban kezdtek s a reformátusban érettségiztek. A fiatalabbak mind a nyolc osztályt a reformátusban végezték. Róbert, a legidősebb (1844–1897) lelkészi oklevelet szerzett (Budapesten és Bázelen tanult), segédlelkész, majd tanár volt a pesti református gimnáziumban, de legtovább a pesti evangélikusban. Ókortörténettel foglalkozott, egyetemi magántanár, az MTA levelező tagja és főkönyvtárnoka lett. Leánya, Teodóra (1875–1929) választmányi tagja volt a Lorántffy Zsuzsanna Egyletnek, amelynek célja „az egyház szolgálata, a keresztyén erkölcsi és hitélet fejlesztése volt elsősorban nők és gyermekek között a könyörülő és segítő szeretet gyakorlása által”.³² Izidor többi testvére közül Fülöp (1856–1898) gépészmérnök, vasúti főtiszt, Adorján (1858–1899) ref. elemi iskolai tanító lett.

A lánytestvérekkel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy Fanni (1851–) lánya, Prém Margit a Skót Misszió Polgári Leányiskolájának az igazgatója volt a két világháború között. 1945-ben az Újpest-Újvárosi Ref. Egyházközségnek családi házat adományozott, amelyet templommá alakítottak.³³

³¹ Fröhlich Izidor például a keresztnévét keresztapjától, dr. Zuckerkandl Izidortól kapta, aki feleségével együtt 1850-ben keresztkeledett meg s később missziós munkát végzett Bukarestben és Törökországban. Kool, Anne-Marie: *Az Úr csodásan működik. A magyar protestáns külmissziói mozgalom (1756–1951)*, 1. köt., Budapest, Harmat, 1995, 110.

³² Géra Eleonóra: A Lorántffy Zsuzsanna Egylet és intézményei, in Kósa: *Reformátusok* 2., 1015.

³³ Millisits Máté: A budapesti ref. egyházközségek, in Kósa: *Reformátusok* 1., 460.

Erzsébet (1854–) polgári iskolai tanárnő volt, s testvérével, Krisztinával (1863–) mint a Skót Misszió Iskolájának volt diákjai 1000 pengős alapítványt hoztak létre, amelynek kamatait régi iskolájuk szegénysorsú, jó tanuló református diákjainak osztották ki évente.

Fröhlich Izidor, aki Eötvös Loránd munkatársaként kezdett, s huszonöt évesen 1878-ban lett a pesti egyetem nyilvános rendkívüli tanára, csak rendes tanári kinevezése után 1885-ben házasodott meg. Választotta az evangélikus Krolupper Irma, akivel a németajkú ref. gyülekezet Hold utcai templomában a Skót Missziót is vezető König Rudolf lelkész eskette össze. A menyasszony anyja evangélikus volt, az apja pedig csehországi születésű római katolikus német. Krolupper József eredetileg osztrák államvasúti hivatalnok volt, aki aztán jólmenő vasúti jelzőlámpa-, fém- és bádogáru gyárat alapított. Fröhlich professzoréknak négy gyermekük született. Loránd (1891–1954) református főorvos volt Budapesten. Vilma (1886–1966) férje Tolnay-Knefely Ödön (1886–1966) a bácskai protestáns német közösségből származott, cservenkai születésű evangélikus volt s Keszthelyen tanult gazdász. Trianon után Tolna megyében vásárolt nagyobb birtokot, amelyet mintagazdasággá fejlesztett. A szekszárdi evang. egyház felügyelője, a tolnai evang. egyházmegye világi közbírája volt. A legkisebb lány, Margit férje, Heisler Ottó is bácskai német evangélikus gazdász volt, aki Tolnában lett földbirtokos. A különösnek tetsző házasságok egyik magyarázata az lehet, hogy Fröhlich Izidor testvére, Adorján Bácskában a torzsai német nyelvű ref. iskola kántortanítója volt. Emellett általánosabb összefüggés is lehet a pesti Német Református Leányegyház és a bácskai német protestáns felekezeti sziget között, ahol a 18. századi telepítésnek köszönhetően több helységben német reformátusok és evangélikusok erős közösségei éltek együtt. (1894-ben például a pesti német reformátusok új lelkésze előadókörutat tett a bácskai német protestáns helységekben, hogy diakonisszákat toborozzon a Bethesda kórházba.³⁴) Itt érdemes szólnunk arról is, hogy a keresztyénné lett Fröhlich család újabb nemzedékei is kitarítottak az először megtértek hitében, de míg a protestáns öntudatú Ballagi Mór utódai egyértelműen reformátussá lettek, a Német Leányegyház protestáns ökumenéjében élő Fröhlichéknél inkább megmaradt a nyitottság. A nyelvi magyarosodásuk is másképpen

³⁴ Géra Eleonóra: A Bethesda Kórház és a Filadelfia diakonisszák, in Kósa: *Reformátusok* 2, 951.

alakult. A szülők, Fröhlich Vilmos és felesége megtanultak magyarul, de családi nyelvnek megmaradt a német. A gyászjelentéseknek is volt magyar és német verziója. A fiúk, de a lányok is az iskolában természetesen jól megtanultak magyarul, de gyülekezetük miliője német nyelvű volt, s a fokozatos magyarosodás ellenére is még sokáig kétnyelvű. Ezekkel a körülményekkel is összefügghet, hogy a párválasztásban gyakori a német és az evangélikus házastárs választása.

Fröhlich Pálnak, aki 1924-től a kísérleti természettan/fizika professzora volt a szegedi tudományegyetemen, az apja, Fröhlich Adorján 1858-ban a megkeresztelkedett Fröhlich Vilmos fiaként már reformátusnak született. A tanítói pályát választva – amint már írtuk – a Bácskában levő Torzsa német nyelvű reformátusainak volt a kántortanítója élete végéig. A torzsai német reformátusok lelkészének leányát vette feleségül. A feleség apja, Kármán Pál (1820–1903) egy sokgenerációs református lelkészi dinasztiából származott, egyenesági leszármazottja volt a losonci ref. Gimnáziumot 1731 és 1760 között felvirágoztató Kármán Andrásnak (1705 k. – 1761) és Gyöngyösi Árva Pál (1668–1743) kassai prédikátornak. Kármán Pál 52 évig pásztorolta a torzsai német reformátusokat. Felesége, Allnut Rebeka révén ő is kapcsolódott a Skót Misszióhoz, mert az eredetileg baptista hölgy, aki az óbudai hajógyár angol igazgatójának rokona volt, ehhez a körhöz tartozott. (Testvére Török Pál felesége lett.) Egyébként már idősebb Kármán Pál is a magyarországi reformátusság sajátos színét jelentő bácskai német reformátusok lelkésze volt Újverbászon 1815-től 1854 évi haláláig.

Összességében elmondhatjuk, hogy az 1851-ben zsidó felekezetétől elszakadó, megtért/áttért Fröhlich család minden ágazata beleillesszkedett a református felekezeti-művelődési alakzatba, s annak az evangélikus protestantizmus felé nyitott változatához tartozott. Különböző református/protestáns egyházi ügyek hűségesei voltak.

Vámbéry Ármin a pesti tudományegyetem bölcsészkarának első zsidó származású egyetemi tanára lett a kiegyezés után, amikor 1868 áprilisában a király kinevezte a keleti nyelvek nyilvános rendkívüli tanárává. Rendkívüli pályát futott be a pozsonyszentgyörgyi szegényes szülőháztól az elismert, világhírű orientalista tudós rangjáig. Dédapja Bamberg városából jött Magyarországra. Apja a zsidó tudományok elvont világában élő, ál-

modozó, rajongó kitűnő talmudista volt, akit azonban az élet rákényszerített a házaló kereskedésre. Korai halála után a morvaországi Lundenburgból származó fiatal anya újból férjhez ment s Dunaszerdahelyre költöztek. Kocsmával, majd házaló piócakereskedéssel próbálkoztak. Vámbéry leírása szerint ez a világ, ahonnan indult egész életrendjével, vallásos világával a leghagyományosabb zsidó ortodoxia volt, a tiszta hamisítatlan középkor maradványa. Önéletírásában maga Vámbéry sorolja fel azokat a lépcsőket, amelyek kivezették ebből az akkulturációtól érintetlen közegből.³⁵ Az iskolák voltak ezek a meghatározó lépcsők. Nyolc éves koráig hagyományos zsidó iskolába, a héderbe járt. Itt a héberül való olvasásra, a szöveg fordítására, Mózes öt könyvének és a próféták könyveinek ismeretére, magyarázatára, recitálására, a helyes vallásos zsidó életvitel szabályaira tanították a gyerekeket. A vallás zsinórmértékkel szolgált az ifjúnak, miként egyék, igyék, álljon, aludjon, ruházkodjon, hogyan gondozza a testét kívül és belül, hogyan érintkezék a világ jelenségeivel. Ennek a teljes, kerek, zárt világnak a megbontása, az akkulturáció azzal kezdődött, hogy ambiciózus és gyakorlatias édesanyja világi, orvosi pályára gondolva beíratta a szerdahelyi evangélikus elemi iskolába, s ezzel megkezdődött az ismerkedése a keresztény világias műveltséggel. A keresztény iskolatársakkal való érintkezés szabadabbá, előítéletmentesebbé tette. Mire a barmicvóra sor került, vallásos hite még nem rendült meg, de a szertartásbeli parancsok megszegése már nem töltötte el aggodalommal. Ez az akkulturációs folyamat, a zsidó vallásosságtól való távolodás folytatódott a pozsonyszentgyörgyi piarista kisgimnázium két éve, a pozsonyi bencés nagygyimnázium három éve, valamint a pozsonyi evangélikus líceum egy éve alatt. Időközben minden vallással kapcsolatban kételyei támadtak, a vallás dolgai iránt közömbössé vált.

A továbbiakban Vámbéry izgalmas életútjából csak az 1864-es vallásváltoztatásig vezető utat foglaljuk össze röviden. A megszakított gimnáziumi tanulás után nyelvi magánoktatással kereste kenyerét. Folyamatosan tanulva számos európai nyelv mellett a török, arab és perzsa nyelvet is elsajátította. Ballagi Mór közvetítésével megismerkedett Eötvös Józseffel, akinek az anyagi támogatásával 1857-ben Konstantinápolyba ment, ahol nyelvtanítással is foglalkozva fontos kapcsolatokat szerzett, s megismerte

³⁵ Vámbéry Ármin: *Küzdelmeim*, Budapest, Franklin Társulat, 1905.; A folyamat jelzésénél ennek az önéletírásnak a szövegére támaszkodunk.

a keleti élet sajátosságait, szokásvilágát. Megjelent első műve, a német–török zsebszótár. Az MTA levelező tagjává választotta, s támogatásukkal keletre indult, hogy felkeresse a magyarok rokonait és őshazáját. Mohamedán dervisnek öltözve kalandos úton Bokharáig, majd Teheránig jutott. Közép-Ázsia földrajzáról, néprajzi viszonyairól nagy figyelmet keltő, elsősorban angol nyelvű útleírásokat készített. Londonban, ahol politikailag is érdeklődtek a terület iránt, 1864-ben előadásokat is tartott. A nemzetközi siker és figyelem is segített abban, hogy bécsi udvari körök is pártfogolták Vámbéry kérését pesti egyetemi tanári kinevezésre. A Pázmány Péter által alapított egyetem azonban, figyelmen kívül hagyva a Mária Terézia-féle királyi újraalapítást, magát változatlanul katolikus jellegűnek tartva, nehézségeket támasztott az izraelita tudós kinevezésével kapcsolatban.³⁶ Ebben a helyzetben Vámbéry meglepő módon nem katolizált, hanem a Kálvin téri református anyakönyv szerint Török Pál püspök keresztelte meg 1864. december 30-án Ballagi Mór egyszemélyes tanúskodása mellett. A felekezetválasztásban szerepet játszhatott az ultramontanizmussal szembeni elutasító érzése, s minden bizonnyal az is, hogy az őt más ügyekben is támogató idősebb barát, Ballagi ezt a legegyszerűbben meg tudta szervezni régi barátjával, a szabadelvű Török Pállal. Vámbéryt az áttérést követően 1865 júliusában nevezte ki a király a bölcsészkarra, egyelőre a keleti nyelvek nyilvános tanítójának.

Első ránézésre ez az áttérés a kinevezés érdekében hozott egyszerű pragmatikus döntésnek látszik. Konrád Miklós a zsidók vallásváltásáról írott – már idézett – alapos monográfiájában differenciáltabb eredményre jut. Az önéletírásból s más forrásokból az látható, hogy Vámbéry életében többször reflexíven foglalkozott áttérése kérdésével. Kiderül, hogy agnosztikus volt, a vallást álszentségnek tartotta, azt állította, hogy a modern ember nem lehet vallásos, s büszke volt alku nem ismerő szabad gondolkodására. A hitetlen zsidóknak mindazonáltal azt ajánlotta, hogy térjenek át s társuljanak a hitetlen keresztényekkel, mert csak keresztényként küzdhetnek hatékonyan az „ultramontán aspirációk” ellen, s hosszabb távon egy olyan világért, „ahol nincs vallás, felekezet, felekezeti előítélet.” A magyarként való elismerés, a befogadás csak áttérés révén

³⁶ A budapesti tudományegyetemre csak az izraelita felekezet recepciója előtti évben, 1894-ben, Eötvös Loránd kultuszminisztersége idején nevezték ki az első izraelita vallású egyetemi tanárt, Szászy-Schwarz Gusztáv jogász személyében. Kovács I. G.: Diszkrimináció, 152–153.

kényszeríthető ki. Konrád következtetése, hogy „Vámbéry írásaiban az áttérés egyszerre jelent meg egy hideg fejjel hozott, logikus és gyakorlatias lépésként, illetve a zsidó léttel járó fájdalmas kizsárvárásnak remélhetően véget vető eszközként [...] a modern ember racionális argumentációjával akarta tudatos-tudattalan elfedni a zsidó stigmától való menekülése és a magyarságba való befogadása vágyát.”³⁷ Meggyőző ez a finom elemzés. Ha viszont keressük a választ tanulmányunk kiinduló kérdésére, hogy miként viszonyult a reformátusnak áttért Vámbéry a református felekezeti-művelődési alakzathoz, akkor azt mondhatjuk, hogy a református egyházat egy vallási tartalom nélküli formális keretnek, liberális intézménynek fogta fel, s legfeljebb az ultramontanizmus elleni harc alkalmas eszközének tartotta. Az egyházi adót a nyilvántartások szerint mindenestre rendszeresen minden évben befizette. Házasságát a Kálvin téri gyülekezetben jegyezték be az 1868. április 4-i nyilvános rendkívüli tanári kinevezése után, április 28-án.

Felesége, az evangélikus vallású 18 éves Rechnitz-Arányi Kornélia volt, akinek az apja Rechnitz János pesti zsidó orvos, anyja pedig Joachim Johanna, aki köpcsényi jómódú zsidó gyapjúkereskedő lánya volt, de áttért az evangélikus felekezetbe. (Testvére, Joachim József az izraelita felekezetét megtartó világhírű hegedűművész volt.) Joachim Johanna második férje, a Rechnitz-gyerekeknek nevelőapja, az erősen katolikus Arányi Lajos orvosprofesszor lett. Az eskető lelkészi szolgálatot Szilády Áron, a tudós kiskunhalasi ref. lelkész végezte, aki az orientalista tudományok révén volt Vámbéry barátja. Az egyik tanú szerepét ismét Ballagi töltötte be. A házasságból egyetlen gyermek származott, akit annak rendje-módja szerint a Kálvin téren kereszteltek meg.

Az 1872-ben született **Vámbéry Rusztem** is egyetemi tanár lett. 1919. január 22-én nevezte ki az egyetemi tanács tiltakozása ellenére az azon a napon hivatalba lépő Kunfi Zsigmond kultuszminiszter a budapesti jogi kar újonnan alapított kriminológia tanszékére. Vámbéry Ármin egyébként nehezen törődött bele, hogy tehetséges fia a Trefort utcai állami mintagimnázium után nem a keleti nyelveket, hanem a jogi pályát választotta. 1894-ben Budapesten végzett, majd a hallei és a genfi egyetemen is folytatott tanulmányokat, s 1903-ban már a büntetőjog magántanára volt. Ügyvédként kezdett, de aztán az igazságügy-minisztérium törvényelőké-

³⁷ Konrád: Zsidóságon, 353–357.

szító osztályán dolgozott, 1912-ben már táblai bírói minőségben. A feleléseget állítólag Vámbéry Ármin nézte ki a fiának. A budapesti liberális református elitbe beágyazott Vámosy családból, Vámosy Károly (1848–1912) udvari tanácsosnak a m. kir. kúria ügyvédi tanácsa tagjának, a budapesti ref. egyház presbiterének, majd főgondnokának a leányát, Vámosy Olgát szemelte ki. Vámosy Károly bátyja, Vámosy Mihály a budapesti ref. gimnáziumot igazgatta. Olga anyja, Csengery Leona (1860–1947) Csengery Antal lánya volt, s lánytestvéreinek férjei mind befolyásos férfiak: Wlassics Gyula miniszter, egyetemi tanár, Heinrich Gusztáv egyetemi tanár, tudomány- és kultúraszervező, később az MTA főtitkára. A fiatalokat maga Vámbéry Ármin mutatta be egymásnak a Dunakorzón. A szóbeszéd szerint később megbánta kezdeményezését (talán túl vallásosnak találta a Vámosy családot?), de már késő volt, a fiatalok egymásba szerettek. Az esküvő természetesen a Kálvin téren volt. Rusztem 1900-ban immár mint házas ember kötelességszerűen elkezdte fizetni az egyházi adót is. Két fiuk született, az idősebb György 1905-ben, öccse Róbert 1907-ben, akiket reformátusnak kereszteltek.

Ha röviden áttekintjük Vámbéry Rusztem életét, nem találjuk nyomát annak, hogy a legfontosabb formális keretek fenntartásán túl bármi jelét adta volna a ref. egyházhoz való ragaszkodásának. 1913-ban kilépett az állami szolgálatból s liberális jogi szakfolyóiratot szerkesztett. Az 1914 júniusában megalakult Országos Polgári Radikális Párt alelnökévé választotta. (A párt programjában többek között az egyházi javak szekularizálását követelte.) 1918-ban tagja volt a Nemzeti Tanácsnak. Miután 1919 januárjában Kunfi Zsigmond az egyetemi autonómia megkerülésével a jogi kar egyetemi tanárának nevezte ki, Jászi Oszkár, az egyetemi ügyek kormánybiztosa február 7-én a kar dékánjává is kinevezte. A proletárdiktatúra idején, április 24-én a közoktatásügyi népbiztosság ezt megerősítette, s Vámbéry tagja lett az egész egyetemet irányító hattagú bizottságnak. A tanácsköztársaság célkitűzéseit és egyházellenes (likvidáló) tevékenységét ismerve, amelyekkel Vámbéry Rusztem is közösséget vállalt, talán nem alaptalan arra gondolni, mintha a fiú az apja elméleti szinten megpendített gondolatainak radikálisabb, programszerűen szervezett változatát vállalta volna fel. Vámbéry Ármin már idézett elgondolása volt, hogy a hitetlen zsidók térjenek át, s társulva a hitetlen keresztényekkel hatékonyan küzdhetnek

egy olyan világerő, „ahol nincs vallás, felekezet, felekezeti előítélet”.³⁸ A diktatúra bukása után egyébként Vámbéry Ruzstem megbízását az egyetemi testületek törvénytelennek nyilvánították. Ügyvédként működött tovább, többek között az 1920-as népbiztos-perben és az 1935-ös Rákosi-perben. 1938-ban Londonba, majd az Egyesült Államokba emigrált. György fia, aki magyar regényeket fordított németre, fiatalon egy bécsi kórházban halt meg. A fiatalabb Róbert (1907–1999) tehetséges színházi ember, librettista, dramaturg volt. Húszévesen egy berlini színház igazgatója lett, s közreműködött Bertold Brecht és Kurt Weil Koldusoperájának ősbemutatóján. 1933 után Párizsban, majd 1938-tól az Egyesült Államokban élt. A Columbia Egyetem drámai tanszékén tanított. Később feleségével és anyjával Kaliforniában telepedett le. Gyermeke nem született. Nincs nyoma, hogy ennek az utolsó Vámbéry generációnak bármely vallási közösséggel kapcsolata lett volna.

Lánczy Gyula 1886-ban pályázat útján nyerte el a kolozsvári tudományegyetem bölcsészkarán az egyetemes történelem tanszék professzori állását. Az egyetemi autonóm testületek javaslata és a kultuszminisztérium felterjesztése alapján 1886. december 22-én nevezte ki Ferenc József a református vallású Lánczyt. Először azt kell tisztáznunk, hogy mióta tartozott a zsidó származású Lánczy Gyula a református felekezethez. Halmos Károly, aki a testvére, Lánczy Leó bankvezér életének legalaposabb kutatója, a leszármazottaktól kapott információk alapján azt feltételezte, hogy a fiúkat apjuk már 1850. illetve 1852. évi születésükkor megkereszteltette, talán a Skót Misszió térítésének hatására.³⁹ A Budapest-Kálvin téri anyakönyvekben azonban nem található ilyen bejegyzés. Korábbi írásunkban a gimnáziumi anyakönyvek alapján más időpontra tettük az áttérést. Gyula 1860-tól 1866-ig tanult a hatosztályos pesti evangélikus gimnáziumban. Az 1865/66-os tanévre való beiratkozásig vallása következetesen „mózesi zsidó”-ként szerepel az iskola anyakönyvében. 1866-tól a gimnázium két utolsó osztályát a pesti ref. gimnáziumban végezte – itt is érettségizett – s itt már mint „ref. vallású magyar” van bejegyezve. Azóta mindkét fiút megtaláltuk a pesti izraelita anyakönyv „Szülöttek Lajstro-

³⁸ Konrád: Zsidóságon, 355–356.

³⁹ Halmos Károly: Lánczy Leó. Hagyomány és nonkonformizmus egy bankvezér történetében, in: Sebők Marcell (szerk.): *Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából*, Budapest, HVG Könyvek, 2004, 180.

mában”. A későbbi áttérés bejegyzése sem a pesti, sem az óbudai ref. anyakönyvben nem található, valahol máshol kerülhetett rá sor, de az 1866-os időpont bizonyosnak látszik.

Röviden be kell mutatnunk azt a zsidó családot, ahová Lánczy Gyula született. Az eredeti családi név a Lazarsfeld volt, s a nyugat-csehországi Postelbergből származtak. Itt élt a dédapa is, aki dohánykereskedő volt, s a nagypapa is, aki szeszkereskedéssel foglalkozott. Itt született az apa 1814-ben, s mind a tizenöt féltestvére is. Egészen biztos, hogy nem csak Lánczy Gyula apja, Lazarsfeld Adolf jött 1843-ban Pestre, hanem valamikor a nagypapa, Lazar Raphael Lazarsfeld (Postelberg, 1792 – Pest, 1864) is, akinek Lazarsfeld L. R. und Söhne névvel Branntwein-, Liqueur und Essigerzeuger cége volt itt. Valószínűleg nem azonos időpontban, de az apa legalább kilenc testvére szintén Magyarországon, főleg Pesten telepedett le. Többségük itt házasodott vagy ment férjhez, s a párjaik többségükben magyarországi hitsorsosok voltak. Az apa is itt talált feleséget az óbudai születésű Pollak Katharina személyében, s utána lényegében szeszkereskedéssel foglalkozott. Tehát egy igen kiterjedt, jiddisül és németül beszélő hagyományos zsidó családról van szó. Úgy tűnik, hogy ebből a nagy családból elsősorban a legidősebb fiú, Lánczy Gyula apja tett lépéseket a magyarosodás, a beilleszkedés irányába. Magyarországon eleinte egy keresztény, katolikus vállalkozó üzletvezetője majd cégtársa lett. Egyedül ő magyarosította a nevét gyermekeivel együtt 1861-ben Lánczyra. Fiait középiskolában taníttatta. Gyulát magyar nyelvű protestáns gimnáziumokba íratta. A még nem nagykorú fiúk vallásváltoztatása sem történhetett az ő hozzájárulása nélkül.⁴⁰ (Az időpontban talán szerepe lehetett annak, hogy a nagypapa ekkor már nem élt.) Féltestvérei családjainak a gyászjelentései viszont még a századvégen is német nyelvűek vagy kétnyelvűek voltak. Lánczy Gyula magyarosodásában döntő szerepe volt a nyolcéves gimnáziumnak s a jogi kari négy évnek. Ügyvédi vizsgát is tett, de nem gyakorolta, hanem a belügyminisztériumban lett fogalmazó. Tudományos pályára készült, államtudományból doktorált, s a politika magántanára lett a budapesti jogi karon. 1881 és 1884 között mérsékelt ellenzéki programmal képviselő is volt. Lényegében itt is az értelmiségi pályán való összeillesz-

⁴⁰ Maga Lánczy Adolf és felesége azonban izraelita halotti anyakönyvi bejegyzésük szerint halálukig megmaradtak izraelitának.

kedés módozatainak a kereséséről, illetve a képviselőségnél a nemzeti sorsközösség tudatának az építéséről beszélhetünk.⁴¹

1883 végén megházasodott. Egy szegedi izraelita földbirtokos, háztulajdonos, városi virilista lányát, Vajda (Weisz) Ellát vette feleségül, aki férje kedvéért áttért a református felekezetbe. Lánczy Gyulának az egyházához való viszonyáról keveset tudunk. Mindenesetre Budapestre költözve évente rendszeresen befizette az egyházi adót a Kálvin téren. Ugyanezt tette testvére, Lánczy Leó bankvezér is, akiről azonban még azt is tudjuk, hogy a budapesti ref. egyház presbitere volt (1903–1921) s a fasori gyülekezet főgondnoka. A fasori templom építésére 8000 koronát adott, s ő adományozta az orgonát is. Halmos Károly szerint „társasági életében jelentős szerepet játszottak választott felekezetének tagjai”.⁴² Korábban izraelita felesége a vele kötendő házasság kedvéért tért át reformátusnak. Gyerekük nem született. Érdeemes még számba vennünk, hogy mit tudhatunk legalább formailag Lánczy Gyula gyermekeinek a ref. felekezethez való viszonyáról. Azt látjuk, hogy mind az öt gyerekének a párja római katolikus lett, s két lány reverzalist is adott.

A Lánczyak 1866-os megkeresztelkedésében nem játszott szerepet kényszerítő tényező, az előrejutáshoz közvetlenül kapcsolódó elvárás. Szerepe lehetett a protestáns iskolai indoktrinációnak s talán valamelyest előre tekintő pragmatizmusnak. Az áttérésnek nem látszanak sem megtérésre utaló jelei, sem drámai mozzanatai. Nyugodt, kiegyensúlyozott, fokozatos illeszkedéseket látunk, drámák és mélységek nélkül. A református felekezethez tartozás átörökítése gyenge lábakon állt.

Verzár Frigyes 1918. szeptember 18-án nevezte ki nyilvános rendes tanárnak IV. Károly király az 1914-ben megnyitott Debreceni Tudományegyetem induló orvosi karára az általános kór- és gyógytan tanszékre. A professzor 1904. szeptember 1-jén tanára javaslatára változtatott nevet. Eredeti neve Weisz Frigyes volt. 1886. szeptember 18-án született s szeptember 24-én jegyezték be megkeresztelését a Budapest-Kálvin téri ref. egyházközségben Frigyes Walter Filep néven. Apja dr. Weiss Sámuel ref. gyakorló orvos, anyja Pfleiderer Iréne Lujza szintén református. Frigyes öccsének 1888-as, szintén Kálvin téri bejegyzésében az apa: Weisz Gusztáv

⁴¹ Halmos: Családi, 171–172

⁴² Halmos: Lánczy Leó, 194.

Gotthold Sámuel. A Budapesti Cím- és Lakásjegyzékben és orvosi nyilvántartásokban további variációk vannak: Weisz S. Gustav, Weisz G. Sámuel. A bécsi egyetem orvosi karára 1879-ben iratkozott be 22 évesen, mint „Weiss Samuel Gustav ev. deutsch”. Az orvosi diplomát is itt szerezte 1884-ben. Bécs előtt egy évet 1878-tól a tübingeni orvoskarra is járt, mint Weiss Gustav, akinek az apja Kaufmann. Gyanítható volt, hogy a keresztnévhasználat bizonytalanságait az eredeti zsidó név s a keresztségben kapott nevek okozzák. A tübingeni egyetem anyakönyvében napra pontos születési dátum is volt, s ennek köszönhetően meg is találtuk a születését a pesti izraelita anyakönyvben Samuel névvel. Apja foglalkozása: Produzentenhändler/terménykereskedő. A megkeresztelkedését Budapesten sem az evangélikus, sem a református anyakönyvben nem találtuk. Ez történhetett Bécsben, de Württembergben is. Ez utóbbi verziót erősítette, amikor megfejtettük feleségének, Pfleiderer Lujza Irénnek a származását. A württembergi Korntalban született 1861-ben. Apja Johannes Gottlob Pfleiderer (1825–1897) protestáns teológus, tanár, aki Waiblingenben egy evangélikus cserzővarga fiaként született s a schöntali professzor, Gottlieb Christian Kern (1792–1835) lányát vette el feleségül. 1848-tól évtizedekig Württembergben a jó hírű korntali evangélikus fiúiskola igazgatója volt. 1886-ban innen hívták meg az 1884-ben alapított bonni Johanneum inspektorának. A Johanneum Evangelistenschule volt, amelyet Theodor Christlieb (1833–1889) bonni evang. professzor és a Deutsche Evangelisationsverein alapított. Az intézmény célja az volt, hogy Németországban a szekularizált tömegek modern újraevangélizálásához és a világban az evangélium terjesztéséhez jól felkészült laikus evangélizátorokat képezzenek. A megkeresztelkedett/megtért Weisz Gusztáv ebbe a missziós lelkületű családba házasodott.

Egyelőre nem tudjuk, hogy mi módon alakulhatott ki kapcsolatuk. Mindenesetre gyermekeik születése kapcsán támadt az a gyanúnk, hogy Weiss Sámuelnek régebbi érintkezése lehetett Budapesten a Skót Misszióval. Ugyanis első gyereküket, Verzár Frigvest 1886-ban a misszió vezetője és a németajkú leányegyház lelkésze, König Rudolf keresztelte. A második gyermeket is König tiszteletes keresztelte, s a keresztszülők között ott volt a misszió következő vezetője, Gladischefsky Károly is. Visszatérve a korntali iskolára, tudjuk azt is, hogy ez bentlakásos intézmény volt. Egyrészt távoli országokból is küldték ide gyermekeiket azok a misszionárius szülők, akik pietista nevelést akartak adni fiaiknak, másrészt magának az

intézményt vezető Pfleiderernek voltak kifejezetten toborzó útjai többek között Magyarországon is.⁴³ Némi kombinációra ad lehetőséget, hogy Weiss Gusztáv az orvosi kar első évét a württembergi Tübingen egyetemén végezte, s csak aztán ment át Bécsbe. Ráadásul az egyetemkezdekskor már 21 éves volt. Azért is gondolhatunk a korntali intézetre, mert idehaza egyelőre nem találjuk a szóba jöhető gimnáziumok diákjai között. A későbbi apósról, a korntali igazgatóról, majd a Johanneumnak nevezett laikus evangélizátorképző inspektoráról, a már idézett K. H. Voigt írása nyomán tudhatjuk, hogy fontos alakja volt Württembergben a 19. század második felében intenzíven munkálkodó újpietista ébredési áramlatoknak. Kétszer is járt Amerikában, ahol különböző protestáns missziós irányzatokat tanulmányozott. Nyitott volt a felekezeti párbeszédre, híve volt a protestáns keresztyének közötti egységnek, együttműködött baptistákkal, metodistákkal, szabadegyházi közösségekkel, missziós vállalkozásokkal is.⁴⁴

Későbbi bizonyítékunk is van arra, hogy Verzár Frigyes szüleinek, a Magyarországon élő Weisz–Pfleiderer házaspárnak is folyamatos volt a kapcsolata azzal a protestáns ébredési mozgalommal, amelyhez Johann Gottlob Pfleiderer tartozott. A Licht in Osten Missionsbund „Dein Reich komme” című folyóiratának 1929. évi egyik számában bukkantunk rá Paul Achenbach baptista evangélizátor beszámolójára, amelyben négy hetes magyarországi látogatásának naponkénti programjairól számol be, ahol a szabadegyházi kötődésű Csia Lajos (1887–1962) ref. lelkész volt a kísérője. Az ötödik nap estéjén a Deák téri evangélikus templomban tartott előadás után a Csia házaspárral együtt vacsora meghívást kaptak a „Doktor med. Weiss–Pfleiderer házaspártól”. A beszámoló itt melegen emlékezik meg arról, hogy a meghívó házaspár házában gyakran megfordult Dr. Baedeker. Frederick William Baedekerről (1823–1906) van szó, aki 1860 körüli megtérése utáni évtizedekben végigevangelizálta Oroszországot a Szahalin-szigetig bezárólag. Amikor már nem tudott tovább utazni keletre, akkor az örmény és az orosz testvérek jöttek hozzá Budapestre, ahol új feladatokat és szolgálatokat bízott rájuk.⁴⁵ Néhány nap múlva Achenbach előadóján Debrecenben az egyik előadáson Verzár profesz-

⁴³ Voigt, Karl Heinz: *Theodor Christlieb (1833–1889) die Methodisten, die Gemeindegemeinschaftsbewegung und die evangelische Allianz*, Edition Ruprecht, 2008, 250.

⁴⁴ Voigt: *Theodor Christlieb*, 262–288.

⁴⁵ Achenbach, Paul: Vier Wochen in Ungarn (Reisebericht), *Dein Reich komme* 10(1929/5–6), 118–119.

szor testvére tolmácsolt. Az evangelizátor másnap reggel a klinikán látogatta meg Verzár Frigyeset. Verzár Frigyes apjának áttérésevel kapcsolatban van még tisztázni való, de valószínűleg besorolhatjuk őt is a Skót Misszió és a Németajkú Leányegyház közvetítésével komolyan megtértek sorába. (Gyászjelentésén is van olyan formula, amely nem szokványos az átlagos ref. gyászjelentéseken: „*nehéz szenvedés után az Úrban elhunyt*”). Kicsit más kérdés, hogy miként illeszkedett a református felekezeti-művelődési alakzathoz. A keresztelesek, esküvők, temetések kétségtelenül a református egyház keretén belül történtek, de emellett a protestáns öku-
menikus nyitottság is jelen volt kapcsolatrendszerében. (Gyászjelentésén egy egyszerű kereszt is ábrázolva van.)

Verzár Frigyes professzor a középiskolát 1896-ban a nagyapja által alapított korntali evangélikus intézményben kezdte. Az első év befejezése után azonban – pár hónappal Pfleiderer nagyapa halála előtt – hazajött s az érettségiig a budapesti evangélikus gimnáziumban tanult. (Elképzelhető, hogy az iskola erősen pietista miliójével volt problémája.) Apja hivatását folytatva a budapesti orvoskaron végzett. Sokfelé járt tanulmányúton. 1913-ban nem fogadta el egy híres bostoni intézet vezető állását. 1918-ban Debrecenben katedrát kapva meghatározó szerepe volt a debreceni orvoskari telep kiépítésében, az élettani és általános kórtani intézet megszervezésében, a debreceni orvosi iskola megalapozásában, a kísérletes orvostudomány meghonosításában. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter kérésére megszervezte a tihanyi Magyar Biológiai Kutatóintézetet, ahol vezető beosztásban volt 1937-ig. 1930-ban elnyerte a bázeli egyetem élettani tanszékét, de ezt először ideiglenesen foglalta el. Csak azután véglegesítette, hogy 1931-ben sikertelenül pályázott a budapesti általános kórtani tanszékre. Világhírű tudósként Bázelen is szoros kapcsolatban maradt hazája tudományosságával. 1948-ig minden évben szerzett fiatal magyar kutatóknak ösztöndíjat Bázelen. A második világháború után, mint a Verein für die Freunde Ungarns tagja aktív szerepet játszott a Magyarországra irányuló segélyakciók szervezésében. Az 1960-as évektől újra többször jött Magyarországra. A debreceni egyetem tiszteletbeli doktorává avatta (1966), az MTA pedig tb. tagjává fogadta. Magyar identitása, hazájához való ragaszkodása egyértelmű.

1914 decemberében már mint fronton harcoló tartalékos hadnagy kötött házasságot. Felesége a zsidó származású Bien Olga lett, aki pontosan egy évvel a házasság előtt tért át a református vallásra. Ez talán arra is

utalhat, hogy nem csupán gyors, formális áttérés volt a leendő házastárs kedvéért. Verzár professzor második felesége 1938-tól a bázeli egyetem élettani tanszékén dolgozó skóciai származású s talán presbiteriánus Edith Jean MacDougal biokémikus volt.

König Gyula még nem volt egészen 25 éves, amikor 1874. november 28-án nyilvános rendes tanári kinevezést kapott a királytól az 1871-ben egyetemi rangra emelt budapesti műegyetem III. számú matematikai tanszékére. Akadémiai emlékbeszédében 1915-ben Rados Gusztáv úgy méltatta, hogy König Gyula „a Bolyaiak óta hazánk legtehetségesebb, érdekekben és sikerekben leggazdagabb kutatója volt a matematikai bűvárlat terén.”⁴⁶ König Gyula 1849-ben született Győrben olyan zsidó kereskedő családban, amelyik a város egyik legrégebbi zsidó famíliája volt. Ebből a második házasságból két gyerek született. A győri püspök, mint kegyuraság 1791-ben engedélyezte 30 család letelepedését a püspökség tulajdonán, Győrszigeten, ahol hamarosan zsidó hitközség alakult ki, amelyik 1795-ben már zsinagógát épített. Ennek a közösségnek volt tagja König professzor nagyapja, König Mózes Simon is,⁴⁷ aki a jegyzőkönyv szerint mint tanú volt jelen unokája 1849-es „környülmétéledésénél”. Három fia volt, akik 1840 után, élve a lehetőséggel, a győrszigeti „gettóból” beköltöztek a városba. Adolfnak (1822–1888), aki kereskedő volt, a Hild utcában volt több háza. 1862-ben hitközségi elnök is volt, de aztán 1871-ben az ő vezetésével vált ki a kongresszusi hitközségből az ortodox irányzat, amelynek iskolaépítését is nagy adománnyal támogatta. Eközben megvette Crenevill grófnő ferencháza-árpási birtokát s ennek révén két megyének lett a virilistája. Ferencházán kastélyt s hozzáillő parkot építtetett. Ő tehát a birtok mentén és a nemesi életformához közelítve igyekezett illeszkedni a magyar társadalomba.⁴⁸ A másik két testvér a boldogasszonyi rabbi fiának, Freyer Ábrahámnak egy-egy lányát vette feleségül. Freyer Ábrahám a nikolsburgi és a prágai jesivában, valamint a prágai politechnikumban tanult, s a Pozsonyban 1818-ban alapított első magyar zsidó iskolának, a Primär Hauptschulenak volt első vezető tanítója. Ezek a házasságok a

⁴⁶ Rados Gusztáv: *König Gyula rendes tag emlékezete*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1915., 1.

⁴⁷ A családtörténet leírásához felhasználtuk a következő művet is. Kemény József: *Vázlatok a győri zsidóság történetéből*, Győr, 1930, 101–102.

⁴⁸ Halmos: *Családi*, 171–172.

szigorú hagyományoktól való óvatos távolodás egyik lépésének tekinthetők. Lajos (1820 k.–) divatáru kereskedő volt, aki Szigetből először a Baross utcai Wellner-házba költözött, majd Bécsbe települt. Zsigmond – professzorunk apja – tekintélyes fűszer-nagykereskedő volt s tagja az új győri zsinagóga építésére létrehozott bizottságnak. Kereskedett norinbergi áruval is, emellett váltóüzlete volt s a városban több háza. Egyetlen gyermeküket, Gyulát nem erőltették az üzleti pályára, felismerve tehetségét, érdeklődését, tudományos pályára szánták s a helybeli bencés gimnáziumba írátták be. Az egyetemi tanári professzióval szisztematikusan foglalkozva úgy látjuk, hogy a tehetséges zsidóknak a nehézségek ellenére a tudományos pálya mentén való illeszkedése a sikeres megoldásokhoz tartozott. König Gyula a klasszikus gimnáziumnak köszönhette gazdag műveltségét, finom nyelvi kifejezőkészségét, tökéletes magyarságát s nyilván magyar identitása formálódását. A bécsi, berlini és heidelbergi egyetem több karán megfordult, mire a természettudományok s főleg a matematika révén rátalált a maga útjára. Miközben szülei Bécsbe költöztek, ő idehaza sikeresen emelkedett a tanári pályán. A nemzetközi tudomány mezéjén sikereket aratott, de fontos nemzeti feladatokat is vállalt. Kidolgozta a gimnáziumi matematikai oktatás új tantervét s gimnáziumi tankönyvsorozatot is készített. Kormánybiztosként irányította a sokféle középfokú kereskedelmi iskola egységesítését, tagja volt az Országos Közoktatási Tanácsnak, a Középiszkolai Tanárvizsgáló Bizottságnak. Elfogadott, tekintélyes szellemi vezető, öt évig dékán, két évig rektor, levelező, rendes, majd igazgató tagja, osztálytitkára, kitüntettetje az Akadémiának, miniszteri tanácsos, tagja az Országos Kaszinónak, amelyik a nemzeti elit társas érintkezésének a Nemzeti Kaszinó után következő fontos intézménye volt.

Izgalmas kérdés, hogy mikor, hogyan és miért adta fel izraelita vallását. Jobbára csak a mikor kérdésére sikerült pontos választ adni a Budapest-Kálvin téri református anyakönyv egy évtizedének szisztematikus átnézésével. Felesége, Oppenheim Elíz (1862–1916) is izraelita volt. Az 1880-as évek elején házasodtak össze. Első gyermekük, György 1883 júniusában született, s egy segédlelkész keresztelte meg a Kálvin téren anélkül, hogy a szülők izraelita vallását beírta volna. A keresztszülők, Szilágyi Dezső egyetemi tanár, a mérsékelt ellenzék országgyűlési képviselője, a dunamelléki ref. egyházkerület világi főjegyzője, Pulszky Ágost egyesült ellenzékű országgyűlési képviselő, egyetemi tanár és felesége Figdor Hermina, valamint Pulszky Polixéna, Ágost testvére, Pulszky Ferenc politikus, mű-

vészettörténész gyermekei, végül b. Müller Karolina (?). A második fiút, Dénest is a Kálvin téren keresztelték 1884 novemberében. A keresztelő lelkész maga a pár hónapja beiktatott püspök, Szász Károly. Gondosan beírta a megjegyzés rovatba: „E gyermek a szülőknek tanúk előtt kifejezett határozott kívánságára kereszteltetett meg.” A keresztszülők Pulszky Ágost és felesége, valamint b. Müller Karolin voltak. A dátumok alapján azt lehet feltételezni, hogy a tiszzaeszlári per s az azt körülvevő antiszemita mozgások, illetve az izraelita-keresztény polgári házassággal kapcsolatos törvényjavaslat elbukásának hatására döntöttek a szülők előrelátóan a keresztelő mellett. Marad az a kérdés, hogy a bencéseknél érettségizett König miért a reformátusokat választotta? A támogató keresztszülők mindenesetre mind liberális protestánsok, s mintha a Pulszky-szalomból és a szabadkőművesség holdudvarából jöttek volna.⁴⁹ Néhány év múlva a szülők is megkeresztelkedtek. A döntés háttéréről sajnos közelebbit nem tudunk. A keresztelő Szász Károly püspök a bevett formulával 1889. június 12-én azt jegyezte be az anyakönyvbe, hogy „Kellő előkészület után megkereszteltetett.” A tanúk Gyulai Pál főrendiházi tag és Pulszky Ágost voltak. König Gyula ettől kezdve rendszeresen fizette a Kálvin térre az egyházi adót. Az idősebbik fia, György közoktatásügyi tisztviselő s reményteljes irodalomtörténész volt, de korán elvesztette szeme világát. Felesége 1914-től egy belvárosi cipésmester római katolikus leánya. A fiatalabb fiú, König Dénes kitűnő matematikusként intézeti tanár volt a műegyetemen. 1944-ben tragikus módon mind a két fiú öngyilkos lett, egyikük a német bevonulás, másikuk a nyilaspuccs után. Ezzel a tragédiával – utódok nélkül – ért véget a König család református ágának története.

Kerékjártó Bélát 27 évesen, 1925-ben nevezte ki a kormányzó a szegedi tudományegyetemre nyilvános rendkívüli tanárnak a geometria és ábrázoló geometria tanszékre. 1929-ben ugyanitt nyilvános rendes tanár lett. A világszerte ismert szegedi matematikai iskola legfiatalabb tagja volt, jónevű egyetemek vendégtanára, rangos nemzetközi tudományos társaságok tagja. Német, angol, francia, olasz és spanyol nyelven egyaránt képes volt előadni. 1938-ban meghívták a budapesti tudományegyetem bölcsészkarának felsőbb matematika tanszékére. Az Akadémia 1934-ben választotta levelező tagjává.

⁴⁹ Merényi Hajnalka: A Pulszky-szalon, Budapesti Negyed 46(2004/4), 331–349.

Családja apai ágon az 1686-ban címeres levelet és vetsei előnevet kapott Kerékjártók leszármazottja. Nemzedékről nemzedékre a feleségek is a dél-borsodi református kisnemes famíliákból származtak. A dédszülőikig menően nemesi közbirtokosok voltak a nemesi dominanciájú Hejőpapi, Tiszakeszi és Mezőcsát községekben. Az apa, Kerékjártó Károly (1853–1907), aki fiatalon tanúja volt a családi földek elvesztésének, a miskolci ref. gimnáziumban érettségizett. Rendhagyó módon nem a sárospataki teológiára iratkozott be, hanem 1872 októberében a budapestire. Ezzel párhuzamosan egy fél évig rendkívüli hallgatóként matematikát tanult a tudományegyetemen. 1876-ban a teológia elvégzése után két évig a tudományegyetem rendes hallgatója volt. A pénzügyminisztériumban az állandó kateszteri felügyelőségen diplomás besorolásban dolgozott. 1887-től már a főváros szolgálatában állt, a főszámvevőségen műszaki számtisztként, illetve számvizsgálóként. 41 éves volt, amikor megházasodott. Egy, a lakásához közeli izraelita vallású kávé 26 éves lányát, Holczer Bertát választotta, aki 1868-ban Mezőtúron izraelita vallásban született. 1894. október 4-én azonban a Kálvin téren megkeresztelkedett. A keresztelés egyik tanúja maga a vőlegény volt, a másik az egyházfi. Bár már közel volt az izraelita vallás bevett felekezetnek nyilvánítása s a vegyes házasságot lehetővé tevő polgári házasság bevezetése, úgy tűnik, hogy a száz évekre visszamenően református felekezeti endogámiában élt hagyományos közösségekből származó s teológiát is tanult vőlegény mégis fontosnak tartotta, hogy felesége is az ő felekezetéhez tartozzon s gyermekei is ebben a kötelékben maradjanak. Az esketésre alig három hét múlva került sor a Kálvin téren. Az egyik tanú egy Holczer nevű kereskedő volt, a másik megint az egyházfi. Kerékjártó Károly, aki mint egyedülálló korábban nem szerepelt a pesti egyházi névjegyzékben, házas emberként rendszeren fizette az egyházi adót. Valamikor 1902 után Újpestre költöztek, s az apa fiatalon, 1907-ben meghalt. Kerékjártó Bélát és két testvérét a művelt és nyelveket beszélő, immár református Holczer Berta nevelte fel, s rajta múlt, hogy átörökíti-e a református identitást. A későbbi professzor az újpesti állami főgimnáziumban végezte a középiskolát s a budapesti tudományegyetemen a matematika és fizika szakot. Állami ösztöndíjjal a berlini és a lausanne-i egyetemen is tanult. 1922 januárjában már magántanárrá habilitálták Szegeden. Az 1922/23. évi téli szemeszterben a göttingeni egyetem előadója volt. Egy évvel később, 1924 decemberében feleségül vette a göttingeni egyetem mellett lévő könyvesbolt tulajdonosá-

nak a lányát, Kronbauer Liselottet (1906–1998), akinek sajnos nem sikerült a vallását kideríteni. Kerékjártó Béla 1946. május 26-án Mátraházán, az Állami Tüdőszanatóriumban hunyt el. Május 28-án a gyöngyösi lelkész református szertartás szerint temette a szanatórium temetőjében. (Később Újpesten helyezték örök nyugalomra.) A professzor felesége 1956-ban elhagyta Magyarországot s Hamburgba ment, ahol Margit lánya pszichológiai stúdiumokat folytatott az egyetemen és asszisztense volt a buchenwaldi koncentrációs tábor is megjárta Curt Werner Bondy (1894–1972) neves pszichológus, szociálpedagógus professzornak. Kerékjártó professzor özvegye nyugdíjazásáig a diáktanácsadó szolgálatnál dolgozott a hamburgi egyetemen. Lánya, Margit von Kerekjarto az Orvosi Pszichológia Tanszéken működött, 1975-től 1990-es nyugdíjazásáig már mint professzor. Alapító elnöke volt a Német Pszicho-Onkológiai Társaságnak. Az 1929-ben született öccse, ifjú Kerékjártó Béla sorsát nem ismerjük.

Fellner Frigyes rendhagyó módon a minisztertanács jóváhagyása alapján a kultuszminiszter nevezte ki 1920. december 30-án az újonnan alapított tudományegyetemi közgazdasági kar nyilvános rendes tanárának a közgazdaságpolitika és pénzügytan tanszékre. Fellner Frigyes mindkét ágon zsidó kereskedősaládból származott. Apai nagyapja Aradon, majd Békéscsabán működött. Az apa, Fellner Manó Békéscsabán született, de aztán Gyulán tevékenykedett, mint terménykereskedő. Az 1867-es párizsi vilákiállításon is részt vett és ezüstérmét nyert a kiállított búzája. 1871 áprilisában a Békés című lapban köszönt el gyulai ismerőseitől, s így Frigyes fia júliusban már Pesten született. Az apát a „földészek” kárára forgatott váltóügyei miatt a gyulai törvényszék 1875-ben három év börtönre ítélte. 1878 után Budapesten a lakásjegyzékek üzletvezetőként, kereskedőként és szabómesterként is jegyzik. Tulajdonképpen egy kereskedéssel is foglalkozó szabóműhely üzletvezetője volt. 1888-tól 1894-ig a fővárosi törvényhatósági bizottságnak választott tagja. Stabilan az akkori IV. kerületi Kecskeméti utcában és környékén lakott, s így 1881-ben Frigyes fiát a közeli református gimnáziumba íratta be, aki 1889-ben ott is érettségizett. A jogi kar elvégzése után 1896-ban a sokoldalú politikus és közgazdasági szakember, Hieronymi Károly magántitkára lett. Amikor Hieronymi a Magyar Agrár- és Járadékbank élére került, Fellnert is magával vitte, aki fokozatosan emelkedett a ranglétrán s komoly kapcsolati hálót épített ki. Nem lehet kizárni, hogy talán előrehaladása érdekében keresztel-

kedett meg a gimnazista korából is jól ismert Kálvin téren 1903. május 26-án. Egyik tanúja Hegedüs Lóránt (1872–1943) gazdaságpolitikus, országgyűlési képviselő, egykori jogi kari diáktárs, aki egy évvel járt alatta a ref. gimnáziumban. A másik tanú Pap József (1861–1942) a budapesti ügyvédi kamara titkára, egyetemi magántanár volt. A következő évben, 1904-ben Fellnert is magántanárrá habilitálták az állásához illeszkedő agrárpolitikából. 1914-ben már az Agrárbank ügyvezető igazgatója volt. Elismert szakembernek számított, aki németül, angolul és franciául is tárgyalóképes volt, s a kormány képviselőjében rendszeresen részt vett és előadott az Institut de Statistique ülésein. Tagja volt az Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanácsnak s Pénzügyi Központ választmányának.

1907-ben egy 1500 holdas birtokos és ügyvéd római katolikus leányát vette feleségül s reverzalist is adott. Így 1908-ban született egyetlen fia, ifjú Fellner Frigyes katolikus lett. Felesége 1910-ben meghalt, de nem házasodott újra. A fia gondozását és nevelését nővérére bízta, aki az ő tanúszkodása mellett 1912-ben megkeresztelkedett. Sőt ugyanazon a napon anyja és apja is – közel a hetvenhez – megkeresztelkedett a Kálvin téren. A keresztelést az az id. Szabó Aladár (1860–1944) lelkész végezte, aki a magyarországi belmissziói mozgalom egyik legbuzgóbb munkása volt. Így arra is gondolhatunk, hogy ezek az áttérések talán mégsem voltak teljesen formálisak. Egyébként Fellner Frigyes már 1909-ben is keresztapa volt két húga Kálvin téri megkeresztelkedésénél. Amikor Fellner Frigyest 1915-ben az MTA levelező tagjává választották, az Akadémiának leadott önéletrajzában különböző tudományos és társadalmi, közéleti funkciói mellett azt is megemlíti, hogy „a budapesti református egyház parochiális tanácsának tagja”.⁵⁰

A világháború alatt jelentős szerepet játszott az átmenetgazdaság ügyvitelében. Tagja volt a hadügyminisztériumban alakult hadigazdasági tudományos bizottságnak. 1917-ben „a közgazdaság terén szerzett érdemei elismeréseként” kapott magyar nemességet és előnevet. A zsidóság magyar társadalomba való illeszkedése ilyen módjának ez az egy esete fordul elő a most tárgyalt 11 családnál. 1920-ban a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara a béketárgyalások pénzügyi anyagának előkészítését végző bizottság elnökévé nevezte ki. Ez ugyanúgy a nemzeti sorsközösség vállalásának kifejeződése volt, mint a világháború alatti gazdaságsszervező

⁵⁰ Akadémiai Levéltár I. fondcsoport, K 1235:5.

tevékenysége, vagy a két világháború között a különböző állami testületekben, tanácsokban való részvétele.

Fiának, a közgazdasági pályán szépen haladó ifj. Fellner Frigyes egyetemi magántanárnak az 1940. évi korai halála megtörte. A törvényeknek megfelelően 1941-ben hetvenévesen nyugdíjba ment. 1944. március 19-én a bevonuló németek azonnal letartóztatták. Valószínűleg nem egyszerűen zsidó származása miatt, hanem inkább a közgazdasági életben betöltött fontos szervező szerepe, kapcsolathálója miatt. Előbb a hanzendorfi, majd a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták, ahol éhen halt, „fáradtan elaludt”. Ezzel a tragédiával lezárult a magyar református keresztyénségbe illeszkedő Fellner család sorsa is. Éber Antal a Közgazdasági Társaság elnöke nekrológiájában azt a véleményt idézi, hogy Fellner Frigyes „kedves istenfélő ember volt”.⁵¹

Riesz Frigyes világhírű matematikus ugyanúgy győri zsidó családból származott, mint az egy nemzedékkel fiatalabb König Gyula matematika professzor. Nagyapja, Riesz Manó a Veszprém megyei Bakonyszombat-helyen született 1800 körül, majd Takácsiban volt kereskedő. Mindkét községben csak néhány zsidó lakos volt, s valószínűleg házaló és boltos kereskedelemmel foglalkoztak. A nagyapa felesége viszont az Esterházyak védnöksége alatt virágzó, népes gyömörei hitközségből származó Pulitzer Fáni volt, akinek családja a dél-morvaországi Pullitz településről vándorolt be. A nagyszülők az 1860-as években már Győrben éltek, s a nagyapa a jól jövedelmező váltóüzlettel és jelzáloghitelezéssel is foglalkozott. Fiukat, a még Takácsiban született Riesz Ignácot (1843–1918) 1853-ban iratták be a győri bencés gimnáziumba, aki utána Bécsben szerzett orvosi diplomát 1866-ban. (Ez a diplomás professzió volt az első, amelyet a zsidó ifjak már II. József óta elérhettek.) Győrben telepedett le és sikeres orvosi praxist folytatott. Már 35 éves volt, amikor 1878-ban elvette a 20 éves Nagel Szidóniát, Nagel Béni (1824 k.–1898) sikeres győri terménykereskedő leányát. Nagel Béni a kereskedelmi utak mentén fekvő Nyitra megyei Nagytapolcsányból származott, ahol az Erdődy grófok uradalmának védnökségében virágzó zsidó közösség élt. Ez az anyai nagyapa 1852-ben Makó egyik legjelentősebb zsidó nyerstermény kereskedő

⁵¹ Éber Antal: *Fellner Frigyes 1871–1945*, Közgazdasági Szemle, 1946, 22.

családjából házasodott.⁵² A házasság után az 1860-as években a gabonakereskedelem egyik központjában, Győrben telepedtek le. A gabonakereskedés mellett társalapító és elnök volt a Győri Kereskedelmi Bankban. Nagel Benő virilista és törvényhatósági bizottsági tag lett Győrben. Pozíciókat vállalt a hitközségben is (templomépítő bizottság, pénztáros), sőt 1874-től 1891-ig a győri-győrszigeti egyesült hitközség megbecsült elnöke volt.⁵³ A Nagel családba beházasodó Riesz Ignác orvos is virilis tagja volt a győri törvényhatósági bizottságnak,⁵⁴ s az apóshoz hasonlóan érdemes tagja a hitközségnek. Anyagilag rendszeresen támogatta a népiskolájukat s 1873-tól 1906-ig a győri izr. iskolaszék alelnöke volt. Mindez a gyerekek „kikeresztelkedése” miatt érdekes.

A Riesz–Nagel házaspárnak négy gyermeke született: Frigyes (1880–1956), Marcell (1886–1969), Sándor (1888–1963), Margit (1894–1944). Mindannyian az izraelita felekezetbe születtek. Mind a három fiú középiskolát végzett, Frigyes és Sándor a bencésekhez járt, Marcell a főreálba. Megható olvasni az iskolai almanachok tudósítását, hogy a későbbi matematikus, Frigyes milyen irodalmi pályázatokkal nyert díjat.⁵⁵ Érettségi után szülei a rangos zürichi műegyetemre küldték, de egy év után ájtott a budapesti bölcsészkarra, a matematika és a tanári pálya érdekelt. Egy évet Göttingenben is töltött. Ledoktorált, megszerezte a középiskolai tanári oklevelet, s az egyéves önkéntesi katonai szolgálat után helyettes tanárként kezdte pályáját a lőcsei főreálban. 1906 szeptembertől lett rendes tanár. Nem tudjuk, hogy van-e összefüggés a véglegesítés és a megkeresztelkedés között. Mindenesetre bizonyos, hogy ebben az évben tért át reformátusnak, bár nem találtuk meg az erre vonatkozó anyakönyvi bejegyzést. Testvére, a szintén matematikusnak készülő Marcell 1909. április 29-én Budapesten a Kálvin téren tért át korábban áttért egyetemi tár-

⁵² Urbancsok Zsolt: A Pulitzer család stratégiái a 18–19. században, in: Glässer Norbert–Zima András (szerk.): *Hagyománylancolat és modernitás*, Szeged, SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszék, 2014, 121–136. A makói családnak már volt egy tanult embere, Nagel Emil (1817–1892) katolizált orvos személyében, aki a kolozsvári orvos-sebészeti akadémia tanára volt.

⁵³ Kemény: Vázlatok, 104.; Dominkovits Péter–Horváth József: *Győr a modellváltó város 1867–1918. Források a dualizmus kori Győr történetéből*, Győr, Győri tanulmányok 33, 2011, 142–143.

⁵⁴ Dominkovits–Horváth: Győr a modellváltó, uo.

⁵⁵ Szabó Péter Gábor: *A matematikus Riesz testvérek. Válogatás Riesz Frigyes és Riesz Marcell levelezéséből*, Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2010, 11.

sai tanúskodásával. A jogásznak készülő Sándor 1910. február 4-én szintén a Kálvin téren keresztelkedett meg diáktársa kíséretében. A testvérek kereszteléskor betöltött életkora csökkenő: 26, 23, 22. Talán a család is elfogadóbb (beletörődőbb?) lett. Mind a három áttérés a Függetlenségi Párt vezetésével működő koalíciós kormányzás időszakára esett. A hazafias közhangulatnak talán volt szerepe a sorozatos döntésekben. Átolvasva a két matematikus testvér már idézett levelezéskötetét, az a benyomásunk, hogy nem érdemes összefüggést keresni a megkeresztelkedés és egy közvetlenül remélt előnyszerzés között. A döntés megalapozottsága ennél mélyebbnek látszik. A Riesz család az apa és a nagyapa egyébként neológ hitközségi szerepvállalása ellenére sok tekintetben akkultúrálódott. A fiatalabb generációnál a gimnáziumnak és az egyetemnek is megvolt ebben a további szerepe. Jellemző, hogy két Riesz fiú esetében is diáktársak voltak a megkeresztelkedés tanúi. Nem valószínű, hogy mélyebb vallási motiváció, meggyőződés, hit mozgatta volna őket. Inkább arról lehet szó, hogy nem akartak különbözni. Olyanok akartak lenni, mint a többi magyar. Illeszkedni szerettek volna a nemzeti társadalomhoz. A hazafias álláspont megfigyelhető a levelezésekben az első világháború alatt, Kolozsvár román megszállásakor s Trianon után is.

Riesz Frigyes legismertebb tudományos eredménye a Riesz–Fischer tétel még középiskolai tanár korszakában, 1907-ben jelent meg egy mértékadó francia matematikai folyóiratban. Az 1908-as római Nemzetközi Matematikai Kongresszuson is fontos előadást tartott. 1912-ben nevezte ki a király a kolozsvári egyetem felsőbb mennyiségtani tanszékére. Az impériumváltás után a Szegedre települő egyetem természettudományi karának első dékánja volt. Nemzetközi elismertségű matematikai folyóiratot alapított kollégáival, s megalapozták a szegedi matematikai iskolát. Testvére, Marcell Svédországban élt, s mint a lundi egyetem matematika professzora szintén nemzetközi hírű matematikai iskolát alapított. Frigyes és testvére, Sándor a megaláztatások ellenére túléltek a zsidóüldözést, de egyetlen izraelitának megmaradt testvérük, Margit szintén izraelita nyelvtanár férjével és leányával Auschwitz áldozatai lettek. Riesz Frigyes, aki 1945-től budapesti egyetemi tanár volt, 1956 februárjában hunyt el. Temetéséről Sándor számolt be Marcellnek. Azt írta, hogy „az Akadémia által megszervezett parádés szertartás” előtt volt „a nagyon egyszerű és nagyon megható egyházi búcsúztatás”. Hozzáfűzhetjük, hogy a hit útjai gyakran kifürkészhetetlenek.

NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

Ha utólagosan rátekintünk az egyenként bemutatott, családtörténetekbe ágyazott áttérés változatokra, akkor három észrevételt azonnal tehetünk. Bármilyen volt az egyes esetek kiinduló állapota, itt az értelmiség, az alkotó értelmiség, a zsidó származású elitértelmiség integrálódásáról volt szó a nemzeti és polgári társadalomba. Másodszor az is nyilvánvaló, hogy a változatok ritmusa különböző ugyan, de mindenképpen több generációs folyamatokról beszélhetünk. A harmadik megállapításunk az, hogy bár természetes módon találunk azonos vagy hasonló elemeket az illeszkedésekben, mégis minden eset egyedi, más-más konfigurációban állnak össze a történések.

Kitűzött célunk volt, hogy a családtörténeti kontextusból és az életút-leírások elemeiből kiindulva próbáljuk megmutatni a felekezeti-váltás, a zsidó identitás magját jelentő kötés elszakításának módját, s esetleg megérteni a motivációját, valamint feltárni a református felekezeti-művelődési alakzatba való illeszkedés mélységét és tartósságát. Be kell vallanunk, hogy ehhez csak a kronológiailag első három esetben jutottunk valamelyest közelebb. A Ballagi, a Föhlich és a Vámbéry család esetében személyes és más kortársi források fogódzót jelentettek az értelmezéshez, mert itt tematizálódott a vallási probléma. Ahogy azonban haladtunk előre a történeti időben, a szekularizáció terjedésével párhuzamosan mind a keresztény, mind az izraelita közösségekben egyre kevesebb személyes reflexiót lehetett találni a belső vallási meggyőződésekre, hitbeli vonatkozásokra. Az időrendben utolsó Riesz családnál valamit segített a gazdag, publikált levelezésanyag, bár vallási megnyilatkozások, személyes vallomások ebben sem fordulnak elő.⁵⁶

Mi az amit mégis megtudhattunk, milyen feltevések bizonyultak igaznak? A református vallást választó kilenc családból jövő tizenegy egyetemi tanár felmenői Ballagiék kivételével nyugati irányból, Németország, Cseh- és Morvaország felől érkeztek Magyarországra részben a 18. század végén, részben a 19. század közepén. Ha nem is valamennyiüket, de sokukat már megérintették a reformirányzatok. Mindenesetre később több-

⁵⁶ Szabó: A matematikus; mindazonáltal ennek a szövegnek a finomabb elemzése sokat segítené a megkeresztelkedett zsidó magasértelmiségiek gondolkodásának megítélésében, integráltságának, asszimilációs szintjének a felderítésében.

ségében a neológiával tartottak. Csak Fellner Frigyes és Riesz Frigyes egyik ágazata származott a Délvidékről, de tudjuk, hogy a szegedi, makói, aradi zsidóság mozgékony, a nyersterménykereskedésbe bekapcsolódó családjai is nyugatról jöttek. A Fellner család kivételével legkésőbb a 19. század közepétől fiaikat beírták a modernizálódó magyar középiskolákba. Vámbéry Ármin pontosan megírta, hogy a magyar középiskola tananyagával, magyarosodó nyelvhasználatával, keresztény világias miliójével, új kapcsolatrendszereivel mennyire fontos tényezője volt a hagyományos, zárt zsidó világ és kultúra megbontásának, az akkulturációnak. Ballagi és Vámbéry kivételével ezeknek a családoknak az anyagi viszonyai is lehetővé tették nem csak a középiskolai, hanem az egyetemi tanulást is.

Láttuk azt is, hogy a vallásváltoztatásban szerepet játszott a reformátusság missziós lelkületű közeledése is a zsidósághoz. Ebben a Skót Misszió, a vele is kapcsolatos Németajkú Leányegyház s később az ezektől nem független belmissziói mozgalom volt fontos tényező. A Ballagiak, a Fröhlich és a Weisz–Verzár család megkeresztelkedésében biztosan, s talán a Fellner családban is döntő módon közreműködtek. (A Fröhlich és a Weisz–Verzár familia esetében kifejezetten megtérésről beszélhetünk.) Ezeknek a családoknak mindegyike a következő generációban is a református, illetve részben az evangélikus iskolarendszert használta. Jellemző volt erre a körre a protestáns ökumené. Református iskolába járt ezen kívül Láczy Gyula s később Vámbéry Rusztem is. Érdekes kérdés, hogy a katolikus középiskolában tanult Vámbéry Ármin, König Gyula és Riesz Frigyes nem a katolikusoknál keresztelkedett meg, hanem a reformátusoknál. Ennek oka alapvetően az lehet, hogy vallásváltásuknak az indítéka nem annyira vallási volt, mint inkább a magyarrá válás vágyának (Vámbéry), folyamatának, a nemzethez való illeszkedés megvalósításának (Riesz) logikus következménye. Ugyanakkor szimpatikusabb volt számukra a korszak szabadelvű, liberális, hazafias kálvinistasága, mint a Vámbéry által elítélően ultramontánnak nevezett, az iskolában is zártabbnak tapasztalt katolicizmus. Természetesen van, akinél nem lehet teljesen kizárni a pragmatizmust, a számítást, a közvetlenül remélt előnyszerzést, az elvárásoknak való megfelelési kényszert sem.

Fontos kérdésünk volt a családok újabb generációinak megmaradása a választott református felekezetben. Vámbéry Rusztemnél ez apja szabadelvűségének radikalizálódása miatt nem valósult meg. Láczy Gyula gyerekeinél pedig a katolikus házastársak választása és a reverzális akadályoz-

ta meg az átörökítést. König Gyula és Fellner Frigyes családjaik tragédiái miatt sem hagyhattak református utódokat. Riesz Frigyes nőtlen volt. Verzár Frigyes és Kerékjártó Béla leszármazottjaival kapcsolatban bizonytalanok vagyunk. Mindenesetre a kilenc megkeresztelkedett, reformátussá lett zsidó családból felekezeti folytonosságot csak a kronológiailag első két famíliánál, a Ballagiaknál és Fröhlichéknél találtunk. Ez nem jelenti azt, hogy ezen az alapon megkérdőjelezhető lenne a többi család asszimilációja. Hiszen az utódok reformátusságának megítélésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy régi református családok is szekularizálódtak, s különböző okokból megszűnt felekezeti folytonosságuk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ACHENBACH, Paul: Vier Wochen in Ungarn (Reisebericht), *Dein Reich komme* 10(1929/5–6), 116–124.
- BALLAGI Aladár: Ballagi Mór, in *Protestáns Új Képes Naptár 1879-ik évre*, Budapest, Franklin Társulat, 17–19.
- DOMINKOVITS Péter – HORVÁTH József: *Győr a modellváltó város 1867–1918. Források a dualizmus kori Győr történetéből*, Győr, Győri tanulmányok 33, 2011, 142–143.
- ÉBER Antal: Fellner Frigyes 1871–1945, *Közgazdasági Szemle*, 1946. 15–22.
- FINKEY Ferenc: *A sárospataki református jogakadémia története 1793–1923*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium, 2019.
- FORGÁCS Gyula: A száz éves Skót Misszió, in *És lőn világosság. Ravasz László hatvanadik életéve és dunamelléki püspökségének huszadik évfordulója alkalmából*, Budapest, Franklin Társulat, 1941, 412–429.
- GÉRA Eleonóra: A Bethesda Kórház és a Filadelfia diakonisszák, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 943–996.
- GÉRA Eleonóra: A Lorántffy Zsuzsanna Egylet és intézményei, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 1015–1048.
- GYÁNI Gábor: A polgárosodás mint zsidó identitás, in uő. *Történeșzdiskurzusok*, Budapest, L'Harmattan, 2002, 134–148.

- HALMOS Károly: Lánczy Leó. Hagymány és nonkonformizmus egy bankvezér történetében, in Sebők Marcell (szerk.): *Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőke és fejlődés aranykorából*, Budapest, HVG Könyvek, 2004, 175–182.
- KEMÉNY József: *Vázlatok a győri zsidóság történetéből*, Győr, 1930.
- KOMLÓS Aladár: *Magyar-zsidó szellemi történet a reformkortól a holocaustig I.*, Budapest. Múlt és Jövő Kiadó, 1997.
- KOMORÓCZY Géza: A pápai zsinagóga: ortodoxok és „felvilágosultak” birkózása, *Regio* 24(2016/2), 158–193.
- KONRÁD Miklós: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014.
- KOOL, Anne-Marie: *Az Úr csodásan működik. A magyar protestáns külmiszejői mozgalom (1756–1951)*, 1. köt., Budapest, Harmat, 1995.
- KOVÁCS Ábrahám: A skót presbiterianizmus hatása Budapesten: a Skót Misszió rövid története, in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1–2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 709–720.
- KOVÁCS Ábrahám: Ballagi Mór és a Skót Misszió: megtérés, áttérés vagy kitérés. Egy liberális protestáns zsidó életútjának kezdete, *Confessio* 31(2007/3), 109–125.
- KOVÁCS Ábrahám: Ballagi Mór és a Skót Misszió: megtérés, áttérés vagy kitérés, *Confessio* 31(2007/3), 109–125.
- KOVÁCS Ábrahám: Egy református unitárius? Dogmatikai reflexió Ballagi Mór teológiai gondolkodásáról, *Credo* 22(2016/1), 7–14.
- KOVÁCS I. Gábor (szerk.): *Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció – diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. I., Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok*, Budapest, ELTE – Eötvös Kiadó, 2012.
- KOVÁCS I. Gábor (szerk.): *Hit – tudomány – közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. II.*, Budapest, ELTE – Eötvös kiadó, 2014.
- KOVÁCS I. Gábor: Felekezeti-művelődési alakzatok és a magyarországi polgári korszak (1848–1944) tudáselitje, *Magyar Tudomány* 180(2019/6), 804–812.
- KOVÁCS I. Gábor – TAKÁCS Árpád: *Sárospatak erőterében. A tiszáninnyi származású református egyetemi tanárok életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. III.*, Budapest, ELTE – Eötvös kiadó, 2016.
- KOVÁCS I. Gábor – TAKÁCS Árpád: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáselitben. I. A protestáns felekezeti-művelődési alakzatokhoz tartozók ősfői*, Budapest, ELTE – Eötvös kiadó, 2018.
- KÖBLÖS József (szerk.): *A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861*, Pápa, A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 9., 2006.

- MERÉNYI Hajnalka: A Pulszky-szalon, *Budapesti Negyed* 46(2004/4), 331–349.
- MIKLÓS Imre: *A magyar vasutasság oknyomozó története*, Vác, 1937.
- MILLISITS Máté: A budapesti református egyházközsegek, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006.
- RADOS Gusztáv: *König Gyula rendes tag emlékezete*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1915.
- RYBÁR István: *Fröhlich Izidor ig. és rt. emlékezete*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1936.
- SZABÓ Péter Gábor: *A matematikus Riesz testvérek. Válogatás Riesz Frigyes és Riesz Marcell levelezéséből*, Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2010.
- Századunk névváltoztatásai 1800–1893*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1893.
- URBANCSONK Zsolt: A Pulitzer család stratégiái a 18–19. században, in: Glässer Norbert–Zima András (szerk.): *Hagyományláncolat és modernitás*, Szeged, SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszék, 2014, 121–136.
- VÁMBÉRY Ármin: *Küzdelmeim*, Budapest, Franklin Társulat, 1905.
- VOIGT, Karl Heinz: *Theodor Christlieb (1833–1889) die Methodisten, die Gemeindefortsbevegung und die evangelische Allianz*, Edition Ruprecht, 2008.
- WAKTOR Andrea: *A XIX. századi családmodell működése és változásai a Ballagi család levelezésének tükrében, Sic itur ad astra*, 1995, 43–92.
- WAKTOR Andrea: A Ballagi család három nemzedéke, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1.*, Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 709–720.
- WERNER, Karl Friedrich: *Christian Gottlob Barth, Doktor der Theologie, nach seinem Leben und Wirken 3.*, Calw, 1869.

http://www.alemannia-judaica.de/notzingen_juedgeschichte.htm

Akadémiai Levéltár I. fondcsoport, K 1235:5.

FamilySearch.org

OSZK gyászjelentés gyűjteménye: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/663648>

Itt mondunk köszönetet Pál László, Kun András Nándor és Benedeczki Attila lelkészeknek, hogy szíves segítséget nyújtottak az 1895 utáni anyakönyvekben való kutatásunkhoz.

ABSTRACT

Gábor Kovács I. – Árpád Takács:

*From Acculturation to Assimilation – Variations of Blending
Family Trees of Calvinist University Professors of Jewish Background
in the Civil Era and the Calvinist Denominational-Cultural Cluster*

This paper investigates the history of Calvinist university professors of Jewish background, born in the Danube Region or the Trans-Danubian Diocese in the period between 1848 and 1944. In this Western part of the country where the integration of Jews was more advanced, 20 percent of the Calvinist professors changed or their fathers had already changed their denominational belonging. By investigating their family trees, we aim at revealing the steps having been taken to secede from the traditional Jewish community, the variations of this process as well as the process of adjusting themselves to the self-chosen new denominational group, its intensity and permanence. We present and analyse the family histories in order of occurrence of the first baptism i.e. the most intensive separation step from the original Jewish bond.

Keywords: university professor, Calvinist denominational-cultural cluster, Jewish origin, blending-acculturation-assimilation, change of denomination, social integrity, Danube Region, Trans-Danubia

A HOLLAND REFORMÁTUS FORRADALOMELLENES IRÁNYZAT CSALÁDKÖZPONTÚ TÁRSADALOMELMÉLETÉNEK AKTUALITÁSA

Marco de Leeuw van Weenen

BEVEZETÉS

Mi a társadalom alapegysége, és milyen a viszony a részek és az egész között? Ezek a kérdések első hallásra elméletieknek tűnnek, ugyanakkor a napjainkban zajló politikai harcokban előkelő helyet foglalnak el. Jelen tanulmány a holland református forradalomellenes irányzat példája révén rávilágít a legutóbbi Alaptörvény-módosítás körül alakult nemzetközi vita történelmi előzményeire, illetve az említett társadalmi vitával illusztrálja a családi életre nevelés társadalmi fontosságát.

GROEN VAN PRINSTERER A KÖZPONTOSÍTÁSRÓL

Miután 1813 októberében Napóleon francia császár elveszítette a lipcsei „népek csatáját,” novemberben a francia kormányzó és csapatai nagyobb rész elhagyta Hollandia területét. December elején Vilmos Frigyes orániai herceg (1772–1843) lett az újra önállóvá vált állam szuverén fejedelme, majd a következő évben annak királya.

A király kormányzási ügyeit egy „Kabinet des Konings” nevű hivatal intézte, amelyhez 1827-től az ügyvéd Guillaume Groen van Prinsterer (1801–1876) is tartozott.¹ A király udvari lelkésze akkor a Genfből származó, ott a „le Réveil” név alatt ismertté lett evangéliumi ébredési mozgalom hatása alá került Jean-Henri Merle d' Aubigné (1794–1872) volt. A vele való kapcsolat révén Groen van Prinsterer meg lett győződve a reformáció alaptételeinek igazságáról. Ugyanabban az időben államtudo-

¹ Savornin Lohman, A. F. de: Groen van Prinsterer, in: Dr. P. C. Molhuysen – Prof. Dr. P. J. Blok (szerk.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, 2. kötet, Leiden, A. W. Sijthoff, 1912, <http://resources.huylgens.knaw.nl/retroboeken/nbw/#source=2&page=259,508-520,510k>. (Letöltés: 2021. február 2.)

mányi olvasmányai² meggyőzték őt arról, hogy az 1789-ben kezdődő francia forradalom mögött húzódó állam- és társadalomelméleti elvek nincsenek összhangban a történelmi valósággal, illetve az igazságosság és jog előírásaival. Kezdték kikristályosodni az a meggyőződése, hogy a politika és az államigazgatás csak keresztyén alapelveken és történelmi tényeken alapulva működőképes, különben pedig előbb-utóbb a francia forradalom folyamán megtapasztalt visszasságok visszatérése várható.

Groen (általában így rövidítették vezetéknévét) 1831-től a királyi levéltár vezetője is lett. Mivel politikai meggyőződése egyre eltávolodott a királyétól, 1836-ban felmentését kérte a királyi hivatal jegyzői feladatai alól. Államjogi tanulmányokat publikált, majd levéltári dokumentumok alapján keresztyén-történelmi látszószögből „kézikönyvet” írt Hollandia történelméről. 1849 és 1857 között, majd 1862 és 1866 között a holland parlament alsóházának (Tweede Kamer) tagja volt.

Groen 1845–46 telén két tucatnyi előkelő barátjának történelmi előadás-sorozatot tartott a francia forradalom mögött húzódó filozófiáról és társadalomelméletről, amelyet egy évvel később „Hitelenség és forradalom” címmel nyomtatásban is megjelentetett. Témánk szempontjából figyelemre méltó a következő szakasz (megtartva Groen sajtóságos helyesírását):

„[...] a jogok és kötelességek általános alapja Isten szuverenitásban rejlik. És amikor ez a szuverenitás megszűnik; amikor megtagadják az Istenséget, vagy, ami majdnem ugyanaz, az Ő királyságát a mennybe száműzik, mivel nem e világból való; hol marad akkor az eredete a hatalomnak, a jognak, minden szent és kötelességszerű viszonynak az államban, a társadalomban, családi körben? milyen alapon igazolható rang és rend megkülönböztetése? Mi okból engedelmességek, és parancsol más nekem? Ez szokás, megszokás, visszaélés, igazságtalanság, elnyomás. A társadalmi változatosság ellenére nincs lényeges különbség az emberek között. Vedd el Istent; és vitathatatlaná válik az állítás, hogy az emberek forradalmi értelemben szabadok és egyenlők. Állam és társadalom szétesik; felbomlás kezdődik, amely addig nem áll meg, míg a megosztás meg nem hiúsul elszigetelt emberek, egyének, *individuumok* esetében [...] Az állam felbomlik oszthatatlanságok, atomok sokaságára, amelyből ezt kö-

² Főleg Carl Ludwig von Haller „Restauration der Staats-Wissenschaft” első kötete.

vetően az állam úgy megalakítandó, mint Epikurosz Önök által ismert rendszere szerint a világ: »az atomok véletlen ütközéséből.«³

Groen úgy látta, hogy alapelvei kiterjesztéséhez a Francia Forradalom három eszközt használt: „Forradalmi mindenhatósággal új államberendezést szervezett; azt a másként gondolkodók kizárására építette fel; ahol a fejlődést a jogrend akadályozta, ott a forradalmi koncepciók nevében és ezek érdekében felmentettek tartotta magát minden kötelék alól.”⁴ Miután hozzátette, hogy a forradalom hatalmi szerve – különböző összetételekben és különböző nevek alatt bár, de – mindvégig a fővárosban székelt, és onnan irányította az eseményeket, megállapította: „Ez a központosítás, amely oly sok szempontból helytelenítést érdemel, hatalma természetében és határtalanságában megegyezik a forradalomtannal; elválaszthatatlan tőle; az egyetlen eszköz, amely által egy kiterjedt országban megállapítani és kivitelezni lehet a közakaratot, vagy azt, amit annak neveznek.”⁵

³ Groen van Prinsterer, Mr. G.: *Ongeloof en revolutie*, Leiden, S. en J. Luchtmans, 1847, https://www.dbnl.org/tekst/groe009onge01_01/, 202k.: „Gelijk in de waarheid die uit God is, alle waarheid een steun vindt, zoo ligt de algemeene grondslag van regten en pligten in de Souvereiniteit Gods. En wanneer nu die Souvereiniteit vervalt; wanneer de Godheid verloochend, of, wat nagenoeg op hetzelfde neêrkomt, omdat zijn Rijk niet van deze wereld is, in den Hemel wordt gebannen, waar blijft dan de oorsprong van het gezag, van het regt, van elke heilige en pligtmatige betrekking in den Staat, in de Maatschappij, in den huiselijken kring? op welken grond kan het onderscheid van rang en stand worden gewettigd? welke reden is er dat ik gehoorzaam en een ander mij gebiedt? Dit is gewoonte, sleur, misbruik, onregt, verdrukking. Er is tusschen de menschen, ondanks alle maatschappelijke verscheidenheden, geen wezenlijk verschil. Neemt God weg; en de stelling wordt onbetwistbaar dat de menschen in revolutionairen zin vrij en gelijk zijn. Staat en maatschappij vallen uit een; er is een beginsel van ontbinding, dat niet ophoudt, eer de verdeeling op geïsoleerde menschen afstuit, op eenlingen, op *individus* (...) De Staat lost zich op in eene hoeveelheid van ondeelbaarheden, van atomen, waaruit daarna de Staat, gelijk de wereld naar het u bekende stelsel van Epicurus, »ex concursu fortuito atomorum« zal worden gevormd.”

⁴ Uo., 321: „Zij heeft eene nieuwe Staatsinrigting met een revolutionair alvermogen georganiseerd; zij heeft ze op de uitsluiting van andersdenkenden gebouwd; zij heeft, waar de ontwikkeling door *l'ordre legal* werd belemmerd zich, in den naam en in het belang der revolutionaire begrippen, van elken band ontslagen geacht.”

⁵ Uo., 321k: „Deze centralisatie, die in zoo menig opzigt afkeuring verdient, komt, in den aard en de onbeperktheid van haar gezag, met de revolutie-leer overeen; is er onafscheidelijk van; is het eenige middel waardoor in een uitgestrekt Land het constateren en het uitvoeren mogelijk wordt van hetgeen de algemeene wil is of heet.”

Mindezekből levonható egy következtetés, amelyet a forradalom paradoxonának hívhatunk: szabad és jogilag egyenlő egyénekből csak egyeduralomra törekvő, önmagát szükség esetén a fennálló jogrend fölött állónak tartó, központosított államhatalommal lehet működőképes társadalmat alakítani. A továbbiakban látni fogjuk, hogy ez a paradoxon a legutóbbi Alaptörvény-módosítás körüli vita egyik álláspontjában is tetten érhető.

Parlamenti képviselőként Groen fáradhatatlanul szembeszállt a francia forradalom mögött húzódó, de annak bukásával el nem tűnt filozófiával és társadalomelmélettel, bármelyik konkrét ügyben is vélte azt felfedezni. Álláspontját „forradalomellenesnek” hívta, és bár a hozzá hasonlóan gondolkodókkal másoktól világosan megkülönböztethető parlamenti irányzatot képviselt, saját elmondása szerint nem valamilyen politikai rendszerben gondolkodott, hanem egyszerűen ragaszkodott Isten Igéjéhez és a történelmi tapasztalatok tanulságaihoz.⁶

KUYPER A CSALÁD ÉS AZ ÁLLAM VISZONYÁRÓL

Groen halála után a református lelkész, újságíró és politikus Kuyper Ábrahám (1837–1920) pártba tömörítette a forradalomellenes irányzathoz tartozó választási egyesületeket és parlamenti képviselőket. Alapelvekre épülő pártprogramot is fogalmazott meg, amelyet először újságcikkekben alaposan megmagyarázott, majd azokat összegyűjtve egyetlen vastag kötetben kiadta „A mi programunk” címmel.⁷

Az alapelvek között a közigazgatási központosítás csökkentése is szerepelt. Abban ugyanis Groenhoz hasonlóan Kuyper is a forradalmi elvek gyakorlati kivitelezését látta, amely által az egyének többsége által választott központi hatalom mindenkit lehetőleg egyformán kormányozni igyekszik.⁸ Ezzel szembeállította a forradalomellenes államtan történelmileg igazolt álláspontját, hogy soha nem a nagyobb egységből keletkeztek a kisebb egységek, hanem fordítva: a kisebb egységek összefüggésztéséből álltak össze a nagyobb egységek. Például:

⁶ De Savornin Lohman: Groen van Prinsterer, 514–518.

⁷ Kuyper, Dr. A.: *Ons program*, Amsterdam, J. H. Kruyt, 1879, https://sources.neocalvinism.org/.full_pdfs/kuyper/onsprogram00kuyp.pdf (Letöltés: 2021. február 3.)

⁸ Uo., 352–357.

„a községek sem a megye négyzetekre vagy körökre való, véletlenszerű osztásával jöttek létre, hanem [...] a megye a már meglévő uradalmak, hátrók és községek egymáshoz kapcsolása révén keletkezett. Sőt, ha még egy fokkal lejjebb megyünk a létrán a községekről a családokra, akkor is igaz marad, hogy a község a családokból áll össze, nem pedig a család a községből vágatott ki.”⁹

Kuyper a társadalom alapegységét nem az egyénben, hanem a családban látta. Minden ember ugyanis világra jöttével akaratán kívül családi kötelékbe születik bele, amelynek természetes minimuma az anyjához fűződő kapcsolat. Alapvetően pedig „családhoz csak úgy lehet eljutni, hogy kizárólag két, ráadásul különböző nemű személy egy Isten által az ő akaratuktól függetlenül és előre elrendelt viszonyra lép, és tovább szükséges, hogy ugyanazon Isten teremtő ereje ebből a kettőből létrehozza a családot.”¹⁰ Ezért a házasság és az anyától való születés kettős isteni rendelése a forradalomellenes államtan alapja.

Két lényegi kérdéssel világossá tette Kuyper, mindebből mi következik az állam működésére nézve: (1) Az otthon rendje a családfő vagy az államfő felelőssége? (2) A szülői hatalom és tekintély Istentől vagy az államtól, netán a gyerekektől származik? A válaszok egyértelműek. Így jutott el álláspontjához, hogy a központi államhatalom korlátozza tevékenységét arra, amiről a kisebb életkörök nem a megfelelő módon gondoskodnak.¹¹ Ez Kuyper közismert felfogása a társadalmi körök szuverenitásáról, s egyben a forradalomellenes válasz a fent említett forradalmi paradoxonra.

⁹ Uo., 357k: „Dat wil dus zeggen, dat ook de gemeenten niet ontstaan zijn doordien men de provincie, op goed geluk af, in vierkantjes of rondetjes heeft ingedeeld, maar dat omgekeerd de provincie er gekomen is. doordien men de reeds bestaande heerlijkheden, landsstaten en gemeenten in verband heeft gezet. Ja, zelfs indien men nog een sport lager op de ladder gaat en van de gemeenten op de gezinnen of familiën komt, ook dan nog blijft het waar, dat de gemeente uit de gezinnen of familiën is saamgesteld, en niet het gezin uit de gemeente is gesneden.”

¹⁰ Uo., 358: „Om tot een huisgezin te komen, kunnen slechts twee, en dan nog wel ongelijksoortige, personen in een van hún wil onafhankelijk en vooraf door God verordend verband treden, en moet nu voorts het huisgezin, door de scheppingskracht van dienzelfden God, uit deze twee worden voortgebracht.”

¹¹ Uo., 359k. Az idézett részben valójában három kérdés szerepel, hasonlóságuk miatt azonban az utolsó kettőt összevontam.

A következő év elején Kuyper arra szentelt egy újságcikksorozatot, hogy a családi viszonyok példája révén gyakorlatiasan elmagyarázza államtanát. A sorozat könyvként is megjelent „A családban is forradalomellenes” címmel.¹² Alaptétele így szól: „a legimádandóbb Bölcsesség rendelete által már a családban kialakul önkéntelenül, sőt észrevétlenül minden ága annak az érrendszernek, amelyen keresztül az állam szétküldi éltető vérének az egész környékre, és visszatéríti középpontjába.”¹³

Figyelemre méltó, hogy ebben az írásában Kuyper megállapítja: a biológiai nem egyáltalán nem jelentéktelen kérdés, mert az meghatározza az ember társadalmi pozícióját, fejlődését, jövőjét. Úgy folytatja, hogy ez igaz az egészségi állapotra, a jellemvonásokra, a szülők vallására és gazdasági helyzetére nézve is. Modern kifejezéssel élve itt az interszekcionalitás kérdéskörét érinti, vagyis azt, hogy egy ember (akár egyszerre) több szempontból is lehet hátrányos helyzetben.¹⁴

Mint aki az összes említett dimenzióban az előnyösebb helyzetben lévő csoporthoz tartozott, Kuyper megoldása eléggé érzéketlenre sikerült. Ugyanis azt kérdezte olvasóitól: „vajon valójában az Ön földi életére vonatkozó összes főbb döntés nem elintézett-e és eldöntött-e maradéktalanul és teljesen az Ön számára az Ön tudta nélkül, és vajon az emberfiának döntő többsége számára megéri-e számba venni az apró különbségeket, amelyeket a szabad akarat ezekben később kieszközöl?”¹⁵ Kuyper úgy látta, hogy ha az ember őszintén szembenéz ezekkel a kérdésekkel, lázadás helyett a sorsával való megelégedéshez jut el. A társadalmi igaz-

¹² Kuyper, Dr. A.: *Antirevolutionair óók in uw Huisgezin*, Amsterdam, J. H. Kruyt, 1880, https://sources.neocalvinism.org/.full_pdfs/kuyper/antirevolutionai00kuyp.pdf (Letöltés: 2021. február 4.)

¹³ Uo., 9: „(...) reeds in het huisgezin, ongezocht en zelfs ongemerkt, zich, naar het bestel der aanbiddelijkste Wijsheid, al de vertakkingen van het adernet vormen, waardoor de Staat zijn levensbloed heel den omtrek rondzendt en tot zijn middelpunt doet wederkeeren.”

¹⁴ Lásd pl. Sebestyén Zsuzsa: Interszekcionalitás, mint esélyegyenlőségi koncepció, avagy genderkutatás más szemszögből, *Metszetek* 3(2014/1). http://metszetek.unideb.hu/files/metszetek_201401_0.pdf, 276–291, 283k.

¹⁵ Kuyper: *Antirevolutionair*, 10k: „(...) of dan niet eigenlijk alle hoofdbeslissingen voor uw aardsche leven volstrekt en algeheelijk, buiten u om, voor u zijn afgedaan en uitgemaakt, en of de kleine variatie, die de vrije wil hier later in aanbrengt, voor de overgroote meerderheid van de kinderen der menschen nog wel des meetellens waard is?”

ságtalanságok fel nem ismerése mellett ebben az állásfoglalásban kétségkívül szerepet játszott a mindenféle emberi rend elleni tiltakozás elutasítása is, amely a forradalomellenes irányzat egyik legfontosabb megkülönböztető jegye.

Kuyper arra is kitért, hogy a gyerekek a családban a különböző nemű szülőktől különböző erényeket tanulnak: „»apától« a tekintélytiszteletet és az igazságérzetet, »anyától« a szabadsághoz való bátorságot és a gyengédebb élethez való érzéket; négy erő, amelyek, mindegyik a maga módján, az állam élete számára a legértékesebb és legnélkülözhetetlenebb elemek közé tartoznak.”¹⁶ Mindezt azzal támasztja alá, hogy maga a gyermek tesz különbséget a két szülő között. Az apában felismeri a családban a legfőbb hatalmat, mivel ő inkább parancsol, mint kér, és tőle kell jobban tartani, amikor a gyermek áthágva a szabályokat büntetést érdemel. Az anya pedig több időt tölt a gyermekekkel, ezért jobban ismeri személyiségüket, ugyanakkor az apánál nyitottabb az élet gyengédebb oldalaira, mint az irgalom és a közlékenység.¹⁷ Kuyper tehát a szülők közötti különbséget nemcsak a családi életben betöltött, egymástól eltérő szerepekre vezeti vissza, hanem a nemük szerint különböző személyiségjegyekre is. Ez utóbbit azóta a pszichológiai tudományos kutatás alá is támasztotta.¹⁸

A két szülő szereposztását Kuyper így foglalja össze: „»Apa« király, de »anya« egy őr, Isten részéről »apához« hozzárendelve a felső hatalom megfékezésére, ahol igazságtalanságot követne el.”¹⁹ Az uralkodó önkényének korlátozására hivatott „alacsonyabb felsőbbbségek” gondolata sűrűn visszatérő téma a protestáns államelméletekben.²⁰ De egészen külön-

¹⁶ Uo., 13: „(...) van »vader» eerbied voor het gezag en zin voor gerechtigheid; en van »moeder» moed om vrij te zijn en zin voor een teederder leven; vier krachten, die, elk op heur wijze, tot de kostbaarste en onmisbaarste elementen behooren voor het leven van den Staat.”

¹⁷ Uo., 13–16.

¹⁸ Pl. Weisberg, Y. J. – DeYoung, C. G. – Hirsh, J.B.: Gender Differences in Personality across the Ten Aspects of the Big Five, *Frontiers in Psychology* 2 (2011), 178, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2011.00178/full>. (Letöltés: 2021. február 5.)

¹⁹ Kuyper: *Antirevolutionair*, 15: „»Vader» is koning, maar »moeder» een wacht, van Godswege ter tempering van het hoog gezag, waar het onrecht plegen zou, aan »vader» toegevoegd.”

²⁰ Pl. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*, II. kötet, ford. Ceglédi Sándor és Rábold Gusztáv, Budapest, Kálvin János Kiadó, 1995, 777; Beza, Theodore: *The Rights of*

leges és egyéni az a gondolati ív, amelyben Kuyper az anyák családi szerepétől a polgári demokráciához jut el: „»Apánál« van a jog, »anyánál« vannak a méltányosságok. És közel sem úgy van, mintha alkotmányos polgári szabadságjogaink a férfibátorságnak lennének köszönhetőek, hanem inkább kizárólag az édesanyáknak (nem azt mondjuk: a nőknek) köszönhető Európa és Amerika érzéke a polgári szabadságjogokhoz.”²¹ Nehéz lenne ezt az utóbbi állítást történelmi tényekkel alátámasztani. Ugyanakkor modern tudományos kutatás valóban ki tudta mutatni, hogy az anyaság megváltoztatja a nők politikai világnézetét, amelynek következtében még a családapáknál is jobban támogatják a szükségét szenvedők állami támogatását.²² Úgy tűnik, Kuyper ebben a kérdésben is egy lényeges és mind a mai napig alig kutatott összefüggésre bukkant.

A család azonban csak minta és kép. Kuyper szerint a polgári szabadságjogok végső soron onnan erednek, hogy a család intézménye a teremtés rendjéhez tartozik, az államhatalom pedig nem. Kuyper a család eredetét 1Móz 2,24-ben látta: „Ezért hagyja el a férfi apját és anyját, ragaszkodik feleségéhez, és ezért lesznek ketten egy testté.” És mivel a házastársak saját családjukat elhagyva alapítanak újat, a családok még egymással szemben is önállóak.²³ A felsőbbiséget viszont Kuyper abból az özőnvíz után elhangzó isteni parancsból eredeztette, hogy „aki ember vérént ontja, annak vérént ember ontja” (1Móz 9,6). Ebben a halálbüntetés kiszabásának jogát látta, amely szerinte az idők folyamán a családfőkről a nép vezetőire hárult át, majd a felsőbbiség felett álló írott jogban csúcsosodott ki.²⁴ A Bel-

---

Magistrates over their Subjects, fordította Henry-Louis Gonin, <https://pages.uoregon.edu/dluebke/Reformations441/BezaRightsofRulers.htm#ques6>; Carney, Frederik S.: *The Politics of Johannes Althusius*, Boston, Beacon Press, 1964, <https://archive.org/details/details/politics0000alth>, 94–114.

²¹ Kuyper: *Antirevolutionair*, 15: „Bij »vader» is het recht; bij »moeder» zijn de billijkheden. En zoover is het er vandaan alsof we aan mannenmoed onze constitutioneële burgervrijheden zouden danken, dat het veeleer uitsluitend aan de moeder is (we zeggen niet aan de vrouw), dat Europa en Amerika hun zin voor burgervrijheid hebben te danken.”

²² Banducci, S. – Elder, L. – Greene, S. – Stevens, D.: Parenthood and the polarisation of political attitudes in Europe, *European Journal of Political Research* 55(2016/4), <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12160>, 745–766, 761.

²³ Kuyper, Dr. A.: *De gemeene gratie. Het practische gedeelte*, Amsterdam, Höveker & Wormser, 1904, https://sources.neocalvinism.org/.full_pdfs/kuyper/degemeenegratie03kuyper.pdf, 293. (Letöltés: 2021. február 10.)

²⁴ Uo., 59–63.

ga Hitvallás 36. cikkelyével összhangban vallotta, hogy Isten a felsőbbiséget az emberi romlottság miatt rendelte, hogy megfékezze az emberek kicsapongásait, és hogy az emberek között minden jó rendben történjék.²⁵

Ezek alapján Kuyper a család és a felsőbbiség egymáshoz való viszonyát így foglalta össze:

„[...] a család sem eredetét, sem berendezkedését, sem élettörvényét nem a felsőbbiségtől kapja meg, és a felsőbbiség e tekintetben nem tud mást tenni, és nem is szabad neki mást tenni, mint elkönyvelni és elismeri a család autonóm jogait, illetve számol ezekkel. És, hogy többet ne említsek, minden családnak, és e család nevében a családfőnek joga és kötelessége ellenállni a felsőbbiségnek, amilyen gyakran az enged a kísértésnek, hogy figyelmen kívül hagyja vagy fenyegetse a család önálló jellegét. Ha a család nem tesz teljesen eleget kötelességei teljesítésének, pl. a nevelés területén, a felsőbbiség felkérést kaphat a beavatkozásra; de amint felébred a kötelességtudat a családi életben, és a szülők maguk teljesítik feladatukat, a felsőbbiségnek vissza kell vonulni.”²⁶

Kuyper egészen addig jut el a család politikai értékelésében, hogy ezt mondja: „Erőtlenség a családi életről vallott felfogásban elnyomja a jellem önérzetességét, fékezi a polgári bátorságot, és szolgálai engedelmességhez vezet az úgynevezett »közérdek« iránt.”²⁷

E rövid összefoglalásból is kiderül, hogy a holland református forradalomellenes gondolkészlet aktuális vitákban is politikai és társadalomépítő támaszokat nyújthat. Ennek illusztrációjaként a legutóbbi Alaptörvény-módosítás körüli vitát szeretném használni.

²⁵ Uo., 18. Vö. *Belga Hitvallás*, fordította Juhász Ágnes, Kolozsvár, Koinonia, 1998, 54.

²⁶ Uo., 292k: „Dat dienvolgens het Huisgezin noch zijn oorsprong, noch zijn inrichting, noch zijn levenswet van de Overheid ontvangt, en dat de Overheid ten deze niet anders doen kan en mag, dan de zelfstandige rechten van het Huisgezin boeken, erkennen, en er mede rekenen. En dat, om niet meer te noemen, elk gezin, en in naam van dat gezin het gezinshoofd, het recht en den plicht heeft, om de Overheid te weerstaan, zoo dikwijls ze zich verleiden laat, om dit zelfstandig karakter van het Huisgezin te miskennen of te bedreigen. Als het Huisgezin in plichtsbetrachting te kort schiet, b. v. in zake de opvoeding, moge de Overheid geroepen worden om in te springen; maar zodra het plichtsbef in het gezinsleven ontwaakt, en de ouders zelve hun taak vervullen, heeft de Overheid zich terug te trekken.”

²⁷ Uo., 292: „Slapheid in de opvatting van het gezinsleven onderdrukt de fierheid van karakter, dempt den burgermoed, en voert tot die slaafsche onderwerping aan het dusgenaamd „algemeen belang, (...)”

VITA A KILENCEDIK ALAPTÖRVÉNY-MÓDOSÍTÁS KÖRÜL

Az Alaptörvény 2020. december 22-én hatályba lépett kilencedik módosítása után az L) cikk (1) bekezdése egy mondatral egészült ki: „Az anya nő, az apa férfi.”²⁸ A változás indokáról ezt olvassuk az általános indoklásban:

„A minden hagyományos értéket, így a két nem (nő és férfi) teremtettségét is viszonylagossá tevő modern gondolkodás [...]. növekvő aggodalomra ad okot. Az emberi közösségek típusaira és összetételére vonatkozó természeti törvényszerűségek, az azokkal harmonizáló és a közösségek fennmaradását biztosító, a teremtés rendjéből fakadó fogalmak jelentésének folyamatos fenyegetettsége, adott esetben azoknak az eredetivel ellentétes tartalmú megfogalmazására történő törekvés kétségeket támasztanak azzal kapcsolatban, hogy megvédhetők-e az eljövendő generációk érdekei, jogai és jóléte az Alaptörvény értékrendje mentén. Az alkotmányozónak ezért világosan rögzítenie kell egyes tényeket, mint az anya nőként, az apa férfiként való teremtettsége [...]”²⁹

A „növekedő aggodalom” helyénvalóságát bizonyítja egy öt, az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) Emberi Jogi Főbiztosi Hivatalához tartozó különleges jelentéstevő, illetve szakértő által írt levél,³⁰ amely kifogásolja a kiegészítést.

²⁸ Azóta a cikk teljes szövege: „Magyarország védi a házasság intézményét mint egy férfi és egy nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony. Az anya nő, az apa férfi.” *Magyar Közlöny* (2020/285), 2020. december 22., <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/39c159f76bc2bf29e090c0966f0941963ffab3f9/megtekintes>, 10128. (Letöltés: 2021. január 25.)

²⁹ *Indokolások Tára* 2020. évi 161. szám, 2020. december 22., <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/05c2f41386bbedff9aa3ea808a0e1296fd193469/megtekintes>, 1894. (Letöltés: 2021. január 25.)

³⁰ Mofokeng, Tlaleng – Cannataci, Joseph – Shaheed, Ahmed – Madrigal-Borloz, Victor – Broderick, Elizabeth: *Joint Communication from Special Procedures* (OL HUN 3/2020), 2020. december 15., <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gId=25765> (Letöltés: 2021. január 26.) A szerzők hivatalai: Tlaleng Mofokeng a fizikai és mentális egészséghez való hozzáférésért felelős különleges jelentéstevő, Joseph Cannataci a magánélethez való jogért felelős különleges jelentéstevő, Ahmed Shaheed a vallás és meggyőződés szabadságáért felelős különleges jelentéstevő, Victor Madrigal-Borloz a szexuális irányultság és a nemi

A levél említi, hogy az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága 2018-ban már jelezte Magyarország kormánya felé: a család fogalmának korlátozott meghatározása hátrányos megkülönböztetéshez vezethet, mivel nem terjed ki bizonyos típusú családösszetételekre, beleértve az azonos nemű párokat.³¹ Ezt az álláspontot ezúttal újra megerősíti az öt aláíró, jogi érvként hivatkozva a mind az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában, mind a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában szereplő tételre, hogy a törvény előtt minden személy egyenlő, s ebből kifolyólag minden személy számára egyenlő és hatékony védelem biztosítandó bármilyen hátrányos megkülönböztetés ellen. Ehhez kapcsolják az elvárást, hogy „szexuális irányultságtól és nemi identitástól függetlenül mindenféle párkapcsolat törvényes elismerésben részesüljön.”³² A Yogyakarta Alapelvek alapján kijelentik, hogy a nemzetközi emberi jogban szexuális irányultságtól vagy nemi identitástól függetlenül mindenkinek joga van a családalapításhoz, és a családnak különböző formái vannak.³³ Végül hangsúlyozzák, hogy „hagyományos, történelmi, vallási vagy kulturális attitűdök nem használhatók az LMBT személyek emberi jogainak megsértésének igazolására.”³⁴

Magyarország kormánya nevében az ENSZ mellett működő Állandó Képviselőhárom nappal később írásban válaszolt. Az „előzetes megjegyzés” leszögezi, hogy a családnak nincs nemzetközileg elfogadott meghatározása, így ez a kérdés az állam szuverén kompetenciájába tartozik. Az Alaptörvény olyan közös értékeket határoz meg, amelyek áthatják Magyarország jogrendszerét. Az L) cikk kiegészítése egy biológiailag vitathat-

---

identitás alapján való hátrányos megkülönböztetést vizsgáló független szakértő, Elizabeth Broderick a nők és lányok elleni diszkriminációval foglalkozó ENSZ-munkacsoport elnök-jelentéstevője.

³¹ Mofokeng et al.: *Joint Communication*, 3.: „(...) its restrictive definition of family may give rise to discrimination, since it does not cover certain types of family arrangements, including same-sex couples.”

³² Ua.: „(...) couples, regardless of sexual orientation or gender identity, should be provided legal recognition.”

³³ Uo., 4.

³⁴ Uo., 6.: „Traditional, historical, religious or cultural attitudes cannot be used to justify the violation of human rights for LGBT persons.”

tatlan tényt rögzít, amely nem mond ellent egyetlen nemzetközi egyezménynek sem, és semmilyen csoport jogait nem korlátozza.³⁵

A nyilvános politikai vita itt véget ért, bár sajtóértesülések szerint az Emberi Jogi Főbiztos Hivatala megütközött a válaszlevél hangvételén, és továbbra is kitart álláspontja mellett.³⁶

VILÁGNÉZETEK ÖSSZECSAPÁSA

Amint láttuk, az ENSZ jelentéstevők leszögezik, hogy sem történelmi, sem kulturális, de még vallási alapon sem lehet az ő álláspontjukkal vitatkozni. Ahol pedig egy eszmerendszer elutasítja a szabad vitát és az érvekkel való meggyőzést a társadalmi nyilvánosság előtt, ott többé nem beszélhetünk ideológiáról, hanem egy modern mítoszról, amely az általa vitathatatlannak tartott alapelveket politikai neveléssel és propagandával minél szélesebb körben akarja terjeszteni.³⁷

A levélírók által vitathatatlannak tartott alapelvek az általuk idézett úgynevezett Yogyakarta alapelvek, amelyeket egy nemzetközi szakértői tanácskozás fogalmazott meg az emberi jogi szabályok alkalmazását illetően a szexuális irányultsággal és nemi identitással kapcsolatban.³⁸ Az el-

³⁵ *Preliminary comments by Hungary (No. 154/2020/HUMIS/GVA)*, 2020. december 18., <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadFile?gId=35810> (Letöltés: 2021. január 27.): „The joint communication does not provide for any internationally accepted definition for “family” – precisely because it belongs to the State’s exclusive sovereign competence. In this spirit, the Fundamental Law sets out common values that permeate the legal system of Hungary and, at the same time, reflect unchangeable laws of nature. (...) The Fundamental Law sets out that the mother is a woman and the father is man, a fact that is biologically indisputable and is – in our view – by no means contradictory to any of the international conventions. Nothing in this biological truth restricts the rights of any particular groups.”

³⁶ Neuberger Eszter: Kiverte a biztosítékot az ENSZ diplomatainál, ahogyan a kormány védte a szexuális kisebbségeket kirekesztő törvénymódosításait, *!!444!!!*, 2021. január 18., <https://444.hu/2021/01/18/kiverte-a-biztositekot-az-enzz-diplomatainal-ahogyan-a-kormany-vedte-a-szexualis-kisebbségeket-kirekeszto-torvenymodositasait>. (Letöltés: 2021. január 28.)

³⁷ Bayer József: *A politikai gondolkodás története*, Budapest, Osiris, 2005, 178k.

³⁸ *Yogyakarta alapelvek*, Budapest, Háttér Társaság a Melegekért, 2010, <https://hatter.hu/sites/default/files/dokumentum/kiadvany/yogyakartaalapelvek.pdf>, 9. (Letöltés: 2021. január 30.)

só alapelv leszögezi: „Minden ember szabadnak születik, egyenlő méltósággal és jogokkal. Szexuális irányultságától és nemi identitásától függetlenül minden ember jogosult valamennyi emberi jog korlátozás nélküli élvezetére.”³⁹ Ez a „korlátozás nélküli élvezet” tovább megy, mint az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, amely szerint mindenki hivatkozhat az abban lefektetett jogokra és szabadságokra (2. cikk), ugyanakkor elvárás, hogy az emberek testvéri szellemben viseltessenek egymással szemben (1. cikk). A Nyilatkozat korlátozza is az emberi jogok gyakorlását mások jogai és szabadságai, valamint „a demokratikus társadalom erkölce, közrendje és általános jóléte jogos követelményei” által (29. cikk).⁴⁰ Mindez egy méltányosságon és együttműködésen alapuló társadalmat feltételez, amelynek keretében érvényre juthatnak az emberi jogok. A Yogyakarta alapelvekben azonban korlátlan jogokkal rendelkező egyének szerepelnek. Ők hogyan fognak működőképes társadalmat alakítani?

Erre a kérdésre a Yogyakarta alapelvek alig térnek ki. Legfeljebb az oktatással kapcsolatos egyik ajánlásból lehet arra következtetni, mit tartanak alapvető társadalmi értékeknek: az emberi jogok iránti tisztelet, minden személy kulturális identitása, anyanyelve és értékrendszere iránti tisztelet, megértés, béke, tolerancia, egyenlőség.⁴¹ Különbözik pedig a társadalom általában mint hátráltató tényező és ezért megváltoztatandónak szerepel a szövegben. Ugyanakkor 128, az államigazgatásoknak címzett ajánlást fogalmaznak meg, elvárva tőlük többek között annak a biztosítását, „hogy a szexuális irányultsággal vagy nemi identitással kapcsolatos kérdésekben a különböző vélemények, meggyőződések és hitelvek kifejezése, gyakorlása és terjesztése ne az emberi jogokkal ellenkező módon történjen.”⁴² Ez utóbbi gyakorlatilag egyenlő a gondolat- és vallásszabadsághoz való jog általános állami korlátozásával.

Viszontlátjuk mindebben a Groen van Prinsterer által említett és kritizált központosítást. Egymás mellett szerepel ugyanis az emberi jogok korlátozás nélküli élvezete minden egyén számára és az állam szerteágazó és szigorú beavatkozása a fennálló társadalmi rendbe, túllépve a jelenlegi

³⁹ Uo., 12.

⁴⁰ *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*, <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=hng>. (Letöltés: 2021. január 31.)

⁴¹ Uo., 23.

⁴² Uo., 28.

jogi konszenzuson. Ezzel a Yogyakarta alapelvek eleget tesznek a fent meghatározott forradalmi paradoxon minden szempontjának.

Láttuk, hogy Kuyper a központosítással szemben a testi leszámazásra és a házasságra alapította forradalomellenes társadalomelméletét, illetve a szülők különböző személyiségjegeiből és társadalmi szerepéből levezetett társadalmi és politikai értelemben is hasznos eredményeket. Ezzel szemben a Yogyakarta alapelvek kimondottan elvárják, hogy az államok törvényekkel és politikájukkal „elismerjék a családok különböző formáit, ideértve azon családokat, amelyek nem leszámazáson vagy házasságon alapulnak.”⁴³ Levelükben az ENSZ jelentéstevői is a családok különböző formáira alapozva követelik a családok egyforma jogi kezelését. Ezt az érvelést azonban meg is lehet fordítani, hiszen például a közúti közlekedésben a különböző járműtípusokra éppen eltérő szabályok vonatkoznak. A házasságra nézve az Emberi Jogok Európai Bírósága és a magyarországi alkotmánybíróság ez utóbbi állásponton van, a család fogalmának pedig egyelőre nincs általánosan elfogadott meghatározása.⁴⁴

Végezetül, elég megvizsgálni, hogy a 19. század közepétől nagyjából egy évszázadon keresztül milyen élenkítő hatással volt a forradalomellenes irányzat a holland társadalomra, hogy meggyőződjünk Kuyper tételének az igazságáról, hogy a családi életéről vallott felfogás erőssége egyenes arányban áll a polgári bátorsággal az államhatalom központosítási törekvéseivel szemben. Érdemes tehát ezt az irányzatot kritikusan görcső alá venni, szükség esetén alapelveit és érvelési sémáit kiigazítani, aktualizálni, hogy mindennek eredményeként olyan koherens érték- és érvrendszer nyerjünk, amelyet egyházunk gyümölcsözően hasznosíthat házasságra és családi életre nevelési munkájában, családgondozásában a szélesebb társadalom áldására is.

⁴³ Uo., 29.

⁴⁴ Csink Lóránt: Házasság és család, in Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: Bodnár Eszter, Jakab András, 2018, <http://ijoten.hu/szocikk/hazassag-es-csalad>. (Letöltés: 2021. március 20.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BANDUCCI, S. – ELDER, L. – GREENE, S. – STEVENS, D.: Parenthood and the polarisation of political attitudes in Europe, *European Journal of Political Research* 55(2016/4), <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12160>
- Belga Hitvallás, fordította Juhász Ágnes, Kolozsvár, Koinonia, 1998.
- BAYER József: *A politikai gondolkodás története*, Budapest, Osiris, 2005.
- BEZA, Theodore: *The Rights of Magistrates over their Subjects*, fordította Henry-Louis Gonin, <https://pages.uoregon.edu/dluebke/Reformations441/BezaRightsofRulers.htm>
- CARNEY, Frederik S.: *The Politics of Johannes Althusius*, Boston, Beacon Press, 1964, <https://archive.org/details/politics0000alth>
- CSINK Lóránt: Házasság és család, in Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: Bodnár Eszter, Jakab András, 2018, <http://ijoten.hu/szocikk/hazassag-es-csalad>
- Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=hng>
- GROEN VAN PRINSTERER, Mr. G.: *Ongeloof en revolutie*, Leiden, S. en J. Luchtmans, 1847, https://www.dbnl.org/tekst/groe009onge01_01/
- Indokolások Tára*, 2020. évi 161. szám, 2020. december 22., <https://magyarokozlony.hu/dokumentumok/05c2f41386bbbedff9aa3ea808a0e1296fd193469/megtekintes>
- KÁLVIN János: *A keresztyén vallás rendszere*, II. kötet, ford. Ceglédi Sándor és Rábold Gusztáv, Budapest, Kálvin János Kiadó, 1995
- KUYPER, Dr. A.: *Antirevolutionair óók in uw Huisgezín*, Amsterdam, J. H. Kruyt, 1880, https://sources.neocalvinism.org/.full_pdfs/kuyper/antirevolutionai00kuyper.pdf
- KUYPER, Dr. A.: *De gemeene gratie. Het practische gedeelte*, Amsterdam, Höveker & Wormser, 1904, https://sources.neocalvinism.org/.full_pdfs/kuyper/degemeenegratie03kuyper.pdf
- KUYPER, Dr. A.: *Ons program*, Amsterdam, J. H. Kruyt, 1879, https://sources.neocalvinism.org/.full_pdfs/kuyper/onsprogram00kuyper.pdf
- Magyar Közöny*, 2020. évi 285. szám, 2020. december 22., <https://magyarokozlony.hu/dokumentumok/39c159f76bc2bf29e090c0966f0941963ffab3f9/megtekintes>
- MOFOKENG, Tlaleng – Cannataci, Joseph – Shaheed, Ahmed – Madrigal-Borloz, Victor – Broderick, Elizabeth: *Joint Communication from Special Procedures (OL HUN 3/2020)*, 2020. december 15., <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gId=25765>

- NEUBERGER Eszter: Kiverte a biztosítékokat az ENSZ diplomatáinál, ahogyan a kormány védte a szexuális kisebbségeket kirekesztő törvénymódosításait, *!!444!!!*, 2021. január 18., <https://444.hu/2021/01/18/kiverte-a-biztositekot-az-ensz-diplomatainal-ahogyan-a-kormany-vedte-a-szexualis-kisebbségeket-kirekeszto-torvenymodositasait>
- Preliminary comments by Hungary (No. 154/2020/HUMIS/GVA)*, 2020. december 18., <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadFile?gId=35810>
- SAVORNIN LOHMAN, A. F. de Groen van Prinsterer, in: Dr. P. C. Molhuysen & Prof. Dr. P. J. Blok (szerk.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, 2. köt., Leiden, A. W. Sijthoff, 1912, <http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/nbnw/#source=2>
- SEBESTYÉN Zsuzsa: Interszekcionalitás, mint esélyegyenlőségi koncepció, avagy genderkutatás más szemszögből, *Metszetek* 3(2014/1). http://metszetek.unideb.hu/files/metszetek_201401__0.pdf
- WEISBERG, Y. J. – DEYOUNG, C. G. – HIRSH, J.B.: Gender Differences in Personality across the Ten Aspects of the Big Five. *Frontiers in Psychology* 2 (2011), 178, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2011.00178/full>
- Yogyakarta alapelvek*, Budapest, Háttér Társaság a Melegekért, 2010, <https://hatter.hu/sites/default/files/dokumentum/kiadvany/yogyakartaalapelvek.pdf>

ABSTRACT

Marco de Leeuw van Weenen: *Current Applicability of the Family Centered Social Theory of the Dutch Anti-Revolutionary Movement*

After studying the French Revolution, the Dutch Reformed lawyer Groen van Prinsterer realized, that its main characteristic was the centralization of power. This leads to the paradox conclusion that an egalitarian society consisting of free and equal individuals can only be obtained by a highly oppressive central administration. Groen's successor as leader of the Anti-Revolutionary Movement, Abraham Kuyper made the struggle against centralization one of his main political principles. Based on the two basic facts of physical descent from a mother and marriage as instituted by God, he posited the family (not the individual) as the basic unit of society, with which state power should not interfere. Thus, Kuyper's famous

thesis of sphere sovereignty stands in direct opposition to the paradox of the revolution as stated above.

Kuyper also explained how children learn different political virtues, caused by differences in personality structures and societal roles between men and women, from their parents. He related the struggle for civil liberties in Europe and the United States of America to the role of mothers in their families, even though the reason for the existence of civil liberties in opposition to the power of the state is the difference in origin between family and state. This is also the main reason why governments should refrain from unnecessary intervention into family life.

All of these thoughts can be applied to the critique delivered by officials of the UN on the latest change in the Hungarian Fundamental Law concerning the definition of a family. This critique is based on the so-called Yogyakarta principles, which are shown to be built on the revolutionary paradox. They also downplay the importance of physical descent and marriage, as well as the differences between various types of family, while the interpretation of human rights in Europe does take these into account. This shows that studying the social theory of the Dutch Reformed Anti-Revolutionary Movement can lead to useful insights, which are applicable also in the modern discussions on family and politics.

Keywords: Anti-Revolutionary Movement, social theory, Yogyakarta principles, gender-related aspects of family bonds, legislation on marriage and family

SZÁSZ KÁROLY PÁLYAVÁLASZTÁSA.
EGY 19. SZÁZADI POLGÁR ÉS PÜSPÖK NEVELTETÉSE
ÉS SZOCIALIZÁCIÓJA

Sárai Szabó Katalin

Szemerjai Szász Károly pályáját lényegében egy 19. századi sikertörténetként értékelhetjük, hiszen karrierje során a hivatalnoki, a politikai, az irodalmi és az egyházi mezőben egyaránt magas társadalmi presztízsű pozíciókat ért el, töltött be. A hosszú 19. század magyarországi történetének fordulópontjait nemcsak átélte, hanem azoknak cselekvő részesévé, aktív szereplőjévé is vált. Azok közé a véleményformálók közé tartozott, akiknek a neve napjainkra ugyan már kihullott a történeti emlékezetből, de a maguk korában a közélet ismert és elismert alakjai voltak, akik társadalmi státuszuk révén komoly befolyással bírtak a politikai, a gazdasági vagy a kulturális életben.

A szociológia szerint a szocializáció az a folyamat, amelynek során az egyén elsajátítja azokat a tudáselemeket (képességeket, attitűdöket), azokat a kultúrára jellemző értékeket, normákat és viselkedésformákat, szerepeket, viszonyulási módokat, amelyek segítségével képes lesz beilleszkedni a társadalomba és sikeressé válni. Szász Károly karrierjének egyik jellegzetességeként azt szokták kiemelni, hogy különböző területeken működött hatékonyan, és ezt a teljesítményét szűkebb és tágabb környezete egyaránt elismerte. A 19. század történeti eseményei, társadalmi változásai – az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, illetve az azt követő két évtized viszonyai, törekvései, majd az 1867-es kiegyezés –, a század második felében meginduló értelmiségi professzionalizáció folyamata, sokban befolyásolták Szász Károly pályaválasztását, életútjának alternatíváit, irányultságait. Pályafutását, azt, hogy különböző területeken egyaránt képes volt érvényesülni, sikeres karriert befutni: az a családi-, társadalmi közeg; iskolai (nagyenyedi kollégium) szellemiség; fiatalkori kapcsolati háló segítette elő és határozta meg, amelyben szocializálódott. Jelen tanulmányomban életútjának ezt a kezdeti szakaszát vizsgálom, amelynek során a fiatal

Szász Károly kialakította identitását, felfedezte saját értékeit, megkísérelte megtalálni a maga helyét a világban, és kiválasztani a személyiségéhez, elképzeléseihez illő, számára alkalmas pályá(ka)t.

A CSALÁDI HÁTTÉR,
APJÁNAK ID. SZÁSZ KÁROLYNAK A SZEREPE

Személyiségére, fejlődésére a legnagyobb hatást apja, id. Szász Károly gyakorolta, aki nemcsak otthon, a családi körben nevelte, oktatta, hanem ezzel párhuzamosan a nagyenyedi kollégiumban tanára is volt. A kettőjük között meglévő szoros viszonyról, erős kötődésről fiatalkori naplójában így írt: „[...] ki életemen kívül lelkemet is teremté, ki minden percét gyermekkoromnak örgonddal vezette, ki éltetett szeretete melegével, s édes fáradtsággal, kinek leg kedvesebb, leg szeretettebb és leg szeretőbb fia valék.”¹ „Igen nagy szellemi felsőségét érzem magam felett.”² Szász Károly szocializációjának elemzéséhez fontos, hogy id. Szász nevelési elveit, tanári személyiségét is alaposabban megvizsgáljuk, feltárjuk azt a szellemiséget, amelyet a pedagógiában, a közéletben képviselt, és amivel nagyban befolyásolta fia(i) gondolkodását, világszemléletét.

Id. Szász Károly Alsó-Fehér megyében, Vízaknán, született 1798-ban. A család a székely köznemességnek ahhoz a csekély vagyonú rétegéhez tartozott, amely főként megyei vagy városi hivatalokban helyezkedett el.³ Id. Szász Károly apja szemerjai Szász János, Vízakna főbírája volt. Fiát a korszaknak megfelelő gondos nevelésben részesítette. A felvilágosodás időszakában a protestáns magyar ifjak főként a németországi egyetemeket látogatták, ezért természetes volt, hogy Magyarországon is és Erdélyben is a német felvilágosodás íróinak pedagógiai művei kerültek az érdeklődés középpontjába, és különösen a német filantropizmus eszméi váltak igen népszerűvé. Első nevelője, Herepei János lelkész és későbbi tanárai

¹ Szász Károly: *Napló*. 1849. júl. 7. OSZK Kézirattár Oct. Hung.1080. 522–523.

² Szász: *Napló*, 1849. aug.29. 613.

³ Kiss Géza – turnowsky Sándor (s.a.rend.): *Szász Károly*. Bukarest, Állami Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1955, 5.

közül többen is (Herepei Ádám,⁴ Köteles Sámuel,⁵ Kovács József matematikus) német egyetemi tanulmányaik során találkoztak az új nevelési elvekkel. 1805-ben Szász János beíratta fiát a nagyenyedi kollégiumba; és miután a felvételi vizsgán a hétéves gyermek szerkezeti hibák nélkül fordította a latin szövegeket, rögtön a negyedik-, a latin osztályba vették föl. Itt kötött ismeretséget Erdély arisztokrata családjaival, a Keményekkel, a Telekiekkel, a Bánffyakkal, és a Zeyk családdal, akikkel kapcsolata a későbbiekben egyre szorosabbá vált. 1813-ban Kolozsvárra ment tanulni a katolikus jogi liceumba.⁶ 1817-ben elvállalta gróf Teleki Elek és Zeyk János nevelését. Kísérőjükként lehetősége nyílt arra, hogy matematikai és természettudományi tanulmányokat folytasson a bécsi műegyetemen.⁷ 1820-ban a nagyenyedi kollégium meghívta helyettes jogtanárnak, majd egy év múlva kinevezték rendes tanárrá. 1823-tól Alsófehér megye törvényszéki ítélelbírája is volt. 1825-ben megnősült. Felesége Münstermann Franciska római katolikus, német családban született, apja Münnstermann János (kolozsvári cs. kir. főharmincados) ausztriai, anyja Libich Franciska pedig németországi német volt. 1814-ben, a szülők halálát követően, az árván maradt Fannit a Győrfi család vette gondjaiba, majd 16 éves korában báró Kemény Lászlóné társalkodónőül fogadta hasonló korú leánya mellé és úgy nevelte, mint saját gyermekét. Szász Károly a Kemény család gáldi kastélyában történt egyik látogatásakor ismerte meg későbbi feleségét, aki a házasságkötés előtt áttért a református vallásra. A lányoknál a közös nevelkedés – hasonlóan felülírva a társadalmi különbségeket – ugyanolyan szoros és hasznos kapcsolati hálót hozott létre, ahogyan a fiatalembereknél az iskola:

„[...] az előkelő főrangú kör, melynek középpontja b. Kemény Simonné gróf Teleki Anna volt befogadta, egyenrangú társként a szegény árvából lett nagyenyedi professzornét [...] szeretett és tisztelt barátnéul volt elismerve mindnyájok által és egyaránt birta e művelt és fennkölt szellemű

⁴ Herepei Ádám (1754–1814) Herepei János bátyja, lelkész és tanár. A bázeli, a genfi és a magdeburgi egyetemeken is tanult. A nagyenyedi kollégiumban történelmet, költészetet és klasszika literatúrát tanított.

⁵ Köteles Sámuel (1770–1831) kantiánus filozófus. A Jenai Egyetemen tanult.

⁶ Kiss – Turnowsky (s.a.rend.): *Szász Károly*, 6.

⁷ Itt ismerkedett meg Bolyai Jánossal, akivel hosszú vitákat folytattak többek között az euklideszi XI. axióma bizonyíthatóságáról.

nők s országos híru kítűnő férjeik tiszteletét és rokonszenvét. Pedig ő gyermekeit maga tanította olvasni, maga varrta fehérneműiket, foltozta ócska ruháikat, kötögette harisnyáikat, főzött a konyhán [...].”⁸

Szász Károly 1874-ben írt egy jellemrajzot anyjáról barátjának, Könyves Tóth Kálmán lelkésznek, Samuel Smiles: *Jellem* című könyvének fordításához és átdolgozásához, amelyben a fordító-szerző „tipikus” magyar példákat is bemutatott. Münstermann Franciska alakja *Az otthon befolyása* című fejezetben kapott helyet. A leírásban, anyja alakja mellett feltárul az a meleg, szeretetteljes családi kör is, amelyben a családtagok szorgalmasan és lelkiismeretesen betöltötték nemi szerepeiket, illetve megfeleltek a társadalmi státuszuk megkövetelte elvárásoknak.

„Apám [...] a tudománynak és közéletnek szolgálatában, a társadalmi életben oly kítűnő ember, járatlan volt mindenben, ami az élet anyagi oldalára tartozott. Azért ő a háztartást a legszelebb értelemben, a pénzkezeléssel együtt feltétlenül és korlátlanul anyám gondjaira bízta. Ennek az volt az eredménye, hogy házunk korlátolt, bár tisztességes jövedelem mellett, – az enyedi tanárság mintegy 1500 frtra mehetett – a legtisztsebb s elég bőséggel bíró ház volt, a hol semmi sem volt felesleges, de megvolt minden szükséges és elégség volt mindenben. Pedig folytonos összeköttetésben s kölcsönös érintkezésben éltünk Enyed és vidéke első főúri családjaival, de azért anyám sohasem szégyelhetette magát, ha a Teleki grófok, Kemény bárók, Bánffyok, Zeykek házunkhoz jöttek s vendégeink voltak. [...] Jövedelem s kiadás közt a legtökéletesebb egyensúly volt. [...] Soha sem ismertem munkásabb nőt; a mellett, hogy háztartását aránylag kevés cseléddel tökéletesen vitte, [...] a mellett anyám ráért gyermekeit míg kicsinyek voltak, tanítani, és ráért igen sokat olvasni. Nem emlékszem, hogy valaha láttam volna összetett kézzel, társaságban is mindig vele volt vagy a kötés vagy a fonókerék [...] ha a napi munka be volt végezve, ha a maga körében szintén hallatlan munkás apám is félre tehetette könyveit s írásait, a gyermekek is tudták már holnapi leczkéiket, jutott idő mindennap családi társalgásra a gyermekekkel. Apánk olvasott nekünk

⁸ szerző nélk.: *Anyánk emlékére. Özvegy Szász Károlyné Münstermann Francziska 1806–1892*, Budapest, 1893, 11–12.

s olvasás közben tanított; emlékszem a Robinson, Columbus s számtalan más ifjúsági könyv ily felolvasására.”⁹

Id. Szász Károly az évek során nevet szerzett magának a jogtudományban, a Magyar Tudós Társaság 1833-ban levelező –, majd 1834-ben rendes tagjává választotta. A tudományos munkán kívül aktív politikai vezető szerepet vállalt az erdélyi ellenzék soraiban: Wesselényi Miklós, Kemény Dénes, Bethlen János, Zeyk József, Zeyk Károly, Véér Farkas, gróf Gyulay Lajos, gróf Bédei János, Cserei Miklós és Pálffy János mellett. 1834-ben, az erdélyi országgyűlésben Vízakna követeként jelent meg.¹⁰ Id. Szász Károly pályájának felívelésében lényeges szerepet játszott az a társadalmi tőke, amelyet az erdélyi arisztokráciával való családi és szakmai kapcsolatok jelentettek. Mint nagyenyedi professzor és tudós megfelelő presztízzsel és – amint az a korábbi idézetből is kiderül – életszínvonnallal rendelkezett ahhoz, hogy a legfelsőbb társadalmi réteg tagjai egyenrangú partnereként tekintsenek rá. Nem meglepő hát, hogy 1844-ben, egyik arisztokrata barátja, Teleki Domokos meghívta, hogy angliai utazása során legyen útítársa. Ősztől tavaszig bejárták Németországot és Angliát.¹¹

1848-ban, a felelős minisztérium megalakulásakor Eötvös József válás- és közoktatásügyi miniszter felkérte államtitkárnak. A minisztériumban elsősorban az alapítványi és igazgatási ügyekkel foglalkozott. Amikor Eötvös külföldre távozott, akkor – 1848. szeptember 28-tól 1849. május 1-ig – ő vezette a minisztériumot. A szabadságharc bukása után az üldöztetés elől Tiszaroffra menekült, ahol a Borbély családnál – néhány sors-társával együtt – menedéket talált. Itt találkozott össze apa és fia, (a két Szász Károly) a két bujdosó. Később barátjánál, egykori bécsi diáktársá-

⁹ SMILES, Samuel: *Jellem.* ford. és a hazai viszonyokhoz alkalmazta Könyves Tóth Kálmán, Budapest, Légrády Testvérek, 1874, 61–63.

¹⁰ Kiss – Turnowsky (s.a.rend.): *Szász Károly*, 10.

¹¹ Útközben találkozott Pesten Széchenyivel, aki szívesen látta volna őt egy új polytechnikum tanáraként. „Egy gyakorlati – semmi haszontalan fénnel egybe nem kötött – polytechnicumot képzelek olyannak, mellyből sok jó gazda, erőműves, gyáros, mives s.a.t. kerülhetne ki. [...] – hol Ön számára, kit itt a középpontban óhajtunk hamarosan látni – egy alkalmas helyre tehetnék szert, akkor még vígábban várnám bé végórámát, mint most!” Széchenyi István levélfogalmazványa Szász Károlyhoz. 1840. december 14. Idézi: BENKŐ Samu: Széchenyi szuverenitása. *Útunk.* 36(1981/38) 1981. szept. 18, 5.

nál, nagyenyedi tanártársánál, Vajda Dánielnél¹² húzta meg magát Budán. Októberben megidézte a pesti véisztörvényszék, de végül ő is felkerült Haynau kegyelmi listájára. 1850-ben Marosvásárhelyre költözött, 1851-ben átvette a nyugalomba vonult Bolyai Farkas matematika-fizika tan-székét, de ekkor már állandóan betegeskedett, árnyéka volt csak egykori önmagának. 1853-ban, 55 éves korában halt meg.¹³

ID. SZÁSZ KÁROLY NEVELÉSI ELVEI

Pedagógiai elvei azon a felvilágosodásban gyökerező társadalomjobbító szándékon alapultak, amely szerint az egyén oktatása, nevelése vezet a társadalom fejlődéséhez, a közélet színvonalának emeléséhez. „[...] mindig és mindenütt a nagy tömegek fejlettsége, értelmessége s erkölcsi áránnya tette a lenyomó súlyt a polgári erő s emberi boldogság mérlegében”¹⁴ Ebből következően úgy gondolta, hogy az oktatás során arra kell a diákokat alkalmassá tenni, hogy képesek legyenek megtalálni és betölteni a számukra legalkalmasabb pályát, mert csak így válhatnak a társadalom és az egész emberiség igazán hasznos tagjaivá.¹⁵

Abból a tételből indult ki, miszerint az ember természeténél fogva tanulékony, tanulni vágyó lény, ezért is követelte a közoktatás új, szélesebb alapokra helyezését.¹⁶ Egyértelműen a házi neveléssel szemben foglalt állást, mert az volt a véleménye, hogy csak az iskolában lehet megtanulni a közösségben való viselkedést, működést, illetve megismerni azokat a valós társadalmi viszonyokat, amelyekben az egyén a pályáját betölti.¹⁷

Arra törekedett, hogy kizorítsa az iskolából az elavult oktatási és nevelési módszereket, illetve, hogy megtörje a latin nyelv egyeduralmát.¹⁸ Nem tartotta szerencsésnek azt a korabeli tanítási metódust, amelynek

¹² Vajda Dániel (1793–1860) kollégiumi tanár, borászati szakíró, Mentovich Ferenc apósa.

¹³ Kiss – Turnowsky (s.a.rend.): *Szász Károly*, 23.

¹⁴ Szász Károly: Oskolákról, in: Kiss Géza – Turnowsky Sándor (s.a.rend.): *Szász Károly*. Állami Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bukarest, 1955, 230–263, 235–236.

¹⁵ Kiss – Turnowsky (s.a.rend.): *Szász Károly*, 27.

¹⁶ ua. 27–28.

¹⁷ Szász: *Oskolákról*, 235–236.

¹⁸ Kiss – Turnowsky (s.a.rend.): *Szász Károly*, 27–28.

nyomán rengeteg ismeretanyaggal megterhelték a diákokat ahelyett, hogy a lényeg megragadására, az értelmezésre, a logikus gondolkodásra tanították volna őket.¹⁹ Kollégiumi székfoglaló beszédében hangzott el: „Mondhatnám a tanítványnak, hogy sokszor örvendezek annak, aki akadozva felel, mert az a dolgok értelmét keresi.”²⁰ Egyik tanítványa, Kemény Zsigmond visszaemlékezése szerint „Akik felügyelete alatt növekedtek, tudták a tanulás mesterségét, szükségökké vált az elmélkedés s a nyugtalan törekvés arra, hogy a tisztán értett eszméket szabatosan fejezzék ki.”²¹ Módszere megalapozta a folyamatos önképzésre való igényt és képességet, ami a későbbiekben is megkönnyítette tanítványai számára a rugalmas változtatást, a különböző élethelyzetekhez való alkalmazkodást, vagy akár a pályamódosítást.

Id. Szász Károly az értelmi képességeket arányosan fejlesztő tanterv mellett foglalt állást. Ehhez összeállított egy tankönyvsorozatot, Parthenon címmel. Tervei szerint az egyes tankönyvek összefoglalták volna a gimnáziumi tananyagot a nyelvészet, a mathézis, a természeti tudományok, emberismeret, a világ-, föld-, és honismeret, a történeti tudományok köréből. A kötetek közül azonban csak a nyelvtan jelent meg 1839-ben.²² Kézírtos tankönyveit is használták tanítványai, így például földrajzból terjedtek kéziratai a diákok között. Kidolgozott egy népszerű, könnyű latin nyelvtant, „melyet Péterfi Albert²³ akkor még professzor bírált és piszkolt be.”²⁴ Bírálata valószínűleg nemcsak a szakmai nézetkülönbségek indukálták, hanem az is, hogy Szász Károly olyan területre „tévedt”, amelyet Péterfi a maga szakterületének tekintett.

Id. Szász Károly a tanár–diák viszonyt is másképpen értelmezte, mint tanártársainak nagy többsége. A tekintélyelvű távolságtartást, a testi fenyítést, a gyakran előforduló megalázást elítélte, az emberi méltóság tiszte-

¹⁹ Szász: *Oskolákról*, 270–271.

²⁰ ua. 271.

²¹ Kemény Zsigmond: idősb Szász Károly, in: u.ő: *Sorsok és vonzások. Portrék*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970, 311–341, 334–335.

²² Kiss – Turnowsky: *Szász Károly*, 28.

²³ Péterfi Albert (1800–1850) tanár, lelkész. Tanulmányokat folytatott Debrecenben, Göttingenben. A nagyenyedi kollégiumban filológiát, nyelveket és exegézist tanított, 1840-ben, a Szász-Péterfi per után a főkonzisztórium áthelyezte Székelyudvarhelyre, de az állást nem fogadta el.

²⁴ Szász Károly: *Emlék-lapok. Életem eseményeiből 1829–184*), Kézirat. Arany János Közérdekű Muzeális Gyűjtemény, Nagykovács, It.80.1.1. 29–30.

letben tartása, a közvetlenség, a szeretetteli légkör megteremtése, az odafigyelés, a kölcsönös bizalom kialakítása, a felekezeti, társadalmi megkülönböztetés megszüntetése voltak nevelési eszményének alappillérei.

Haladó szellemű pedagógia elveivel, politikai szereplésével, és a diákok körében kialakult rendkívüli népszerűségével kivívta konzervatív tanártársai ellenszenvét, akik közül különösen a Péterfi testvérek (László²⁵ és Albert) mindent elkövettek, hogy személyét ellehetetlenítsék a kollégiumban. Először 1832-ben érkezett ellene egy feljelentés a főkormányshoz. Ebben az állt, hogy „előjáróihoz illő tisztelettel nem viseltetett, és a tanuló ifjakat több társai ellen ingerli”.²⁶ A próbálkozás kudarcra végződött, bizonyítékok híján ejtették a vádakat. Az ellentábor azonban továbbra sem nyugodott, így újabb feljelentésekre került sor, megvádolták a diákok lázításával: azzal, hogy az önként jelentkező fiúkat lebeszélte a katonai szolgálatról, illetve, azzal, hogy felszólította tanítványait, támogassák azokat a lengyel szabadságharcban résztvevő foglyokat, akiket átszállítottak Enyeden. A vádak között szerepelt az is, hogy ateista tanokat terjeszt. A feljelentők ezúttal is vereséget szenvedtek, Szász Károlyt minden vádpont alól felmentették, a feljelentőket ellenben megbüntették, a Péterfi testvéreknek el kellett hagyniuk a kollégiumot. A kormányshoz írt vizsgálat mellékhatása volt az ún. „enyedi diákok jakobinus pere”. A diákokat azzal vádolták, hogy a Szász Károly által támogatott olvasóköri szabadkőműves tanokat terjesztenek. A kormányshoz írt vizsgálat hónapokig tartott és bár komoly „büncselekményt” nem sikerült kideríteniük, szigorú ítéletet hoztak: az egész tanári kart felelőssé tették a diákok felforgató tevékenységéért, az önképzőkör tagjaival pedig példát statuáltak. Egyes diákokat „fenyítőházi büntetésre” ítélték, (pl. Gáspár Jánost,²⁷ Mentovich Ferencet²⁸), illetve voltak közülük olyanok is, akiket kicsaptak az

²⁵ Péterfi László (1788–1848) lelkész. A nagyenyedi kollégiumban történelmet tanított.

²⁶ Kiss – Turnowsky: *Szász Károly*, 12.

²⁷ Gáspár János (1816–1892) királyi tanácsos és tanfelügyelő, kollégiumi tanár

²⁸ Mentovich Ferenc (1819–1879) költő, filozófus. Tanult Nagyenyeden, Bécsben és Berlinben. Felesége Vajda Anna, Vajda Dániel lánya. 1848-ban Gyulai Pállal és Szász Károllyal kiadták a Nemzeti színek c. költeményfüzért. 1850-től Nagykőrösön tanít, 1856-tól a marosvásárhelyi református főiskola természettan tanára. Materialista irányú természetbölcseletét 1871-ben adta ki Új világnézet címmel.

iskolából.²⁹ A vizsgálatok, a perek után Szász Károly maga kérte, hogy a jogi tanszékről helyezték át őt a matematika-fizika tanszékre.

Amikor Szász a nagyenyedi kollégiumba került „Legszembetűnőbb s felette káros vala a mennyiségtan és természettudományok hiányos tanítása, melyeket akkoriban divat volt nem tanulni.”³⁰ Szász Károly „A matematist a „kültermészet logicájának” nevezte [...] és az értelem gyakorlásának tartotta, akárcsak a nyelvtant. [...]”³¹ „[...] nem törekedett új tudományos megállapításokra a matematikában, de rendkívül módszeresen, logikusan tanított, tanításában a gyakorlati szempontokat tartotta fontosnak, és ezért nagy nevelő hatása volt.”³²

A matematika oktatással a megoldandó technikai és nemzetgazdasági kérdések felé irányította tanítványai figyelmét, és pályaválasztásukra is igyekezett hatást gyakorolni. Az 1800-as évek elején még alig-alig mentek mérnöki pályára a hazai kollégiumokból. Szász Károly és tanártársa, Zeyk Miklós³³ hatására az 1830-as évek végétől a nagyenyedi diákok közül egyre többen választották a természettudományos és a mérnöki pályát,³⁴ ami a 19. század első felében egyértelműen a korszerű, az innovatív, a haladó szemléletet jelentette. Bár a szabadságharc bukása számos karriert kettétört, vagy megakasztott, az azonban kétségtelen, hogy:

„A természettudományos és a humán műveltség teljes egységben jelentkezik ennél a nemzedéknél. A természetrajzi katedrát könnyen felcserélik a magyar irodalmival vagy fordítva, mások viszont, akik 1849-ben, mint

²⁹ Kiss – Turnowsky: *Szász Károly*, 12–14.

³⁰ Deák Farkas: *Gróf Teleki Domokos emlékezete*, Budapest, MTA Könyvkiadó-Hivatala, 1881, 6.

³¹ Vita Zsigmond: Szász Károly, a műszaki értelmiség nevelője, in: uő.: *Az enyedi kobó*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986, 319–330, 321.

³² uo. 320.

³³ Zeyk Miklós (1810–1854) természettudós, nagyenyedi tanár. Bécsi és berlini tanulmányai után került a nagyenyedi kollégiumba.

³⁴ Szász tanítványai közül például Herepei Károly, Jancsó József és báró Kemény Gábor később közmunka- és közlekedésügyi miniszter, a szebeni erdészeti iskolában, majd a selmecbányai akadémián folytatták tanulmányaikat. Herepei a szabadságharc alatt tüzér utásztiszt volt, majd 1850-től a kollégiumban tanított, mennyiségtant, vegytant, ásvány- és közettant. Jancsó József 1858-ban Enyeden természetrajz tanár lett, lefordította J. Leunis *Állattanát* (1859). Vita Zsigmond: Ifjabb Zeyk Miklós, a természettudós és humanista nevelő, in: uő.: *Az enyedi kobó*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986, 331–348, 332.

kitűnő hazafiak, mint tüzértisztek harcolnak az első sorokban, később a papi pályán találnak biztos elhelyezkedést, amit ebben a korszakban hiába keresnénk a természettudományok, a technika terén.”³⁵

IFJ. SZÁSZ KÁROLY TANULÓÉVEI ÉS TANÁRAI

Apja már négy éves korában tanítani kezdte. „Mondják hogy egy nap alatt telyesleg jól megtanított apám számlálni, s másnap délelőtt azzal adtam próbámat, hogy – erre már magam is tisztán emlékezem – 800 százig számláltam el [...]”³⁶ 1834-ben id. Szász Károlyt megválasztották Vízakna képviselőjéül, másfél évig távol volt, így ez alatt az idő alatt nem folytathatta fia oktatását. Helyette három évvel idősebb nővére, Julka tanította meg az abc-re, ám a kisfiú hiába sajátította el a betűket, mégsem tudott olvasni, és ez nagyon elkésérítette. Apja egy új metódussal – amelyet Kolozsváron látott –, a hangoztató módszerrel kísérletezett, amelynek az lett az eredménye, hogy a fiúcska egy nap alatt elsajátította az olvasás tudományát.³⁷ Amikor az országgyűlés feloszlatása után id. Szász Károly hazatért, tovább folyt a közös tanulás, különösen a matematikára helyezve a hangsúlyt.³⁸ Az ifjú Szász Károly 1835-ben kezdte meg tanulmányait a nagyenyedi kollégiumban, amely kilenc alsó (gimnáziumi) osztállyal és hat felső (két-két éves bölcsészeti, jogi és teológiai) tanfolyammal bírt. Az otthoni oktatás ezzel nem szakadt meg.

„Mint első fiú (Júlia, a legidősebb gyermek születése után Münstermann Franciska két fiúnak adott életet, akiket azonban csecsemőkorukban elveszítettek – a szerző) s egyszersmind részint ezért, részint sebes eszem, fogékonyágom s szelidségemért kedvence apámnak – én részesültem minden testvéreim közt legnagyobb mértékben tanításából. Egy nap se mult melyen velem ne tanult s igen sokszor ne bajlodott volna velem.”³⁹

³⁵ uo. 327.

³⁶ Szász: *Emlék-lapok*, 9.

³⁷ uo. 12.

³⁸ uo. 15.

³⁹ uo. 28–29.

Azokban a tantárgyakban is segítségére volt, amelyeket a fiú az iskolában unalmasnak, érthetetlennek talált, amelyeket szívesen elhanyagolt volna. „Gyakran még kifogást is kerestem – főként ha a Káté következett, melyet lelkemből untam, – modorárért csupán, mert ha olykor s csupán alkalmyszerűleg édes apám beszélt az Isten jóságáról vagy atyai szeretetéről, oly szívesen hallgattam!”⁴⁰

Német nyelvre két évig anyja tanította, majd a harmadik évben – grammatista korában – fogadtak mellé egy tanítót.⁴¹ Nevelő is mindig volt mellette, elsőként Silling Károly, aki két évig tanította. Eredetileg kedves, tehetséges, jó képességű fiatalember volt, de kártyázni kezdett és végül teljesen elzüllött.⁴² 1837-ben vette fel Szász Károly egyik kedvenc tanítványát, Mentovich Ferencet. „Őt tán hőlgynek akarta teremteni az ég, mert annyi finomságot, szelidséget, gyöngédséget, kedvességet alig láttam valaha férfi arcon és szellemben. [...] Ez az ember volt tanítóm, növelőm és barátom négy évig.” (Majd az 1850-es években nagykőrösi tanártársak lettek, később rokonságba is kerültek, Szász Béla, Károly fivére elvette feleségül Mentovich lányát, Júliát). Mentovich verseket is írt, ebben is követte őt lelkes tanítványa.⁴³

Iskolai köztanítói legtöbbje rossz emléket hagyott a fiúban; a második tanító, Farkas Pál például alkoholista volt. „Egész esztendőn át tán egyszer sem jött jozanon a tanszobába, mindig kisebb nagyobb mértékben ittas volt.”⁴⁴ Harmadik osztályban „Bányai János, egy jellemtelen, tudatlan s vastagfejű ember [...]”,⁴⁵ negyedik osztályban pedig Baló Béni tanította, aki felkészült, jó tanító volt, sokat követelt, de „Sokszor indulatában baromilag verte tanítványait.”⁴⁶ Hatodik osztályban Porzsolt Béni volt tanítója, aki szintén „[...] durva, kegyetlen, brutal ember volt.”⁴⁷ Emlékei szerint a kezdeti évek – legtöbb esetben alkalmatlan – tanítói azért nem hagytak benne mély nyomokat, mert otthon meleg, szeretettelgi légkörben nevelkedett, emellett apja és nevelői különös gondot fordítottak tanulmányaira.

⁴⁰ uo. 29–30.

⁴¹ uo. 30.

⁴² uo. 30–31.

⁴³ uo. 34.

⁴⁴ uo. 37–38.

⁴⁵ uo. 39.

⁴⁶ uo. 40.

⁴⁷ uo. 42.

A gimnáziumban többek között id. Szász Károly (matematika és fizika), Zeyk Miklós (természettudományok és kémia) és Mihályi Károly (filozófia) tanították. Zeyk szintén rendkívüli hatással volt tanítványaira. Három évig tanult Bécsben és Berlinben, ahol tanulmányozta a tanítási rendszert és nevelési módszert is, bár egyetemi tantárgyait leginkább a természettudományok képezték.⁴⁸ Zeyk oktatási alapelvei rokoníthatóak voltak Szász Károly elképzeléseivel: tanítványaiban ő is elsősorban a természettudományok iránti érdeklődést kívánta felkelteni. Szászhoz hasonlóan az elméleti jellegű tanításnál fontosabbnak ítélte a gyakorlati képzést, illetve az egyéni hajlamok sokoldalú fejlesztését, mert úgy vélte, hogy ezen az alapon lehet olyan embereket nevelni, akik szívesen dolgoznak, és akiknek a munkája mind egyéni, mind társadalmi szempontból igazán hasznossá válhat.⁴⁹

Hatása ifj. Szász Károlyra abban is megmutatkozott, hogy ifjúkori naplójában részletesen leírta azokat az órákat, ahol Zeyk pedagógia elvekről, módszerekről, illetve az ország szellemi állapotáról beszélt diákjainak. „[...] Ma iskolai nevelésünk, vagy inkább tanításunk hiányait mondta el Zeyk.” Beszélt a memorizálás káráról, arról, hogy a tudományt csak önálló feldolgozás során lehet elsajátítani. Hangsúlyozta, hogy a direkt kényszerítés elveszi a gyermek kedvét a tanulástól, úgy kell a tananyagot átadni, hogy az megfeleljen a tanítvány életkori sajátosságainak.

„[...] és végre a tanítási modor, durva, elriasztó, figyelmet, kedvet haragos szóval feddéssel sőt veréssel ébreszteni akaró, de éppen azok által előző modor. És már hogy lehet kívánni de csak reményleni is hogy ily körülmények közt, ez iskola falai közül kilépő fel ne tegye magában soha nem tanulni, s ne vigyen ki magával egy benyomást mely egész életére nehezen, kellemetlenül, lenyomasztólag hathat!”⁵⁰

Zeyk és Szász a legérdeklődőbb, a legtehetségesebb tanítványaikat, mint amilyen Salamon (Ferenc),⁵¹ a két Jancsó (József és Lajos), az ifj. Szász

⁴⁸ Kertész József: *Hazajáró lelkek – nagyváradi képek*, Budapest, szerzői kiadás, 1929, 75.

⁴⁹ Vita: *Ifjabb Zeyk Miklós*, 344.

⁵⁰ Szász: *Napló*. Enyed, 1847. szept. 3, 179 verso – 180.

⁵¹ Salamon Ferenc (1825–1892) történész, esztéta, színikritikus, műfordító. Salamon István református esperes fia. Jogászként végzett, ezután matematikával foglalkozott. 1851-ben beiratkozott a pesti egyetem orvostudományi karára. 1854/55-ben Nagy-

voltak, „úgyszólván asszisztensükké” tették; a fizikai, kémiai kísérletek előkészítésében segédkezettek, bejáratosak voltak a szertárakba.

„A mennyiségtanban néhányan oly haladást tettünk, hogy számunkra a rendes órákon kívül, 1846/7-ben, a felsőbb mennyiségtanból külön rendkívüli tanfolyamot tartott (id. Szász – a szerző), melyben tizenketten vetünk részt, a már említettekén kívül Kemény Gábor is [...]”⁵² (Zeyk és id. Szász – a szerző) a kik tanítványaikban nem szolgai magoló szorgalmat, hanem az önálló tanulás kedvét becsülték, élesztették s a járatlan utakra vágó ifjút azokon is tudták és szerették vezetni.”⁵³

Gimnáziumi tanáraik között voltak olyanok is, akikhez kifejezetten el-lenszenvvel viszonyultak. „A bölcsészti tanfolyamon a történelem, a jogin a politika és statisztika egy tanárnak, a leggyűlöltebbnek, a kezében levén, mintegy összeesküvés volt, hogy »P.-nek (valószínűleg Péterfinék – a szerző) nem tanulunk!« Salamon [Ferenc] hangadó volt mindezekben; ő vezetett »tanulni« és »nem tanulni.«”⁵⁴

KAPCSOLATI HÁLÓ

A család barátai közül többen is figyelemmel kísérték kibontakozását, segítették a fiatalabb Szász Károlyt döntéseiben. Sok időt töltött például Malomfalván báró Kemény Pál házában. A Kemény családdal igen szoros kapcsolatban álltak, a legfiatalabb Kemény fiúnak ifj. Szász volt a nevelője, Pestre is magukkal vitték 1848-ban. Amikor id. Szász családjával visszakerült Marosvásárhelyre, Keményék házában laktak. ifj. Szász Károly Kemény Pálné Teleki Ráchelt második anyjaként szerette, bizalommal megbeszélte vele szerelmi ügyeit, lelki problémáit, pályaválasztásának dilemmáit.

---

kőrösön matematikát tanított. 1870-től a Magyar Királyi Tudományegyetemen a magyar történelem nyilvános tanára.

⁵² Szász Károly: Emlékezés Salamon Ferenc ifjúságára, *Vasárnapi Újság*, 39(1892/42), 1892. okt. 16, 714–716, 715.

⁵³ ua.

⁵⁴ ua.

„Rákhel néni második anyám. Olyan jó, nemes, derék, tiszta lelkü, szivü, eszü, szentéretü hölgyet soha nem ismerék s nem fogok ismerni, s ő ugy szeret mint gyermekét, ugy szeret mint engem jó anyám! Ó mily büszke lehetek, az ő szeretetére bizalmára. Ugy néz mint fiának testvérét, s mint olyat kit bizalma egész kincsével gazdagíthat.”⁵⁵

A családi kapcsolati hálón túl, – amely az erdélyi arisztokrácia és honorátiór réteg tagjaiból állt, és akik szocializációjában fontos szereplők voltak – iskolai éve alatt kezdett kialakulni saját kapcsolati hálója. Apja nem véletlenül tartotta fontosnak az iskolai oktatást, ahol lehetőség nyílt arra is, hogy a diákok kortársaikból kialakítsák saját baráti körüket, és ezzel megteremtsek jövőbeni kapcsolati tőkéjük alapjait. Szász gyermekkori ismeretségei között említette apja barátjának, Vajda Dánielnek a fiait, Miklóst és Pált. „Ők praktikus, testileg ügyes fiúk voltak, (jó futók, ügyes mászók – a szerző), [...] mikben én meg valloem nagyon hátra maradtam tőlök.”⁵⁶ „Tompá, Kendefy [Samu] én és Sükey [Károly] egyike e korbéli legkedvesebbjeimnek, együtt olvastuk át kedves könyveinket (pl. Robinson – a szerző) [...]”⁵⁷

Gimnáziumi éveik alatt barátaival – Jancsó Lajossal (aki később a kolozsvári ref. főiskola tanára lett), Bodola Lajossal (sokáig Olaszországban mint mérnök működött, majd visszatért hazájába olasz nejevel és Lajos fiával, aki műegyetemi tanár lett), Tompával, Salamonnal – alapítottak egy „titkos” önképző társulatot. A fiúk együtt olvasták „a latin és magyar klasszikusokat, ezek közt kivált Kőlcseyt, Berzsenyit, Vörösmartyt, Jósika, majd Eötvös regényeit, eszmét cseréltünk, vitatkoztunk”⁵⁸ Az összejöveteleken rendszeresen előadták egymásnak saját szárnypróbálgatásait is. Ifjúkori barátai között tartotta számon Kemény Dénes fiait, Gábor és Gézá is vagy Kemény Zsigmondot, aki apja tanítványa volt. Kolozsváron ismerte meg Gyulai Pált, Szilágyi Sándort,⁵⁹ akikkel élete végéig szoros barátságban, szakmai együttműködésben maradtak.⁶⁰ „Hatan voltunk itt (a fővárosban – a szerző) az óta s a későbbi években erdélyi fiúk,

⁵⁵ Szász: *Napló*, 1846. szept. 1., 121 verso – 122.

⁵⁶ Szász: *Emlék-lapok*, 44.

⁵⁷ uo. 54–55.

⁵⁸ Szász: *Napló*, 1843. nov.1–2., 10.

⁵⁹ Szilágyi Sándor (1827–1899) történész

⁶⁰ uo. 1848. ápr. 5, 236.

egymás barátai, egy nemzedék tagjai a tudós- és íróvilágban; egymás után egy-egy évi különbséggel születünk e század harmadik tizedében: 1825-ben Salamon, 26-ban Gyulai, 27-ben Szilágyi Sándor, 28-ban Torma Károly,⁶¹ 29-ben én, 30-ban Kemény Gábor.”⁶² – írta 1892-ben.

A PÁLYAVÁLASZTÁS, AZ ÖNÁLLÓ ÚTKERESÉS NEHÉZSÉGEI

A baráti kör tagjai nemcsak együtt tanultak, olvastak, játszottak, hanem megbeszélték gondolataikat, reflektáltak egymás elképzeléseire, hatással voltak egymásra. Naplójában ezeket a beszélgetéseket is felidézte, kielemezte. Bodolai és Jancsó például nagyon kemény kritikát fogalmaztak meg azzal kapcsolatban, hogy mennyire függ az apjától, hogy mennyire tekintélytisztelő és figyelmeztették: amíg ezen nem változtat, nem lesz képes önállóvá válni és a saját útját járni.

„Különös volt mit Bodolai Jani azon este mondott: „csak egy mód volna, hogy ügyes ember légy. Ha szülőid most meg halnának. Te igen erősen függesz apádtól. – Légy önálló. Próbáld meg szembetekinteni vele. [...] Ha valaki hallotta volna e szavakat azt mondta volna, hogy rossz akarat, mely a legjobb s legesélyesebb apától el akar távolítani. De én tudom, hogy bár tévelygő de tisztaszándékból eredő javaslat volt s megbocsátok mindkettőnek, kik mint akkor mondták: valódi conferentiát tartottak olykor felettem – mint orvosok, veszélyes beteg ágya mellett.”⁶³

Az önállótlanúság – amelyre barátai felhívták a figyelmét –, illetve az útkeresés bizonytalansága, nehézsége egyértelműen meghatározta a pályaválasztása körüli dilemmáit.

Az ifjabb Szász Károly 1846-ban megfogalmazott életcéljai: „[...] mindig elébb menni nagyobbra törekedni emberi hivatásom [...]”⁶⁴ tökéletesen beleillettek a reformkori nemzedék lelkesedésébe. A gyakorlati meg-

⁶¹ Torma Károly (1829–1897) bölcsészdoktor, régész, egyetemi tanár, testvére volt Torma Zsófia régész.

⁶² Szász: *Emlékezés Salamon Ferenc ifjúságára*, 714–716, 716.

⁶³ Szász: *Napló*, Malomfalva, 1847. júl. 11., 161–162 verso

⁶⁴ uo. 1846. dec. 25., 134 verso

valósítás azonban különösen nehéz dilemma elé állította. Szíve-lelke szerint ugyanis költő szeretett volna lenni, nagyenyedi évei alatt megkezdte irodalmi működését. Az önképzőköri felolvasások mellett rendszeresen küldött pályaműveket a Kisfaludy Társaságnak. Ezek egyike volt a Széchy Mária című elbeszélő műve. „[...] e pálya mű irását nem csak a hiúság okozá, vagy a tetszvágy, ennél sokkal szebb cél lelkesített. Szegény magyar irodalminknak becsét elősegíthetni, ez tán legfőbb óhajtasom, ez az mit tenni, mennyire erőm engedí mindig törekszem. S tán e művecském is egy porszemke leend a honi irodalmi műveltség nagy épületjében!”⁶⁵ Művét Eötvös, Garai, Székács, Szemere P., Vörösmarty bírálták, de nyomtatásra nem ajánlották.⁶⁶ Első pályadíját a Szabad székely dalával nyerte 1846-ban. Úgy gondolta, ha pap lesz, akkor olyan foglalkozást választ, amely biztosíthatja számára az irodalom műveléséhez szükséges egzisztenciális biztonságot és szabadságot. A hivatali pályák ugyanis kötöttséget, unalmat és főként a császár iránti elkötelezettséget jelentették számára.

„Igen is uraim pap akarok lenni! Egy éj és nappali száraz munkától le nem kötött hivatalnok, egy császár – vagy királyi táblának való szolgálatól el nem nyomott, kedveletoi, vágyaival ellentétben álló foglalkozások által el nem kedvetlenített, előtte semmi beccsel nem bíró tudományok porától el nem lepott – hanem szabad, maga vágyai kedveletoi szerint tudományos vagy legalább tanuló és minden esetre miveltt és főkép nem magas vágyaiban kielégített boldog ember kívánok lenni.”⁶⁷

Apjának és környezetének ezzel szemben sokkal praktikusabb elképzelései voltak jövőjét illetően. Id. Szász Károly a nemzet felemelkedésében való szerepvállalás, az egyéni (családi) egzisztenciális biztonság érdekében: a mérnöki pályát ajánlotta fiának, miután úgy gondolta a matematikához úgyis van érzéke. Feltételezhető, hogy költői tehetségéről különben sem volt igazán meggyőződve. 1844-es angliai útjának tapasztalatai is azt erősítették benne, hogy az iparosodás előmozdítása lenne az egyik kulcsfontosságú tényező a gazdasági –, polgári fejlődésben. Útja céljairól így írt fiainak:

⁶⁵ uo. 1843. okt. 25., 45.

⁶⁶ uo. 1848. febr. 18., 224.

⁶⁷ uo. 1845 körül, 52.

„[...] vándorol jár, keres oktatást s ha kell, nem szégyentől, de inkább egy kis büszkeségtől pirulva áll bé a novitiusok sorába. Ez utam egyik czélja, [...] Másik s fő, hogy neveléstek s formálástok legczélszerűbb módjairól szerezzek tanulságokat [...]. Angliá Angliá, azaz egy tudományban, művészetben, polgári viszonyokban, kereskedésben s általán véve műveltségben elé haladott ország, hol minden nyomon a legnagyobbyszerű vállalatokkal találkozik az ember, azoknak légkörnyében él, s láncz hídról, vagy gőzhajózásról vagy kimerített tudományról, vagy a polgári szabadság nagy-szerű jeleneitől – a mindennapi élet oly észrevehetetlenül tanít, gyakorol és fölvilágosít, [...] Magyar országot kell teremteni, mely még nincs!”⁶⁸

Azt ajánlotta fiának, hogy összpontosítson a matematikára és a természettanra, majd később külföldön folytasson technikai- és mérnöki tanulmányokat, amivel elhelyezkedhet majd akár a vasútnál, akár a vízszabályozásnál.

Id. Szász Károly nemcsak eltervezte, hogy mi lenne fia számára a legideálisabb, hanem kapcsolatai révén megkísérelte egyengetni is az odavezető utat. A terv az volt, hogy Kemény Domokos indítványozni fogja a kollégiumi matematika szaktanítóság felállítását, amelyet majd ifj. Szász Károly megpályázik. Egy ideig betöltheti ezt az állást, és ezzel anyagi alapot teremthet jövőjéhez, tanulmányai folytatásához.⁶⁹ Az elképzelést Teleki Rákhelel is támogatta.⁷⁰ Ifj. Szász Károly lassan elfogadta a „felnőttek” racionális eszméit, úgy tűnt elengedi saját, – a környezetében idealistának tartott – elképzeléseit. „Úgy tetszik nekem, hogy azért is, mert édesapámban határtalan bízom, azért is mert magam is sok tekintetben eddig sem valék idegen e gondolatból, talán kezét fogok adni reá.”⁷¹

Az apai (családi) döntéssel kapcsolatban azonban megvoltak a kétségei is. Egyfelől nyomasztotta, hogy a „ráerőltetett” életpályát össze tudja-e majd egyeztetni mindazzal, amit addigi életében fontosnak tartott.

„[...] valyon én kinek életem álma, gyermek s ifjú korom szinte mondhatom egyetlen öröme a költészet volt; ki nem ismertem más boldogságot, nem akartam más dicsőséget, nem hittem más üdvet mint: költőnek len-

⁶⁸ Id. Szász Károly levele fiához Károlyhoz, Prága, 1843. ápr. 3. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, C/76 Szász család iratai, 2. doboz.

⁶⁹ Szász Károly: Napló, 1847. nov. 14., 206–208. Széchényi Kézirattár Oct. Hung.1080.

⁷⁰ Szász Károly: Napló, 1847. nov. 27., 209. verso

⁷¹ ua.

ni, kinek nem adott örömet semmi olvasmány, kinek lelkére nem volt hatással semmi szó, csak a költők művei – valyon jól teszem-e én ha most mindezt egyszerre és erőszakosan megszakasztom? [...] Mert azt ne mondja nekem senki, hogy mérnöki pályám és a költészet megférnek egymás mellett.”⁷²

Felmerült benne a kérdés, hogy vajon nem vész-e el a haza számára az az ember, aki nem saját vágyainak engedelmességgel választ hivatást.

Másfelől viszont apja elképzelései mellett szólt az az ijesztőnek tűnő lehetőség: hogyha egy rossz, nyomorúságos papsághoz jut, és végül a körülmények miatt nem tud majd alkotni – ahogyan anyja is felvázolta ezt az eshetőséget – akkor úgysem fogja tudni betölteni a „neki rendelt” hivatást. A másik ellenérv az öngyilkos Czakó Zsigmond⁷³ példája volt, Szász ugyanis úgy vélte, hogy azért vetett véget az életének, mert rájött, hogy nincs tehetsége a drámaíráshoz. „Én nem tudom így van-e ez valóban, de előttem lélektilag nagyon lehetők sőt valószínűk látszik.”⁷⁴ Arra gondolt hát, hogy az is tönkretelheti az életét, ha végül arra a felismerésre jut, hogy nem tehetséges költő. Addigi kétséges irodalmi sikerei is erősíthették benne ezt a bizonytalanságot.

Jövőjéről barátaival is folytatott eszmecsere. Apja volt tanítványa, az akkor már ismert író, Kemény Zsigmond például a felmerülő lehetőségek közül határozottan a mérnökséget ajánlotta. „A politikai pálya mint mondta vagy hivatali s ez alatt kezdve igen hosszas és az életet csak későn biztosítja, vagy journalistikai, s ez soha sem biztos. Most általában magyar országon az irodalomból egy pár s csakis egypár journalistán kívül nincs az a talentum mely megélhessen.”⁷⁵ Másfelől egyik levelében figyelmeztette, hogyha viszont minden „józan” érv ellenére eltökélten ragaszkodik ahhoz, hogy író legyen, akkor semmiképpen se válassza a papságot, hanem költözzön Pestre, a szellemi élet centrumába.⁷⁶ Erre a lépésre végül sor került, mert apját rövidesen kinevezte Eötvös József államtitkárrá az új felelős minisztériumba, így az egész család Pestre költözhetett. Ifj. Szász Károly

⁷² Szász: *Napló*, 1847. dec. 22., 210–215. verso

⁷³ Czakó Zsigmond (1820–1847) színész, drámaíró. Ő is a nagyenyedi kollégiumban tanult.

⁷⁴ Szász: *Napló*, 1847. dec. 22., 210–215. verso

⁷⁵ ua. 1848. júl. 17., 291.

⁷⁶ ua. 1847. dec. 22., 210–215. verso

amellett, hogy a fővárosban tovább folytatta matematikai tanulmányait, megismerkedett a főváros kulturális elitjének tagjaival, bejáratos lett az irodalmi körökbe, a szerkesztőségekbe, a színházi világba. Kapcsolati hálójára tehát erőteljesen kiszélesedett, ami pályafutásának későbbi szakaszát különösen meghatározta.

A SZABADSÁGHARC BUKÁSA ÉS A PÁLYAVÁLASZTÁS „EREDMÉNYE”

A pályaválasztás kérdése a bujdosás ideje alatt, Gömörben jutott nyugvópontra. Részt vett a Szabadságharcban, Bem hadseregében, mint utászhadnagy, ezért az 1850-es évek elején ő is bujdosni kényszerült. Először apjához hasonlóan, Tiszaroffra ment, majd Gömörbe nevelőnek. Ez az időszak nem kedvezett a családi elképzelés megvalósításának, a külföldi mérnöki tanulmányokra nem volt már semmilyen lehetősége. Úgy, ahogy korosztályából többeknek, az új helyzetben új stratégiát kellett választania. A nevelőséget csak ideiglenes állapotnak tekintette. Az adott körülmények között –, amikor apja helyzete bizonytalanná vált, elveszítette korábbi befolyását a történésekre – visszatért tehát eredeti elképzeléséhez. Ebben új barátja Tompa Mihály költő, a bejei lelkész is erőteljesen támogatta.

„Lelkem napról napra jobban szomjazik, hogy végre sok hánykodás után is bármily szegény és alacsony kúnyhónak magam legyek ura, ne egyem más asztalánál a kenyeret. [...] Újra átfutottam lelkemben minden pályát, s mely a célt legközelebb és legkönnyebben elérhetőnek mutatja, a papság, gyermekkorom idillí ábrándja. Itt Gömörbe jó élhető papságok vannak s némi reményem van hogy két évi iskolába járás nélkül is magánkészülés után cenzúrázva egy kis pártfogollás mellett (mire itt számíthatok) sikerül egy ecclesiát kaphatnom.”⁷⁷

Magánúton – egy év alatt – letette a lelkészi vizsgát. A gömöri esperes, Terhes Sámuel pártfogolta, megjelenését Gömörben ahhoz a helyzethez hasonlította, mint amikor a Gondviselés görög tudósokat küldött Európába: „[...] az a bölcs Gondviselés e sok inség, zavar, szenvedés után kül-

⁷⁷ Szász Károly levele Szász Pólihoz, Beje, 1850. júl. 17. MTA Kézirattár, Ms 300/40.

dött Gömöri egy[ház] megyénkbe is egy ártatlan, tiszta életű, ideje felett érett Tudós ifjat⁷⁸ Terhes Sámuel mellett szolgált segédlelkészként Béjén, de végül mégsem a gömöri papságot választotta.

Neveltetése és tanulmányai, illetve a korszak viszonyai lehetővé tették, hogy volt iskolatársaihoz hasonlóan, szabadon váltogathassa a bölcész, a természettudományos, illetve a lelkészi képzettséget igénylő állásokat. Egy váratlan lehetőségnek engedve a nagykőrösi gimnáziumba pályázott, ahol Mentovich Ferenc és Jánosi Ferenc egyengették az útját. Döntésében több tényező is szerepet játszott: egyfelől így közelebb kerülhetett a fővároshoz, másfelől egy olyan tanári karba kerülhetett, amelynek tagjai az irodalom és a tudomány képviselői voltak. Magyar tanárnak hívták meg, de ő ezt a lehetőséget átadta Arany Jánosnak, és a matematika oktatást vállalta. Arany mellett, Mentovich-csal, Jánosi Ferencsel, Warga Jánossal, Kiss Lajossal, Ács Zsigmonddal tanított együtt. Tanári, azaz világi pályája hamarosan megszakadt, apja halála után vissza kellett térnie Erdélybe, hogy özvegy anyját és kiskorú testvéreit támogatni tudja. Ezt papként tudta megtenni, ezért elfogadta a kézdivásárhelyi eklézsia meghívását. Az 1860-as években, a Kiegyezés közeledtével a helyzete megváltozott, és fokozatosan beindult politikai, majd hivatalnoki karrierje is. Ekkor már nem hivatásban, irodalmi vagy mérnöki pályafutásban gondolkodott, hanem a „Szászok” sokoldalúságának, elért társadalmi presztízsének és a Deák párt igényeinek és támogatásának köszönhetően foglalt el különböző pozíciókat. A református egyházba pedig már a legmagasabb státuszban, püspökként került vissza.

EPILOGUS: MAGÁNÉLET ÉS PÁLYAFUTÁS

Ifj. Szász Károly Nagykőrösön nősült meg, unokatestvérét Szász Póli költőnt vette el, aki Iduna néven írt verseket. Felesége azonban 14 hónapi házasság után meghalt; ugyanabban az évben, 1853-ban veszítette el apját is. Ekkor elfogadta a kézdivásárhelyi eklézsia meghívását, innen a

⁷⁸ Terhes Sámuel levele Apostol Pál püspökhöz, Rimaszombat, 1851. júl. 2., Sárospataki Református Kollégium Levéltára, Egyházkerületi iratok, BLXX 33.040/351 Köszönöm Szatmári Juditnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásra.

kunszentmiklósiak hívták meg papjuknak. Kunszentmiklóson megismerkedett Bibó Antóniával, a halasi Bibó Károly kiskunkerületi kapitány lányával. 1858-ban kötöttek házasságot. Házasságukból hat gyermek (négy lány és két fiú) érte meg a felnőttkort. 1860 és 1862 között a Solti Református Egyházmegye esperesi tisztét viselte, majd 1863-ban a Szabadszállási Református Egyházközség választotta meg lelkipásztorának. 1865-ben a Deák párthoz csatlakozott, politikai szerepet vállalt és a fülöpszállási kerület országgyűlési képviselőjévé választották.

1867-ben Eötvös József – apjához hasonlóan – meghívta a minisztériumába, ő lett a „nem katolikus ügyek” intézője, majd Pest megyei tanfelügyelőként dolgozott. Trefort Ágost minisztersége idején ismét a minisztériumba került; hamarosan előléptették miniszteri osztálytanácsossá. Először a görögkeleti-szerb, protestáns és zsidó ügyekkel, majd az egyetemekkel és a reáliskolákkal foglalkozott. A középiskolai reform vitáiban aktívan részt vett, azok közé az oktatáspolitikusok közé tartozott, akik a természettudományok, a matematika és a modern nyelvek oktatásának fontossága mellett érveltek. 1884-ig töltött be különböző politikai, közigazgatási pozíciókat. 1884-ben, 56 éves korában megválasztották a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének. Az új pozíció felsőházi tagsággal is együtt járt. Püspökké választásában, jó szervezőképessége, közigazgatási tapasztalatai és nem utolsósorban társadalmi – politikai kapcsolatai, kapcsolati hálója játszottak döntő szerepet.

A korszakban elsősorban fordítói tevékenysége bizonyult fontosnak (többek között: angol, francia, német költők, Shakespeare, Molière, Verne, Victor Hugo, a Nibelung-ének, Dante), de megjelentek prédikációi is. Irodalmi munkásságában, az irodalmi életben nem alkotott maradandót. Írt drámákat, amelyek közül néhányat bemutattak a fővárosban, illetve Kolozsváron –, kiadták versesköteteit. Számos folyóiratnak volt állandó munkatársa, így többek között barátja Gyulai Pál *Budapesti Szemléjének*, sógora, Nagy Miklós lapjának, a *Vasárnapi Újságnak*. Foglalkozott irodalomkritikával, irodalomelmélettel, irodalomtörténettel, történelemmel, politikával, oktatásüggyel, irodalom- és tudományszervezéssel, teológiával, egyháztörténettel, vallásüggyel, egyházszerkezéssel.

Kinevezték egyetemi magántanárnak Budapesten, két évig adott elő a francia drámáról és az eposzokról. 1882-ben elnyerte a bölcsélet doktori címet. Az Akadémia levelező (1858), majd rendes tagja (1869), 1892–1895

között alelnöke volt. A Kisfaludy Társaság 1860-ban választotta tagjának, a Társaság alelnöki posztját 1900–1905 között ő töltötte be.

Felesége halála után, egészségi állapota megromlott, ezért 1903-ban lemondott püspöki tisztéről. Egyik lányánál, Vargha Gyuláné Szász Pólánál töltötte utolsó két évét; 1905-ben halt meg Budapesten.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BENKŐ Samu: Széchenyi szuverenitása. *Útunk*. 36(1981/38) 1981. szept. 18.
- DEÁK Farkas: *Gróf Teleki Domokos emlékezete*, Budapest, MTA Könyvkiadó-Hivatala, 1881
- KEMÉNY Zsigmond: idősb Szász Károly, in: u.ő: *Sorsok és vonzások. Portrék*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970
- KERTÉSZ József: *Hazajáró lelkek – nagyváradai képek*, Budapest, szerzői kiadás, 1929.
- KISS Géza – TURNOWSKY Sándor (s.a.rend.): *Szász Károly*. Bukarest, Állami Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1955.
- SMILES, Samuel: *Jellem*. ford. és a hazai viszonyokhoz alkalmazta Könyves Tóth Kálmán, Budapest, Légrády Testvérek, 1874
- SZÁSZ Károly: Emlékezés Salamon Ferenc ifjúságára, *Vasárnapi Újság*, 39(1892/42), 1892. okt. 16.
- SZÁSZ Károly: *Emlék-lapok. Életem eseményeiből 1829–184*), Kézirat. Arany János Közérdekű Muzeális Gyűjtemény, Nagykőrös, It.80.1.1.
- SZÁSZ Károly: *Napló*. 1849. júl. 7. OSZK Kézirattár Oct. Hung.1080.
- SZÁSZ Károly: Oskolákról, in: Kiss Géza – Turnowsky Sándor (s.a.rend.): *Szász Károly*. Állami Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bukarest, 1955.
- SZERZŐ NÉLK.: *Anyánk emlékére. Özvegy Szász Károlyné Münstermann Francziska 1806–1892*, Budapest, 1893
- VITA Zsigmond: Ifjabb Zeyk Miklós, a természettudós és humanista nevelő, in: u.ő.: *Az enyedi kobó*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986
- VITA Zsigmond: Szász Károly, a műszaki értelmiség nevelője, in: u.ő.: *Az enyedi kobó*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986.

ABSTRACT

Katalin Sárai Szabó: *Károly Szász's Career Choices. Upbringing and Socialization of Károly Szász: Member of the Middle Class and Bishop in the 19th Century*

We can consider the career of Károly Szász of Szemerja (1829–1905) a 19th-century success story because, in the course of his life, he held posts of high social prestige in clerical, political, literary and ecclesiastical fields. He was not a mere witness of junctures in the long 19th century – he was one of their active participants. However, by now he has fallen into oblivion, in his time he was one of the opinion leaders who – by virtue of their social standing – had considerable influence on the political, economic or cultural life of the country. Szász accomplished a successful career in various fields. That was due to several factors: historical and societal changes, his family background, the social environment, the intellectual milieu of the Calvinist College of Nagyenyed (today Aiud in Romania), and the social network of his juvenile years when he matured into an adult. This early period of his career is in the focus of this essay. It was in that period that young Károly Szász formulated his intellectual identity, came to know his strengths, sought to find his place in the world and select the career(s) that fitted his personality and ambitions the best.

Keywords: Bishop Károly Szász, Calvinist College of Aiud, socialization, education in the 19th Century, Hungarian Reformed Church in the 19th Century

REFORMÁTUS LELKÉSZI ÉS TANÍTÓI ÉLETRAJZOK A CSALÁDTÖRTÉNET TÜKRÉBEN

Szabó András

Divat lett családtörténettel foglalkozni. Mások idős korukban önéletrajzot írnak (így tett annak idején apám is¹), én a hatvanas éveim közepén elkezdtem felkutatni őseimet. Mivel felmenőim között elég sok református lelkész és tanár volt, szükségszerűen érintkezik ez a kutatás a 18–19. századi egyháztörténettel. Megkönnyítette az indulást, hogy apám és anyám négy nemzedékre visszamenő családfája megvolt az 1940-es évek elejéről, ezt akkor a zsidótörvények miatt kötelező volt összeállítani. Ez a régebbi genealógiai táblázat azonban – mint utóbb kiderült – néhány ponton téves adatokat is tartalmazott.

Hogyan lehet elindítani egy ilyen kutatást? Akár a számítógép képernyője előtt ülve is lehetséges, ugyanis a mormon egyház (hivatalos mai elnevezéssel: Utolsó Napi Szentek Jézus Krisztus Egyháza) 1960 után megállapodott a magyar (és többek között a szlovák) állammal az 1895 előtti egyházi anyakönyvek mikrofilmezéséről. A mikrofilmeket digitalizálták, s a www.familysearch.org oldalon regisztráció után szabadon elérhetőek és kutathatóak. A születési bejegyzések ráadásul már indexelve is vannak, noha a nem magyar anyanyelvű munkatársak a nevek átírásában rengeteg hibát vétettek. A magyar családok elég jelentős részének erdélyi és partiumi gyökerei vannak, viszont Románia annak idején nem egyezett bele az anyakönyvek fotózásába, sőt összeszedte az egyházközségek régi anyakönyveit, és levéltárakban helyezte el őket. Itt sem vagyunk azonban teljesen eszközök nélkül, az ottani kollégák ugyanis rengeteget segítettek nekem.² Ugyan-

¹ Szabó Andor: *Feltámadásaim. Egy református lelkész élettörténete a 20. században és az ezredfordulón*, 2. kiad., Budapest, Református Missziói Központ, 2007.

² Itt ragadom meg az alkalmat, hogy köszönetet mondjak az Erdélyi Genealógiai Társaságnak és elnökének, Kocs Jánosnak (Sepsiszentgyörgy), Tóth Leventének (Kolozsvár), Graur Ioannak (Szatmárnémeti), Zsigmond Attilának (Fugyi) és Emődi Andrásnak (Nagyvárad). Az általuk megszerzett adatokhoz értelemszerűen nem tudok in-

csak nagy hasznomra volt a Magyar Családtörténet-kutató Egyesület és annak adatbázisai,³ illetve számos kutató azok közül, akiket az interneten, részben a Facebook családtörténeti témájú csoportjaiban ismertem meg.⁴ Mivel eddig elsősorban 16–17. századi témákkal foglalkoztam, sok mindent meg kellett tanulnom erről a közelebbi korszakról, ugyanakkor nagy előnyt jelentett számomra a latin nyelvtudás és a kéziratolvasási gyakorlat.

Általam ismert felmenőim több mint kilencven százaléka református vallású, többségük tiszántúli, Szatmár és Bihar vármegyei kismemesi családból származik,⁵ ebbe a közegbe illeszkednek a lelkészek és a tanítók. Az ő sorsuk utáni kutatás közben fájóan hiányoztak egyházi archontológiai: ilyenek egyelőre csak a Dunántúli⁶ és a Tiszáninneni Egyházkerület területéről születtek,⁷ a Tiszántúlról még nem. Jelzem, hogy szüleim és nagyszüleim generációjáról nem fogok beszélni, mert ők még nagyon közel vannak.

Kezdjük a sort tehát Szabó úkapámmal és szüleivel. Szabó Józsefet 1820. október 23-án tartották keresztvíz alá a Szatmár vármegyei Zsarolyán község református templomában.⁸ Apja, nemes Szabó János nem helybeli volt, egyelőre nem sikerült kideríteni, hogy honnan érkezett (talán Mátészalkáról). 1819. április 29-én vette feleségül a zsarolyáni kismemes családból származó Cséke Ágneszt (1801–1833).⁹ Józsefen kívül még három fiuk született: Sándor (1824), Ferenc (1826) és Mihály (1831). Az édes-

---

ternetes linket társítani, csak megnevezem azt a romániai helységet, amelynek az anyakönyvét használtam.

³ <https://macse.hu/society/kezdolap.php> (Letöltés: 2021. március 6.)

⁴ Kiemelt köszönet jár Szabó Elődnek, Csereoka (Rápolti) Erzsébetnek, Fodor Lászlónak és Skoumal Krisztiánnak.

⁵ Kósa László: *A nemesi tradíciók kódképe – Kismemesek a rendiség utolsó évtizedeiben*, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_nemesi_tradiciok_kodkepe_kismemesek_a_rendiseg_utolso_evtizedeiben/ (Letöltés: 2021. március 6.)

⁶ Köblös József – Kránitz Zsolt (szerk.): *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai, I. 1526–1760*, Pápa, Református Gyűjtemények, 2009.

⁷ Ugrai János: *A Tiszáninneni Református Egyházkerület lelkészei a kezdetektől a millenniumig. Adattár*, 3. bőv. és jav. kiad., Sárospatak – Tiszaújváros, 2017. <https://patakarchiv.hu/portal/download/a-tiszáninneni-reformatus-egyhazi-kerulet-lelkeszei-a-kezdetektol-a-millenniumig/> (Letöltés: 2021. március 6.)

⁸ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:VJR7-XPN?from=lynx1UIV8&treeref=GQ8D-3B8> (Letöltés: 2021. március 6.)

⁹ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9CYR-D> (Letöltés: 2021. március 6.)

anya József tizenhárom éves korában, fiatalon elhunyt (1833. június 29., temetés június 30-án).¹⁰ Nem sokkal később Szabó János újra megnősült, 1834. április 23-án Zsarolyánban feleségül vette a rápolti kismemesi famíliából származó Gersenyi Sárát (1801–1872).¹¹ Ebből a házasságból Józsefnek még egy féltestvére, Zsigmond született (1835). Egyelőre nem világos, hogy hol végezte József az alsóbb iskoláit, csak az biztos, hogy 1842 és 1848 között a Debreceni Református Kollégium diákja volt, s teológiai, jogi és filozófiai tárgyakat hallgatott.¹² Tanulmányai közben meghalt édesapja Vetés községben (ma Románia), ahová a család időközben átköltözött,¹³ mostohaanyja ezután nem ment újra férjhez.

Szabó József Debrecen után újra eltűnik a szemünk elől, feltehetően rektorként és/vagy segédlelkészként kezdte a pályáját, majd 1858-tól a Bihar vármegyei, Sebes-Körös völgyében fekvő Magyarkakucs (Nagykakucs) község református lelkésze lett. Még ugyanezen év december 6-án vette feleségül Biharszentjánoson a helybéli lelképásztor Nagy János, és felesége, Molnár Mária leányát, Ágnest.¹⁴ Az ifjú asszony azonban tragikusan fiatalon elhunyt, 1859. február 15-én temették el Magyarkakucson.¹⁵ A következő esztendőben ükapám újra megnősült, felesége a helybéli rektor, Dávid Miklós lánya, Dávid Zsuzsanna Ida lett, házasságkötésük 1860. április 9-én volt.¹⁶ Négy fiuk született, akik közül csak a dédapám, K. Szabó József (1861–1917) érte meg a felnőtt kort. Ükapámat 1861-ben az ugyanazon tájegységhez tartozó Pósalaka község lelkészének vá-

¹⁰ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9CBC-Z> (Letöltés: 2021. március 6.)

¹¹ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9CY2-D> (Letöltés: 2021. március 6.)

¹² Szabadi István (szerk.): *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I. A kollégiumi levéltár repertórium. Diáknévsor 1588–1792. Iskolán kívül lakók névsora*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2013, 1466–1467.

¹³ Vetési református temetési anyakönyv, 1844. december 3/5. Érdekes módon itt a státusa a feljegyző szerint nem nemes, hanem adózó – ez is jelzi, hogy a földbirtok nélküli armális nemesség rangja mennyire bizonytalan lábakon állt. Elettudója paraszti volt, társadalmi státusát a sorozatos nemességigazolási eljárásokban újra meg újra bizonyítania kellett.

¹⁴ Nagy Ágnes 1837. október 9-én keresztelték Biharszentjánoson. Ezt és az esküvőt lásd a helyi református keresztelési és házassági anyakönyvben.

¹⁵ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (ezentúl: TIREL) I. 8. d. 23. – Köszönet Szabadi Istvánnak és a levéltár munkatársainak a segítségükért.

¹⁶ Magyarkakuci református házassági anyakönyv.

lasztották meg, itt élt haláláig. A halotti anyakönyv adatai szerint 1876. szeptember 2-án hunyt el agyvérzésben, két nap múlva temette a helybeli rektor, Gyöngyösi Mihály, illetve három környékbeli lelkész, Varga István Mezőtelkiből, Bíró János Örvéndről és Makkai Károly Élesdről.¹⁷

Mielőtt tovább lépnék a dédapámra, érdemes megállni az ükapám apósánál Dávid Miklósnál, akinek sorsa a tipikus falusi református tanítóé volt. 1809. március 15-én született a Szatmár vármegyei Matolcson (ma Tunyogmatolcs része). Két nap múlva keresztelték, szülei Dávid István és Lengyel Erzsébet nem voltak nemesek.¹⁸ Iskolai tanulmányait Tiszafüreden kezdte. 1829/1830-ban tógátus diák a Debreceni Református Kollégiumban.¹⁹ 1829. február 17-én praeproceptor ment Karcagra, 1830. március 22-én Milotára, 1830. október 18-án, Tiszafüredre, 1831. április 14-én Csengerbe.²⁰ Tanító Szamosangyaloson 1833–1834, Szamosbecsen 1835–1836, Kocsordon 1837–1838, Vetésen 1840–1843 (itt a vizitáció azt írja róla, hogy a magaviselete kifogásolt, szorgalma gyenge), Cégénydányádon 1843–1848, Csengerbagoson 1848–1851.²¹ Megyét váltva a bihari Köröstárkányban 1855–1858, Magyarakacucson 1859–1860, Magyarremetén 1862–1864.²² Ezután abbahagyta a munkát és 1864-től veje, Szabó József lelkész parókiáján élt Pósalakán. Agyvérzésben hunyt el 1866. szeptember 8-án, Márton Miklós mezőtelegdi lelkész temette el szeptember 11-én.²³ Feltűnő ez a sok helyváltogatás, amelyet nem is lehetett folyamatosan követni, bizonyos esztendőök hiányoznak, így például az az 1832-es év is, amikor feleségül vehette a kishű Dombi Annát, gyerekei anyját.

Az állandóan költöző falusi rektor alakját később Móricz Zsigmond örökítette meg a *Kend a pap* című egyfelvonásos darabjában. Az író jól ismerte a közeget lelkészlánya édesanyján, és annak családján keresztül, s ebben a művében kivételesen a humoros oldaláról igyekezett azt bemu-

¹⁷ Református halotti anyakönyv, Pósalaka; TtREL I. 8. d. 24. pp. 6–7.

¹⁸ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9CVL-4?i=37&cc=1858355&cat=187472&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AVFRL-GW2> (Letöltés: 2021. március 9.)

¹⁹ Szabadi: *Intézménytörténeti*, 1068, 1074, 1234.

²⁰ TtREL II. I. f. 4.

²¹ Kiss Kálmán: *A Szatmári Református Egyházmegye története*, Kecskemét, Szerző, 1878, 361, 424, 443, 569, 731, 899.

²² *A Tiszántúli Reformált Egyházkerület statisztikai állapotának kimutatása*, Debrecen, 1858, 1859, 1862, 1864. – Köszönöm Oláh Róbertnek, hogy segített az adatok kinyerésében.

²³ Pósalakai református halotti anyakönyv.

taní. A tanító a vígjátékban arról panaszkodik, hogy a felesége el akarja hagyni:²⁴

„Negyven esztendei házasság után! Most mikor már végignyomorogtuk fél Magyarországot. Laktunk ötven faluban, neveltünk tíz gyereket. És mikor már megkaptam az államsegélyt! [...] Az a csendes, jó asszony, akivel so-hase veszekedtünk, aki mindig hallgatott, egy szót se szólott, ha már megint hurcolkodni kellett. [...] Szegény, áldott feleségem sose panaszkodott, túrt, dolgozott, sírt, szoptatott, koplalt, mint egy magyar tanítónénak kell...

A tanítóné meg visszájára fordítja a férje panaszát:

„Jaj, édes tiszteletes uram, de nagy az én bánatom! Jaj, de fáj az én szívem! ... Hogy az én uram így megváltozott! Nem az már, aki volt! Azelőtt minden esztendőben költöztünk! Itt meg már három esztendeje heverünk, és még most sem akar tovább menni! ... Hát én nem bánom! Tudom én úgyis, honnan fúj a szél! Nagyon megszerette a falut a tanító úr! De aki angyala van, nem azért mostam negyven esztendeig az uramra, hogy most elcsavarják a fejét. ... Könnyű belebotlani egy ilyen szép, tiszta öreg emberbe. De ha én elhagyom, majd meglátom, akkor is utánaszalad-e a botoskisasszony!”

Dávid Miklós tanító úrtól térjünk most vissza unokájához, K. Szabó József dédapámhoz (1861–1917). A „K.” előtag családi legenda szerint a „Költő” rövidítése lenne, mivel ő és Károly fia (a nagyapám) is amatőr verselők voltak. Az is lehetséges azonban, hogy az eredeti, de már feledésbe merült nemesi előnév rejtőzik mögötte, esetleg egy ragadványnév, hogy a sokféle Szabó között meg lehessen különböztetni.²⁵ 1861. június 22-én született Pósalakán, ugyanott június 30-án keresztelte meg Márton Mihály mezőtelegdi református lelkész.²⁶ Ő is a lelkészi pályát választotta, s a lelkészi törzslapoknak köszönhetően állomáshelyei már hiánytalanul megvannak: segédlelkész Kisjenőn 1884. április 24. – 1884. július 20.;

²⁴ Móricz Zsigmond: *Kend a pap*, VII. jelenet (1911) <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=321> (Letöltés: 2021. március 10.)

²⁵ Az ilyen gyakori családnevek nagyon megnehezítik a kutatást is. Pályakezdő koromban bennem is felmerült, hogy K. Szabó néven kellene publikálnom, de mivel az irodalomtudósi szakmában már volt Kulcsár Szabó, végül ezt az ötletet elvettem.

²⁶ Pósalakai református keresztelési anyakönyv.

Pusztajlakon 1884. október 20. – 1886. június 17.; Bályokon 1886. június 19. – 1887. július 1.; Gálospetrin 1887. július 1. – 1889. április 20. Lelkész Vedresábrányban 1889. április 24-től haláláig.²⁷ A 1889. július 18-án Bályokon vette feleségül Törös Etelkát (sz. 1872), egy környékbeli molnár (legidősebb Törös Károly, sz. 1835) és Bod Róza (sz. 1848) lányát.²⁸ Négy fiuk és két lányuk született, egyetlen családi fénykép maradt róluk az 1900-as évek elejéről.

K. Szabó József református lelkész, felesége, Törös Etelka, egy ismeretlen nőrokon és a gyerekek.

Dédapám, nagy fekete szakállal (még a 19. század papi divatja) és sáros csizmában ül a kép jobb oldalán,²⁹ éles ellentétben rendezett ruhájú feleségével. Évente egyszer ment borbélyhoz, amikor megjelent Debrecenben az egyházkerületi közgyűlésen. A Törös-rokonság megint messze

²⁷ TtREL I. 1. i.

²⁸ Református házassági anyakönyv, Bályok.

²⁹ Móricz Zsigmond idézett 1911-es egyfelvonásosában a papné rákényszeríti a férjét, hogy vágja le a szakállát és tisztítsa meg a zakóját.

vezet, dédanyám öccse, id. Törös Károly (1879–1944), neves debreceni pedagógus lett,³⁰ lánya Olga, olimpiai bronzérmes.³¹ De maradjunk inkább a Bod vonalnál, amely visszavezet minket a 18. századba.

A kisnemes Bod család két szomszédos székelyföldi településről, Kézdiabísról és Felsőcernátonról kapta az előnevét. Leghíresebb tagja felsőcernátoni Bod Péter (1712–1769) református lelkész, irodalomtörténész, egyháztörténész, történész, író, akit – közismertsége miatt – nem kell külön bemutatnom. Rokona és fiatalabb kortársa, kézdiabisi Bod Zsigmond még a Székelyföldön született 1727-ben, de már a Debreceni Református Kollégiumba iratkozott be 1751. április 23-án.³² Később rektor Makón (1758–1760), majd prédikátor Nagylétán (1763. június 7-től haláláig).³³ A nagylétai református anyakönyv így emlékezett meg az elhunytáról és temetéséről:

„[1797] die 20. Martii reggeli 6 és 7 óra között, tiszteletes tudós Bod Zsigmond uram, a nagylétai ref. ekkleziának 34 esztendőig volt hűséges, szorgalmatos és nagy buzgóságú lelkipásztora kimúlt e világból életének 70. esztendejében. Lett nagy számmal egybesereglett emberek által igen tisztességes eltakarítatása március 22. napján, két tanítással. Az egyiket mondotta felette tiszteletes Szántó János úr, az venerabilis érmellyéki traktusnak hitese nótáriusa, és azon időben az érsemjéni ref. ekkleziának lelkipásztora, textusa volt Zsoltárok LXXI, 17–18. A másik tanítást mondotta felette tiszteletes Vernyika János úr, az álmosdi ref. Ekkleziának lelkipásztora, textusa volt Zsoltárok CXVIII, 17. Nyugodjanak a megholtak békességben áldott hamvai.”³⁴

³⁰ Gyászjelentése szerint nyugalmazott népiskolai felügyelő, református igazgató tanító, presbíter, az Országos Református Tanáregyesület elnöke, a homokkert református egyházrész gondnoka: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/567145#> (Letöltés: 2021. március 11.)

³¹ https://hu.wikipedia.org/wiki/T%C3%B6r%C3%B6s_Olga (Letöltés: 2021. március 11.)

³² Szabadi: *Intézménytörténeti*, 452, 647.

³³ A Bod család magyarországi ágának leszármazását Bod Zsigmondtól máig (többek között Bod Péter Ákosig) lásd: EMÓDI János: *Bihar megye nemes családjai*, I. kötet A–B, Nagyvárad, Varadinum Script, 2015, 89–90, Bod család, I–II. tábla.

³⁴ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9CVQ-Y> (Letöltés: 2021. március 11.)

Zsigmond utóda a nagylétai lelkészségben fia, Bod Péter lett. Őt 1764. augusztus 16-án tartották keresztvíz alá Nagylétán.³⁵ 1782. április 25-én iratkozott be a Debreceni Református Kollégiumba. 1792-ben Mezőtúron volt rektor, majd külföldi tanulmányútra ment:³⁶ 1794. augusztus 26-án iratkozott be az utrechti egyetemre,³⁷ 1795. március 6-án a jénaira.³⁸ Hazatérve Ottományban, majd 1797. május 1-től apja utódként lelkész Nagylétán (haláláig). 1798. május 3-án vette feleségül Sárrétudvariban Gerendási Klárát, a frissen elhunyt ottani lelkész, Gerendási Gáspár és felesége, Cseke Erzsébet (1738–1810) lányát.³⁹ Gyerekeik közül József tudta követni apja és két nagyapja foglalkozását. Bod Péter viszonylag fiatalon, 1819. április 8-án hunyt el, a nagylétai temetési anyakönyv a következő szavakkal parentálta: „Tiszteletes Bod Péter úr, a nagylétai reform. Ekk-lézsia hűséges és buzgó lelkipásztora, kinek szorgalmatos igyekezetéből s buzdításából épült ez a parókiális ház, ez az új szent templom, megholt rothasztó hideglelésbe, mint az érmellyéki venerábilis traktus assessora, életének 54. esztendejében.”⁴⁰

Apósa, Gerendási Gáspár nemesi családból született 1730. december 4-én a Kolozs vármegyei Magyarzsomboron.⁴¹ 1747. május 13-án írta be a nevét a mezőtúri református gimnázium nagyobb diákjainak névsorába, itt 1748. május 31-én az iskola seniora volt.⁴² 1748. október 4-én iratkozott be a Debreceni Református Kollégiumba.⁴³ 1756. január 18-án nádudvari iskolamesterként nősült. Papi pályáját Szabolcs községben kezdte, 1761 és 1765 között Tiszalökön lelkész, majd Hosszúpályiban (1776. áp-

³⁵ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9CV4-T?personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AVF51-68W> (Letöltés: 2021. március 11.)

³⁶ Szabadi: *Intézménytörténeti*, 647.

³⁷ Bozzay Réka – Ladányi Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Budapest, ELTE Levéltára, 2007, 168.

³⁸ Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*, Budapest, ELTE Levéltára, 2001, 328.

³⁹ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9877-M?i=181&cc=1858355&cat=167892> (Letöltés: 2021. március 11.)

⁴⁰ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9CVF-1?i=353&cc=1858355> (Letöltés: 2021. március 11.)

⁴¹ Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*, XI. kötet, Budapest, Grill, 1932, 338.

⁴² Faragó Bálint (szerk.): *Az államilag segélyezett Mezőtúri Ev. Ref. Főgymnasium értesítője az 1894–95. iskolai évről*, Mezőtúr, Gyikó, 1895, 27.

⁴³ Szabadi: *Intézménytörténeti*, 445, 446.

rilis 18-tól), Püspökladányban (1778. április 28-tól.) és Sárrétudvariban. Összesen 41 évet szolgált lelképásztorként, a sárrétudvari anyakönyv részletes leírást ad az életéről és a temetéséről. Leendő veje, Bod Péter nagylétai lelkész és annak testvére Bod János bárándi prédikátor temette 1798. május elsején.⁴⁴ Lányain keresztül több tiszántúli értelmiségi család őse lett.

Felesége, Cseke Erzsébet ismert szoboszlói családok leszármazottja volt: a Csekék 1690. október 8-án szereztek nemességet Lipót császártól, amelyet Szabolcs vármegye hirdetett ki.⁴⁵ Egyikük, Cseke István 1698-ban a mezőváros bírói tisztét is viselte.⁴⁶ Édesanyjának, Éles Annának felmenője volt az a szentmiklósi Éles Márton, aki 1606-ban címeres nemeslevelet nyert Bocskai Istvántól, mint Halasi Fekete Péter alatt szolgáló hajdú.⁴⁷

Visszatérve a Bod családhoz (a könnyebb áttekinthetőség kedvéért a tanulmány végén egy egyszerűsített családfát is bemutatok): Bod Péter és Gerendási Klára fia Bod József 1799. június 20-án született Nagylétán, egy hét múlva, 27-én keresztelte meg Szilágyi István vértesi prédikátor.⁴⁸ 1816. szeptember 21-én írták be a nevét be a Debreceni Református Kollégium nagyobb diákjai közé.⁴⁹ 1821 és 1824 között tanító volt Ottományban, majd ugyanott prédikatori állást foglalt el 1825–1826-ban. 1825. október 24-én vette feleségül a tizenhét esztendő Kováts Erzsébetet Ottományban.⁵⁰ 1827. augusztus 17-én állította ki az egyházkerület az Értarcsára szóló kirendelő levelét, ez szerencsés módon meg is maradt a debreceni Nagykönyvtárban.⁵¹

⁴⁴ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-98QP-Y> (Letöltés: 2021. március 15.) – Olyan életrajzi mozzanatokat is tartalmaz az anyakönyv, amelyeket – szabolcsi és tiszalöki anyakönyv híján – máshonnan nem tudnánk.

⁴⁵ Herpay Gábor: *Nemes családok Hajdúvármegyében*, Debrecen, 1926, 120–121.

⁴⁶ Balogh István: *Katonai tábornok a mezővárosig. (Böszörmény, Hadbáz, Nánás és Szoboszló magisztrátusi jegyzőkönyvei 1711-ig)*, Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1999, 195.

⁴⁷ Herpay, *Nemes családok*, 132.

⁴⁸ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9CV7-V?personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AVF5B-71H> (Letöltés: 2021. március 18.)

⁴⁹ Szabadi: *Intézménytörténeti*, 982.

⁵⁰ Református házassági anyakönyv, Ottomány.

⁵¹ Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, kéziratár, R 2170. (köszönettel tartozom Oláh Róbertnek a fényképmásolat megküldéséért).

Mi, a' kiket az Isteni kegyelmes gondviselés, ebbenn a' Hazábann, a' Helvétziai Vallástételt követő, Tiszánn túl lévő Ekklé'siák igazgatására előállítani méltóztatott, magunk előtt tartván, mind a' Szent Apostoloknak parantsolatját és példáját, mind pedig az első Keresztyén Ekklé'sia rendtartását, es ezekenn épült Canonainkat; minthogy Hivatalos és Rendelt Prédikátoroknak, vagy Egyházi Tanítóknak, helyesen és törvényesen tsak azokat esmérjük, a' kik valamely Ekklé'sia által annak rendi szerint meghívattatván, azután a' Vidékbéli Conzisztoriumaink által megvígáltatván, es a' Szent szolgálatra kibotsáttatván, általunk újra mind Erköltsökre, mind Tudományokra nézve szorosann megvígáltatnak, es köz megedjezésünkbl alkalmasoknak találtatván, mind meghívattatások, mind kibotsáttatások, kezünknek reájok való vetése által megerősítetik, es Hivataljoknak törvényesen leendő folytatására felszenteltetek;

Ehez képest, minekutánna Tiszteletes *Bod József* Atyánkfia, az *Er-Meltyéki* Egyházi Vidékünk Esperestje es Conzisztoriuma megedjezésével, az *Er-Tarjai* Ekklé'sia Elöljárói által Prédikátornak meghívódott; de az abbann teendő Szent szolgálatokra, tsak időközleg való engedelmet nyerhetett, kötelessége szerint, ennek a' Szuperintendentziának mai naponn tartódott Conzisztoriuma előtt, megvígáltatás végett megjelenvén, kérte tőlünk illendőképenn, Szent Hivataljábann leendő megerősítődését;

Mi ezen törvényes kérésének, helyet adván, minthogy életéről es erköltséről, *Szembetűnő* Bizonyság Levelet tudott mutatni; a' Helvétziai Vallástétel szerint való Keresztyén Tudománybann szerzett előmenetele pedig *Egyrebeljelenvaló* ezenkívül, az Ekklé'sia Historiájábann *első Császárnak* Sidó nyelvben, *Ugyan oly* nyánnak a' Görög nyelvben a' per hasonlónak találtatott; feljebb említett Tiszteletes *Bod József* Atyánkfiának meghívattatását es kibotsáttatását megerősítvén, hatalmat adunk, valamint az Isten Beszédének hirdetésére, es a' Szent Sákramentomoknak kiszolgáltatására; úgy az Egyházi Tanítókat illető egyéb Szent szolgálatoknak gyakorlására; es ezeknek Jelélül, az Apostoloktól reánk szállott Szent szokás szerint, kezeinket fejére vetettük, az Úrnak kegyelmébe ajánlottuk, Társaságunkba bévettük, az Úr Jézus Hivatalos es rendelt szolgájának esmérjük, másoktól is annak esmértetni es tartatni kívánjuk; mind addig, míg magát vagy Tudományja, vagy élete es tselekedete által, erre a' Szent Hivatalra méltatlanná nem tejséni.

Kiadtuk ezeknek bizonyos vóltáról, ezt a' nevünk aláírásával, es Ekklé'siáink Petségével megerősített Levelünket *Debreczenben* a' Tiszánn túl lévő, Helvétziai Vallástételt követő Ekklé'siáknak *Augustus Hód* Napján 1827 Esztendőbenn tartódott Conzisztoriumábann,

a' Helvétziai Vallástétel tartó Ekklé'siáknak Tiszánn túl lévő Gyülekezetebl es perintendens Dudai Eszias. mk.

Riadta Nagy István m. b.
Generális Notarius

Értarcán 1830 első feléig maradt, majd Bályokon foglalt el lelkészi állást, ahol 1875 őszén bekövetkezett haláláig szolgált.⁵² Lánya, Bod Róza ükanyám 1848. január 23-án született, s a következő napon meg is keresztelték.⁵³ 1866. július 16-án ment feleségül ükapámhoz, Törös Károly molnárhoz,⁵⁴ s itt vissza is értünk oda, ahonnan erre a kitérőre elindultunk.

Jelen pillanatban ennyit tudok azokról az apai ági felmenőimről, akik református lelkészek és tanítók voltak. Az anyai ágon kevesebb ilyen őst tudok felmutatni, itt is nagyrészt szatmári kisnemesek vannak: a Nyírmeggyesen élő nádudvari Feketék, a Gebén (Nyírkátán) élő Kisek, valamint a Kállai Nagyok és Borosok Óvárriból. Fekete István dédapám (1848–1915) egyik dédapja, a földbirtokkal is rendelkező nemes Kellesi István (1760–1815) Gebén 1784. május 18-án vette feleségül Molnár Zsuzsannát (1764–1836), zsérci Molnár Péter vajai református lelkész, szabolcsi esperes lányát.⁵⁵ A család a Borsod megyei Bükkzsércről kapta nemesi előnevét, de a története egyelőre számomra ismeretlen, annyi biztos, hogy már a 18. században két református prédikátor volt közöttük. Molnár Péter 1747. december 18-án iratkozott be a Sárospataki Református Kollégiumba.⁵⁶ 1758-tól 1784-ig Nyírbogáton, 1784 és 1801 között Vaján volt lelkész. 1773-tól szabolcsi esperesi tisztséget viselt 1786-ig.⁵⁷ Sajnos a vajai anyakönyv romlott és hiányos állapota miatt nagyon keveset sikerült kideríteni róla, halála időpontja bizonytalan, feleségének neve sem ismert.

A másik zsérci Molnár életkora szerint akár Péter apja vagy a nagybátyja is lehet, azonban ezidáig nem sikerült ilyen közvetlen módon összekötni őket. Zsérci Molnár Györgyöt két helyen említi Ugrai János archontológiája.⁵⁸ viszont egyéb források, de főként az anyakönyvek be-

⁵² <https://www.familysearch.org/tree/person/details/GQ8T-722> (Letöltés: 2021. március 18.); Emódi: *Bihar megye*, 89–90.

⁵³ Református keresztelési anyakönyv, Bályok.

⁵⁴ Református házassági anyakönyv, Bályok.

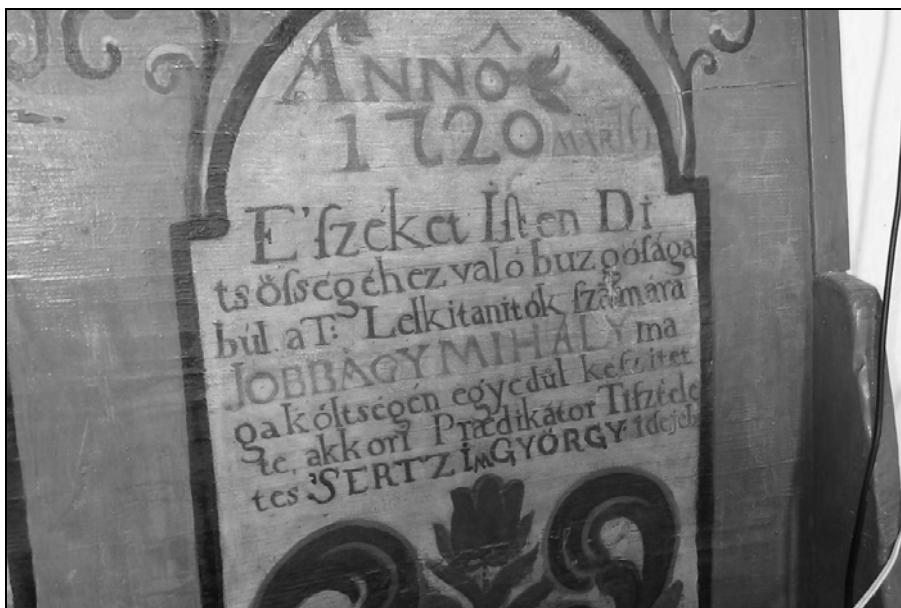
⁵⁵ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-MP96-BP> (Letöltés: 2021. március 18.)

⁵⁶ Hörcsik Richárd: *A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777*, Sárospatak, Református Kollégium, 1998, 265.

⁵⁷ Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3. jav. és bőv. kiad., szerk. Ladányi Sándor, Budapest, Református Zsinati Sajtóosztály, 1977, 565. (Tévesem nyírmadai lelkészként is említi.)

⁵⁸ Ugrai: *A Tiszáninenni*, 177, 259.

vonásával szinte a teljes életpályáját fel lehet rajzolni. 1707. június 23-án iratkozott be a Sárospataki Református Kollégiumba, az anyakönyvben a beiratkozás tényén túl bőséges életrajzi adatok olvashatók róla.⁵⁹ 1712-ben peregrinálni indult, április 24-én már Franekerben volt, majd a következő esztendőben Utrechtben.⁶⁰ Hazatérve 1718-ig Alsószuhán, 1718 és 1726 között Tornalján, 1726 és 1738 között Bánhorváton (Bánhorvátiban), 1738 és 1752 között (Belső-) Bócsön volt lelkész. 1737-ben feleségül vette Miskolczi Zsuzsannát, de ez egy második házasság lehetett, amelyből már nem született gyerek.⁶¹ A bánhorváti műemlék templomban egy 1729-es festett papi szék őrzi mindmáig a nevét. 1757. szeptember 6-án hunyt el a sárospataki anyakönyv feljegyzése szerint.

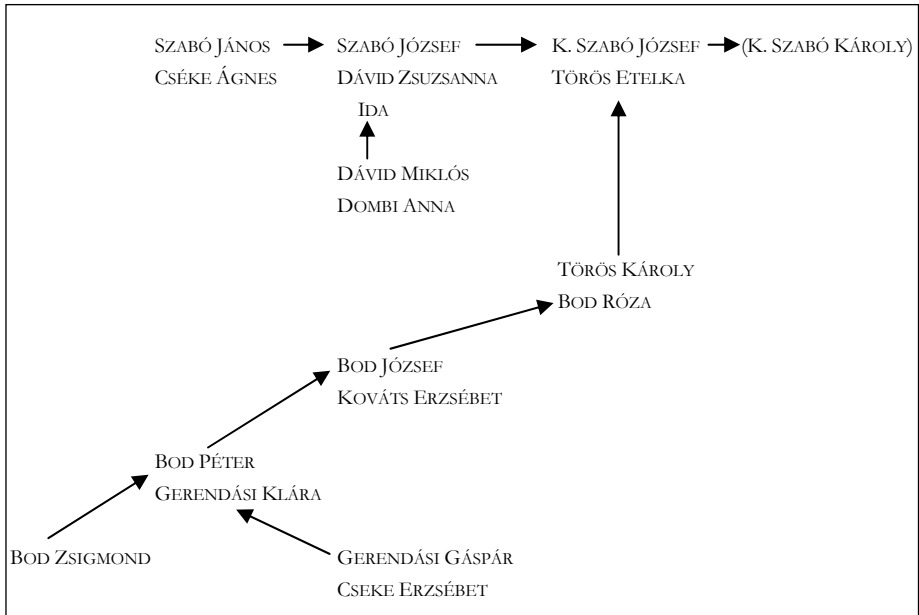
*Lelkészi szék zservi Molnár György nevével
a bánhorváti református templomban.⁶²*

⁵⁹ Hörcsik: *A Sárospataki*, 211.

⁶⁰ Bozzay–Ladányi: *Magyarország*, 92, 142.

⁶¹ Ha volt gyereke, akkor az ismeretlen első feleségtől, s az anyakönyvek előtti években születtek.

⁶² Köszönettel tartozom Simon Zoltán régésznek, aki felhívta a figyelmemet a szövegre, és elküldte a fotóját.

A tanulmányban említett családtagok leszármazása

Szubjektív egyháztörténeti kalandozásom végén megpróbálok néhány tanulságot is megfogalmazni. Amit láttunk, az a tiszántúli és északkelet-magyarországi kismemesség és a református lelkészi (tanítói) réteg szoros összefonódása a 18–19. században, amely mindenképpen megérdemli a további vizsgálódásokat. Nincsenek a felsoroltak között igazán kiemelkedő személyiségek, ők voltak az egyszerű falusi papok, s csak néhányan jutottak el közülük külföldi egyetemre. Ez a kutatás is felhívja ugyanakkor a figyelmet a református anyakönyvek hatalmas forrásértékére: egyháztörténeti feljegyzések, lelkészlisták, klenódiumok, papi jövedelmek rögzítései olvashatók bennük. Van olyan, amelyik napra pontosan jelzi az egyes prédikátorok hivatalba lépését, a bejegyzések XY nagytiszteletű úr prédikátorsága alatt születnek meg. De ezernyi más jellegű szöveg is látható bennük: természeti katasztrófák, bűnesetek, történelmi események és így tovább. Érdeemes lesz majd ezeket kiaknázni, s ami az egyházra, a lelkészekre és tanítókra vonatkozik, beépíteni a már meglevő, és a jövőben készülő papi archontológiákba, kézikönyvekbe.

Egy ilyen családnál, amibe én is beleszülettem, a családfakutatás nem csak magánügy. Amint ismét lehetővé válik a levéltári kutatás,⁶³ további részletekkel lehet majd kiegészíteni az itt felvázolt képet.

IRODALOM

- BALOGH István: *Katonai tábortól a mezővárosig. (Böszörmény, Hadbáz, Nánás és Szoboszló magisztrátusi jegyzőkönyvei 1711-ig)*, Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1999.
- BOZZAY Réka – LADÁNYI Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Budapest, ELTE Levéltára, 2007.
- EMÓDI János: *Bihar megye nemes családjai*, I. kötet A–B, Nagyvárad, Varadinum Script, 2015.
- FARAGÓ Bálint (szerk.): *Az államilag segélyezett Mezőtúri Ev. Ref. Főgymnasium értesítője az 1894–95. iskolai évről*, Mezőtúr, Gyikó, 1895.
- KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*, XI. kötet, Budapest, Grill, 1932.
- HERPAY Gábor: *Nemes családok Hajdúvármegyében*, Debrecen, 1926.
- HÖRCSIK Richárd: *A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777*, Sárospatak, Református Kollégium, 1998.
- KISS Kálmán: *A Szatmári Református Egyházmege története*, Kecskemét, Szerző, 1878.
- KÖBLÖS József – KRÁNTZ Zsolt (szerk.): *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai*, I. 1526–1760, Pápa, Református Gyűjtemények, 2009.
- SZABADI István (szerk.): *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I. A kollégiumi levéltár repertórium. Diáknévsor 1588–1792. Iskolán kívül lakók névsora*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2013.
- SZABÓ Andor: *Feltámadásaim. Egy református lelkész élettörténete a 20. században és az ezredfordulón*, 2. kiad., Budapest, Református Missziói Központ, 2007.
- SZÖGI László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*, Budapest, ELTE Levéltára, 2001.
- A Tiszántúli Reformált Egyházkerület statisztikai állapotának kimutatása*, Debrecen, 1858, 1859, 1862, 1864.
- ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3. jav. és bőv. kiad., szerk. Ladányi Sándor, Budapest, Református Zsinati Sajtóosztály, 1977.

⁶³ Lezárások között, 2021 márciusában, a koronavírus-járvány harmadik hullámának emelkedő szakaszában írom ezeket a sorokat.

INTERNETES FORRÁSOK

- <https://www.familysearch.org> (anyakönyvmásolatok, dokumentumok és családfák)
- KÓSA László: *A nemesi tradíciók ködképe – Kisnemesek a rendiség utolsó évtizedeiben*, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_nemesi_tradiciok_kodkepe_kisnemesek_a_rendiseg_utoolso_evtizedeiben/ (Letöltés: 2021. március 6.)
- MÓRICZ Zsigmond: *Kend a pap*, (1911) <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=321> (Letöltés: 2021. március 10.)
- TÖRÖS Károly, id., gyászjelentése (1944) <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/567145#> (Letöltés: 2021. március 11.)
- UGRAI János: *A Tiszáninneni Református Egyházkerület lelkészei a kezdetektől a millenniumig. Adattár*, 3. bőv. és jav. kiad., Sárospatak – Tiszaújváros, 2017. <https://patakarchiv.hu/portal/download/a-tiszaninneni-reformatus-egyhazkerulet-lelkeszei-a-kezdetektol-a-millenniumig/> (Letöltés: 2021. március 6.)

KÉZIRATOS FORRÁSOK

- Romániai levéltárakban (Szatmárnémetiben, Nagyváradon) őrzött református anyakönyvek: Vetés, Biharszentjános, Magyarkakucs, Pósalaka, Bályok, Ottomány.
- Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára I. 8. d. 23; I. 8. d. 24. pp. 6–7; II. I. f. 4; I. 1. i.
- Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, kéziratár, R 2170. Bod József concessája, kirendelő levele.

ABSTRACT

András Szabó: *Calvinist Pastors and Teachers' Life in the Light of Family and Church History*

In the present situation of „walled-in” months, I began to intensify the research of my roots. In other words, the history of my principally ecclesiastical family. Among the male- and female- line descendants there are several Calvinist pastors and teachers. They lived and served mostly in the counties of Szatmár and Bihar. Unfortunately, these areas – partly belonging to Romania now – lack archontologies, the existence of which

could have helped a lot. Nevertheless, the www.familysearch.org. (an online basis of The Mormon Church) and the MACSE (The Hungarian Union of Family Research) meant great support and a good background for my work. And several colleagues from Transylvania, among others János Kocs, an expert of genealogy in Sepsiszentgyörgy, also gave a helping hand. Some documents at the Repertory of the Reformed College of Debrecen also served to clarify some gloomy details.

The local colour of these „clerical” families is colourfully reflected in a not widely known comedy by Zsigmond Móricz, entitled: „You, the Preacher!”

My most prominent ancestors belong to the family Bod, among them Róza Bod, on my fatherly line. I am connected through her to Péter Bod, a famous pastor of Felsőcsernáton, (a village in the Székler area!) and a man-of-letters. He was the author of Magyar Athenas (Hungarian Athenas), which is the first lexicon of the Hungarian church and literary history.

Keywords: pastors and teachers, counties Szatmár and Bihar,
The Mormon Church, The Hungarian Union of Family Research,
genealogy

A TÜRELMI RENDELET HATÁSA:
FILIÁK ALAKULÁSA – MATERRÉ VÁLÁSA.
A MAI SZÓRVÁNYOK 200 ÉVVEL EZELŐTT –
A FELSŐBARANYAI ÉS A KÜLSŐSOMOGYI TRACTUSBAN

Szatmári Judit

A 18. századnak a türelmi rendeletet megelőző évtizedeit protestáns részről a vértelen ellenreformáció korszakának nevezzük.¹ III. Károly, majd Mária Terézia uralkodása alatt a protestánsok sorra veszítették el templomaikat, szabad vallásgyakorlatukat, s mindezt nem hadi viszonyok közepette, hanem törvényes alapon. A Carolina Resolutiók² által behatárolt egyházi életben legfeljebb instanciák beadásával jelezhettek a protestánsok, hogy sérelmeik vannak. A bécsi udvari kancellária és a pozsonyi helytartótanács mellett működő protestáns ágensek iratait felölelő ágensi levéltárban³ az ország egész területéről megtalálhatóak a panaszos beadványok. Ugyanekkor a másik oldalon a katolikus restauráció korszaka volt a 18. század: a török időkben elpusztult egyházi szervezet újjáépítésének, püspökségek, érsekség újbóli felépítésének, plébániák újjászervezésének ideje.⁴ A nevezetes Padányi Bíró Márton veszprémi püspököt, a híres/hír-

¹ A fogalomról, eredetéről, használatáról lásd Dienes Dénes és Csorba Dávid írását: *Vértelen ellenreformáció*, Reformáció öröksége 2. Szerkesztette: Csorba Dávid. Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet. Budapest, 2020, 7. sköv.

² I. és II. Carolina Resolutióról Zsilinszky Mihály: *A magyarbani protestáns egyház története*, Budapest, Atheneum, 1907. 272. sköv., Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: *A magyar református egyház története*, Budapest, Kossuth, 1949, 186. sköv.

³ Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (továbbiakban RL), B/1-12 Ágensi levéltár

⁴ Erről többek között pl. Hermann István: *A veszprémi egyházmegye igazgatása a 18. században (1700–1777)*, Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára – Veszprémi Főegyházmege, 2015., TÓTH Tamás: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmege 18. századi megújulása Patrich Gábor és Patarich Ádám érsekek idején (1733–1784)*, Budapest–Kalocsa METEM – Historia Ecclesiastica Alapítvány – Kalocsai Főegyházmegei Levéltár, 2014.

hedt Enchiridion szerzőjét⁵ a történetíró Tormási János, dunamelléki református generalis notarius, majd superintendens így jellemezte: „Bíró Márton, veszprémi püspök, aki minden gondolatján kívül és reménysége – bizonyosan érdeme – ellen ment papi méltóságra. Ez az evangélicusok ellen való dühösséggel minden tigrist meghaladott.”⁶ Vagy a másik jeles főpapról a következő sorokat vetette papírra a notarius: „Berényi Zsigmond pécsi püspök, Tolna és Baranya vármegyék főispánja, teljes püspöki és főispáni erejét és tehetségét (csak az egyik is sok lett volna, hát a kettő!...) arra fordította, hogy a két vármegyében lévő reformata eklézsiákat egészen kiírta.”⁷

E korszak után II. József 1781-ben kiadott türelmi rendelete hihetetlen felszabadultságot hozott a protestánsoknak – tetszhalott eklézsiák tucatjai keltek életre egyik napról a másikra.

Magának a türelmi rendeletnek a gyakorlati életben történő megvalósulása lépésről lépésre történt meg a kiadása utáni évtizedben. A rendelet előkészítéséről, megszületéséről és megvalósulásáról alapos képet nyújt Mályusz Elemér könyve a hozzá kapcsolódó dokumentumgyűjteménnyel.⁸ Jelen tanulmány nem a nagypolitika, a legfelső hivatalok (udvari kancellária, helytartótanács) színterén lezajló eseményekkel foglalkozik, hanem a türelmi rendeletnek helyi szinten, a kis baranyai, somogyi falvakban történő hatásával, mondhatni mikrotörténetével.

A türelmi rendelet nemcsak abból a szempontból volt igen fontos, hogy a protestáns egyházak visszanyerték – bizonyos korlátok között – vallásszabadságukat, hanem belső egyházi életük megújulását is magával hozta. Előtte a protestáns egyházak önállóságát nem csupán a Carolina Resolutiok, hanem azt követően számtalan újabb rendelkezés szorította egyre szűkebb térre: 1748 – a püspöki vizitációk tilalma, 1749 – filiákba

⁵ Padányi Bíró Márton püspök munkája az Enchiridion de fide (Győr, 1750) nagy vihart kavart, a protestáns uralkodók diplomáciai beavatkozását eredményezte, mivel jogosnak tartotta az eretnekek kiűztését. A püspök életéről, koráról újabban ld. Hermann István (szerk.): *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök emlékezete*, Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2014.

⁶ Tormási János: *Adalékok a dunamelléki református püspökök életéhez*, Közli Mokos Gyula. Pápa, 1892. 63.

⁷ Tormási: *Adalékok*, 60.

⁸ Mályusz Elemér: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*, Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1939. Úgyszintén korabeli munka Ravasz Boriska: *A Magyar állam és a protestantizmus Mária Terézia uralkodásának második felében*, Budapest, Sylvester, 1935.

való kijárást tilalma. 1734. májusában ifj. Pathai János dunamelléki püspök még gond nélkül vizitált a somogyi traktus bajait kivizsgálni.⁹ Hamarosan azonban már a senior sem járhatta végig traktusát, az éves helyszíni vizitációt felváltotta az eklézsiák küldötteinek megjelenése az esperesi székhelyen.¹⁰ Hatékony, ellenőrző szerepet betöltő egyházi felsőség nélkül az eklézsiák magukra maradtak, s ez teret engedett az egyházi fegyelem meglazulásának, önkényeskedésnek, az erkölcsök hanyatlásának az egyházi szolgák körében. Itt feltétlenül megjegyzendő, hogy az ország területén nagy eltérések voltak a tekintetben is, hogy egy veszprémi, pécsi püspök, kalocsai érsek közelében lévő, prédikátorát, oratóriumát elvesztett református eklézsia miként élte át/túl ezeket az évtizedeket és megint más a Tiszántúl tömbreformátusságának helyzete. Ott pedig, ahol még ilyen olyan lelkipásztor sem maradt, a magukra maradt feliákban joggal mondhatták a bűdösfai református hívek szavával:

„Mint barmok, úgy élünk, mert se templomunk, se lelki tanítónk s isteni szolgálatra vezetőnk nincsen”.¹¹

II. József a felvilágosult uralkodó 1781 novemberében adta ki a türelmi rendeletet, ám hivatalai, az abban ülő hivatalnokok nem „felvilágosultak” értelmezték a rendeletet. 1783 közepéig jóformán semmi sem történt, a protestánsok beadványai a helytartótanácsnál vesztegeltek, maga az uralkodó kényszerült felgyorsítani a végrehajtást. Mint kényszerítő eszközt vetette be a következő rendelkezést: ha a helytartótanács májusig nem fog minden vallásügyi panaszt „szabályszerűen elintézni, mindaddig megvonja tisztviselőitől, de főleg a vallásügyi bizottság tagjaitól a fizetést, amíg megnyugtató eredményt nem lát.”¹² (Erre végül nem került sor, márciusban felfüggesztette a rendelkezést.) II. József keményebb fellépéséhez hozzájárultak azok a tapasztalatok, melyeket 1783 nyarán magyarországi utazása alatt szerzett: „Igazán undorító látni, hogy Magyarországon és csak ott, két év óta kifogásokkal folyton mindenféle akadályt gördítenek a türelmi rendelet útjába; eddig a pillanatig bizottságok kiküldésén, jelentések bekövetelésén kívül mi sem történt, határozat nem látott

⁹ Tormási: *Adalékok*, 51.; RL A/6 Külsősomogyi egyházmegye 1. kötet Protokollum

¹⁰ A folyamat jól nyomon követhető a külsősomogyi traktus vizitációs protokollumban RL A/6 1. kötet

¹¹ Mályusz: *A türelmi rendelet*, 16., Földváry László: *Adalékok a dunamelléki református egyházkerület történetéhez*. I–II. Budapest, 1898. II. 342.

¹² Mályusz: *A türelmi rendelet*, 370.

napvilágot.”¹³ Maga a türelmi rendelet, melynek életbe lépése amúgy is lassan történt meg, sem rendezett minden vitás kérdést, újabb rendelkezések következtek ezek szabályozásáról. Ilyen további intézkedésre váró feladat volt a filiák helyzetének rendezése. A türelmi rendelet nyitva hagyta, hogy az anyaegyházból a filiába kijáró prédikátor ezután minden papi funkciót szabadon elláthat vagy sem? A stólát, amit eddig a filialisták a katolikus plébánosnak voltak kötelesek adni, ezután is kell fizetni? – Stóla nélkül a tisztán protestáns vagy többségi protestáns falvakban szervezett plébániák megszűntek volna. A türelmi rendelet megengedte a protestáns lelkészeknek a filiákba kijárást, de nem tartalmazta, hogy ott mit tehetnek.¹⁴ II. József haláláig ragaszkodott a stólához, hiába remélték ennek eltörlését a filiák. Pedig néhol már el is hagyták fizetését, mint kiderül Karantsi János baranyai esperes leveléből: a szolgabíró megintette a bodgásaiakat a stóla elhagyása miatt.¹⁵ Az 1783 júliusi rendelet tovább bővítette a protestánsok lehetőségeit önálló egyházközségek megalapítására: ezután minden, kellő protestáns lélekszámú település templomot, prédikátort kaphatott, miután a vármegye ellenőrizte a lélekszámot s azt, hogy az építkezés ne jelent-e túl nagy terhet az adózó lakosságnak.

A fenti előzmények után tekintsünk bele a traktusok életébe, miként hatott a filiák-materek közötti kapcsolatra a türelmi rendelet és az azt követő rendelkezések.¹⁶ A felsőbaranyai traktusban négy egyházkerületi szintű összeírás alapján világosan kirajzolódik a folyamat, ahogyan egyre több leányegyház válik önálló anyaegyházzá. Az 1776–1780 közötti katalógus, *Catalogus Ecclesiarum et Verbi Dei Ministrorum*, a felsőbaranyai traktusban 78 ekléziát sorol fel, ebből 28 mater és 50 filia.¹⁷ Az 1783-ban, a helytartótanács számára készített *Syllabus Superintendentis, Ministrorum, Ecclesiarum, et Seniorum Helveticae Confessionis ...*, mely az egyházkerület minden megyéjéről, tisztségviselőjéről készült, a felsőbaranyai espe-

¹³ Uo., 372.

¹⁴ Uo., 378.

¹⁵ RL A/1.b Püspöki levéltár 1790–1849 R73 Karantsi János esperes levele a generalis notariushoz. Siklós, 1782. okt. 14. már kezében van a rendelet, hogy a stólát továbbra is meg kell adni

¹⁶ A tiszánineni egyházkerületben Ugrai János: A gyarapodás és annak akadályai, in: Dienes Dénes – Ugrai János: *A Tiszánineni Református Egyházkerület története. 2. kötet*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2017, 72–83.

¹⁷ RL A/1.a egyházkerületi jegyzőkönyvek 4. kötet 240–244.

rességben 36 matert és 44 filiát vesz lajstromba.¹⁸ Az 1788-as összeírásban¹⁹ pedig már 45 mater és 35 filiális eklézsia szerepel. S a folyamat nem állt meg, a következő évtizedben az anyaegyházak száma tovább szaporodott és a leányegyházaké lecsökkent. Az 1848-as nyomtatott egyházkerületi címtárban²⁰ 63 anyaegyházat soroltak fel.

Az összehasonlító táblázatban az 1788-as összeírást vetjük össze az 1848-as adatokkal, melyik filiából lett és mikor anyaegyház? Először látjuk a leányegyház nevét, mely anyaegyházhoz tartozott, volt-e oratóriuma és iskolamestere, legvégül az 1848-as Névtár alapján melyikből mikor lett anyaegyház. Becefa, Botyka filiája és Besence, Kiscsány filiája már éppen nem szerepel az 1788-as összeírásban leányegyházként, 1786-ban és 1787-ben materré válván.

	Filia	Mater	Oratorium és Ludimagister	1848-as Névtár szerint mater lett (? - nincs a Névtárban)
1.	Tapolca	Nagyfalu		
2.	Szabolcs	Gordisa	oratorium + ludimagister	1796
3.	Csehi	Palkonya		1809
4.	Kovácskida	Szerdahely		1796
5.	Kistótfalu	Gyűd	oratorium + ludimagister	1750 előkönyörgő, 1794
6.	Csepel	Kémes	oratorium + ludimagister	1794
7.	Piski	„		
8.	Szaporca	„		1796
9.	Tésenfa	„		?
10.	Cún	„		1795
11.	Aderjás	Sámod		1798
12.	Hídvég	Vajszló		1795
13.	Paprád	Besence		
14.	Nagycsány	Kiscsány (1848 Lúzsok)		
15.	Oszró	Kiscsány		
16.	Vejtő	Hirics		1796

¹⁸ RL A/1.a egyházkerületi jegyzőkönyvek 4. kötet 636–643.

¹⁹ RL A/1.a egyházkerületi jegyzőkönyvek 5. kötet 338–339.

²⁰ *Egyházj névtár a 1848-dik évre.* A helvét vallástételt követő dunemelléki egyházkerület megbízásából szerkesztette Báthory Gábor egyházkerületi főjegyző. Kecskemét, 1848, 13–27.

	Filia	Mater	Oratorium és Ludimagister	1848-as Névtár szerint mater lett (? - nincs a Névtárban)
17.	Szentmárton	Hirics		
18.	Luzsok	Vajszló	oratorium + ludimagister	1800 (1848 filia Nagycsány)
19.	Kemse	Piskó		
20.	Vertike (Sós)	Iványi		1815
21.	Markóc	Bogdása		
22.	Drávafok	Bogdása	oratorium + ludimagister	1794 előkönyörgő, 1803
23.	Marocsa	Kákics		
24.	Monosokor	Okorág		
25.	Zsibót	Becefa		
26.	Kispeterd	Botyka		
27.	Tótkeresztúr	Szenterzsébet	oratorium + ludimagister	
28.	Kacsota	Nagyvátý		
29.	Rónádfa	Mecske		1796
30.	Hernádfa	Mecske		?
31.	Bogád	Mindszent		
32.	Márfa	Viszló	oratorium + ludimagister	1800
33.	Csarnóta	Turony	oratorium + ludimagister	1792
34.	Garé	Száva		1796
35.	Belvárd	Magyarpeterd	oratorium + ludimagister	1792

A kisebb külsősomogyi traktusban hasonló folyamat zajlott le. A ma a dunántúli egyházkerülethez tartozó külsősomogyi egyházmegye több, mint háromszáz éven keresztül a dunamelléki szuperintendencia része volt. 1629-ben Kanizsai Pálfi János veszprémi/dunántúli püspök és Simándi Bodó Mihály felsőbaranyai/dunáninneni püspök között szép egyezség született, hogy a „Veszprémen alól a Balaton mellett fekvő és Somogy vármegyei eklézsiák ezentúl Simándi fennhatósága alá tartoznak. (Egészen az 1950-es évekig így volt) Az 1630-as ráckevei zsinatban már megjelent és aláírt 17 somogyi prédikátor, a traktus első esperese Gyarmathi Márton fokszabadi prédikátor volt.²¹ Ebben a traktusban 1780-ban 16 eklézsiát írtak össze (Nagyszékelyben külön magyar és német eklézsia),²²

²¹ RL A/1.a 1. kötet Simándi protokollum 161–163.

²² RL A/1.a 4. kötet 242.

1783-ban 14 mater mellett 26 filia szerepelt.²³ Itt az anyaegyházak száma kettővel kevesebb, mivel az összeíró Öszödöt és Kőröshegyet a filiák között tüntette fel. Az elsőben háziprédikátor működött, a másodikban hiányzott a rendes oratórium (domesticus, caret formali oratorio). 1788-ra viszont már 26-ra gyarapodott az anyaegyházak száma, közülük kilenc mint új mater szerepel, és 15 filia tartozott hozzájuk.²⁴ Az 1848-as Névtárban pedig már 29 az anyaegyházak száma.²⁵

Az alábbi táblázat a külsősomogyi traktus eklézsiáit sorolja 1788-ból. Megkülönbözteti a régi matert az újtól, mely a türelmi rendelet után nyerte el önállóságát – ennek dátumát az 1848-as egyházkerületi névtár szerint tüntettük fel. Három filia 1788 után vált anyaegyházzá: Büssü 1789, Nágócs 1794, Berény 1800.

	Régi mater	Régi mater filája	Új mater – mikortól	Új mater filája	Templom-oratórium
1.	Nagyszokoly				kő, most épül
		Némedi			valamely udvaház
2.			Ireg 1784		kő, új
3.	Tengőd				kő, új
4.	Gyöng				kő, új
5.	Miszla				kő, most épül
6.	Nagyszékely – német				kő
		Udvari			nincs
7.	Nagyszékely – magyar				kő
8.	Felsőnyék				sárból épült
9.			Lápafő 1786		kő, új
				Mogyoród	nincs
10.			Som 1784		sár
				Berény	nincs
11.	Ságvár				sárból való
		Nyim			nincs
12.	Ádánd				sár
13.	Jut				sárból most épül

²³ RL A/1.a 4. kötet 640–641.

²⁴ RL A/1.a 5. kötet 342–343.

²⁵ Névtár 1848 51–58.

	Régi mater	Régi mater filiája	Új mater – mikortól	Új mater filiája	Templom- oratórium
14.	Kiliti				sárból való
		Fok			nincs
15.			Endréd 1786		kő, új
16.	Kőröshegy				sár, új
		Kereki			nincs
17.	Bálványos				kő, új
18.	Kapoly				vályog
		Nágócs			csak ház
19.			Szólád 1783		kő, új
20.			Csepely 1784		régi kőből, új
				Teleki	nincs
				Kötse	nincs
21.	Öszöd				kő, most épül
		Szárszó			csak valamely szín
22.			Látrány 1783		sárból való
23.			Túr 1786		kő, most épül
				Visz	nincs
24.			Mocsolád 1786		kő, új
				Ecsény	nincs
				Derecske	nincs
25.	Kazsok				kő, új
		Büssü			kő, új
26.			Bábony 1784		sár
				Megyer	nincs
				Tab	valamely ház

Ennek az örvendetes folyamatnak – gyarapszik az önálló ekléziák száma, több prédikátor áll hivatalba, oratóriumok, templomok épülnek – azonban árnyoldala is volt, néhány korabeli dokumentum segítségével hívásával erre szeretnék rávilágítani.

Mályusz Elemér könyvének „A magyar protestantizmus a XVIII. században” című fejezetében külön foglalkozott a protestáns prédikátor szerepével, társadalmi helyzetével, a helyi közösségekben betöltött szerepével stb.²⁶ A prédikátor kiemelkedett a nép közül (itt a jobbágyfalvakra gondolok s a baranyaiak ilyenek voltak) kismemesi életformát követett és ezt

²⁶ Malýusz: *A türelmi rendelet*, 33. sköv.

el is várták tőle. Az a falu, amelyiknek temploma, papja volt rangosabbnak tekintette magát, mint a templom és pap nélkül szűkölködő. A templom és prédikátor elvesztését lelki elszegényedésként élték meg, mint emberhez méltatlan állapotot – amint a fentebbi büdösfai idézetben szerepelt: „mint barmok, úgy éltünk...”²⁷ A Dráva-menti, mocsaras vidékkel körülzárt zalátaiak így panaszolták oratóriumuk bezárása után prédikátor nélküli életüket: „Gyermekeink csak tudatlanságban neveltettek, halottaink minden tisztesség nélkül temettettek [...] mivel istentisztelet nálunk nincsen, fiainkat meg nem házasíthatjuk, mert olyan helybe, holott semmi istentisztelet nincsen, senki a maga leányát adni nem kívánja s így napenként nem szaporodunk, hanem fogyunk.”²⁸

Az elválás nem könnyű és zökkenőmentes folyamatának egyik példája Turony és Csarnóta esete. A türelmi rendelet előtt még mindkettő filia volt. A Bisséhez tartozó Turony az 1776-1780 közötti *Catalogus Ecclesiarum et Verbi Dei Ministrorum* alapján lévitát tartott, Csarnóta filiaként Szava mellett szerepelt.²⁹ 1783-ban a két filiát összekapcsolták mindkettő kevés lélekszámú és egymástól félórányira fekvő helység lévén, majd a kettő összekapcsolva élt egy rövid évtizednyi időt – Turony volt a mater, Csarnóta a filia. Buday Antal turonyi prédikátor levelei világítanak rá – természetesen saját nézőpontjából – a békétlen együttélésre és elválási szándékra:

„Miben légyenek az én dolgaim Csarnótával, az ő felőlök leendő rendelésnek helyesebben lehető elintézésére szükségesnek ítéltém előadni:

Most Gergely napkor múlt két esztendeje, miolta ők magokat Turonytól elszakasztották, és az ólta tsak a Mesterjek szolgálatjával élnek. Commúnióra az elsőbb Esztendőben kijártam hozzájok; a Keresztelést is véghez vittem köztök – 791-dik esztendőnek 6-dik októberjéig. De Commúnió kiszoltáltatásra az egész múlt Esztendőben immár nem hívtak, hanem magokat megkeményítették és inkább ellettek a Szentséggel való élés nélkül szinte új borig, mint se magokhoz hívtak volna, ezt hitetvén el magokkal. 1. Hogy ha én akarnám, eddig papjok lenne, és csak azért nincs: hogy én ellenzem. 2. Annál inkább nem nyerne Prédikátort, ha engem a

²⁷ Uo., 16.

²⁸ Uo., 63., Földváry László: *Adalékok a dunamelléki református egyházkerület történetéhez*. I–II., Budapest, 1898, II. 342.

²⁹ RL A/1.a Egyházkerületi jegyzőkönyvek 4. kötet 243.

Commúnió administrációjára által hívnak. Ezek mellett véghetetlen mocskokat vittek rajtam véghez.

Eszkendőtől fogva pedig így vagyunk: Tiszteletes Senior Uram fiának Karatsi Gábor Tiszteletes Úrnak Siklóshoz (hogy az atyától messze ne esne) közel szeretetbéli [sic!] Ekklesiája Prédikátorságra nem adódván: mint Mester, és Mesteri fizetésre rendeltetett Csarnótában: de azonban szégyenlően a Mesteri nevet, csak hamar Exmittáltatott is. Mely a Csarnótaikat annyira megzavarta, hogy általán fogva arra határozták magokat, hogy ők többé senki után nem járnak. Papunk van már (úgymond), magok adták az Atyák.

Voltam én ezek után sok próbán, és peren is. Mert Tiszteletes Senior Uram, mind maga, mind mások által sok képpen arra akart engem bírni: Hogy én magam mondjak le Csarnótáról. Én pedig, mint aki Túronyhoz Csarnótát nem ragasztottam, azt mondtam: Hogy nékem arról való lemondásra szabadságom nincsen. Akikre bízott, azoké, hogy vagy ismét Túronyhoz kössék; vagy tőle elszakasszák, és én azok rendelkezéséhez tartozom magamat tartani. Mely miatt sokat szenvedek mind innen, mind onnan.

Octóberbe megnyerték a Nemes Vármegyén a Csarnótaiak a Prédikátor tartásra való szabadságot,³⁰ és akkor a Főbíró Úr megparancsolta nekik, hogy a fél Eszkendőre engemet kifizessenek. Fizettek is valamit, de fél eszkendőre sem egészen. Én pedig mind addig jussomat tartom a Csarnótai egész fizetéshez, míg a Főtiszteletű Felsőség Turonytól azt el nem szakasztja. Tiszt. Karatsi Gábor Úr Octóbertől fogva minden Ministerialis functiókat véghez viszen.

Most két apertúra³¹ volt Tractusunkban, amelyek közül akármelyikbe elmehetett volna a fent írt Tiszt. Személy: de vizenyős Helyek lévén azok, oda se ment; hanem én kínáltattam meg vélek; Hogy Turonyba mint Hegyen lévő és Siklóshoz közel eső helyre illocáltathatott volna: de én is már különben is 15 eszkendőig Prédikatori hivatalomat a legárvizesebb helyen töltvén ennek előtte, örömet olyan helyre nem mentem, hanem várakozni kívánok, míg Istenemnek más formám mutatni teggendik.

Így lévén a dolgok, mit tészen már Fő Tiszteletű Felsőség Csarnótaival? Ha Prédikátor tartásra szabadságot nekik nem ad? azok engem megessznek. Hitembe, nevembe eddig is ölte, ezután annyival inkább megölnék. És ki cselekedheti meg? hogy azok többé a Turonyi Templomba járjanak; mert ezek függetlenek, senki szavára nem igyelnek. Ha a legna-

³⁰ A vármegyei vizsgálat alapján két hasonló állapotú helység: Túrony 262 lélek, Csarnóta 240 lélek.

³¹ szabaddá vált eklézsia, üresedésben lévő prédikatori állás

gyobb Apostol volna most Túronyi Prédikátor, az is a Csarnótaiak szeme előtt legrosszabb embernek tettzene. És amint eddig, úgy ezután se lesz ezeknek keresztyéni indulatjuk soha Túronyhoz és annak Prédikátorjához, ha ide vissza csatoltnak. Azonban pedig a többi Filiák csak ezek kimenetelét várják. ...³²

Az egyházkerület vezetéséhez, a „Fő Tiszteletű Felsőséghez” írott levéllel egyidejűleg Buday Antal a Vég Veresmarti Sámuel superintendensnek is írt hasonló értelemben.³³ Ebből a levélből további információkat nyerünk az elszakadási folyamatból. Az anya- és leányegyház közel hasonló méretű volt, Turony 262, Csarnóta 240 lelket számlált, amikor a vármegye deputátusai megvizsgálták a lakosság számát és anyagi erejét, s mindkét helység 85 pár fizető személyt ígért. A turonyi prédikátor szerint az elválás után olyan kicsiny lenne mindkét helyen a lelkészi fizetés, hogy abból nem lehetne tisztességesen ruházkodni, gyermeket taníttatni. Az ilyen „nyomorult prédikátorságok” felállításából sem Istennek dicsőség, sem az eklézsiának haszon nem származna. Pedig már a többi filia is „lesben áll”, várja Csarnóta sikerét, hogy ők is hasonló útra lépjenek. S közben „baranyai bévett szokás”, hogy az ilyen új eklézsiák egy-két esztendőig ugyan megadják az ígért fizetést, de utána hamarosan panaszkodnak, hogy nem bírják tovább fizetni s igyekeznek rábírní prédikátorukat, hogy kevesebbel beérje. Ebből pedig az a kedvezőtlen helyzet áll elő, hogy a prédikátor, csak hogy maradhasson tovább, ezt elfogadja. Ráadásul ezekben a kis helységekben iskolamester sincs, hanem iskolamester, kántor, pulsator (harangozó) egy személyben a prédikátor, sőt a currenseket is neki kell leírni és elolvasni. „Az efféléket pedig a Collegiumokban szenvedett, és ottan valami betsületű volt ember nehezen veszi fel. Azért olyanokat kell erre többire applicálni, akikbe se tudomány, sem erkölcs nem találtak.”³⁴

³² RL A/1.b Püspöki levéltár 1790–1849 R 6 Buday Antal prédikátor levele az egyházkerület vezetőségéhez. Túrony, 1792. ápr. 4.; A turonyi prédikátor két levelét bemásolták az egyházkerületi protokollumba is, RL A/1.a 5. kötet 649–653. Turony és Csarnóta elválása: Buday Antal turonyi pred. panasolja, hogy Csarnóta válni akar, pedig anyagilag nem bír el prédikátort, két rendelet ez ügyben még 1783-ból.

³³ RL A/1.b 1790–1849 Püspöki levéltár R 6 Buday Antal turonyi prédikátor levele a superintendenshez. Keltezés nélkül

³⁴ Uo.

A mindenáron önállóvá válni akaró Csarnóta először az 1791-ben fordult az egyházkerület vezetéséhez elválási szándéka miatt és ott azt a feletlet kapta, hogy várják meg a felsőség ítéletét.³⁵ Ezt nem várták meg, hanem bízva a szenior támogatásában, hiszen fia volt náluk az iskolamester, előbb elszakadtak az anyaegyháztól.

A szuperintendencia megítélése szerint: „A dolognak egész kimeneteléből ki tettik mind az, hogy Csarnóta törvénytelenül hamarkodott a Superintentionale Consistoriumnak végzését meg nem várván, mind az, hogy a respectivus senior interssentiaja igen nagyon segítte [?] az egész hibát.”³⁶ 1792. május 8-i ceglédi egyházkerületi gyűlésben döntés született az elválás ügyében:

Turonytól elválván Csarnóta a Superintendentianak engedelme ellen; melyről concernens, de jelen nem lévő Tractualis Senior Karantsi János Atyánkfia igen megérdemelt megfeddése személyét viselő Assessoraira³⁷ bizatott: Csarnótában ugyan bizonyos és különös engedelemből meghagyatik az ifjú új Prédikátor Karantsi Gábor: de minthogy a Turonyi Tiszteletes Prédikátor Budai Antal megkárosítottatott minden maga vétke nélkül; parancsoltatik a Tractusnak, hogy a legelső vacantia effective Tiszt. Budai Antalé legyen, ha azt mostani Ekklesiájánál jobban szereti, és acceptáltatik. És minthogy a Csarnótai Ekklesia a V. Consistoriumnak ezen rende-
lése által szakasztatik el Turonytól, mint Anya Ekklesiától, tehát az említett Csarnótai Ekklesia tartozik egészen kifizetni, szinte ez ideig a Turonyi Prédikátort, ámbár darab időtől fogva annak szolgálattyaival nem élt, mivel nem akart élni. A Tractusnak szoros kötelessége leszen ezt véghez vinni és vitetni.³⁸

³⁵ 1791. közgyűlés RL A/1.a kötet 590. fülöpszállási egyházkerületi gyűlés 1791. jún. 21. pont

³⁶ RL A/1.a 5. kötet 653.

³⁷ az egyházkerületi gyűlésben az esperest képviselő egyházmegyei képviselők

³⁸ RL A/1.a 5. kötet 678.; a materré vált Csarnóta állapotát a következőképpen írja le az 1816-os Báthori Gábor püspöki vizitáció:

„A' Csarnóthai Ekklesia Máterré lett 1792dik esztendőben, Május 8dikán. – Az előtt 35 esztendeig, hol Szavai, hol Turonyi Ekklesiáknak volt Filiálissa. – Rektora azonban, mindenkor vólt, és /:mint az öregebb emberek beszéllik:/ majd minden második Vasárnap, a' Szavai Prédikátor által, itt is tartatott Prédikátio, egy fa Templomban. – Fátumai tudva nintsenek. – a' Lelkek száma 272.

b) A' Templom épült az előtt 50 esztendőekkel. Az előtt vólt, ugyan azonn helyen, fából tsinált Templom, de a' Szomszédháza meggyulladván, arrol megégett. – Tórony nints. –

Az ügy befejezése: Buday Antal végül Turonyból távozva 1794-ben Drávapalkonyára ment, ahol előzőleg is lelkészkedett.³⁹ 1799-ben a traktus notáriusi tisztét nyerte el, 1801-ben prosenior lett, majd 1803-ben senior, de csupán egy esztendőre, mivel 1804-ben elhunyt.⁴⁰ Karantsi János senior, aki 1781-től töltötte be a felsőbaranyai tractus seniori tisztét,⁴¹ idős kora miatt már 1791-ben le kívánta tenni hivatalát, de az országgyűlés idejére maradásra kötelezte az egyházkerület.⁴² 1794-ben viszont már elfogadták visszavonulását és egyúttal szemei elhomályosodása miatt se-

A' Templomfalai földből vagy Sárból vagynak verve, jó állapotban van; renováltatván 1814dik esztendőben. d) A' Harang lábbon van 35 fontos harang. – Ezenn inscriptiovan rajta: Martin Jeltl. Goss. Mich. in Graz. 1763. – tetején van vékonyan mettzve. – 35. – Az Oldalain, egyfelől Kereszt, másfelől Barátok, az egygyik bótót, a' másik tsészét tart kezébe. ... Rector nints. – a' Predikátor tanítja, a' Gyermeketek!! A' Templomban valo éneklést a' Papiszi véghez. !!!" RL A/1. b 1790–1849 Püspöki levéltár G 92;

Turony, az egykori mater, 1816-ban a püspöki vizitáció szerint jobb állapotban volt:

„I. Az Ekklésia neve Turony. Mater, van Tttes Ns. Baranya Vármegyében. Méltóságos Battyhany Antal Ó Nagyságának Uradalmában.

- a) Kezdődése bizonytalan. Ennyi bizonyos, hogy 'Rétz háborúban 1708ban Turony el pusztított, 's az el futott Lakosok Bise felöl valo Völgyben Szállottak meg, mellymind e' mái napig Kis Turonynak hivattatik. Innen vissza költöztek eleb-beni lakó Hellyekre, 1720ban. Ekkori Prédikátorok volt Munkátsi nevű, kinek halála után Prédikátort nem nyerhettek 1783ig. A' Lelkek száma 300a megy.
- b) A' Templom építtetésének ideje is bizonytalan. Kőből készült, és jó állapotban van. Midőn Turonyt második izben meg szállották a' Lákosók ekkor tsak a' falai állottak fenn, 's ekkor vették fedél alá. Mennyezetét 1744ben készítették. A kátédra készült a' Székekkel együtt 1758ban.
- d) A' Harang Láb fából készült 1766ban melly még jó állapotban van. Ezen áll, két kis harang. A' kissebb 1730ban öntetett ezzel a' körülírással „Gloria in Excelsis Deo.” A nagyobb – öntetett 1794ben. Ez az irás van oldalán „Johannes Fisch. Ergoec Mich. in 5 Kirchen” U. o. G 141.

³⁹ Buday Antal mind az 1776–1780-as, mind az 1783-as lelkésznévsorban, mint Drávapalkonya prédikátora szerepel. A/1.a 4. k 244., 641.; 1788-as névsor A/1. a 5. k ; az 1816-os Báthori Gábor püspöki vizitáció felsorolja kétszeri palkonyai szolgálatát: „azután 1771d esztendőbe Budai Antal 15 esztendeig, ezt követte Mitskei Sámuel 1786ba szolgált 3 esztendeig, tovább a László Sámuel 1789be jött szolgált 4 esztendeig, ismét Budai Antal 1793ba jött szolgált, 11 esztendeig, ennek hejébe ment 1804be Nagy Ferentz” RL A/1. b 1790–1849 Püspöki levéltár G 98

⁴⁰ RL A/1. a 6. kötet 270. notarius, 360. prosenior, 412. senior, 422. halála.

⁴¹ RL A/1. b 1790–1849 Püspöki levéltár G 134: „Nehai b.e. T. Karantsi János Ur, aki 1758ban lett Siklosi Predikátor”, RL A/1.a 4. kötet 272. esperessé választása.

⁴² RL A/1.a 5. kötet 589, 628–635.

gédet kapott maga mellé, egy év múlva pedig a prédikátori hivatalt is le-
tette.⁴³ Lehetséges, hogy fiának Siklóshoz közeli ekléziába bejuttatását az
is vezérelte, hogy szükség esetén könnyen segítségül hívhatta volna. Ka-
rantsi János nevével az 1797-es egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyvében
találkozunk utoljára, amidőn az emeritus seniornak kilenc forint segélyt
nyújt a szuperintendencia.⁴⁴

A fentebbi történet nem egyedi eset volt a baranyai traktusban, a ba-
ranyai bajokról az egyházkerületnek is volt tudomása. 1791-ben Karantsi
János szenior helyett egy „kívülről vitt” prédikátort szeretett volna a ke-
rületi vezetés az esperesi tisztségre helyezni, a Bölcskéről Nagyharsányba
választott Pólya János prédikátort.⁴⁵ A szuperintendencia azt remélte, hogy
így rendet lehet tenni Baranyában: „abban a homályosocska, és szélen fekvő
Tractusban, az igazgatás hibái által még inkább megszorodott rend-
telenségek eligazítását méltán reménylhetni vala [mármint Pólya megvá-
lasztásával].”⁴⁶ Ez végül 1794-ben történt meg, az esperesi tisztségre végleg
letevő Karantsi helyébe megválasztották Pólya Jánost, aki 1802-ig viselte
ezt a hivatalt.⁴⁷ A békesség nem sokáig tartott ki Baranyában, a következő
szuperintendens, az 1808-ban hivatalba lépő Tormási Jánosnak felszente-
lése utáni első útja Baranyába vezetett a két pártra szakadt traktusban
helyreállítani a békességet.⁴⁸

Turony és Csarnóta esete nyomán a Buday levelében „már most les-
ben állónak” nevezett baranyai filiák sorra a függetlenedés útjára léptek
az 1790-es években, ahogyan ezt a korábbi táblázatban láthattuk. A kül-
sősomogyi traktusban a leányegyházak többsége már az 1780-as évek-

⁴³ RL A/1.a 5. kötet 793., 805.

⁴⁴ RL A/1.a 6. kötet 133.

⁴⁵ RL A/1.a 5. k. 353. Pólya János Bölcskéről Nagyharsányba ment prédikárnak, 628–
635. a baranyai esperesség galibája: Karantsi János szenior erőtlensége miatt lemond-
dana, de nem akarják helyébe megválasztani Pólya Jánost, végül egyelőre maradt Ka-
rantsi tisztsében.

⁴⁶ RL A/1.a 5. k. 628.

⁴⁷ RL A/1.a 5. k. 806–807. megválasztása 1794-ben, 6. k. 402. leteszi a seniori tisztségre
1802-ben.

⁴⁸ Szatmári Judit: Tormássy János dunamelléki református püspök beiktatása 1808-ban,
Acta Papensia 5(2005/3–4), 289–302; baranyai bajok 293–294.

ben önállósodott.⁴⁹ Az 1790-es évek „anyásodási” folyamata háttérben törvényes alapként már nem a türelmi rendelet, hanem az 1791.26. törvény 2.§-a szolgált, mely engedélyezte új eklézsiák felállítását a vármegye vizsgálatával (település anyagi erejét vizsgálták). Ezért kérte az egyházkerület 1794-es baracscai gyűléséből, hogy a vármegyék addig ne küldjék ki deputátusaikat a filiákba a vizsgálatot elvégezni, míg azok egyházi felsőségüktől erre engedélyt nem nyertek.⁵⁰ A filialis eklézsiák először többnyire azt kérték, hogy tanítójuk bizonyos papi feladatokat elláthasson – Bibliaolvasás, prédikáció felolvasása stb., a sákramentumok kiszolgáltatásán kívül. Így egyezett meg Rónádfa és Hernádfa Mecske materrel: minden harmadik vasárnap az ottani lelkész náluk prédikál, sátoros ünnepek második napján az úri szent vacsorát kiszolgáltatja, keresztelésért, házasságkötésért, temetésért meghatározott összeget fizetnek. A filia viszont bevihet „egy becsületes, jámbor és istenfélő iskolamestert ... kinek kötelessége lészen a gyermekeket szorgalmasan tanítani, a néppel a templomban imádkozni és énekelni, vasárnaponként Bibliát olvasni, olyan időben amikor a materbe nem mehetnek, de prédikálni éppen nem szabad, hogy eképpen a gyermekek tanításától el ne vonattasson.”⁵¹ Adorjás megnyerte a „vizeknek és sáros utaknak nehéz voltok miatt”, hogy olyan iskolamestert tartson, aki a gyermekek tanítása mellett előttük imádkozzon, Bibliát olvasson, a lelkészi szolgálatot pedig továbbra is a sámódi mater prédikátora végzi el.⁵² Márfa szintén az árvizek, sarak és terhes utak miatt, valamint a mater Viszló három órányi távolságra léte miatt hasonló engedélyt nyert tanítója számára.⁵³ Az új eklézsiák alapítása egyúttal azzal járt, hogy az addigi materek kisebbedtek. Kevesebb a lélekszám a filia elválása után, csekélyebb a fizetés az addig sem magas salarium helyett, s ez ellen az anyaegyházak prédikátorai felemelték szavukat.

1794. augusztus 4-én a szavai gyűlésből a baranyai prédikátorok – Császár András viszlói, Zsoltzai András nagytótfalui, Kossa István gyűdi, Buday An-

⁴⁹ Az egyházkerületi protokollumban jól nyomon követhető az 1793–1794 években a filiák folyamodásai. RL A/1. a 5. kötet 700. sköv. Ugyanígy a felsőbaranyai protokollumban, A/4. 1. kötet 175–179.

⁵⁰ RL A/1. a 5. kötet 817–820.

⁵¹ Rónádfa és Hernádfa RL A/1.b Püspöki levéltár 1790–1849 R 11

⁵² Adorjás RL A/1.b Püspöki levéltár 1790–1849 R 12

⁵³ Márfa RL A/1.b Püspöki levéltár 1790–1849 R 13

tal dráwapalkonyai, Fazekas István szavai pap – a szuperintendenshez a következő tartalmú levelet írták:

1. szentséges vallásunknak s az egyház hivatalnak kisebbségére esik és az eklézsiák romlására lesz, amidőn a nyáját lelkipásztortól elveszik és olyan személyre bízzák, aki maga is vezér nélkül szűkölködven, a keze alatt valókat sem a tudományban, sem az erkölcsökben nem gyakorolhatja, maga is azoknak híján lévén.

2. a prédikátori hivatal megalacsonyítottatik, mikor az Ige prédikálását mesterre bízzák, mivel az Isten beszédének hirdetése a papi tisztre tartozik, s ezzel az engedéllyel ez most a kettő közt felosztatik.

3. a sákramentumok nagyon megbecstelenítettnek, „mint valamely megúnt portéka, áruba bocsáttatnak és a filialisták azt úgy fogják gondolni, mint valamely megavult, kelletlen, de drágán nyakokba kötött, s reájuk tukmált portékát [...] úgy és annyi árban kívánják megvenni, amint és amennyire nekik tetszik.

Mivel a prédikálást már megnyerték a mesternek, azt gondolják, hogy a sákramentumokkal élést is más eklézsiákba elszéledve ingyen megkaphatják.⁵⁴

Baranya vármegye engedékenységet a filiák dolgában – ahol egyébként sem sok protestáns vallású ült a vármegyei vezetőségében (a baranyai tractusokban gondot okozott elegendő tekintélyes világi urat találni egyházmegyei gondnoki, assessor-i tisztségekre, volt, amikor tolnait „kértek kölcsön”) – gyanakodva figyelte a traktus vezetése: „Felette gyanús, sőt példátlan, azért is gyanús dolog az mi előttünk, mikor valamely Vármegye in Ecclesiis inkább láttatik nekünk kedvezni, mint mi akarnánk. Mint most Tek. Baranya Vármegye, mely oly Filialisoknak engedí meg a Mater Ekkláktól való elválást, melyeket a mi Superintentionale Consistoriumunk tovább is együtt maradni jobbnak ítél és akar.”⁵⁵ Ezért kérték, ha már szükséges a mater és filia elválása, az „okos elválás legyen.” Tehát a mater és az abban lakó prédikátor felette ne károsíttasson meg és a filia

⁵⁴ A baranyai prédikátorok levele bemásolva az egyházkerületi protokollumba RL A/1.a 5. kötet 820–.

⁵⁵ RL A/1.a 5. kötet 868. A Numerum 5. Actorum V. Consistorii Halasini celebratur Strictureae fugitivae, in Maternizationem Ecclesiarum Filialium in Barovia. – A felsőbaranyai tractus a helytartótanáctól kéri, hogy Baranya vármegye ne engedélyezze a filiák materre válását az egyházi hatóság tudta nélkül.

új prédikátora is nyerjen olyan fizetést, amellyel illendőképpen megállhat. Ennek ellene mondott az a tapasztalat, hogy a baranyai matereknek eddig is három-négy filialisaik voltak, mégis „felette rongyos templomaik, még nyomorultabb iskoláik, a bámulásig szegény prédikátorai és csaknem koldusi mesteri fizetések voltak.”⁵⁶ Baranya felső része, ahol a filiák többsége elhelyezkedett, annyira tömve volt apró helységekkel, hogy egyik falu a másiktól egy vagy két fertály órányira feküdt. Emiatt marhát sem tarthatván, egyedül földjük szükségéhez képest kevés szántásból, némely helyen szőlőcskéjükből tengették magukat az ottani hívek. Kereskedelem, nagyobb város, mesterember, nemes nem akadt közöttük, „a pénz közöttük felette szűk és ritka”. A papi fizetést naturaléban adták prédikátornak, aki azt háznépével felélte. S oly kevés volt ez a jövedelem a tisztességes táplálásra, ruházatra, hogy a prédikátorok szűkölködtek vagy inkább kolduskodtak.⁵⁷ Az ilyen egyházi szolgák egy személyben voltak prédikátorok, mesterek, harangozók, s még emellett is a szegénység miatt paraszti munkára kényszerítetvén napszámosok. Emiatt lehetetlen volt, hogy legfőbb hivatásuknak, a lelkipásztorságnak megfeleljenek. Ebből pedig az következett az egyházmegye véleménye szerint: „Mínthogy jól tanult és pallerozott erkölcsű ember az ilyen koldusi állapotra magát nem adja, szűkséggel olyanoknak marad az, akik alkalmatlanok arra, hogy a Hazának jó Polgárokat, az Ekklának jó Keresztényeket neveljenek, mellyel ama Suprema Lex, Salus Patriae et Ecclesiae kegyetlenül megsértetik.”⁵⁸

Sőt a „visszafiliasodás” is bekövetkezhetett, amiről Pólya János baranyai esperes írt 1795-ben. A vármegyénél azzal indokolta, hogy miért nem engedélyezi az egyházkerület a filiák elválását, mert azok néhány esztendő önállóság után, nehezebb idő jövén, nem bírják/akarják tovább tartani prédikátorukat, mint Kovácshida esete is mutatja: „némely filialis eklézsiák, kik a feljebb való esztendőkből prédikátort nyertének, ezen szűk idő-

⁵⁶ Ua.

⁵⁷ Ua. „a már szabadságot nyert Garéi Ekklának, és a több ehhez hasonló Filialisoknak Prédikatori, csupán csak Naturalekból kapván különben is igen igen nyomorult fizetéseket; azonkívül hogy annak nagy részét Házok-népével Consummalják, ha mi felyül maradna, azt vagy teljességgel nem, vagy legalább nem annyira distrahalhattván, amennyi magoknak és Házok népének, nem mondom tisztességes táplálására, de csak ruházattjára is meg kívánatlik, in propudium Religionis szűkölködnek, vagy inkább kolduskodnak”

⁵⁸ Ua.

ben nem fizethetvén prédikátorjokat, megunatkoztanak, és elbocsátván prédikátorjokat ismét filialistákká lettek. Ettől félt a Ven. Const. a baranyai filialistákat is.”⁵⁹

A szegénység a baranyai kis eklézsiák mellett a külsősomogyiakra éppúgy jellemző volt. Az aprócska Nyim református lakosai a berényi plébánosnak fizették a stólát, míg 1786-ban a ságvári eklézsiához filiáltattak és uralkodói engedéllyel 1791-ben felszabadultak a plébánosnak való fizetés alól. 1790-től már iskolamestert tartottak, de iskolájuk nem volt, könyörgésre egy fészerben gyűltek össze. Igaz, hogy oratóriumuk egyelőre még nem volt, ám 1792-ben harangot vettek, szegénységük miatt haranglábat már nem tudtak építeni hozzá. Harangszó nélkül azonban nem maradtak, amint a traktus protokolluma hírül adja: „Ezt a harangot egy református ember udvarában lévő s fenn álló vad körtvély fára tsinálták fel, melyet valamennyiszer meghúznak körtvély éréskor, körtvélyt ráz. Ezt a harangot tulajdon magok költségén vették.”⁶⁰ A kis lélekszámú és szegény filia nem gondolhatott az önállósodásra, megmaradt Ságvár leányegyházának. Báthori Gábor püspök 1816. évi vizitációjának idejére már sikerült iskolát, oratóriumot építeni a 124 lelket számláló filiának:

„Oratorium vagyon a Mester Házzal egy fedél alatt
Ságvárhoz offiliáltattak 1786 a Consilium által.

Leg először Mestert kezdték tartani 1790be

Egy kis harangot vettek 1792be melyre ez van metzve: Reformátusoké Magyar István Kováts József Molnár Mihály Anno Domini 1792. Gos Mich. Anton Littman In Ofen.

Először egy Felsőzserbe jártak, azután a Vármegye és Consilium által a közönséges fundusból oskola Ház Hely mutattatott ki, mellyen építették a mostani Mester és Oskola Hazat és az Oratoriumot sárból. Meg lehets állapotban de igen szoross funduson vagyon.

A Materbeli Predikátor tsak halott temetni és betegekhez megy ki.

Semmi bizonyos fizetést nem ad a Materbeli Papnak, hanem szabad tetszése szerint naturalit, úgy mint két akó búza, két ’sák tsutás kukoritzta, egy néhány fej káposztát. Míg Mestert nem tartott, addig volt valamitske fizetése a Materbeli papnak.”⁶¹

⁵⁹ RL A/1.a 5. kötet 856. Pólya János esperes levele Nagyharsány, 1795. aug. 20.

⁶⁰ RL A/6. külsősomogyi 3. protokollum 885–889.

⁶¹ RL A/1.b Püspöki levéltár, G osztály Báthori Gábor püspöki vizitációja G 55

A szegénység, csekély lélekszám ellenére az önállósodási folyamat azonban megállíthatatlanul haladt előre, 1848-ban a felsőbaranyai egyházmegye 63, a külsősomogyiban 29 anyaegyházat számlált. 1850 után a fejlődés más problémákat hozott elő ebben a régióban, az egykézés, az elvándorlás, urbanizáció végérvényesen megváltoztatta ezt a vidéket. Az egykori népes, ma már szóróvanná zsugorodott vagy elenyészett egyházközségeknek, a templomépítő hívek buzgalmának állítanak emléket a Dél-Dunántúl festett templomai sorozat kötetei Zentai Tünde munkája nyomán.⁶²

BIBLIOGRÁFIA

- BÍRÓ Sándor – BUCSAY Mihály – Tóth Endre – VARGA Zoltán: *A magyar református egyház története*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1949.
- CSORBA Dávid (szerk.): *Vértelen ellenreformáció*. Reformáció öröksége 2., Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020.
- DIENES Dénes – UGRAI János: *A Tiszáninnyi Református Egyházkerület története 1–2*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2017.
- FÖLDVÁRY László: *Adalékok a dunamelléki református egyházkerület történetéhez 1–2*, Budapest, 1898.
- HERMANN István: *A veszprémi egyházmegye igazgatása a 18. században (1700–1777)*, Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára – Veszprémi Főegyházmegye, 2015.
- HERMANN István (szerk.): *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök emlékezete*, Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2014.
- MÁLYUSZ Elemér: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*, Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1939.
- RAVASZ Boriska: *A Magyar állam és a protestantizmus Mária Terézia uralkodásának második felében*, Budapest, Sylvester, 1935.
- SZATMÁRI Judit: Tormássy János dunamelléki református püspök beiktatása 1808-ban, *Acta Papensia* 5(2005/3–4), 289–302.
- TORMÁSI János: *Adalékok a dunamelléki református püspökök életéhez*. Közli Mokos Gyula, Pápa, 1892, 63.

⁶² A Dél-Dunántúl festett templomai sorozat kötetei – Zentai Tünde: *Adorjás, Kóros, Patapoklos, Hidas, Szenna, Drávainányi, Kovácsbida, Rétfalu, Szigetvidéke, Drávaszög és Szlavónia, Dél-Dunántúl hímes templomai*. Pannónia Könyvek. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.

TÓTH Tamás: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patvich Gábor és Patavich Adám érsekek idején (1733–1784)*, Budapest-Kalocsa, METEM – Historia Ecclesiastica Alapítvány – Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2014.
ZSILINSZKY Mihály: *A magyarbani protestáns egyház története*, Budapest, Atheneum, 1907.

ABSTRACT

Judit Szathmári: *The Effects of the 1781 Edict of Toleration
on the Creation and Development of Hungarian Reformed Congregations*

Based on diocesan archival sources, the author outlines the effect of the 1781 Patent of Toleration on the tiny villages of Somogy and Baranya counties. The Protestant bishop (superintendent) and dean (senior) protocols show that in the 1700s, the number of self-sustaining (mater) and filial churches was steadily decreasing. However, after 1781, the process reversed, and even after several decades of being without a preacher, the congregations were re-established. On the other hand, it is an inevitable loss that settlement names disappeared from the map of dioceses for good. Meanwhile, the number of Catholic parishes was increasing simultaneously with the rebuilding of the Catholic Church organization; by contrast, that of the Protestant parishes was decreasing. In the 1720s, the dean of Külsősomogy visited the sites in person, but from the following decades it was the delegates of the congregations who went to the dean's headquarters. The mutual questioning of the preacher and the parishioners and the record of on-site experience ceased, and only the controversial issues were brought before the dean. The ever-narrowing space changed at a dash; seemingly dead parishes were reborn within a decade. The communities who could not afford a preacher asked for a Levite (a lay minister), and as they were getting stronger and stronger, they wanted to become self-sustaining congregations.

Keywords: 1781 Edict of Toleration, Church Organization, Hungarian Reformed Church in the 18th Century, Hungarian Reformed Dioceses of Külsősomogy and Baranya

20. század

LELKÉSZI KISKÖRÖK A BÁCS-KISKUNSAGI EGYHÁZMEGYÉBEN AZ ÖTVENES ÉVEK ELEJÉN

Bíró Éva

A magyar református lelkészek számára az ötvenes évektől az egymással való találkozásra, információcserére, kapcsolattartásra mindössze az egyházmegyei, illetve az egyházkerületi gyűlések alkalmával adódott lehetőség, hiszen minden egyéni kezdeményezés, alkalom, szövetség vagy egyesület munkája lehetetlenné vált. Ezek azonban elsősorban hivatalos gyűlések voltak, évente egy-két alkalommal, így nem igazán válhattak a közösség megélésének, gyakorlásának színterévé. A lelkészi kiskörök azonban elvileg igen. Ezek az egymáshoz közel eső gyülekezetek lelkipásztorait fogták össze, s a vizsgált korszakban havi rendszerességgel tartották alkalmukat, bár kötött program szerint, előre meghatározott témák feldolgozásával. Az alábbiakban ezeknek a lelkészi kisköröknek az ötvenes évek elején betöltött szerepét, működését szeretném közelebbről megvizsgálni, elsősorban a Bács-Kiskunsaági Egyházmegyében, továbbá megkeresni ezeknek a köröknek, illetve a hasonló szerepet betöltő szervezeti formáknak a gyökereit, eredetét.

A LELKÉSZI KISKÖRÖK EREDETE, KIALAKULÁSÁNAK HÁTTERE

Lelkészi körök vagy kiskörök – az elnevezés változó – korábban is léteztek, bár területenként eltérő formában és intenzitással működtek. A különböző egyházmegyei, egyházkerületi jegyzőkönyvek említést tesznek ezekről, leginkább a missziói, belmissziói jelentések keretén belül. Ezért érdemes a lelkészi kiskörök gyökereit keresve egy kicsit kitérni arra is, mi jellemezte a 19. század végén, 20. század elején a református egyház belső életét.

Az egyik frontvonalat a római katolicizmus és a protestáns egyházak között 1867 után kiéleződő ellentétek adták, a másik pedig a korszak ural-

kodó szellemisége, a racionalizmus és a liberalizmus által befolyásolt egyházi körök és az ezt ellenző, a személyes hitre hangsúlyt helyező mozgalmak között húzódott.¹ Az utóbbiakhoz tartozó, főként Budapestről kiinduló *belmissziós törekvések* nyugat-európai mintákat követtek, s Magyarországon elsősorban az akkor uralkodó, racionalizmusra építő liberális teológiát akarták ellensúlyozni, hangsúlyozva a személyes keresztyén hit megélését, a bibliatanulmányozás fontosságát, és a szeretetszolgálatot, a diakóniai munkát. Mindezen tevékenységek keretében különböző egyesületeket hoztak létre, s a fővároson kívül is próbáltak híveket toborozni. A korszak problémáira adott másfajta választ képviselt a *Sebestyén Jenő* munkássága nyomán megfogalmazódó, részben holland mintákra, részben a magyar protestantizmus hagyományaira építő, konzervatívabb *történelmi kálviniizmus*, amely a kulturális és nemzeti feladatokat hangsúlyozta elsősorban.

A 20. század elejére a különböző, főként egyesületi keretek között munkálkodó ún. *ébredési mozgalmak* jelentették tulajdonképpen a belmissziói munkát, majd idővel az ezen a területen munkálkodó lelkészek, világiak részben beépültek a hivatalos egyház életébe, amely idővel maga is szorgalmazta az egyesületek bekapcsolását a hivatalos egyházi munkába.²

A belmissziós munkával mintegy párhuzamosan működött az 1907-ben megalakuló *Országos Református Lelkészegyesület*³ (továbbiakban ORLE), amely célul tűzte ki, hogy a magyarországi református lelkészek számára egyfajta érdekképviselői szerv legyen. Az elsősorban a Tiszántúlon népszerű és elterjedt ORLE kimondva-kimondatlanul a megelőző századokra jellemző lelkészek-világiak közötti harc folyamánként egy kicsit a lelkészek érdekeit képviselő szervezet is kívánt lenni, feladatának tekintette az állam felé képviselni a református lelkészi kar érdekeit, nem utolsósorban

¹ Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században*, 2. kötet, Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság, Szekszárd, Babits Kiadó, 1997, 310.

² Ravasz László: *Emlékezéseim*, Budapest, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992, 183.

³ A Lelkészegyesület 1907-ben alakult Budapesten. Első elnöke Baltazár Dezső, hajdúböszörményi lelképásztor, alsószabolcsi esperes, később 1907–1936 között tiszántúli püspök. Őt követte az elnöki tisztben Ravasz László dunamelléki püspök 1936–1947 között. Majd 1948–1952 között Szabó Imre budapesti esperes, 1950-től buji lelkész vezette az egyesületet. 1952-ben az egyesületek felszámolásakor az Országos Lelkészegyesület is megszűnt. Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*, Budapest, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 445.

például a lelkészi fizetések állami kiegészítésének igényét.⁴ A tagság önkéntes volt, s párhuzamosan más egyesületek, egyletek is működtek, adott esetben más szellemiséggel, más teológiai megfontolást követve. A *Lelkészegyesületnek* megalakultak a fokozatos helyi szervezetei: az egyházkerületi, egyházmegyei lelkészegyesületek, ezek időről időre lelkészértekezleteket tartottak, valamint lassan megjelentek mint legkisebb egységek egy-egy egyházmegyén belül a *lelkészi kiskörök*, amelyek a lelkészek közötti kapcsolattartás, információcsere, valamiféle testületi összefogás színtereivé váltak. S bár a Kecskeméti Református Egyházmegyei Lelkészegyesület 1908. június 29-én Szolnokon megtartotta alakuló közgyűlését, a kecskeméti egyházmegyei, illetve a dunamelléki egyházkerületi jegyzőkönyvek tanúsága szerint ebben a térségben nem siettek a lelkészi köröket megalakítani, a missziói jelentések alapján az egyesületi élet feltérképezésénél sokkal nagyobb súllyal jelennek meg a Dunamelléken más, szintén belmissziói feladatokat maguk elé tűző szervezetek.

Az ORLE keretein belül megjelenő, kifejezetten a lelkészek együttműködését, érdekeit szolgáló lelkészi köröknek is voltak már előzményei, a Tiszántúl egyházmegyéiben alakult körök igyekeztek országos szinten is megjelenni, sőt, lapot is indítottak, de az egész országra kiterjedő, szervezett formát nem sikerült kialakítaniuk.⁵ Közben azonban az ORLE-val párhuzamosan az első világháború utáni útkeresésben egyre nagyobb szerephez jutottak a már említett „ébredési teológusok”, akik elsősorban angol és skót mintákat követve törekedtek a *belmisszió* fellendítésére, s nem fektettek különösebb hangsúlyt a felekezeti sajátosságokra – erre utalt az „általános keresztyének” elnevezésük is. Velük szemben a konfesszionális

⁴ Baráth Béla Levente: „*Földbegyökerezés és égbe fogózás...*” *A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspöki tevékenységének tükrében (1911–1920)*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2014, 77.

⁵ „A 'közpapok' már a XIX. században keresték a szervezett fellépés módját. Részben ezt a célt szolgálták az egyházmegyékben létrehozott 'lelkészi körök', de megemlíthetőek az egyházkerületi szinten működő 'egyházi értekezletek' is. Ez utóbbi fórumon a világiak részvételével a református egyházalkotmány és a szervezeti, anyagi, hitéleti reformok kérdéseit vitatták meg. Országosan – éppen elhivatott vezéregyéniség hiányában – mégsem tudták megszervezni magukat. Bár a tehetséges és áldozatkész újságíró-lelképásztor, Péntek Ferenc 1889-ben a nyomorgó lelkészek fizetésrendezését követelő országos mozgalmat indított, és 1893 elejétől Közpapok Lapja címmel lapot is alapított, törekvéseit mégsem koronázta siker.” Baráth: „*Földbegyökerezés és égbe fogózás*, 43–44.

alapokat fontosnak tartó körök is az egyház megújulását tűzték ki célul, a vesztes háború utáni sokféle gazdasági, társadalmi, erkölcsi zűrzavarban, veszélyt érezve, részben a római katolikus egyház térnyerése miatt is, de ugyanakkor az emberek megváltozott magatartása miatt is, érzékelvén, hogy az egyházhoz, gyülekezethez való kötődés erősen meglazult.

Bár fogalmi átfedések, zavarok is vannak, érzésem szerint az ötvenes évektől közegyházi figyelmet kapó, fontos szerepet játszó lelkészi kiskörök erre a két forrásra, a belmissziós munka során szerveződő egyesületek szervezeti formáira, illetve a Lelkészegyesület fokozatos testületeire vezethetők vissza, ezek hatására és ezek keveredésével nyerték el azt a formát, amelyben a szocializmus idején találkozunk velük.

A MISSZIÓ ÉRTELMEZÉSÉNEK VÁLTOZÁSAI, MISSZIÓI KÖRÖK AZ 50-ES ÉVEK ELEJÉIG

A *misszió* eleinte – most természetesen nem a bibliai korok misszióértelmezéséig tekintve vissza, csupán az 1900-as évek elejére – tulajdonképpen a szórványgondozást jelentette.⁶ Különösen fontossá vált ez akkor, amikor a nagyrészt református vallású magyarok a más vallású nemzetségekkel keveredve egy-egy településen kisebbségbe kerültek, de fontos volt az állami támogatásra minden tekintetben jobban számítható római katolicizmussal szemben is. 1902-ben a Kecskeméti Egyházmegye is megalakítja a maga missziói bizottságát, a Dunamelléki Egyházkerület 1902. április 17-i határozata értelmében, amely kimondja, hogy „minden egyházmegyében alakítandó egy missziói bizottság, mely az egyházmegye egyházaihoz tartozó filiák és szórványok rendes ápolásáról az illető lelkészekről bevárando jelentések kapcsán kimerítő elvi előterjesztést tesz az egyházmegyei közgyűlésnek”.⁷ Ezek a jelentések ettől kezdve minden évben megszületnek – 1917-ig.

⁶ „A belmisszióknak ez a formája, népegyházi keretek között mozogva, adottságnak vette a kötelező egyháztagságot. Célja és betetőzése az volt, hogy lelkészi állással ellátott, a saját lábán megállni képes anyagülekezetet alakítson. Az itt szolgáló lelkészeknek az egyes községekbe előírt számú kiszállást kellett tenniük, szolgálataikról, a szórványgyülekezetek életéről évente jelentést kellett írniuk.” Baráth: *„Földbegyökerezés és égbé fogózás*, 67.

⁷ *A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület 1902. április 16. és 17. napjain Budapesten tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1902, 66.

1917 és 1921 között, érthető módon, alig érkeznek missziói jelentések a megyéktől, kerületektől, Trianon után pedig a szórványokkal rendelkező egyházközségek jó része határon túlra került. Ezután a szórványgondozást és annak irányítását, felügyeletét magába olvasztja a belmisszió, amely kifejezés visszaegyszerűsödik misszióvá – a változó fogalomhasználat nyomon követhető a belmissziói-missziói előadók, bizottságok, jelentések elnevezésének változásaiban is.⁸ 1923-ban ennek hatására megszüntetik a konventi missziói bizottságot, feladatát átveszi a belmissziói bizottság.

„A misszióügyi bizottság abban a meggyőződésben van, hogy a szórványok gondozása ma már nem oly kizárólagos munkamező, melynek vezetésére és irányítására külön szervek, egyházmegyei, egyházkerületi és egyetemes konventi missziói bizottságok szükségesek, hanem a szórványgondozást mint az általános belmissziói tevékenység egyik ágát kell kezelni s így az látszik indokoltnak, hogy a szórványgondozás a minden fokon felállított belmissziói bizottságok hatáskörébe utaltassék át.”⁹

1922 szeptemberében a Dunamelléki és a Dunántúli Egyházkerületek indítványára az egyetemes konvent határozatot hoz, mely szerint szükségesnek tartja „úgy a konventi, mint a kerületi, egyházmegyei, sőt népesebb gyülekezetekben az egyházközségi belmissziói bizottság országos és egyöntetű megszervezését”,¹⁰ s a kezdeményezés eredményeképpen 1923-ban elfogadják a missziói szabályzatot. Ebben megfogalmazzák a belmisszió célját: a református egyházi élet elmélyítése, a református keresztyén hit- és öntudat felébresztésére irányuló minden munkának a református egyház szellemében leendő vezetése, irányítása, belmissziói intézmények

⁸ A távoli világok nem keresztyén vallású népei felé, illetve a zsidóság felé irányuló pogány- illetve zsidómisszió továbbra is külmisszió néven fut, és időnként a figyelem előterébe kerül – bár inkább csak felső utasításra, hiszen mind a kül-, mind a belpolitikai „bezártság” szinte lehetetlenné tette az ötvenes években ennek valós tartalommal való megtöltését.

⁹ *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1923. június 12–14. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1923, 135–136. 112. sz. A konventi misszióügyi előadó jelentése.

¹⁰ *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1922. július 4–6. napjain, valamint 1922. szeptember 20. napján tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1922, 191–192. 189. sz.

megteremtése, fokozatos, tí. egyházközségi, egyházmegyei és egyházkerületi belmissziói jelentések tárgyalása, az egyetemes konvent felé jelentéstétel. Javasolják fokozatos (egyházközségi, egyházmegyei, egyházkerületi) bizottságok felállítását.¹¹

1926-ban a már elkészült szabályzat mellé ügyrendet és munkaprogramot fogadnak el. Ebben bizonyos „*missziói körök*” kialakítását javasolják az egyházmegyéken belül: „kívánatos, hogy az egyházmegyék a munka lendülete érdekében missziói köröket jelöljenek meg a vasúti s egyéb út-irányok szerint a gyülekezetek megközelíthetősége szempontjából s hogy az egyházmegyei belmissziói bizottság tagjai a körzeteknek megfelelően választassanak.”¹² Ezek tehát már nem az egy központi gyülekezet köré szerveződő szórványok missziói köreit jelentik, hanem több egyházközségből álló missziói körzeteket, amelyek megszervezése, kialakítása, s részben a feladata a lelkészi kiskörökre emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy ennek a lelkészeken kívül világiak is tagjai (egy tanító és presbiter). A Dunántúlról és a Tiszántúlról érkeznek is jelentések a körök megszervezéséről. Ennél korábbi utalást a lelkészi körök létezésére nem találtam – legalábbis ezen a néven –, ezután azonban az éves missziói előadói jelentésben olvasunk róluk. A Kecskeméti, illetve a Solti Egyházmegyében – a Bács-Kiskunsági Egyházmegye jogelődjei – azonban csak jóval később tesznek majd említést ezekről: 1932-ben a Solti Egyházmegye három körről számol be.

A lelkészi kiskörök eredetét keresve tehát az 1900-as évek elején megjelenő és jelentős szerepet betöltő egyesületekhez, valamint az ezek munkáját az úgymond „hivatalos” egyházba bekapcsolni akaró törekvésekhez jutunk, amelyek a missziói szabályzatban öltöttek testet már 1923-ban.

Ahogy a kezdet kezdetén, később is a missziói előadó jelentésében találkozunk legtöbbször a lelkészi körök említésével. 1926 szeptemberében Forgács Gyula belmissziói előadó arról számol be, hogy már minden egyházkerületben van belmissziói bizottság, de még nincs minden megyében. 1928-ban pedig már „csaknem” minden egyházmegyében vannak. A missziói előadó itt, az egyesületi élet számbavételekor az ORLE

¹¹ *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1923. június 12–14. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1923, 30–32. 32. sz. Az egyetemes konventi belmissziói bizottság szabályzata.

¹² *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1926. május 26–28. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1926, 20. 18. sz.

„fiókjait” is megemlíti.¹³ A belmissziói bizottságok több helyen értekezleteket tartottak lelkészeknek és presbitereknek. Számomra tehát úgy tűnik, a belmisszió részben átvette az ORLE célkitűzéseit és szervezeti felépítését is, azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy a presbiterekre, tanítókra is kiterjesztette azt.

1927. június 28–29-én Pécelen a helyi lelkész, Bereczky Albert szervezésében a kerületi és a megyei előadók számára konferenciát szerveztek. Ugyanebben az évben a konventi belmissziói bizottság egységesítette a kérdő- és jelentőíveket.¹⁴ 1928-ban pedig Révész Imre, a zsinat-előkészítő belmissziói albizottság előadója beterjesztette az albizottság munkálataként a *magyarországi református egyház missziói munkájáról szóló törvénytervezetet és annak indokolását*. Az egyetemes konvent a munkálatot az országos zsinat elé terjesztette.¹⁵

1930-ban a megyei és kerületi bizottságok feladatai között felsorolják a missziói körök szervezését, s a beérkezett jelentések alapján jó néhány már működött is: értekezleteket, református napokat szerveztek. Azonban sem a Kecskeméti, sem a Solti Egyházmegyéből még nincs róluk híradás.

1931-ben a 142/1931. sz. konventi határozattal elfogadják a *magyarországi református egyház missziói szabályrendeletét*.¹⁶ Ugyanebben az évben már kifejezetten lelkészi körről találunk említést: a Dunántúli Egyházkerület pártolólág terjeszti föl „a szigetvári lelkészi kör ama javaslatát, hogy a konventi missziói bizottsági javaslatok, illetve intézkedések előzetesen tétessenek le a lelkészi körökhöz abból a célból, hogy azok gyakorlati vég-

¹³ „Az egyházmegyék mindegyikében van lelkészegyesület, mint az ORLE fiókja és van tanítóegyesület. Az egyházmegyei belmissziói bizottságok mindenütt megalakultak s némelyik a jelentések elkészítésén túl is munkálkodott! Belmissziói körök is csaknem minden egyházmegyében vannak.” *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1928. április 17–19. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1928, 86. 88. sz. A belmissziói bizottság jelentése.

¹⁴ *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1927. május 4–6. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1927, 17. 29. sz. A belmissziói bizottság jelentése.

¹⁵ *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1928. április 17–19. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1928, 28. 36. sz.

¹⁶ *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1931. április 15–17. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1931, 114–115.

rehajthatóság szempontjából megvitathatók legyenek”.¹⁷ A konventnek nincs kifogása ellene.

Lassan tehát összeérnek, összezsúsznak a lelkészi körök és a missziói körök feladatai. A Kecskeméti Egyházmegye közgyűlésén Göde Lajos missziói előadó javasolja, hogy „az egymáshoz közeledő és egymást könnyen megközelítő lelkészek egymás kölcsönös támogatásával rendeznek gyülekezeteikben református-napokat, mint ezt a pándi presbitérium javasolja...”¹⁸ Ez a célkitűzés tehát mindkét irányban, a lelkészi köröknél és a missziói köröknél, bizottságoknál is megjelenik.

A harmincas évek, negyvenes évek első fele a politikai-gazdasági konszolidáció, talpra állás ideje. Az egyházak figyelme a szociális problémákra terelődik, a falu felé fordul az érdeklődés. Az 1931/32-es tanévben Sárospataki Református Kollégiumban Újszászy Kálmán vezetésével megindulnak a faluszemináriumok. Eredményes munkájuk országszerte követőkre talál, 1941-ben a kormány maga is tehetségvédelmi alapot létesít. 1934-ben a debreceni reformátusok kezdeményezésére telepítési akció indul, szintén a megoldatlan földkérdés, a szociális problémák felszámolását célozva. 1936-ban ugyancsak Sárospatakon Szabó Zoltán elindítja az első népfőiskolai tanfolyamot, mely szintén országos mozgalommá erősödik.¹⁹

A kommunista hatalomátvétel eredményeképpen azonban az önálló kezdeményezések lehetőségei lezárulnak, az egyesületi élet felszámolása az egyházon belül is megtörténik. Az 1946-os, a társadalmi és egyházi egyesületek és mozgalmak felszámolásáról szóló belügyminiszteri rendeletet követően 1949. október 5-én a belügyminisztérium jóváhagyja a Konvent Elnökségének előterjesztését a tizennégy legfontosabb egyesület feloszlásáról, illetve megszüntetéséről. Ez követi 1949. decemberében a *Testvéri Izenet*, amelynek értelmében minden missziói tevékenységet, azaz tulajdonképpen minden életmegnyilvánulást az egyház irányítása és ellenőrzése alá rendel, ezzel az önálló egyesületi munka megszűnik. 1948. júliusában Makkai Sándor vezetésével Sárospatakon megalakul ugyan az *Országos Missziói Munkaközösség*, és megpróbálja a missziói munkát irányítani, de már csak egyre szűkebb keretek között teheti ezt meg. Végül 1952.

¹⁷ *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1931. április 15–17. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1931, 103.

¹⁸ *A Kecskeméti Ref. Egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve*, Kecskemét, 1932, 78. 14. sz.

¹⁹ Kollega Tarsoly: *Magyarország a XX. században*, 366–370.

február 29-én hatályba lép, és egészen 1989. augusztus 31-ig érvényben is marad a *Missziói Szabályrendelet*, amely lefedett és szabályozott tulajdonképpen minden egyházon belül folyó munkát.²⁰

Az ötvenes évektől kezdődően általában magának a misszióknak a fogalma nagyon felértékelődik, s a *Missziói Szabályrendelettel* tulajdonképpen az egész egyházi működést igyekeznek átfogni és beszabályozni – ez a törekvés azonban, még ha más tartalommal vagy más szándékkal is, de már az 1920-as évektől megfigyelhető.²¹ A lelkészi körök működéséről továbbra is a missziói előadói jelentésekben számolnak be, ami szintén a folytonosságot erősíti.

Az egyesületi élet felszámolásával értelemszerűen az ORLE keretén belül szerveződő kerületi, megyei szervezetek, valamint a lelkészi kiskörök is megszűnnek – illetve megmaradnak örökségképpen a lelkészértekezletek, és *átalakulnak a lelkészi kiskörök*. Ezek a körök tehát nem az ötvenes évek elején lezajlott egyházmegyei rendezések és az ahhoz kapcsolódó át-szervezések alkalmával születtek meg, hanem egy már létező, működő találkozási fórum került az egyházvezetés figyelmének középpontjába, mint olyan alkalom, amely lehetőséget kínálhatott számukra az elvárt, egységes véleményformálás érvényesítésére,²² ugyanakkor a lelkészek számára is magában hordozta annak a lehetőségét, hogy az egymással való találkozás, szorosabb kapcsolatok kialakulásának színterévé váljon.

A BÁCS-KISKUNSAÍGI EGYHÁZMEGYE LELKÉSZI KISKÖREI ÉS VEZETŐI

Pap Géza, az 1952-ben megalakuló Bács-Kiskunsaígi Egyházmegye esperese első esperesi jelentésében kitér a lelkészi kiskörökre. Szavai előrevezetik azok feladatának, légkörének alakulását, annak irányát:

„Egyre nagyobb jelentősége van a lelkészkörök munkájának. Eddig is éltek ezek a lelkészi kiskörök, de igen sok helyen meddő volt a munkájuk. Olyan távol eső problémákkal foglalkoztak, amelyeknek megoldásával

²⁰ Uo., 425–426.

²¹ Ravasz: *Emlékezéseim*, 182.

²² Ladányi Sándor: Bevezetés, in: Horváth Erzsébet (szerk.): *Megújulás, visszarendeződés. Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1956–1957-es esztendőké történetének kutatásához*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2007, 15–21, 18–19.

egyáltalában nem vitték előre egyházunkat a mostani nagy események között. A mi egyházmegyénknek öt lelkészi kisköre van. Ezek mind előre elkészített és az egyházkerület által jóváhagyott munkaterv alapján iparkodnak a mélyre evezni. Munkájuk középpontjába egyre inkább az ige-hirdetés kérdése került. Megtesznek minden lehetőt azért, hogy a lelkipásztorok megtanulják az Igét jól érteni és építően hirdetni.”²³

1952-ben az egyházmegyei határok újrarajzolásokor alakult ki a Bács-Kiskunsági Egyházmegye, a volt Solti és a volt Kecskeméti Egyházmegye gyülekezeteiből, így értelemszerűen újra kellett szervezni az akkor már mindenhol létező lelkészi köröket is.

„Lelkésztestület és lelkész körök: A lelkésztestület elnöke az esperes. Titkára a missziói előadó. A bizottság tagjai: az 5 lelkészi kör vezetői. Az 5 lelkészi kör vezetői ezek:

Bajai lelkészi kör: Illésy Károly

Kalocsai lelkészi kör: Végh Sándor

Kunszentmiklósi lelkészi kör: Molnár Lajos

Kiskunhalasi lelkészi kör: Paczolay István

Kecskeméti lelkészi kör: Kovács Bálint.”²⁴

Az 1952. júniusi alakuló közgyűlésen rögzített állapothoz képest azonban néhány hónap múlva, az októberi első rendes közgyűlésen az öt körből kettőben elnökváltás történik. A bajai körben Illésy Károlyt Koszta István váltja, a kiskunhalasi körben pedig Paczolay Istvánt Ván Benjámin.²⁵ A személycseréket befolyásolhatta az a törekvés is, hogy a körök elnökei lehetőleg a központibb fekvésű, nagyobb gyülekezet parókus lelkésze legyen, Paczolay Istvánnak, aki vallásoktató lelkész volt ekkor, talán ezért kellett átadnia a helyét. Ez a központosító szándék látszik az új egyházmegyei határok megállapításánál is.

Az öt lelkészi kör gyülekezetei, vezetői és gyűléseik időpontjai az alábbiak szerint alakultak 1952 októberében:

²³ KREL A/III.a.2 Pap Géza I. esperesi jelentése, Kiskunhalas, 1952. október 15.

²⁴ KREL A/III.a.1 *A Bács-Kiskunsági Református Egyházmegye alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve*, Szabadszállás, 1952. június 25., 15. pont, Bizottságok megalakulása.

²⁵ KREL A/III.c 1952/354.c–d Pap Géza levele Bereczky Albertnek, Szabadszállás, 1952. október 16.

Bajai lelkészi kör

Gyűlés: általában Baján, minden hónap utolsó péntekjén.

Gyülekezeti (7): Baja, Bácsalmás, Katymár, Érsekcsanád, Szeremle, Vaskút, Gara–Csátalja.

Köri elnök: Koszta István bajai lelkész (1952 elején még Illésy Károly bácsalmási lelkész).

Kecskeméti lelkészi kör

Gyűlés: állandóan Kecskeméten, minden hónap első keddjén.

Gyülekezeti (13): Kecskemét, Lajosmizse, Kerekegyháza, Kerekegyháza-Kunpuszta, Fülöpháza, Méntelek, Izsák, Orgovány, Helvécia-Bugac, Szank, Lászlófalva, Lakitelek, Tiszakécske.

Köri elnök: Kovács Bálint kecskeméti lelkész.

Kalocsai lelkészi kör

Gyűlés: állandóan Kalocsán, minden hónap harmadik péntekjén.

Gyülekezeti (7): Kalocsa, Dunapataj, Ordas, Dunaszentbenedek, Uszód, Foktő, Hajós.

Köri elnök: Végh Sándor foktői lelkész.

Kiskunhalasi lelkészi kör – más néven: *Déli lelkészi kör*

Gyűlés: rendszeresen Kiskunhalason, változó időben.

Gyülekezeti (5): Kiskunhalas, Kiskőrös, Soltvadkert, Tázlár, Kelebia

Köri elnök: Ván Benjámín kiskunhalasi lelkész (1952 elején még Paczolay István kiskunhalasi vallásoktató lelkész).

Kunszentmiklósi lelkészi kör (1952 elején még *Dunavecsei kör* volt, vezetője Molnár Lajos. Kunszentmiklóson Vargha Tamás volt solti esperes ekkor a lelkész.)

Gyűlés: általában Kunszentmiklóson, minden hónap első péntekjén.

Gyülekezeti (9): Kunszentmiklós, Harta, Solt, Apostag, Dunavecse, Szalkszentmárton, Tass, Fülöpszállás, Szabadszállás

Köri elnök: Molnár Lajos dunavecsei lelkész.

A következő évben, 1953-ban ismét változtatnak a kiskörökön, az öt-ből *négy* lesz. A kiskunhalasi kör megszűnik, és öt gyülekezetével (Kiskunhalas, Kiskőrös, Soltvadkert, Tázlár, Kelebia) teljes egészében az újon-

nan alakuló *kiskőrösi körbe* olvad, melyhez csatlakozik még a szintén megszűnő kalocsai kör négy gyülekezete (Kalocsa, Dunaszentbenedek, Uszód és Foktő) is. Az így alakult új kör vezetője Körpöly Kálmán soltvadkerti lelkész lett.²⁶ A volt kalocsai kör további három gyülekezete (Dunapataj, Ordas, Hajós) a *kunszentmiklósi körhöz* kerül, melyet a vasútvonalhoz igazodva alakítottak ki. A *bajai* és a *kecskeméti kör* változatlan maradt.²⁷

1954-ben ismét megváltoztatják a lelkészköri beosztást: az 1953-ban megszűnt kalocsai kör hét gyülekezete, továbbá a most megszűnő kunszentmiklósi kör egy része (Tass, Szalkszentmárton, Dunavecse, Apostag, Solt, Harta) alkotja immár a *Duna menti kört*, elnöke Molnár Lajos dunavecsei lelkész. A volt kunszentmiklósi kör további gyülekezetei (Kunszentmiklós, Fülöpszállás, Szabadszállás) és a nemrég alakult, de most megszűnő kiskőrösi körnek az 1952-ben megszűnt halasi körből érkező gyülekezetei (Kiskunhalas, Kiskőrös, Soltvadkert, Tázlár és Kelebia) alkotják az újonnan alakuló *vasút menti kört*. Elnöke Körpöly Kálmán. A bajai és a kecskeméti továbbra sem változik.²⁸

1955-ben azonban újabb változtatás következik: a négyből ismét öt kör lesz, méghozzá oly módon, hogy helyreáll az eredeti öt kör: a bajai, kecskeméti, halasi, kalocsai és kunszentmiklósi.²⁹ Az 1952-es állapottal összevetve megállapíthatjuk, hogy a nehezen követhető változtatások végeredménye végül mindössze annyi, hogy Harta a kunszentmiklósi körből átkerült a kalocsai körbe... Az elnökök személyét tekintve a kecskeméti és a bajai kör élén mindvégig nincsen változás: Koszta István és Kovács Bálint a helyükön maradnak. 1953-ban, a kiskőrösi kör megalakulásakor a beolvadó kalocsai kör elnöke Végh Sándor foktői, a szintén beolvadó halasi köré Ván Benjámin kiskunhalasi lelkészek voltak, az új kiskőrösi kör elnök azonban a Soltvadkertre 1952-ben megválasztott Körpöly Kálmán lett. Előbbiek nem kerülnek vissza az újjáalakuló körök élére. Az átalaku-

²⁶ Körpöly Kálmánt 1952 őszén választották meg a Vásárhelyi Pál halálával megüresedő soltvadkerti lelkészi állásra, a Somogyi Egyházmegyéből, Kisbajomból érkezett. KREL A/III.c. 292/1952. sz.

²⁷ KREL A/III.a.1 *A Bács-Kiskunsági Református Egyházmegye évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*, Soltvadkert, 1953. október 21., 16. pont.

²⁸ KREL A/III.a.1 *A Bács-Kiskunsági Református Egyházmegye évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*, Fülöpszállás, 1954. szeptember 29., 22. pont.

²⁹ KREL A/III.a.1 *A Bács-Kiskunsági Református Egyházmegye évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*, Kiskőrös, 1955. október 13., 13. pont

ló kunszentmiklósi kör elnöke továbbra is Molnár Lajos dunavecsei lelkész. 1954-ben a Duna menti és a vasút menti kör élén ugyanaz a két elnök marad, Molnár Lajos és Körpöly Kálmán. 1955-ben, az eredeti kör beosztások helyreállításakor az újra megalakuló kalocsai kör elnöke immár Simon Ernő foktői lelkész, Végh Sándor addigra más gyülekezetbe került. Molnár Lajos elnök marad, a kunszentmiklósi kör élén. A halasi kör élére a vasút menti kör éléről Körpöly Kálmán került. A végeredmény tehát az elnökök szempontjából: Végh Sándor helyére Simon Ernő lépett, Ván Benjáminéra pedig Körpöly Kálmán.

A LELKÉSZI KISKÖRÖK MŰKÖDÉSE

A Bács-Kiskunsági Egyházmegye lelkészi közössége tehát öt lelkészi kiskörbe szerveződve találkozott egymással, havi rendszerességgel, egy-egy soraikból választott kör elnök vezetésével. Üléseikről jegyzőkönyv készült.

Az 1950–51-es évekből megmaradt kör jegyzőkönyvek alapján viszonylag sokszínű és valóban tartalmas, az eredeti célkitűzéseknek megfelelő gyűlések zajlottak. A lelkészek fölvetettek aktuális problémákat (földfelajánlás, kuláklistára került presbitereknek és lelkészeknek az ügye, hitoktatási nehézségek stb.), adott esetben kaptak is tájékoztatást, segítséget ezek megoldásához. Azután a mozgástér itt is egyre szűkült. Bereczky Albert 1952. október 8-án körlevelet küld a kerület espereseihez, melyben adatokat kér a megye lelkészi köreiről (egyházközségek, vezetők), valamint utasítást ad a működésükre vonatkozóan:

„A lelkészkörök vezetőit szíveskedjék felhívni, hogy a lelkészkörök programját pontos idő- és helymegjelöléssel készítsék el és legalább két héttel az összejövetel időpontja előtt terjesszék fel hozzám az Esperes Úron keresztül jóváhagyásra. A tervszerűség szempontjából kívánatosnak látom, hogy a lelkészkörök vezetői a lelkészkörök programját negyedévenként (jelenleg decemberig bezárólag) készítsék el.”³⁰

A jóváhagyásra felterjesztett kör programokat Bereczky püspök valóban átnézte, adott esetben pedig bizonyos témákat vagy előadókat nem

³⁰ KREL A/III.c 1952/354.b Bereczky Albert körlevele az esperesekhez, Budapest, 1952. október 8.

engedélyezett. 1952 szeptemberében a bajai körben Illésy Károly két könyvismertetését (Tóth K.: A dialektika Kálvin politikai etikájában; Mackintosh: Mózes II. könyve) és Vietorisz Lajos „A zsidómisszió” című előadását nem hagyta jóvá, „az említett előadások helyett a Református Egyházban található időszerű theologiai cikkek megtárgyalását tartom kívánatosnak”³¹. Indoklást sajnos nem fűzött leveléhez. A kiskunhalasi kör egyik előadása pedig már az esperesnél „elakadt”, a javasolt programot ugyan felterjesztette, ám azzal a megjegyzéssel: „...kivéve dr. Vincze Ferenc 'Az ünneptelen félév igehirdetése' című előadását. Ennek engedélyezését nem javaslom.”³²

Eleinte tehát előzetes jóváhagyáshoz kötve próbáltak ellenőrzést gyakorolni, később azonban már előre meghatározott programot készítettek a kiskörök számára. 1953 januárjától már egészen konkrétan megadják a programot, maximum választani lehet három változatból. A gyűlések lefolyása is kötött.

A lelkészköri alkalmak előkészítésére küldött bizottság az alábbi programot és elvárásokat állította össze 1953. január 2-án (január 7-én küldi ki Pap Géza a kör elnököknek):

A részvétel minden lelképásztor számára, beleértve a vallásoktató lelkészeket és a segédlelkészeket is, kötelező volt.

„A lelkészköri összejövetel havonként tartandó s időtartama 1 alkalommal legalább 5 óra. /Ezenfelül van az ebédszünet./ Az 5 órai munkaidő minden lelkész számára mindig kötelező. A lelkészköri vezetők a hiányzókat minden összejövetel után jelentik az esperesnek, az esperesek igazoló jelentésre szólítják fel őket, negyedévenként a püspöknek tesznek jelentést. A lelkészköri összejövetelekről jegyzőkönyv készítendő, amelyet a lelkészkör vezetője az összejövetelt követő héten az espereshez terjeszt fel.

Ebédre legfeljebb 1 órát lehet számítani, mivel ezeknek az összejöveteleknek nem a vendégeskedés: evés és ivás a célja, hanem a komoly tanulás. Ebédet mindenki vigyen magával. [...]

³¹ KREL A/III.c 1952/206. Berezky Albert püspök levele Pap Gézához, Budapest, 1952. szeptember 12.

³² KREL A/III.c 1952/209. Pap Géza esperes levele Berezky Alberthez, Szabadszálás, 1952. augusztus 23.

Az összejövetelek időbeosztása: igetanulmány 1 óra, előadás 1 és ½ óra, igehirdetés problémái 1 óra, ebéd 1 óra, bibliafordítás ismertetése ½ óra, sajtóismertetés 1 óra.”³³

Az igetanulmányhoz a *Református Egyház* című hivatalos lapban közlik a kidolgozott anyagokat (Farkas József és Hajdu Péter munkája). Az előadások:

„Január: Püspöki jelentés, főgondnoki megnyitó beszéd megtárgyalása. /Ahol már megtörtént, a zsinati megnyitó beszéd megtárgyalása./

Február: Gyülekezeteink missziói élete. /Az egyházkerületi missziói, diakóniai és sajtójelentés alapján./

Március: Egyházunk békeszolgálat. /Bereczky Albert püspök dec. 4-én a Pest megyei prot. lelkészek előtt tartott beszéde alapján./

Április: Pásztori szolgálatunk – engedelmisségben.

Május-június: A keresztyén reménység. /Az Egyházak Világtanácsa evanstoni gyűlése előkészítő munkálatainak megbeszélése./

Az igehirdetés problémái: Januárban a megbeszélés tárgya az egyházkerületi igehirdetési bizottság egyházmegyéenkénti összefoglalója a beküldött prédikációkról. A többi hónapban – mivel az egyházkerületi igehirdetési bizottság a Ref. Egyház c. lapunkban foglalkozik majd az igehirdetés kérdéseivel, részint ezeknek a cikkeknek a megtárgyalása, részint pedig a lelkész kör tagjai igehirdetéseinek egymás között való megbeszélése. Egy alkalommal az egyházkerületi bizottság részéről is hívható előadó a lelkész kör tagjai igehirdetésének külön-külön való megtárgyalására.

Bibliafordítás ismertetése: Az Újszövetség történeti könyveinek /Mt. Mk. Luk. Ján. Ap.csel./ a tanulmányozására felkérendő néhány, az eredeti szöveget ismerő lelképásztor, aki az új próbakiadást ismerteti és megbírálja.

Sajtóismertetés: A 'Református Egyház' és 'Az Út' aktuális cikkeinek a megbeszélése. Az időszéri cikkek minden alkalommal külön is felhívjuk az esperes és a missziói előadón keresztül a lelkész körök figyelmét.”³⁴

Július–augusztusban a lelkésztozábbképzők helyettesítették a lelkész köri alkalmakat.

³³ KREL A/III.c 1953/20. Pap Géza levele a lelkész köri elnökökhöz. Melléklet: A lelkész körök programtervezete az 1953. év első félévére, Szabadszállás, 1953. január 7.

³⁴ Ua.

Pap Géza 1953. október 28-án küld újabb értesítést a körü elnököknek:

„Püspök Úr 2299/1953. sz. leiratában úgy rendelkezett, hogy a novemberi lelkészköri összejövetelen minden lelkész kör készítse el évi programját az előadók megnevezésével és az esperesen keresztül jóváhagyás végett 3 példányban terjesszék fel hozzá. A novemberi előadás témájához /evangelizáció: az egyház missziója a kívülálló világhoz/ forrásul a következő előadásokat tanácsos átnézni: Bereczky Albert „A keskeny út” c. könyvéből Az egyház prófétai szolgálata /227. o./, Missziói szolgálatunk /370. o./, Elhívásunk és küldetésünk /388. o./.”³⁵

A mellékelt programtervezet 1953 októberétől 1954 júniusáig szól. Az általános utasítások, kötelező jelenlét, jegyzőkönyv stb. és az időbeosztás ugyanaz, mint korábban. Valószínűleg egy – önvédelemből – kialakult szokás ellen emeli fel a szavát az ajánlás, amikor így ír: „Az igetanulmányhoz esetleg készített vezérfonal csupán segítséget kíván nyújtani az ige tanulmányozásához, de semmiképpen nem akarja pótolni az igében való elmélyülést. Helytelenül cselekszik az a lelképásztor, aki az ige mondani-valójának személyes megragadása és hirdetése helyett egyszerűen felolvassa a vezérfonalat.” Ezután októbertől júniusig három változatban felsorolja a kiválasztott textusokat.

„A háromféle program közül szabadon választhatnak a lelkész körök, egy egyházmegyén belül azonban egységes legyen a program. Az első az egyházkerületi igehirdetési konferencia anyaga, a második a Külsőbudapesti és Északpesti Egyházmegyék javaslata, a harmadik a Vértessaljai Egyházmegye javaslata. Az igetanulmány vázlatát – amennyiben valamelyik lelkész körnek szükséges – a javaslatához egyházmegyétől / egyházkerulettől / kell kérni.”

Valószínűleg túlságosan egyértelmű volt az irányítottság, a három alternatíva felajánlásával próbálták ezt oldani. A Bács-Kiskunsági Egyházmegye a kerületi javaslatot fogadta el.

„Előadás. Az Egyházak Világtanács evanstoni nagygyűlésének [1954] fő témáját és melléktémáit lelküismeretesen tanulmányozzák a lelkész körök. Az előadásokat írásban készítik el az előadók és minden esetben küldjék

³⁵ KREL A/III.c 1953/931. Pap Géza levele Kovács Bálint lelkész körü elnökhöz, Szabadszállás, 1953. október 28.

el a Püspöki Hivatalba, az ökumenikus bizottsághoz való továbbítás végett. *Az előadások keretében meg kell tárgyalni a zsinat és az egyházkerületi közgyűlés anyagát.*”

Itt októbertől júniusig felsorolja a nagygyűlés témáit (ökumenikus, társadalmi, faji, etnikai kérdések), illetve a püspöki, főgondnoki jelentéseket, zsinati megnyitót, a kerületi missziói jelentést, mint témákat. A bibliafordítás kapcsán is adnak egy programot, majd következik a „*sajtóismertetés, gyakorlati kérdések megbeszélése. A Ref. Egyház és Az Út aktuális cikkeinek összefoglaló ismertetése, gyülekezeti kérdések megbeszélése.*”³⁶

Szigorúan megállapított menetrend. Szinte katonás pontossággal határozzák meg a feladatokat, a szervezetet, az ügyrendet. Az egységes munkarendre, módszerességre való törekvés már a belmisszió felfutása idején megjelent, de az ennyire szigorú központosítás, az ellenőrzés az ötvenes években uralkodott el egészen a lelkészi kiskörökön (is).

A LELKÉSZI KISKÖRÖK JEGYZŐKÖNYVEI

A lelkészi körök működéséről nehéz valós képet alkotni, részben – ahogy láttuk – a központilag meghatározott, kötött program és tartalom miatt, részben pedig azért, mert a körüli gyűlésekről készült jegyzőkönyvek az ötvenes évek első felében már rendkívül szűkszavúak. Ha mégsem, a figyelmeztetés nem maradt el. Pap Géza 1953 szeptemberében arra inti Kovács Bálintot, a kecskeméti lelkészi kör elnökét, hogy a körüli gyűlésről kevésbé részletes, „*kizárólag csak a puszta tényeket*” tartalmazó jegyzőkönyvet készítsen. A bővebb változat minden példányát gondosan bekéri, így az sajnos nem is maradt fent, ami igen, azokból pedig alig tudunk képet alkotni a résztvevő lelképásztorok véleményéről, részvételük aktivitásáról, az elemzett témákkal kapcsolatos gondolataikról. Az intézkedés szolgálhatta a különvéleményt megfogalmazó lelkészek védelmét is.

„Kedves Bálint!

Átolvastam a kecskeméti lelkészi kör szeptember 15-i gyűléséről készített jegyzőkönyvedet. Kérlek légy szíves a még Nálad lévő példányokat elküldeni hozzám. Majd személyes találkozásunk alkalmával részletesen

³⁶ Ua.

megbeszéljük a dolgot. Addig légy szíves egy másik jegyzőkönyvet készíteni, amely kizárólag csak a pusztá tényeket tartalmazza. Ezt az új jegyzőkönyvet légy szíves megküldeni hozzám, a részletesebb jegyzőkönyvnek Nálad lévő példányaival együtt.”³⁷

A LELKÉSZI KISKÖRÖKNEK SZÁNT FELADATOK

1. Elsősorban az ígehirdetések irányítása, ellenőrzése

Az egyházvezetés szemében kiemelt fontosságú szerepet kaptak ezek a körök, mint az „átideologizálásnak”, az ígehirdetések „átformálásának” helyszínei, ahol megvalósulhat a lelkészek gondolkodásának kontrollálása, „átgyúrása”. Bereczky Albert 1952. évi püspöki jelentésében a Baranyai Egyházmegye esperesi jelentését elemezve azt írja a lelkészi kiskörökről, hogy mivel az esperes nem tud „minden egyes lelkésszel állandóan és elég alaposan foglalkozni”, ezért

„az esperes elsősorban a kiskörök vezetőinek vezetője, s a munka így jól és ellenőrzötten végezhető. Közös theologiai munkájuk középpontjában az ígehirdetés kérdése áll. Az a segítő szolgálat, amit e tekintetben az egyházkerület múlt évi közgyűlésén létrehozott ígehirdetési bizottságunk nyújthat, csak segítség lehet, a bec sületes és építő kiritka és önkritika állandó munkáját az egyházmegyékben kell végezni s ott is legbehatóbban a lelkészi kiskörökben.”³⁸

Akin azonban nem fog az új tanítás, hamar a veszélyes ellenség szerepében találhatja magát. Pap Géza már esperesi székfoglalójában a segíteni akarásra hivatkozva inti azokat a lelkészeket, akik esetleg nem igazodnának az új irányvonalhoz:

„Az ma már mindenki által elfogadott tény, hogy egyházi szolgálatunk központi része az ígehirdetés. (...) Még most is akadnak néhányan olyanok, akik a saját maguk emberi gondolatait hirdetik templomban és templomon kívül és akik a saját maguk álnok szívének indulatait viszik fel a szó-

³⁷ KREL A/III. c 1953 Pap Géza levele Kovács Bálinthoz, Szabadszállás, 1953. szeptember 26.

³⁸ Bereczky Albert V. püspöki jelentése 1952. november 27-én, Budapest, [1952], 21.

székre s ezekkel az indulatokkal ártnak, nyugtalanítanak és békétleníté-
nek sokakat. Bizonyos vagyok afelől, hogy együtt tanulásunk eredménye-
képpen ez a néhány lelkipásztor is rá fog jönni arra, hogy az, aki az aszta-
gok között tűzcsovával szaladgál, nem csodálkozhatik azon, ha a termést
félő gazdák megfogják és elveszik tőle a nyílt lángot, amellyel sokak pusztu-
lását s talán önmagáét is előidézi. Rá fognak jönni arra, hogy aki az utolsó
esztendő tanításaiból és eseményeiből még ma sem jutott el addig, hogy
meglássa, hogy a szószék, a bibliaóra, az esketés, a temetés, valamint egyéb
más alkalmak egyedül és kizárólag azért vannak az ő gyülekezetében,
hogy ezeken az Isten Igéjét hirdesse és nem azért, hogy nyugtalanítson és
zavart keltsen, az a lelkipásztor vak vezető, akire nem lehet sem kisebb,
sem nagyobb gyülekezetet rábízni mindaddig, amíg benne a vakság éjsza-
kája fel nem oldódik. Éppen ezért közös szolgálatunk tengelye a lelkipász-
tor testvéreimmel való együttes igetanulmányozás lesz... (...) Az együtt
tanulásra legalkalmasabbnak tartom az egyházmegyei lelkésztestület ösz-
szejöveleteit, továbbá a lelkési kiskörök havonkénti találkozásait. (...)
Bizonyos vagyok afelől, hogy lelkipásztor testvéreim túlnyomó többsége
hálásan veszi az ilyen alapos, helyálló és segítő szándékból fakadó bíráló-
t és iparkodik az együtt tanulásba úgy bekapcsolódni, hogy az minden te-
kintetben építő legyen életére is, szolgálatára is.”³⁹

A lelkési körök legfőbb feladata – természetesen az „időszerű kérdé-
sek megvitatásán” túl – elsősorban tehát az igehirdetések átformálása, a
„helyes” értelmezés kialakítása lett, az alkalmazott módszer pedig a konk-
rét prédikációk bekérése, majd az esperes vagy az „igehirdetést segítő bi-
zottság”⁴⁰ építő kritikájának meghallgatása. Mindez végül a minta-igehir-

³⁹ KREL A/III.a.2 Pap Géza esperesi székfoglaló beszéde, Szabadszállás, 1952. június 25., 13–14.

⁴⁰ Bereczky Albert 1952. évi püspöki jelentésében szolgálatairól szólva beszél az igehir-
detést segítő bizottság megalakulásáról, munkájáról: „Múltévi közgyűlésünk határo-
zata szerint megalakítottuk az egyházkerület igehirdetést segítő bizottságát s be-
kértem minden Dunamelléken szolgáló lelkésztől még ez év elején egy-egy ez évben
mondott igehirdetést. A begyűlt kb. 500 prédikáció feldolgozása óriási munka volt s
nem mulasztom el a bizottság tagjainak: Victor János, Patay Pál, Bodonhelyi József,
Farkas József, Pap Géza, Adorján József, Hajdu Péter barátainknak megköszönni a
hosszú időn keresztül hetenként erre szánt egy teljes napot s végül egy konferencia-
szerűen együtt töltött egész hetet igénybevevő munkát. Ebben a bizottságban ma-
gam is sokszor résztvettem s benne sokat tanultam s remélem, valamit segítettem is.
Az ügy egyébként a missziói bizottságban került részletes ismertetésre.” Bereczky Al-
bert V. püspöki jelentése 1952. november 27-én, Budapest, [1952], 31.

detések szinte kötelező sablonszerű átvételéhez vezetett, ami a lelkipásztorok számára nyilvánvalóan egyfajta védettséget biztosított, az igehirdetést azonban kiüresítette, illetve oda nem illő tartalommal töltötte meg.

Az ellenőrzés idővel minden prédikációra, legalábbis elvileg, kiterjedt azzal, hogy lehetővé vált a textusok és a prédikációvázlatok általános kontrollja az egyházvezetés számára.

„Ugyancsak az egyházmegyei lelkészegyesület tanácskozásain merült fel az a tahi konferencián felvetett gondolat, hogy ez év nov. 1.-től kezdve kötelezzük magunkat arra, hogy szolgálati naplót vezetünk, s ebbe minden igehirdetésünk textusát és bő vázlatát is feljegyezzük, s ez a napló az illetékes egyházi tényezők számára bármely pillanatban ellenőrizhető lesz. Rendelkezésemre az elmúlt év karácsonyi, szilveszteri és ez év első napján elmondott igehirdetések szövegét mindenkinek be kellett küldeni az esperesi hivatalba. Ennek a nagy anyagnak a feldolgozása, kiértékelése és hasznosítása most van folyamatban.”⁴¹

2. A közhangulat felmérése, befolyásolása

Egy jellemző példa: 1952. december 19-én Kecskeméten közös protestáns lelkészértekezletet tartottak, majd a római katolikus papsággal közösen (egyébként utóbbiak igen gyér számban vettek részt⁴²) a helyi moziban megtekintették a Szovjetunió egyházainak májusi békekongresszusáról (az orosz pravoszláv egyház és Alexej pátriárka vezetésével) és a III. Magyar Békekongresszusról szóló filmet, majd megbeszélték azokat. Ezt minden egyházmegyében lebonyolították, a Konvent pedig visszajelzést kért, a Bács-Kiskunsági Egyházmegyéből Pap Gézától. Finta István mint a Konvent elnökségi osztályának vezetője ír neki: „Tudom, hogy Téged felesleges külön kérni, de megemlítem, hogy nagyon lényeges nemcsak a jó, hanem a rossz tapasztalatokat is tudnunk, hogy tárgyilagos helyzetképet kaphassunk. Természetesen nagyon érdekelne bennünket, ha lelkészskörön

⁴¹ KREL A/III.a.2 Pap Géza II. esperesi jelentése, Soltvadkert, 1953. október 21.

⁴² „Mind a négy helyen meglepetés volt és nagyon lehangoló hatást váltott ki lelkipásztorainkból az a tény, hogy a római katolikus lelkészeknek csak egy egészen kicsi töredéke vett részt a filmbemutatón is és az azt megelőző értekezletünkön is.” KREL A/III.c 1952/480. Pap Géza esperesi jelentése az Egyetemes Konvent Elnökségéhez a lelkészértekezletről, Szabadszállás, 1953. január 18.

vagy megyei értekezleten megbeszélvén a hallottakat és a látottak felől szerzett benyomásokat, a megye lelkészei mondanák el a rájuk tett hatást.”⁴³

Pap Géza tájékoztatása szerint az egyházmegye 62 lelkésze közül 59 megjelent – a részvételre többször nyomatékosan fel is lettek szólítva –, 3 igazoltan volt távol, temetés miatt. Az evangélikus egyház részéről 11, a baptistáktól 9 lelkész volt még jelen. A tájékoztató levél alapján úgy tűnik, az egyik elvárt magatartás, hogy a lelkészek inkább higgyenek a filmhíradónak, mint a saját személyes tapasztalataiknak:

„Érdekes, hogy amikor Székesfehérváron az egyik lelképásztor, aki a második világháborúban Oroszországban járt és arról beszélt, hogy ő ott látott raktárnak és tejsarnoknak átalakított templomokat s ezek a képek őt még most is erősen befolyásolják, az együttlévő lelképásztorok tekintélyes része helyesléssel fogadta azt a tanácsot, hogy ne visszafelé nézze az életet és emiatt keseregjen, hanem adjon hálát azokért az eseményekért, amelyek ma történnek az orosz egyházak életében is.”⁴⁴

S bár úgy tűnik, még mindig volt olyan, aki bátran hangot adott őszinte véleményének, az irányvonal egyértelmű: a lelkészi kiskörök szűkebb körű alkalmain az ilyen véleményeket is át lehet majd dolgozni:

„Azt is meg kell említeni, hogy néhány lelképásztorunk bizalmatlansága olyan nagyfokú még ma is, hogy képes volt az egyik lelképásztor hangosan kimondani kollégái előtt azt a véleményét, hogy az egész orosz egyházi békekongresszusról készült felvétel színészek által lejátszott jeleneteket tartalmazott. (...) De arra is jó volt ez a filmbemutató, hogy felszínre hozott lelképásztoraink egy része lelkéből olyan gátlásokat és békétlenségeket, amelyek a feloldása a lelkészi kisebb nagyobb körök feladata lesz.”⁴⁵

⁴³ KREL A/III. c 1952/480.d Finta István levele Pap Gézához, Budapest, 1952. december 10.

⁴⁴ KREL A/III.c 1952/480.nn Pap Géza esperes jelentése az Egyetemes Konvent Elnökségéhez a lelkészértekezletről, Szabadszállás, 1953. január 18.

⁴⁵ Ua.

3. Gazdasági szerep

A lelkészi körök résztvevői már az ötvenes éveket megelőzően is alkalomról alkalomra összeadtak bizonyos összeget, amelynek felhasználásáról maguk döntöttek az éppen aktuális szükség alapján, ezt sáfárságnak nevezték. 1952-ben azonban azt az utasítást kapták, hogy a befolyt összeget az egyházmegyei pénztárba fizessék be, ahonnan majd szeretetszolgálati célra továbbítják, hogy pontosan hová és kinek, arra már nincs befolyásuk. Holott sokszor ezek az összegek éppen az általuk jól ismert közegben felmerülő problémák közvetlen orvoslását szolgálták, valamelyik gyülekezetben élő szegény diák tanulását, beteg lelkész kolléga támogatását stb. Illésy Károly, a bajai lelkészi kör elnöke írja Pap Gézának 1952. július 7-én: „A lelkészi körhöz intézett levelében említett sáfárságra vonatkozóan éppen levele vétele előtt beszéltünk s most dilemma előtt vagyunk. Ugyanis szeretnénk megtartani rendelkezésünket esetről esetre a pénz hova fordítását illetőleg. Ha pedig az egyházmegyei pénztárba küldjük, akkor ez nincs meg. Hová menne onnan az összeg, s nem lehetne-e, ha odaküldjük is, megjelölni, hogy mire szántuk?”⁴⁶ A döntés azonban érvényben maradt, az önállóság, szabad rendelkezés pedig ezen a téren is megszűnt.

ÖSSZEGZÉS

A kifejezetten a lelképásztorok számára szervezett kiskörök eredete tehát részben a Baltazár Dezső elnökletével és szervezői munkája eredményeként megalakult Országos Református Lelkészegyesülethez, részben pedig az ébredési mozgalmakhoz, a különböző egyesületek, majd a hivatalos egyház által végzett belmissziói tevékenységhez nyúlik vissza. Az ötvenes évek elejétől azonban az egyházvezetés szoros felügyelet alá vonta ezeket, s a maga céljaira igyekezett felhasználni: a kötelező programok, az előírt cikkek és könyvek ismertetése lehetővé tette a hivatalos „irányvonal” ismertetését, a bekért igehirdetések elemzése és bírálata pedig a lelképásztorok gondolkodásának, véleményének folyamatos ellenőrzését. Ennek ellenére ezek a körök az egymással való találkozás lehetőségét megte-

⁴⁶ KREL A/III.c 1952/50.a Illésy Károly levele Pap Gézához, Bácsalmás, 1952. július 7.

remtve mégis be tudtak tölteni támogató, pozitív szerepet is. Ha nem is állnak rendelkezésünkre részletes dokumentumok, mégis következtethetünk a körülményeknek erre a közöserősítő szerepére is – például az egyházügyi előadó panaszából. Szakács Gyula szerint a körülmények egy idő után már nem érték el a célt, sőt, az ellenkezője következett be: a lelkészek egymást segítik, erősítik.

„A lelkészkeri gyűlések az adott keretek között az egyházügyi hivatal céljait megfelelően szolgálták, de csak szabályozás szigorának fenntartása mellett. 1953-at követően, a reformok nyomán érzékelhető talajvesztés és a konspirációtól való félelem jele volt, hogy az egyházügyi hivatal mindenáron minimalizálni kívánta az egyházi vezetők találkozásait, lett légyen szó akár megyei konferenciákról, lelkészkeri értekezletekről, vagy presbiternevelésről. 1954-ben Szakács Gyula újabb instrukciókkal látta el Pap esperest: ritkítani kell a gyűléseket, mert aggodalmi szerint a túl sűrűn rendezett összejövetelek ’kifárasztják’ a lelkészeket és elvonják őket hivatásuk fontosabb teendőitől. Az intézkedés mögötti fondorlatos szándékát is felfedte az egyházügyi előadó felettesei előtt, valódi célja ugyanis csak az összejövetelek bénítása volt, mivel azok ’meglehetősen károsak a mi szempontunkból’.⁴⁷

A lelkészkeri köröknek ez a funkciója ma is megvan: a találkozásnak, a közösség megélésének terepe. Sőt, az ígértetésre való közös készülődés mint önkéntes és tartalmilag nem kötött feladat is fontos a lelkészek számára, függetlenül attól, hogy a múltban ez hogyan valósult meg.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Kecskeméti Református Egyházkerület Levéltára (KREL)

A/III.a.1 Egyházkerületi közgyűlések jegyzőkönyvei, 1952–1955.

A/III.a.2 Esperesi jelentések. Pap Géza esperesi jelentései, 1952–1959.

A/III.c Bács-Kiskunsaígi Református Egyházkerület iratai. Igazgatási iratok. 1952–1955.

⁴⁷ Szabó Bence idézi az ÁEH Bács-Kiskun megyei előadójának munkatervét, 1954. január 15 – április 30. 4. p. MNL BKML XXXV. 36. 2. cs. 118. ó.e. 16-6-38/1954. Szabó Bence: „*Protestáns vonalon.*” *Református hitélet közjogi keretei a Bácskiskunsaígi egyházkerület megalakulásától az 1956-os forradalom időszakáig*, Kézirat, 2019, 25.

Nyomtatásban megjelent jegyzőkönyvek

- A Kecskeméti Ref. Egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve* Kecskemét, 1932. október 5., Kecskemét, 1932
- A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület 1902. április 16. és 17. napjain Budapesten tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1902
- A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1922. július 4–6. napjain, valamint 1922. szeptember 20. napján tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1922
- A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1923. június 12–14. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1923
- A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1926. május 26–28. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1926
- A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1927. május 4–6. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1927
- A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1928. április 17–19. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1928
- A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1931. április 15–17. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1931

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARÁTH Béla Levente: „Földbégőkerezés és égbe fogózás...” *A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Desző püspöki tevékenységének tükrében (1911–1920)*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2014.
- BERECZKY Albert V. *püspöki jelentése 1952. november 27-én*, Budapest, [1952].
- KOLLEGA TARSOLY István (főszerk.): *Magyarország a XX. században*, 2. kötet, Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság, Szekszárd, Babits Kiadó, 1997.
- LADÁNYI Sándor: Bevezetés, in: Horváth Erzsébet (szerk.): *Megújulás, visszarendezés. Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1956–1957-es esztendőké történetének kutatásához*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2007, 15–21.
- RAVASZ László: *Emlékezéseim*, Budapest, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992.
- SZABÓ Bence: „Protestáns vonalon.” *Református hitélet közjogi keretei a Bácskiskunsági egyházmegye megalakulásától az 1956-os forradalom időszakáig*, Kézirat, 2019.
- ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977.

ABSTRACT

Éva Bíró: *Ministry Integrity Circles in the Bács-Kiskunság Reformed Diocese in the Early 1950s*

As a result of the work of Dezső Baltazár, the first chairman of the association, the formation of the so called ministry integrity circles (“small circles”) was connected to the foundation of the National Pastoral Association of the Reformed Church (ORLE) in 1907, the awakening movements, and the inner mission, carried out first by various associations and later by the official church. By the end of the 1940s, the activity of various associations and movements had been made impossible, and the prospects and activities of the churches had been restricted more and more. From the beginning of the 1950s, the church leadership, which collaborated with the government, gradually increased its control over the ministry integrity circles to use them to its own purposes. In the Bács-Kiskunság Reformed Diocese, founded in 1952, there were five ministry integrity circles, each of which operated under the leadership of a chairman; their members had monthly meetings, of which minutes were kept. The church leadership carried out its official policy by programs with compulsory participation for ministers, the propagation of articles and books; the church leadership continuously monitored and shaped the ministers’ thinking and perspectives through analysing and evaluating their sermons. However, these circles used to play a positive, supportive role especially in providing the opportunity for ministers to meet, to support and strengthen one another.

Keywords: pastoral small circles, evaluation of sermons, inner mission, National Pastoral Association of the Reformed Church, the Bács-Kiskunság Reformed Diocese in the 1950s

JEGYZETEK HATVANI LAJOS LELKIPÁSZTOR SZOLGÁLATÁHOZ

Falusi Norbert

ERDÉLYBŐL HOLLANDIÁN ÁT KECSKEMÉTRE

Hatvani Lajos életútját korszakos átalakulások befolyásolták. Családja és közvetlenül maga is megtapasztalta a 20. század nagy társadalmi és politikai kataklizmáit. Erdélyben, Sepsiszentgyörgyön született 1911. április 23-án, amikor Magyarország még egy európai nagyhatalom része és a magyarság egésze tartozott a szuverenitása alá, amit a kisállami lét és a magyarság negyedének kisebbségi sorba kényszerítése követett. Édesapja zenetanár, anyja tanító, ami fiúknak követendő mintául szolgál. Az apa az egész család életét befolyásoló döntést hozott, miután az első világháborút lezáró békekötést követően nem tette le a hűségesküt a román alkotmányra, és ezért el kellett hagyniuk Erdélyt.

A Hatvani család Pápára került, ahol az idősebb Hatvani Lajos zenét oktatott és a református templom orgonista kántoraként szolgált. Az ifjú Hatvani Lajos a pápai kollégium gimnáziumában érettségizett, majd a teológiai tanulmányait is helyben végezte. Diplomáját 1933-ban vette át, egy évig segédlelkész Pápán. 1934-től, két éven át ösztöndíjjal tanul a holland kampeni református teológiai főiskolán. Elsajátította a holland nyelvet, jó kapcsolatokat épít ki több német-alföldi református lelkésszel, akikhez segítségért fordulhatott a második világháború utáni újjáépítéskor és az 1956-os forradalmat követő szűkös években is. „Az ott töltött két év alapvetően meghatározta későbbi szolgálatait, mind bibliai és hitvallási, mind a gyakorlati keresztyén élet szempontjából” – írta róla Kovács Bálint visszaemlékezésében.¹

¹ Kovács Bálint: In memoriam Hatvani Lajosék, *Református Egyház* 49(1997/11), 255.

Hazatérése után a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség (MEKDSZ) főiskolai titkári feladatait látja el két éven át.² Megismerkedik a szintén erdélyi születésű (Marosvécs) és Erdélyből menekült Farkas Piroskával. Pápán kötnek házasságot. Farkas Piroskát, mint teljes árvát dr. Pongrácz József pápai teológiai tanár és felesége saját gyermekükként nevelték fel.

Pongrácz József, aki a MEKDSZ egyik meghatározó egyénisége volt, jelentős hatást gyakorolt az ifjú pár életében. Kovács Bálint Hatvani Lajosról írt memoárjában úgy számolt be Pongrácz Józsefről, mint arról a mentorról, aki Hatvani Lajos lelki-szellemi fejlődésében mind a gimnáziumi évei, mind a teológia alatt nagy hatást gyakorolt rá. Az évek alatt bensőséges kapcsolat alakult ki köztük és ő maga áldotta meg a fiatal házaspárt.

Hatvani Lajosék 1938-tól 1943 decemberéig a kicsiny, háromszáz lelkes baranyai becefa-zsibóti gyülekezetben szolgálnak. Itt születik meg Lajos fiúk és Piroska lányuk. Hatvani Lajos itteni szolgálati ideje alatt megszerzi a vallásanári oklevelet. Kolozsváron jeles eredménnyel vizsgázott. Tanulmányaiban az a szándék vezette, hogy növekvő gyermekeivel olyan helyre kerülhessen, ahol oktatói munkát is vállalhat. 1943 nyarán elhunyt Vass Vince, a kecskeméti egyik gyülekezeti lelkésze és az így megüresedett állásra az akkor már Kecskeméten tanító vallásanárt, Kovács Bálintot választják meg. A megüresedett tanítóképző és leánygimnázium vallásanári helyét 1944 januárjától foglalja el, ahol 1952-ig, Kiskunfélegyházára, lelkésszé történő megválasztásáig oktatott.³

A második világháború végét és a szovjet megszállást Kecskeméten élte át. Többek közreműködésével 1944. november közepére összevont formában újjászervezték a református iskolai oktatást. A háborús veszteségek feldolgozásában és a mindennapi vallásgyakorlás elősegítésében fontos közösségépítő lépésnek bizonyult a vasárnapi iskola megszervezése. A dunamelléki tanács 1945. április 10-én hozott határozatában arra

² 1904. október 23-án Szilassy Aladár [a Budapesti Református Ifjúsági Egyesület, (BRIE) elnöke] vezetése alatt a Budapesti Református Főgimnázium termében megalapították a MEKDSZ-t, a BRIE diák-albizottságának utódját. A gyűlésen megjelentek Debrecen, Pápa, Sopron, Eperjes és Nagykőrös képviselői is. 1948-ban lehetetlenné vált a MEKDSZ létezése; elvették a Diákok Házát, a tahi táborát, a lapok sem jelenhettek meg. 1949-ben a politikai helyzet miatt a diákszövetség kimondta önmaga feloszlását. (<http://www.otlettar.mekdsz.hu/>)

³ Kovács: In memoriam, 255.

hívta fel a gyülekezetek figyelmét, hogy amíg nem rendeződik az egyház és az állam viszonya, „erőteljesen ki kell építeni mindenütt a vasárnapi iskolákat”.⁴ Hatvani Lajos kezdeményezésére 1945. szeptember 28-án Kovács Bálint és Tóth Endre lelkészek támogatásával megtartották az előkészítő ülést, ahol elhatározták, hogy református találkozókat szerveznek vasárnaponként a város több kerületében. Az iskola tisztikarának vezetőjéül Hatvani Lajost választották.⁵ A lelkipásztor szolgálati idejét ezen felül kitöltötte a vasárnapi iskolai csoportok vezetőinek a felkészítése, a nagy múltú és országos lefedettségű, de 1950-ben betiltott Keresztény Ifjúsági Egyesület (KIE) találkozóinak a megszervezése a szikrai Holt-Tiszánál, valamint a Jogakadémián tartott előadások.

A kecskeméti református egyházközség 1948-ban négy iskolát – fiú- és leánygimnáziumot, ezekhez kapcsolódó általános iskolát, leánylíceumot, tanítóképzőt és gyakorló általános iskolát – tartott fenn. Három saját iskola-épülettel rendelkezett, az új- és ókollégiumot megosztva használta, illetve az 1930-ban felavatott tanítóképző intézetet a Kaszap utcában. A fiúgimnáziumban tizenegy, a leánygimnáziumban hat, a tanítóképzőben tizenöt, az általános iskolákban tizenhat tanító, illetve tanár oktatott összesen nyolcszáznegyvenhét diákot, mielőtt az egyházi iskolákat államosították.⁶

A vallásgyakorlást elnyomó egyházellenes politikával szemben a tanítvánnyá tétel, a hitre nevelés, illetve az áldozatot hozó hitvalló magatartás és gondolkodás megerősítése, a belső egyházi építkezés jelentette az egyetlen járható utat 1948 után. Az egyházi oktatás politikai eszközökkel való visszaszorítása a református gyülekezetektől a korábbitól merőben eltérő közösségi stratégiát és egyéni viszonyulást követelt meg. A kecskeméti egyházközség a háború után minden évben egy hetes gyülekezeti tábort szervezett a szikrai, egykor vadászkastélyként is funkcionáló villában, ami 1924-ben épült a Holt-Tisza mellett. Eleinte csak néhány szobát

⁴ KREL A/I. c. 1945:1–81. (69/1945. Az egyházkerületi tanács 1945. április 10-én hozott 7. számú rendelete)

⁵ Kecskemét I. (Budai utca), II. (Kölcsey utca) és III. (Czollner-tér) kerületeiben tizenkilenc tanító látta el az oktatást, a Mátyás téren és a Mária városban három-három, a Téglagyár–Felsőszéktó körzetben öt, illetve a kis- és nagypolgári iskolában hat, a gyakorló iskolában és gimnáziumban húsz fő. KREL VIII/27. 18. doboz. (Hatvani Lajos hagyatéka)

⁶ KREL A/I. c. 1948:471–700. (525/1948. Kimutató a kecskeméti református egyházmegye iskolafenntartó egyházközségeiről, Kecskemét, 1948. július 2.)

béreltek itt, míg 1948-ban a programokon mintegy nyolcezer fő jelent meg az egyházmegyéből, de főleg a kecskeméti gyülekezetből. Nagy gondot fordítottak az ifjúság körében végzett evangelizációs munkára, az egyházi énekorák és csendesnapok, illetve a presbiteri hittanórák megszervezésére.⁷

A KISKUNFÉLEGYHÁZI ÉVEK

A kiskunfélegyházi református lelkipásztor, Kovács Ferenc huszonegy év szolgálat után, 1952. augusztus 1-jével vonult nyugdíjba.⁸ A lelkész maga ajánlotta utódul Hatvani Lajost. Nem ismeretlen helyre érkezett, hiszen 1951 júniusában már szolgált itt a négynapos evangelizáció alkalmával. 1952 szeptemberétől kezdte meg a munkát, ami rögtön azzal a nehézséggel vette kezdetét, hogy az év végén megszűnt Pap Ferencné segédlelkész szolgálata, amit utána sem töltöttek be. Hatvani Lajos a szűkös lehetőségek ellenére kiemelt figyelmet fordított a gyülekezeten belüli kapcsolattartásra, a presbiteriek bevonására, az egyháztagok és a szórvány látogatására. Volt olyan év, amikor száz napot számolt a kinntartózkodással.

Az egyházellenes kommunista diktatúra légkörében a személyes pásztorzkodást helyezte előtérbe, ezért is örült és köszönte meg a presbitériumnak az új kerékpárt, amellyel könnyebben és gyorsabban tudott közlekedni. Az alpári és a kiskunfélegyházi gyülekezet történetét összegyűjtötte, felvette a kapcsolatot az idősebb presbiterekkel és még élő tanukkal, hogy információkat kapjon a gyülekezet létrejöttéről és a templomépítés múltjáról. Visszaemlékezések szerint Hatvani Lajosnak a gyülekezetről írt történeti összefoglalóját többször is felolvasták különböző összejöveteleken. A kézirat időközben elveszett. Kiskunfélegyházi éve alatt modernizálták a parókiát, a vizet ekkor vezették be, a templom külső falát ekkor tatarozták és a megrongálódott haranglábat is újjáépítették. Az ablakok és az ajtók festését a lelkész és felesége, valamint a gondnokok közösen végezték. Hatvani Lajos szorgalmasan gyűjtögette a renoválásokhoz szükséges forrást, ami részben a vasárnapi perselypénzből, részben pedig a

⁷ KREL A/I. c. 1948:700–900 (800/1948. Esperesi jelentés); KREL VIII/27. 20. doboz (Vallásoktatási szakelőadói jelentés – Hatvani Lajos, 1949. október 26., Szolnok)

⁸ Kovács Ferencet a gyülekezet elismeréseként tiszteletbeli örökös presbiternek választotta és az ezzel járó feladatokat 1963-ig, haláláig látta el.

holland testvérek adományából gyűlt össze. A tetőpala cseréjéhez a De Lievenben működő gyülekezet nyújtott támogatást.⁹

1956: A KISKUNFÉLEGYHÁZI EGYESÜLT PROTESTÁNS EGYHÁZ
CSATLAKOZIK A MEGÚJULÁSI MOZGALOMHOZ

Az egyház megújításáért küzdő, sokat tapasztalt Ravasz László komoly kockázatot vállalva körlevélben szólította meg a fővárosi és a vidéki gyülekezetek presbitériumait azután, hogy a szovjetek már leverték a magyar fegyveres ellenállást. A püspök a presbiterekhez intézett levelében a legfontosabb célkitűzéseket összegezte: tiszta igehirdetést, szabadon végzett egyházi szolgálatot, demokratikus egyházszervezetet, a Szentírás alapján és a hitvallások szellemében tevékenykedő egyházat vázolt fel. A felhívás először a budapesti és környéki gyülekezetek presbitériumaihoz jutott el novemberben, majd a vidéki gyülekezetekhez. Nem egy lelkésztől érkezett visszajelzés, hogy a rossz közlekedési viszonyok, az akadozó postaforgalom vagy az egyházi előljárók szabotázsja miatt csak megkésve, hetekkel később jutott el hozzájuk a felhívás. A mozgalom erejét mi sem mutatta jobban mint az, hogy a gyülekezetek egymást értesítették a körlevélről, illetve a nagyobb gyülekezet presbitériuma saját állásfoglalását példáuladásul elküldte a környező gyülekezeteknek. Tiszaderzs például a karcagiak átíratából értesült Ravasz László körleveléről és hasonlóképpen csatlakozott Mezőtúr és Kunmadaras a karcagi és a kisújszállási presbitériumi határozatokhoz.¹⁰

Hatvani Lajoshoz november 23-án, a kecskeméti református lelkészi hivatal útján, Kovács Bálint lelkipásztor, Berán Endre, Szabadi Sándor és Pungur Béla segédlelkészek aláírásával néhány soros megkeresés érkezett. Alkalmos vonat lévén Hatvani Lajos még aznap Kecskemétre utazott, hogy részletesebben is tájékozódjon a felhívás „roppant sürgősségéről”. Ezen a délutánon a lelkészi hivatalban találta a kecskeméti testvéreket, akik az egyházmegyei elnökség megbízásából ellátott kísérő sorokkal látták el a Magyar Református Egyház Országos Intézőbizottsága presbité-

⁹ KREL-GYA 21/8.

¹⁰ Kiss Réka (szerk.): *Kelt mint jent. Iratok a Református Megújulási Mozgalom történetéből (1956–1957)*. Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2007, 23–26.

riumokhoz és lelkipásztorokhoz intézett, Ravasz László püspök felhívását. A kiskunfélegyházi presbitérium – hasonlóan a kecskemétiékhöz – ezt a november 25-i, vasárnapi istentiszteletet követő rendkívüli gyűlésen tárgyalta. Hatvani Lajos mindegyik írást szó szerint ismertette és egyben kijelentette, hogy a maga részéről „anélkül, hogy befolyásolni kívánná a presbitériumot, szívvvel-lélelkel csatlakozik a Magyar Református Egyház Intézőbizottsága szorongatóan aktuálissá vált mozgalmához.” Kitért arra is, olvasható a jegyzőkönyvben, hogy:

„Már jó ideje megindult folyamatról és elkerülhetetlen döntésről van szó országos református egyházunk életében. Hiszen maga a Presbitérium is hol gyűlésein, hol testvéri, baráti beszélgetések során állandó feszült figyelemmel kísérte nyomon a különféle eseményeket, országos egyházi életünket egészen közelről érintő megmozdulásokat, így vagy úgy kifejezésre juttatott véleményeket és kritikákat.”¹¹

A presbitérium, miután Hatvani Lajos Ravasz László és Pap László személyének méltatását befejezte, egységesen és készséggel nyilvánította ki csatlakozását „ezen Istentől adott mozgalomhoz, mely alkotmányos úton s az annyira szükséges gyors és egészséges egyházi kibontakozást akarja munkálni.” Az egyházmegyei elnökség által kibocsátott felhívásra válaszul a presbiterek és Hatvani Lajos egyetértésüket adták ahhoz is, hogy a kilátásba helyezett rendkívüli egyházmegyei közgyűlés teljes tisztújítást javasoló terve a sürgős kibontakozást segíti. A jelenlévők azt is nyomatékosan kérték, hogy állásfoglalásukat mielőbb és több példányban juttassák el Pap László püspökhelyetteshez a még mindig nehézkes postaforgalomra tekintettel. A jegyzőkönyvet a gondnok, öt presbiter és Hatvani Lajos látta el saját kézjeggyel.

A kecskeméti presbitérium szintén egyetértését fejezte ki a körlevélben foglaltakkal és egyhangúlag kimondta csatlakozását az országos mozgalomhoz, amit a következő gondolatokkal erősítettek meg:

„A presbitérium bizalommal viseltetik azok iránt, akik ebben a mai nehéz helyzetben az órállói felelősséget vállalták: dr. Ravasz László püspök, dr. Kardos János főgondnok és dr. Pap László egyházkerületi főjegyző, és

¹¹ Uo., 196.

buzgón imádkozik azért, hogy Isten adjon nekik erőt és bölcsességet a mai rendkívüli feladatok megoldásához.”¹²

A Református Egyházban a Megújulási Mozgalomnak komoly gyökerei voltak és rövid idő alatt viszonylag nagy szervezetséget tudhatott maga mögött. A presbitériumok és lelkipásztorok széles körű kiállása nyilvánvalóvá tette a kommunista rendszerrel együttműködő egyházi vezetőkkel szembeni általános bizalmi válságot. A presbitériumok túlnyomó többségének nyíltan vállalt támogatása azt is jól tükrözte, hogy a forradalom alatt levégőhöz jutott egyház belső mozgása milyen széles körben elérte a gyülekezetek tagjait.¹³ Egyik szembetűnő jelenség az volt, hogy az 1956–1958. iskolai években végzett hitoktatásról szóló jelentések szerint a hittanra jelentkezők száma jóval megnövekedett a korábbi évekhez képest.

1957. augusztus végén oldották fel a gyűlések megtartásának tilalmát és csaknem egy év után ülhetett össze ismét a kecskeméti presbitérium. Számos napirend közül ekkor tárgyalták a hitoktatásról szóló jelentést és készítettek helyzetértékelést, amiben megállapították, hogy „1957–58. iskolai évben a jelentkezők száma jóval nagyobb, mint az előző évben, és így igen komoly feladatot jelent a hittanórák ellátása.” Míg 1956. szeptember elejéig hetvenhárom általános iskolás fiú és kilencvenkilenc leány, összesen százhetvenhét növendék jelentkezett hittanórára, addig 1956. decembertől a következő év február közepéig közel négyszáz fiú és négyszázötven leány vett részt a hittanórákon. Ugyancsak ebben az időszakban összesen kétszázhuszan jártak a középiskolákban református hitoktatásra. A téli hónapokban a lelkészek mellett néhány egyháztag is besegített az oktatásban, Kocsis Pálné Katonatelepen, Fazekas Ilona Kisfáiban, Molnár Ilona a Mátyás téri iskolában és Koch Irén a máriahegyi és kiskecskeméti iskolákban.

A hittanórák mellett vasárnaponként három, hétköznap pedig négy alkalommal tartottak még gyermek-bibliaórákat. A konfirmációt március 1-től egészen június 9-ig végezték, összesen nyolcvan fiú és kilencvenkét leány konfirmált 1957-ben.¹⁴

¹² Presbiteri jegyzőkönyv, 1956. november 25.

¹³ Kiss: *Kelt mint fent*, 197.

¹⁴ Presbiteri jegyzőkönyv, 1957. szeptember 15.

HATVANI LAJOS 1958-BAN MEGKEZDI KECSKEMÉTI
SZOLGÁLATÁT

Papp Géza lelkipásztor 1957. december 1-jén tartott presbitériumi ülésen felolvasta Kovács Bálint lelkipásztor, a presbiterekhez intézett levelét, amelyben bejelentette, hogy a Budapesti-Józsefvárosi református egyházközség lelkipásztorának egyhangúlag meghívták, amit el is fogadott. Leveleiből kiderült, hogy a józsefvárosi reformátusok már egyszer invitálták 1952-ben. Kovács Bálint tizennégy évi gyülekezeti és két évi vallásanári szolgálat után ezekkel a sorokkal vett búcsút Kecskeméttől:

„Amikor erre a 16 esztendőre visszatekintek, hálával és szeretettel telik meg a szívem a nagymúltú kecskeméti gyülekezetben. [...] Szívből kérem Istent, hogy a távozással megüresedett helyre az kerüljön, aki Isten akarata szerint a gyülekezet építését szolgálja. Felelősséget érzek a gyülekezet jövődjéért és éppen ezért nagyon kérem a Presbitérium minden tagját, hogy Isten akaratát keresve és a gyülekezet érdekeit szem előtt tartva döntsenek ebben a fontos kérdésben.”¹⁵

Dr. Szabó József főgondnok, miután a presbiterek jóváhagyták a Kovács Bálintról szóló határozatot, az elnökség nevében előterjesztette, hogy hívják meg bemutatkozó szolgálatra dr. Balogh László aszódi, Csikai Kálmán solti és Hatvani Lajos kiskunfélegyházi lelkipásztorokat. December hónapban meg is tartották a három bemutatkozó szolgálatot, amiről az egyházközségi választó közgyűlés január 18-án döntött. A presbitérium előzetesen, január 5-én vitatta meg a meghallgatott lelkészeket és a testület egyhangúlag Hatvani Lajos mellett foglalt állást. A közgyűlésen Pap Géza esperes ismertette a presbitérium javaslatát, ami ellen senki nem emelt kifogást. Hatvani Lajos Kovács Bálint megüresedett helyét 1958. április 1-től töltötte be.¹⁶

Hatvani Lajos Kecskemétre érkezése arra az időszakra esett, amikor már a Kádár-kormány restaurálta a Rákosi-korszak egyházpolitikájának legfontosabb elemeit, stabilizálta befolyását a legjelentősebb egyházkerületi funkcióban, és a gyakorlatban is nekilátott az egyházak rendkívül aprólékos ellenőrzésének. Az egyházak ugyanis továbbra is komoly

¹⁵ Presbiteri jegyzőkönyv, 1957. december 1.

¹⁶ Presbiteri jegyzőkönyv, 1958. január 18.

veszélyforrást jelentettek a hatalom ideológiai monopóliumára, amit az mutatott, hogy a felekezetek tagjaival szemben a jogi megtorlásokon túl kivégzésekre, börtönbüntetésekre és számos lelkipásztor, illetve presbiter elmozdítására került sor.¹⁷ A kecskeméti református egyházközség vezetésével szemben látványos leszámolásra ugyan nem került sor, de a kecskeméti forradalmi eseményeket követő tömeges razziák és bosszúállás nem múlt el nyom nélkül, ami óvatosságra intette a kecskemétiakat. 1957. március közepéig mintegy ötszáz főt tartóztattak le Bács-Kiskun megyében valamilyen forradalmi tevékenység vádjával, majd ugyanebben az évben több mint négyszáz per indult, amik közel ezer embert érintettek. Tizenkét halálos ítélet született, melyek közül nyolcat végre is hajtottak, négy ember ellen távollétében hozták meg a legsúlyosabb ítéletet.¹⁸

A kecskeméti presbitérium megújítására, miután a főgondnok, a gondnok, a tizennyolc presbiter és ugyanennyi pótag megbízatása már 1956. év végén lejárt, az egyházi gyűlések ismételt engedélyezésével kerülhetett csak sor 1958-ban.¹⁹ A tíz évre választott új presbitérium összetételében jelentős változás nem történt, a régi presbitereket többségében újraválasztották.²⁰ Fontos feladatuk volt az, hogy a szűk keretek ellenére elősegítsék azokat a helyi formákat, ahol a református hívek közösségben meg- és átélhetik vallásukat. Az áldozatot hozó hitvalló magatartás egyik ilyen példája volt az a felajánlás az egyház részére 1958 nyarán, amit özvegy Horváth Jánosné voelker-telepi lakos tett.²¹ A helyi protestáns közösség számára a saját háza felét felkínálta imaház céljára, ellenszolgáltatásul pedig azt kérte, hogy valamelyest emeljék meg a havi egyházi segélyét és az egyház vállalja a tisztességes eltemetését.²² Az imaházat ugyanezen év december közepén szentelték fel.²³ A mai napig működik az imaház és rendszeresen tartanak itt igehirdetést.

¹⁷ Kiss: *Kelt mint fent*, 41–44.

¹⁸ Orgoványi István: Kecskemét, 1956, *Forrás* 10(2018/7–8), 165–181.

¹⁹ Presbiteri jegyzőkönyv, 1958. február 16.

²⁰ Presbiteri jegyzőkönyv, 1958. március 9.

²¹ A Voelker-telep Kecskemét egyik kerülete, nevét egy órásmesterről kapta. A református Voelker-telepi Imaház ma is működik.

²² Presbiteri jegyzőkönyv, 1958. június 8.

²³ Presbiteri jegyzőkönyv, 1959. január 25.

A kecskeméti református lelkészek számára jelentős kihívást jelentett az elégtelen közlekedési viszonyok között, hogy személyesen találkozzanak a református hívekkel a hatalmas kecskeméti tanyavilágban. A pénzügyi bizottság megoldásként azt terjesztette elő, hogy a segédlelkészi állás egyikét március 1-el szüntessék meg, és a helyébe szervezzék meg a tanyai lelkészi állást.²⁴ Berán Endre segédlelkész tanyai missziói szolgálatát március 13-án kezdte. Munkája vallásoktatásból, konfirmációi előkészítésből, lelkigondozásból, istentiszteletek és bibliaórák végzéséből állt. A presbitérium júliusi gyűlésén a következő eredményekről számolt be: vallásoktatást végzett a kiskfái 1. és 2. számú szolnoki úti, a katonatelepi, az úrréti, a talfáji és a máriahegyi általános iskolákban, konfirmációi előkészítést végzett Kiskfáiban és Katonatelepen. Berán Endre néhány hónap alatt több mint kétszázötven családdhoz látogatott el. Istentiszteleteket és bibliaórákat tartott Kiskfáiban, Katonatelepen, Talfájában, Úrréten, Borbáson és Városföldön. Hatvani Lajos az 1957–1958. iskolai évben végzett hitoktatásról szóló jelentés kapcsán hasonlóan nagy érdeklődésről és részvételtől számolt be. A hitoktatást Burián László vallásoktató lelkész,²⁵ Berán Endre, Pungur József gyülekezeti segédlelkészek, Hatvani Lajos és Pungur Béla esperesi segédlelkész végezték, akik összesen négyszázkilencvenöt általános és középiskolás gyermeket oktattak hittanra.²⁶

A következő évben jelentős csökkenés figyelhető meg a gyermeklétszámokban, számuk háromszáztizenháromra csökkent. A vallásoktatásról szóló jelentésben ezt két okkal is összefüggésbe hozták. Egyfelől, hogy „sajnos nagyon sok szülő nem biztatja kicsinyeit ezekre az áldott alkalmakra”, másfelől több esetben is előfordult, hogy a diákok óraütközések és más iskolákból való átjárás miatt nem tudtak eljutni az órákra. A hitoktatók részben ilyen okok miatt a gyermekeket otthonukban igyekeztek felkeresni, 1958–1959-es tanévben mintegy száznegyven esetben. A vallásoktatást továbbra is Hatvani Lajos, Berán Endre, Pungur József és Béla végezték, akik összesen húsz általános iskolában és két középiskolában tanítottak református vallástant heti huszonkilenc, évi hétszázötvenöt órában. A jelentésben bár szűkszavúan, de arról is beszámoltak, hogy a

²⁴ Presbiteri jegyzőkönyv, 1958. február 16.

²⁵ Burián László vallástanárt 1958. október 1-el nyugdíjazták.

²⁶ Presbiteri jegyzőkönyv, 1958. július 13.

vallásoktatók óráit többször is felkeresték az iskolai hatóságok részéről az igazgatók és az erre beosztott tanárok.²⁷

A GYÜLEKEZET MEGVÉDI LEKIPÁSZTORÁT

A forradalom leverését követően megerősített Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) feladata volt képviselni a vallásfelekezetekkel kötött egyezmények végrehajtását, ugyanakkor az elé kitűzött célok lehetőséget adtak az egyházak tevékenységének háttérbe szorítására és az egyházi személyek felett gyakorolt kontrollra.

Hatvani Lajos alig egy évvel Kecskemétre érkezése után szembesült azzal, hogy az állam miként próbálja meg befolyásolni az egyházon belüli lokális pozíciókat. Pap Géza, Bács-Kiskunsági Egyházmegye esperese egészségügyi okok miatt lemondott 1959 tavaszán. Számos egyeztetés előzte meg az új esperes megválasztását. Az egyházmegye vezetősége az ÁEH-t nemcsak tájékoztatta Pap Géza lemondásáról, de annak hozzájárulását is ki kellett kérnie a lehetséges utód személyéről. A lekipásztorok is sűrűn találkoztak, akik a szavazás közvetlen lezárása előtt egy értekezleten egyhangúlag elfogadták a lelkészi kiskörök elnökeinek és az egyházmegye elnökségének azt a véleményét, hogy a presbitérium számára dr. Balogh László uszódi lekipásztor, egyházmegyei főjegyzőt fogják ajánlani.²⁸ A Hivatal az engedélyt megadta Balogh László részére, de azzal a feltétellel, hogy az új esperes a megye

székhelyén töltsön be lekipásztori tisztséget. Gyakorlati útmutatót is adtak. Hatvani Lajos, aki alig egy éve töltötte be a kecskeméti lekipásztori állást, adja át a helyét az új esperesnek, és cserébe foglalja el vagy a szabadszállási lelkészi tisztséget, ami az egyházmegye harmadik legnépesebb gyülekezetének számított vagy az uszódit, ahol Balogh László szolgált. A gyülekezetben Hatvani Lajos Kecskemétről való eltávolításának a híre komoly zavart és aggodalmat váltott ki a hívek körében. A feszültséget érezve az elnökség és a presbiteriek hamar összegyűltek, hogy mielőbb rendezzék a helyzetet. A presbiteri ülésről készült jegyzőkönyvben a következőképpen jegyezték fel az eseményeket.

²⁷ KREL III/I. 43. doboz, 112/1959.

²⁸ KREL III/I. 43. doboz, 58/a-b/1959.

„Mielőtt az elnökség és a presbitérium ezekkel a kérdésekkel foglalkozhatott volna és mielőtt Hatvani Lajos közbejött megbetegedése miatt a helyzetet mérlegelhette volna kellőleg, a gyülekezet egyes tagjai nyugtalanító híreket terjesztettek, melyek nagyrészt a valóságtól eltérően állították a történeteket a hívek elé, s a felzaklatott légkörben bomlasztó feltételezések keltek szárnyra a vezetők személyével kapcsolatban.”

Az elnökség megoldásként azt javasolta a feszült légkörben, amit a presbitérium már egy korábbi ülésen felvetett, hogy szervezzék meg a harmadik lelkészi állást. Azzal érveltek az új pozíció mellett, hogy a gyülekezet lélekszáma alapján az egyházi törvények ezt meg is követelik. Szabó József főgondnok a javaslatról sikeresen tárgyalt az egyházi és az állami szervekkel, akik a hozzájárulásukat adták a lelkészi álláshely bővítéséhez. Az elnökség ezután azt kérte a presbitériumtól, hogy határozza el a gyülekezetnek az addigi két egyházrész helyett három részre osztását, illetve mind a három egyházrész (keleti, nyugati és déli) egyenlő jogú, feladatú és javadalmazású rendes lelképásztor beállítását. A presbitérium elfogadta a tervet és felkérte az elnökséget a részletek kidolgozására.²⁹ A három lelképásztor mellé külön-külön gondnokot, tizenkét tagú tanácsot állítottak, felerészben az illető egyházrész presbitereiből, felerészben az egyházrész női és férfi tagjaiból.³⁰

A történeteknek a szűkös írott források ellenére az egyik lehetséges olvasata az, hogy amikor a kecskeméti református gyülekezet híret vette, hogy az újonnan megválasztott, de vallástanárként tíz éve Kecskeméten szolgáló Hatvani Lajos lelkészt elmozdítanák a helyéről, azt a rendelkezésre álló eszközeivel igyekezett megakadályozni és ellenvéleményét érvényesíteni. Az egyházköztség vezetői, akik maguk is támogatták Hatvani Lajost Kecskemétre jövetelében, taktikusan és partnerként álltak a hívek ellenállása mellé. Minden bizonnyal azon voltak, hogy elkerüljék a nyílt szakítást Balogh László és Hatvani Lajos között. A szűkös anyagi lehetőségek ellenére is a legjobb megoldásként ezért az mutatkozott, hogy bővítik a lelkészi álláshelyek számát, amivel eleget tesznek az ÁEH feltételének és megőrzik a gyülekezet békéjét is.

²⁹ Presbiteri jegyzőkönyv, 1959. június 10.

³⁰ Presbiteri jegyzőkönyv, 1959. június 28.

HITÉLET A MINDENNAPOKBAN KECSKEMÉTEN
A HATVANAS ÉVEK ELEJÉN

A református egyházat az 1948-ban az egyház és az állam által megkötött egyezmény a „tiltott” és a „tűrt” keretei közé szorította. Az 1956 után berendezkedő kádári hatalom az egyházpolitikájában mindenekelőtt a vallási szocializáció legális formáinak szűkítését és az iskolai hitoktatás ellehetetlenítését kezelte kiemelt feladatánaként.

Az egyezmény szövegében ugyanakkor szerepelt a vallásszabadság elvének általános rögzítése, ami szerint a kormány az egyházi élet szabad működése körébe tartozónak tekintette az istentiszteletek (templomban, középületben, családi otthonokban és szabad téren) és a bibliaórák tartását (templomban, iskolákban, családi otthonokban, gyülekezeti házakban), illetve az egyház önkormányzati tevékenységét. Biztosították továbbá a biblia- és iratterjesztést és engedélyezték a gyülekezeti és országos egyházi konferenciák, evangelizációk tartását, az iskolai vallásoktatást és a szeretetmunka végzését. Evégből, legalábbis elméletben, az egyház mindenütt, ahol szüksége mutatkozott, az állami iskolák tantermeit díjmentesen igénybe is vehette.³¹ Paradox módon, a szocialista állam és az egyház között deklarált egyezményre való hivatkozás vált legális eszközzé a lelkészek és presbiterek kezében a hitéleti formák gyakorlására, megerősítésére. Az ilyen eszközökkel történő mindennapi vallásgyakorlás pedig a tiltottból a tűrt zónába való átemelésére tett próbálkozássá vált.³²

1959-ben merült fel a hívek részéről az az igény, hogy hétköznapiokon délelőtt is tartson nyitva a kecskeméti református templom. Egyre többször jutott a gyülekezet vezetői és tagjai tudomására, hogy a hívek közül többen is, ha csak néhány percre is, de valamelyik katolikus templomba térnek be, mert a református templom ajtaját zárva találták. A presbité-

³¹ Egyezmény a Magyar Köztársaság és a Magyar református Egyház között 1948. október 7. Szövegét közli Ladányi Sándor – Keresztes Dániel – Hamarkay Ede: *Sic! Válogatott kövek a református egyház és az állam kapcsolatának medréből*, Budapest, Exodus, 2006, 313–314.

³² Kiss Réka: Legális – illegális – féllegális. Tiltott és tűrt pasztoráció a református egyházban a hatvanas években: források és a megismerés határai, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2018*. L’Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Intézet, Budapest, 2019, 259.

rium meghallotta a kérést és a jövőben a délelőtti órákban a templomot nyitva tartották.³³

Egy egyházi kórus mindig különleges szerepet tölt be a gyülekezet életében, hiszen az istentiszteleteken való zenei szolgálat vagy a nagyobb egyházi ünnepekhez kapcsolódó hangversenyek szerves részét képezik az egyházi életnek. Így volt ez a kecskeméti református egyházközségben is, aminek az énekkara 1929-ben alakult meg és 1959-ben ünnepelte fennállásának harmincadik évfordulóját. A kórus Papp Ákos, Pungur József és Pungur Béla segédlelkészek segítségével jelentős megújuláson ment át az 50-es években. Az énekkar mellett zenekart is működtettek, amely Kecskeméten és azon kívül is rendszeresen fellépett.³⁴

A gyermeklétszám az iskolai hitoktatásban az 1960–61-es tanévben csaknem egy ötödére csökkent a három évvel azelőtti kiugróan magas létszámhoz képest. Hatvani Lajos a presbitérium elé terjesztett beszámolójából kiderül, hogy tíz iskolában folyt vallásoktatás, ebből kilenc a bel- és hét a külterületi iskolákban, ahol mindösszesen százötven gyermeket tanítottak. Horváth Viktor lelkész és kántor, Szabadi Sándor gyülekezeti, dr. Bogdán Gyula esperesi segédlelkész végezték a tanítást heti tizenhét órában. Hatvani Lajos így számolt be az eltelt egy év tapasztalatairól:

„A növendékek szorgalmasan látogatják az órákat. Mindent summázva: egyre jobban tudatosítani kell a szülőkkel, nagyszülőkkel, általában a családokkal, hogy gyermekeik lelki hitbéli nevelését is elsősorban reájuk bízta Isten.”³⁵

Bizakodó szavai között a figyelmeztető hang is megjelent, miszerint nagyobb energiákat kell fordítani a közvetlen kapcsolatteremtésre. Az iskolai vallásoktatás visszaszorulása következtében a fiatalokkal való közvetlen foglalkozás formái, a gyermek-istentiszteletek és a családi, otthoni környezetben történő bibliaórák felértékelődtek. Hasonlóan a legális keretek kihasználásának eszközeként működött a pásztori gondozás módjaként régóta gyakorolt családlátogatás intézménye, ami a hívekkel való személyes találkozást tette lehetővé. 1962 februárjában egy presbiteri ülésen Balogh László esperes az egy hét alatt történő közösségi foglalkozá-

³³ Presbiteri jegyzőkönyv, 1959. szeptember 13.

³⁴ Presbiteri jegyzőkönyv, 1960. január 10.

³⁵ Presbiteri jegyzőkönyv, 1961. március 19.

sok közül külön kiemelte a téli időszakban tartott hétfői presbiteri órákat, a keddi és pénteki bibliaórákat és a temetőcsősz házánál összegyűlő evangelizációs alkalmakat.³⁶

Az állam egyházakkal szembeni ellenőrzése egyszerre irányult a felekezetek szervezeti és anyagi erejének további gyengítésére, amivel a vallás tömegbefolyásának visszaszorítását és a hitéleti keretek folyamatos szűkítését kívánta elérni. A folytonos anyagi nehézség komoly kihívás elé állította a kecskeméti egyházközseget, ami megmutatkozott a fenntartói járulékot fizető egyháztagok csökkenő számában és a karbantartásra fordítandó források hiányában. Az ötvenes évek végére meredeken zuhant a fenntartói járulékot fizetők aránya. 1959-ben az egyháztagok alig harminc százaléka járult hozzá az egyházközség működéséhez. A kedvezőtlen folyamat megállítására érdekében Németh László, a pénzügyi bizottság nevében azt javasolta, hogy az egyházi adó érdekében „háziagitációt folytassanak”. A körzetvezetők keressék fel a nem fizető tagokat, a már meglévőktől, lehetőleg húsz százalékos emelést kérjenek.³⁷ Az ilyenfajta pénzgyűjtő aktivitás viszont azt a veszélyt hordozta magában, hogy az állam könnyen egyházon kívüli tevékenységként kezelte. A tilt és túrt határmezsgyén járó egyháztagok óhatatlanul is átlépték a legális kereteket.

Balogh László esperes 1962 elején hívta fel a presbitérium figyelmét az állam és egyház közti épület átengedésről és a vele járó átalakításokkal kapcsolatos feladatok súlyosságára. Mint azt elmondta

„Ha egyszer az új kollégiumot renoválná az állam, az egyházra eső 1/6-od rész fizetésébe összeroppanna. Előnye, hogy három épület helyett csak egy épületre lenne gondunk és ez az egy is a leendő egyezség értelmében rendbe volna hozva. Valószínűleg, hogy évről-évre csökkenni fog az egyház bevétele, lesz-e lehetőség e három most meglévő épület fenntartására? Ha egyszer a város ránk írna, hogy hozzuk rendbe azokat, – lesz-e alkalmunk majd akkor tárgyalásba bocsátkozni?”

Váry István presbiter felszólalásában megemlítette, hogy amit átadnának, a kollégium ötven éves, a parókia, amibe visszaköltöznének, telke közel négyszáz éve az egyház tulajdona, ezek ősi telkek, így voltaképpen az egyház hivatalos és egyéb helyiségeivel „haza költözne”. A presbité-

³⁶ Presbiteri jegyzőkönyv, 1962. február 11.

³⁷ Presbiteri jegyzőkönyv, 1959. november 22.

rium határozatában elfogadta, hogy az Elnökség és a Gondnoki Kar tárgyalásokat folytasson az állam képviselőjében a megyei Tanács illetékeseivel, az új Kollégium egyhatod részének és a Villám István utcai gyülekezeti háznak az állam részére való elidegenítéséről, illetve az egyházi célokat szolgáló Szabadság tér 4–6. szám alatti parókiális épületekben történő rekonstruálásról.³⁸ Az egyházi ingatlanok eladásából befolyó pénzre szükség mutatkozott, hiszen égetővé vált a református templom belső renoválása. Az ugyanis utoljára az 1911-es nagy kecskeméti földrengés után volt rendbe rakva és az 1944-es háborús belövések nyomai a hatvanas évek elején még mindig látszódtak. 1963-ban összesen hetvenezer forintnyi keretet különítettek el a felújításra.³⁹

HATVANI LAJOST LELKÉSZ-ELNÖKNEK VÁLASZTIJÁK

1963 januárjától, Balogh László esperes-lelkész, miután sokrétű elfoglaltságára hivatkozva lemondott a lelkész-elnökségről, az ezzel járó feladatokat Hatvani Lajos vette át. A presbitérium az elnökségét egyhangúlag támogatta.

Az új lelkész-elnök a szűkebb körű palástos és nem palástos hivatali munkatársak és minden egyház szerető presbiter és egyháztag testvéri segítségét kérte a munkájához. Kecskeméten a keleti egyházrész megszűntével a déli és a nyugati egyházrész tanács tagjainak számát ettől az évtől hat-hat fővel kibővítették.⁴⁰

Hatvani Lajos az egyre szűkülő egyházi keretek ellenére igyekezett a hitélet kiszélesítése érdekében minden lehetséges emberi erőforrást bevonni. Olykor, ha ezt keménynek tűnő szavakkal is tette, de mindig azon fáradozott, hogy éljenek a közösség erejével. Az új lelkész-elnök arra a kérdésre, hogy miért csökkennek a konfirmandusok így válaszolt:

„Elsősorban a családok bűne, a szülők nagyfokú mulasztása, gyermekük lelki élete iránti felelősségük hiánya. Az egyház mindent megtett, hosszú időn át, szinte unalomig volt a szószékről állandóan kérlelve és hirdetve a jelentkezés. Egy-két lelkipásztor ezt nem oldhatja meg, mindannyiunknak,

³⁸ Presbiteri jegyzőkönyv, 1962. február 11.

³⁹ Presbiteri jegyzőkönyv, 1963. február 17.

⁴⁰ Presbiteri jegyzőkönyv, 1963. január 19.

az egész gyülekezetnek fő gondja kell hogy legyen. Vannak körzetgondozók is és mi presbiterek is szeretettel kutassuk föl és tartsuk össze őket.”

Németh László könyvelő az elmaradozó hívek és a fenntartói járulékok visszaesését arra vezette vissza, hogy azok, akik a város határáról vagy még távolabbról járnak, sokszor a lehetetlen közlekedési viszonyok miatt el sem indulnak. Fordítva ez ugyanúgy nehézséget okoz a körzetgondozóknak, egyházi adót beszedőknek, presbitereknek, akik kerékpár hiányában gyalogosan csak nagyon lassan tudják felkeresni az egyháztagokat. Az okok közé tartozik az is, hogy a gyülekezet öregszik, a nyugdíjazást követően sokan csökkentik a hozzájárulásukat és a fiatalok többsége elkerüli az egyházat. Általánosan és fokozatosan csökken az adakozás készsége – sorolta a kihívásokat Németh László.⁴¹

1963 tavaszán került sor az új főgondnok, dr. Somogyi Gyula, illetve az új presbiterek és az új egyházzrészi tanácsosok ünnepélyes eskütételére. A vasárnapi istentisztelet után megtartott eseményen az egyház vezetői mellett mintegy nyolcszáz egyháztag jelent meg. Hatvani Lajos köszöntő beszédében szólt az eskütételre sorakozókhoz, akiknek elmondta, hogy a korábbtól is nagyobb szolgálatkészségre van szükség, amelynek a terhe különös súllyal hárul a presbiterek vállára. Kitért arra, ahogy az elmúlt időszak egyházi vezetőségét, úgy a jelenlegi egyházi vezetőséget is kötelezi az állam és egyház közti megegyezés.

Majd azzal folytatta, hogy

„Ma az kell, hogy a főgondnoki és a többi előjárók együtt szolgáljanak példaadóan a lelkipásztorokkal. Ember feje, főpapjai nincsenek az egyháznak, mi csak aláztatos eszközök vagyunk, mert egy a fő, Krisztus. Ebben az értelemben áldott lesz minden munka. [...] Az egyház benne él a világban, sok-sok problémái vannak, nagyon sokan nem tudják, mily sok munkát végeznek el, az egyházi munkában résztvevők. De sok munka vár minden egyháztagra, nagyon jó lenne, ha ez a templomi gyülekezet is, nemcsak néző és hallgató közönség lenne. [...] Mindnyájan nagy és felelősségteljes munkák kezdete előtt állunk.”⁴²

1963-ban a kecskeméti egyházközség tagja tízezer lélekszám alá csökkent, a korábbi tizenkétezerrel. Fenntartói járulékot háromezer-ötszáz

⁴¹ Presbiteri jegyzőkönyv, 1963. január 19.

⁴² Presbiteri jegyzőkönyv, 1963. március 31.

fizettek, a választók száma valamelyest ennél magasabb volt, ami háromszáz fővel növekedett az előző évihez képest. Az úrvacsorák száma alábbhagyott, mintegy négyezer körül alakult. A konfirmandusok száma hatvanötre apadt.⁴³

Az 1964-es év legnagyobb eseményének az egyházközség életében a négyszáz éves jubileumi ünnepség megszervezése számított, ami egyben az egyháztaggal való elmélyült és aktív közösségi életet volt hivatott megerősíteni. Az ünnepség hivatalosan október 31-én vette kezdetét, amire előzetesen kétezer, a templom képével ellátott fényképes levelezőlapot küldtek szét. Az egyik genfi egyházközségből hárman jelentkeztek, hogy ellátogatnak Kecskemétre, Pierre Martin lelkipásztor, illetve az egyháztanács alelnöke és egy presbiter. A nagyszabású esemény gazdag műsorral, kiállításal és az evangélikusokkal tartott közös úrvacsorával telt.⁴⁴

A következő évben, mikor a missziói és vallásoktatási bizottság nevében Hatvani Lajos jelentést tett a presbiterek előtt, arról számolt be, hogy a hitoktatás nyolc belterületi és három külterületi iskolában zajlott, három segédlelkész szolgálatával és az előző évhez képest megnövekedett számú gyermekkel.⁴⁵

HOLLAND KAPCSOLATOK ÉS KÜLFÖLDI IRODALOM

Hatvani Lajos a hollandokkal Kecskemétről is tartotta a kapcsolatot. Mikesi Károly visszaemlékezésében erről úgy számol be, hogy eleinte inkább csak levelezés útján, később pedig, amikor már a politikai feszültség enyhült, személyesen is, amikor látogatókat is fogadhattak. Egy alkalommal a régi gyülekezeti teremben két lelkipásztor előadását tolmácsolta az érdeklődő gyülekezeti tagoknak. Közülük az egyik vendég az a Dr. Jacobus Overduin volt, akinek Hollandia szerte ismert és más nyugati nyelvekre is lefordított könyvét, a „*Dachau pokol és menny*” írását a *Teológiai Szemle* egyik számában rendkívül érzékletes módon ismertette Hatvani Lajos. Overduin lelkész azt állította, hogy a dachau borzalmak túlélésében a „Krisztusban való hite és a humor” segítette át. Hatvani Lajos is gyakran egy-egy humoros megjegyzéssel oldotta a feszült vagy váratlan élethelyzeteket,

⁴³ Presbiteri jegyzőkönyv, 1964. április 5.

⁴⁴ Presbiteri jegyzőkönyv, 1964. október 11. és november 1.

⁴⁵ Presbiteri jegyzőkönyv, 1965. október 3.

mert ilyenekben bőven volt része, egyrészt a családi gondok, másrészt egyházpolitikai okok miatt. Hatvani egyébként humoros verseket is szívesen írt, különösen lelkésztársainak név- vagy születésnapjára, meg a kecskeméti gyülekezet életének neves eseményeivel kapcsolatosan.⁴⁶

1967 tavaszán szintén egy holland lelkész, dr. Egbert Emmen látogatott Kecskemétre, aki előtte vette át díszdoktori címét a debreceni teológián. A kecskeméti presbitérium nevében dr. Somogyi Gyula főgondnok köszöntő beszédében, amit Hatvani Lajos tolmácsolt, elmondta, hogy a magyar református egyház az anyagi javak mellett sok lelki értéket kapott a holland protestáns egyházaktól. A magyar lelkészek közül többen töltöttek éveket a holland teológiákon és „hozták vissza magukkal az igaz, tiszta forrásnak vizét.” Egbert Emmen, a reformátusok világszövetségének helyettes elnöke válaszában kiemelte, hogy a történelem folyamán sok közös kapcsolat alakult ki a magyar és holland reformátusok között. Majd úgy folytatta, hogy

„Ezekben az időkben nagy jelentősége van annak, hogy a világ egyházai együtt működjenek az ökumené jegyében. [...] A történelem folyamán értékes barátság alakult ki a két nép között. A legutóbbi események folyamán nekünk is nehéz küzdelmeink voltak. A második világháború borzalmaival mi is végig szenvedtük és megtanultuk a nehézségek idején, hogy hol is van a mi menedékünk. [...] Együtt kell munkálkodnunk a különféle népeknek a világ békeességéért, az egyetértésért. Hidakat kell építeni, ajtókat felnyitni. Borzalmas veszedelmek fenyegetnek technikai és katonai téren.”⁴⁷

Hatvani Lajos előszeretettel olvasott idegen nyelvű irodalmat, amikről rövidebb és hosszabb recenziókat, ismertetőket⁴⁸ jelentetett meg, többek között a *Teológiai Szemle* ökumenikus hangvételű folyóiratban. A lapot még 1925-ben alapította a Debreceni Tisza István Egyetem teológiai pro-

⁴⁶ *Száz éve született Hatvani Lajos*. Ünnepi beszédet elmondta 2011. május 8-án Mikesi Károly Kecskeméten. (<http://regi.krek.hu/>)

⁴⁷ Presbiteri jegyzőkönyv, 1967. május 21.

⁴⁸ Holland nyelvű könyvekből többet is elolvasott, amikről rövid ismertetőket írt, így például: J. J. Buskes – Niev Rost: *Daar gaat een dominee voorbij*, Amsterdam, 1965.; F. J. Pop: *Zo is god bij de mensen* Bokencentrum N. V. S., Gravenhage, 1967.; Stephen Neill: *Het christendom in de 20ste eeuw*, Utrecht, 1964.; Dr. G. C. Berkouwer: *Vatikaans Concilie en Nieuwe Theologie*, Kampen, 1964.; J. Overduin: *Dachaui pokol és menny*, 1965.

fesszora, az egyetem rektora Csikesz Sándor. Már az alapítás évében bekapcsolódtak a munkába a Soproni Evangélikus Teológia Fakultás professzorai, részben azzal a céllal, hogy határokon átívelve széles fórumot nyújtson a teológiai diskurzus számára a Kárpát-medencében. 1948-ban a kommunista diktatúra a szemlét beszüntette, de 1957-ben engedélyt kapott a működésre a református egyház, majd az Ökumenikus Tanács gondozásában.

Hatvani Lajos tollából megjelent írások szellemisége gyakorlati szolgálatában is visszaköszönt. Figyelemre méltó, ahogy beszámolt F. J. Pop holland teológus munkásságáról és az, amit abból kihangsúlyozott. Pop gondolatain keresztül Hatvani Lajos olyan kérdéseket tett fel, mint:

„Hogyan végezhető a modern apostoli küldetés az igehirdetés által, beszélgetések révén, diakóniával és sok olyan cselekedettel, melyek mintegy pantonimja a Krisztusban megjelent üdvnek. Van apostoli küldetés ma is jelek által, szociális és politikai akciók által s úgynevezett participatio és identificatio által, azaz amikor az apostoli küldetésben valaki azonosul a másik ember sorsával s e sorközönységben egyúttal bizonyosságot tesz az élő Krisztusról.”⁴⁹

Hatvani Lajos arra is ráirányította a figyelmet a mindennapokban, hogy komoly jelentősége van a modern apostoli szolgálatban a párbeszédnek, amit a II. vatikáni zsinat is felismert, amikor szükségesnek ítélte a párbeszédet nemcsak saját egyházán belül, de azon kívül is más keresztyénekkel és magával a szekularizált világgal.⁵⁰

A TOVÁBBLÉPÉS LEHETŐSÉGÉRŐL

Hatvani Lajos és Tóth Endre kecskeméti lelkészek történelmi időkben kerültek Kecskemétre. Egyidősek voltak, mindketten 1911-ben születtek. Mindkettejük apja a református egyház szolgálatában állt, idősebb Hat-

⁴⁹ Hatvani Lajos: F. J. Pop; Zo is god bij de mensen. Bokencentrum N. V. S – Gravenhage, 1967., *Theológiai Szemle* 10(1967/9–10), 320.

⁵⁰ A II. vatikáni zsinatot XXIII. János pápa nyitotta meg 1962 októberében Rómában és 1965. december 8-án VI. Pál pápa zárta be, aki a második ülészaktól kezdve irányította a zsinat munkálatait. A zsinat határozatai és eredményei jelentős előrelépést jelentettek a római katolikus egyház ökumenikus nyitásában és a 20. századi társadalommal való párbeszédében. Többek között az anyanyelvi misézés is ekkor vált központilag elfogadottá.

vani Lajos zenetanárként, Tóth Pál lelkészként. A két tehetséges ifjú útja külföldön is keresztezte egymást, hiszen szinte egy időben tanultak ösztöndíjjal Hollandiában a harmincas évek derekán. Tóth Endre 1945 kora tavaszán kezdte meg kecskeméti szolgálatát, egy évvel azután, hogy Hatvani Lajost megválasztották. Együtt fogtak neki a vérvesztéseket szenvedett református közösség összekovácsolásának, a református oktatás újjászervezésének, a lelkigondozásnak és családlátogatásnak, és úgy általában a gyülekezeti élet újjáélesztésének. Tóth Endre fiatalon, negyvenkét évesen hunyt el 1953-ban, egy hétfői férfi bibliaórán szolgálat közben lett rosszul. Szerepük a kecskeméti református közösségen belül évtizedek múltával is példaértékű és elvitathatatlan.

Munkásságuk, a jelen írásnál részletesebb módon történő feltárása, azért is tarthat érdeklődésre számot, mert a kecskeméti protestáns közösségért tett szolgálatuk megismerése során, mélyrehatóbban írható le a református gyülekezet helyi társadalomban betöltött szerepe. Egy másik megközelítésben pedig lokális kontextusban tárható fel a „másként” élők, érzők és gondolkodók mindennapjai, illetve egyéni és közösségi stratégiáik az ateista, egypártrendszer jelentette szűk keretek között.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Egyezmény a Magyar Köztársaság és a Magyar református Egyház között 1948. október 7. szövegét közli LADÁNYI Sándor – KERESZTES Dániel – HAMAR-KAY Ede: *Sic! Válogatott kövek a református egyház és az állam kapcsolatának medréből*, Budapest, Exodus, 2006.
- KISS Réka (szerkesztette): *Kelt mint fent. Iratok a Református Megújulási Mozgalom történetéből (1956–1957)*, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2007.
- KISS Réka: Legális – illegális – féllégális. Tiltott és túrt pasztoráció a református egyházban a hatvanas években: források és a megismerés határai, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2018*. L'Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Örökség Műhelye – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2019.
- KOVÁCS Bálint: In memoriam Hatvani Lajosék, *Református Egyház* 49(1997/11), 255–256.
- ORGOVÁNYI István: Kecskemét, 1956, *Forrás* 10(2018/7–8), 165–181.
- Száz év született Hatvani Lajos*. Ünnepi beszédet elmondta 2011. május 8-án Mikesi Károly Kecskeméten – <http://regi.krek.hu/>

LEVÉLTÁRI FORRÁS

Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára (KREL):

- III/I. Kecskeméti Református Egyházközség;
- VIII/27. A Kecskeméti Református Egyházmege iratai;
- A/I. c. Kecskemét Református Egyházmege–Igazgatási iratok;
- Gyülekezetek Adattára (KREL-GYA);
- Kecskeméti Református Egyházközség Presbiteri jegyzőkönyvek;
- VIII/26. Kovács Bálint hagyatéka;
- Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (MNL BKML) 36. fond, 2. csoport;
- A/I. a – Kecskeméti Egyházmege Közgyűlési Iratok.

ABSTRACT

Norbert Falusi: *Notes to the Service of Pastor Lajos Hatvani*

After World War II, Reformed communities had to adopt a new strategy against the anti-church policy of the communist dictatorship. The suppression of ecclesiastical education by the communist power required the Reformed believers to develop a radically different community strategy and individual attitude. Educating the faith, strengthening the religious behaviour and thinking were the only viable path after 1948.

The service of Pastor Lajos Hatvani demonstrates the role of the Kecskemét Protestant community in the local society. Moreover, it sheds light on how to explore the everyday lives of those who lived, felt and thought „differently” in the local context, as well as on their individual and community strategies in an atheist dictatorship.

Keywords: Lajos Hatvani, religious education, individual and community strategies, atheist state

PÉTER JÁNOS PÜSPÖK – KÜLÜGYMINISZTER PÁRTTAGSÁGA

Hornyák Máté

Az egyházi személyek párttagsága érzékeny téma az 1945–1990 közti időszakban. E téma feldolgozása elősegítheti a múlt feldolgozását és hozzátartozik a múltunk megismeréséhez is. Sokan élnek még olyanok, akiket párttagsággal rendelkező egyházi személy sértett meg, ezeket a sérelmeket több évtizeden keresztül hordozták magukban a sértettek, és csak visszaemlékezéseik során kerülnek nyilvánosságra. Ezek bizonyítására nem tudunk minden esetben forrást találni, hogy megnézzük igazak-e az adott visszaemlékező állításai. Nem maradt fent sok dokumentum az 1957 előtti időszak Állami Egyházügyi Hivatal titkosan ügykezelt (a továbbiakban ÁEH TÜK) anyagából, és a megyei másodpéldányok megtalálása sem könnyű. Van, ahol egy-két jelentés megmaradt, máshol egyházi jellegű jelentések nem maradtak meg, míg a megyei tanácsi TÜK anyagokat sem tudjuk segítségül hívni, mert azok nem kerültek be a levéltárba. Ez történik Hajdú-Bihar megyében is, ahol a hiányzó ÁEH jelentéseknek a megyei tanács TÜK anyagában meg kellene lennie, azonban az anyagot hiába kerestük a levéltárban. A választott téma feldolgozása elősegítheti a Tiszántúli Református Egyházkerület múltjának feldolgozását.

Ezért dolgozatunkban csak olyan forrásokat vettünk alapul, amelyeket az érintettek saját maguk írtak alá, vagy az egészet saját kezükkel írták le. Ezzel a munkamódszerrel a visszaemlékezések övező bizonytalanságokat szerettük volna eloszlatni.

A választott téma feldolgozása során a névazonosság problémája nehezítette meg a munkánkat. Péter János református lelkész, későbbi püspök, majd külügyminiszter esetében majdnem tíz olyan személyt találhatunk, akivel rendszeresen összekeverik a visszaemlékezők, és néha a korabeli források is nehezen értelmezhetőek. Ha a gépirónő nem tett jelzést, hogy melyik Péter János is tette az adott megjegyzést, mikor többen voltak jelen az adott gyűlésen. Ezek után nem csodálkozhatunk, hogy a fejekben

sok az összevisszaság. Így lesz a vizsgált személyünk, evangélikus lelkész,¹ katolikus szerzetes vagy éppen prépost, de református lelkészek között is több ilyen nevű lelkész élt azonos időben, és még nem vettük figyelembe a családok előnevét sem. Amely esetben a Sylvester a legproblemásabb, mivel ilyen névvel találhatjuk a Magyar Élet Pártjának zalai alapszervezetének titkárát a második világháború alatt², de közben Péter János későbbi tiszántúli református püspök régebben igazgatója volt a Sylvester nyomdának is a Filadelfia Diakonissza Intézet keretében. A két személy szétválasztása – láthatjuk – nem egyszerű, mivel volt, amikor az előnevet is elhagyták a képviselő neve előtt. Az általunk vizsgált Péter János³ a szentmátéi gyermekotthont tartotta szívügyének, illetve a Dél-Erdélyben maradt magyar közösségeket, akivel néha összekeverik a Magyar Népközösség bánásági tagozatának volt képviselőjét, aki a bukaresti parlamentben lehetett országgyűlési képviselő az 1930-as 1940-es évek fordulóján, ami alapja lehet a tévedéseknek.⁴ A Központi Statisztikai Hivatal igazgatója az 1970-es években Péter György volt, akit több esetben Péter Jánosként említenek a pártiratokban. Azt, hogy volt-e János keresztneve

¹ A tévedés oka az lehet, hogy Péter János tolnai származású, ahol sok német nyelvű evangélikus gyülekezet volt található. Illetve a név is elterjedt az evangélikus névtárak szerint a tanítók, kántorok és lelkészek között.

² Bori, Csank, Hontvarsány in *Magyar Élet Pártéretésítője*, 1940. július 1, 12.

³ Péter János (Alsónyék, 1910. október 28. – Budapest, 1999. február 26.) Református lelkészi végzettséget a Budapesti Református Theológiai Akadémián szerzett. Ösztöndíjak: 1931–1932 Párizs, 1934–1935 Glasgow, 1935 Berlin. 1936–1949 között a Filadelfia Diakonissza Intézet lelkésze, a Sylvester nyomda vezetője, a Református Jövő szerkesztője, árvaházak szervezője. 1945–1949 püspöki engedéllyel dolgozhat a Külügyminisztériumnak, Köztársasági Elnöki Hivatalnak. 1949–1956 a Tiszántúli Református egyházkerület püspöke. 1950-től a Békevilág tanács tagjaként diplomácia szolgálatokat végez az Magyar Dolgozók Pártjának, folyamatosan kiáll a hazai vallásszabadság és egyházi koncepciók perék mellett. 1956 decemberétől a Kulturális Kapcsolatok Intézetének kormány megbízottja, 1957-ben elnöke, közben 1957. februártól hivatalosan a Külügyminisztérium állományának tagja. 1958. február 19-től a külügyminiszter első helyettese, így hozzá tartozott az ENSZ kérdés mellett a külügyi elhárítás is. 1961. szeptember 13. – 1973. december 14. külügyminiszter. 1973. december 19. – 1988. október között az Országgyűlés alelnökeként hozzá tartoztak a külügyi kérdések. Országgyűlési képviselő 1953. május 17. – 1990. március 16 között, tagja a külügyi bizottságnak.

⁴ Hasznos és eredményes munkát végez a Magyar Népközösség bánásági tagozata, *El-lenézék*, 1940. július 5., 2.

is, nem sikerült kideríteni.⁵ A belügyminiszter-helyettesek világa is zavart okozhat, amin a könyvtárak katalógusa sem segít, mivel több esetben Péter János későbbi püspökhöz kapcsolnak belügyi kiadványokat.⁶ A fővárosi pártbizottsági szinteken is gondot okoz a névazonosság, mivel a központi bizottságban és a kerületi szinten is találhatunk Péter Jánosokat. Ezek alapján nem csodálkozhatunk, hogy azok is tévedésekbe estek, akik visszaemlékezésük kapcsán levéltári vagy könyvtári segítséget is igénybe vettek.

Péter János tevékenységének elhelyezése az adott korban nem könnyű, mivel a Magyar Kommunista Párt (továbbiakban MKP) anyagának kutathatósága most válik teljes egészében elérhetővé a megyei szintű levéltárakban. Eddig is kutathatóak voltak, de nagyobb lélegzetű kutatásokra nem volt lehetőség a jegyzékek hiánya, vagy át nem adása miatt. Sok esetben tapasztalni lehet, hogy a dobozokat 40–50 éve nem nyitották ki a dobozokban található feljegyzések szerint. Az olvashatjuk a fővárosi MKP anyagokban, hogy az ország különböző részeiről megkeresték őket a lelkészek. Van olyan református lelkész, aki a misszióhoz kívánt autót kölcsönözni a párttól,⁷ másik társa nem értette miért a Független Kisgazda Pártot támogatják a lelkésztársai, és miért nem a Magyar Kommunista Pártot.⁸ A kerületi alapszervezetek sem tudták eleinte, hogy mit kezdhet-

⁵ Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban BFL) XXXV 7 a 1962. október 19. Párttagsági nyilatkozatok.

⁶ Péter János (1926–) 1950-ig napszámos, illetve vasúti munkás volt. 1951-ben lépett be a Magyar Dolgozók Pártjába, majd a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) tagja volt. 1955-ig szakérettségis tanuló volt, majd a Lenin Intézet hallgatója lett. 1955-től pártfunkcionárius; az MDP/MSZMP Budapesti Pártbizottságán politikai munkatárs, osztályvezető, majd 1964 és 1970 között Budapest XXII. kerületi pártbizottság első titkára, 1974-től az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztályának osztályvezető-helyettese volt. Nevével többször találkozhatunk a fővárosi ÁEH anyagokban, mint aki a nagyobb ünnepekről összefoglalót készített. 1982. júniusban a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya funkciójából felmentését és 1982. augusztus 1-jével belügyminiszter-helyettesé, rendőr vezérőrnagyi rendfokozatban a BM IV./személyügyi/ főcsoportfőnökévé kinevezését javasolta. Elvégezte az ELTE Állam- és Jogtudományi Karát [http://www.tortenelmitar.hu/index.php? Option=com_content&view=article&id=5520&catid=84%3Ap&Itemid=67&lang=de](http://www.tortenelmitar.hu/index.php?Option=com_content&view=article&id=5520&catid=84%3Ap&Itemid=67&lang=de) (Letöltés: 2016. december 18.) BFL XXIII. 102. c 112 doboz

⁷ BFL XXXV 70, MKP, 21. doboz 1947. augusztus. 15, PB, Szabó Sándor fülei lelkész kérése. 1674 o.

⁸ BFL XXXV 70, MKP, 32. doboz, 45. doboz, Lelkészi levél a kerületi pártközpontnak, 320.o

nek a lelkészekkel. Felvették őket a tagjaik sorába, majd pedig a Tisza Kálmán téri pártközpont kérésére, 1947–1948 fordulójától kizárták őket a pártból. Nem tudjuk minden esetben a lelkészek neveit, néha találunk utalást a kizártakra, például a püNKöSDi egyház prédikátorára.⁹ Pontos névvel csak egy baptista lelkipásztor kizárási döntése maradt fenn 1945 áprilisából dr. Somogyi Ferenc kapcsán.¹⁰ Így láthatjuk nem volt egyszerű helyzetben, aki lelkészként kívánt a kommunista párthoz közelíteni. Ehhez magasabb kapcsolatokra volt szükség a pártban, ami szintén kérdéseket vett fel.

Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy az élet nagy döntései során a fennálló helyzetet több tényező befolyásolta, a kommunista pártnak is befogadóvá kellett válnia bizonyos taktikai megfontolásból az őket megkereső egyházi személyekkel szemben. Volt, amikor a párttagok között is megfogalmazódtak meglátások, hogy miként lehetne a párt számára hasznossá tenni az egyházat. Ennek egyik forrása Horváth Márton¹¹ számára készült anyag, ami a Politikatörténeti Intézet Levéltárában található meg:

„Szükség volna továbbá egy egyházi napilapra, amelyet természetesen csak a mi barátaink irányítanának és szerkesztenének, de bevonják a baloldali katolikusokat is, nehogy a katolikusok külön igénnyel lépjenek fel. Természetesen bent a kulisszák mögött erőteljes protestáns súllyal. Ez a napilap rendkívül jelentős volna, mert mind belföld mind a külföld felé kitűnnék, hogy az egyházak megkapják számukra szükséges szócsövet. Ugyanakkor a protestáns és katolikus demokratikus réteget lehetne egyesíteni benne és általa. Naponta hatni tudnánk az egyházas közvéleményre. A reakció ellen ennél sikeresebb eszközt most nem is lehetne szellemi sí-

⁹ BFL XXXV 70, MKP, 98.doboz, Jelentés 453.o

¹⁰ BFL XXXV 70 MKP 1945–1948, 112.d Kizárások tagkönyvét visszakarta,

¹¹ Horváth Márton/Schiller (1906. október 8, Budapest – 1987. június 7, Budapest) 1931-ben az MKP tagja lett, 1932-es és 1935-os éhségstrájk szervezése miatt letartóztatják, elítélik és kitiltják Budapestről. Az illegalitásban röpiratokat terjeszt, és a Szabad Nép egyik szerkesztője. 1945 januárjában és februárjában az MKP Központi Vezetőség propagandaosztályának a vezetője. 1945. március – 1950 a Szabad Nép felelős szerkesztőjeként nagyban befolyásolni tudta, hogy mely egyházzal és vezetőjével kapcsolatban mit képviseljen hivatalosan a párt a társadalom felé. 1956-ig aktívan részt vett az MDP propagandaosztályának a munkájában. Az 1956-os forradalom után politikai tisztségei megszűntek, végül a Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatójaként vonult nyugdíjba 1966-ban. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarEletrajziLexikon_4/?query=%22horv%C3%A1th%20m%C3%A1rton%22&pg=407&layout=s (Letöltés: 2019. augusztus 12.)

kon használni. Hogy a dolog egyenesen és nem visszafelé sülné el, azt biztosítja az általam megjelölt személyek megbízhatósága, intelligenciája és tapintata. Az a javaslatom, hogy Bereczky Albertre, Karácsonyi Sándorra, Éliás Józsefre, Nagy Gyulára, Kemény Lajosra kellene protestáns oldalról építeni a lapot. [...]

De szükségesnek látszana, hogy pártunk vezető emberei kapjanak bizalmas utasítást arra nézve, hogy ha protestáns ügy kerül eléjük, méltányosabbak legyenek, minden esetre forduljanak a központhoz utasítás végett. Én pedig a központnak szívesen adok és szerzek szakszerű véleményt.”¹²

Végül Halápy fenti megjegyzéseit mennyire vették figyelembe nem tudjuk.¹³ Azt sem, hogy mások is javasoltak-e hasonlót a kommunista pártnak. Annyi azonban bizonyos, hogy a különböző felekezetek elindították lapjaikat a katolikusok az *Új Ember*-t, a reformátusok pedig *Az Út*-at, ami betöltötte az említett levélíró elképzeléseit és szerkesztésében Péter János is nagy szerepet vállalt.¹⁴

Hogy mikor találkozhatott először Péter János Rákosi Mátyással, nem tudjuk pontosan, Ravasz László visszaemlékezésében utal rá hogy hírvívői feladatokat látott el már a lemondása körüli időkben.¹⁵ Ami meg is történt 1948. április 30-án, tehát a most következő forrás előtt körülbelül egy évvel. Ravasz László *Emlékezéseim* kötete jó forrás számunkra, de egy hibájáról beszélni kell a műnek, hogy a könyvből feltűnően sok személy kimaradt, akik fontos eseményekkor jelen voltak és a püspök bizalmi köréhez tartoztak.¹⁶ A könyvet Gyökössy Endre szerkesztette és a részlegesen megmaradt kézirat a kiadott fejezetekhez képest sokkal részletesebb.¹⁷

Egy Rákosi Mátyásnak írt levéllel rendelkezünk, amelyben Péter János elég részletesen kifejti politikai nézeteit, illetve azt, miként is látta egyháza jövőjét, Az eddig publikáltalan levelet az alábbiakban teljesen terjedelmében adjuk közre:

¹² PHL. 991 f 170 ó.e Halápy jelentése 1956. szeptember 16.

¹³ Halápy pontos kilétét nem sikerült a kutatás során megállapítani.

¹⁴ Rácz Erzsébet: *Feljegyzések a vihar kapujában. Emlékezés Tildy Zoltánra*, Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1995.

¹⁵ Ravasz László: *Emlékezéseim*, Budapest, A Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992, 340.

¹⁶ *Az észak-amerikai út* fejezetből több utas társa hiányzik, így Boér Elek is, aki Ravasz László megbízásából a két háború alatt felügyelte a református egyház külügyeit.

¹⁷ Sárospataki Református Kollégium Kézirattára: Ravasz László Kt. d 15.695.

„Miniszterelnök-helyettes Úr!

Losonczy Gézának¹⁸ elmondtam, most tisztelettel és bizalommal itt is előadom az alábbiakat.

Szerettem volna már régebben és szeretném most is felvetni a kérdést, hogy felvehető vagyok-e a kommunista párttagok sorába? A kérdés felvetését tiszta értelmi és erkölcsi meggyőződés, egyben pedig a most rajtam lévő, egyre nagyobb felelősség érlelte bennem.

Jól tudom, hogy nem szükséges párttaggá lenni mindenkinek, aki a szocializmus igazi megvalósítását munkálni kívánja. Helyzetem azonban különleges. Azt tisztán látom, hogy a marxista politika Magyarországon minden lehetőség megragadásával kímélni kívánja a magyar népet minden olyan fölösleges szenvedéstől, amely a szocializmus felé vezető úton az egyházi kérdésekből eredhet (a Mindszenty-peren túl vagyunk – szerk.). Mostani helyzetemben feladatokat abban látom, hogy ennek érdekében egyházi téren is minden szükséges megtörténjék. Nekem megvan a képem arról, hogy hogyan kell az egyházi életnek átalakulni, ha a haladásnak nem gátja, hanem munkálója akar lenni. Meg is van a tervem ehhez. Magamban azonban elégtelen vagyok a tervek realizálásához.

Mégis gátol a kérdés felvetésében két lényeges körülmény. Az egyik az, hogy teológus vagyok. Márpedig természetes, hogy az igazán marxista pártnak fenntartással kell lennie egy teológussal szemben. A másik az, hogy párttagságom publikussá válnék, nemcsak ezután lennék alkalmatlan minden egyházi vezető munkára, hanem még azok az eddigi eredmények is összeomolnának, amelyeket a zsinati deklaráció elfogadása óta elértem.

¹⁸ Losonczy Géza (1917. május 5, Érsekcsanád – 1957. május 5, Budapest) református lelkész édesapja korán meghalt, így került az édesanyja Ceglédre, ahol Czeplédy Sándor is szolgált. Az egyetemet Debrecenben végezte el, a Márciusi Front egyik vezetője 1935–1936-ban, 1939-ben az MKP tagja lett, 1940-ben a *Népszava* munkatársa lett, 1941-ben letartóztatták, majd kiszabadulása után illegalitásba vonult, amely idő alatt többször felkereste a Bethesda kórházat, ahol párttársai is látogatták. 1946-ben MKP majd pedig MDP Központi Vezetőségének tagja, miniszterelnökségi, majd pedig népművelésügyi államtitkár. Többször tesz az egyházak ellen éles kirohanásokat, közben pedig a Budapesti Református Theológiai Akadémián is tartott agitációs beszédeket a lelkészeknek és teológusoknak. Péter János bizalmasa, többször kérte segítségét így például Révész Imre tiszántúli református püspök lányának a lakásával kapcsolatban is. 1951-ben letartóztatták, 1954-ben rehabilitálták. Az 1956-os forradalom idején a Nagy Imre kormányban vállalt szerepet, majd letartóztatták és betegségei következtében meghalt. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarEletrajziLexikon_2/?query=%22losonczy%20g%C3%A9za%22&pg=90&layout=s (Letöltés: 2019. augusztus 9.)

Amennyiben tehát a kérdés így nem vethető fel, lehetne egy másik célravezetőnek ígérkező megoldást találni: jelöljön ki a párt valakit a tagjai sorából, akivel rendszeresen meg tudom beszélni nemcsak a pillanatnyilag jelentős, hanem az egyéb részletkérdéseket is, aki tehát így nekem a tervek kialakításában és reálissá tételében segít.

Az elmondottakat bizalommal terjesztve Miniszterelnök-helyettes Úr elé, előre örülök annak, ha ezekről személyesen is beszélhetek Miniszterelnök-helyettes Úrnak.

Őszinte tisztelettel

Budapest, 1949. február 25.

Péter János²¹⁹

A levél megadja a Péter János esetleges párttagságának kérdésére régóta keresett választ. Eszerint Péter János 1949 elejéig biztosan nem volt tagja a Magyar Kommunista Pártnak, ami azonban korántsem azt jelenti, hogy nem szimpatizálhatott a nézeteikkel. Utóbbira még a későbbiekben vissza fogunk térni. Sok esetben keverik a párttagság és a munkásmozgalmi múlt közötti különbséget, mert utóbbi a bizonyítható szimpátia idejét jelöli meg, amit tanúkkal is kellett igazolni egy adott vizsgálat esetén.

A levélben feltűnő a gyors lényegre térés, látszik, hogy a levél írója és a címzett már előzőleg beszélhettek egymással. A címzett jól tudja, hogy a feladó és közte ki a bizalmi ember: Losonczy Gézárt feltételezhetően már az 1930-as évek közepétől ismerte Péter János. Kövér György a Losonczy Gézaról szóló monográfiájában kitér arra, hogy Czeglédy Sándor²⁰ ceglédi

¹⁹ Politikatörténeti Intézet Levéltára (továbbiakban PII.) 686 f 1 574 ő. e, Péter János levele Rákosi Mátyásnak 1949. február 25.

²⁰ Czeglédy Sándor (Nádasdladány, 1883. március 28. – Cegléd, 1944. december 23.) református lelkész, író, műfordító, bibliafordító. Apja Czeglédy István teológia tanár volt. A Pápai Református Főiskolán teológiát végzett (1905), ahol magántanárrá képesítették (1908); segédlelkézi szolgálat után különböző tisztségeket látott el, több egyházközségben működött. Bodoky Richárd visszaemlékezéseiben egy lelki embernek mutatja be, akinek Tildy Zoltánnal sok beszélgetése volt arról, hogy először lelkiileg kell Istenhez vezetni a népünket, vagy politikailag előrehaladottabb ország az első. Ez a kérdés az egyházak életében a szovjet megszállás kezdetével újból felmerült. Szerkesztette és nagyobb részben ő fordította le Kálvin János (1907–10), Kuyper Ábrahám, Robertson Frigyes műveit, az Újszövetséget (Győr, 1924; Bp., 1930), Hamar Istvánnal és Kállay Kálmánnal Sylvester *Bibliai lexikonát* adta ki. A *Dunántúli Protestáns Lap*nak (1919) felelős szerkesztője volt. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (Letöltés: 2015. május 23.)

lelkész vette pártfogásába a később tragikusan meghalt politikust. Ennek egyik jele volt, hogy támogatta az Eötvös Kollégiumba való felvételét és így megfordult több alkalommal a ceglédi parókián is²¹. Ugyanebben az időben fordult meg Péter János is többször a parókián, aki a lelkész leányának udvarolt ebben az időben, és tudjuk, hogy Losonczy a későbbiekben a Bethesda kórházban több alkalommal járt gyógykezelés céljából, ahol abban az időben Péter János volt az igazgatóhelyettes. Így Péter János számos illegális kommunistával kerülhetett kapcsolatba 1936–1945 között, akik közül feltűnően sokan bujkáltak az ostrom alatt a Bethesda kórház környezetében. Azt nem tudjuk véletlenül-e, mivel erről az eddig előkerült visszaemlékezések hallgatnak. Annyi azonban bizonyos, hogy Haraszti Sándorné a vele készített életinterjú során megemlíti, hogy férje Haraszti Sándor²² 1942-ben a párt központi utasítására menekült a Bethesda kórházba. Haraszti Losonczy Géza apósa volt. Az, hogy ki volt az ottani kapcsolat az interjúból nem derül ki, és az interjú készítője sem törekedett a kérdés tisztázására.²³ Egyértelműen nem állapítható meg Péter János személye, azonban nem szabad elfelejteni, hogy egy ilyen intézményben sokan dolgoztak és éltek egyszerre.

A levél írásának idején még hivatalosan nem dőlt el, hogy ki lesz a Tiszántúli Református Egyházkerület következő püspöke. Tudjuk az evangélikus püspökválasztásokba alsó szinten is beleszólt a párt, számon tartották azokat a presbitereket, akik a párt számára feltehetőleg nem megfelelő szavazatot fognak adni. Ilyen pártiratok eddig nem kerültek elő a

²¹ Kövér György: *Losonczy Géza 1917–1957*, Budapest, 1956-os Intézet, 1998. 32, 126.

²² Haraszti Sándor (1897. november 18. Czinderybogád, – 1982. január 19, Budapest) publicista, kritikus, politikus. Pécsen a szerb megszállás alatt aktív szerepet vállalt, majd azt követően Bécsbe és Jugoszláviába emigrált, 1929-ben hazatért és a kommunista párt kulturális munkájában vett részt. Többször letartóztatták, a Békepárt és a Magyar Front keretében működött. 1945–1948 a *Szabadság* napilap szerkesztője, MDP KB Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője volt. 1950-ben letartóztatták, halálra ítélték, 1954-ben rehabilitálták, 1956 október végén a *Népszabadság* főszerkesztője, november 4-én a Nagy Imre csoporttal a Jugoszláv nagykövetségre menekült, 1958-ban hat évi börtönre ítélték, 1960-ban szabadult. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarEletrajziLexikon_4/?query=%22haraszti%20s%C3%A1ndor%22&pg=372&layout=s (Letöltés: 2019. augusztus 9.)

²³ Országos Széchenyi Könyvtár (továbbiakban OSZK) Történeti Interjúk Tára, Bokor Péter: Haraszti Sándorné 23 percnél. A lexikonok szerint 1944 júniusában vonult Haraszti Sándor illegalitásba.

levéltárakból Bereczky Albert és Péter János kapcsán, feltételezhetjük, azért mert esetünkben más volt a párt központi stratégiája.

A keresztyén hit és a marxizmus közti feloldhatatlan ellentét megfogalmazása rámutat arra, hogy Péter János tisztában volt azzal, hogy milyen útra is szeretne rálépni és ha egyszer döntenie kell, melyiket is válassza végérvényesen. Jól tudta mik a realitások hazánk szovjet megszállásától kezdve, mennyien lehetnek internálva és szemei előtt zajlott le a Magyar Közösség-persorozat is. Ha az 1956-os lemondása körüli körülményeket megvizsgáljuk, nem tudjuk, hogy tényleg reális volt-e visszatérése a püspöki tisztségbe, vagy csak a forradalom utáni megtorlás félelme volt, ami miatt egyesekben felmerült az egyházkerületben, hogy újból foglalja el korábbi hivatalát. Ha megnézzük a protestáns egyházakat, ő az, aki 1956-os forradalom után nem vállalta, hogy visszakerüljön régi hivatalába, ami a részéről akár lehetett egy őszinte döntés is arra vonatkozólag, hogy mely úton is akar ő a későbbiekben járni.

A rejtélyes segítő személyét nem tudjuk megállapítani, annyi azonban feltűnhet a korabeli híradások alapján, hogy Lukács Györggyel²⁴ közösen sokat utaztak a Béke Világtanács²⁵ ülésire. A személye alkalmas lehetett volna, hogy ideológiailag képezze Péter Jánost. Erre azonban Lukács György hagyatékában nem találunk semmi nyomot.²⁶ Másik útítársa több alkalommal Andics Erzsébet, aki 1946–1953 között az MDP Pártfőiskoláján is oktatott, tehát alkalmas lehetett a mélyebb marxista nézetek tanítására.

Felvetődhet a kérdés, hogy volt-e bármilyen haszna Péter János ilyen irányú útkereséseinek a református egyházra nézve? Bármilyen érdekes,

²⁴ Lukács György (1885. április 13, Budapest – 1971. június 5, Budapest) filozófus, a Tanácsköztársaság idején a közoktatásügyi népbiztosi teendőket látott el. Ezt követően emigrált, marxista elméleti munkái elismertté tették. Hagyatékában sajnos nem maradtak fenn feljegyzések Péter Jánossal kapcsolatban.

²⁵ Béke Világtanácsot a második világháború után hozták létre 1950 novemberében a Békevédelmi Kongresszuson moszkvai vezérléssel. Ezekon a kongresszusokon a szovjetbarát nyugati lelkészek is rendszeresen részt vettek, amit a vasfüggöny keleti oldalán lévő diktatúrák ki is tudtak használni propaganda szempontból. Az Egyházak Világtanácsa és a Béke Világtanács közötti barátságért Josef Hromádka és Péter János sokat próbált tenni, de ez végül nem valósult meg. A nyugati sajtótermékekben a szovjet érdekszférából érkező lelkészek megítélése általában negatív volt, ha túlzottan szerepeltek a Béke Világtanács kongresszusain.

²⁶ MTA Kézirattára: Lukács György kéziratosa és levelezése, MTA kéziratár Ms 2881/8.

de ezt nem lehet egyértelműen megválaszolni. 1948-ban az egyház és a párt közötti tárgyalások idején felmerült egy amnesztia rendelet igénye a református egyház részéről, aminek keretében gyűjtötték azon lelkészek, kántorok, tanítók adatait, akik börtönben vagy internálva voltak az egyház megfélemlítése céljából. Mivel felmerült az egyházvezetés részéről, hogy a megegyezésért egyeseket hátha szabadon engednének. Annyit biztosan tudunk a Ráday Levéltárban őrzött iratok alapján,²⁷ hogy adatgyűjtés folyt, de nem tudjuk, kik kerültek fel a listára. Felvetődhet a kérdés, hogy ezt a beadványt eljuttatta-e végül az egyház Rákosi Mátyáshoz? Erre minden valószínűség szerint sor került, mert a beadványra utaló lap megmaradt a pártiratok között. A pontos amnesztia rendelet tervezet és a nevek ott sem szerepeltek. Annyit tudunk még a kísérletről, hogy azt Péter János vitte át a pártközpontba.²⁸

Későbbi visszaemlékezők sem segítik tisztánlátásunkat, mivel kiderül a tabusítás nem egyoldalú volt, hanem mindkét oldalnak fontos volt a kölcsönös együttműködés jegyében. Péter János 75. születésnapján Kádár János ezt írta köszöntőjében: „Az Ön életútja nem szokványos és nem is volt könnyű, mégis természetes: egy szegény sorból származó tehetséges fiatalember, aki nyitott szemmel járt a világban s megőrizte hűségét népe iránt, hazaszeretetből, mély humanizmustól vezérelve jelentős részt vállalt az ország felemelkedésért, a nép boldogulásáért folytatott küzdelemben.”²⁹

A későbbiekben az MSZMP párttagsági jegyzőkönyv sem segít ezen a helyzeten, amelyben így nyilatkozik Péter János:

„Péter j. min. helyettes tagfelvétele/Bejelentés:

Péter elvt:

Magamról csak 1-2 szót. Szeretném ha tudnánk azt, hogy a marxizmus-leninizmus nemcsak most létezett számomra, amikor párttaggá vettek fel, hanem azt is tudnánk, hogy korábbi időszakban sem a marxizmus-leninizmus nélkül éltem. A Pártot nem most kezdtem meg vállalni, de most érett meg a helyzet arra, hogy a Párt is vállalta a funkcióm során, hogy felvegyen tagjai sorába, és én ezért nagyon hálás vagyok. És szeretném megindokolni, hogy miért nem a rendes úton történt. Ez egy organikus megérett kérdés, amiért a Külügyminisztérium pártszervezete és

²⁷ Ráday Levéltár, A/1b 4143/1948 Péter János levele Bereczky Alberthez.

²⁸ MNL OL M-KS 274 f 7 32 ő. e. Péter János levele Rákosi Mátyáshoz

²⁹ MNL OL M-KS 288 f 9 MSZMP KB, 1966–1988 születésnapj köszöntések.

a kerületi PB-on [Pártbizottság – szerk.] keresztül sajátosságos helyzetemben és a dolgok előzménye miatt így döntöttek, hiszen sok minden olyan kérdés merülhetett volna fel, amelyekre nem lett volna lehetőség itt rátérni és válaszolni sem. Ezért én nagyon hálás vagyok, hogy így intézték ügyemet és a Párt felsőbb szervei levélben tájékoztatták pártszervezetünket”³⁰

Rendes eljárás keretében csatolnia kellett volna a jelentkező pontos életrajzát, beszámolva a munkásmozgalmi múltjáról. Zárt ülésen sem hangozhattak el életének alapinformációi felsőbb utasításra, ez a példa ritka az MSZMP tagfelvételek sorában. Illetve ez után nyilvános párttaggá kellett volna előlépnie, amit nem kapott meg, mivel később is indítványozta Péter János, hogy a párttal való kapcsolata legyen nyilvános.³¹ A közreadott nyilatkozatból látjuk, hogy nem kívánta, hogy életéről többet megtudjon a II. kerületi pártalapszervezet. Amihez azért tartozott, mert a Külügyminisztérium 1973-ig nem volt önálló megyei jogú MSZMP alapszervezetté nyilvánítva, így a központ a Bem tér kerületi elhelyezkedése volt a döntő, mivel az emberek a munkahelyük szerinti alapszervezethez tartoztak, nem pedig a lakóhelyük szerintihez.

Nem mindennapi eljárás keretében gondoskodott valaki arról, hogy Péter János pontos párttagsági adatai ne kerüljenek nyilvánosságra. A gyakorlatban néhány soros kimutatások készültek a párttagokról, amelyekben a születési alapadatok mellett mind a munkásmozgalmi múlt, mind a párttagság kezdetét feltüntették. Ebben az esetben láthatjuk azt, hogy valaki valamilyen kezdeményezésből, feltehetően utasításra kivágta, kitépte, kikaparta, tintával leöntötte a Péter Jánosra vonatkozó adatokat a kimutatásokban. Véletlenszerűen lehetett először csak megtudni nem teljesen kikapart számokból,³² hogy megközelítőleg mi is lehet az igazság a párttagságát illetően. Az eddigi kutatásaim során ez a gyakorlat nem tapasztaltam és nem fedeztem fel hasonlót. Ezek is hozzájárulhattak a legkülönfélébb legendák kialakulásához Péter Jánosról. Legelső teljes adatsor 1962 októberéből maradt fent, amiben is 1948-as keltezésű a párttagság,

³⁰ BFL XXXV 7 c 1961, 124 ó. e, Jegyzőkönyv, Felvétetett 1961. január hó 20-án a Külügyminisztérium III. alapszervezetének taggyűlésén.

³¹ MNL OL XIX-J-1-u 39.d 231. o.

³² BFL XXXV 7 a 1 1970. október 17., 16.

1962-től pedig az MSZMP tagság.³³ Ezzel megegyezik Péter János által aláírt kérdőív, amelyet a Külügyminisztérium számára készített el 1970-ben.³⁴

Ezzel szemben egy 1980-as névjegyzékben már 1945-ös munkásmozgalmi múltat találhatunk.³⁵ Ami csak úgy lehetséges, hogy az eltelt tíz év alatt Péter János kérvényezte, hogy az adatlapján az adatokat írják át, amelyet neki tanúkkal vagy dokumentumokkal is igazolnia kellett. Sajnos eddig ez a forrás nem került elő, mivel csak ez a dokumentum tudna pontos magyarázatot adni a történetekre. Az általa kitöltött kérdőívben a szakszervezeti múltjával kapcsolatban 1945-öt jelölte meg, ami alatt feltételezhetően a munkásmozgalmi múlt kezdetét jelöli. De melyik szakszervezetre gondolhatott, mert az ő esetében a következők jöhetnek szóba: köztisztviselői, újságírói, nyomdász és a kórházi is. Figyelembe kell venni azt a szokást is, hogy 1980 körül már sokan igyekeztek munkásmozgalmi múltjukat minél régebbre visszadatálni. Sokaknál a régebbi mozgalom igazolása magasabb nyugdíjat jelentett, ami ebben az esetben nem valószínűsíthető, mivel a külügyminiszteri nyugdíj mellett országgyűlési alelnöki pótlékot és képviselői pótlékkal is rendelkezett Péter János.

Akkor mi is az, amit megállapíthatunk Péter János párttagságáról. Biztosan azt tudhatjuk, hogy 1948-ban lett a Magyar Dolgozók Pártjának (továbbiakban MDP) tagja, tehát már a Rákosi Mátyásnak írt levele idején tag lehetett, de minden bizonnyal ráébredt, hogy ezt jobb lenne titokban tartani. Amire meg is volt az oka, mivel hazánkban erre az időre már nyilvánvalóvá vált, hogy a moszkvai hatásra korlátozni fogják az egyházakat, az állam és ez egyház közötti megegyezés ellenére, lezárva az 1945–1948 közötti időszakot, amikor még több esetben keresték az egyházak lelkészei az MDP-vel a kapcsolatot. Ezt akkor még párt is támogatta, mivel szükségük volt az egyházi személyekre az emberek megnyerése érdekében. Utána azonban meg kívántak tőlük szabadulni, mert nyilvánvaló volt az egyház és az MDP közti érdekkülönbség. A párt nem várta el egyértelműen, hogy a vezető egyházi személyek belépjenek a pártba, de nem vették rossz néven azt sem, ha ilyen megtörtént. Tudjuk, hogy Kádár Imre³⁶ és Bartha Tibor³⁷ is párttag volt. Tóth Károlytól eddig

³³ BFL XXXV 7 a 1, 1962.október 19-i jegyzőkönyv mellékletének 4. oldala.

³⁴ BFL XXXV 7 a 1, 1970. október 17., 102.

³⁵ BFL XXXV 7 a 1, 1980. február 27., 152., XXXV 7 b 133 ő. e. Péter János.

³⁶ BFL X 102 MUOSZ, 30 doboz / Kádár Imre dr.

³⁷ MNL OL M-KS 288 f 40, 549 ő.e, Bartha Tibor

még ilyen irányú nyilatkozatot nem találtunk. Ezek alapján megállapítható, hogy a hivatalos párttagság nélküli párthűség volt az, ami igazán lényeges volt a párt számára.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- BFL X 102 Magyar Újságírók Szövetsége
BFL XXXV 7 a, c Magyar Szocialista Munkáspárt II. Kerületi Bizottságának iratai.
BFL XXXV 70 Magyar Kommunista Párt Budapesti Bizottságának iratai
BFL XXXV 109c 24 ő.e Bethesda kórház MDP alapszervezeti iratai.
MNL OL XIX-A-21-a ÁEH általános iratok.
MNL OL XIX-J-1-u Miniszteri és miniszterhelyettesi iratok.
M-KS 288 f 9 MSZMP KB irodája.
MNL OL M-KS 288 f 40 MSZMP Hatáskörbe tartozó káderek anyagai.
OSZK Történeti Interjúk Tára, Haraszti Sándorné.
PIL 686 f Kis személyi gyűjtemények.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- KISS Réka: A diktatúrák szorításában. Ravasz László egyházpolitikai útkeresése a második világháborút követő esztendőkből (1945–1948), *Századvég* 8(2003/29), 39–68.
KISS Réka: Szorításban. Református helyzetértékelés a második világháborút követően, in Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): *Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*, Budapest, MTA BTK–Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017.
KÖVÉR György: *Losonczy Géza 1917–1957*, Budapest, 1956-os Intézet, 1998.
Magyar Élet Pártértésítője, 1940.
RÁCZ Erzsébet: *Feljegyzések a vihar kapujában. Emlékezés Tildy Zoltánra*, Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1995.
RAVASZ László: *Emlékezéseim*, Budapest, A Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992, 340.

ABSTRACT

Máté Hornyák: *Party Membership of Bishop
and Foreign Secretary János Péter*

János Péter was the most controversial bishop of the Reformed Church in the 20th century: he was a supporter of the Hungarian minority in Transylvania, worked as the deputy director of the Bethesda Hospital, the manager of the Sylvester Printing House and the director of the Gödöllő orphanage. Being in Bishop László Ravasz's confidence, he promoted the exit of Hungary from World War II, and held posts like Secretary of the President of the Republic, Aide to the Foreign Minister, Bishop, Foreign Secretary, as well as Deputy Speaker of Parliament. After 1956, he was a key figure in the campaign against emigrants disloyal to the Communist Party, convincing the UN not to deal with the situation in Hungary. As a result, he was often portrayed in memoirs in a negative light. Literature holds that he may have become a communist in the 1930s when studying in Paris.

Sources indicate, however, that his party membership dates back to 1948, which he confirms in several cited documents. After the Mindszenty trial in early 1949, he offered his services to Mátyás Rákosi in a letter, noting that he was aware that theology and communism were incompatible. His joining the Party might have been confused with his first involvement in the labour movement in the early 1930s.

Keywords: Bishop János Péter, Hungary during Communist Era, Communist Party, Reformed Church in Hungary

MAGYAR NEMZETTUDAT SZÓRVÁNYBAN.
JENEI TAMÁS REFORMÁTUS LELKÉSZ BÁKÓI
ÉS MAGYARPALATKAI SZOLGÁLATA

Jánosi Csongor

Mit jelenthetett erdélyi magyar szórványlelkésznek lenni a kommunista rendszerben? Erős elkötelezettségű papi hivatást a többnyire románok közé ékelődött megmaradással, jövővel küszködő, megviselt nyelvű magyarok között? Több kihívást és kevesebb szolgálati élményt? Kihívást a hit megtartásában mindazok számára is, akik vegyes házasságban éltek, akiknek gyermekei nem járhattak magyar iskolába, és akik legfeljebb kéthetente vagy havonta hallhatták Isten igéjét anyanyelvükön? Az 1977 februárjában Bákóba kihelyezett Jenei Tamás esetében, városi missziót, hat megyére kiterjedő munkát, melynek keretében elsősorban az értelmiségieket kellett összefognia, miután a gyülekezet nagyjából az oda kinevezett orvosokból, gyógyszerészekből, tanárokból, mérnökökből, és katonatisztekből állt.

Az alábbiakban részletezett református szórványlelkészi szolgálat korában és közegben történő kibontását, a bukaresti Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltárában Jenei Tamás nevén őrzött 3 kötetes megfigyelési adatgyűjtő dosszié tette lehetővé.

ÉLETRAJZI ADATOK.

TÖRTÉNESEK A KOLOZSVÁRI EGYETEMI FOKÚ
EGYSÉGES PROTESTÁNS THEOLOGIAI INTÉZETBEN

Jenei Tamás 1952. február 23-án született Vajdahunyadon. Édesapja rákosdi, majd négyfalusi református lelkész, Jenei Sándor, édesanyja nyugdíjazásáig a brassói építőipari és szerelő vállalat alkalmazottja (*ICIM Braşov*), sz. Nagy Éva Pirokska. Édesapja második házasságából született nővére, Judit is.¹

¹ Lásd Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára, a továbbiakban ACNSAS), fond Informativ (a továbbiakban Megfigyelési-adatgyűjtő fond), 0256964. számú dosszié (a továbbiakban sz. d.), 1. kötet, 243. f.

1969-ben, a helyi középiskolás fiú, az 1950 és 2001 között Szecsesevárosnak nevezett Négyfaluban megrendezett *Új Idő* matiné keretében részt vett az *Aki tud, nyer* verseny mintájára rendezett nyilvános vetélkedőn, melynek témája a barcasági négyfalusi, illetve a többi csángótelepülések helytörténeti ismerete volt, és első díjat kapott.²

1971-ben érettségizett, majd sikeresen felvételizett a kolozsvári Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Theológiai Intézetbe (PTI).³ 1975-től került a Securitate látókörébe, elsősorban tanárai, Kozma Tibor⁴ és Péntek Árpád⁵ informátori tájékoztatásai következtében, akik az intézmény belső életének taglálásakor Jenői Tamást is megemlítették az órán tett felszólalásai miatt, illetve Juhász István teológiai tanár⁶ működésének leírásakor, akinek diákként a holdudvarához tartozott.⁷

- ² Apáthi Géza: Új idő matiné Szecsesevárosban, *Előre*, 23(1969/6654), 1969. március 26., 2.
- ³ Az állami beavatkozásra 1948-ban létrejött kolozsvári Egyetemi Fokú Protestáns Theológiai Intézet a négy történelmi protestáns egyház lelkészképzéséért felelt. A Református Kar a továbbiakban a Református Theológiai Fakultás korábbi épületében és jogutódjaként működött. Az 1956/1957-es tanévben a német evangélikus tagozat Nagyszébenbe költözött. 1959-ben a Teológia neve Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Theológiai Intézetre módosult. Vö. Buzogány Dezső – Jánosi Csongor: *A református egyház Romániában a kommunista rendszer első felében. Tanulmányok és dokumentumok*, Budapest, L'Harmattan, 2011, 61–63.
- ⁴ Kozma Tibor (1909–1981), erdélyi magyar református lelkész, egyházi író, a kolozsvári PTI tanára 1961 és 1976 között. Állambiztonsági kötődéséről lásd Jánosi Csongor: Egyházzszolgálat határon túl. Református püspöklátogatások az Amerikai Egyesült Államokban 1963–1967 között, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2019. II. kötet*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézet Reformáció Öröksége Műhely – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 417–463; Uó: Organizația fictivă „Uniunea Preoților Reformați din Ardeal” sau dezinformarea organelor Securității: modalitate de răzbuinare personală a agentului informator „Ardeleanu”, in: Budeancă, Cosmin – Olteanu, Florentin (szerk.): *Stat și viață privată în regimurile comuniste*, București, Polirom, 2009, 331–359.
- ⁵ Péntek Árpád (1921–1993), erdélyi magyar református lelkész, egyházi író, a kolozsvári PTI tanára 1972 és 1990 között. Titkosszolgálati érintettségéről lásd ACNSAS, fond Rețea (a továbbiakban Hálózati fond), 281208. sz. d., 1–7. kötet.
- ⁶ Juhász István (1915–1984), erdélyi magyar egyháztörténész, a kolozsvári PTI tanára 1945 és 1984 között. Lásd Buzogány Dezső: Juhász István (1915–1984), in: Hatházy Ferenc (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Teológia tanárai 1895–1948*, Kolozsvár, Miszótófalusi Kis Miklós Sajtóközpont, 1996, 402–427.
- ⁷ Lásd „Nagy Géza” 1975. február 7-ei és június 11-ei, illetve „Dombi Lajos” 1975. február 19-ei tájékoztató jelentéseit. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 46–48, 50. f.

A Securitatéhez eljutott az a 18 oldalas 1976. március 12-ei jelentés is, amelyben a két teológiai tanár, Kozma Tibor és Péntek Árpád, összefoglalta azt a 16 teológus diákra kiterjedő részletes belső vizsgálatot, mely a református egyházon belüli kolozsvári pietista vonal intézményen belüli térhódítását kívánta felmérni. Az 1948-ban hivatalosan beszüntetett erdélyi Bethánia-mozgalom / CE Szövetség tagjai az állami és egyházi tiltás ellenére is tovább folytatták működésüket, melynek megtorlására végül az 1956-os magyarországi forradalom kontextusában került sor.⁸ 1958 folyamán a marosvásárhelyi, nagyváradi és zilahi csoportok keretében 21 tagot súlyos börtönbüntetésekre ítélték, de az 1964. évi amnesztia után, az érintettek újraszervezték és tovább folytatták a rendszerváltásig földalattinak számító – különösen az ifjúsági missziót szem előtt tartó – hitbuzgalmi tevékenységüket.⁹ A két teológiai tanár a diákokkal külön-külön személyes beszélgetést folytatott, lejegyezte ezek tartalmát, majd ismertette észrevételeit. A „pietisták” – Zoltán János, Bereczki András, Visky János és Tarsoly Gyula IV. éves, illetve Szabó Árpád I. éves teológusok –, a „szimpatizálók” – Gede Sándor, Mihály János és Trombitás Károly IV. éves, Fosztó József, Pályi Kiss Zsigmond és Balogh András III. éves hallgatók –, és az „ellenállók” – Jenei Tamás és Décse Ferenc IV. éves, Komáromi István, Csapó Imre és Nagy Márton II. éves teológusok – csoportjaiban elemezték ki a helyzetet.¹⁰ Következtetéseiket az 1974/1975. és 1975/1976. tanévek kontextusában tették, kiemelve a már nyugdíjas egykori teológiai tanár Horváth Jenő¹¹ szerepét, aki a kolozsvári Bulgária-telepi „Köles” parókián, továbbá a kurrens tanévet megelőzően csütörtökönként – az internátus-felelős Péntek Árpád figyelmeztetéséig –, a lakásán is tartott bibliaórákat. Horváth a meghívott teológus diákokat olyan hitéletforma követésére buzdította, amely aztán az intézeten belüli elkülönüléshez vezetett, illetve mérgezőként értelmezett tökéletességre és fokozott vallásosságra, ájtatosságra sarkalta a résztvevőket. A hivatalosnak számító

⁸ Buzogány–Jánosi: *A református egyház Romániában*, 88–96.

⁹ Lásd Jánosi Csongor: *Procesul membrilor mișcării de reînnoire spirituală „Bethania”*, in: Budeancă, Cosmin – Olteanu, Florentin (szerk.): *Forme de reprimare în regimurile comuniste*, București, Polirom, 2008, 318–339.

¹⁰ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 56–70. f.

¹¹ Horváth Jenő (1900–1989), erdélyi magyar teológus, író, költő, publicista, a kolozsvári PTI tanára 1945 és 1960 között. Tőle lásd Horváth Jenő: *Krisztus keresztyé és az emberi szenvedés*, Kolozsvár, Koinónia, 1999.

gyülekezeti bibliaórákon politizálásra nem került sor, a teológusdiákok tanári biztatásra a neoprotestáns gyülekezetek rendezvényeire is eljártak, hogy a „szektákból” is felkészüljenek. A véleményezőök megjegyezték, hogy a „pietista lelkületet” egyes diákok otthonról vagy a gyülekezetből hozták magukkal, és teljesen természetes volt, hogy akárcsak a többi diák érdeklődjenek a teológiai kérdések iránt, és imádkozással, bibliaolvasással a tisztább erkölcsi életre törekedjenek. Ájtatosságra való hajlamukat tovább erősítette azoknak a diáktársaknak a kritikái és gúnyolódásai, akik nem tudták elfogadni az elkülönülésre hajlamos, érzékenyebb lelkületű társaikat. Kozma és Péntek úgy látták, negatívumként csupán az róható fel esetükben, hogy az intézeten kívül kerestek megoldást istenfélő hajlamaikra. Kuriózumnak jelenik meg az a megállapításuk, mely szerint a vizsgált diákok mindannyian Tőkés István professzor¹² bibliaóráit látogatták, ahol az egyéni imádkozás volt szokásban.¹³

A Jenői Tamást meghallgató Kozma professzor komoly, egészségesen igazhívőnek és közösségi személynek írta le a teológus diákot, aki a „pietistákkal” azért állt időnként szóba, hogy figyelmeztesse őket vallásos túlzásaikra és a gyors bűnbánat igényének elkerülésére.¹⁴ Az 1976. május 8-ai tanulmányi értékelésben, Rapp Károly rektor,¹⁵ az irodalmi és kulturális kör szervezési munkáiban elnökként bizonyító, a III. évet Nagyszebenben végző eminens, németül és angolul beszélő, az egyháztörténetre fogékony végzőst külföldi ösztöndíjra javasolta, hogy lehetőleg egy német, angol, vagy holland teológiai akadémián folytassa tanulmányait.¹⁶

¹² Tőkés István (1916–2016), erdélyi magyar egyházi író, egyházkerületi tisztviselő, a PTI tanára 1973 és 1983 között. Az 1962. évi kolozsvári püspökválasztás egyik főjelöltje. Lásd Jánosi Csongor: Püspökválasztások a Kolozsvári és a Nagyvárad Református Egyházkerületekben az 1960-as években, *Pro Minoritate*, 2014(Tél), 187–210.

¹³ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 71–73. f.

¹⁴ Uo., 67. f.

¹⁵ Rapp Károly (1916–1980), erdélyi magyar evangélikus lelkész, egyházjogi szakíró, a PTI tanára 1951 és 1980 között. Róla lásd Csendes László: *Egy kevéssé misztikus egyház? Szélsőjegyzetek egy számadásból a Román Népköztársaságban lévő Evangélikus Zsinatpresbiteri Egyházzól (1948–1956)*. 1. kötet, Kolozsvár, Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyház, 2018, 103–110.

¹⁶ Lásd „Incze Walter” 1976. június 23-ai tájékoztatását is. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 74–75. f.

Jenei Tamás életútja végül más irányt vett. Bár ösztöndíjat szerzett, püspöki utasításra, kénytelen volt felfüggeszteni tanulmányait és 1977. február 1-jétől elfogadni a felajánlott bákói parókiát.¹⁷

A BÁKÓI SZOLGÁLAT.
GYÜLEKEZETÉPÍTÉS, CSÁNGÓKÉRDÉS,
TITKOSSZOLGÁLATI MEGFIGYELÉS (1977–1980)

Bár a Securitate Kolozs Megyei Felügyelőségének 1977. február 15-i átírata nyomán a Bákó Megyei Felügyelőség február 25-ei válaszában azonosítottak mondta Jenei Tamást és átkérte a róla szóló anyagokat,¹⁸ igazából csak „Clejanu” 1977. február 28-i informátori tájékoztatása nyomán figyelt fel a lelkészi szolgálatát éppen csak megkezdő fiatalemberre. A költészetben is járatos „Clejanu” néhány nappal korábbi bukaresti, kolozsvári és székelyudvarhelyi útjának tapasztalatairól számolt be titkoszolgálati feletteseinek. 1977. február 18-án, Bukarestben, *A Hét* társadalmi-politikai-művelődési hetilap szerkesztőségében Beke Györgyöt¹⁹ kereste, akivel némi utánajárás után a Triumf sörözőben találkozott. Bekét egyebek között az érdekelte, hogy meglehetne-e szervezni egy találkozót a bákói magyarokkal és a megyeközpont körüli falvak csángóival, a helyi református lelkész segítségével. A találkozó célja az lett volna, hogy egyrészt a magyar újságok és folyóiratok előfizetőinek számát növeljék, másrészt az itteni magyar lakosság lehetőséget kapjon az önkifejezésre, és a saját nyelvhasználat népszerűsítésére. Beke felhívta a figyelmet a klézsei sovén magatartású iskolaigazgatóra is, aki az oda kihelyezett két magyar tanárnőnek és a diákoknak megtiltotta, hogy magyarul beszéljenek. Kérte, hogy a „forrás” vegye fel a tanárnőkkel a kapcsolatot és győződjön meg személyesen a hallottakról. „Clejanu” másnap, február 19-én Kolozsvárra utazott, ahol a *Korunk* folyóirat szerkesztőségét kereste fel, majd az

¹⁷ Lásd „Szatmári Géza” 1979. február 16-ai tájékoztató jelentését. Uo., 162. (háttoldal is) f.

¹⁸ Uo., 76–77. f.

¹⁹ Beke György (1927–2007), erdélyi magyar író, újságíró és műfordító. Munkásságából lásd Beke György: *Csángó történet*, Szekszárd, Babits Kiadó, 2002; Uő.: *Atlantisz harangoz*. *A magyarság sorsa Erdélyben, 1918–1992*, Budapest, Szenci Molnár Társaság, 1993.

előfizetéseket intéző Könczei Ádámmal²⁰ folytatott politikai tartalmú beszélgetést. Könczei az előző évi magyar és román részvételű amerikai tiltakozásokról beszélt, amelyekre az ENSZ és a Szenátus épületei előtt került sor, és amelyek során a Helsinki Záróokmánnyal ellentétes romániai szabadságjogok helyzetét sérelmezték. Mint mondta, a román hatóságok elérték ugyan, hogy néhány munkahelyi eltávolítással és börtönnel fenyegetett „illetéktelen” személy a sajtóban válaszoljon ezekre a tiltakozásokra, de például a főszerkesztő-helyettes Balogh Edgár²¹ elutasította ezt. Könczei egyebek között arról érdeklődött, ha „Clejanu” ismeri-e Szanka Pétert,²² de a „forrás” azt válaszolta, hogy kerüli őt, mert a moldvai csángók ügyében kifejtett nézetei miatt gyakorta látogatják a politikai rendőrség szervei. Szóba került az előző évben elhunyt Szilágyi Domokos²³ is, akinek ravatalánál elhangzott, hogy a magyar népnek élnie kell eszméiért, „de ehhez összefogásra van szükség – állította Könczei –, és követelni kell a papírra vetett, de a gyakorlatból kimaradt jogainkat.” A magyar anyanyelv

²⁰ Könczei Ádám (1928–1983), erdélyi magyar néprajzkutató. Róla lásd Könczei Ádám: *Házatlan csiga. Könczei Ádám naplója, 1946–1983*, Kolozsvár, Tinivár, 1998. Titkosszolgálati megfigyeléséről lásdánya, Könczei Csilla 2006 novembere és 2013 novembere között vezetett szekusblogját, <http://konceicsilla.egologo.transindex.ro/> (Letöltés: 2021. július 16.)

²¹ Balogh Edgár (1906–1996), szlovákiai majd romániai magyar publicista, főszerkesztő, egyetemi tanár és rektor. 1949 őszén sor került első „615 napos” letartóztatására. 1952. augusztus 30-án újra letartóztatták, majd a Bukaresti Katonai Törvényszék 1954. április 26-án hazaárulásért 7 év kényszermunkára ítélte. Pitești, Jilava, a Nagyváradi és a Kolozsvári Törvényszéki börtönök, továbbá Văcărești büntetésének színhelyei. Az „1000 napos” fogva tartásból 1955. május 27-én szabadult. Lásd Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor (Büntetés-végrehajtási Intézetek Országos Igazgatásának Levéltára, a továbbiakban AANP), fond Fișe Matricole Penale (Bűnügyi Nyilvántartási Adatlapok fondja, a továbbiakban fond FMP), Balogh Edgár adatlapjai. Titkosszolgálati megfigyeléséről lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0259212. sz. d., 1–70 kötet.

²² A szabófalvi csángó magyart a román hatóságok Petru/Petre Șescu néven tartották nyilvántartásban. Imreh István a nevét Szeszka Erdő Péterre fordította, de megtalálható Sáska Péter néven is. Șescut a Securitate állandóan zaklatta, miután mind a magyarországi, mind az erdélyi magyar csángókutatók állandó célpontja volt. Születési adatai ismeretlenek. Egy 1984-es *Scînteia*-cikk szerint, ekkor már nyugdíjas az egykori tsz-es földműves. Lásd Petre Șescu: „Comuna tinereții”, *Scînteia* 53(1984/136), 1984. június 17., 3.

²³ Szilágyi Domokos (1938–1976), erdélyi magyar költő, író, irodalomtörténész és műfordító. Róla lásd Kántor Lajos (szerk.): *A költő (régí és új) életei. Szilágyi Domokos (1938–1976)*, Kolozsvár, Kriterion, 2008.

fakultatív oktatásáról beszélt, melyhez megyei szinten merevséggel viszonyultak, Gyimesbükköt hozva fel példaként, ahol bár a lakosság 80%-a magyar volt, mégsem volt magyar iskolája. A néprajzkutató azt is sérelmezte, hogy a felsőfokú oktatásban a helyek száma nincs a magyar lakosság országban belüli számarányához mérten biztosítva, az asszimiláció kontextusában emlegetve a repartizációt – az egyetemet végző magyar diplomások Kárpátokon túli településekre történő kihelyezését –, illetve az erdélyi városok etnikai arculatának a románok javára történő megváltoztatását. „Clejano” kolozsvári tartózkodása során Puskás Lajos²⁴ lakására is ellátogatott. Miközben a gyulafehérvári katolikus levéltárat rendező házigazdára vártak, Puskás felesége szóba hozta az 1970-es árvíz során Bethlenben, mentés közben elhunyt, Csaba²⁵ fiúk halálának körülményeit, akit a később már visszaközö szemtanúk szerint a villanyszerelő csapat román tagjai öltek meg. Ebben a kontextusban került sor a költő és regényíró Horváth István²⁶ halálának részletezésére is, akit a kolozsvári Milícia egy alezredese a helyi magyar meglátások szerint szándékosan gázolt el. A végül hazaérkező Puskás Lajossal is érdemleges beszélgetésre került sor. Az egykori cserkészvezető szót ejtett 1976. évi magyarországi utazásáról, melynek során zárt körben egykori diákjaival is találkozott, és ahol ott volt Domokos Pál Péter²⁷

²⁴ Puskás Lajos (1901–1982), erdélyi magyar pedagógus, cserkészvezető, író. 1934 nyarán cserkészvezetőként majd 1969 augusztusa és 1974 szeptembere–októbere között további hat alkalommal járt a moldvai csángók között. Lásd Sylvester Lajos: Naplók a csángókról, *Székegyföld* 5(2001/8), 85–115. A kolozsvári tízes szervezet felgöngyölítéséről és Puskás Lajos titkosszolgálati megfigyeléséről lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0072434. sz. d., 1–4. kötet.

²⁵ Puskás Csaba (1932–1970), erdélyi magyar politikai elítélt. 1959. szeptember 4-én tartóztatták le, a Kolozsvári Katonai Törvényszék a BTK 209. cikkelye alapján „társadalmi rend elleni ármánykodásért” 18 év kényszermunkára ítélte. Szamosújváron és a Bräilai Nagysziget kényszermunkatelepein raboskodott. 1964. június 24-én szabadult. Lásd Dávid Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Polis Könyvkiadó, 2006, 283; továbbá AANP, fond FMP, Puskás Csaba adatlapjai.

²⁶ Horváth István (1909–1977), erdélyi magyar költő, regényíró, elbeszélő. Munkásságáról lásd Czine Mihály: Horváth István: Az idő vízesése, *Népszava* 106(1978/66), 1978. március 18., 6.

²⁷ Domokos Pál Péter (1901–1992), pedagógus, történész, néprajzkutató, a csángó kutatás egyik úttörője. Lásd Domokos Pál Péter: *Az én Erdélyem. Domokos Pál Péter elmondja életét Balogh Júliának*, Budapest, Vita Kiadó, 1988. Az 1960-as évek magyar-román kapcsolatainak kontextusaiban róla lásd Jánosi Csongor: A magyar-román belügyi és állambiztonsági kapcsolatok 1955–1965 között, *Pro Minoritate*, 2017(Nyár),

is. Szóba került a lányiki Laczkó Erzsébet is, aki magyar ábécéskönyveket kért a helyi csángógyermek számára, és akinek Puskás egy gyermekruha csomagot is összeállított. „Clejanu” kérte, hogy Puskás ne az ő bákói címére, hanem egyenesen Lányikra postázza a csomagot, így megspórolva tőle egy felesleges utazást. „Clejanu” Kányádi Sándort²⁸ is felkereste a lakásán. A „forrás” verseit olvasva Kányádi azt javasolta, hogy vesse papírra gyermekkori emlékeit, ahogyan történtek, polemizálás nélkül, „mert minden írott dolog jó, és egyszer majd nyomdafestéket lát”. Megemlítette Kallós Zoltán²⁹ kellemetlenségeit is, amelyek abból adódtak, hogy hivatalos iratok nélkül járta a csángófalvakat. Kányádi szerint a hivatalos szervek segítségét kellett volna kérnie, és sajnálta, hogy Kallós nem akarta megérteni a fennálló valóságot. „Clejanu” ezt követően Székelyudvarhelyre utazott, ahol a tanítóképzőt elvégezte, és ahol a korábbi bukaresti egyeztetésnek megfelelően, meghallgatta Beke Györgynek „Az 1907-ben fellázdadt parasztok humanizmusa” című előadását. Hazatérve, arról is beszámolt Dumitru Dolhescu őrnagynak,³⁰ hogy a *Művelődés* folyóirat bukaresti

---

117–118. A háborút követően Domokos Pál Péter első alkalommal 1956-ban látogatott haza, ezt követően egy ideig évi rendszerességgel, majd a határátlépési tilalom lejártát követően 1970 júliusában és 1972 novemberében. 1974-ben megyei szinten sikertelenül javasolták, hogy nemkívánatos személynek nyilvánítsák. 1977 júliusában és 1979 júniusában ismét hazautazott, tevékenységét ekkor már elsősorban a Securitate Hargita Megyei Felügyelősége monitorizálta. Megfigyelési-adatgyűjtő dossziéja lezárására, előrehaladott 87 éves korára tekintettel, 1988. május 3-án tettek javaslatot. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 207055 sz. d., 1–3. kötet.

²⁸ Kányádi Sándor (1929–2018), erdélyi magyar költő. 10 kötetes román titkosszolgálati anyagának feldolgozására részben a szerző által megkapott MTA Domus 1944/10/2021/HTMT. szerződészámu szülőföldi senior ösztöndíj keretében kerül sor. A pályázat címe: *Hatalom és értelmiség az államszocializmusban. Kányádi Sándor a Securitate irataiban.*

²⁹ Kallós Zoltán (1926–2018), erdélyi magyar néprajzkutató, népzene gyűjtő. Román titkosszolgálati vonatkozásban róla lásd ANSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447. sz. d., 5. kötet; 375159. sz. d., 1–2 kötet; illetve fond Penal (Bűnügyi fond), 051484. sz. d. A válaszüti néprajzi gyűjteményről lásd Jánosi Csongor: *COURAGE Registry, s.v. Zoltán Kallós Ethnographic Private Collection*, <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n62032>, DOI: 10.24389.

³⁰ Dumitru Dolhescu (1926–2013), a Securitate hivatásosa. 1951 és 1978 között előbb a BM Bákó Tartományi Igazgatóságán, majd a jogutód Bákó Megyei Felügyelőségen szolgált különböző beosztásokban. Alezredek rangfokozatban tartalékos állományba került 1978. december 20-án. Lásd http://www.cnsas.ro/documente/cadredele_securitatii/DOLHESCU%20DUMITRU.pdf (Letöltés: 2021. július 16.)

szerkesztőségében megszerezte Kovács János főszerkesztőtől³¹ a folyóirat régebbi számait, így egészítve ki magángyűjteményét, és hogy esetleg magyarul olvasni szándékozó ismerőseinek is kölcsönadhassa őket.³²

Az informátori jelentés egy-egy példányát a Securitate Bákó Megyei Felügyelősége megküldte mind a bukaresti Központi I. Igazgatóságnak, mind a Kolozs és a Neamț Megyei Felügyelőségeknek. Nemkülönbön intézkedtek, hogy azonosítsák és ellenőrizzék a frissen kinevezett bákói református lelkészt, az informátort megbízva azzal, hogy lépjen kapcsolatba Jeneivel és a klézsei tanárnőkkal, egyszersmind Kányádi emlékiratra vonatkozó javaslatának jegelését kérve.³³

1977. március 16-án a Kolozs Megyei Felügyelőség átküldte a Jeneiről összeállított 32 oldalas kitévő anyagot. A nyár folyamán már biztosított volt a bákói lelkész postai levelezésének elfogása. Ebben a kontextusban került sor a brassói, vászlói és a beszterce-naszódi felügyelőségekhez intézett átiratokra, melyben Jenei levelezőpartnereinek ellenőrzését kérték.³⁴ 1978. február 11-én, a bákói állambiztonsági főnök Ioan Lazăr ezredes³⁵ és a megyei belföldi hírszerzési ügyosztályt vezető Ioan Burlacu alezredes,³⁶ kérvényezték a belföldi levelezés elfogását lehetővé tevő „S” rendszabályt. Majd február 15-én a külföldi levelezés monitorizálásáért felelős 0647. sz. bukaresti Katonai Alakulathoz fordultak, hogy a „Movilă” (*Bucka*) fedőnéven megfigyelt lelkész esetében az év végéig biztosítsák leveleinek tartalmi kivonatolását, különös tekintettel az államellenes diskurzusokra, és ha ily módon nacionalista-irredentista propagandaanyagot

³¹ Kovács János (1921–1997), erdélyi magyar újságíró, szerkesztő, irodalomkritikus. 1975 és 1981 között a *Művelődés* főszerkesztője. Munkásságáról lásd Cs. Gyimesi Éva: Nemes szolgálat, *Utunk* 42(1987/7), 1987. február 13., 2.

³² Lásd „Clejanu” 1977. február 28-ai tájékoztató jelentését. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 78–79. (háttoldal is) f.

³³ Uo., 80. f.

³⁴ Uo., 81, 87, 90–92, 96–97, 101–103. f.

³⁵ Ioan Lazăr (1931–2004), a Securitate hivatásosa. A Bákó Megyei Felügyelőség állambiztonsági főnöke alezredesi, majd ezredesi rangfokozatban 1973 és 1985 között. Lásd http://www.cnsas.ro/documente/cadrel_securitatii/LAZAR%20IOAN.pdf (Letöltés: 2021. július 18.)

³⁶ Ioan Burlacu (1932–), a Bákó Megyei Felügyelőség hivatásos kádere, 1978-tól 1987-ig a belföldi hírszerzéssel foglalkozó 1. ügyosztály főnöke. Lásd http://www.cnsas.ro/documente/cadrel_securitatii/BURLACU%20ION.pdf (Letöltés: 2021. július 18.)

kap határon túli ismerőseitől.³⁷ Egy nappal korábban, február 14-én, készült el az az intézkedési terv, mely kilátásba helyezte Jenei „ellenséges” tevékenységének módszeres dokumentálását, és amelynek kivitelezésében Dolhescu őrnagy mellett, a helyi 3. ügyosztály vezetőjének, Emil Proteasa alezredesnek³⁸ is szerepet szántak.³⁹

A bákói Securitate némileg döbbenetesen vette tudomásul Jenei gyülekezetépítő erőfeszítését és azt a lendületet, amellyel a Bákó mellett, Vaslui, Neamț, Iași, Suceava és Botoșani megyékre kiterjedő missziós egyház református híveinek feltérképezését végezte. 1978. augusztus 8-án, a Szucsáva megyei állambiztonság főnöke, Constantin Rangu ezredes,⁴⁰ és a belföldi hírszerzési ügyosztály vezetője, Vasile Stănescu,⁴¹ arról értesítette a bákói kollégákat, hogy Bedő Dávid és Bíró Sándor, július 24-én, a telefonkönyv alapján végigjárta a magyarként azonosított előfizetőket a megyeszékhelyen. A frissen végzett és kinevezett bölöni református lelkész, Bedő, átadta az érintetteknek Jenei Tamás erre a célra gépelt július 17-i levelét, és megígérte, hogy hamarosan közlik az időpontot és helyet, amikor a település reformátusai találkozni fognak.⁴² Hasonló látogatásról számolt be augusztus 14-én, a szabadságáról visszatérő Halász József alezredes, a jászvásári 02938. sz. Katonai Alakulat kémelhárító irodájának tisztje, akit július 25-én vagy 26-án, Jenei Tamás és egy másik református lelkész, szintén a telefonkönyv alapján, felkerestek otthonában. A bákói

³⁷ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 110, 259. f.

³⁸ Emil Proteasa (1933–2001), a Securitate hivatásosa. 1953 és 1988 között előbb a BM Bákó Tartományi Igazgatóságán, majd a Bákó Megyei Felügyelőségen szolgált különböző beosztásokban. Ezredesi rangfokozatban tartalékos állományba került 1988. június 18-án. Lásd http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/PROTEASA%20EMIL.pdf (Letöltés: 2021. július 19.)

³⁹ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 1–2. f.

⁴⁰ Constantin Rangu (1931–1999), a Securitate hivatásosa. 1972 és 1985 között a Suceava Megyei Felügyelőség állambiztonsági főnöke, majd 1985 és 1987 között ugyanebben a beosztásban a Neamț Megyei Felügyelőség vezetője. Ezredesi rangfokozatban tartalékos állományba került 1987. február 3-án. Lásd http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/RANGU%20CONSTANTIN.pdf (Letöltés: 2021. július 19.)

⁴¹ Vasile Stănescu (1930–1980), a Securitate hivatásosa. 1955 és 1980 között előbb a BM Suceava Tartományi Igazgatóságán, majd a jogutód Suceava Megyei Felügyelőségen szolgált különböző beosztásokban, 1973-tól a belföldi hírszerzési 1. ügyosztály vezetőjeként. Lásd http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/STANESCU%20VASILE.pdf (Letöltés: 2021. július 19.)

⁴² ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 130. f.

lelkész a tisztviselőként bemutatkozó Halász előtt sikertelenül érdeklődött más jászvásári reformátusok után, akik istentiszteletre, keresztelőre vagy egyházi esküvőre igényt tartottak volna. Halász írásos beszámolóját, kollégája Gheorghe Pătru alezredes, augusztus 15-én továbbította a Bákó Megyei Felügyelőségnek.⁴³

A bákói lelkészt elsősorban az istentiszteleti részvételre biztatott híveken keresztül figyelték, akik átadták a Securitaténak Jenei ünnepi körleveleit, de más közleményeit is. Így értesültek arról, hogy az 1977. március 4-i földrengés nyomán a már korábban is felemás állapotban lévő egyházi célokra megvásárolt épületrész – imaterem és parókia – tovább rongálódott. A szakértők 10 000 lejre becsülték a javításokat, miután azonban a kolozsvári egyházkerület 32 temploma is megsérült – a károk meghaladták a 10 millió lejt –, központi támogatásra nem lehetett számítani, ezért a bákói presbitérium úgy döntött, hogy az addigi 60 lejes egyházfenntartó járulékot megduplázzák, és 120 lejre emelik.⁴⁴ A már említett 1978. július 17-ei – a szucsávai és jászvásári hívek számára – gépelt levélből az is kiderült, hogy a helyi ceremóniák mellett, havi istentiszteletre került sor a Gyimesben, Onfalván (ma Onești, 1990-ig Gheorghe Gheorghiu-Dej, Bákó megye), Karácsonkőn (Piatra Neamț), Békáson (Neamț megye) és Broșteniben (Szucsáva megye). Jenei két településen az iskolások számára vallásórákat tartott, és a felkutatásnak köszönhetően hozzávetőlegesen 300 lélekkel tartotta a kapcsolatot, a havonta megtett 700 km utazás mellett, főleg levelezéssel.⁴⁵

A bákói gyülekezet számára Jenei minden hónap harmadik vasárnapján tartott istentiszteletet. A lelkész a kihelyezett magyar értelmiségiek mellett sikeresen azonosította a helyi tartalékos tisztiskola magyar nemzetiségű diákjait is, akikből a Brassó megyei Székely Pétert, és a lupényi Király Zoltánt sikerült bevonnia a hitélet gyakorlásába. A bákói Securitate utasítására, előbb a „Pescaru” fedőnevű informátor volt az, aki mindent megtett, hogy beférkőzzön Jenei bizalmába és azonosítsa magyarországi kapcsolatait. 1978 júliusában, a bákói lelkész engedett Magyarországra utazó híve unszolásának, és Simonfi Sándor⁴⁶ rákospalotai lelkészhez intézett

⁴³ Uo., 134–135. f.

⁴⁴ Uo., 84. f.

⁴⁵ Uo., 126. (háttoldal is) f.

⁴⁶ Id. Simonfi Sándor (1925–1998), magyarországi református lelkész. 1972 és 1995 a Rákospalota–Óvárosi egyházközség lelkésze. Lásd *A gyülekezet története*, <https://www.rpovaros.hu/node/18> (Letöltés: 2021. július 19.), Elhunyt Simonfi Sándor, *Népszabadság – Budapest melléklet*, 1998. augusztus 4., 23.

anyagi támogatást is biztosító levelet írt számára. Simonfi lánytestvére az ónfalvi református gyülekezet gondnoka volt, és ez is szerepet játszott abban, hogy a budapesti lelkész 600 lejes adománnyal támogatta a bákói egyházi ingatlan javításait. „Pescaru” szóban kellett tolmácsolja Jenei köszönetét és további – harmónium beszerzésére vonatkozó – segélykérését, ugyanakkor azt is vállalta, hogy az átadott listán szereplő többnyire 1978. évi kiadású egyházi és irodalmi műveket beszerzi, illetve Budapesten ad postára egy NDK-ba irányuló levelet. Utóbbira, titkosszolgálati utasításra, végül Bukarestben került sor. „Pescaru” az átadott 55 forintot, azzal adta vissza, hogy egyik rokona tanácsára, a vámmellenőrzésből fakadó gondokat elkerülendő, végül nem vitte magával.⁴⁷ A bákói imatermet 1978 októberétől a Securitate sikeresen lehallgatta, és az informátori jelentések mellett, már előben is hallhatták a Reformáció napja előtt és után szervezett 1978. október 29-i és november 5-i ünnepi istentiszteleteket és a magyar költők verseinek szavalására épülő műsort.⁴⁸

„Grigoraș” 1978. december 12-ei tájékoztató jelentésében a bákói lelkész néhány nappal korábbi december 5-ei látogatásáról és az ekkor elhangzott politikai tartalmú történelmi háttérű beszélgetésekről is beszámolt. Jenei kijelentése, mely szerint tenni kell valamit azért a 250 000 csángóért, akiknek iskolák és kulturális intézmények hiányában, semmiféle lehetőségük nincs a magyar anyanyelven tanuláshoz, a bákói Securitate tisztjeit dühös kijelentésekre és egyszersmind cselekvésre készítette. Proteasa alezredes úgy vélte, az a tény, hogy a romániai magyar sajtó, rádió és televízió, magyarnak mondta a csángókat, helyi szinten a nacionalista tevékenységek felerősödéséhez vezetett, és ennek kezelése immár az RKP Megyei Bizottsága titkárságának hatáskörébe tartozott. Másrészt az „elem” fokozta ellenséges tevékenységét, mely elhárító lépéseket szükségeltetett. Kijelentésével mind Burlacu alezredes, mind a megyei titkosszolgálat főnöke, Lazăr ezredes is egyetértett, aki az operatív helyzet kielemezésére 1978. december 31-ét szabta meg határidőként.⁴⁹

⁴⁷ Lásd „Pescaru” 1978. február 21-ei, március 28-ai, július 21-ei, 27-ei jelentéseit. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 111, 114, 124 (háttoldal is), 127. (háttoldal is) f.

⁴⁸ Lásd „Călărașu” 1978. november 1-jei, illetve „Pescaru” 1978. november 24-ei jelentéseit. Uo., 147 (háttoldal is), 154. f.

⁴⁹ Lásd „Grigoraș” 1978. december 16-ai jelentését és az ezt követő titkosszolgálati megjegyzéseket. Uo., 157. (háttoldal is) f.

A bákói lelkész informátori megfigyelése értelemszerűen tovább folytatódott. 1979. március 18-án „Pescaru” az istentisztelet után Jenei előtt szóba hozta a kiadványok be- és kihozatalával kapcsolatos legújabb romániai szigorításokat, de a lelkész erre azt válaszolta, hogy ezt debreceni barátaival intézi, akik a magyarországi publikációkat a kirándulók segítségével juttatják el hozzá, főleg a Brassó megyeiekkel, ahol szülei is laknak. Jenei úgy vélte, ha ez a módszer nem működne, akkor még mindig ott van a bukaresti magyar nagykövetség, de ez időigényesebb és plusz költségeket is felvetne.⁵⁰

A bákói lelkész 1979 márciusa végén egy hétre elutazott, „Grigoraș” jelentése szerint Brassóban, Kolozsváron, Bánffyhunyadon és Marosvásárhelyen tartózkodott. Utóbbi helyen Király Károllyal⁵¹ is találkozott, aki az informátornak őszinte elismerését továbbította a román televízió magyar nyelvű műsorában március 26-án közvetített „Kaláka” (*La șezătoare*) című műsorért. Király azt is megüzente neki, ha sor kerülne Klézsén televíziós műsor felvételére, akkor ő maga és más közös barátok is szívesen eljönnek, hogy megtekintsék ezt. „Grigoraș” tájékoztatásából az is kiderült, hogy a titkosszolgálati intézkedések hatására megkezdődött Jenei híveinek zaklatása. Ez elsősorban Miță Constantin mérnökhöz kapcsolódott, akinek felesége sz. Fogarasi Klára fogorvosnő időközben megromlott házasságát és magánéletét válással és az Erdélybe történő visszaköltözéssel próbálta megoldani. Proteasa alezredesnek a tájékoztatóhoz fűzött megjegyzése szerint a Bákó megyei kultuszmegbízott, Ioan Savin⁵² jelezte, hogy Jenei elpanaszolta neki, híveit reformátusságuk miatt zaklatják az állami szervek.⁵³

A korabeli csángókérdésről, az ez ügyben hozott pártintézkedésekről, a korabeli csángókutatásról, Jenei Tamásnak a csángó falvakban tett látogatásairól elsősorban „Grigoraș” informátor tájékoztató jelentéseiből ér-

⁵⁰ Lásd „Pescaru” 1979. március 20-ai tájékoztató jelentését. Uo., 171. f.

⁵¹ Király Károly (1930–), erdélyi magyar politikus, közgazdász, újságíró. Román titkosszolgálati iratanyagai meglehetősen hiányosak, és csupán 1983–1987 közötti lehallgatási anyagokat és utcai figyelőztetéseket tartalmaznak. Lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203543. sz. dosszié, 1–3. kötet. Lásd még Király Ibolya: *Emlékepek. Király Károly igazsága*, Lakitelek, Antológia Kiadó, 2016.

⁵² Róla lásd Petcu, Adrian Nicolae: Împuternicitul de culte între conformism și asigurarea libertății religioase, *Caietele CNSAS* 6(2013/1–2), 7–82, 80.

⁵³ Lásd „Grigoraș” 1979. április 3-ai tájékoztató jelentését. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 173. f.

tesülünk. 1979. május 26-án – a moldvai csángó közösség képviselőjeként – jelentette titkosszolgálati feletteseinek a mérnök Kósa-Szánthó Géza és szociológus–néprajzkutató felesége Vilma,⁵⁴ továbbá a Hargita Megyei Népi Alkotások Háza zenei szakirányítója Pávai István⁵⁵ és felesége látogatását. A Csíkszeredából érkezők a bákói Szocialista Művelődési és Oktatási Bizottság székhelyén kértek engedélyt, hogy rögzíthessék a megye folklór anyagait, néprajzi és népviseleti szokásait, de a bizottság elnöke kategorikusan visszautasította kérésüket, annak ellenére, hogy a román televízió képviseletében tették meg útjukat, azt is hozzáfűzve, nem illetékes abban, hogy megmagyarázza intézkedését. A látogatók úgy vélték, hogy bárhová mennének, elutasításban lenne részük, miután a gyanú szerint telefonon értesítették az összes szóba jöhető csángóközség elöljáróságát.⁵⁶

A moldvai csángóközösség megfélemlítésének lépéseit mutatják a Székelyudvarhelyen, 1979. június 9–10. között a Román Televízió magyar nyelvű adása, a Kriterion Könyvkiadó, és a Hargita megyei KISZ-bizottság támogatásával megrendezett II. országos táncháztalálkozót megelőző események, melyekről ismét „Grigoraș” számolt be részletesen. A székelyudvarhelyi szervezők az események előtt két nappal felkérték az informátort, hogy tartson egy előadást a csángóvidék népzenejéről a *Népi kultúránk – ma* című tudományos ülészakon, mi több, másnap a munkahelyéről is sikeresen elkérették. Katona Ádám muzeológus⁵⁷ és a Siculus Klub igazgatója, Vass Albert, végigjárták Klézsét, Lészpedet, Lujzikalagort és Pusztinát, ahol kapcsolatba léptek az énekelni és táncolni tudókkal, és azok számára, akik részvételt ígértek hátrahagyták a buszjegy árát. A júni-

⁵⁴ Kósa-Szánthó Vilma (1944–2017), erdélyi magyar szociológiai és néprajzi szakíró. 1988-ban az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. Róla lásd Gazda József: Kósa-Szánthó Vilmára emlékezünk, *Háromszék*, 2018. február 3., https://web.archive.org/web/20180301100529/http://www.3szek.ro/load/cikk/110011/kosa-szantho_vilmara_emlekezunk (Letöltés: 2021. július 22.)

⁵⁵ Pávai István (1951–), erdélyi magyar népzenekutató, egyetemi tanár. Tőle lásd Pávai István: *Zene, vallás, identitás a moldvai magyar népéletben*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2006.

⁵⁶ A csíkszeredai látogatók következő célpontja a bákói lelkész volt és a jelentés ezért került be megfigyelési dossziéjába. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 194. (háttoldal is) f.

⁵⁷ Katona Ádám (1935–), erdélyi magyar irodalom- és művelődéstörténész, közíró. 1970 és 1981 között a Székelyudvarhelyi Múzeumban dolgozott. Munkásságából lásd Katona Ádám: *Népbagyomány és zenekultúra*, Bukarest, Kriterion, 1974.

us 9-i tudományos ülészekon felkérték az informátort, hogy tartsa meg előadását, de „Grigoraș” felkészületlenségére hivatkozva nem tett eleget, kiváltva ezzel a szervezők haragját. Hasonlóképpen járt el az esti műsor alatt, amikor a moldvai résztvevők tévékamerák előtti bemutatását is elutasította, és amelyet végül Kallós Zoltán vállalt fel. A rendezvényen Bákó megyéből 32 fő vett részt – Klézséről tízen, Külsőrekecsinről öten – magánemberként képviselve tájegységük népművészetét.⁵⁸ A luzikalagoriakat Jenéi Tamás kísérte. „Grigoraș” tőle tudta meg, hogy a klézseieket és az őket vezető orvos gyakornokot, Jakab Andrászt, a helyi milicista megpróbálta vallasni és visszatartani. Mi több, a propagandatitkár Vasile Ghiurcușor Bákóig kísérte a nőket és feltűnést keltve követelte, hogy ne üljenek fel a csikszeredai autóbuszra. Csomagjaikat is feltúrta, hogy lássa, ha népviseletük velük van, majd fellépése eredménytelenségét követően visszajövetelükre pénzbüntetésekkel, a Milíciát és törvényszéki eljárást ígért. „Grigoraș” azt is megjegyezte jelentésében, hogy Szép Gyula⁵⁹ tanártól visszacapott két mágnesszalagot, melyet május 1–2-án kölcsönzött, és amelyre pusztinai és frumószai anyagokat vettek fel. Közöttük szerepelt az 1976. évi népszámlálást végző tanárnő visszaéléseinek története, aki a feltételezés szerint az adatfelvétel során az etnikai hovatartozás rubrika adatait az egész faluban meghamisította, ceruzával ugyan beírta, hogy magyar, de a szomszéd házban kitörölte, majd tintával helyesbítette, hogy román, vagy pedig, hogy román anyanyelvű magyar. Fontos adalék, hogy a fesztivál Bákó megyei résztvevőinek, a Román Rádió és Televízió nemzetiségi műsorainak főszerkesztője, Bodor Pál,⁶⁰ megadta a telefonszá-

⁵⁸ A II. országos táncház-találkozóról lásd Lőrincz György: *Táncháztalálkozó – 1979*, *Utunk* 34(1979/27), 1979. július 6., 7; Czegő Zoltán: *Táncházunk tája*, *Megyei Tükör* 12(1979/2302), 1979. június 15., 2.

⁵⁹ Szép Gyula (1952–), erdélyi magyar zenetanár. 1977 és 1980 között zenetanár a Székelyudvarhelyi Zeneiskolában és a Méréfalvi Általános Iskolában. A titkosszolgálatlaltal fenntartott kapcsolatáról lásd Vig Emese: *Szép Gyula: már 1975-ben határozottan visszautasítottam az együttműködést a Securitateval*, https://itthon.transindex.ro/?Cikk=28652&szep_gyula_mar_1975ben_hatarozottan_visszautasítottam_az_egyuttmukodest_a_securitateval (Letöltés: 2021. július 22.)

⁶⁰ Bodor Pál (1930–2017), magyar szerkesztő, újságíró, költő, műfordító. 1970-től 1979-ig a Román Rádió és Televízió nemzetiségi műsorainak főszerkesztője. Munkásságából lásd Bodor Pál: *Durnus. Bodor Pál 365 jegyzete a régi Magyar Nemzetből*, vál., szerk. Szigethy András, előszó Lengyel László, utószó Csiki László, Budapest, HQD Média és Menedzsment Szolgáltató Bt., 2001.

mát, azzal, ha otthon kellemetlenségeik lennének a helyhatósági szervekkel, akkor adják át ezt, hogy tisztázhassa a történeteket.⁶¹

A román hatósági intézkedésekre vezethető vissza az, hogy a csángó vidékre látogatók – az 1979 júliusában Fekete Árpád történelemtanár vezetésével Klézsére látogató szovétai pionírcsoport – folyamatosan kellemetlenségekbe ütköztek.⁶² Július 20-án „Grigoraș”, azt a három magyarországi egyetemistát – Szakmány György⁶³ és Hajdú József geológus diákokat, illetve a közgazdaságtant tanuló Klement Antalt – fogadta, akik Halász Péter⁶⁴ és Görög Sándor útmutatása nyomán látogatást tettek nála. Elmondták, hogy a szabófalvi Mihai Robuhoz irányították őket, aki úgy megrémült látogatásuktól, hogy azonnal a Milíciára sietett jelenteni. Ennek oka Halász Péter korábbi látogatása volt, aminek következtében legalább tízszer kivizsgálták Robut. Petru Șescu is fogadta őket, de miután többen is elkezdtek sétálni a kapuja előtt, megszakították a látogatást és így jutottak el az informátorhoz, akinek a további program összeállításában a segítségét kérték. A három egyetemista – akik közetmintát jöttek gyűjteni, és hogy megismerjék a csángó falvak történelem–földrajzi és geológiai helyzetét –, a tanácsokat követve sikeresen dokumentálódott Lujzikalagorban, de Klézsén, miközben az öreg házakat és istállókat fényképezték, felelősségre vonta őket a néptanács titkára, Ștefan Tompos. Mindközben a falu polgármestere telefonon értesítette a bákói Securitatét, a kikerülő káder pedig a klézsei Néptanács épületében – az „útlevélosztály alkalmazottjaként” – kivizsgálva az ügyet, elkobozta a filmeket. Felszólították őket a település azonnali elhagyására, amit meg is tettek, miután attól tartottak, a falu szélére embereket vezényelnek ki, hogy megverjék őket. A *Honismeret* folyóirat hat számát az informátornál hagyva, még megkérdezték tőle, ha hallott-e arról, hogy 1979. május 1–2-án körülbelül 50 bákói rendszámú személygépkocsit fordítottak vissza Kolozsvárról, miután vélhetően a konzulátuson azt válaszolták az odautazóknak, hogy

⁶¹ Lásd „Grigoraș” 1979. június 26-ai tájékoztató jelentését. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 207. (háttoldal is) f.

⁶² Lásd „Grigoraș” 1979. július 23-ai tájékoztató jelentését. Uo., 216. (háttoldal is) f.

⁶³ Szakmány György (1957–), magyar geológus, egyetemi tanár.

⁶⁴ Halász Péter (1939–), magyar agrármérnök, néprajzkutató. A moldvai csángók kultúrájával, szokásaival foglalkozó kutató. Munkásságából lásd Halász Péter: *„Cserefűnek füstje hozta ki könnyvemet...”. Néprajzi, tudománytörténeti írások a moldvai magyarokról*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2015.

a magyar állam „még nem” fogadhatja be őket. „Grigoraș” azt is jelentette, hogy a három fiatal a bákói református lelkészt is meglátogatta.⁶⁵

1979. augusztus 22. és 28. között újabb három magyarországi fiatal kereste fel az informátort, Jenei Tamás és lánytestvére kíséretében. „Grigoraș” – hibásan értelmezve a titkosszolgálati utasításokat – értésükre adta, hogy azokat a személyeket, akik magyarországiakkal szóba állnak, később kivizsgálják, és emiatt nem örül látogatásuknak.⁶⁶ 1979. szeptember 22-én „Grigoraș” éppen a bákói lelkészhez sietett, amikor az úton összetalálkozott Kallós Zoltánnal, illetve Czikéli Lászlóval⁶⁷ és családjával, akik szintén Jeneihez tartottak. Kiderült, hogy Kallós és Czikéli két beteg lészpedi nőt szerettek volna a kolozsvári kórházba eljuttatni némi csángó viselet megvásárlása mellett. A bákói lelkésznél folytatott beszélgetésen Kallós elmondta, hogy a szabófalvi Perka Mihály (Mihai Percă) tanártól megtudta, nemrégiben plenáris gyűlés keretében figyelmeztették a falu lakosságát, hogy a legádázabb és legnacionalistább magyar ellenségeik nem mások, mint Domokos Pál Péter, Beke György és Kallós Zoltán, és kerülni kell őket.⁶⁸

„Grigoraș” a Jeneivel a csángó falvakban tett közös látogatósaikról is beszámolt. 1979. szeptember 30-án Szabófalvára utaztak, miután Petru Șescu meghívta őket a falu búcsúnapjára. A házigazda házában ott találták a néprajzkutató Salamon Anikót⁶⁹ és két kollégáját, akinek éppen interjú adott és jellegzetes tájszólásban mágnesszalagra mondta barátsága részleteit az 5 évvel korábban elhunyt szintén szabófalvi Lakatos Demeter (Dumitru Lăcătușu) gazdálkodóval (költővel).⁷⁰ 1979. október 4-én „Gri-

⁶⁵ Lásd „Grigoraș” 1979. július 24-ei tájékoztató jelentését. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 217–218. f.

⁶⁶ Lásd „Grigoraș” 1979. szeptember 9-ei tájékoztató jelentését. Uo., 226. f.

⁶⁷ Czikéli László (1934–2007), romániai magyar színész. 1977-től 1987-ig a kolozsvári Állami Magyar Színházban játszott. Felesége Kakuts Ágnes színésznő volt. Lásd Nászta Katalin: *A színész műhelye: Kakuts Ágnes – Czikéli László*, <http://ahetedik.hu/kategoriai/tarac-es-tanulmanyok/item/780-kakuts-czikeli.html> (Letöltés: 2021. július 22.)

⁶⁸ Lásd „Grigoraș” 1979. szeptember 27-ei tájékoztató jelentését. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 227. (hátoldal is) f.

⁶⁹ Salamon Anikó (1945–1981), erdélyi magyar néprajzkutató, szerkesztő. A Kriterion kolozsvári szerkesztőségében könyvszerkesztő 1975 és 1981 között. Öngyilkosságának esetleges titkosszolgálati hátterét ez idáig nem sikerült levéltári iratokkal alátámasztani. Munkásságából lásd Salamon Anikó: *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák*, Budapest, Helikon, 1987.

⁷⁰ Lásd „Grigoraș” 1979. október 9-ei tájékoztató jelentését. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 240. f.

goraș” Jeneivel látogatást tett a lészpedi Tóth János családjánál. A beszélgetésekből kiderült, hogy Tóth ismeri a magyarországi néprajzkutatókat. Halász Péter megígérte neki, felkeresi, hogy átvegye apja emlékiratait, verseit. Jenei felajánlotta, hogy legépeli a szöveget, míg „Grigoraș” azt javasolta, hogy senkinek se adják oda a kéziratot. Tóth azt is elmesélte, hogy 1979 áprilisában az 1907-es parasztfelkelés kapcsán forgatott magyar nyelvű riportot követően a helyi Milícia és a Securitate is vizsgálta, és kényszer hatására olyan nyilatkozatot is adott, mely szerint sosem fog többé magyar állampolgárokkal magyarul szóba elegyedni.⁷¹

Jenei Tamás titkosszolgálati kiértékelésére 1979 folyamán két alkalommal került sor. A június 9-éhez képest, mind tartalmi szempontból, mind következményeiben, az év végi december 16-ai operatív elemzés a fajsúlyosabb. Feltűnést keltett, hogy az 1979 áprilisától utcai megfigyelésben⁷² is részesített bákói lelkésznek, Svájcban élő nagybátyja, az építőmérnök Nagy Csaba, valutában befizette a szórványmunkát megkönnyíteni hivatott „Diesel ARO 244” terepjáró ellenértékét.⁷³ Nemtetszéssel fogadták azt, hogy lelkészi tevékenységével a „magyar lelkület” is megpróbálta fenntartani híveiben. Az egyházi ünnepekkor hozzájuk intézett leveleiben kétértelmű megfogalmazásokhoz folyamodott, olyan gondolatokat tolmácsolva, mint „messze vagyunk otthonunktól, idegenek között vagyunk és idegenként élünk, ezzel a gondolattal tusakodunk és inkább bizalmatlanságban, mint reményben élünk”. Jenei a bákói csángók helyzetét az apartheid rendszer jellegzetességeihez hasonlította, és a Szabad Európa Rádió adásainak hallgatására buzdított, ezzel is súlyosbítva helyzetét. Ismert volt elutasító álláspontja a vegyes házasságok ügyében, továbbá az, hogy a Kárpátokon túlra kihelyezetteknek azt tanácsolta, mihamarabb térjenek vissza szülőföldjükre. 1979 nyarán, Dumitru Tăbăcaru vezérőrnagy⁷⁴ utasí-

⁷¹ Lásd „Grigoraș” 1979. október 9-ei keltezésű második tájékoztató jelentését. Uo., 239. (háttoldal is) f.

⁷² Lásd „Ene” célszemély 1979. április 9-ei figyelőztetésének fotóanyagait. Uo., 175–178. (háttoldal is) f.

⁷³ A Câmpulungban gyártott ARO (Automobil Românesc) diesel üzemanyag meghajtású terepjáró gépkocsit Jenei édesanyja nevére küldték, és Kolozsváron járatták be, miközben a bákói lelkész megkezdte sofőriskolai tanulmányait. Lásd „Pescaru” 1979. november 1-ei tájékoztató jelentését. Uo., 242. (háttoldal is) f.

⁷⁴ Dumitru Tăbăcaru (1927–) a külföldi hírszerzés kötelékében szolgált különböző beosztásokban 1963 és 1970 között. Vezérőrnagyi rangfokozatban tartalékos állományba került 1982. december 24-én. Lásd http://www.cnsas.ro/documente/cadrela_

tására, „elbátortalanító” intézkedések meghozatalára került sor: 1.) augusztus közepén Jeneit Brassóba invitálta Szabó Károly esperes és felolvasta a Securitate államellenes cselekedetek beszüntetésére vonatkozó magyarázatmentes figyelmeztetését.⁷⁵ 2.) október folyamán a Bákó megyei szeucsesti termelőszövetkezet mérnöke, Miță Constantin, a Securitate utasítására, panaszt tett Jenei ellen mind a brassói esperesi hivatalban, mind a bukaresti Vallásügyi Főosztályon (*Departamentul Cultelor*),⁷⁶ illetve szóban a helyi pártszervek előtt, azzal vádolva a lelkészt, hogy szétverte családját, feleségét pedig arra készítette, hogy válópert kezdeményezzen.⁷⁷ 3.) ismeretlen – késő őszi – időpontban, a Securitate egy bákói hívő írásának álcázott Jeneit lejárató anonim levelet küldött a kolozsvári református püspöknek.⁷⁸ Miután az „elbátortalanítás” nem járt teljes eredménnyel, és bár az 1979. decemberi titkosszolgálati meglátás szerint a lelkész megfontoltabban viselkedett, úgy vélték ez nem teszi indokolttá „az intézkedések” feloldását. Továbbra is erőltették a lelkésznek a Miță házaspár válóperében játszott szerepét, kilátásba helyezve a kolozsvári egyházkerületi vezetőség értesítését Jenei felekezetet kompromittáló tevékenységéről, de a területi kultuszinspektor figyelmeztetését is.⁷⁹ Mindemellett a mérnök hivatalosan is értesítette a helyi pártszerveket, akiknek ezt követően hivatalból is lép-

---

securitatii/TABACARU%20DUMITRU.pdf ((Letöltés: 2021. július 26.). Pályafutásáról lásd személyi dosszióját, ACNSAS, Cadre MAI 000077, Dosar Personal General-Maior Tăbăcaru Dumitru, továbbá Tăbăcaru, Dumitru Iancu: *Biografie ostenită*, București, Paco, 2012.

⁷⁵ Lásd „Grigoraș” 1979. szeptember 19-ei tájékoztató jelentését. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 225. (háttoldal is) f.

⁷⁶ Lásd a datálatlan gépírásos levél tartalmát és a hozzáfűzött kézírásos megjegyzéseket. Uo., 235–236. f.

⁷⁷ A reklamáció következtében a brassói esperes Bákóba utazott, ahol beszélgetéseket folytatott az érintettekkel, majd azt tanácsolta Jeneinek, hogy kérje meg Miță feleségét, vonja vissza keresetét, mert ellenkező esetben a bákói lelkész távozási kérelmet lesz kénytelen benyújtani. Jenei ezt meg is tette, de a fogorvosnő továbbra sem volt hajlandó szándékain változtatni. Az esperes úgy vélte, hogy a hatóságok ezzel az üggyel akarták veszélybe sodorni a fiatal egyházközség létét, mindemellett a bákói lelkész sem akart távozni, miután ártatlannak érezte magát a nyilvánvaló lejáratási törekvések közepette. Lásd „Grigoraș” 1979. november 13-ai tájékoztató jelentését. Uo., 241. (háttoldal is) f.

⁷⁸ Lásd a kézírásos névtelen levél tartalmát. Uo., 230–231. f.

⁷⁹ Lásd az 1979. június 9-ei és december 16-ai titkosszolgálati helyzetelemzéseket. Uo., 3–6. (háttoldal is) f.

niük kellett. A tervek szerint a sérelmező Miță nyilvános gyűlésen kellett felmondja a papi beavatkozás részleteit, melynek megtörténte után újra a Vallásügyi Főosztályhoz fordultak volna, hogy az így kompromittált lelkészt újra megintsék.⁸⁰

1980 februárjában, Jenei Tamás, Bethlen Anikó grófnőtől,⁸¹ gyülekezete nevében adományként, ezüstből készült úrasztali edényeket fogadott el.⁸² Az ügy Maros megyei érintettjeit, Hunyadi László Sándor szobrászművészt és fémművest,⁸³ továbbá Ötvös József görögényszentimrei református lelkészt, a Securitate később figyelmeztetésben részesítette.⁸⁴

A bákói lelkészi szolgálat titkosszolgálati megértéséhez hathatósan hozzájárult a „Szatmári Géza” fedőnéven együttműködő Szőcs György galaci református lelkész,⁸⁵ aki Jenei Tamásról, és a kolozsvári PTI belső életéről és a működésében illetékes személyekről tájékoztatott.⁸⁶ Mindemellett

⁸⁰ Uo., 241. (háttoldal is) f.

⁸¹ Bethlen Anikó (1938–2020), erdélyi magyar arisztokrata, gyűjtő, filantróp. A Bethlen Alapítvány Gyűjteményének angol nyelvű verziójáról lásd Jánosi Csongor: *COURAGE Registry, s.v. Bethlen Foundation Collection*. <<http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n28848/>>. DOI: 10.24389/28848. Titkosszolgálati megfigyeléséről lásd Uő.: Kulturális értékmegőrzés és informális tolerancia az államszocializmusban. Bethlen Anikó emlékezete, *Korunk* 3(2021/8), 82–93; Uő.: Path Finding in the Communist Regime. Árpád Mózes Szabó (1927–1987), *East Central Europe* 44(2017/1), 76–98, 88–91.

⁸² Lásd Bethlen Anikó 1980. február 22-ei lakáslehallgatási jegyzőkönyvének tartalmát. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 262. (háttoldal is) f.

⁸³ Hunyadi László (1933–), erdélyi magyar szobrász, iparműves. Róla lásd *Hunyadi László*, http://www.karpatgaleria.hu/muvesz/hunyadi_laszlo (Letöltés: 2021. július 27.)

⁸⁴ Az ügyben lásd Hunyadi marosvásárhelyi 1981. január 20-ai, és Ötvös marosvásárhelyi április 29-ei „beismerő” nyilatkozatait. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 264646. sz. d., 3. kötet, 129–140. (háttoldal is) f.

⁸⁵ A galaci lelkészi hivatal az 1980-as évek elején kiváló alkalmat jelentett a disszidálni szándékozók számára. Mind az 1976 második felétől 1977. július 31-ig itt szolgált Vásárhelyi József, mind utódja, az 1977. január 15. és 1980. április 7. között lelkipásztorkodó Szőcs György (1949–1984) élt az alkalommal, és a dunai kikötőből a tengeren át Nyugatra távozott. A fáma szerint Szőcs 1984. évi Köln melletti végzetes autóbalesetében a román titkosszolgálat is közrejátszott. Szőcsre vonatkozóan lásd Nt. SZŐCS László: Szomorú hír, *Amerikai–Kanadai Magyar Élet* 6(1984/16), 1984. április 28., 9; továbbá ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 54104. sz. d., 3. kötet, illetve Hálózatok fond, 26262. sz. d. Ezúton is köszönöm Nagy Endre galaci református lelkésznek a részletek tisztázásában nyújtott segítségét.

⁸⁶ Lásd „Szatmári Géza” 1979. február 16-ai, március 20-ai, 1980. február 12-ei, 14-ei tájékoztató jelentését. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 162 (háttoldal is), 170, 260 (háttoldal is), 269–271. f.

két alkalommal is, a bukaresti központi I. Igazgatóság, a bákói és a galaci megyei titkosszolgálati szervek összedolgozásával, művelési kombináció keretében, 1979. április 9–11. között, illetve 1980. február 27-től több napon át a bákói lelkész lakásán tartózkodott. A galaci lelkész provokatív beszélgetéseket folytatott, Jenei levelezését és könyveit kutatta, és megpróbált ránézve kompromittáló dolgokat találni. Szócs a lelkészlakon fogadott tartótisztjeinek – Gheorghe Florescu ezredesnek⁸⁷ és N. Năstase alezredesnek – beszámolt a panelházak lakossági névsora alapján felkéréselt és összegyűjtött hívekről, a telefonhívási nehézségekről, és hogy a Securitate egyik könyvelője rendszeresen részt vett a havonkénti bákói istentiszteleteken. Tájékoztatót arról a 82 éves öregúrról is, akinek a nevét ugyan nem sikerült megtudnia, de aki általában a nyári hónapokban Bákóba érkezve két börtöndnyi egyházi szakirodalmat és kiadványt adott át, cserébe pedig Jenei egy hétig erre-arra hordozta az országban. Továbbította a bákói lelkész gyanúját is, mely szerint érzi, hogy rendszeresen megfigyelik, telefonját lehallgatják, levelezését pedig ellenőrzik.⁸⁸

Jenei Tamás bákói lelkészi szolgálata bár érezhetően zavarta a megyei Securitatét, ennek ellenére sem tervezték eltávolítását. A titkosszolgálati ügyvitel iratait vizsgálva, a korabeli szokásoknak megfelelően inkább a lelkész pozitív befolyásolása, mérséklése volt a cél. „Ene” ügyének „realizálását” végül az 1980 folyamán kibontakozó sofőrvizsga-ügy tette lehetővé. Miután Jeneit 1980 februárjában és márciusában Bákóban sovinizmus miatt a sofőrvizsgán elbukttatták, a bákói lelkész Dobri János Kolozsvár–Kerekdombi lelkész⁸⁹ segítségét kérte, aki kiállított egy igazolást, mely sze-

⁸⁷ Gheorghe Florescu (1931–1998), a Securitate hivatásosa. 1951 és 1985 között előbb a BM Galac Tartományi Igazgatóságán szolgált, majd a jogutód Galac Megyei Felügyelőségén, különböző beosztásokban, 1974 és 1985 között, mint a megye állambiztonsági főnöke. Ezredesi rangfokozatban tartalékos állományba került 1985. október 5-én. Lásd http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/FLORESCU%20GHEORGHE.pdf (Letöltés: 2021. július 28.)

⁸⁸ Lásd „Szatmári Géza” 1979. április 18-ai és 1980. március 2-ai tájékoztató jelentését. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 179–183, 264–267. f.

⁸⁹ Dobri János (1914–1990), erdélyi magyar református lelkész, cserkészvezető, teológiai tanár. Róla lásd Jánosi Csongor: *Religia ca opoziție culturală. Mărturia arhivelor create de episcopul Aron Márton și pastorul János Dobri*, in: Petrescu, Dragoș (szerk.): *Comunismul în România. Memorie și Istorie*, București, Editura Pro Universitaria, 2020, 193–218, 199–204, 207–210; Uő.: *COURAGE Registry, s.v. János Dobri – Collection of the Reformed Congregation of Cluj-Dâmbul Rotund*, 2019, <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n38294>. DOI: 10.24389/38294.

rint lelkész kollégája a kerekdombi gyülekezet lelkésze.⁹⁰ Ezt követően Jenei írásban kérte, hogy Kolozsváron sofőrvizsgázhasson miután munkahelye és ideiglenes lakhelye itt volt. A rendellenességre – Jenei lakcíme és munkahelye nem talált a nyilvántartásban szereplővel – csupán a sikeres vizsga után derült fény és azonnal kiváltotta a Securitate érdeklődését.⁹¹

A „SOFŐRVIZSGA-ÜGY” ÉS KÖVETKEZMÉNYEI (1980–1981)

A két református lelkész – Dobri János és Jenei Tamás – összefogása a Securitatén belül is összedolgozást igényelt. Az 1980. október 4-ei intézkedési terv értelmében a bukaresti központ I. Igazgatóságának koordinálásával, a Kolozs és a Bákó Megyei Felügyelőségek, Nicolae Dumitrașcu⁹² és Ioan Lazăr állambiztonsági főnökök egyeztetését követően, a milícia-szervek fedőtevékenységével, hamisítás és jogtalan haszonszerzés vádjával közjogi vonalon indítottak eljárást a „Dunca Ioan” és „Vulpe” (*Róka*) fedőnéven „kezelt” lelkészek ellen. Kolozsváron Florian Oprea alezredes,⁹³ Bákóban Ioan Burlacu ezredes csak akkor léptek volna közbe, ha a ko-

⁹⁰ Popa Éva gondnoknő 1980. április 2-án aláírt egy végül használaton kívül maradt igazolást is, mely szerint a bákói lelkészt az április 1. és szeptember 30. közötti időszakban Kolozsvárra delegálták, hogy részt vehessen a Református Világszövetség Brassó-Pojánai szeptember 9. és 16. közötti európai területi ülésének előkészületeiben. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 282. f.

⁹¹ Jánosi Csongor: A Priest’s Destiny in Transylvania during the Communist Regime. János Dobri (1914–1990), in: Budeancă, Cosmin – Báthory, Dalia (eds.): *Histories (Un)Spoken. Survival and Social-Professional Integration in Political Prisoners’ Families in Communist Central and Eastern Europe in the ’50s and ’60s*, Zürich, LIT Verlag, 2017, 104–128.

⁹² Nicolae Dumitrașcu (1924–2003), a Securitate hivatásosa. A BM Kolozs Tartományi Igazgatóságának főnökhelyettese 1961 és 1968 között. A megyésítés után néhány évig a Beszterce-Naszód Megyei Felügyelőséget irányította, majd visszatért Kolozsvárra, ahol rövid helyettesi időszak után, 1974-től 1981-ig a megyei felügyelőség állambiztonsági főnöke volt. Ezredesi rangfokozatban tartalékos állományba került 1981. szeptember 21-én. Lásd http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/DUMITRASCU%20NECULAI.pdf (Letöltés: 2021. július 29.)

⁹³ Oprea Florian (1936–1999), a Securitate hivatásosa, A BM Kolozs Tartományi Igazgatóságán, majd a jogutód Kolozs Megyei Felügyelőségén szolgált 1959 és 1989 között. 1976-tól 1989-ig a „magyar nacionalistákkal” foglalkozó 1/B ügyosztály főnöke volt, 1984-től ezredesi rangfokozatban. A kolozsvári magyar értelmiség egyik „specialistája”. Lásd http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/OPRE%20FLORIAN.pdf (Letöltés: 2021. július 29.)

lozsvári és bákói párhuzamos házkutatások során irredentista tevékenységre utaló bizonyítékokat találnak.⁹⁴

Az 1980. október 8-i bákói házkutatás során a Milícia elsősorban az irathamisításhoz szükséges kellékeket – pecsét, tinta, papír – szerette volna megtalálni, a kiadványokon és levelezésen túl, pedig olyan „anyagok” – arany és valuta – megtalálásában reménykedtek, amelyek tulajdonlása a hatályos törvényekkel ellentétesnek bizonyult volna. A 47 tételes házkutatási jegyzőkönyv elsősorban kiadványokat tartalmazott, viszont találtak 33 rubel 83 kopejkát, továbbá 45 forintot, amelyek a későbbiekben a 210/1960. számú törvényrendelet 37. cikkelye 1. bekezdése értelmében idegen fizetőeszközök beszolgáltatása elmulasztásának és tiltott valutabirtoklásnak minősültek.⁹⁵ Az illetékesek a csempekályhában elszenesedett levelezés papírmaradékaira, az íróasztalon puskacsőtisztító eszközre, a padláson pedig egy használható telefonmikrofonra, illetve telefonkészülékre bukkantak. Jenei Tamásnak írásos nyilatkozatban kellett magyarázatokat adnia. A puskavesszőt az egyik bákói katonaszolgálatos felejtette ott, a telefonkészüléket és mikrofont pedig a telefonjavítást végző szerelő Cseh Ernőtől szerezte be,⁹⁶ arra gondolva, hogy a gyakorta meghibásodott telefont esetleg ő maga is kicserélheti vagy megjavíthatja. A 33,83 rubel az 1978 decemberi moszkvai és leningrádi kirándulásból, a 45 forint pedig még az 1974 nyarán, Magyarországon, Csehszlovákiában és az NDK-ban tett kirándulásból maradt vissza. A kirándulásokat követő valuta-visszaszolgáltatásra azért nem került sor, mert további szovjetunióbeli és magyarországi kirándulásokban reménykedett.⁹⁷ A fásraktárban eldugott magyar állampolgároktól – Németh Gézától,⁹⁸ Mészáros Ritától és Nagy Mariannétól – kapott könyvekre bukkantak, melyeket – miután a kolozsvári Milícia utasítására kellett hazautaznia és jelentkeznie a bákói rendfenntartóknál – Jenei még aznap rejtett el miután sejtette, hogy ház-

⁹⁴ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 211500. sz. d., 4. kötet, 13–14. f.

⁹⁵ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 2. kötet, 12–17. (háttoldal is) f.

⁹⁶ Lásd Cseh Ernő 1980. október 16-ai nyilatkozatát. Uo., 52–53. (háttoldal is) f.

⁹⁷ Lásd Jenei Tamás 1980. október 9-ei és 18-ai kézírásos nyilatkozatait. Uo., 55–58. f.

⁹⁸ Németh Géza (1933–1995), magyar református lelkész, az Erdélyi Gyülekezet alapítója. Munkásságából lásd Németh Géza: *Hidak és torlaszok. Írások vallásról, egyházzól, társadalomról*, szerk., utószó Biernaczky Szilárd, Budapest, Mundus, 2000.

kutatásra kerül sor.⁹⁹ Részletesen beszámolt a bákói sofőrvizsgákról és a körülményekről, amelyek végül az 1980. szeptember 26-i sikeres kolozsvári vizsgához vezettek. Bár október 2-án kellett kivennie a járművezetői engedélyt, ezt előbb elnapolták 6-ára, majd 7-én kihallgatták a mindent beismerő lelkészt. A hajtásit végül nem kapta meg.¹⁰⁰ Jenei arról is beszámolt, hogy a házkutatást követően, október 9-én, találkozott barátjával, Demse Mártonnal,¹⁰¹ akinek elmesélve a történeteket megkérte, utazzon szüleihez és értesítse őket a fejleményekről. Demse a kérésnek megfelelően másnap, október 10-én, el is utazott Négyfaluba, de szerencsétlenségére belebotlott az éppen házkutatást végző Milíciába,¹⁰² akik a sarkon forduló hírhozót előbb igazoltatták, majd miután fehér fegyvernek minősülő „szúrásra és vágásra” alkalmas konyhakést találtak nála, a 153/1970. számú törvényrendelet alapján 500 lejjel megbírságolták.¹⁰³ Az események krónikájához tartozik az is, hogy a bákói Securitate utcai megfigyelést végző egysége a vonatról leszálló hazatérő lelkészt, október 8-án, azonnal megfigyelés alá vonta és ez így is maradt 13-ig, amikor már nem volt értelme a szorosabb felügyeletnek.¹⁰⁴

A házkutatási eredmények soványsága következtében a bákói titkoszolgálat 1980. október 10-ei összefoglalójában már Jenei környezetének

⁹⁹ Lásd Jenei Tamás 1980. október 8-ai kézírásos nyilatkozatát, továbbá az október 14-ei kihallgatási jegyzőkönyv tartalmát. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 2. kötet, 25–26 (háttoldal is), 42–45. (háttoldal is) f.

¹⁰⁰ Lásd Jenei Tamás 1980. október 9-ei kézírásos nyilatkozatait. Uo., 27–30. (háttoldal is) f.

¹⁰¹ Demse Márton (1943–), csángó magyar író, költő. A Bákó megyei Somoskán, Klézse községben született. A székelyudvarhelyi tanítóképző elvégzése után tanítóként működött szülőföldjén. A Securitate zaklatásai miatt eltávolították a tanügyből és a Román Államvasutak alkalmazottjaként működött a továbbiakban. 1990-ben áttelepült Magyarországra. Munkásságából lásd Demse Márton: *Csángó küzdelem*, Csíkszereda, Hargita Kiadóhivatal, 2005.

¹⁰² Jenei Tamás szüleinél csupán illegálisan behozott kiadványokat találtak. Az ekkor felvett házkutatási jegyzőkönyvet és a Brassó Megyei Ügyészség házkutatási parancsát a bűnlelkekkel együtt, a bákói Milícia 1980. október 20-án a 126707. számú átirat kíséretében átadta a Kolozs Megyei Milícianak. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 2. kötet, 59–60. f.

¹⁰³ Lásd Jenei Tamás 1980. október 11-ei kézírásos nyilatkozatát. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 2. kötet, 33–34. f.

¹⁰⁴ Lásd a külső utcai figyelőztetés jegyzőkönyveit. Uo., 47–51. f.

(*anturajul*) szétverését tűzte ki célul. Jenei mellett az egyik fő célponttá a 37 éves, családos, két gyermekes bákói Demse Márton helyettes mozonygépész vált, aki bár 1975-től együttműködött a Securitatével „nacionalista-irredentista ügyekben”, valótlannul és félrevezetően tájékoztatta a titkosszolgálatot. Kiderült, hogy a Moldvába tartó magyarországi és erdélyi néprajzkutatók hídfőállásának számított. Demse a vele kapcsolatba lépőknek tanácsokat adott, hogyan végezzék feltűnés nélkül kutatómunkájukat, ha pedig akadályoztatva lennének, akkor milyen magyarázatokkal kerülhetik el a megtorlást. Az „Aurelian” fedőnéven megfigyelt Demse mellett, más „bákóiak”, a „Jianu” fedőnéven számon tartott Jakab András orvos, az „Oros” fedőnéven megfigyelt Orbán házaspár – György tornatanár és felesége a matematikatanárnő sz. Pongrácz Julianna –, továbbá az időközben Tordára kinevezést kapó Fogarasi Klára fogorvosnő szerepeltek. Az 1980 végéig tervező iránymutatás szerint „Vulpe” megfigyelését nyolc lépésben tervezte az ügyében illetékesé váló Vasile Onciu őrnagy.¹⁰⁵ A technikai eszközök mellett, „Grigorescu” és „Niculescu” informátorok biztosították az operatív megfigyelés sikerét. A szokványosnak tűnő – inkább a feletteseknek szolgáló – ígéretések közül kiemelkedik a Jenei közösségi lejáratását és kompromittálását szolgáló 5. pont és az itt foglalt intézkedések: *a)* figyelembe véve papi hivatását, kilátásba helyezték egy összefoglaló leleplező szöveg leközlését a *Steagul Roșu* (Vörös Zászló) című helyi bákói újságban. *b)* A hívek elfordításakor az informatori hálózat tevékenysége mellett, az „anonim” levelekre is számítottak. *c)* A meghurcolásból származó „haszonnal” számolva, tervbe vették a kapcsolatfelvételt a Neamț Megyei Felügyelőséggel, hogy a telefonkészüléket eltulajdonító Cseh Ernő ügyének tárgyalásakor, idézzék be és hallgassák ki Jenei Tamást is.¹⁰⁶

1980. október 18-án, a bákói Milíciát képviselő Aurel Damian alezredes felfüggesztette a Jenei Tamás ellen irányuló – a korábbi házkutatásban lefoglalt valuta alapján kezdeményezett – 0141/1980. számú büntetőeljárás

¹⁰⁵ Vasile Onciu (1938–2007), a Securitate hivatásosa. 1960 és 1963 között a BM Szuicsáva Tartományi Igazgatóságán szolgált, majd ezt követően – vélhetően a rendszerváltás után is – előbb a BM Bákó Tartományi Igazgatóságán, majd a jogutód Bákó Megyei Felügyelőségén különböző beosztásokban. Lásd http://www.cnsas.ro/documente/cadrela_securitatii/ONCIU%20VASILE.pdf (Letöltés: 2021. július 29.)

¹⁰⁶ Lásd az 1980. október 10-ei jelentésjavaslat tartalmát. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 9–12. (háttoldal is) f.

rást, miután a bákói lelkész beismerte bűnösségét, tisztázta a történeteket, és emiatt a 210/1960. számú törvényrendelet 37. cikkelye 6. bekezdése szerinti büntetlenség haszonélvezőjévé vált.¹⁰⁷

A továbbiakban a Bákó Megyei Felügyelőség 1980. október 20-án nyomozati összefoglalót intézett a kolozsvári református püspöki hivatalhoz, melyre Nagy Gyula püspök és Krizsovánszky Jenő egyházkerületi tanácsos október 25-én válaszoltak. A Jenei ellen felhozott vádak ügyében kifejezték az egyház illetéktelenségét, de azt is közölték, hogy amint ítélet születik az ügyben, a püspökség is lépni fog a Statútum és a fegyelmi szabályzat alapján.¹⁰⁸ A Bákó Megyei Felügyelőség, 1980. december 8-án, az RKP Bákó Megyei Bizottsága első titkárának is beszámolt a nyomozásról és eredményeiről, Jenei Tamás mellett környezete „ellenséges tagjainak” működését is részletezve.¹⁰⁹

1980. december 30-án a Kolozsvári Törvényszék 2076/1980 sz. ítéletében Jenei Tamást 10 hónap építőtelepen végzendő közmunkára, Dobri Jánost pedig 6 hónap felfüggesztett börtönre ítélte, a perköltségek megtérítése mellett.¹¹⁰ Bár a Securitate az ügy hatásaként főleg a már régen a begyűkben lévő kolozsvári Dobri hitelromlásával számolt mind gyülekezetnek tagjai, mind a lelkészi közösség előtt, ez végül nem következett be.¹¹¹

A bákói lelkész utcai megfigyelése szórványosan tovább folytatódott. Erre enged következtetni Constantin Darie ezredes¹¹² 1981. január 7-i köve-

¹⁰⁷ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 2. kötet, 65–66. f.

¹⁰⁸ Uo., 62 (háttoldal is), 78. f.

¹⁰⁹ Uo., 79–85. f.

¹¹⁰ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 211500. sz. d., 6. kötet, 136–137. (háttoldal is) f.

¹¹¹ „Kiss István” 1981. január 9-ei jelentése alapján a lelkészek körében az terjedt el, hogy Dobri mesterkedés áldozata, ártatlanul presszió alatt tartják és mindenki kötelessége, hogy tisztán kerüljön ki az ügyből. A kerekdombi lelkészt a törvényszék kötelezte, hogy munkahelyén saját magáról szóló jellemzést készítessen, melybe kerüljön be a reeducációs szándék is. Csutak Csaba kolozsvári esperes javaslatára a kérést a kerekdombi presbitérium elé vittek, mely végül készségesen kiállt lelkésze mellett. Uo., 138. f.

¹¹² Constantin Darie (1930–), a Securitate hivatásosa. 1959-től a rendszerváltásig nyomon követhető karrierje során, egy rövid Neamț megyei kitérőt leszámítva, mindvégig bákói környezetben szolgált. 1973 és 1989 között a Bákó Megyei Felügyelőség utcai felügyelőség koordináló „F” ügyosztályának parancsnoka volt. Lásd http://www.cnsas.ro/documente/cadrela_securitatii/DARIE%20CONSTANTIN.pdf (Letöltés: 2021. augusztus 14.)

tési jegyzete, amely Petru Șescu és egy kislány „Ene”-nél tett látogatásáról számolt be.¹¹³ Jenei fellebbezését 1981 februárjában elutasították, az ítéletet helyben hagyták és a lelkészt kötelezték, hogy a brassói építőipari és szerelő vállalat (*ICIM Brașov*) munkásaként ledolgozza büntetését. A marosvásárhelyi Bethlen Anikó ügyének kontextusában Jeneit Bákóban, március 11-én többször is kihallgatták,¹¹⁴ majd végül hivatalos figyelmeztetésben (*avertizare*) részesítették, melyre a brassói református esperes, a megyei kultuszinspektor, és a március 1-jétől frissen kinevezett nevesítetlen bákói lelkészutód előtt került sor.¹¹⁵ A bákói Securitate főnöke, Epifante / Epifanie Amohnoae vezérőrnagy¹¹⁶ néhány nappal később összefoglalót készített a Jenei-ügyben elért eredményekről, melyet továbbítottak mind a bukaresti Központnak, mind a Bákó megyei pártbizottságnak. Kiegészítő intézkedéseik nyomán Demse Márton és Dani Gergely gyimesbükki római-katolikus plébános¹¹⁷ figyelmeztetésben részesültek, előbbi a pártból is kizárták, Orbán Györgyöt és Jakab Andrást pedig „pozitív befolyásolásnak” vetették alá.¹¹⁸

Jenei Tamás a figyelmeztetést követően másnap, Demse Márton segítségével átköltözött Brassóba, hogy büntetése letöltését megkezdhesse. Itt néhány nappal később, 1981. március 19-én újabb nyilatkozatsorozatra kötelezték. Ezúttal az 1980. októberi házkutatás során is felmerült szeucsesti telefonszerelőről, a presbiter Cseh Ernőről, Demséről, továbbá az Orbán

¹¹³ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 2. kötet, 92. f.

¹¹⁴ Lásd Jenei Tamás külföldi ismerőseiről, továbbá a marosvásárhelyi klenódium-ügy szereplőiről adott bákói 1981. március 11-ei nyilatkozatait. Uo., 123–128. f.

¹¹⁵ A figyelmeztetést támogató titkosszolgálati javaslat mellett, lásd Jenei megbánást tanúsító aznapi nyilatkozatát is. Uo., 129–134. f.

¹¹⁶ Epifanie Amohnoae (1930–1998), a Securitate tábornoka. A BM Bákó Megyei Felügyelőségének vezetője 1979 és 1984 között vezérőrnagyi rangban, majd a Securitate Duna Külkereskedelmi Vállalatának (*Întreprinderea de Comerț Exterior Dunărea / a 0544. sz. Katonai Alakulat, 0107. sz. Osztálya*) vezetőhelyettese altábornagyi rangfokozatban. Lásd http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/AMOHNOAE%20EPIFANIE.pdf (Letöltés: 2021. augusztus 13.)

¹¹⁷ Dani Gergely (1919–1983), erdélyi magyar római-katolikus esperes-plébános, a gyimesbükki nagytemplom építtetője. A Securitate megelőzően 1966-ban és 1978-ban is figyelmeztette „nacionalista-irredentista” megnyilvánulások miatt. Róla lásd <http://gyimesiplebania.hupont.hu/45/in-memoriám-dani-gergely> (Letöltés: 2021. augusztus 13.)

¹¹⁸ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 2. kötet, 135–143. f.

házaspárról feltett kérdésekre kellett válaszolnia.¹¹⁹ A bákói Securitate a Brassóban felvett nyilatkozatokat március 23-án a bukaresti Központnak is megküldte. Végül, Jenei elköltözésére reagálva, május 13-án, a moldvai felügyelőség átküldte egykori lelkészük három kötetes személyi anyagát a Brassó Megyei Felügyelőségnek, tudatva, hogy az I. Igazgatóság szintjén az ügygel Ioan Bucur ezredes foglalkozik, és kérve, hogy az anyagot adják át a továbbiakban felelősként eljáró Rudolf Hintz alezredesnek.¹²⁰

Jenei 1981 júniusában kegyelmi kérést terjesztett fel, melyre október 5-én válaszoltak. Ezt követően kerülhetett sor az október 20. és 22. közötti bákói utazására, melynek során lezárta itteni tevékenységét, és korábbi gyülekezetét átadta a friss végzős Oláh József lelképásztornak. Október 21-én a két lelkész Demse Mártonnál ebédelt, majd Jenei éjszakára is hozzájuk tért vissza. A rádióműsorok és a „pick-up” hallgatása közben elhangzott csak részben megértett beszélgetéseket az aznapi lakáslehallgatási jegyzőkönyv örökítette meg.¹²¹

A MAGYARPALATKAI SZOLGÁLAT RÉSZLETEI (1982–1988)

Bár egy 1981. júniusi informátori tájékoztatás szerint Jenei Tamás Sepsiszentgyörgyre átköltözött nővére, illetve szülei közelében, háromszéki gyülekezetbe szeretett volna kinevezést kapni,¹²² a felső hatósági intézkedések következtében, elszigetelését és egyházi ellenőrzését szem előtt tartva, végül a Kolozs megyei dési egyházmegyéhez tartozó vegyes etnikumú Magyarpalatkára került. 1982. február 24-én a Brassó Megyei Felügyelőség átküldte Jenei személyi anyagát a Kolozs Megyei Felügyelőségnek, ahol két nappal később, Florian Oprea alezredes, az I/B magyar nacionalistákkal foglalkozó ügyosztály vezetője, munkatársi környezetben kielemezte az új megfigyelési fedőnevet kapó – „Teologul” (Teológus) – lelkész ese-

¹¹⁹ Uo., 146–158. f.

¹²⁰ Uo., 159, 161. f.

¹²¹ Lásd „Aurelian” célszemély 1981. október 26-án átírt 0018614. számú lakáslehallgatási jegyzőkönyvét. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 3. kötet, 161–163. f.

¹²² Lásd „Alexandra” 1981. június 11-ei tájékoztató jelentését. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 2. kötet, 163. f.

tét, az ügyet pedig a kolozsvári PTI környezetében jól ismert Ungváry József alezredesnek¹²³ adta. A február 26-ai intézkedési terv értelmében meg kellett fejteni a célszemély kurrens szándékait, és hogy ellenséges tevékenysége módozatai mellett, a korabeli nyelvezet alapján, miképpen kívánta ebbe belekeverni a református egyházat is.¹²⁴

A magyarpalatkai lelkész titkosszolgálati megfigyelése a bákói időszakal összehasonlítva meglehetősen tág mederben zajlott, és jóval kevesebb fejtörést és iratot generált. Az első években Jeneinek főleg az *Ellenpontok-ügy*¹²⁵ miatt előtérbe kerülő Désen szolgáló Tőkés László¹²⁶ baráti környezetében betöltött szerepét mérlegelték. Az ügy 1983. január 10-ei elemzésekor, a barátságuk fellazításáról, továbbá „Nagy” és „Suszter” informátorok bevetéséről határoztak, a szeptember 26-i helyzetelemzéskor kilátásba helyezve az egyházi pénzügyi kontrollon keresztüli esetleges kompromittálást is.¹²⁷ 1983 folyamán a *Református Szemle* műszaki szerkesztőjeként is működő „Suszter” több alkalommal is tájékoztatott barátja Jenei magánéleti szándékairól, a fiatalokkal Luther Márton 500. születési évfordulójára megszervezett ünnepegről, baráti köréről, és a szabadidejét kitöltő falumonográfia megírásáról.¹²⁸ „Nagy” az 1983 novemberére min-

¹²³ Ungváry József (1935–2007), a Securitate hivatásosa. 1977-ig Désen, majd ezt követően a rendszerváltásig Kolozsváron szolgált. Róla lásd János Csongor: *Cariera unui ofițer de securitate. Ungváry József în documentele de arhivă și în memoria colectivă*, in: Budeancă, Cosmin – Olteanu, Florentin (eds.): *Sfârșitul regimurilor comuniste. Cauze, desfășurare și consecințe*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2011, 280–316.

¹²⁴ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 13–14. f.

¹²⁵ A nemzetközi hírnevet szerző erdélyi magyar szamizdat szerkesztőiről lásd a Horizont 2020, az Európai Unió Kutatási és Innovációs Keretprogramjában a 692919. számú támogatási szerződéssel támogatott „COURAGE – Kulturális ellenállás. Az ellenzékiség öröksége az egykori szocialista országokban” című hároméves nemzetközi kutatóprogram keretében leírt gyűjteményeket, János Csongor: *COURAGE Registry, s.v. Ellenpontok – Tóth Private Collection*, <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n55720>, DOI: 10.24389/55720, továbbá Uő.: *COURAGE Registry, s.v. Ellenpontok Ad-hoc Collection at CNSAS*, <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n39270>, DOI: 10.24389/39270.

¹²⁶ Tőkés László (1952–), királyhágómelléki református püspök, romániai és magyarországi EP-képviselő. Titkosszolgálati megfigyeléséről lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 000272, sz. d., 1–3. kötet,

¹²⁷ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 15. f.

¹²⁸ Lásd „Suszter” Ungváry alezredesnek átadott 1983. február 2-ai, május 12-ei, július 10-ei, szeptember 20-ai, és október 24-ei tájékoztató jelentéseit. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 2. kötet, 167, 172, 175–178. f.

den egyházi tisztségéből felmentett Tőkés Istvánról,¹²⁹ és híveiről jelentett, akik között Jenei is, a december 8–10. között összehívott egyházkerületi közgyűlésben és az eltávolított főjegyzőre itt kimondandó módosító határozatokban reménykedett.¹³⁰

Magyarországi jegyesére is tekintettel, 1984. július 12. és 31. között engedélyezték a lelkész anyaországi kiutazását.¹³¹ 1985. február 15-én és szeptember 20-án, megyei szinten a Securitate újra kielemezte Jenei helyzetét, de a provokatív beszélgetésekre utasított informátorok, a kultuszinspektor és a helyhatósági szervek koordinálásán, illetve a magyarpalatkai lelkész közhelynek számító pozitív befolyásolásán túl, érdemleges nem merült fel.¹³²

1985 folyamán Jenei Tamás feleségül vette a magyar állampolgárságát megőrző Mészáros Ritát, és ez is közrejátszott abban, hogy 1986. január 13-ai felesége szüleihez irányuló újabb kiutazási kérelmét, február 21-én, Ungváry alezredes ismét pozitívan véleményezte. Ezt nem akadályozta meg az az észrevétel sem, hogy továbbra is ellenséges tevékenységükről ismert személyek környezetében tartózkodott, és hogy bekapcsolódott a *Romániai magyar irodalmi lexikon* szerkesztési munkálataiba.¹³³ A titkosszolgálatnak arról is tudomása volt, hogy a magyarpalatkai lelkész a PTI könyvtárosi állásáról érdeklődött, és hogy megfordult gondolatai között az emigrálás is.¹³⁴

1987. január 8-án a kolozsvári I/B. ügyosztály ismét kielemezte a „Teológus” anyagát. Megállapították, hogy „Imre”, „Csoma” és „Drăgan” informátorok segítségével sikeresen megfékeztek a célszemély nacionalista tevékenységét, különösen a magyarpalatkai fiatalok körében, bár némi önellentmondással két bekezdéssel később azt is megjegyezték, hogy a

¹²⁹ Tőkés István titkosszolgálati érintettségéről és megfigyeléséről lásd ACNSAS, Hálózati fond, 158848 sz. d., 189048 sz. d.; Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0211237. sz. d., 1–13. kötet.

¹³⁰ Lásd „Nagy” 1983. november 26-ai tájékoztató jelentését. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 2. kötet, 179. f.

¹³¹ Lásd Nagy Gyula kolozsvári püspök és Kováts Gyula egyházkerületi titkár a Vallásügyi Főosztályhoz intézett 1984. szeptember 1-jei kimutatását az egyházmegyék külföldi kiutazáson résztvevő lelkészeiről. Uo., 186. f.

¹³² ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 20. (háttoldal is) f.

¹³³ Uo., 21. (háttoldal is) f.

¹³⁴ Lásd „Medeşan” 1986. április 23-ai tájékoztató jelentését. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 2. kötet, 199. f.

lelkész továbbra is hatással van a falu fiataljainak némelyikére. Elégedetten vették tudomásul azt is, hogy a Tőkés-családdal fenntartott kapcsolatai szüneteltek. Az informátori adatok alapján ekkoriban Jenei valamelyik Torda-környéki gyülekezetet szeretne volna megkapni, mely következtében könnyebben eljuthatott volna az irodalmi szótár kolozsvári szerkesztői közösségének üléseire. A kultuszinspektor és a püspök segítségével is számolva, emiatt foglalták írásba Jenei Kolozsvárra vagy valamelyik környékbeli gyülekezetbe szóló kinevezésének megakadályozását, továbbá Magyarpalatkán tartását, ahol ellenőrzésük alatt állhatott. Azt is rögzítették, hogy a „Susana” ügy befejezésekor – a főszerkesztő Balogh Edgárnak tolmácsolandó hamis információkkal –, ériék el a lelkész elszigetelését a lexikon szerkesztői közösségtől.¹³⁵

1988. január 8-án, két nyugatnémet fiatal egy kisbusszal megjelent a magyarpalatkai parókián és lepakolták a kolozsvári valutás üzletben vásárolt alapvető élelmiszercikkeket, melyeket az NSZK-beli protestáns egyházközségek nevében a helyi reformátusoknak adományoztak. A presbitérium döntése alapján, az összeállított 40 csomagot január 18-án szétosztották a rászoruló öregek, özvegyasszonyok és a sokgyermekes családok között. A történetek a néptanácselnök Gheorghe Mureşan fülébe is eljutottak, aki bekérte Jeneit, hogy elmondja, neki nincsenek kifogásai a karitatív tevékenységek ellen, de sajnálatosnak tartja, hogy előzetesen erről nem tájékozódhatott. A jövőre nézve, úgy vélte, jó volna, ha hasonló helyzetben a csomagosztásra, a néptanács iránymutatása mellett a helyi ortodox lelkész bevonásával kerülne sor.¹³⁶

1988. július 23-án, az I/B. ügyosztály vezetője, Oprea ezredes, és az ügyben illetékes Ungváry alezredes, Jenei múltbeli – bákói – „bűneinek” tételes felsorolása után, a magyarpalatkai lelkész megfigyelési dossziójának lezárását javasolta. A foganatosított „intézkedések” következtében a lelkész visszahúzódó magatartást tanúsított, a felekezeti tevékenységgel foglalta el magát, és került azokat a személyeket, akikkel korábban „magyar nacionalista akciókban” vett részt. Emiatt úgy vélték, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján indokolatlan a szervezett megfigyelés további

¹³⁵ Lásd az 1987. január 10-ei titkosszolgálati helyzetelemzés tartalmát. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 1. kötet, 22. (hátdoldal is) f.

¹³⁶ Lásd a magyarpalatkai lelkész 1988. január 11-ei protokoll-jelentését és február 10-ei nyilatkozatát. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 0256964. sz. d., 2. kötet, 201–202. f.

folytatása. Javaslatukat, az ismeretlen aláírású felettes, 1988. szeptember 25-én jóváhagyta.¹³⁷

KÖVETKEZTETÉSEK HELYETT

Vélhetően a megfigyelési dosszié lezárása is közrejátszott abban, hogy Jenei Tamás újra vároosi környezetbe kerülhetett. 1989-ben kinevezést kapott a petrosényi gyülekezetbe, ahol öt évig szolgált. Csiha Kálmán püspök megbízásából 1993 augusztusában átköltözött a kolozsvári Bethlen Kata Diakóniai Központba, ahol korábbi svájci tanulmányai alatt megfigyelt bázeli mintára, a HEKS segélyszervezet segítségével, a Katekétikai Intézet, majd a jogutód Belmissziói Intézet keretében létrehozta a lelkészek, vallásnádok továbbképzéséhez, illetve az újraindult belmisszióhoz szükséges könyvtárat és segédeszköz-gyűjteményt. E munka mellett nyolc évig a Romániai Országos Református Lelkészerterkezleti Szövetség (RORLESZ) első elnökeként működött,¹³⁸ hat évig pedig egyházkerületi katekétikai előadó¹³⁹ és zsinati tag volt. Ezen túlmenően a kolozsvári *Igehirdető* folyóirat főszerkesztője.¹⁴⁰ 1993 és 2017 között, a Diaszpóra Alapítvány alelnökeként, 24 éven át a Czelder Márton- és Földes Károly-díjak adminisztrálását végezte.¹⁴¹ A gyülekezetekben, bel- és külföldi konferenciákon tartott igehirdetés és előadások, pályázatok írása és könyvszerkesztés mellett, éveken keresztül kurátorként vett részt a Keresztény Ifjú-

¹³⁷ Uo., 203–204. f.

¹³⁸ Kárpátmedencei lelkészerterkezet, *Romániai Magyar Szó* 10(1998/2778–2779), 1998. július 25–26., 2.

¹³⁹ Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa: Püspökválasztás, *Háromszék*, 6(1994/1170), 1994. július 2., 1, Bölöni Domokos: Hallja a mag a harangszót, *Népűjság* 51(1999/227), 1999. szeptember 29., 4.

¹⁴⁰ Vörös Éva: Jó sáfár a kegyelmi időszakban. Beszélgetés Jenei Tamás lelkipásztorral a Belmissziói Intézet egykori vezetőjével, *Üzenet* 23(2017/10), 2017. május 15., 1, 5.

¹⁴¹ Vetési László: Életművek a szórványok szolgálatában, *Művelődés* 46(1994/3), 16; Böngözi Attila: „Nem átadjuk, felnyújtjuk hozzátok”, *Romániai Magyar Szó* 6(1994/1490–1491), 1994. november 12–13., 1, 8; Nagy Annamária: Szórványdíjakat adtak át Szászrégenben, *Népűjság* 47(1995/229), 1995. november 22., 2; Ötvös József: Földes Károly-szórványdíjjal tüntették ki a Népűjság szerkesztőjét, Bodolai Gyöngyit, *Népűjság* 64(2012/244), 2012. október 20., 2; Bodolai Gyöngyi: Erdély „Sion-hegyén”. Díjazták az igenek embereit, *Népűjság* 69(2017/260), 2017. november 13., 6.

sági Diakóniai Alapítvány (KIDA), valamint az Agnus Média Alapítvány munkájában. 2013-tól nyugdíjba vonulásáig a Pedagógiai Intézet igazgatói tisztségét is betöltötte.¹⁴²

A rendszerváltás lehetővé tette Jenei Tamás egyházszerzői és szórványgondozói munkájának kiteljesedését és a továbbiakban közel három évtizedet felölelő működésére már ennek jegyében került sor. Pályafutásának sarokkövei azonban a bákói és magyarpalatkai szolgálat éveiben keresendők, amikor a diktatúra kisebbségpolitikai kontextusában a korabeli látszat és valóság között megtapasztalhatta az örökös küzdelemmel járó magyarság és hit felvállalásának és terjesztésének következményeit.

BIBLIOGRÁFIA

- APÁTHI Géza: Új idő matiné Szecselevárosban, *Előre*, 23(1969/6654), 1969. március 26.
- AZ ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET IGAZGATÓTANÁCSA: Püspök-választás, *Háromszék*, 6(1994/1170), 1994. július 2.
- BEKE György: *Atlantisz harangoz. A magyarság sorsa Erdélyben, 1918–1992*, Budapest, Szenci Molnár Társaság, 1993.
- BEKE György: *Csángó történet*, Szekszárd, Babits Kiadó, 2002.
- BODOLAI Gyöngyi: Erdély „Sion-hegyn”. Díjazták az igenek embereit, *Népúj-ság* 69(2017/260), 2017. november 13.
- BODOR Pál: *Diurnus. Bodor Pál 365 jegyzete a régi Magyar Nemzetből*, vál., szerk. Szigethy András, előszó Lengyel László, utószó Csiki László, Budapest, HQD Média és Menedzsment Szolgáltató Bt., 2001.
- BÖGÖZI Attila: „Nem átadjuk, felnyújtjuk hozzátok”, *Romániai Magyar Szó* 6(1994/1490–1491), 1994. november 12–13.
- BÖLÖNI Domokos: Hallja a mag a harangszót, *Népúj-ság* 51(1999/227), 1999. szeptember 29.
- BUZOGÁNY Dezső – JÁNOSI Csongor: *A református egyház Romániában a kommunista rendszer első felében. Tanulmányok és dokumentumok*, Budapest, L'Harmattan, 2011.
- BUZOGÁNY Dezső: Juhász István (1915–1984), in: Hatházy Ferenc (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theológia tanárai 1895–1948*, Kolozsvár, Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpont, 1996, 402–427.
- CZEGŐ Zoltán: Táncházunk tája, *Megyei Tükör* 12(1979/2302), 1979. június 15.

¹⁴² Vörös Éva: *i. m.*, 5.

- CS. GYIMESI Éva: Nemes szolgálat, *Utunk* 42(1987/7), 1987. február 13.
- CSENDES László: *Egy kevéssé misztikus egyház? Szélgjegyzetek egy számadásához a Román Népköztársaságban lévő Evangélikus Zsinatpresbiteri Egyházzól (1948–1956). 1. kötet*, Kolozsvár, Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyház, 2018.
- DÁVID Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Polis Könyvkiadó, 2006
- DEMSE Márton: *Csángó kiüzdelem*, Csíkszereda, Hargita Kiadóhivatal, 2005.
- DOMOKOS Pál Péter: *Az én Erdélyem. Domokos Pál Péter elmondja életét Balogh Juliának*, Budapest, Vita Kiadó, 1988.
- GAZDA József: Kósa-Szánthó Vilmára emlékezünk, *Háromszék*, 2018. február 3., https://web.archive.org/web/20180301100529/http://www.3szek.ro/load/cikk/110011/kosa-szantho_vilmara_emelekezunk
- HALÁSZ Péter: *„Cserefának füstje hozta ki könnyemet...”. Néprajzi, tudománytörténeti írások a moldvai magyarokról*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2015.
- HORVÁTH Jenő: *Krisztus keresztje és az emberi szenvedés*, Kolozsvár, Koinónia, 1999.
- JÁNOSI Csongor: A Priest’s Destiny in Transylvania during the Communist Regime. János Dobri (1914–1990), in: Budeancă, Cosmin – Báthory, Dalia (eds.): *Histories (Un)Spoken. Survival and Social-Professional Integration in Political Prisoners’ Families in Communist Central and Eastern Europe in the ’50s and ’60s*, Zürich, LIT Verlag, 2017, 104–128.
- JÁNOSI Csongor: Cariera unui ofițer de securitate. Ungváry József în documentele de arhivă și în memoria colectivă, in: Budeancă, Cosmin – Olteanu, Florentin (eds.): *Sfârșitul regimurilor comuniste. Cauze, desfășurare și consecințe*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2011, 280–316.
- JÁNOSI Csongor: *COURAGE Registry, s.v. Bethlen Foundation Collection*. <<http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n28848/>>. DOI: 10.24389/28848.
- JÁNOSI Csongor: *COURAGE Registry, s.v. Ellenpontok – Tóth Private Collection*, <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n55720/>, DOI: 10.24389/55720.
- JÁNOSI Csongor: *COURAGE Registry, s.v. Ellenpontok Ad-hoc Collection at CNSAS*, <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n39270/>, DOI: 10.24389/39270.
- JÁNOSI Csongor: *COURAGE Registry, s.v. János Dobri – Collection of the Reformed Congregation of Cluj-Dâmbul Rotund*, 2019, <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n38294/>. DOI: 10.24389/38294.
- JÁNOSI Csongor: Egyházzolgálat határon túl. Református püspöklátogatások az Amerikai Egyesült Államokban 1963–1967 között, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2019. II. kötet*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézet Reformáció Öröksége Műhely – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 417–463.

- JÁNOSI Csongor: Kulturális értékmegőrzés és informális tolerancia az államszocializmusban. Bethlen Anikó emlékezete, *Korunk* 3(2021/8), 82–93.
- JÁNOSI Csongor: Organizația fictivă „Uniunea Preoților Reformați din Ardeal” sau dezinformarea organelor Securității: modalitate de răzbunare personală a agentului informator „Ardeleanu”, in: Budeancă, Cosmin – Olteanu, Florentin (szerk.): *Stat și viață privată în regimurile comuniste*, București, Polirom, 2009, 331–359.
- JÁNOSI Csongor: Path Finding in the Communist Regime. Árpád Mózes Szabó (1927–1987), *East Central Europe* 44(2017/1), 76–98.
- JÁNOSI Csongor: Procesul membrilor mișcării de reînnoire spirituală „Bethania”, in: Budeancă, Cosmin – Olteanu, Florentin (szerk.): *Forme de reprimare în regimurile comuniste*, București, Polirom, 2008, 318–339.
- JÁNOSI Csongor: Püspökválasztások a Kolozsvári és a Nagyvárad Református Egyházkerületekben az 1960-as években, *Pro Minoritate*, 2014(Tél), 187–210.
- JÁNOSI Csongor: Religia ca opoziție culturală. Mărturia arhivelor create de episcopul Áron Márton și pastorul János Dobri, in: Petrescu, Dragoș (ed.): *Comunismul în România. Memorie și Istorie*, București, Editura Pro Universitaria, 2020, 193–218.
- KÁNTOR Lajos (szerk.): *A költő (régí és új) életei. Szilágyi Domokos (1938–1976)*, Kolozsvár, Kriterion, 2008.
- KATONA Ádám: *Néphagyomány és zenekultúra*, Bukarest, Kriterion, 1974.
- KIRÁLY Ibolya: *Emlék-repeszek. Király Károly igazsága*, Lakitelek, Antológia Kiadó, 2016.
- KÖNCZEI Ádám: *Házatlan csiga. Könczei Ádám naplója, 1946–1983*, Kolozsvár, Tinivár, 1998.
- LŐRINCZ György: Táncháztalálkozó – 1979, *Utunk* 34(1979/27), 1979. július 6. n.n.: Kárpátmedencei lelkészértekezlet, *Romániai Magyar Szó* 10(1998/2778–2779), 1998. július 25–26.
- NAGY Annamária: Szórványdíjakat adtak át Szászrégenben, *Népújság* 47(1995/229), 1995. november 22.
- NÁSZTA Katalin: *A színész műhelye: Kakuts Ágnes – Czikei László*, <http://ahetedik.hu/kategoriak/tarck-es-tanulmanyok/item/780-kakuts-czikeli.html>
- NÉMETH Géza: *Hidak és torlaszok. Írások vallásról, egyházzól, társadalomról*, szerk., utószó Biernaczky Szilárd, Budapest, Mundus, 2000.
- ÖTVÖS József: Földes Károly-szórványdíjjal tüntették ki a Népújság szerkesztőjét, Bodolai Gyöngyit, *Népújság* 64(2012/244), 2012. október 20.
- PÁVAI István: *Zene, vallás, identitás a moldvai magyar népéletben*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2006.
- SALAMON Anikó: *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák*, Budapest, Helikon, 1987.

- SZŐCS László: Szomorú hír, *Amerikai–Kanadai Magyar Élet* 6(1984/16), 1984. április 28.
- TĂBĂCARU, Dumitru Iancu: *Biografie ostenită*, București, Paco, 2012.
- VETÉSI László: Életművek a szórványok szolgálatában, *Művelődés* 46(1994/3)
- VIG Emese: *Szép Gyula: már 1975-ben határozottan visszautasítottam az együttműködést a Securitateval*, https://itthon.transindex.ro/?cikk=28652&szep_gyula_mar_1975ben_határozottan_visszautasítottam_az_együttműködést_a_securitateval
- VÖRÖS Éva: Jó sáfár a kegyelmi időszakban. Beszélgetés Jenei Tamás lekipásztorral a Belmissziói Intézet egykori vezetőjével, *Üzenet* 23(2017/10), 2017. május 15.

ABSTRACT

Csongor Jánosi: *Hungarian National Consciousness in Diaspora.
The Service of the Reformed Pastor Tamás Jenei in Bacău and Pălatca*

What could it have meant to be a Transylvanian Hungarian Reformed pastor in diaspora under the communist regime? A strong commitment of priestly vocation among Hungarians with a worn-out language, struggling for survival and future, interspersed among Romanians? More challenges and fewer service experience? A challenge for all those who lived in mixed marriages, whose children did not have the possibility to go to a Hungarian school, and could hear the word of God in their mother tongue at most every other week or once a month to keep the faith?

In the case of Tamás Jenei, designated to serve in Bacău in February 1977, this was a city mission, covering six Moldavian counties. The contextualization of his pastoral care in the diaspora was possible due to the informative files kept under his name at the Archive of the National Council for the Study of Securitate Archives.

Keywords: Romanian Reformed Church, diaspora services, Csángó research, intelligence activity, minority everyday life

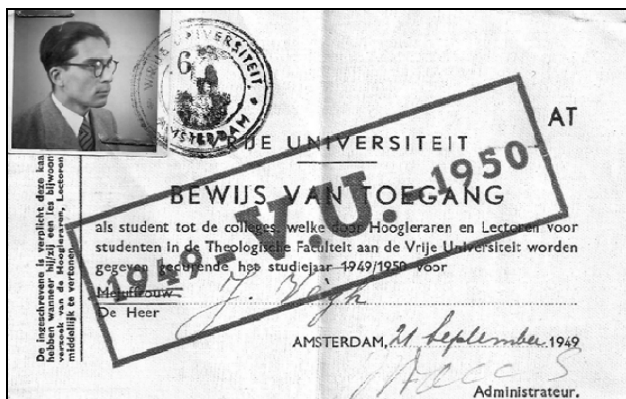

„KÜLFÖLDI TANULMÁNYÚTJAINAK FOLYTATÁSA NAGYFONTOSÁGÚ KÖZÉRDEK”.

VÉGH JÓZSEF REFORMÁTUS LELKÉSZ
HOLLANDIAI EMIGRÁCIÓBAN A MAGYAR POLITIKAI
RENDŐRSÉG LÁTÓKÖRÉBEN

Köbel Szilvia

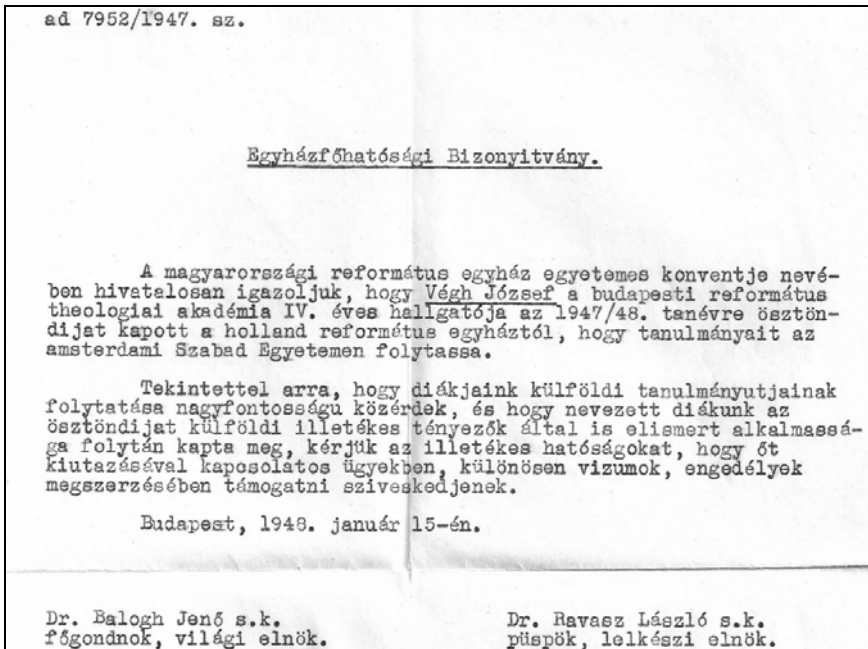
Végh József 1925-ben született Kecskeméten földbirtokos (kulák) családban, és 91 évesen, 2016-ban halt meg Hilversumban, Hollandiában. Végh József a kecskeméti református főgimnázium elvégzése után 1944-ben kezdte meg tanulmányait a Budapesti Teológiai Akadémián. Csekey Sándor igazgató kiadta az Egyházfőhatósági Bizonyítványt arról, hogy a honvédelmi törvény értelmében mint papnövendék sem fegyveres szolgálatra, sem munkaszolgálatra nem vehető igénybe.¹ Végh József mindig nagy tisztelettel emlékezett meg az őt formáló prédikátorokról és tanárokról, nevezetesen Sebestyén Jenőről és Vass Vincéről. A lelkészi alapvizsga letétele után, az 1947/48-as tanévre teológus ösztöndíjat kapott az amszterdami Szabad Egyetem teológiai fakultására.

1. kép. Végh József Amszterdami Szabadegyetemen kiállított diákigazolványa²

- 1 Hans Végh családi archívum. 476/1944. számú Egyházfőhatósági Bizonyítvány, melyet Ravasz László püspök 6672/1944. számú megerősítő záradékkal látott el.
- 2 Forrás: Hans Végh családi archívum

Ekkor még intenzív kapcsolat volt a két intézmény között. Végh József tudomása szerint ő volt az utolsó magyar teológusdiák, akinek Tildy Zoltán köztársasági elnök aláírta a különleges kiutazási engedélyét. Ehhez szükséges volt, hogy a református egyház Egyetemes Konventje 1948. január 15.-én Egyházfőhatósági Bizonyítványban igazolja, hogy a teológus diákok „külföldi tanulmányútjainak folytatása nagyfontosságú közérdek”, és kérte az egyház a hatóságokat, hogy a vízumok, engedélyek megszerzésében támogassák Végh Józsefet.³

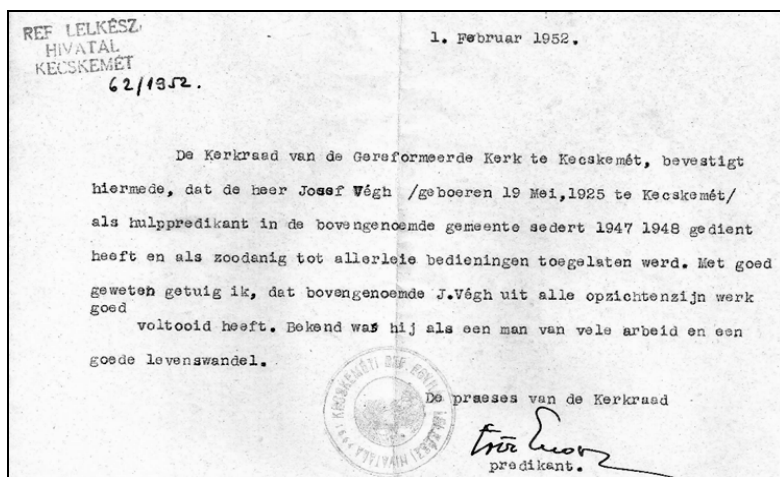

2. kép. Az Egyetemes Konvent által kiállított igazolás.⁴

Végh József, a kiutazása után néhány hónappal Magyarországon bekövetkezett egyházellenes politikai fordulat miatt Hollandiából félelmetesnek látta a hazai viszonyokat (beleértve a vidéki egykori földbirtoko-

³ Hans Végh családi archívum. 7952/1947. számú Egyházfőhatósági Bizonyítvány, melyet Ravasz László dunamelléki református püspök, lelkeszi elnök, és Balogh Jenő főgondnok, világi elnök írt alá.

⁴ Forrás: Hans Végh családi archívum

3. kép. A kecskeméti Református Lelkészi Hivatal 1952. február 1.-jén kelt 62/1952. számú holland nyelvű irata⁵

sok helyzetét is), és érthető módon nem érezte biztonságosnak a hazajövetelt.⁶ Időközben tanulmányait folytatva, megismerkedett Jakos Erzsébettel, aki 1950-től szintén az amszterdami Szabad Egyetemen tanult.⁷ 1952-ben házasodtak össze, és a fiatal pár úgy döntött, hogy közös életüket Hollandiában kezdik el. E döntés mögött minden bizonnyal a feleség félig holland származása is közrejátszott. Jakos Erzsébet édesapja dr. Jakos Lajos, alsónémedi református lelkész,⁸ édesanyja pedig a holland családból származó Gerda Nederbragt,⁹ a háború előtt Magyarországon is

⁵ „A Kecskeméti Református Egyház egyháztanácsa ezennel tanúsítja, hogy Végh József úr (született 1925. május 19-én Kecskeméten) segédlelkészként a fent megemlített gyülekezetben 1947 és 1948 között szolgált, és ennek megfelelően mindennemű szolgálatot ellátott. Jó lelkiismerettel vallom, hogy a fent nevezett Végh J. minden szempontból jól végezte munkáját. Kijogástalan munkamoráljáról és kijogástalan életviteléről volt ismert. Aláírás: Az egyháztanács elnöke .... lelkész. (Olvaszhatatlan aláírás)” Fordította: Köbel Ádám. Forrás: Hans Végh családi archívum.

⁶ Hans Végh közlése alapján.

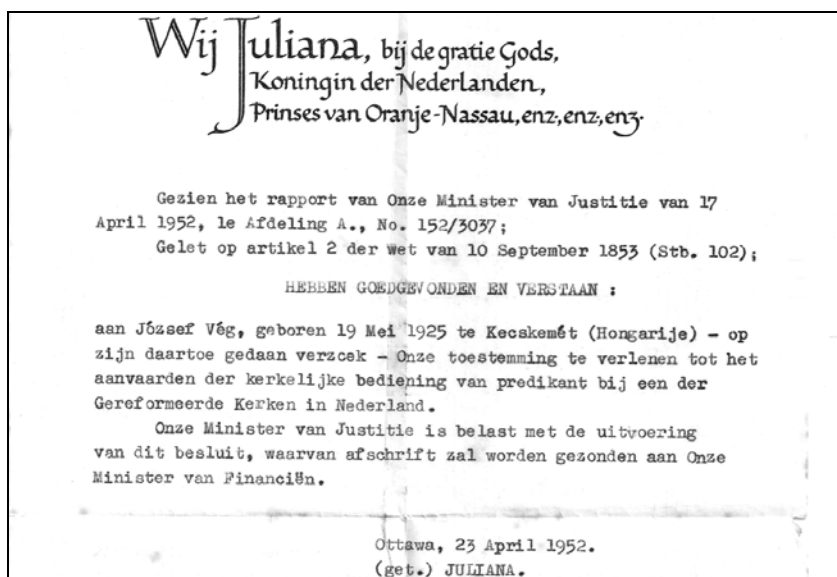
⁷ Mivel Végh József első lelkési szolgálati helye Wonsban, Frízföldön volt, amely Amszterdamtól nagyon messze esik, Jakos Erzsébet mindössze egy évig hallgatott teológiát a Szabad Egyetemen. Hans Végh közlése alapján.

⁸ Lásd Jakos Lajos: *A holland szigorú református egyház gyülekezeti élete és missziói munkája*, Budapest, 1942.

⁹ Lásd Jakos Lajosné: Orániai Vilmos, a holland nép szabadsághőse (1533–1933), *Pesti Hírlap Vasárnapja* (1933/17), 18–19.

nagy megbecsülésnek örvendő, neves holland közgazdász és diplomata, Johan Alexander Nederbragt leánya volt. Jakos Erzsébet holland nagypapja 1948-ban a brit fennhatóság alatt álló Palesztinában volt követ, 1949-ben Izraelben lett nagykövet, valamint Jordániában is teljesített diplomáciai szolgálatot,¹⁰ így Jakos Erzsébet – mielőtt Amszterdamba ment volna tanulni – egy évet már Izraelben töltött el. A Jakos család Magyarországon élt, de Jakos Lajos – antikommunista beállítottságából adódóan – nem szerette volna, ha a leánya szocialista országban nő fel.¹¹

Végh József 1952-ben teológiai záróvizsgát (drs.) tett Amszterdamban,¹² és még ugyanebben az évben lett lelkész a szigorú holland református egyházban (Gereformeerde Kerken in Nederland – GKN).

4. kép. Végh József – a holland igazságügy-miniszter felterjesztése alapján – Julianna királynő jóváhagyásával a szigorú holland református egyház lelkésze lett 1952-ben¹³

¹⁰ Johan Alexander Nederbragt 1948–1949-ben Izraelben holland konzul volt. Forrás: <https://www.alamy.com/israel-1948-1949-jerusalem-dr-ja-nederbragt-the-dutch-consul-general-in-israel-together-with-presumably-his-wife-aja-the-wild-date-1948-location-israel-jerusalem-keywords-doors-diplomats-men-women-personal-name-nederbragt-johan-alexander-wilde-anna-jacob-a-line-de-image341040058.html> (Utolsó letöltés: 2020. július 26.) Az adatok pontosítása Hans Végh közlése alapján.

¹¹ Hans Végh közlése alapján.

¹² A „drs.” cím doctorandus-t jelent. Az oklevél forrása: Hans Végh családi archívum.

Szolgálatba állása előtt a kecskeméti református gyülekezettől tanúsítványt kapott, miszerint 1947 és 1948 között segédlelkészként mindenmű szolgálatot ellátott a gyülekezetben, továbbá életvitelében és munkamoráljában is példamutató volt.¹⁴

Első gyülekezete a frízföldi Wons volt, ám – a holland református egyházi szokás szerint – élete során több gyülekezetben is szolgált.¹⁵ Leginkább egy kis belga gyülekezetben, Boechout-ban volt elemében, ahol intenzív evangelizációs munkát végzett, de Amszterdamban megtapasztalhatta a nagyvárosi gyülekezet gondozásával járó nehézségeket is. A hetvenes években tagja volt a Zsinatnak. Dolgozott az ökumenikus kapcsolatok területén, továbbá különféle egyházi bizottsági munkákban is részt vett. Elnöke volt annak a zsinati bizottságnak, amely a menekült magyarok lelkigondozásával foglalkozott. Nem riadt vissza a kényes egyházi ügyektől, és nagy energiát fektetett abba, hogy egyházon belül találjon megoldást a gyülekezeti problémákra. 63 éves korában nyugdíjazták, de utána is rendszeresen ellátott kiegészítő prédikatori feladatokat. Művelt teológus volt, a dogmatörténet érdekelte leginkább. Kálvin, Luther, Zwingli, Bucer munkásságát kutatta, rendszeresen publikált.¹⁶ Nagy könyvtárral rendelkezett. A művészet iránti fogékonysága mutatkozott meg abban, hogy idős korában az ikonfestészet felé fordult, több kiállítása is volt a saját maga által készített ikonokból.¹⁷ Végh József rendkívül gazdag lelkési szolgálatot teljesített a holland szigorú református egyházban, megbecsült tagja volt a lelkési karnak. A házaspárnak négy gyermeke született, és a család 1960-ban kapta meg a holland állampolgárságot.¹⁸

---

¹³ Forrás: Hans Végh családi archívum

¹⁴ Hans Végh családi archívum. A kecskeméti Református Lelkészi Hivatal 1952. február 1-jén kelt 62/1952. számú holland nyelvű irata. Az iratot magyarra fordította Köbel Ádám.

¹⁵ Andijk, Boechout (Belgium), Amszterdam-West, Aalsmeer és Scheveningen. Végh József felesége végül nem fejezte be a tanulmányait, mert az esküvő és a költözések miatt erre nem volt lehetősége. Hans Végh közlése alapján.

¹⁶ Lásd pl. Végh, J., 1996. 11–27.

¹⁷ Hans Végh közlése alapján. Az életrajzi adatokat lásd VÉGH, Hans: In Memoriam: József Végh. <https://zwolleireformatus.nl/2020/07/22/in-memoriam-jozsef-vegh/> (Letöltés: 2021. szeptember 7.)

¹⁸ Hans Végh közlése alapján.

„...TÖKÉLETESEN ELHOLLANDOSODOTT...”

E dolgozatnak nem feladata a Végh-család identitásának elemzése, de óhatatlanul is felmerül a kérdés, hogy a hidegháború évtizedeiben a család vajon mennyire tudta ápolni a magyar gyökereit, és Végh József lelkipásztori szolgálata mennyiben terjed(hetet) ki az emigrációban élő magyarokra, illetve a holland–magyar református egyházi kapcsolatokra. Ez volt ugyanis az a tényező, amely a magyar állambiztonsági szervek szemében komoly relevanciával bírt. A politikai rendőrség végig rajta tartotta a szemét Végh Józsefen, és újra és újra kísérletet tett a megkönyékezésére. Minden lehetséges alkalommal gyűjtöttek róla információt.

A politikai rendőrség „Földesi” fedőnevű titkos megbízotton keresztül próbált Végh József közelébe férkőzni. „Földesi” szintén református lelkész, Végh József egykori budapesti teológiai évfolyamtársa volt.¹⁹ Az ügynök feladatként kapta a politikai rendőrségtől, hogy utazzon Hollandiába, és készítsen részletes jelentést a gyülekezetekről, lelkészekről. Az ügynök 1966-ban nyitott munkadossziéjában három hollandiai utazásról (1967, 1969, 1971) olvasható jelentés, ezek közül az első kettőben találunk feljegyzést Végh Józsefről. „Földesi” 1967. július 13-án kelt jelentése szerint az ügynök szerette volna meglátogatni „*volt évfolyamtársát, Végh Józsefet, aki amszterdami lelkész*” volt akkor, de „*az idő rövidsége miatt [...] csak telefonon tudtak egymással néhány szót váltani*”. A telefonbeszélgetés tartalmáról nincs információ az aktában.²⁰

Az ügynök a következő utazása alkalmával már nagyobb sikerrel járt, és találkozott Végh Józseffel. Az ügynök a találkozóról beszámolt a politikai rendőrségnek, és külön jellemzést is írt Véghről. „Földesi” a konspirációs előírásoknak megfelelően egyes szám harmadik személyben írta a jelentését:

„Sikerült Végh József lelkészt is meglátogatniuk Amszterdamban egyik kirándulás alkalmával. Cs.[ákai Gyula] és Végh évfolyamtársak voltak a budapesti teológián. Végh 1948-ban ösztöndíjat kapott az amszterdami egyetemre, kint maradt, megnősült. Felesége a volt alsónémedi ref. lelkész leánya. Az asszonyka is ösztöndíjjal került ki, kint maradt. Végh holland gyülekezetben szolgál, több mint húsz éve nem volt itthon Magyar-

¹⁹ A titkos megbízott valódi neve Csákai Gyula.

²⁰ ÁBTL 3.1.2. M-36053. „Földesi”. „Földesi” fn. tmb. jelentése, 1967. július 13. 55.

országban. A látogatás rövid volt, mert egyfelől Véghék akkor tértek haza svájci nyaralásukból, s emiatt nem lehetett hosszasan zavarni őket, másfelől Breureék²¹ sürgették a távozást, mert a napi programból még hátravolt a kikötőben és a csatornákon a körhajózás. A beszélgetés is zavart volt, mert hol magyarul, hol hollandul beszélgettek, így személyes meg-hittebb beszélgetésre nem került sor. Néhány régi iskolai élményről, volt évfolyamtársakról tudtak csak néhány szót váltani.”²²

„Földesi” jelentését a Tolna Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. Alosztálya továbbította a Belügyminisztérium III/III-1-c. Alosztálynak, így a jelentést elhelyezték a „Református egyházi reakció területén lévő ellenséges személyek elhárítása” című objektum dosszié 3. kötetében is.²³ Pár héttel később, 1969. október 9-én az ügynök – megismételve a főbb élet-rajzi adatokat – így jellemezte Végh Józsefet: „*Először kis belga gyülekezetben szolgált, majd a fővárosba került. Igen erősen asszimilálódott a holland környezethez, gyermekei egyáltalán nem tudnak magyarul, odahaza még a feleségével is csak hollandul beszél. A magyar problémák nemigen érdeklik, tökéletesen elhollandosodott, 21 éve nem járt Magyarországon.*”²⁴

A hálózati személy 1971-es hollandiai látogatásáról szóló feljegyzésében nem találunk utalást arra, hogy Végh Józseffel tervezett-e találkozni, illetve kapcsolatba léptek volna. A tartótiszt megjegyzéseiben többször olvasható azonban, hogy „Földesi” gátlásokkal küzdött, és „*beismerte, hogy esetenként komoly lelki problémái vannak*” az állambiztonsági szervekkel való „*kapcsolata miatt*”, és ezért a teljesítménye időnként „*hullámzó*”.²⁵ Lehetséges, hogy az ügynök a vívódásai miatt sem forszírozta a Végh Józseffel való találkozást.

Az állambiztonsági iratokban találunk Végh József magyarországi rokonairól szóló feljegyzést is. A „Végh Béla” fedőnevű hálózati személy 1970. július 8-i jelentésében – amelynek kivonatát a „református egyházi reakció” dossziéjában is elhelyezték – arról számolt be, hogy 1970. május hó első felében dr. Joó Sándor budapesti lelkész és három idősebb holland állam-

²¹ „Földesi” holland vendéglátója

²² ÁBTL 3.1.2. M-36053. „Földesi”. „Földesi” fn. tmb. jelentése, 1969. szeptember 3. 112.

²³ ÁBTL 3.1.5. O-13586/3. Református egyházi reakció területén levő ellenséges személyek elhárítása. 286-288.

²⁴ ÁBTL 3.1.2. M-36053. „Földesi”. 118.

²⁵ ÁBTL 3.1.2. M-36053. „Földesi”. 108.

polgárságú nő társaságában gépkocsival Kecskemétre utazott, akik „látogatást kívántak tenni Végh József hollandiai lelkész Kecskeméten élő hozzátartozójánál”. Az ügynök leírta, hogy útközben megnézték az alsónémedi református templomot, mivel a „szóbanforgó hölgyek” „az Alsónémediről 1957-ben Hollandiába kivándorló Jakos Lajosnének személyes ismerősei” voltak. „Végh Béla” fontosnak tartotta azt is leírni a jelentésben, hogy a látogatáskor a „lelkész lakás zárva volt és így a segédlelkész Szarka Miklós mutatta meg a templomot és váltott néhány szót a látogatókkal, akik a fentiek szerint indokolták látogatásuk okát”, és néhány perces tartózkodás után „folytatták útjukat Kecskemétre”.²⁶

Végh József, mint említettük, a hetvenes években ökumenikus kérdésekkel is foglalkozott. Az állambiztonsági szervek fontosnak tartották, hogy a nemzetközi egyházi fórumokon jelenlevő ügynökeik révén információkat szerezzenek az emigrációban élő magyar lelkészek megnyilvánulásairól is. 1975-ben és 1976-ban „Keresztes Péter” fedőnevű titkos megbízott, református lelkész feljegyzést készített a Nemzetközi Protestáns Felekezettudományi Munkaközösség 12. és 13. üléséről, amelyeken a holland delegáció tagjaként részt vett Végh József is. A feljegyzés szerint a tanácskozások súlyponti kérdése a „protestáns-katolikus közeledés” volt, amelynek ekkorra már Hollandiában igen erőteljes irányzata alakult ki. Az üléseken nagy vita bontakozott ki, nemcsak a keleti és a nyugati országok delegáltjai között, hanem az egyes országokon belül is markáns véleménykülönbségek voltak.²⁷ 1975-ben a Munkaközösség ülését a Német Demokratikus Köztársaságban, Blankenburgban rendezték. A feljegyzés szerint ez alkalommal a Munkaközösség az „intézményesedés felé vezető úton” tett meg komoly lépéseket, és ekkor kapott helyet benne „Magyarország is, mint állandó tag”. Feljegyzésben „Keresztes Péter” részletesen felvázolta a vitapontokat, és ebből azt tudhatjuk meg, hogy a hollandok erőltették azt, hogy a „vendéglátó ország meghívása alapján hazai katolikus vendégek is” végig jelen legyenek a tanácskozáson. A holland delegációból ezt egy Van An-del nevű delegált szorgalmazta leginkább, akinek a nevéhez kötötték azt a mondást, hogy „a szekularizálódó jövőben vagy egy egyház lesz vagy nem lesz egy-

²⁶ ÁBTL 3.1.5. O-13586/5. Református egyházi reakció területén levő ellenséges személyek elhárítása 516. digitális oldalszám. Az ÁBTL-ben található hálózati nyilvántartások szerint „Végh Béla” fn. ügynök valódi neve Juhász Sándor, akit 1957-ben, Jakos Lajos távozása után az alsónémedi gyülekezet lelkésznek választott meg.

²⁷ ÁBTL 3.1.2. M-39520/2. „Keresztes Péter”. 338–348. digitális oldalszámok. és 3.1.2. M-39520/3. „Keresztes Péter”. 166–175. digitális oldalszámok.

bász”. Az ügynöki jelentés szerint azzal érveltek egyfelől, hogy „*a katolikusokról nem lehet maguk nélkül a katolikusok nélkül beszélni*”, ezért kell meghívni őket. A másik oldal ellenérve erre az volt, hogy „*a munkaközösség az európai protestáns egyházak megbítt és bizalmas tanácskozási fóruma, ahol az országos beszámolókat megvitatásakor nincs helyük katolikusoknak*”. A jelentés szerint korábban ezt a tervet a magyar és az osztrák delegáció ellenvetése miatt vették le a napirendről. A holland részről azonban Van AnDEL delegált Blankenburgban bejelentette, hogy a következő évben, 1976-ban Hollandiában rendezendő munkaközösségi konferencián végig ott lesznek a katolikusok, mert annyira jó a protestáns-katolikus viszony Hollandiában, hogy „*nem tehetik*” meg, hogy ne hívják meg őket. Tanulmányunk szempontjából leginkább az érdekes, hogy a magyar részről jelen levő „Keresztes Péter” fedőnevű ügynök ebben a kiélezett tanácskozási helyzetben mit jelentett Végh Józsefről. Az ügynök utalt arra, hogy a hollandok is megosztottak voltak a kérdést illetően, és itt jegyezte meg, hogy „*valószínűleg segített a belső holland feloldásban Végh József magyar származású holland lelkész is, [...] aki egyébként is igyekszik lojálisnak bizonyulni, ápolni a hazai kapcsolatokat*”. Ez utóbbi hozzáállás érdekelte az állambiztonságot leginkább, és azért jegyezte meg zárójelben az ügynök, hogy Végh József „*motívumairól nem sokat tudni; pozitívak-e vagy sem*”, mert aszerint mérlegelték, hogy mennyiben jelenthet veszélyt, illetve mennyiben használhatná fel a politikai rendőrség a saját céljaira. Az ügynök kitért arra is, hogy Végh a „*bagyományai miatt is lényegesen mérsékeltebb mint Van AnDEL, ami a katolikusokkal való kapcsolatot illeti*”.²⁸

A rákövetkező évben, 1976-ban a Nemzetközi Protestáns Felekezettudományi Munkaközösség Hollandiában megrendezett 13. évi rendes ülésén Végh József a házigazda szerepében vett részt, ennél fogva ebben a jelentésben több szó esik róla. „Keresztes Péter” arról tudósított, hogy Végh a „*vendéglátó holland előkészítő bizottság nevében*” köszöntötte a tanácskozást, és fontosnak tartotta megjegyezni, hogy ő volt az a lelkész, aki „*1975 augusztusában a Folytatólagos Bizottság ülésén is házában vendégül látta*” őt. Az ügynök a beszédből a katolikusokkal való viszonyt illető részt kiemelve azt írta, hogy Végh József már Blankenburgban is „*olyan benyomást tett, hogy nem osztja teljesen az irreális és erőszakos holland álláspontot a katolicizmussal kapcsolatban*”. Az ügynök szerint Végh beszédéből 1976-ban is „*hasonló derült ki*”. Az alábbiakban idézem az ügynök – kicsit nehézkes megfogalmazású – összefoglalóját Végh beszédéről:

²⁸ ÁBTL 3.1.2. M-39520/2. „Keresztes Péter”. 338–348. digitális oldalszámok.

„Eltérően a tipikusnak és általánosnak kikiáltott és tekinteni akart holland hangvételtől józanabb és reálisabb volt. Rámutatott: az ökumenikus lendület Hollandiában is megtört, s visszaesőben van. Kiderült: nem könnyű feladni a saját identitást. De becsületesebb dolog is meghallgatni és megérteni a másikat. Nem lehet nem látni a különbségeket. Nem lehet erőltetni a dolgokat. De nem kell megriadni sem. Különben is: a nehézségek elhallgatása nem vezet azok megoldásához. Nem csak kisebb jelentőségű, hanem mélyreható vallási ellentétekről is, hitbeli különbözőségekről is szó van a különböző (protestáns és katolikus) felekezetek között. Komolyan kell venni a másik más milyenségét. Csak ha világosan látunk, lehet leküzdeni a nehézségeket és szolgálni az egységet.”

Az ügynök azt írta, hogy a „*radikális szárny*” képviselői kevésbé voltak „*elragadtatva*” Végh „*üdvözlő szavaitól*”, és „*meglehetősen hűvösen és kiábrándultan fogadták*” azt. Hogy ez mennyire csak az ügynök benyomása volt, vagy Végh beszédét valóban így is fogadták, nem tudhatjuk. A jelentésből viszont kiderül, hogy az ügynök a szorosán vett szakmai programon felül is találkozott Végh Józseffel, ugyanis „*oda és vissza Amszterdamban*” Végh Józsefnél szállt meg. Erről a következők szerint számolt be az ügynök: „*Végh József vendége voltam. Igyekszik lojalitását bizonyítani, igen tartózkodó, de egyértelmű érdeklődő kérdései vannak: most is kérdezett és érdeklődött Németh Géza és Éliás József felől, hogy mi van velük. Említette, hogy ebben az évben nem, de 1977-ben jönnek biza Magyarországra. Akkor valószínű meglátogatnak.*”²⁹ Érdemes megfigyelnünk, hogy az ügynök Végh József lojalitását ismét elemezte, és Végh Józsefnek Németh Géza, illetve Éliás József iránti érdeklődéséből is vonhatott le következtetéseket. Mindkét említett lelkész ugyanis renitensnek számított, mert bírálták a református egyházi vezetők magatartását.

A református egyházzal foglalkozó dossziében található a Hajdú-Bihar Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. Osztálya 1979. március 28-án kelt jelentése arról a bizalmas úton szerzett információról szól, miszerint „*1979. március 26-án 5 órától estig a Debreceni Református Kollégiumban tartózkodott egy hat tagú holland protestáns diakóniai delegáció*”, melyben reformátusok, baptisták és egy evangélikus személy vett részt. A jelentés a holland delegációból név szerint csak Végh Józsefet említette meg, mégpedig mindjárt a jelentés elején a következők szerint: „*Tagja volt a delegációnak Végh József Hollandiában élő magyar származású református lelkész is, aki a tolmács szerepét töltötte*

²⁹ ÁBTL 3.1.2. M-39520/3. „Keresztes Péter”. 166–175. digitális oldalszámok.

be”. Több szó nem esett Véghről a jelentésben, ám tanulságos a találkozóról való egész feljegyzés. Magyar részéről felvetődött, hogy „*Hollandiából bizonyos körök zavarják a kapcsolatok normalizálódását*”, mire – a feljegyzés szerint – a „*hollandok hangoztatták jószándékukat és elhatárolták magukat az említett köröktől*”. A jelentés megemlíti azonban, hogy a magyar református egyház diakóniai kézikönyvének ismertetése után „*az egyik holland megkérdezte, hogy az emberi jogokról nem volt szó, csupán a munkához való jogról*”.³⁰ A jelentés szerint a magyar részről jelenlevő Aranyos Zoltán református lelkész azt válaszolta, hogy az „*osztályellentétek megszűntek*”, és a „*jog mindenkié*”, ami a magyaroknak „*kielégítő és az emberek örülnek neki*”. A feljegyzés szerint ezzel „*a hollandok is megelégedtek*”.³¹

ÖSSZEGZÉS

Talán nem túlzás azt állítani, hogy Végh József – „Földesi” szavaival – „elhollandosodása” természetes gátat képezhetett, és ennek révén nehezen megközelíthetővé vált az állambiztonság és annak ügynökei számára. Ezért vele kapcsolatban jóval kevesebb feljegyzést találunk az állambiztonsági aktákban, mint például a szintén hollandiai emigrációban élő Tüski Istvánról, és nem találjuk nyomát annak sem, hogy megkísérelték volna őt beszervezni.^{32, 33} Távolságtartó magatartása ellenére nem fordított hátat a

³⁰ ÁBTL – 3.1.5. – O-13586/7. /344–345. digitális oldalszám. Református egyházi reakció területén levő ellenséges személyek elhárítása című Objektum Dosszié, 7. kötet. A Hajdú-Bihar Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. osztálya 1979. március 28-án kelt jelentése bizalmas úton szerzett információról.

³¹ ÁBTL 3.1.5. O-13586/7. Református egyházi reakció területén levő ellenséges személyek elhárítása. Jelentés, 1979. március 28. 344–345. digitális oldalszám.

³² Hans Végh visszaemlékezése szerint egyszer a magyar nagykövet meglátogatta Végh Józsefet Aalsmeerben, s a magyar állammal való együttműködésre kérte, ám ezt Végh József megtagadta. Végh József nem mondta el a családnak, hogy pontosan milyen együttműködésről volt szó.

³³ Lásd Köbel Szilvia: „A múltban ezer év alatt nem hazudtak annyit, mint most 5 perc alatt”. Magyar református lelkészek hollandiai emigrációban az államszocializmus évtizedeiben. I. rész, *Betekintő* 14(2020/4), 69–98. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2020_04_kobel.pdf (Letöltés: 2021. szeptember 7.); Lásd Köbel Szilvia: „A múltban ezer év alatt nem hazudtak annyit, mint most 5 perc alatt”. Magyar református lelkészek hollandiai emigrációban az államszocializmus év-

magyar ügyeknek. Ám az a tény, hogy a fent hivatkozott, Végh Józsefet érintő jelentések közül hármát „a református egyházi reakció területén levő ellenséges személyek elhárítása” című objektum dossziéjában helyeztek el, azt mutatja, hogy az állambiztonsági szervek Véghet potenciális ellenséges személynek tekintették. Az ötvenes években Végh apósa és anyósa levelekben részletesen beszámoltak egyfelől a család életéről, másfelől pedig a magyarországi viszonyokról.³⁴ Végh József felesége, miután a gyermekeik felnőttek, a groningeni egyetemen finn-ugor nyelveket tanult, a főszak a magyar, a mellékszak a finn volt. Szakdolgozatát Kaffka Margitról írta, Sivirsky Antal vezetése alatt.³⁵ Végh József 1970-ig nem mert ugyan hazautazni Magyarországra, de édesanyjával tartotta a kapcsolatot, őt kiengedték látogatóba hozzá. 1970-ben aztán édesanyja temetése miatt utazott haza. 1956 után magyar menekült-táborokban is hirdette az ígét, a zsinat megbízásából vállalta a magyar menekültek ügyét, továbbá több emigráns (lelkész)társával együtt (Tüski István, Tóth Miklós, ifj. Kibédy Varga Sándor³⁶) szerkesztette a *Jőjjetek!* című keresztény lapot.³⁷ Mint láttuk, 1976-ban otthonában vendégül látta a magyar egyházi delegációt, 1979-ben pedig holland egyházi delegáció tolmács tagjaként Debrecenben járt. A rendszerváltás után, nyugdíjas lelkészként ösztönözte Ladányi Sándort a „kuyperianizmus” magyarországi hatásának a kutatására, amiért Ladányi – a tanulmány első részében hivatkozott – könyvének bevezetőjében Végh Józsefnek külön is köszönetet mondott.³⁸

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.2.2. Hálózati nyilvántartások

„Földesi”

„Végh Béla”

tizedeiben. II. rész. *Betekintő* 15(2021/1), 55–93 o. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2021_01_kobel.pdf (Letöltés: 2021. szeptember 7.)

³⁴ A levelezések forrása: Hans Végh családi archívum. Lásd Köbel, 2021.

³⁵ Hans Végh közlése alapján.

³⁶ A francia nyelv és irodalom professzora volt, ő nem volt lelkész. Hans Végh közlése alapján.

³⁷ Uo. Lásd még a lap 1957. májusi számának impresszumát: <https://epa.oszk.hu/00900/00935/impresszum.html> (Utolsó letöltés: 2020. július 29.)

³⁸ Lásd: Ladányi: *Hollandiai*, 12.

- 3.1.2. Munka dossziék
M-36053. „Földesi”
M-39520/2. „Keresztes Péter”
M-39520/3. „Keresztes Péter”
- 3.1.5. Operatív dossziék
O-13586/3. Református egyházi reakció területén levő ellenséges személyek elhárítása
O-13586/5. Református egyházi reakció területén levő ellenséges személyek elhárítása
O-13586/7. Református egyházi reakció területén levő ellenséges személyek elhárítása
O-13603 Külföldi protestáns szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése

HIVATKOZOTT IRODALOM

- JAKOS Lajos: *A holland szigorú református egyház gyülekezeti élete és missziói munkája*, Budapest, 1942.
- JAKOS Lajosné: Orániai Vilmos, a holland nép szabadsághőse (1533–1933), *Pesti Hírlap Vasárnapja* (1933/17), 18–19.
- KÖBEL Szilvia: „A múltban ezer év alatt nem hazudtak annyit, mint most 5 perc alatt”. Magyar református lelkészek hollandiai emigrációban az államszocializmus évtizedeiben I. rész. *Betekintő* 14(2000/4), 69–98.
- KÖBEL Szilvia: „A múltban ezer év alatt nem hazudtak annyit, mint most 5 perc alatt”. Magyar református lelkészek hollandiai emigrációban az államszocializmus évtizedeiben. II. rész. *Betekintő* 15(2021/1), 55–93.
- LADÁNYI Sándor: *A hollandiai neo-kálvinizmus („Kuyperianizmus”) hatása a Magyarországi Református Egyházban. Magyar diákok az Amsterdami Szabad Egyetemen*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Idegennyelvi Lektorátusa, 1997.
- VÉGH, József: Two Worlds: Eastern and Western Christianity, *Westminster Theological Journal* (1996/1), 11–27.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

- „Jőjjetek” című. lap impresszuma, 1957 május. <https://epa.oszk.hu/00900/00935/impresszum.html>
- Johan Alexander Nederbragt 1948–1949-ben Izraelben holland konzul volt. Forrás: <https://www.alamy.com/israel-1948-1949-jerusalem-dr-ja-nederbragt-the-dutch-consul-general-in-israel-together-with-presumably-his-wife-aja-the-wild-date1948>

-location-israel-jerusalem-keywords-doors-diplomats-men-women-personal-name
-nederbragt-johan-alexander-wilde-anna-jacoba-aline-de-image341040058. html
VÉGH, Hans: *In Memoriam: József Végh*. <https://zwolleireformatus.nl/2020/07/22/in-memoriam-jozsef-vegh/>
VÉGH, Hans: *Tussen vrees en hoop. De Hongaarse Gereformeerde Kerk van 1880 tot 1970. (A Magyar Református Egyház 1880 és 1970 közötti története.)* <https://www.freewebs.com/vegh/english.htm>

HANS VÉGH CSALÁDI ARCHÍVUM

476/1944. számú Egyházfőhatósági Bizonyítvány
7952/1947. számú Egyházfőhatósági Bizonyítvány.
A kecskeméti Református Lelkészi Hivatal 1952. február 1-jén kelt 62/1952.
számú holland nyelvű irata
Végh József diákigazolványa az Amszterdami Szabadegyetemre
Végh József Julianna királynő jóváhagyásával a szigorú holland református egy-
ház lelkésze lett 1952-ben

ABSTRACT

Szilvia Köbel: „*The continuation of his foreign studies is important public interest*”
József Végh, an Emigrant Reformed Pastor in the Netherlands in the Focus
of the Hungarian Political Police

Joseph Végh (née Végh József) was born in 1925 in Kecskemét, Hungary to a family of kulaks (landed peasants) and died in 2016 – aged 91 – in the city of Hilversum, The Netherlands. He attended the Theological Seminary in Budapest. After passing the basic exam, he received a scholarship for the academic year 1947-1948 to the Theological Faculty of the Vrije Universiteit Amsterdam. His special permission for emigration – as a Hungarian theology student – was the last one signed by President Zoltán Tildy. A few months following his emigration, the political landscape regarding church policy shifted, and Joseph Végh found the circumstances (including the situation of the landowners in the countryside) in his homeland hostile and frightening, which is why he understandably deemed a return to Hungary unsafe. According to a Hungarian secret service agent, Joseph Végh became “hollandified”; this, however, might

have created a sort of natural barrier around him that made it difficult for the Hungarian political police to approach him. Despite this, they put him under surveillance, collected information about him and categorized him as a potential “enemy of the state”, linked to the reactionary movements of the Hungarian Reformed church. The aim of this study is to explore and present sources both from the family archives of the Végghs and the numerous reports that were created during the time, and landed in the Historical Archive of the Hungarian State Security.

Keywords: Reformed Church in Hungary, Dutch emigration, state security, church reactionaries, enemy

LELKÉSZJELÖLT A FORRADALOMBAN.
BÁN BÉLA TEVÉKENYSÉGE
AZ 1956-OS FORRADALOM IDEJÉN

Kriskó János

Néhány éve foglalkozom Bán Béla néhai ordasi és dunapataji református lelképásztor életútjával. Bár mély személyes kapcsolat soha nem volt közöttünk, felszínesen ismertem őt, és különféle forrásokból a tevékenységéről is értesültem. A kezdetektől lenyűgözött szenvedélyes igazságkeresése, szókimondó bátorsága, megingathatatlan elszántsága. 2018-ban döntöttem el, hogy a Nemzeti Emlékezet Bizottsága által koordinált kutatás keretében utánajárok a lelkész életútjának. A szeptemberben megszületett elhatározást sajnálatosan meghiúsította Bán Béla 2018 októberében bekövetkezett halála. 2020-ban, már a vírusjárvány ideje alatt terjedelmes telefonos interjúkat rögzítettem Bán Béla három gyermekével. Írásom javarészt ezeken az interjúkon alapul. A két fiúból református lelkész lett. Béla jelenleg a bajai gyülekezet lelkésze, egyben a Bács-Kiskunsági Református Egyházmegye esperese, Csaba Hódmezővásárhelyen szolgál. Magdolna szintén az egyház alkalmazottja, a Kecskeméti Református Egyházközség presbitere, a presbitérium jegyzője, a református könyvtár és levéltár vezetője. Bán Béla írásos hagyatéka a halálát követően bekerült a Kecskeméti Református Levéltárba. A nyolcdoboznyi anyagot az öt dobozt kitevő prédikációs vázlatok kivételével tüzetesen átnéztem. Szándékomban áll egy hosszabb terjedelmű, teljesebb életpályakép összeállítása, amihez még további tájékozódás szükséges. Jelen dolgozat, amely főként az oral history módszerére épül, a lelkész életét az 1956-os forradalomig, az abban játszott aktív szerepig bezárólag tárgyalja.

Bán Béla Lajos Budapesten látta meg a napvilágot 1937. május 17-én. Egy testvére volt, az 1934-ben született József, akinek példáját követve érettségi után maga is a lelkészi hivatást választotta. A szülők az első világháborút követően ismerkedtek meg egymással Budapesten. Bán József, az édesapa 1906-ban, Dunapatajon született, az édesanya, Eröss Katalin, a Felvidékről származott.

A Bán család történetét a dunapataji egyházi iratok alapján az 1700-as évekig sikerült visszavezetnie a mai leszármazottaknak. Bán Béla nagyszülei, Bán Sándor és Sándor Mária, sok gyermeket neveltek, akik közül az 1906-ban született József volt a legidősebb. Józsefnek két fiútestvére volt, István és Sándor. István férfiniszabó mester volt, Budapesten élt, Sándor, a legfiatalabb fiúgyermek pedig Székesfehérvárra telepedett le. A lánygyermek közül Erzsébet volt a legidősebb. Korábban született még egy Sándor nevű gyermek a családban, de fiatalon, még 1911-ben meghalt. Született továbbá két Mária nevű leány is egymást követően, akik szintén nagyon fiatal korukban elhunytak.¹

Bán József, mint legidősebb gyermek, a fenyegető szegénység elől a fővárosban keresett menedéket, ott próbálta megteremteni a megélhetését. Összeismerkedett Erős Katalinnal, és házasságot kötöttek. Rákosszentmihály-Sashalmon tüzelőszer-kereskedést létesítettek, elsősorban tűzfát árultak. A vállalkozás dinamikusan fejlődött. Rákosszentmihályon már 6-8 telepük is működött egy időben, 20–30 lóval dolgoztak, kocsisokat alkalmaztak. Olyan sikeresen gyarapodott a vállalkozásuk, hogy a második világháború kitörésekor már kisebb vagyont mondhattak magukénak. Tisztos polgári életmódot folytattak, viszonylagos jólétben éltek.

A Bán család emeletes háza az akkori városszélen, a Csömöri úton állt. A második világháború idején először a németek foglalták el a házat, kórházat rendeztek be a sebesültek részére az emeletes épületben. Amikor a front mozgása miatt továbbállni kényszerültek, kiürítették az épületet. Az emlékezet úgy őrizte meg, hogy a távozáskor a család értékeihez nem nyúltak. Az utánuk röviddel beszállásoló szovjet katonák viszont teljességgel kiürítették az épületet. Bármit megmenteni előlük csak trükkök árán lehetett. Bán József szóbeli visszaemlékezése alapján megőrizte a családi legendárium, hogyan tudtak egyetlen lovat megmenteni a szovjet katonák elől. Diófapáccal befestették, amitől az állat rühesnek tűnt, így az oroszok nem vitték magukkal, mert betegnek hitték. Később az így megmenekült, átfestett lóval utaztak le Dunapatajra. Bán József a két fiát, Józsefet és Bélát is a szülei házához menekítette haza. Kis túlzással ez a rühesé maszkírozott ló volt a család egyetlen értéke, amit sikerült meg-

¹ Kriskó János interjúja Bán Magdolnával. 2020.04.20.

menteni a háború okozta dűlásból.² Bán Béla 2015-ben Szabó Ákosnak adott, egyetlen fennmaradt nagyinterjújában így emlékezett az időszakra:

„Hihetetlen, döbbenetes változás következett be, kisöpörték a lakást, kisöpörték az életteret. És ebben a nehéz élethelyzetben, ami mégis átmentett, az a dunapataji nagyszülők nagy-nagy segítsége volt. Nagyon nehéz volt, főleg 1946-ig, az úgynevezett újjáépítés. Előlről kellett kezdeni apámnak, anyámnak az életet, az államosítás után anyám folyamatosan a kiskereskedésben volt, apám nem ment vissza a fővárosba, nyugdíjas lett, és 1956-ban elvették a nyugdíját. Az államosítás nagyon gyorsan elért bennünket. Tűzelőszer-üzletünk volt, államosították, fuvarozás és állattartás, államosították, gyakorlatilag előlről kellett kezdeni az életet.³”

Az újbóli totális elszegényedés hatalmas sokkot okozott Bán Józsefnek, amely teljesen megváltoztatta az életét: ekkor vált mélyen vallásossá. A háborús trauma átéléséig a nagy egyházi ünnepeken ugyan ellátogatott a templomba, de nem számított vallását aktívan gyakorló embernek. A szovjetek miatt elszenvedett totális vagyonszeresztéstől kezdve viszont rendszeres templomjáró vált belőle, az egyház hűséges és elkötelezett tagja lett. A feleségével együtt bekapcsolódott az ébredési mozgalomba⁴ is, és az egyik legoszloposabb tagja lett a rákosszentmihályi gyülekezetnek. A gyülekezettel és az egyházzal való szoros kapcsolat végigkísérte a Bán család életét az ötvenes évektől kezdődően egészen a halálukig. Bán József több cikluson át presbitere is volt gyülekezetének.

A Bán gyermekek Budapesten, a Csömöri úti házba születtek, József 1934-ben, Béla 1937-ben. A fiúk a Csömöri Úti Általános Iskolába jártak, középiskolai érettségi bizonyítványt mindketten a Corvin Mátyás Gimnáziumban szereztek. Béla 1955-ben érettségizett. József ekkor már a Budapesti Református Theológiai Akadémia hallgatója volt. Béla eredeti szándéka szerint állatorvosnak készült, de végül erősebb volt a testvéri példa.

² Kriskó János interjúja Bán Csabával. 2020.04.20.

³ Szabó Ákos interjúja Bán Bélával, in: Horváth Erzsébet – Komlósi Péter (szerk.): *Máig ható múlt. A Budapesti Református Teológiai Akadémia hallgatói az 1956-os forradalomban*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 2016, 67.

⁴ Árgyelán Erzsébet: *Ébredéstörténet a Magyarországi Református Egyházban 1945 és 1950 között. Szakdolgozat*. Debrecen, Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, 2002. <https://www.parokia.hu/v/ebredestortenet-a-magyarorszag-i-reformatus-egy-hazban-1945-es-1950-kozott/?oldal=14> (Letöltés: 2021. május 28.)

Bán Béla gyermekeinek egybehangzó visszaemlékezése szerint a két testvér között szokatlanul erős és szoros kötelék alakult ki.

„[A nagybátyám fia] mondta először, hogy két olyan fiútestvért, mint az apám és a nagybátyám, még nem látott. Tényleg nagyon szerették és becsülték egymást, és mindent meg is tettek egymásért. [...] És ez így volt egész életükben. Még akkor is igaz ez, ha számításba veszem, hogy amikor apámnak valami nem tetszett, képes volt ordítva vitatkozni a bátyjával. Hihetetlen hőfokú volt a szeretet közöttük.”⁵

Bán Béla a szüleivel együtt a Rákosszentmihály – sashalmi református gyülekezet tagja lett, itt konfirmált 1951-ben. Egészen teológiai tanulmányainak befejezéséig visszajárt ide, a különféle gyülekezeti alkalmak rendszeres résztvevője volt és aktív tagja a gyülekezet ifjúság csoportjának. Azt írja önmagáról: Az ’ébredési időben’, egy evangelizációs héten tértem meg, ami további pályaválasztásomat is eldöntötte.⁶

A rákosszentmihályi ifjúsági gyülekezetben „az ifjúság olyan légkört teremtett, hogy az idők viharai egy kicsit lecsengve és lecsendesedve érintettek engem. Apám, anyám nem volt állami alkalmazott, ’X’-es volt, tehát egyebek, politikailag megbízhatatlanok voltak, de mégis – az egyház közelségét, melegségét érezve sokkal könnyebb volt.”⁷

Bán Béla önéletrajzában is hivatkozik rá, hogy sok döntésében hűségesen követte idősebb testvére példáját. Eredeti pályaválasztási szándékáról a Szabó Ákosnak 2015-ben, az 1956-os forradalomban játszott szerepéről adott interjújában beszélt:

„Fiatalon az állatorvosi pálya felé orientálódtam, mert nagyon jó összeköttetésem volt ebben az irányban. Osztálytársam édesapja professzor volt az állatorvosi főiskolán, [...] aki azt mondta, hogy érettségizzunk, a többi majd órá tartozik. És az történt, hogy a mi időnkben csak májusban osztotta ki az osztályfőnöknő a jelentkezési lapokat, és akkorra néhány napos meditáció után – mert én állandó tagja voltam a rákosszentmihályi-sashalmi ifjúsági gyülekezetnek – kialakult bennem, hogy nem kell a jelentkezési lap, és a Teológiára fogok menni. Nem egy isteni szikra volt, hanem napokon keresztül lassan megérlelődött bennem a jelente-

⁵ Kriskó János interjúja Bán Csabával.

⁶ Bán Béla Lajos önéletrajza, in: Horváth – Komlós: *Máig ható múlt*, 66–67.

⁷ Szabó: *Máig ható múlt*, 67.

zés, és az osztályfőnöknő, amikor mondtam, hogy köszönöm, én nem töltöm ki a jelentkezési lapot, azt mondta: „Te Bán, nem érettségizel le, hogyha te is a Teológiára mész!”⁸

Az érettségi vizsga sikerrel zárult az osztályfőnök aggodalmai ellenére, és Bán Bélát 1955-ben felvették a budapesti Református Theológiai Akadémiára. Kifejezetten elősegítette a beilleszkedését, hogy a testvére, József erre az időre megalapozta a Bán család hírnevét az intézményben.

„[...] minden professzor ismert, mindenki úgy fogadott, a Bán Jóska öccse. Anyámat is nagyon-nagyon jól ismerték, akkor már volt itt úgynevezett népszerű teológia egy nyáron át, ez 1951 vagy 1952 nyarán volt, és ezen édesapám és édesanyám is részt vett. Tehát ismerős volt minden tanár.”⁹

Az ifjú teológushallgató egyetemi tanulmányai alatt, Pap László dékán felkérésére, mindvégig a fűtő helyetteseként is dolgozott a Ráday utcai épületben. A munkát eredetileg még a testvére vállalta el, amit aztán továbbadott neki. Béla a vállalt feladat miatt bent is lakott a teológia épületében, noha fővárosi illetőségüként akár naponta hazajárhatott volna Rákosszentmihályra. Az eredeti Bán-ház az elszegényedés miatt a háborút követően el kellett adniuk, de a második, jóval kisebb ház is a Csömöri úton állt. Hogy a bentlakásnak lehettek gazdasági, pénzügyi okai is, arra Bán Magdolna visszaemlékezéséből következtethetünk. Idősebb Bán József már nem gondoskodott olyan eredményesen és hatékonyan a család fenntartásáról, mint azt a háborús trauma előtt tette.

„Az újabb épület már eleve a nyugdíjas évekre készült, jóval kisebb volt az eredeti Bán-háznál. Az anyagi helyzetükről pontos képem nincs, de az tény, hogy 1945-öt követően már nem voltak valami fényes anyagi helyzetben, ellenére annak, hogy például állatokat tartottak. Azzal leginkább nagyanyám foglalkozott. Nagypapám nagy munkabírású volt eredetileg, de később pszichés problémák mutatkoztak nála, és nem volt már olyan stabil oszlopa a családnak, mint fénykorában. Kemény, erős tartású férfi volt, de a világháború és az azt követő gazdasági ellehetetlenülés mély nyomokat hagyott benne. A nélkülözés és az ötvenes évek nagyon nehéz helyzetei miatt már nem igazán talált egykori önmagára. Főként nagyanyám cipelte

⁸ Szabó: Máig ható múlt, 66–67.

⁹ Szabó: Máig ható múlt, 66–67.

tovább a terheket. Nagypám befelé fordult, kicsit magának való ember vált belőle. Elvonult, barkácsolgatott, volt egy kis sufniya, ahol az egész napot el tudta tölteni.”¹⁰

A két fiúgyermek közül József volt az, aki temperamentumában is inkább hasonlított az édesapjára. Béla más alkat volt, aki világi életében is roppant tevékeny, dolgos embernek számított. Vele szemben az ifjabb József inkább művészlélek volt, operaénekesnek készült. Művészkarierről álmodozott, amikor is elhívást kapott a lelkészi pályára. És mert ritkaságszámba menően jó testvérek voltak, szinte természetes módon választotta a fiatalabb testvér is a teológiát.

Bán Béla egész életét mélyen meghatározó élménye a másodéves teológusként átélt 1956-os forradalom. Október 23. eseményeinek bátyjával és teológus társaival együtt mindvégig egyik aktív résztvevője volt. Nem volt nehéz eldöntenie, hogy a forradalmárok oldalára álljon, mert a családját ért méltánytalanságok, az átélt borzalmak a szovjet típusú berendezkedéssel szemben engesztelhetetlen ellenérzéseket váltottak ki benne.

1956. október 23-án a teológia hallgatói szervezeten csatlakoztak a lengyelek melletti szolidaritási tüntetéshez. Bán Béla a bátyjával, Józseffel, és sok más teológus társával együtt ott volt a demonstrálók között. Az nem volt kérdés a teológia hallgatói körében, hogy csatlakoznak-e a lengyelek melletti szimpátia-tüntetéshez, azt viszont, hogy ne a közös gyülekezőhelyről induljanak, hanem az Írószövetség elől, egy kecskeméti származású joghallgató, korábbi teológus társuk, Muzsnai Lajos kezdeményezte. Muzsnainak élő kapcsolata volt a Petőfi Körrel is. Október 23-án ebédidőben megjelent a teológia épületében, azzal a hírrrel, hogy Piros László belügyminiszter mégis engedélyezte a korábban betiltott demonstrációt.¹¹ Érdekes, hogy egy évvel a Szabó Ákosnak adott interjút követően Bán Béla a Reformátusok Lapjában, illetve a *reformatus.hu* oldalain kissé eltérően emlékszik: „A meghívást két helyről kaptuk. Arról tájékoztattak minket, hogy a Műegyetemtől és az Írószövetségtől indul egy-egy csoport. Magócsi javasolta, hogy az Írószövetséghez menjünk.”¹²

¹⁰ Kriskó János interjúja Bán Magdolnával

¹¹ Szabó: Mái ható múlt, 68.

¹² T. Németh László: „Úgy menjetek, hogy használjatok és építsetek”. *reformatus.hu*, 2016. okt. 23., <https://reformatus.hu/egyhazi/hirek/gy-menjetek-hogy-hasznaljatok-es-epitsetek/> (Letöltés: 2021. augusztus. 17.)

Mielőtt elindult volna a teológusok küldöttsége az Írószövetség székházához, a kapualjban megjelent Pap László, a teológia nagy tekintélyű dékánja. Pap László korának egyik legjelentősebb református egyházi vezetője volt. Nagy hatású professzor, aki számos nemzetközi egyházi szervezetben viselt tisztséget, és akit Nyugaton is jól ismertek és nagy tiszteletben tartottak. A Budapesti Református Theológiai Akadémia dékánjaként képes volt megőrizni és szavatolni az intézmény függetlenségét a Rákosi-korszak egyre keményebb viszonyai között is.¹³ Pap László Bereczky Albert püspök agyvérzését követően lelkészi főjegyzőként rövid ideig a püspöki teendőket is ellátta, közmegelegedésre. 1956-ban Ravasz László mellett fontos szerepet vállalt a megújulási mozgalom elindításában, Ravasz László püspöki reaktiválásában. A forradalmat követő megtorlások során dékáni és összes egyetemi pozíciójáról lemondatták, egy dunántúli szórvány gyülekezet segédlelkésze lehetett.¹⁴ Hallgatói félték a szigorát, ugyanakkor felismerték emberi nagyságát, és erősen kötődtek hozzá. Hihetetlenül nagy szerepe volt abban, hogy a forradalmi napokban a sajnálatosan áldozattá váló két teológushallgató, Magócsi István és Herczeg Lajos mellett mások nem vesztették el az életüket a hallgatók közül. A „SÉP”, (más forrás szerint a Chef)¹⁵ ahogyan diákjai szeretettel emlegették maguk között Pap Lászlót, mindvégig bent tartózkodott a teológia épületében, éjszakára sem járt haza, tanácsokkal látta el a hallgatóit, és bölcsen vigyázott rájuk mindvégig. Az Írószövetség székházához induló teológus hallgatókat nem beszélte le a szándékukról, de a maga eszközeivel mindvégig óvta-védte őket. A tüntetés egyes mozzanataira Bán Béla így emlékezett a Szabó Ákosnak adott nagyinterjúban:

„Aki ahogy tudott, de általában villamossal, trolival jutott el az Írószövetséghez. Szép lassan szivárogtunk össze, nem fértünk fel egy villamosra, nem is mentünk tömegével. [...] Megérkeztünk az Írószövetséghez, ahol beszélgetések voltak, főleg a lengyel ügyről, magánügyeinkről, de közben indulni kellett volna, mert az idő sürgetett bennünket. Akkor bement két diák az Írószövetségbe, neveket nem tudok említeni, de Horváth Barná-

¹³ Bertalan Péter: Professzorok és teológusok a forradalomban. *Pedagógia-történeti Szemle* 3(2017/1-2), 65–79.

¹⁴ Boros Gyula: Református teológus voltam 1956-ban, *Parókia*, 2009. júl. 15., <https://www.parokia.hu/v/reformatus-teologus-voltam-1956-ban/> (Letöltés: 2021. május. 28.)

¹⁵ uo.

nak volt a legnagyobb összeköttetése az Írószövetség felé. Először ő ment, azután én is bementem. És ami szomorú, és az írók nem nagyon örvendeznének attól, amit most mondok, de körülbelül egy és egynegyed óráig hezitáltak, hogy jöjjenek-e, vagy ne jöjjenek. Ilyen nevek voltak ott, mint Veres Péter, Féja Géza, Zelk Zoltán, a nagyon fiatal Csoóri, és több olyan író, akit nem is ismertünk. Nagyon sokára döntöttek.”¹⁶

A visszaemlékezés további részeiben Bán Béla arról tájékoztat, hogy az írók hosszú hezitálása miatt a közös indulás helyszínére nem is jutott el időben a teológusok csoportja. Tízfős sorokban, egymásba karolva, összekapaszkodva indultak a Kossuth tér irányába. A Majakovszkij utcában, a mai Király utcán kapták azt a nevezetes zászlót, amelyet a Kádár korszak éveiben egy teológus társuk, Horváth Emil őrzött meg gondosan, a fehérenemű között éveken át rejtegetve, s amelyet a rendszerváltozás óta a budapesti teológia nagy becsben tartott relikviájaként, az épületben őriznek.¹⁷ Legalább kétféle változat kering azzal kapcsolatban, hogy miként került a zászló a teológus csoporthoz. Az egyik verzió szerint, amelyet Bán Béla is a valószínűbbnek tart, a zászlót az egyik ablakból dobták le a felvonulóknak. A másik változatot dr. Boros Gyula református lelkész visszaemlékezése tartalmazza, aki szintén teológushallgató volt a forradalom napjaiban.

„Gyönyörű verőfényes őszi nap volt, zakóban is melegünk volt, amit a napfény mellett a lelkesedés is okozott. Délután 3 órakor volt a gyülekező az Írószövetség székháza előtt a Gorkij fasorban. Izgalommal és vára-kozással tekintettünk az események elé. Hamarosan egy szerény létszámú csapat verődött össze és indult el az akkori Majakovszkij utcán (ma Király utca) a Nagykörút felé. Az emberek érdeklődéssel nézték a kis csoportot és kérdezték, hova és miért megyünk? Különösebben akkor figyeltek ránk, amikor 1848-as nótákat kezdtünk nagy lelkesedéssel énekelni. A kis csapat létszáma állandóan gyarapodott, egyre többen csatlakoztak hozzánk kíváncsiság hajtotta őket. Kérve a Nagykörútra már szép számmal meneteltünk, úgy, hogy a fél útpályát elfoglalta a vonuló

¹⁶ Szabó: Máig ható múlt, 69.

¹⁷ Kriskó János: „Én mindig építettem”. Kriskó János interjúja Varga László református lelkésszel, in: RIGÓ Róbert (szerk.): *Sorsfordító évtizedek Kecskeméten. Kecskeméti élet-történeti elbeszélések az 1940-es évektől az 1960-as évekig*, Kecskemét, Kecskeméti Írott Örökségért Alapítvány, 2017, 178.

csapat. Imponáló és egyben szokatlan volt a zömében fiatalokból álló, éneklő csoport felvonulása. Ebben az időben felvonulás csak május 1-én volt, így nem értették mi célból vonul a csapat? Az Emke kávéháznál befordultunk a Rákóczi útra. Egyre szaporodott a létszámunk és egyre többen csatlakoztak hozzánk. Baksa Csaba harmadéves teológus az egyik házba beszaladt és egy piros fehér zöld nemzetiszínű zászlóval tért vissza és a vonuló csapat élére állt és vezette a menetet.”¹⁸

A csoport tagjai az indulás óta nemzeti színű szalagot viseltek a ruházatokon, és még a Majakovszkij utca és a körút kereszteződésében posztoló és a forgalmat irányító rendőrnek is juttattak a szalagból, aki azt készséggel elfogadta. A felvonulók az útvonaluk mellett mindvégig hatalmas szimpátiával találkoztak. Állt a közlekedés, nem jártak a villamosok, az emberek lakásaik ablakában lógva biztatták a fiatalokat, vagy maguk is csatlakoztak a menethez. A tömeg óriásivá duzzadt, és közben a skandált jelszavak is egyre radikálisabbá váltak, ad hoc módon, ott születtek meg a tömeg vonulása közben. A Sztálin úthoz, a mai Andrássy úthoz közelítve már zúgott a „Ruszkik, haza!” A Kossuth-térre már csak egy kisebb csoport teológus érkezett meg, voltak, akik időközben leváltak a csoportról. Bán Béla a testvérén kívül Varga Lászlót és Szűcs Zoltánt említi név szerint a Kossuth-térre együtt megérkező társak közül. Már hivatkozott interjúnk során Varga László így idézte vissza az élményeit:

„A Kossuth Lajos utca és a Múzeum körút sarkánál találkoztunk azokkal a műegyetemistákkal, akik a Petőfi-szobornál gyülekeztek. A tömeg egyre nagyobb lett. A Margit hídon keresztül vonultunk a Bem tér irányába, hogy a lengyelek melletti szolidaritási tüntetésen részt vegyünk. A Bem térre már alig lehetett beférni. A beszédből nem hallottunk semmit. Innen a Kossuth kishídon mentünk a Parlament elé. Annyian voltunk, hogy féltünk: összeomlik a híd. Álltunk a Rákóczi-szobor közelében, és érdeklődtem a többiektől, hányadika van ma. Megéreztem, hogy ez történelmi fontosságú nap lesz.”¹⁹

A Parlament előtti tömeg az épület csúcsán világító vörös csillag eltávolítását követelte, de végül – tekintettel a csillag méreteire és a nyilvánvaló balesetveszélyre – megelégedtek azzal, hogy lekapcsolták a csillag vi-

¹⁸ Boros: Református teológus voltam

¹⁹ Kriskó: „Én mindig építettem.”, 178–179.

lágítását, a tér közvilágításával együtt. A teljes sötétségbe burkolódzó téren a tömeg a Magyar Dolgozók Pártja lapjából, a Szabad Népből készített fáklyákkal, az egyetemisták a politikai gazdaságtan jegyzeteik lapjait meggyújtva világítottak. Sokáig várákozott a tömeg Nagy Imre megjelenésére, akinek első mondatát, amelyben elvtársakként köszöntötte a téren várákozó sokaságot, a teológusok erős ellenérzésekkel fogadták. A szónok hamar módosított polgártársakra, hölgyekre és urakra, de néhány bizonytalan állásfoglalást tartalmazó mondat után visszavonult az épületébe, megkérve még a tüntetőket a demonstráció befejezésére. A tömeg ekkor átvonult Budára, a Bem szoborhoz, ahol a szónoklatok során felvetődött a Sztálin szobor ledöntésének ötlete. Bán Béla a testvérével és néhány másik teológus társával visszaindult Pestre. Végignézték a sikertelen kísérleteket a szobor ledöntésére, majd azt is, ahogyan a csepeli munkások megtalálták a szobor merevítésére szolgáló vasúti síndarabokat, és azokat meggyengítve, lángvágóval átvágva végül teherautóikkal sikeresen levontatták talapzatáról a diktátor szobrát. Amint a felvonulási térről már hazafelé tartottak a testvérével, a Rákóczi téren, egy nyitott teraszról valaki tüzet nyitott a villamosmegállóban várákozókra. Ez volt a Bán fivérek tűzkeresztsége, de este 10 körül sebesülés nélkül visszaérkeztek a teológia épületébe. Ott találkoztak társukkal, Szűcs Zoltánnal, aki a rádió előtti demonstráció résztvevőjeként golyót kapott. Ő volt a teológia első sebesültje.

Bán Béla a már többször idézett interjúban kifejtette a véleményét Nagy Imre ellentmondásos megítéléséről és tényleges szerepéről is. Megnyilvánulásából kitetszik, hogy számára a megreformált szocializmus nem volt elfogadható alternatíva. Azok közé tartozott, akik a forradalomtól jóval többet, radikális társadalmi átalakulást vártak és reméltek.

„Nagyon egyszerű a dolog. Ő 1953 nagyon tragikus éve után reformokat tett. A politikai foglyok nagyon nagy részét, illetve a letartóztatottakat, az internáltak jelentős részét is szabadon bocsátotta. Ez az ő nagy engedménye volt. Sajnos, nem mindenkit tudott ilyen módon megmenteni, de nagyon sok embert sikerült. Bizonyos értelemben enyhített a földműveseknek a hihetetlenül szigorú beszolgáltatásán is, és könnyített a dolgozók vasmarkú munkatempóján. Bizonyos módon reform-kommunista volt. Nem vártak tőle sokat az egyetemi ifjak, de mikorra a Kossuth térhez értünk, ott már jelen voltak a munkások is. Közöttünk volt az akkori társadalomnak szinte a teljes keresztmetszete. A munkások talán többet láttak, vagy reménykedtek egy megújuló és reformálható szocializmusban.

Később is ez lett az óriási kettősség. Meggyőződése, hogy az egyetemi ifjúság nem akarta a szocializmust megreformálni. Az akkori szocialisták, az úgynevezett becsapott emberek ebben látták a társadalmi megújulás lehetőségét. Mindig a reformot erőltették. Ebből adódóan itt már két részre szakadt ez az 56-os szolidaritási felvonulás. Egyértelművé vált, hogy kik akartak igazi forradalmat, társadalmi változást.²⁰

Szabó Ákos interjúja, amely néhány újságcikk és emlékbeszéd mellett az egyik legfontosabb, nyomtatásban is elérhető foglalata Bán Béla személyesen megélt 56-os élményeinek, kitér arra is, hogy az október 23-i eseményeket követően milyen volt a hangulat a Teológia épületében, ahol az ifjú lelkészjelölt fűtőként, időnként a portást is helyettesítve, mindvégig fontos feladatokat látott el.

„Egészen rendkívüli [volt a hangulat]. Nagyon kevesen maradtunk bent, mert Pap László nagy bölcsessége volt, hogy itt volt velünk, nem ment haza. Zuglóban lakott. Azonnal azt kérte, hogy aki tud, akinek nincs gondja, találjon vonatot, mert a vonatközlekedéssel is gondok voltak, és menjen haza, mert itt nehéz napok következnek. Ezek a nehéz napok el is kezdődtek. Nem volt nagy tartalék az internátusban. Nem tudtuk, hogy mi fog majd kialakulni. De csodálatos volt a következő 10 nap. Csak szuperlatívuszokban lehet beszélni. Számtalan betört kirakatot lehetett látni, de senki nem nyúlt hozzá a betört kirakatban lévő árukhoz. Ez egy tiszta, szép forradalom volt, ahol addig még senkinek a haja szála sem görbült. Még nem kívánták senkinek a halálát, azok majd később jöttek.

Az én életem úgy alakult, hogy az első lendületemben, másnap, ahogyan felébredtem, akkor hazaindultam Szentmihályra. Bátyámmal itt elváltak az útjaink, mert ő a barátnőjét készült meglátogatni, és ők külön mentek haza. Miután hazaértem, a szülőket megnyugtattam, hogy minden rendben van, mert ők nagyon aggódtak értünk. Másnapra elfoglalták a Rádiót délelőtt, aztán lefegyverezték a Parlamentben lévőket, és ekkor kezdődtek a komolyabb harcok. Engem bekért magához a dékán, hogy ha nem tud bejönni a fűtő, akkor legyen, aki fűt. [...] Akik bent maradtunk, azoknak folyt az élet tovább, de tanítás nélkül. [...] Talán a legmegrendítőbb az volt, amikor megérkeztek a halálhírek.”²¹

²⁰ Szabó: Máig ható múlt, 72.

²¹ Magócsi István és Herczeg Lajos teológusok halálos lövést kaptak, miközben embe-
reket mentettek a Teológia épülete előtt. Szabó: Máig ható múlt, 73.

A teológusok szerepvállalása nem ért véget az október 23-i szolidaritási felvonulással. Elmentek például vért adni egy kórházba. Ezen az eseményen Bán Béla a dékántól kapott feladatai miatt nem tudott részt venni. Azok számára, akik a véradás részesei voltak, történt egy kockázatos esemény, amelyről Varga László interjújából tudunk:

„A következő napok egyikén a Péterfy-kórházba indultunk vért adni Pap László dékán úr ötletére. Késő délután érkezett meg értünk a teherautó, amely elvitt bennünket a kórházba. A Kálvin tér előtt megállítottak minket az orosz katonák, és a falhoz állítottak az utcán. Egyik teológustársunk testvére, aki állandóan velünk volt, ismerte a nyelvet, így tudott beszélni velük. Elmondta a katonáknak, hogy papnövendékek vagyunk, és vért adni megyünk. Mindenkit megmotoztak, kivéve őt, aki folyamatosan beszélt hozzájuk. Szerencsére nem találtak senkinél semmit. Később kiderült, hogy ennél a fiúnál volt egy pisztoly. Ha azt megtalálják nála, akkor lehet, hogy agyonlőnek bennünket. Nem véletlen, hogy a folyamatos beszéddel el akarta terelni a katonák figyelmét. Meleg helyzet volt, a dékán később nagyon le is teremtette őt, hogy mindnyájunkat veszélyeztetett a felelőtlenségével.”²²

De nem csak a fegyverviselésnek lehettek veszélyei, a nyílt utcán való tartózkodás is komoly kockázatot hordozott. És Pap László dékán pontosan felismerte és felmérte a lehetséges kockázatot.

„Pap László dékán úr Zuglóban élt, de október végéig bent lakott velünk a teológián. Emlékszem, hogy például október 25-én nem engedett ki minket a városba. Azt mondta: »aki innen kimegy, ide többet nem jön vissza«. Nem értettük, hogy ha október 23-án kimehettünk, most miért nem? Sok év múlva megkérdeztem ezt tőle, szemtől szemben. Azt felelte: tudta, hogy 23-án bármit mond is, akkor is kimentünk volna a tüntetésre. 25-én viszont azt tudta, hogy nagyon komoly a helyzet. Nemcsak azért nem jöhettünk volna vissza, mert ő nem engedi, hanem azért, mert benne volt a levegőben, hogy elfajulhatnak az események, fegyveres erőszak következhet.”²³

Pap László aggódó gondoskodását jól példázza a véradás utáni hazatérésünk is. A késői időpont miatt már nem tértünk vissza aznap a Ráday

²² Kriskó: „Én mindig építettem”, 179.

²³ uo.

utcába, bent aludtunk a kórház folyosóján. Másnap reggel jött értük egy teherautó. Dékán úr először nem akarta elfogadni a nyitott platójú autót, hiszen a forradalmárok is hasonló járművekkel közlekedtek, és az ilyen autókra folyamatosan lőttek az oroszok. Végül mégis csak elindultunk. Lehajolva ültünk a nyitott platón. Egy teológuslány vöröskeresztes zászlóval állt a plató közepén, ő a zászlót fogta, mi a derekát és a lábát, hogy el ne essen. Így hajtottunk keresztül a városon. Amikor a Nagykörúton mentünk keresztül, az autó nagyon felgyorsított, de kétoldalt így is láttuk a kiégett tankokat, a halottakat. Szerencsére nem lőttek ránk. Amikor kiszálltunk az autóból, láttam, hogy Pap Lászlóról úgy szakadt az izzadság, mintha egy vödör vízzel öntötték volna le. Mondta is: Én még életemben nem féltém így! Szavak nélkül is tudtuk, hogy nem magát féltettel!”²⁴

Minden teológust mélyen érintett két társuk halála október 28-án és 29-én. Bán Béla interjújában is szerepel, de Varga László visszaemlékezése részletesebb és pontosabb az eseményről.

„Egyik társunkat meglőtték a rádiónál, kórházba került. Herczeg Lajos és Magócsi István október 28-án meglátogatták. Amikor visszaértek, még át akartak kísérni két asszonyt a közeli Lónyay utcába, akik nem mertek egyedül hazamenni. Ezt jelezték is a portásnak. Sajnos, többé nem jöttek vissza, az utcán meglőtték őket. Pap László dékán fia a Rókus kórházban dolgozott, ő telefonált az édesapjának, hogy Herczeg Lajos meghalt, Magócsi Istvánnak pedig a lábát roncsolta szét a lövedék, valószínűleg amputálni kell. Másnap egyik társammal voltunk beosztva a portán, és felhívtuk a kórházat, hogy mi van Magócsival. Akkor mondták, hogy hajnalban meghalt. A betegtársai felidéztek, hogy egész éjszaka lázalmában vergődött. Hol azt mondta, hogy nem tud majd fölmenni a szószékre, hol önmagát vádolta Herczeg Lajos halálért. Az orvosa azt mondta Pap Lászlónak, hogy nem kellett volna meghalnia, ha élni akart volna. De ő nem akart. Herczeg Lajost a teológia udvarán temettük el, Magócsi Istvánt pedig a szülőhelyén, Monoron.”²⁵

Természetesnek tarthatjuk, hogy a forradalom első napjának minden tekintetben felkavaró és megrázó eseményéről Bán Béla részletesen beszámolt a gyermekeinek is. Igaz, dokumentálni akkor még csak a saját

²⁴ Kriskó: „Én mindig építettem”, 180.

²⁵ uo.

szavahihetőségével tudta az események valódiságát. A konkrét bizonyítékra, a tüntetésen készült fotóra egészen 2011-ig várni kellett. Addig is számontartotta a család a két Bán testvérnek a forradalom első napjaiban mutatott helytállását, de a történetet az előkerült és a sajtóban publikált fotográfia emelte ki a legendák köréből. Erről mindhárom gyermeknek közel azonos emlékei vannak. Magdolna interjújában ezt olvashatjuk:

„Természetesen volt egy olyan időszak, amikor kevesebbet került szóba, de családon belül október 23-hoz közeledve édesapám azért mindig fellevenítette a történeteket. Szívesen és színesen mesélt róla. Nagy elégtétel lehetett a számára, hogy a történet, amit oly sokszor elmondott nekünk, a fotó megjelenésével végre tényszerű igazolást nyert [...]. A teljes történet voltaképpen csak ekkortól, 2011-től kapott számomra nyilvánvaló igazolást. Persze, korábban is szóba került közöttünk, de inkább úgy éreztük, hogy apánk mesél, anekdotázik. Abban az korszakban, amelynek a muma volt 1956, másra nem is nagyon lehetett esély.”²⁶

Bán Csaba verziója ezzel sok tekintetben megegyező:

„[...] hallottunk édesapámtól az 1956-ban történekről, a kettejük szerepéről is. Én ezt gyerekként – egészen egyetemista koromig – egyszerűen mesének gondoltam. Apám sokat mesélt nekünk a történekről, mindekelőtt az áldozatul esett két teológustársáról, a tüntetők sérüléseiről, a halott társak eltemetéséről. Mindenről tudtam, de mindez olyan volt nekem, mint egy film, vagy egy mese. Valósággá akkor lett számomra, amikor a rendszerváltozást megelőzően közvetlenül, budapesti egyetemistaként, teológus hallgatóként találkoztam a helyszínnel, ahol az események történtek. Az igazi, lebilincselő élmény nekem az volt, amikor apám felhívott 2011-ben, hogy a Magyar Nemzetben megjelent egy fénykép, ami a tüntetésen készült, és amelyen ő is, és a nagybátyám is pontosan azonosítható, felismerhető. [...] Bennem akkor tudatosult, hogy mégsem mese, amit erről addig hallottunk. Apám és nagybátyám a helyszíni fotó tanúsága szerint ott volt a demonstráló tömeg élén, a második vagy harmadik sorban.”²⁷

Az 56-os történetet részleteiben is megőrizte ifj. Bán Béla esperes emlékezete is, aki a fotográfia napvilágra kerülésekor, 2011-ben a Bajai Re-

²⁶ Kriskó János interjúja Bán Magdolnával

²⁷ Kriskó János interjúja Bán Csabával

formátus Egyházközség vezető lelkésze volt. Ekkor már 10 éve, hogy idősebb Bán Béla is bajai lakosnak számított, így nagy valószínűséggel ifjú Bán Béla volt az első a családból, aki értesült az ominózus fénykép megjelenéséről.

„Feltétlenül része volt a családi emlékezetnek, apám gyakran elmesélte nekünk részleteiben is a történeteket, és sokszor utalt vagy hivatkozott rá a fotó nyilvánosságra kerülése, 2011 októbere előtt is. A nagybátyám hasonlóképpen szívesen megosztotta velünk a maga történeteit, és kettejük elbeszélései teljesen összecsengtek. [Édesapám] a teológián fűtő volt, a történetek idején már október vége volt, és ez a megkötöttsége sok tekintetben korlátozta abban, hogy részt vegyen egyéb forradalmi eseményekben is. A fűtést vinni kellett. Olykor sikerült átpasszolnia a feladatot valamelyik társának, de kétségtelen, hogy ő nem minden nap és nem minden történésben volt jelen a forradalom idején. Majdnem azt mondtam, hogy akkor vállalt szerepet, amikor az ideje engedte. Azt hiszem, hogy az ő esetében inkább mozaikokból áll össze az a tizenegynéhány nap, de ezek nagyon mélyen rögzültek az emlékezetében. [...] mindenről tudtunk már jóval a fotó megjelenése előtt, az csak megerősítette, hitelesítette a történeteket.”²⁸

Bán Béla a dékán által megbízott fűtőként szabad bejárással rendelkezett a teológia összes termébe, a Püspöki Hivatal által használt termekbe is. Így a diákok közül elsőként értesült a református megújulási mozgalom elindulásáról, Kiss Roland²⁹ lemondásáról, majd visszatéréséről, Ravasz László és Pap László szerepvállalásáról is.

„Egyszer belestem egy gyűlésre fűtés közben. Ez az első intézőbizottsági együttlét volt, ami már Ravasz püspök úrral és a Megújulási Mozgalom tagjaival zajlott. Mintha előttem lenne Joó Sándor, Gyökössy Endre, a legfiatalabb Pánczél Tivadar, Kiss Sándor, akkori Frangepán utcai református lelkész, talán Morvai Pista bácsi is, aki nagy név volt az ifjúsági munkában. Ott volt mindenki, aki elérhető volt, és megtartották az első alkalmat, amikor minden bizonnal a törvényeknek megfelelően próbál-

²⁸ Kriskó János interjúja ifj. Bán Béla esperessel, 2020. 04. 23.

²⁹ Kiss Roland (1888. október 23. – 1967. május 18.) előbb szociáldemokrata, majd kommunista politikus, 1949. április 6-tól 1956. október 31-ig Magyar Dolgozók Pártja megbízásából, „bibliás szocialista”-ként, – a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka, majd az Egyetemes Konvent világi elnöki tisztét is betöltötte.

ták az egész folyamatot, az egész változást intézni. Lemondatták Kiss Rolandot, Bereczky Albertet, aki beteg is volt. Amikor visszavette a püspöki hatalmat és végleg lemondott, az már jóval később, valamikor a következő évben volt.³⁰ Októberben megindult egy újfajta élet, amiben Pap Lászlónak domináns szerepe volt, hiszen Ravasz László kint lakott Leányfalun.

Amikor Bereczky visszajött, két pesti esperest is kipasszíroztak az egyházból, ez Hajdú Péter és Fekete Sándor³¹ volt, és mintha minden rendben lenne, Bereczky átvette a hatalmat, és Kiss Roland is. Akkor is fűtöttem, és akkor is belestem a díszterembe. A fűtés érdekes történelmi tényeket mutatott meg nekem. Az akkori Püspöki Hivatal ömlesztette le a papírszemetét elégetésre. Így olvastam el Ravasz László első felszólalását a Felsőházban, amikor az első zsidótörvényt hozták, amely külön traktátusban meg is jelent. Ezekről az iratoktól menekültek. Nekem ömlesztették, és a kazánba mentek be. Akkor én a teológiát sajnos nem az első és a második emeleti tantermekben, hanem lent a pincében is műveltem.”³²

Bán Béla a fűtés mellett időnként a portási szolgálatot is vállalta, mert rendes kiegészítő keresetre tehetett szert általa. A forradalom napjaiban erre különösen nagy szüksége mutatkozott.

³⁰ Bár Bereczky Albert egészségi állapota miatt valóban nem szerette volna a forradalom után tovább folytatni püspöki működését, az ÁEH akaratának megfelelően az egyházkerületi közgyűlés ragaszkodott maradásához. Végül Bereczkynek 1958. december 18-án sikerült elfogadtatnia visszavonulását. Lányi Gábor: Igehirdető, embermentő, püspök – Bereczky Albert (1893–1966) ellentmondásos életútja, Kiss Réka – Erdős Kristóf – Zila Gábor (szerk.): *Keskeny úton? A protestáns közelmúlt feltárási dilemmái*, Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány – Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézete, 2020.

³¹ Hajdú Pétert jóval Bereczky lemondása után 1965-ben távolították el esperesi tisztségéből. Fekete Sándor eltávolítása röviddel a forradalom előtt történt meg, már a Pap László fémjelzte belső reformok kísérőjeképpen. Lányi Gábor: *Méltatlanul, Hátterbe szorított dunamelléki református lelkészek az 1950-es években*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézete – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténelmi Intézet, 2020, 139–173.; Lányi Gábor: „Amikor a hóhért akasztják”. Fekete Sándor kiszorítása, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2018*. Budapest, L’Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézet Reformáció Öröksége Műhely – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténelmi Kutatóintézet, 2019, 445–457.

³² Szabó: *Máig ható múlt*, 74.

„A szabadnapot a portásoknak is ki kellett venni. Ezeken a szabadnapokon azok a diákok álltak munkába, akik szorított anyagi körülmények között éltek. [...] napokon keresztül diákok voltak a portán, így Boros Gyula barátom Jóska bátyám, és én is voltam portás. Legfontosabbak a fogadó telefonok voltak. Bejött a hivatalos telefon, és mi a kurbli telefonon adhattuk tovább. Első emeleti internátus, második emeleti, ennyi volt a diákoké, a többi a Püspöki Hivatal volt, de a portán keresztül is jött hívás a dékáninak, Kéri Sándornak és Victor János bácsiéknak is. A portás dolga volt ennek a telefonközpontnak a kezelése. Tíz órakor kapuzárás volt, és utána már csak azok jöhettek be, akik bent laktak, vagy engedélyezettek voltak.³³

Boros Gyula, aki a portaszolgálatban társa volt Bán Bélának, visszaemlékezésében említést tesz egy lőfegyverről, amely minden óvintézkedés ellenére bekerült a teológia épületébe. „[...] a Ráday utca és a Kálvin tér sarkán összefutottam néhány teológus társammal. Csodálkozva vettük észre, hogy egy 9 éves fiú kezében egy puska volt, ami majdnem akkora volt, mint a gyerek maga. Elkértük tőle és hazavittük, majd a kazánházban elégettük.”³⁴

A fegyverről és annak eltüntetéséről Bán Béla is említést tesz a forradalom 60. évfordulóján, a reformatus.hu-nak Varga Lászlóval közösen adott interjújában.

„Valahogyan bejött egy puska a teológiára. Gondolkoztunk, mit csináljunk vele, majd beletettük a hosszú kazánba. A fa része elégett, a fémcsövet összenyomtuk, majd a raktár tetejéről kidobtam a térre. Két hét múlva jött két karszalagos ember, hozták a puskacsövet, és érdeklődtek, hogy tudunk-e róla valamit. Miután elmentek, Pap László kérdezte tőlem: »Béla, a kazánban égették el?« Neki elmondtam, hogy igen.”³⁵

A forradalom leverésének kulcsdátuma november 4-e szomorú napja. Ezen a napon ismét az események sűrűjébe került Bán Béla is. Október 26-tól beérkeztek az első osztrák segélyszállítmányok a teológiára. Az osztrák fél azt kérte, hogy a rakodást elősegítendő, a magyarok küldjenek

³³ Szabó: Mág élő múlt, 74.

³⁴ Boros: Református teológus voltam

³⁵ T. Németh: „Úgy menjetek...”

diákokat, akiknek hivatalos vízumot is biztosítottak. Erre a munkára mindkét Bán fivér jelentkezett, de végül engedtek a szüleik lebeszélő szándékának. József végül csatlakozott egy olyan csoporthoz, amely a fővárosi egyetemeken tárolt, lezsirozott orosz fegyverek szétosztásában segédkezett. November 4-én aztán bekövetkezett az orosz támadás, amelynek egyik akciójába a Bán testvérek is belekeveredtek.

„Valamikor délelőtt megindult itt is a lövöldözés. Elég gyorsan jöttek mentek a hírek, közülünk is többen kimentek, lődörögtek. A következő sérült Arányi Gyurka volt, de este lett, és nem jött meg a bátyám. Borzasztóan kétségbeestem. Se Tánczos Olivér, se Arányi Gyuri testvérei nem jöttek meg. Ők várták, hogy a Fehérvári út felől majd jönnek az oroszok. Egész nap nem jöttek. Éjjel sem jöttek. Amikor reggel lett, ők be voltak vackolva egy házba. Az egész ház felkelőkkel volt tele, és várták, hogy jöjjenek az oroszok. De nem jöttek, és kiadták a jelszót, hogy a fegyvereket hagyják bent, és menjenek haza. A csodával határos módon a hídon át tudtak jönni épségben. Hazajöttek, és én nagyon lekaptam a bátyámat, ő pedig azt mondta, hogy: Öcsi, mindenkinek ott kell lennie! El se sütötték a fegyvereket. Tíz óra felé azt mondták, ha ott nem jöttek az oroszok, akkor mi megyünk, kimegyünk a géppisztolyokért. Akkor ugyanígy összeálltunk, és én is velük tartottam. [...] Amikor kidugtuk a fejünket, jobbra-balra nézve, a Bakáts téren odébb állt egy orosz tank. Vártuk, hogy majd csak elmegy. Nem ment el. Azt mondta erre a bátyám, hogy Tudjátok mit? Így együtt nem mehetünk át a másik oldalra, szaladjunk át egyesével inkább! Így akartuk behozni a géppisztolyokat. Tánczos Olivérnek volt egy lakkbőröndje, abban akartuk szállítani a fegyvereket. [...] elsőnek a bátyám futott át. Amikor ő az utca közepére ért, akkor én elindultam utána, és amikor én körülbelül a közepére értem, akkor jött Olivér is. Mindannyian kicsit hajlott futással mentünk, s amikor én középtájon voltam, akkor megszólalt a tankban a gépágyújuk és a géppisztolyuk, ami sorozatot lőtt. Életemben először akkor láttam, hogy repülnek a golyók, mert robbanó lőszerrel lőttek, és ez világított. Olivér kezét és a bőröndöt hátratarva futott, ezért szitává lőtték a bőröndöt. Az Úr Isten megvédett bennünket.

A Teológiával szemben van a 29-es szám, ott kinn álltak az emberek, és abban a pillanatban, amikor megszólaltak a lövések, behúzódtak. Először a bátyám futott, elkapták és berántották. Utána engem is, és végül Olivért is »bekapták«. Azonnal a pincébe vezettek bennünket. Halálra rémültünk, nem kaptunk levegőt. A lakók vizet hoztak nekünk. Egyszer csak tankcsikorgást hallottunk. Mi történhetett? A tank elindult a Kinizsi

utcán az Üllői útra, utána befordult a Köztelek utcába, és úgy ráállt a házra. Géppisztolyból lőtték a ház első emeletét, a foszforos golyók pedig begyújtották az erkély mögött lévő függönyöket. A pince, ahol voltunk, össze volt nyitva a Lónyai utca, a Kinizsi utca, az Erkel utca és a Ráday utca pincéivel. Egy ember bebújt hozzánk, és szólt, hogy nem vesszük észre, hogy a fejünk felett ég a ház? Gyerünk oltani! Bűnösök voltunk, úgy éreztük, és mentünk oltani. [...] A teljes ajtókeret égni kezdett, és lassan terjedt a tűz tovább. [...] Különböző lakásokba mentünk be, én fürdőszobába mentem, és engedtem a vizet, amikor hallottam, hogy mellettem is futnak vízzel. Aztán egy óriási durranásra lettem figyelmes, a vödör kiesett a kezemből, és nekítámaszkodtam a fürdőkádnak. Abban a pillanatban ordították, hogy le a pincébe, mert idelőtt az orosz tank. Egy ember meghalt, és ő volt az első, akit a Teológia udvarában temettek el. Neki készítettünk először a bátyámmal egy koporsót. Dráma, hogy volt egy orvos is közöttünk. Azonnal mentek érte, és lehozták a pincébe. Azt mondta, hogy ha a műtőasztalon van, akkor sem tudja megmenteni, anynyi repeszt kapott, mert repeszgránáttal lőtt be az orosz, talán meglátva a belső mozgást, vagy azt, hogy szűnik a lánglobogás. Elmúlt 12 óra, amikor hallottuk, hogy elcsikorog a tank.³⁶

Bán József, az idősebb testvér volt az, aki fegyvert is fogott a forradalom napjaiban, nagyobb szerepet vállalt, mint az öccse. Ugyanakkor tévedés volna Bélát azzal vádolni, hogy kevésbé volt elkötelezett vagy merész, mint a testvére. Neki a forradalom napjaiban is rendszeres dolga volt a fűtéssel és a portaszolgáltatással a teológia épületében. Amellett, hogy tombolt benne az aggodalom József életéért és testi épségéért, rendkívül büszke is volt arra, hogy a testvére mindkettőjük helyett helytállt.

A teológia környéke az egyik tűzfészek volt a forradalom utolsó napjaiban. Bán Béla, noha a segélyszállítmányok Budapestre juttatásából önhibáján kívüli okokból kimaradt, azért megtalálta a maga feladatát. Például abban, hogy segítették társaival a Corvin közben harcolókat.

„Amikor az első segítség megérkezett, akkor megpakoltuk a kiskocsit, és kihúztuk egy nyugalmasabb időben a Corvin közbe, volt rajta sajt, tejpor, bébiétel. Egy tűzérágyú be volt állítva a körútra, és egy kalauz irányította. Fent a tetőtérben ültek az emberek fegyverekkel. Amikor a hídról elindult egy tank, akkor jöttek is a jelzések. Ők a tetőtérben adták a jeleket.

³⁶ Szabó: Máig élő múlt, 74–75.

Az Üllői út felől jöttek Molotov-koktélokkal. Amit én láttam, az már a végkifejlet volt. Az Üllői út halottakkal volt tele. Végig kilótt páncélautók heverték. [...] Az egyik gócpont e tekintetben itt volt. Rettenetes állapotok voltak. A könyvtár úgy volt védhető, hogy annak belül fém ablakzárói vannak, azok mind le voltak zárva. Nekem ezért még intenzívebben kellett fűteni, hogy le ne fagyjanak a radiátorok. Kimentem az egyik szünetben, és láttam, hogy a Kálvin tér, a Kálvin Áruház teljesen szét volt lőve, a templomon nem voltak ablakok. Teljesen újjá kellett építeni. A villamos vezetékek a földön heverték, amelyik villamos nem tudott behúzódni a remízbe, azt totálkárosra szétlőtték. Azt arra használták, hogy előtte, mögötte, alatta, bujkáltak az emberek. Védelmet adott.³⁷

A kommunista ideológia, és az annak megvalósítására létrejött szocialista társadalmi rendszer soha nem volt elfogadható Bán Béla számára. Megalkuvást nem ismert, mert a benne lévő eredendő elutasítás régi keletű volt, gyökereit Szamuely Tibor és különítménye 1919-es dunapataji vérengzésének környékén kell keresnünk. A Tanácsköztársaság belügyi népbiztosának emberei 63 dunapataji polgárt végeztek ki 1919 nyarán, részben főbe lőtték, részben felakasztották azokat a renitens gazdákat, akik szembefordultak a tanácshatalommal.³⁸ A tiltakozók mellé sodródott az akkor 13 éves Bán József, Bán Béla édesapja is, aki csak a szerencsének köszönhetően úszta meg élve a történeteket, amelyeket Bán Magdolna és ifjabb Bán Béla interjújából ismerünk.

„1919 kapcsán nekünk van családi érintettségünk is. A nagyapám, aki 1906-ban született, 13 éves volt a Szamuely-féle vérengzés idején. Ott volt a helyszínen, rá is lőttek, a fülét súrolta a golyó, de sikerült bemenekülnie a parókiára. Ennek következtében édesapám már kisgyermek korától ismerte a történetet. Nagyon fontos volt neki, hogy igazságot szolgáltatson a kivégzetteknek.³⁹

Apám politikai irányultsága, vagy a nézetei elég egyértelműek voltak. Nyugodtan nevezhetjük ezt családi örökségnek. Nem volt rendszerbarát-nak nevezhető a Kádár korszakban, és ezt nem is titkolta különösebben.

³⁷ Szabó: Máig élő múlt, 76–77.

³⁸ Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára Egyházközségi Iratok (a továbbiakban KREL EK) VIII/32. Id. Bán Béla lelkipásztor iratai. 7. doboz, A dunapataji felkeléssel kapcsolatos iratok.

³⁹ Kriskó János interjúja Bán Magdolnával

Ugyan nem ment fejjel a falnak, de nem lett békepap sem. Bizonyos körben nem rejtette véka alá a véleményét, de a nyílt konfrontációt kerülte. Az öcsém talán beszélt nagyapánk 1919-es emlékeiről. [...] apám számára elképzelhetetlen volt bármiféle megalkuvás vagy tevőleges együttműködés azzal a rezsimmel. Az antikommunista érzület végighúzódik a nagyszüleitől kezdődően a család minden tagján. A nagyszüleim ugye a háború környékén mai fogalmaink szerint vállalkozók voltak. Az államosítás derékba törte a vállalkozásaikat, ráment a TŰZÉP telep. Ugyanígy marandó nyom volt a családban 56 emléke. Apám és a nagybátyám életében is, nyilvánvalóan, hiszen ők ott voltak a nyilvános tüntetés résztvevői között, mint teológiai hallgatók. Ez az irányultság aztán aktív szolgálata idején is megmaradt.⁴⁰

A teológushallgatók a forradalom napjai alatt maguk is összeállítottak egy követelésrendszert, amelyben némely tanárukat sem kímélték. A követelések összeállításának Bán Béla ugyan nem volt a részese, de az egyik jó barátnak és áldozatnak, Magócsi Istvánnak és Baksa Csaba teológus hallgatónak komoly szerepe volt a pontok megfogalmazásában.

„Beillesztett tanárokat az Egyházügyi Hivatal, mert nem csak messziről figyelte a Teológiát, hanem beépített embereken, Kádár Imrén keresztül is, akinek annyi köze volt a teológiához, mint tyúknak az ábécéhez. Ő Kolozsváron a színi világban működött, a színházi életben. Ő is azokhoz a becsapott emberekhez tartozott, akiket a szocializmus átvert. Egyébként születésileg zsidó volt, aztán a Jó Pásztor misszióban megkeresztelkedett, talán volt valami érintettsége Jézus Krisztushoz. Ő úgy gondolta, hogy végre itt van a szocializmus, most végre minden jó lesz. Én nem tételezek fel csupa rosszindulatot róla, mert tartott exhortációkat, és textusa mindig az volt, hogy zsidónak előbb, mint görögnek. Őt ide beillesztették. Végtelen fájdalmas dolog, hogy a diákok közül is voltak, akik megtalálták Kádár Imrét. Ha valaki karriert akart csinálni, az Kádár Imre oldalához csapódott. Egy ilyen hallgató tudta, hogy nagyon gyorsan meg kell tanulnia oroszul, és Kádár Imrének az első embere lett a Teológián. Kádárt tudomásul kellett venni, tanszéket kapott, csináltak egy tanszéket neki, az Ökumenét, és mindenki tudta, hogy ő itt a sötét lovag. Őtöle kellett félni, pláne azután, hogy kiadták az „Egyház az idők viharában: a Magyarországi Református Egyház a két világháború, a forradalmak és az ellenforradalmak idején” című könyvét 1957-ben. Az Úr Isten azért sze-

⁴⁰ Kriskó János interjúja ifj. Bán Bélával

retett bennünket, mert lett egy drága tanársegédje, Pilder Mária néni, aki viszont a misszióban volt szolgálatos. Úgy tudom, Mária néni is erdélyi származású volt. Őtőle jó dolgokat tanultunk.

Egyszer kellett megjelennem az Egyházügyi Hivatalban, többet nem. Külön öröm, valamit tudtak és éreztek, hogy az ügynökkérdésben soha nem lettem megszólított. Boldog vagyok, hogy a két fiam azt mondta, hogy „Papa, az élet nagy öröme, hogy a te fedőnevedet nem tudjuk.” Sokat tudnék mesélni ezekről az emberekről. Az én sógorom lett a sofőrje [Kádár Imrének], és a sofőr mindent lát, amit nem kellene. Odacsapódott emberekről is, így Tóth Károlyról. Akkor emelkedett ki Tóth Károly. Nem voltam még teológus, amikor megismertem. A bátyám osztálytársa volt. Tudatosan akart karriert csinálni, mert tudta, hogy most lehet karriert csinálni. Ezt a bátyám és az osztálytársai is tudták. Ő így lett püspök. Döbbenetes, hogy valaki ügynök akart lenni, valakit bepofozhattak oda, az egyház sajnos ilyen. Soha ne botránkozz meg az egyházon, és soha ne legyenek keserű napjaid!”⁴¹

Kádár Imre neve mellett Farkas József neve is felmerült, mint a regnáló hatalommal lepaktáló egyházi személyiség neve.

„Farkas József minden volt az életben. Egy roppant tehetséges ember, egy roppant agilis ember. Én Balatonszárszón, diákként, 7. vagy 8. osztályosként ismertem meg, a szárszói konferencián. A missziót is komolyan vette. Ő is megérintette a szele annak, hogy karriert is lehet csinálni. A Gyulai Pál utcának volt lelkésze. Az olyan közeg, amelyikben ilyen is, olyan is, volt hívő emberek is voltak. A Kálvin téren megüresedett egy lelkészi állás, és ő úgy gondolta, neki kell betöltenie azt. Kálvin téri lelkész lett, de úgy, hogy a teológiára is bejárt. Nagyszerű ígehirdető volt, aki hasogatta az igét, aki azt tudta mondani, hogy Jézus szava, amit a János evangéliumában olvastunk, az valóságos. Hozzá jártam, ha szabad vasárnapom volt. Mindig szerette a teológiát, de a karriert is. Sok minden volt, amit nem tudtunk. Szerették a diákok, mint szemináriumi előadót. Az én időmben már nem, de bátyám idejében szemináriumot tartott. Ő hitte, hogy a szocializmus majd kiforrja magát, és tényleg közelít Krisztus etikai dolgaihoz. Farkas József ez volt. Nem tudom, más valakit elintézt-e? Ott kezdődik a baj, amikor a másik kezére, lábára, fejére rátapos a másik. Muraközy Gyula volt az, aki Ravasz Lászlót figyelte meg. Amikor megtudtam, akkor azt hittem, szörnyethalok. Ravasz Lászlónak másod-

⁴¹ Szabó: Máig élő múlt, 78.

lelkésze volt, és végig ügynökösködött. Farkas Józsefnek a neve, mint ügynök, nem került elő, de valóságosan odahúzódott ahhoz az oldalhoz. Hajdú Péter, Fekete Sándor, akik mind itt éltek az egyházban, nem kelle- ne, hogy ügynökök legyenek, a másik oldalon voltak. Azonban voltak olyanok, akik maradtak, vagy lettek „kicsi” emberek, és elmentek a világ másik végére, vagy tették is őket. És emberek maradtak, és korrektek. Farkas Józsefet is a diákság nem akarta a Kálvin térre. Október 23. után, az első vasárnapon a presbitériumtól leköszönt, és vége volt a Kálvin téri szolgálatának. Vissza akarták hívni, de nem vállalta. Attól kezdve a Teo- lógia lett a szívügye. Soha többet nem keveredett bele az egyházpolitiká- ba. Én azt mondom, hogy nagyon sok rosszat tett, de aztán a pálfordulás nála világos. A damaszkuszi utat megjárta, mint Saul.

A legnagyobb pásztor Gyökössy Bandi bácsi volt, az egyik legna- gyobb igehirdető pásztor Joó Sándor, Benkő Istvánt pedig sajnos hamar elütötte az orosz autó. Ő egy nagy, karizmatikus vezető is lehetett volna Ravasz László után, aki persze messze a legjobb volt.”⁴²

Szabó Ákosnak arról is beszélt Bán Béla, hogy miként látta a szabad- ságharc leverése utáni életet a teológián.

„Sok fájdalmat és szomorúságot éltünk végig, mert itt hagyott a sok diák. Az elsők közül is sokan elmentek, de a másod- és harmadév volt a leg- nagyobb vesztes. Ezt így éltük meg. Lassan elvesztettük azt, akire fel le- hetett nézni, a nagyon nagy tekintélyt, Pap Lászlót. Megerősödött itt olyan név, aki 76. senki volt, Békefi Benő. Ő jött tanítani etikát. Átvette a Rendszeres Teológiai Tanszéket Nagy Barna bácsi után. Elvesztettük, ki- öregedett közülünk lassan Budai Gergely, akitől gyakorlati dolgokat lehe- tett tanulni. Képzeld el, hogy a diákok megélik, hogy Bodonhelyi József, a Kálvin téri gyülekezet lelkésze lemond, és utána visszahívják, és egy nap múlva egy másik gyülekezet lelkésze lesz. Hát hol a jog? Hol van az a jog, amit magunknak csináltunk? Átéltük azt, hogy Adorján József Nagykö- rösön, a dél-pesti egyházmegye esperese volt, s amikor fölkerül Pestre, mert a Baross tér üresedett meg, és amikor odamegy a Baross térre, a másik napon a Budapest- északi egyházmegye esperese lett. Hol a jog? Hol a törvény? Az egész egy nagy káosz volt.

Ebben a helyzetben jött néhány csendes, bölcs ember. Tóth Kálmán bácsi, aki sok szélsőséget megért. Ebben a nagyon zavaros világban azért arra rá kellett jöjjünk, hogy az anyaszentegyház nem a miénk, hanem a

⁴² Szabó: Máig élő múlt, 78–79.

gazdája Jézus Krisztus. Éppen ezért ő szépen, lassan elrendezte a dolgokat. Lassan orientálódtak a diákok, beilleszkedtek, ki-ki a maga menetébe. Végtelenül fájdalmas volt a forradalomban elhunyt két diák eltemetése. Én Lalinak a temetésére mentem el Ácsra. Amikor a táblát csináltattuk Varga Lacival a Teológia épületén, ő azt mondta, hogy Béla, a Lali a tied. Amit tudtam, megtettem. Nem szabad kihagyni, hogy egy rettenetes kor jött el, ahol jelentkezéssel alapon is lettek ügynökök.⁴³

A szakirodalom ma már részletesen feltárta, hogy a református egyház különféle rangú szereplői közül kit milyen atrocitások értek, kik voltak a megtorlások áldozatai, kiket és hogyan sikerült megmenteni a következmények terhétől. Ebben a munkában ismét csak oroszlánrészt vállalt Pap László mindaddig, amíg őt is el nem távolították, egyházi pozícióit meg nem vonták.⁴⁴ Bán Béla az interjúban arról is megemlékezik, hogy Pap László a forradalmat megelőző években milyen emberek mellé állt oda, és kiket mentett meg kiváló érzékkel az egyház számára.

„Pap László egy csodálatos ember volt, hogy olyan diákokat is fölvelt, akik nem éreztek hihetetlen hivatástudatot. Muzsnai Lajost említeném, akinek az édesapja csodálatos ember volt a maga jogász és hitvalló létével, vagy Zsindely Endrét. Az ő nagybátyja pénzügyminiszter volt, a szocializmusban megbélyegzett ember. Viczián Jancsi barátom, aki kitelepített, harmadéves korában megszólította az úr, s egy hitvalló ember lett belőle. Másik oldalról Zala András, egy nagy zsidó család gyermeke. Meg kellett védeni, mert izraelita volt. Boros Attila barátom, szobatársam, aki abszolált, majd nem lett lelkész, csupa zenész szív volt, nagybátyjái volt a Pilvax Kávéház, édesanyja osztrák volt. Pap László csoda módon tudta, hogy kiket miért mentegessenek a Teológián. Héder Laci évfolyamtársam itt lett érintett a teológián, és megértette, hogy mit jelent a teológia. Többek voltak, akik így lettek kimentve, és azután megszólítást kaptak. Megszólítottak lettek itt a teológián, és ki kellett menekíteni őket a szocializmus markából. Ezt Pap László tudta és csinálta. Megáldotta az Úr Isten, mert ezek közül sok itt maradt.”⁴⁵

⁴³ Szabó: Máig élő múlt, 79.

⁴⁴ Bertalan: Professzorok és teológusok a forradalomban, 65–79.

⁴⁵ Szabó: Máig élő múlt, 80.

Bán Béla kényszerűségből tudomásul vette ugyan, hogy a szép, általa tisztának látott forradalom elbukott, de elfogadni sohasem tudta. Fixa ideájává vált, hogy a személyesen is megtapasztaltak alapján a forradalmat nem a sokszoros túlerőben lévő szovjet katonaság verte le, hanem a valódi ellenforradalmárok, akik az oroszokhoz érdekből hűségesek voltak. És ők bizony mind magyarok voltak. Noha berzenkedik elfogadni a bukást, lelkészként a történeteket az Úr Isten döntésének tudja be, ám figyelmet a következő generációk szükséges éleslátására és felelősségére.

„Arról is szólnék, hogy talán kevesen mondogatják, hogy nem az oroszok verték le a forradalmat. Én ezt bizvást állítom, hogy nem az oroszok verték le, ehhez hozzájárultak azok a magyarok, akik bizonytalanok voltak, illetve akik tényleg ellenforradalmárok voltak, és hátba támadták a magyarokat. Én nem vagyok katona, a stratégiát nem tudom, de a látottak, az a hihetetlen mennyiségű orosz halott és orosz fegyver, tank és ágyú és páncélautó, ami itt elpusztult, az egyértelműen mutatja, hogy itt lehetett volna és kellett is volna győzni. Véletlenek pedig nincsenek. Az Úr Isten ezt így hozta, a következő generációnak ezt tisztán és világosan kell látni. És a következő generációnak jobban rá kell bízni talán a látottakra és az Úr Istentől kapott bizonyosságra magát.”⁴⁶

Az ifjú lelkészjelölt ötödéves korában püspöki kirendeléssel Tápiószelére került a falu és a környező más települések lelkészi szolgálatainak ellátására. A teológiáról való, 1960-as kibocsátását követően a Tolna megyei Bölcskére helyezték helyettesítő lelkésznek, ahol hat hónapon keresztül szolgált. Ezt követően Mányra került, szintén egy beteg lelkész helyettesítésére. 1961. július 10-én kötött házasságot Ürmössy Magdolnával, püspöki engedéllyel. A frigyből három gyermek született. Bán Béla a házasságkötését követően 10 éven át szolgált káplánként a Rákospalota – újvárosi gyülekezetben. Személyes gondjaira volt bízva a gyülekezet MÁV-telepi része, és kiemelt feladatai közé tartozott az ifjúsági munka, amelyet kiváló eredményességgel végzett. Rákospalotai káplán korában kapcsolódott be az ún. Oost Missio mozgalomba, amely holland kapcsolatokon keresztül először Magyarországon, majd később Erdélyben is, rendszeresen segített, támogatta, segítette a rászoruló lelkészcsaládokat.

⁴⁶ Szabó: Máig élő múlt, 80.

Tíz év segédlelkészi szolgálat után, immáron két gyermekkel, elérkezett az idő, hogy Bán Béla is gyülekezeti lelkésszé váljon. A feladatot egy apró Duna–Tisza közti település, a Kalocsa közelében található Ordas gyülekezeténél kellett ellátnia. 1971. július 10-én kapta meg esperesétől a concessát,⁴⁷ hogy elfoglalhatja az állást. Ordason működött a megye, de lehet, hogy az ország egyik legkisebb református gyülekezete. Itt jószerével azt tehetette, amit jónak látott, ennél kisebb gyülekezetbe büntetésből sem tudták volna áthelyezni. Ordason töltött 12 éves működése alatt renováltatta a templomot és a parókiát, kialakítottak egy új gyülekezeti termet, villamosították a harangot, és felépítettek egy új ravatalozót. Kiváló emberi kapcsolatokra tettek szert a családjából mindannyian, ő maga is, a felesége is, és a gyerekek is.

1980-ban, az egykori rákospalotai ifjúság kezdeményezésére Bán Bélát megválasztották a rákospalotai gyülekezet lelkészévé, de akkori esperese, Adorján József kifogásai és halogató magatartása miatt állomáshelyét végül nem foglalta, nem foglalhatta el. A költözést az tette lehetetlenné, hogy a lelkészlakásban még mindig benne lakott Pintér István korábbi lelkész özvegye. Az esperesi hivatal ugyan többször tett ígéretet Bán Bélának a lakás kiürítésére, hiszen feleséggel és három gyermekkel érkezett volna a szolgálati helyére, de az ígéretek csak ígéretek maradtak. Az nyilvánvaló volt mindenki számára – az esperes számára is – hogy Bán Béla több mint 100 kilométerről, bejáróként nem fogja tudni ellátni a rákospalotai gyülekezeti lelkész sokrétű szolgálatát. Így is történt, az elnyert állást végül a körülmények rendezetlenségére való hivatkozással visszamondta.

Bán Béla utolsó aktív szolgálati helye a dunapataji református gyülekezetnél volt, ahol 1982-ben választották meg lelkésszé, és 18 éven át szolgált. Az új lelkészt négy jelölt közül választotta ki a nehéz helyzetben lévő gyülekezet. Bán Béla kiemelt feladatának tartotta új szolgálati helyén is a hitoktatás beindítását és felfuttatását, az ifjúság életének megszervezését, illetve a templom külső és belső renoválását.

Szolgálati ideje alatt valósult meg az egyházközség részbeni kártalanítása, és új gyülekezeti terem is épült ifjúsági központtal. A templom padfűtést és külső díszkivilágítást kapott. Elkészült az orgona teljes körű fel-

⁴⁷ Concessa: a lelkészválasztás érvényességét igazoló, a lelkészi állás elfoglalását engedélyező, az illetékes esperes által kiállított okirat.

újítása is. Felújították a parókiát, bekerítették a református temetőt. Az eredeti állapotok figyelembevételével hozzákezdtek a templom részlemez-zel történő lefedéséhez. Bán Béla dunapataji szolgálati ideje alatt a hittanra járó gyermekek száma hosszabb idő után újra meghaladta a százat. Ők töltötték meg az ifjúsági órákat is, és sokan látogatták az istentiszteleteken túl a különféle gyülekezeti alkalmakat.

Bán Béla szívügyének tekintette az 1919-es vörös terror és a II. világháború helyi áldozatai emlékének méltó megőrzését és ápolását. Kiemelkedő szerepet vállalt sírköveik, emlékműveik helyreállításának megszervezésében, a településen létrejött Történelmi Emlékbizottság vezetőjeként és legaktívabb tagjaként. Az emlékműveket sikerrel helyreállította, az avatásukra fontos közéleti és egyházi pozíciókat betöltő személyiségeket volt képes Dunapatajra hívni, így például Tőkés László püspököt, Kiss. Gy. Csaba és Tókéczki László egyetemi tanárokat. Nehezen dolgozta fel, hogy az ország akkori miniszterelnökét, Orbán Viktort nem sikerült megnyernie a 19-es emlékmű felavatására.

Bán nagytiszteletű úr a rendszerváltást követően politikai szerepet is vállalt a településen. Egy cikluson át önkormányzati képviselő és Dunapataj Nagyközség alpolgármestere volt.

Az 1996-os egyházi választásokon is fontos szerephez jutott. A választási bizottság tagja lett. Ugyanebben a bizottságban lett póttag Agyagási István sárbogárdi lelkipásztor. Ők ketten a választási eljárás során tapasztalt visszasságok okán nézeteltérésbe kerültek Nagy Tibor lelkészi főjegyzővel, a Választási Bizottság elnökével, és a püspöki hivattal is. Az események odáig eszkalálódtak, hogy mindkettőjüket meghazudtolták. Erős igazságérzete következtében Bán Béla azonnal önérzetesen lemondott a választási bizottságban betöltött tagságáról, majd terjedelmes levelezésbe kezdett például az alternatív püspökjelöltet állító kiskunhalasi református gyülekezet vezetésével.⁴⁸ Bán Bélát nem csak a nagypolitikában, de az egyházpolitikában is a kikezdhethetlen igazságérzete vezérelte, nem tudott és nem is volt hajlandó kompromisszumot kötni.

2001 nyarán azonnali hatállyal a nyugdíjazását kérte egyházi felettesétől, Szabó Gábor esperestől. Legfontosabb indoka Béla fia akkor kitudódott súlyos betegsége volt. Ekkor költözött feleségével Bajára, ahol a

⁴⁸ KREL EK VIII/32. Id. Bán Béla lelkipásztor iratai. 8. doboz: A Dunamelléki Református Egyházkerület 1996-os tisztújításával kapcsolatos iratok

gyermeke szolgált. Idős Bán Béla 2010-ben megözevgyült. Nyugdijas lel-készként élete végéig helyettesítő szolgálatot végzett a Cédus Reformá-tus Egyesített Szociális Intézményben. 2016-ban Baja városától magas ki-tüntetést kapott szolgálataiért. 2018 októberében, Baján hunyt el. Eletpá-lyája kerek egész, amelynek még számos további vonatkozása érdemes a mélyebb feldolgozásra. Gyermekai szerint is befutotta azt a pályát, ami neki rendeltett.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁRGYELÁN Erzsébet: *Ébredéstörténet a Magyarországi Református Egyházban 1945 és 1950 között. Szakdolgozat*. Debrecen, Kölcsey Ferenc Református Tanítókép-ző Főiskola, 2002. <https://www.parokia.hu/v/ebredestortenet-a-magyaror-szagi-reformatus-egyhazban-1945-es-1950-kozott/?oldal=14>
- Bán Béla Lajos önéletrajza, in: Horváth Erzsébet – Komlói Péter (szerk.): *Máig ható múlt. A Budapesti Református Teológiai Akadémia hallgatói az 1956-os forrada-lomban*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 2016.
- BERTALAN Péter: Professzorok és teológusok a forradalomban. *Pedagógia-történeti Szemle* 3(2017/1-2), 65–79.
- BOROS Gyula: Református teológus voltam 1956-ban, *Parókia*, 2009. júl. 15., <https://www.parokia.hu/v/reformatus-teologus-voltam-1956-ban/>
- LÁNYI Gábor: „Amikor a hóhért akasztják”. Fekete Sándor kiszorítása, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2018*. Budapest, L’Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézet Reformáció Öröksége Műhely – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2019, 445–457.
- LÁNYI Gábor: Igehirdető, embermentő, püspök – Bereczky Albert (1893–1966) ellentmondásos életútja, Kiss Réka – Erdős Kristóf – Zila Gábor (szerk.): *Keskeny úton? A protestáns közelmúlt feltárásának dilemmái*, Budapest, Re-formátus Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány – Károli Gáspár Re-formátus Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézete, 2020.
- LÁNYI Gábor: Méltatlanul, Háttérbe szorított dunamelléki református lelkészek az 1950-es években. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézete – Károli Gáspár Református Egyetem Hittu-dományi Kar Egyháztörténeti Intézet, 2020.
- T. NÉMETH László: „Úgy menjetek, hogy használjatok és építsetek”. *Reforma-tus.hu*, 2016. okt. 23., <https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/gy-menjetek-hogy-hasznaljatok-es-epitsetek/>

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára Egyházközségi Iratok (a továbbiakban KREL EK) VIII/32. Id. Bán Béla lelkipásztor iratai. 7. doboz, A dunapataji felkeléssel kapcsolatos iratok.
KREL EK VIII/32. Id. Bán Béla lelkipásztor iratai. 8. doboz: A Dunamelléki Református Egyházkerület 1996-os tisztújításával kapcsolatos iratok

INTERJÚK

- SZABÓ Ákos interjúja Bán Bélával, in: Horváth Erzsébet – Komlói Péter (szerk.): *Máig bató múlt. A Budapesti Református Teológiai Akadémia hallgatói az 1956-os forradalomban*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 2016.
- KRISKÓ János: „Én mindig építettem”. Kriskó János interjúja Varga László református lelkésszel, in: RIGÓ Róbert (szerk.): *Sorsfordító évtizedek Kecskeméten. Kecskeméti élettörténeti elbeszélések az 1940-es évektől az 1960-as évekig*, Kecskemét, Kecskeméti Írott Örökségért Alapítvány, 2017.
- Kriskó János interjúja Bán Csabával. 2020.04.20.
- Kriskó János interjúja Bán Magdolnával. 2020.04.20.
- Kriskó János interjúja ifj. Bán Béla esperessel. 2020.04.23.

ABSTRACT

János Kriskó: *Pastoral Candidate in the Revolution.
The Activity of Béla Bán during the 1956 Revolution*

The purpose of this article, that describes the events mostly based on the tools of oral history, the interviews made by Ákos Szabó in 2015 and the author's interviews with Béla Bán's three children, is to deal with one of the outstanding events in the life of the Reformed pastor Béla Bán, who died in the autumn of 2018.

Together with his fellow students at the Theological Academy, Béla Bán was an active participant in the revolutionary movement that erupted on October 23, 1956. Several photographs were taken of the event. On October 23, 2011, a photo was published in the daily newspaper Magyar Nemzet, which authenticated the participation of theologians in the de-

monstration. From among the events on the opening day of the revolution, Béla Bán was present at the general assembly held at the Bem statue, he listened to the speech of Imre Nagy in front of the Parliament, he was there on the Parade Square when the Stalin statue was overthrown. Throughout the days of the revolution, he remained inside the building of the Reformed Theological Academy on behalf of the dean. After the defeat of the revolution, he gained personal impressions of the organization of the Reformed renewal movement. Although he did not participate in the armed struggles personally, he helped the insurgents; and everything he experienced in October and November 1956 remained a defining experience for the rest of his life. Although Béla Bán did not perform any heroic deeds, the author of this paper was impressed by his passionate search for truth, his outspoken courage, and his unwavering principle.

Keywords: Hungarian Revolution of 1956, Budapest Reformed Theological Academy, demonstration of theology students, Reformed Renewal Movement, Dean László Pap

REFORMÁTUS TANÍTÓKÉPZŐ ÉPÍTÉSE KECSKEMÉTEN (1928–1930)

Rígó Róbert

A kecskeméti református tanítóképző Kaszap utca 6–14. szám alatti épületegyüttesét – a két világháború között, – 1929–30-ban építtette a Kecskeméti Református Egyházközség, 1948-ban államosították, majd 2020-ban, a felsőoktatás átalakítása során a Magyarországi Református Egyház tulajdonába került.¹ 2020. július 31-től az épületegyüttes a Károli Gáspár Református Egyetem használatában van. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a városban 1918-ban indított református tanítóképzés számára mi tette indokolttá az új épületbe költözés tervét, a kétholdas építési terület megvásárlását és beépítését. A világgazdasági válság alatt az egyházközség hogyan tudta biztosítani a finanszírozást egy ilyen nagyszabású beruházáshoz, hogyan zajlott a tanítóképzésre szánt épületegyüttes tervezése, építése és bemutatom a képzés indításának körülményeit is. Forrásként elsősorban a Kecskeméti Református Egyházközség Levéltárának a tanítóképzőre vonatkozó három doboznyi iratanyagára támaszkodtam és a korabeli helyi református hetilapra, a *Reformátusok Lapjára*.

Kecskemét 1787-ben, a történelmi Magyarország negyedik legnépesebb városa volt, 1910-ben már csak a hetedik helyen állt, de a Trianoni békeszerződést követően, 1930-ban népességszám tekintetében ismét az ország negyedik városává lett. Kecskemét kiterjedt külterülettel rendelkezett 1950-ig, a város közel 94 ezer hektáros (163 ezer kat. hold) határából

¹ 2020. évi XXXVI. törvény a Neumann János Egyetemért Alapítványról, a Neumann János Egyetemért Alapítvány és a Neumann János Egyetem részére történő vagyonszármazásról, 6. §. 1. bekezdés és a 2020. évi LXXV. törvény a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény módosításáról, valamint az egyes felsőoktatási intézmények fenntartóváltásához kapcsolódó törvények módosításáról, 16. §. 1. bekezdés.

a lakosság közel fele élt kül-, illetve belterületen 1910-ben.² Kecskemétet 1853-ban érte el a vasút, majd a szárnyvonalak átadása után lehetővé vált a környéken megtermelt bor és gyümölcs budapesti és külföldi piacokon történő értékesítése, ami a helyi gazdaság húzóereje lett, a filoxéravész utáni homoki szőlőtelepítés pedig új lendületet adott ennek a folyamatnak. Szilágyi Zsolt szerint a 19. század végére Kecskemét a Duna–Tisza közti táj meghatározó gazdasági, kereskedelmi és közigazgatási központjává vált. „A város gazdasági potenciálját a növekvő lakossága, a várostanya szimbiózisban formálódó új agrárrendszere és a fennálló keretek közt előnyös társadalm szerkezete biztosította.”³

Az országos folyamatokkal egybecsengően a reformátusok aránya Kecskeméten is folyamatosan csökkent a 19. és 20. században. 1825-ben még egyharmad (32%) volt az arányuk, 1910-ben a város 68 424 fős lakosságából 15 483 fő, azaz 22,6% volt református, 1930-ra Kecskemét közel 80 ezer lakosából – hasonló számban, – 16 ezren vallották magukat reformátusnak, de az arányuk ekkor már egyötödre csökkent. Kecskemét erős mezővárosi tradíciókkal rendelkezett, bár a 20. század legelején már megjelent az élelmiszeripar, döntően rurális jellegű település maradt. A 20. század elején a helyi népesség társadalmi rétegződése, lakóhelyi szegregációja és vallási hovatartozása szoros összefüggést mutatott. A módosabb gazdák között a reformátusok voltak nagyobb arányban jelen, míg a kisebb birtokkategóriákban a katolikusok. A 10–50 holdas középbirtokosoknak 23,5%-a, az 50–100 holdas módos gazdáknak már 34,7%-a, a 100 holdnál nagyobb birtokkal rendelkezőknek 40,1%-a volt református.⁴ Ez a felekezeti jellegzetesség nem csak a földtulajdonra, hanem a város értelmiségi rétegére is jellemző volt, a reformátusok aránya minden értelmiségi pályán meghaladta a városi arányukat, a középiskolai tanárok fele, az ügyvédek 40 százaléka, a bírók és ügyészek 38%-a, a városi tisztviselők 36%-a, a tanítók 30%-a, az állami tisztviselők 26%-a volt református.⁵ A Kecskeméti Református Egyházközség 1564-től kezdődően kiterjedt oktatási intézményrendszert működtetett, a gimnáziumon túl fő-

² Rigó Róbert: Kecskemét helye a városhierarchiában és társadalmi változások a népszámlálások tükrében, *Forrás* 48(2016/7–8), 81–97, 81–84.

³ Szilágyi Zsolt: Alkalmazkodó mezőváros, *Forrás* 52(2020/7–8), 13–36, 31.

⁴ Rigó Róbert: *Elítváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)*, Budapest – Pécs, ÁBTL – Kronosz Kiadó, 2014. 64–66.

⁵ Rigó: Kecskemét helye, 93.

iskolai képzést is létesítettek az 1830-as években, de a teológia az 1850-es években Pestre került, ezt követően az 1860-as években indították el a jogakadémiai képzést, majd 1918-ban a tanítóképzőt. 1918-tól két lelkészi állást létesítettek Kecskeméten, májusban iktatták be a két nagyformátumú és igen közkedvelt lelkészt, dr. Hetessy Kálmánt, aki az 1944-ben bekövetkező haláláig szolgált a városban és Muraközy Gyulát, aki 1932-ig, amikortól Budapestre került a Kálvin téri gyülekezetbe.⁶

A tanácsköztársaság időszakában a kormány államosítani tervezte a felekezeti iskolákat, az épületekkel és felszerelésekkel együtt, miközben sok kár keletkezett. Az iskolák államosítása településenként, járásokként eltérő mértéket mutatott, például Debrecenben egyáltalán nem vették el az iskolákat, míg Budapesten szinte teljesen. A Kecskeméti Egyházmegyében megállapították, hogy „az iskoláknak a vörös- és a román uralom igen sok kárt okozott; bútorait, felszereléseit több helyen elpusztította. Halasnak, Ceglédnek több százezer, Nagykőrösnek félmilliónál is több kárt okozott iskolai intézményeiben.”⁷ 1920 márciusában a Kecskeméti Református Egyházközség az épületeinek a „Károlyi forradalom alatt és a proletárdiktatúra idején a beszállásolt katonaság, de még jobban a megszálló román katonaság, majd a csendőrség és az ott elhelyezett csendőrségi kórház személyzete által okozott károk” helyreállítására 200 ezer koronát kapott az államtól.⁸

1918-ban a Kecskeméti Református Egyházközség vagyona a következő tételekből állt:

- ⁶ A következőképpen emlékezett vissza Muraközy Gyulára Kovács Bálint: „Kecskemétnek rendkívül népszerű lelkésze volt Muraközy Gyula, aki a kecskeméti egyházat tette igazán nagygyá. Mikor én teológushallgató voltam, akkor a teológiának a fele kecskeméti volt, mert olyan nagy hatással volt a fiatalokra. Muraközynek volt Szikrában egy kis nyaralója, a nyarat általában ott töltötte. Amikor Kecskeméten voltam és Muraközy lejött a szikrai birtokra, két vonat indulása közben mondtam neki: »Gyula bácsi, este tessék a templomban prédikálni!« Kimentem a kofákhoz és a konfliktusokhoz, és estére tele volt a templom, mert ők elterjesztették a hírt.” Rigó Róbert: A német megszállás, a front átvonulása és azt követő időszak Kecskeméten. Interjú Kovács Bálint református lelkésszel, *Forrás* 41(2009/6), 22–37, 24.
- ⁷ Idézi Csűrös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején. A magyar reformátusság egy válságos időben*, Doktori értekezés, KRE HTK, Budapest, 2017, 87. http://corvina.kre.hu:8080/phd/Csuros_A_Reformatus_egyhazi_élet_doktori_fugg_elekkel.pdf (Letöltés: 2021. március 10.)
- ⁸ Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára (továbbiakban KREL.) III/I. Kecskeméti Református Egyházközség iratai 1919-1925. 16. doboz.

1. Templom a városban és Szentkirály pusztán;
2. Az Újkollégium épülete, benne a főgimnázium és a jogakadémia;
3. Templom melletti háztömb (Ókollégium, lelkészi lakások, bazár), a templom melletti bazárok, Arany János és Koháry utcai két ház;
4. Temető csőszházakkal;
5. Kecskeméten 65 kat. hold föld, Gátéren 29 kat. hold föld, 29 kat. hold erdő Ballószögön, kétholdas széktói szőlőbirtok;
6. Javadalmi földek: 75 kat. hold lelkészi és hitoktató lelkészi föld Szentkirályon, Talfájában 16 kat. hold kántori föld, 3 kat. hold lelkészi szőlő a Szolnoki-hegyben, összesen 216 kataszteri hold föld;
7. Alapítványok nagyrészt hadikölcsön-kötvényben, részvények és körülbelül 1 millió pengő adósság az újkollégium építéséből.⁹

A REFORMÁTUS TANÍTÓKÉPZÉS KEZDETEI KECSKEMÉTEN

Az egyházközség 1918-as presbiteri üléseinek jegyzőkönyveiből tudjuk rekonstruálni a tantóképzés indításának előzményeit. Burdács Rezső egyháztanácsos kezdeményezte az internátus és a magasabb fokú leányképző intézet felállítását, a részletek kidolgozására bizottságot állítottak fel. Még 1917-ben a presbitérium megbízta Farkas Kálmán főgimnáziumi tanárt, hogy vizsgálja meg a tanítóképző indításának lehetőségét és gyűjtsön adatokat a döntéshez. Az 1918. február 4-én tartott presbiteri ülésen Farkas Kálmán részletesen ismertette az okokat, ami miatt Kecskeméten a református tanítónőképző felállítása „elodázhatatlan”. Több protestáns aszszony aláírásával, az előkészítő bizottság ülésén előterjesztést adtak be, melyben azt javasolták, hogy a tanítóképzőt még abban az évben állítsák fel. Az egyháztanács elengedhetetlennek tartotta a tanítónőképző felállítását, ezért felhatalmazta az előkészítő bizottságot, hogy ebben az ügyben járjon el az egyházkerület elnökségénél és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnál (továbbiakban VKM) az intézmény támogatása ügyében és a helyszínen tanulmányozzon egy tanítónőképzőt.¹⁰

Farkas Kálmán egyháztanácsos hamarosan elkészítette és beterjesztette a tanítónőképző intézet felállítása ügyében az egyházkerületi közgyű-

⁹ Hetessy Kálmán: A család vasárnapja, *Reformátusok Lapja*, 1931/19, 1931. máj. 10., 86.

¹⁰ KREL, II/3. Presbiteri jegyzőkönyvek 1917–1927.

léshez, illetőleg a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz írt dokumentumokat, amelyeket 1918. április 9-én a presbitériumban is részletesen megtárgyaltak. A presbitérium pénzügyi bizottsága megvitatta az előkészített anyagot és javasolta az egyháztanácsnak az előterjesztésben foglaltak elfogadását, de azt tanácsolta, hogy a javaslatban feltüntetett három helyett, négy tanszék járandóságának megtérítését kérelmezze az egyházkerülettől. A bizottság a kilátásban lévő egyházkerületi és állami segélyek figyelembevételével az egyház fenntartói járulékát évi 14 789 koronában mutatta ki. „Ezen összegekből még bevonandó a béregyenérték évi 20 000 korona összege, minek folytán még az esetben sem fog az intézet fenntartására reáfizetni az egyház, ha a remélt segélyösszegek leszállítatnának.”

Dr. Garzó Béla javaslatára az alapos előkészítő munkáért az egyháztanács jegyzőkönyvi köszönetet szavazott meg Farkas Kálmánnak. Az előkészítő bizottság azt javasolta, hogy a helybeli evangélikus tanulók tandíja is ugyanannyi legyen, mint a reformátusoké. Az egyháztanács az előterjesztést egyhangúlag elfogadta és a „főgondnokot felkérte, hogy a püspöknél e hó 15-ig adja be az egyházkerületi közgyűlés és a minisztérium elé terjesztés végett.”¹¹

Az 1918. május 20-án tartott presbiteri ülésen a főgondnok előadta, hogy a tanítónőképző felállítása ügyében az egyházkerülethez intézett előterjesztést személyesen adta be Petri Elek püspöknek, „ki a maga részéről az egyházkerület legmesszebb menő anyagi és erkölcsi támogatását helyezte kilátásba, sőt a VKM-hez intézett memorandumot püspök úr az illetékes adminisztratív államtitkárnak személyesen adta át.” A püspök kikötötte, hogy akkor járul hozzá a tanítóképző indításához, ha internátust is létesítenek hozzá, amihez az egyházkerület átengedte a Kederessy utca 2. szám alatti Madas-árvaház céljára fenntartott ingatlant.¹² Ezzel párhuzamosan az egyháztanács felhatalmazta az elnökséget, hogy mivel a tanítónőképző indítása miatt az Újkollégiumban sok teremre lesz szükség, a más intézmények részéről igénybe vett helyiségek bérletét mondja fel.

Hetessy Kálmán elnök lelkész elmondta, hogy az egyházkerületi közgyűlés május 30-án tartott ülésén tárgyalta a tanítónőképző felállítása ügyében benyújtott előterjesztést és úgy határozott, hogy egy később megkötendő szerződés alapján, mint társfenntartó hajlandó a tanítónőképző

¹¹ KREL, II/3. Presbiteri jegyzőkönyvek 1917–1927.

¹² Hetessy: A család vasárnapja, 89.

finanszírozásához évi 8000 korona segéllyel hozzájárulni, „de kiköti magának két tanári tanszék betöltési jogát és két igazgatótanácsosi tagsági hely betöltését.” Ezután felolvasták a VKM leiratát, melyben értesítette az egyházkerület vezetőségét, hogy kész a fizetéskiegészítési államsegély folyósítására.¹³

Az 1918. június 2-án tartott presbiteri ülésen az elnöklelkész jelentette, hogy a tanítónőképző intézet felállítása ügyében létrehozott bizottság részletesen tárgyalta az intézmény elhelyezését és határozati javaslatot terjesztett az egyháztanács elé, mely szerint a felállítandó tanítónőképző intézet „háborús elhelyezésére” az Újkollégium második emeletének megfelelő helyiségeit rendelkezésre bocsátja, továbbá ideiglenes elhelyezésre az Ókollégium épületét megfelelő átalakítással felajánlja. Mivel ezt az épületet Kecskemét városnak bérbe adta az egyházközség, elhatározták, hogy lépéseket tesznek a szerződés megszüntetése érdekében. „Abban az esetben, ha ezen szerződés megszüntetése akadályokba ütköznék, kötelezi magát, hogy alkalmas időben a követelményeknek megfelelő internátussal és gazdasági kerttel egybekötött tanítónőképző intézeti épületet emeltet a kilátásba helyezett építési államsegély igénybevételével.” Mivel „terhes szerződéskötésről” volt szó, név szerinti szavazást kért az elnöklelkész. A tanítónőképző intézet felállítása ügyében létrehozott bizottság javaslatát az egyháztanács egyhangúlag támogatta.¹⁴

Az 1918. július 21-én tartott presbiteri ülésen az elnök lelkész előadta, hogy a tanítónőképző intézet ügyében hozott egyházkerületi és egyháztanácsai határozatokat a vallás és közoktatásügyi miniszter tudomásul vette, „minek folytán késznek nyilatkozott a tanerők részére a fizetéskiegészítés folyósítására és így a tanítónőképző intézet f. évi szept. 1-jén való megnyitásának semmiféle akadálya nincs.” A tanítónőképző intézeti bizottság, hogy időt nyerjen a megfelelő igazgató kiválasztására, azt javasolta, hogy ideiglenesen az igazgatói posztra nevezzék ki Páस्थ्य Károly nyugalmazott polgári iskolai igazgatót, aki megfelelő illetmény esetén hajlandó volt azt ideiglenesen elvállalni. Az egyháztanács ezt elfogadta és megválasztotta Páस्थ्य Károlyt igazgatónak.

Még ezen a presbiteri ülésen a tanítónőképzőt előkészítő bizottság arra való tekintettel, hogy a hivatását befejezte, javasolta a tanítónőképző

¹³ KREL, II/3. Presbiteri jegyzőkönyvek 1917–1927.

¹⁴ ua.

intézet igazgatótanácsának megalakítását. Burdács Rezső főgondnok indítványozta, hogy az igazgatótanács tagjainak száma 18 fő legyen, ebből két tagot az egyházkerület, kettőt a tanári kar válasszon és az igazgató hivatalból legyen a tagja. Az egyháztanács a tanítónőképző intézet igazgatótanácsának elnökévé dr. Hetessy Kálmán elnök lelkészt, alelnökévé Burdács Rezső főgondnokot választotta, tagja lett Muraközy Gyula lelkész, dr. Garzó Béla a gimnázium igazgatója, dr. Joó Gyula a jogakadémia dékánja, Farkas Kálmán, Réthey János, Katona Mihály, Tantó Sándor, Sándor István, Győrffy Balázs, Németh Sándor és dr. Gyalóky Sándor egyhangú támogatással.¹⁵

A tanítónőképző 1918. szeptember 3-án indult 28 diákkal, közülük 22-en az internátusban laktak.¹⁶ Az őszi folyamán kitört influenza (spanyolnátha) járványt szinte minden diák elkapta, így az új, a Kenderessy utcában lévő leányinternátus „kórházként” működött, de a szűkös helyen a betegeket nem lehetett elkülöníteni, ezért sürgősen nagyobb épületre volt szükség. Ekkor az internátus kertjének a vége érintette Muraközy Gyula nyugalmazott törvényszéki bíró „hatalmas telkét”, melyen a főépület homlokzata a Szarvas utcára nézett.¹⁷ Muraközy Gyula Nagykőrösre szeretett volna költözni, ezért eladásra kínálta az ingatlanát, amiért egy jó módú kereskedő 275 ezer koronát ajánlott, de ő felajánlotta az egyháznak 250 ezerért. „Az egyház vezetősége azonnal elfogadta ezt az ajánlatot, a megállapodást megkötötte, melyet az egyháztanács utólagosan egyhangúlag jóváhagyott.”¹⁸ Az egyházköztség 1918-ban részletfizetésre tudta megvenni a Szarvas utca 1. szám alatti házat, de még 1921 júniusáig sem fizette ki teljesen a vételárat. 1921 júniusában fizette ki az egyház a fennmaradó részt és ekkor intézte az átíratást is.¹⁹ A nagyméretű ingatlan megvásárlása komoly előrelépést jelentett, a telek végében lévő kerítést elbontották és egybenyitották a meglévő internátussal.²⁰ A jelentős érdeklődés miatt 1919 elején Hetessy Kálmán a presbitériumban előterjesztette, hogy a nőnevelés szempontjából nagyon fontos a tanítónőképző intézet internátusának bővítése, vagyis a Muraközy-féle háznál lévő gazdasági

¹⁵ KREL, II/3. Presbiteri jegyzőkönyvek 1917–1927.

¹⁶ Hetessy: A család vasárnapja, 89.

¹⁷ Ez ma a könyvtár épülete.

¹⁸ Hetessy: A család vasárnapja, 92.

¹⁹ KREL, II/3. Presbiteri jegyzőkönyvek 1917–1927.

²⁰ Hetessy: A család vasárnapja, 93.

melléképületek hálóteremmé való átalakítása, mely által egy 22 méter hosszú és 5 méter széles helységgel bővülne az internátus. Az átalakítás költségét 9–10 ezer koronára becsülte, amit az egyházkerület minden valószínűség szerint meg fog téríteni, ezért javasolta a munka megkezdését, az egyháztanács ezt támogatta.

1920. november 24-án Pásthly Károly a tanítóképző igazgatója az orvosa tanácsára megvált állásától és az igazgatói pozícióval ideiglenesen Öllős Saroltát bízta meg. 1921. január 2-án Pásthly Károly a tanítóképző volt igazgatója elhunyt. 1921. június 25-én Öllős Saroltát választották meg a tanítónőképző intézet igazgatójának, mely pozíciót az 1948-as államosításig töltötte be.

A presbitérium 1921. május 1-jei ülésén a pénzügyi bizottság a múlt évről, 1920-ról készített zárszámadásával kapcsolatosan jelentést terjesztett az egyháztanács elé. Ebben rögzítették, hogy a tanítóképző indítása és az internátus biztosítása – a Muraközy-féle ház megvásárlása és átalakítása közel 300 000 koronába került. A tanítóképző intézetre 122 000 koronát költött az egyházközség 1920 végéig.²¹

A pénzügyi bizottság 1926. augusztus 15-én azt jelentette a presbitériumnak, hogy az eredeti terv helyett, – miszerint a meglévő Kenderessy utcai épületre még egy szintet akartak ráhúzni és alapincézni, új szobák kialakítása érdekében, – azt javasolták, a régi épületet bontsák le és egy új, kétszintes kollégiumot építsenek helyette.²² 1926-ban az egyházközség a leányinternátus bővítése érdekében, az udvaron egy új, egyemeletes kollégium építésére 800 millió korona állami építkezési kölcsönt kapott a Népjóléti és Munkügyi Minisztériumtól.²³ Hamarosan, 1926. december 21-én a tanítóképző Szarvas utcai új internátus épületének megtörtént az átadása-átvétele.²⁴

Megállapíthatjuk, hogy a helyhiány miatt már 1918-ban, az alapítás évében felvetődött a tanítóképző számára új épület emelése, és a Kenderessy utcában kialakított leányinternátus bővítése érdekében már ekkor megvásárolta az egyházközség a Szarvas utcai polgárházat, ami a tíz évvel később induló építkezés helyét is meghatározta.

²¹ KREL, II/3. Presbiteri jegyzőkönyvek 1917–1927.

²² KREL, Tanítóképző IV/18/11. 3. doboz, Jegyzőkönyvek, műszaki vélemény.

²³ KREL, Tanítóképző IV/18/11. 3. doboz, A tanítóképző építkezésével kapcsolatos levelezések.

²⁴ Később ez az épület adott otthont az Ének-zenei Tanszéknek.

AZ ÉPÍTKEZÉS PÉNZÜGYI ÉS OKTATÁSPOLITIKAI HÁTTERE

Az egyházközségnek az építkezés belső- és külső feltételeit is biztosítani kellett az első világháború utáni rendkívül nehéz időszakban. A tanítóképző kilátásba helyezett megépítéséhez az egyházközségnek elő kellett teremtenie a fedezetet és meg kellett vásárolnia a megfelelő nagyságú, belvárosi építési telket. Az első világháború elvesztése, az ország területének feldarabolása, a tanácsköztársaság időszakában a gazdaság szocialista típusú átalakítási kísérlete, a román megszállás során a még mozdítható javak jelentős részének elhurcolása és a trianoni békeszerződés jóvátételi kötelezettségei az ország gazdaságát rendkívül súlyos helyzetbe sodorták. Hegedűs Lóránt majd Kállay Tibor pénzügyminiszterek igyekeztek szánálni az ország gazdaságát, biztosítani az államháztartás egyensúlyát és a pénzt stabilizálni, de a kormány és a gazdaság vezető szakemberei szerint ezt csak jelentős külföldi kölcsön fölvételével lehetett elérni. Bethlen István kormánya 1923 tavaszán jelentette be az igényét 6–700 millió aranykorona összegű népszövetségi kölcsönre, amiből 1924-ben ténylegesen 250 millió aranykoronát kapott az ország a szokásosnál kedvezőtlenebb feltételekkel. Ennek ellenére a népszövetségi kölcsön és a sikeres gazdasági stabilizáció nyomán megnőtt a bizalom és az érdeklődés Magyarország iránt az angolszász pénzügyi körökben. A meglepően eredményes stabilizációs programnak köszönhetően 1924-ben helyreállt a költségvetés egyensúlya, 1925-ben az államháztartás aktívummal zárt és a következő évben az infláció is megállt.²⁵ A magyar állam szabályozta, hogy a városok az elmaradt infrastrukturális, szociális, oktatási és kulturális beruházásaikra mekkora külföldi hitelt vehetnek föl, amire a saját vagyonukkal és bevételeikkel vállaltak kezességet. 1929-ig, a nagy világgazdasági válságig külföldi magánhitelek sora nyílt meg a kormány, a cégek, az önkormányzatok és az egyházak előtt, melyek ez idő alatt, együttesen 1,9 milliárd pengő hitelt vettek föl.²⁶

²⁵ Fülöp Tamás: „Erőtartalékok a nemzeti célok szolgálatában”. Az 1925. évi városi kölcsön és felhasználásának alternatívái, in: Fülöp Tamás (szerk.): *Megyeszékhelyből város*, Szolnok, Neumann János Egyetem – Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban MNL) Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, 2020, 254–282, 260.

²⁶ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 154–158.

Az Országos Központi Hitelszövetkezet tagjaként a Protestáns Központi Hiteliroda a hitelkonjunktúra vége felé, csak 1928. március 17-én kezdte meg a működését, de igen kedvező feltételekkel tudtak hitelezési lehetőséget biztosítani, ahogy megfogalmazták „hosszú puhatolózások és kísérletezések után olyan előnyös és olyan bőséges amerikai hitelforrást sikerült biztosítanunk egyházaink számára, amellyel egyetlen hazai hitel-forrás sem versenyezhet, sem feltételek, sem bőség tekintetében.”²⁷

A Kecskeméti Református Egyházközséghez 1928. június 15-én érkezett a felhívólevél a kölcsönre. A Protestáns Központi Hiteliroda jelezte, hogy az E. H. Rollins and Sons New-York-Boston protestáns bankcég a magyar kormány hozzájárulásával 3,5 millió dollárt – ami körülbelül 20 millió pengőnek felelt meg, – bocsátott rendelkezésre, „egyházi jellegű” kölcsönök biztosítására. A felhívólevélben megállapították, hogy olyan kedvező feltételekkel nyújtják ezt a hitelt, amit érdemes kihasználni. Azt is megjegyezték, hogy az amerikai bankkal kötött szerződés szerint

„az egyházi kölcsönök jórésze kulturális célú építkezéseket szolgál és sok helyen csak a minimális jelzálogi biztosítékot nyújtja – ilyenekre pedig még súlyosabbak szoktak lenni a feltételek – a mi százas kifizetésű, 8,88%-os, 35 éves amortizációs kölcsönünk olcsósága minden tekintetben versenyen felül áll, ezenkívül bármikor, külön díjfizetés nélkül és részletekben visszafizethető. Ez a kölcsön olyan kedvező alkalom, melyet azoknak az egyházaknak sem szabad elmulasztaniok, amelyek nem jelentették be eddig kölcsönigényüket.”

Ezzel egyidőben az elnök lelkész is levelet kapott a Protestáns Országos Hitelszövetkezettől melyben leírták, hogy a Kecskeméti Református Egyházközség meg fogja kapni az igényelt összeget, ha a teljes keretre nincs szükség, a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete átveszi a fennmaradó hitelt. Ennél jobb feltételekkel ma nem lehet kölcsönhöz jutni. „Egyébként tisztelettel közöljük azt is, hogy az eddig kezünkben lévő adatok bemutatása után ilyen feltételek mellett a kecskeméti egyház egész építési programját a legkényelmesebben és minden kamat rizikó nélkül végrehajthatja.” Kérték, hogy a presbitérium minél hamarabb tárgyalja meg az ügyet és döntsön róla.²⁸

²⁷ KREL, Tanítóképző IV/18/11. 1. doboz, II/B. 8. Hitelügyek.

²⁸ KREL, Tanítóképző IV/18/11. 1. doboz, II/B. 8. Hitelügyek.

Erre a napra az egyházközség presbitériumát is összehívták a hitelfelvétel megtárgyalására. A gazdasági bizottság jelentette, hogy a tanítóképző, a fiúinternátus, valamint a Tatay téren a bérház felépítését az egyháztanács elhatározta. Mivel a tanítóképző és a fiúinternátus építését az egyház külső segítség nélkül nem tudja megoldani, az egyház elnöksége kérvényt nyújtott be a VKM-hez és a városi tanácshoz építési segély kiutalására. Az építkezést elősegítheti, hogy a Protestáns Központi Hiteliroda egy amerikai pénzügyi csoport megbízásából viszonylag előnyös kölcsönt ajánlott. A felhívásra az egyház 1 500 000 pengő kölcsönre jelentette be az igényét. Ismertették a kölcsön visszafizetésének részleteit is. Tétélesen rögzítették, hogy a hitelt mire fogják felhasználni: három tanyai templom építésére Helvécián, Ménteleken és Lakiteleken, ami egyenként 10 000 pengőbe kerül, ez összesen 30 000 pengő, a kecskeméti templom toronytetőjének javítása 20 000 pengő, a tanítóképző építése és az építési telkek megvásárlása 600 000 pengő, az Újkollégiumhoz fiúinternátus építése 250 000 pengő, az építési államkölcsön visszafizetésére 60 000 pengő, az Ókollégium déli oldalán bérház építésére 180 000 pengő, a függő kölcsönök visszafizetésére 30 000 pengő, mindösszesen 1 170 000 pengőt terveztek fölvenni, aminek az éves annuitása 105 570 pengőt tett ki.²⁹ A hitel törlesztéséhez a fedezetet is sorra vették: a városi segély összege évi 18 000 pengőt tett ki, az állami segély évente 30 000 pengőt, az egyházkerület éves támogatása 6 000 pengőt, az újonnan építeni tervezett bérház jövedelmét 17 000 pengőre becsülték, a tanyai hívektől a templom építéséhez évi kétezer pengő hozzájárulással számoltak, a tanítóképző internátusának többletjövedelmét 12 000 pengőre tették, az egyházi költségvetésbe a kamatokra évi 23 100 pengőt állítottak be, így összesen évente 108 100 pengő bevétellel tervezték a hitel visszafizetésének fedezetét.

Az ülésen az elnökség elmondta, hogy az építési programot csak akkor hajlandó felvállalni, ha ehhez állami és városi segítséget is kap az egyház. A Protestáns Központi Hiteliroda az egyháznak 1 200 000 pengő kölcsönt tervezett folyósítani, ha erre az egyház ingatlan- és adófedezetet biztosít. Azt is elmondták, mivel az egyháznak jelenleg nincs szüksége a kölcsönre, az elnökség tárgyalta a Hiteliroda útján a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetével, hogy a fel nem használandó kölcsönt ők átvennék az

²⁹ Az annuitás itt azt jelenti, hogy meghatározott ideig, évente mekkora pénzüsszeget kell kifizetni a hitel törlesztésére.

egyházról és amíg az egyháznak nem kell a pénz az annuitási részleteket ők viselik. A presbitériumban voltak, akik kockázatosnak találták a kölcsön felvételét külföldi valutában. Sándor István volt polgármester és dr. Garzó Lajos ajánlották az építési program és a kölcsön felvételének elfogadását. Az egyháztanács név szerint szavazott az építési programról és a hitelfelvételről, az 1 200 000 pengőnek megfelelő 210 526 dollár 32 cent fölvállalásáról. Minden tag igennel szavazott.

A hitel ügyintézésével egyidőben az egyházközség elnökségének az állami és városi támogatást is igényelnie kellett. Az állammal való kapcsolattartást Ravasz László püspök koordinálta. 1928. szeptember 20-án kelt levelében a vallás- és közoktatásügyi minisztertől 35 évre kért 45 000 pengő annuitást. Gróf Klebelsberg Kunó válaszlevelében azt írta, hogy 1929/30-tól „félévi egyenlő részletekben legfeljebb 20 350 P összegű annuitást és 7 650 P segélyt vehetek számításba, mely összeget kilátásba is helyezem”. A miniszter arra kérte Ravasz Lászlót, hogy figyeljen oda nehogy a Kecskeméti Református Egyházközség „óvatosan vegyen fel kölcsönt”. Azt is kérte a püspöktől, hogy az „épület terveit betekintés végett nekem is mielőbb bemutatni méltóztassék.”³⁰

Kecskemét város törvényhatósági bizottsága 1928. december 29-én tárgyalta a református tanítónőképző és a fiúinternátus építésének támogatását. A bizottságban megszavazták a kért 300 000 pengőt, amire a város is kölcsönt vett fel. A támogatáson túl az egyház kérte a város hozzájárulását a Kenderessy utca 4. szám alatti ház azon részének átengedését, amelyet az utca szabályozásához nem használtak fel.³¹ Az 1929. október 14-én kapott értesítés szerint a Kaszap utca és a Kenderessy utcák sarkán lévő 480 négyszögöl területű telket a város átadta a református egyháznak.³²

Az egyházközség az új tanítóképzőt a már meglévő internátus környezetében tervezte megépíteni. Az egyházközség nevében Hetessy Kálmán 1929. november 13-án írt gróf Klebelsberg Kunónak levelet, melyben egyrészt megköszönte az egyházközségnek biztosított évi 28 000 pengő támogatást, másrészt beszámolt a beruházás előrehaladásáról.

³⁰ KREL, Tanítóképző IV/18/11. 3. doboz, A tanítóképző építkezésével kapcsolatos levelezések.

³¹ KREL, Tanítóképző IV/18/11. 3. doboz, A tanítóképző építkezésével kapcsolatos levelezések.

³² KREL, Tanítóképző IV/18/11. 3. doboz, Jegyzőkönyvek, műszaki vélemény.

„Tisztelettel jelentjük, hogy ezen építkezést megkezdettük még pedig azon a telken, amelyet Nagyméltóságodnak a szeretetház ügyében Kecskeméten tett látogatása alkalmával bemutattunk. A tanítónőképző épületeinek megfelelő elhelyezése végett 4 telket vásároltunk meg, összesen 174 000 P értékben, a meglévő leányinternátusunk mellett úgy, hogy jelenleg a tanítónőképző épületeinek céljaira ezen a helyen mintegy 2 kat. hold terület áll rendelkezésre.”³³

Tehát először az építési telek kialakításához, meg kellett vásárolni a Kaszap utcában a Szarvas utca és a Kenderessy utca közötti házakat, a mai napig ezért is van az intézmény több házszámon, azaz a 6–14-en. Hetessy Kálmán Wekerle Sándor pénzügyminiszternek írt kérvényt, a megvásárolt ingatlanok utáni illeték elengedése vagy csökkentése érdekében. Kérelmében részletesen leírta a megvásárolt ingatlanokat és azok árát. Leírta, hogy a háborút követően az egyházközség tanítóképzőt indított, mely a főgimnázium épületében működik. Az intézmény növekedése miatt, új, modern tanítóképzőt kell építeni ezért az

„egyházunk kénytelen volt a kecskeméti Kaszap utcán több rendbeli telket a rajta lévő épületekkel megvásárolni, hogy az egyháznak a tulajdonát képező és a tanítóképző internátus céljait szolgáló épületeihez hozzácsatolva az új épület céljaira megfelelő telek álljon rendelkezésre. Így megszereztük Szőke László házát 64 000 P-ért, özv. Szabó Antalné és gyermekei házilletőségét 42 000 P-ért, Bón Mihály ingatlanát 20 000 P-ért, Nehéz Jánosné és társai ingatlanát 32 000 P-ért.”

Azt is rögzítette a lelkész, hogy a telkeket a forgalmi ár felett vette meg az egyházközség, mert csak itt tudják felépíteni a tanítóképzőt, így kényszerhelyzetben voltak. Az eladók nem voltak ráutalva az épületek eladására így a piaci árnál többet kellett fizetniük. A telekvásárlások miatt 11 109 pengő tulajdon átruházási illetéket róttak ki az egyháza ennek elengedését kérte, mert kulturális célra, közcélú épületet építenek és tartanak fenn. Kérték elengedni, vagy csökkenteni az illetéket és ebben az esetben is hároméves részletfizetési lehetőséget biztosítani.³⁴

³³ KREL, Tanítóképző IV/18/11. 3. doboz, A tanítóképző építkezésével kapcsolatos levelezések.

³⁴ KREL, Tanítóképző IV/18/11. 3. doboz, A tanítóképző építkezésével kapcsolatos levelezések.

Az egyházközség elnöksége 1929. október 9-én jelentést írt az egyházmegyei közgyűlésnek a hitel felhasználásával kapcsolatosan. Ebben leírták, hogy a beruházási program végrehajtása során a bérházépítést, fiúinternátus építését és a lakiteleki templom építését már végrehajtották, a tanítóképző és az internátus építése, valamint a ménteleki templom építése ekkor már folyamatban volt, a vonatkozó szerződések és határozatok is rendelkezésre álltak. Közben az egyházközség, valamint a megyei és kerületi intézőbizottság is jóváhagyta egy további, közel hasonló mértékű, 105 264 dolláros kölcsön felvételét a Kecskeméti Protestáns Egylet székházának felépítésére. Közben a világgazdasági válság kirobbanása miatt, a gazdasági helyzet romlott, a kölcsönt súlyosabb feltételekkel adták volna, így azt a presbitérium döntése értelmében nem vették fel.

Hetessy Kálmán a kecskeméti *Reformátusok Lapjában* meg is indokolta, hogy miért van szükség az oktatási infrastruktúra fejlesztésére. A főgimnázium diáklétszáma 320–340 fő között volt, de a húszas évek második felében a vidéki diákok aránya jelentősen csökkent, ezért a megfelelő létszám biztosításához egy új, minden igényt kielégítő és nagyobb fiúinternátusra volt szükség. A tanítónőképzőnek még nagyobb számban voltak vidéki növendékei, mintegy 150–160 leány, akiknek az elhelyezéséhez nem volt elég és megfelelő férőhely. Megjegyezte, hogy „tanítónőképzőnk olyan erőteljesen fejlődött ki s olyan elsőrangú intézménnyé lett, hogy számára már elodázhatatlan volt a saját iskolai épület felépítése.”³⁵

A kecskeméti tanítóképző felépítését az állam külföldi hitelekre támaszkodó gazdaságpolitikáján és a helyi szükségleteken túl, az is elősegítette, hogy gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter nemzetpolitikai ágazatnak tekintette az oktatást, a tudományt és a kultúrát, így 1925 és 30 között az állami költségvetés 9–10%-át kapta a VKM. A miniszter 1926-ban átfogó népiskolai fejlesztési programot terjesztett a parlament elé, ami 3500 új tanterem és 1750 tanítói lakás építését irányozta elő, prioritást a tanyasi körzetek kaptak. Négy év alatt, 1930-ig az összes tervezett objektumot felépítették.³⁶ Az iskolaépítési programot Kecskeméten indították el, már 1926 tavaszán helyszíni szemlét tartottak és kijelölték az iskolák helyét, majd június elseje és október elseje között, négy hónap alatt 28 új iskolát építettek a város határában, a következő

³⁵ Hetessy: A család vasárnapja, 140.

³⁶ Romsics: *Magyarország története*, 174–175.

időszakban még 12 tanyai iskolát emeltek, így egy év alatt összesen 40 új népiskola készült el a város tanyavilágában. 1926. október 4-én tartották az Alföldön addig megépített 361 népiskola avató ünnepségét a Kecskemét külterületén fekvő méheslaposi iskolánál, melyen részt vett Horthy Miklós és Klebelsberg Kunó is.³⁷ Az újonnan megépített iskolák a tanyaiak közösségi, kulturális és vallási életének is helyet adtak. Az új népiskolákba megfelelően felkészített tanítókra is szükség volt, ehhez a programhoz jól illeszkedett az egyházközség fejlesztési elképzelése.

A tanyasi iskolák iránti igényt nemcsak a hiányos oktatási infrastruktúra, hanem az is növelte Kecskeméten, hogy országos viszonylatban is kiemelkedően magas volt a természetes szaporodás, a „gyermekek városának” is nevezték ekkoriban. A szaporodási ráta főleg a tanyai népesség körében volt kiemelkedően magas, 1930-ban a város külterületen élő népességének 36 százaléka volt 15 évesnél fiatalabb, amely érték az Alföld többi törvényhatósági jogú városához képest 2–7 százalékkal magasabb volt. Az Alföld törvényhatósági jogú városainak sorában (Baja, Debrecen, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Szeged) Kecskeméten volt a legmagasabb a külterületi népesség aránya (1930-ban 56,2%), és a korszakban végig dinamikusán növekedett.³⁸

AZ ÉPÍTKEZÉS

Az építési program legnagyobb beruházására, a megvásárolt belvárosi építési telekre, a tanítóképző épületegyüttesére tervpályázatot írt ki az egyházközség. A pályázatra két tervet nyújtottak be, melyet először, 1929. június 1-jén a tanítónőképző intézet tanári kara véleményezett. Az értekezleten jelen volt Szeless László főgondnok, Hetessy Kálmán az igazgatótanács elnöke, Öllös Sarolta igazgató, Szunyoghy Farkas, Lovass László, Kerekesné Lacher Erzsébet, Pimper Erzsébet, Horváth Jolán, Szabó József, Magyar Ilona és Gulyás István tantestületi tagok. Öllös Sarolta bemutatta a tanítóképző és internátus építésére beadott két tervet, Szabó

³⁷ Tóth Szilárd: A községi népiskolai tanulók helyzete Kecskeméten a két világháború között, in: Gyenesi József (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából* 27, Kecskemét, MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára, 2017, 227–279.

³⁸ Szilágyi Zsolt: *Homokváros. Kecskemét történeti földrajzi látószögek metszetében*, Kecskemét, Kecskemét Írott Örökségéért Alapítvány, 2012, 95–110.

Jenő és Boskó Zoltán terveit. A tanári kar részletesen megvizsgálta és megtárgyalta mindkét tervet és „az a vélemény alakult ki, hogy Boskó Zoltán tervezése úgy a telek elrendezésében, mint a tér kihasználásában, valamint a beosztásban felette áll Szabó Jenő terveinek.” A tanári kar egyhangúan a budapesti Boskó Zoltán tervét támogatta.

A presbitérium 1929. szeptember 15-i ülésén az elnökség jelentette, hogy három teljeskörű ajánlat érkezett a tanítóképző megépítésére: a Magasépítési Rt. 591 000 pengős, Bogdánffy Géza 612 000 pengős és a Rusz Ervin és Csapó Sándor tulajdonában lévő cég 624 000 pengős ajánlatai. Az árajánlatokat kiadták a gazdasági bizottságnak, hogy „az építés egyszerűsítése, illetőleg olcsóbbá tétele érdekében az ajánlattevőkkel tárgyaljon,” mert a tervezett költséget meghaladták. Ezen az ülésen jelentette be az elnökség, hogy Boskó Gézával szerződést kötöttek a tanítóképző épületének tervezésére, építési felügyeletére, művezetésére és építési leszámolására nézve. Az építésszt a bekerülési összeg négy százaléka illette meg.³⁹

Az egyházközség presbitériumának 1929. október 6-i ülésén az elnök lelkész előadta, hogy mivel a tanítóképző építésére beérkezett ajánlatok a fedezetet túlhaladták, a döntés előtt felhívták az ajánlattevőket, hogy jelentsék be, hány százalékot tudnak engedni az ajánlatukból. Az elnökség előző nap felbontotta a beérkezett ajánlatokat, amiből kiderült, hogy 5–6 százalékos engedményt tettek az építési vállalkozók. Az elnökség ismertette az építkezés anyagi fedezeteit, elmondták, hogy takarékbetétben rendelkezésre áll a dollárkölcsonból 300 000 pengő, a város megszavazta és a Belügyminisztérium is jóváhagyta a 300 000 pengős építési segélyt, melynek fedezésére a város vezetése kölcsön ajánlatokat kért be, ezért ez az összeg még nem állt rendelkezésre. Ezt követően az egyháztanácsban vita alakult ki, az egyik tábor szerint el kellett volna halasztani az egész építkezést a városi segély folyósításának idejéig, a másik csoport szerint a meglévő 300 000 pengő erejéig kell megrendelni az építkezést. Végül az egyháztanács úgy döntött, hogy vagy leveszi az építkezést a napirendről, vagy az ajánlatok alapján kötnek szerződést a munkára. Az elnök lelkész végül szavazásra tette föl a kérdést. A szavazás során „szótöbbséggel – egy szavazat ellenében – hozott határozattal kimondta az egyháztanács, hogy a tanítóképző építését a beérkezett ajánlatok alapján már ezen ülésében vállalatba adja.” Az ajánlatok végösszegei a csökkentést követően a

³⁹ KREL, Tanítóképző IV/18/11. 3. doboz, Jegyzőkönyvek, műszaki vélemény.

Magasépítési Rt. részéről 486 000 pengő, Bogdánffy Gézáé 511 000 pengő, a helyi Ruzs és Csapó cégé 491 000 pengő lett. Egyhangúlag a Ruzs és Csapó céget választotta az egyháztanács, kikötötték, hogy „kecskeméti munkásokat és iparosokat tartoznak alkalmazni.”⁴⁰ Zimay Károly polgármester az építés engedélyezését 1929. november 7-én írta alá.

Hetessy Kálmán elnöklelkész 1929. november 13-án Klebelsberg Kunó miniszternek írt levelében mutatta be az építkezés előrehaladását. Az épület terveit módosítás után a minisztérium elfogadta, ezek után „a közszállítási szabályoknak megfelelően meghirdettük a versenytárgyalást. Ennek eredménye az lett, hogy az épület a tervezés és művezetési költségekkel együtt 600 000 pengőbe kerül. A nyertes vállalkozóval megkötöttük a szerződést s az építkezés október 1-jén kezdetét vette.” Hetessy ezek után a pénzügyekről írt, az építkezés a telekkel együtt 774 000 pengőbe került. A minisztertől kapott 28 000 pengő évi annuitás hozzávetőlegesen 300 000 pengő tőkének felelt meg, a Kecskemét városától kapott 300 000 pengőt az egyházközség a középiskolai fiúinternátus és a tanító-nőképző céljára fele-fele arányban számította be, így ennek felét 150 000 pengőt csoportosítottak a Kaszap utcai építkezésre, így 450 000 pengőt kapott erre a célra az egyházközség, a többit a saját erejéből fedezi. Azt is leírta a miniszternek, hogy több párhuzamos építkezést is folytat az egyházközség és a gazdasági válság problémákat okoz az egyháznak, mert a kiadott üzlethelyiségeikért a bérlők nem tudják fizetni a korábban meghatározott díjat. Azt is megjegyezte, hogy a tanítóképzőnél a rajztermet eredetileg a tornacsarnok fölé tervezték építeni, de nem volt elég pénz rá, ezért változtattak. Végül megállapította, hogy az egyházközségnek nincs elég pénze az építkezés befejezésére, ezért kérte a támogatás felemelését, amit korábban a miniszter Kecskeméten megígért.⁴¹

Tehát az építkezés kivitelezési munkálatai 1929. október elején kezdődtek meg, a meglévő épületek bontására vonatkozóan nem találtam levéltári dokumentumokat, minden bizonnyal ezen időpontig ezeket a feladatokat már elvégezték. Az építkezéshez a szükséges összeg nem állt rendelkezésére, így a presbitérium bátor döntést hozott, amikor úgy vágott bele az építkezésbe, hogy a finanszírozásban bizonytalanságok voltak.

⁴⁰ KREL, Tanítóképző IV/18/11. 3. doboz, Jegyzőkönyvek, műszaki vélemény.

⁴¹ KREL, Tanítóképző IV/18/11. 3. doboz, A tanítóképző építkezésével kapcsolatos levelezések.

Az egyházközség elnöksége 1930. január 6-án arról tájékoztatta a Rusz és Csapó céget, hogy négyhavonta kell kereseti kimutatást leadniuk és az elismert járandóságot ezt követően fizetik ki. Az első kimutatást 1929. november 10-én adták le, aminek az ellenértékét a 47 100 pengőt ki is fizették.

Boskó Géza volt a kivitelezési munkálatokon az építési ellenőr, többször előfordult, hogy különböző munkafázisokat nem vett át, csak a javításokat, pótmunkákat követően. Az egyes munkálatokra, például a központi fűtés és a vízvezeték szerelésére több árajánlatot is bekértek, budapesti cégektől is, erre összesen 18 ajánlat érkezett. 1929. december 19-én nyilvános versenytárgyalást tartottak e témában, végül a víz-, gáz-, fűtés-szerelési munkálatokat a budapesti Fried Zsigmond Műszaki Iroda és Gyár nyerte el.⁴²

1930 márciusában már az épületekben a lépcsők elhelyezését ellenőrizték és a válaszfalakat, az oldalfalak vakolását és a mennyezet nádazását végezték. Júliusban a Rusz és Csapó cég írt az egyházközség elnökségének, melyben elpanaszolták, hogy nem kaptak választ az előző levelükre, amit július 15-én írtak, melyben megjegyezték

„nem tudjuk, hogy esedékes járandóságunkat az Egyház Elnöksége mikor utalja ki. Mellékeljük dr. Steiskál Ottó ügyvéd felszólító levelét, továbbá a Magyar Általános Hitelbank felszólítását azzal a megjegyzéssel, hogy ezen összegeken felül még számos váltó lejáratunk van amik fizetés hiánya miatt maholnap óvatolva lesznek és meg kell állapítsuk, hogy ha az Egyház járandóságunkat a közszállítási szabályok szerint előírt módon kiegyenlítette volna, részünkre akár váltó útján, vagy garancia útján a fizetésről gondoskodott volna ezen költséges és esetleges perrel járó ügyek nem álltak volna elő.”

Azt is megjegyezték, hogy ha az egyház késedelmesen fizet, a vállalkozásnak drága kamatra kölcsönt kell felvennie a kiadásai fedezésére és még ígéretet sem kaptak, hogy mikor fizetnek nekik. Erre július 24-én válaszolt az egyház, tudatták a kivitelező céggel, hogy azért nem fizettek, mert a várostól nem kapták meg azt a pénzt, amit ígértek. Megjegyezték, hogy amint megkapják a pénzt fizetni fognak és külön felhívták a figyelmet rá, hogy a munkát folytatni kell, az eredeti határidőt pedig betartani.

⁴² KREL, Tanítóképző IV/18/11. 3. doboz, A tanítóképző építkezésével kapcsolatos levelezések.

Augusztus 7-én írt az egyház elnöksége a polgármesternek, hogy a törvényhatósági bizottság által megszavazott kulturális segélyből a megszavazott összeget azonnal utalják át, mert a kivitelezőt az egyház csak ezen összegből tudja kifizetni.⁴³ Tehát a likviditási nehézséget az egyház vezetősége a kivitelező cégre hárította.

Ugyanezen a napon a Rusz és Csapó cég arról tájékoztatta az egyház elnökségét, hogy az építkezést a szerződésben kikötött határidőre „rajtunk kívülálló okokból nem tudjuk befejezni.” Az internátus (a városközpont felé eső épület) és a gazdasági épület (a vasútállomás felé eső épület) szeptember 15-re, a főépület szeptember 25-re lesz készen. Ezen a napon kapták meg a falszíneket az igazgatónőtől. Másnap írt az elnökség válaszlevelet, amiben leírták, hogy „semmiesetre sem járulunk hozzá ahhoz, hogy a munka befejezésére megszabott határidő meghosszabbíttassék.” A gazdasági épület és internátusnak szeptember első napjára készen kell lennie, mert a növendékek érkeznek, a főépület legfeljebb néhány napos késedelmet szenvedhet. Nagyobb erővel dolgozzanak, javasolta az egyház vezetése. A cég másnap ismét megírta, hogy nem lesz kész az épület szeptember elsejére.

1930 augusztusában az egyház már a bútorokat és felszereléseket rendelte az új épületekbe. Augusztus 14-én a presbitériumi ülésen arról határoztak, hogy a gazdasági épület és az internátus bútorait a presbiter Csikai Lajos asztalosmestertől rendelik meg. Augusztus 19-én megrendeltek még a helyi, református vallású Réthey Gyula üveg- és porcelánkereskedő cégétől 100 db mély és lapos tányért, tálakat, tálcákat, 180 vizes poharat és egyéb kiegészítőket 576 pengő értékben. A bútorok egy részét a fővárosból rendelték, például az igazgatói irodába az angol bőrgarnitúrát, karosszékeket, Thonet-garnitúrát. Az intézménybe nagy teljesítményű mosó- és vasalógépet is vásároltak.⁴⁴

1930. szeptember 20-án a Rusz és Csapó cég megírta az egyházközség elnökségének, hogy a munkát befejezték, az épületet a mai nappal átadják. A kulcsokat délben tervezték átadni az igazgatónőnek. Az elnökség gyors válaszban megírta, hogy 15 órakor megjelennek a helyszínen és ideiglenesen átveszik az épületet, de csak a mérnöki ellenőrzés után veszik át

⁴³ KREL, Tanítóképző IV/18/11. 3. doboz, A tanítóképző építkezésével kapcsolatos levelezések.

⁴⁴ KREL, Tanítóképző IV/18/11. 3. doboz, A tanítóképző építkezésével kapcsolatos levelezések.

hivatalosan is. 1930. október 6-án az összes épület használatba vételi vizsgálata során megállapítottak jónéhány hiányosságot, problémát. Boskó Géza december 22-én azt írta az elnökségnek, hogy másnap Kecskemétre utazik, mert a helyszínen utána kell néznie néhány ügynek, de a vég-számla átvizsgálást 23-án befejezi. Az ünnepekre való tekintettel „s, hogy teljesen pénz nélkül állok” kérte, hogy legalább 500 pengőt fizessenek ki neki, amit személyesen szeretne felvenni. Az egyházközség elnöksége 1930. december 22-én levelet írt a Magyar Királyi Pest Vármegyei Állam-építészeti Hivatalnak, mert a Fried Zsigmond cég és a Ruzs és Csapó cég jelentősen túllépték a tervezett költségvetést, ezért kérték azok jogosságának felülvizsgálatát. Pótmunkákat is kiszámláztak, amit az egyház nem kért, ezért azokat nem ismerte el.⁴⁵

Az építkezés óta eltelt több mint 90 esztendő és a mai ismereteink alapján is megdöbbentő a beruházás pénzügyi hátterének gyors ügyinté- zése, a fedezet biztosítása és még inkább csodálkozásra ad okot, hogy 1929 júniusában még az épület terveiről vitatkoztak és a következő év szeptemberében már elindult az oktatás az újonnan emelt épületekben.

A TANÍTÓKÉPZŐ FELAVATÁSA

1930 szeptemberében a tanítónőképzőben megkezdődött az oktatás, a diáklányok beköltöztek a kollégiumba. A kecskeméti *Reformátusok Lapja* című hetilap október 5-i számában megállapították „A tanítónőképző épülete annak a nagyszabású tervnek a befejezése, melyet a kecskeméti református egyház 1917-ben határozott el, hogy a reformáció 400 éves évfordulóját egy tanítónőképző intézet létesítésével ünnepli meg.” Hor- thy Miklós hozzájárult, hogy az iskola az ő nevét viselje. „Október 16-án megjelenik városunkban a kormányzó és az ő jelenlétében avattatik fel az intézmény, mely az egész reformátusságnak, az egész magyar kultúrának, de magának Kecskemétnek is egyik büszkesége és bástyája.” A Bodor Zsuzsanna Református Leányotthon is ekkor tervezték felavatni, mely 50 árva leánynak adott otthont.⁴⁶

⁴⁵ KREL, Tanítóképző IV/18/11. 3. doboz, A tanítóképző építkezésével kapcsolatos levelezések.

⁴⁶ *Reformátusok Lapja*, 1930/39, 1930. október 5., 140.

A két intézmény avatására, október 16-án került sor, amikor is „ragyogó őszi napsütés fogadta a vendégeket. Reggel a szegedi gyorsvonattal érkeztek az első vendégek, katonai előkelőségek, iskolák és városok képviselői.” A budapesti gyorsvonattal érkezett Ravasz László püspök, Klebelsberg Kunó és Zsitvay Tibor miniszterek, akiket a város vezetősége és a lelkészek a vasútállomáson köszöntöttek. Ezt követően érkezett meg a kormányzó különvonata. „Lelkes éljenzés között vonult be a meleg fogadtatás után a Kormányzó a Rákóczi úton a városházára, ahol villásreggelit fogyasztott el. Ezután egész kíséretével átvonult a ref. templomba, ahol a gyülekezet fölállva fogadta.” Az istentiszteleten Czeglédy Sándor ceglédi lelkész hirdetett ígét, majd a tanítónőképző felavatására mentek. „Az épület előtt volt fölállítva a Kaszap utcai téren a díszsátor, ahol a Kormányzó 10 óra 38 perckor helyet foglalt. Megérkezése alkalmával lelkesen éljenezte a közönség.” Ezek után kezdetét vette az ünnepség, Szless László főgondnok, felsőházi tag köszöntötte a kormányzót. Elmondta, hogy „nagy munkánk megkoronázását jelenti, hogy Főméltóságod legmagasabb elhatározásával hozzájárulni méltóztatott ahhoz, hogy ez az intézet örök időkre Főméltóságod nevét viselhesse.” Ezt követően Ravasz László, majd Hetessy Kálmán mondott beszédet. Az ünnepség után Öllös Sarolta és Hetessy Kálmán vezetésével Horthy Miklós megtekintette az újonnan emelt épületeket.

Ezt követően 12 óra 15 perckor kezdődött a Bodor Zsuzsanna Református Leányotthon avatási ünnepsége, melyen Horthy Miklós jelenlétében Klebelsberg Kunó, Ravasz László és Fáy István főispán mondott beszédet.⁴⁷ Az avató ünnepségek után díszebédet tartottak, melyen Ravasz László köszöntötte a kormányzót, aki 15 óra 30 perckor az állomásra ment és a különvonatával Budapestre utazott.⁴⁸

⁴⁷ A Bodor Zsuzsanna Református Leányotthont is államosították, majd a ma Ceglédi út 2. szám alatti ingatlan, 2020-ban a Neumann János Egyetemért Alapítvány tulajdonába került. Bodor Zsuzsanna (1799–1872) Kerkapoly Károly (1824–1891) református pénzügyminiszter édesanyja volt. A miniszter által adományozott alapítványi pénzből épült az intézmény.

⁴⁸ *Reformátusok Lapja*, 1930/41–42, 1930. október 26, 178–180.

ÖSSZEGZÉS

Hetessy Kálmán elnök lelkész szerint az egyházközség jól tette, hogy belevágott a hitelfölvételbe és az építkezésekbe, mert ha abban az időben nem tette volna meg, később – a kedvező hitelezési konjunktúra elmúltával és a világgazdasági válság kibontakozásával – már nem lett volna rá lehetősége.

„A bérház és iskolai intézmények felépítése alapos megfontolás és előkészítés után történt meg, ugyanis egyháztanácsunk arra törekedett, hogy egyházunk anyagi helyzetét ne igen érintsék az új alkotások s valóban a bérház- és internátusi építkezések költségei túlnyomórésztben megtérülnek azok jövedelméből és az állam által nyújtott évi annuitásból. Egyháztanácsunk a legalkalmasabb pillanatban ragadta meg az alkotások lehetőségét, mert ha egy kicsit is tétovázik: többé nem lehetett volna állami támogatást kapni és nem lehetett volna számítani a város áldozatára. Azonban e kettőnek biztosításával az alkotások létesítése óriási vagyontöbbletbe juttatta az egyházat. [...] 13 év alatt hatalmas változás történt a kecskeméti ref. egyházban. Ez a nagy változás nagy fejlődést jelent. A fejlődés és virágzás jelenti, hogy itt hűség és buzgóság munkálkodott önzetlenséggel az Isten dicsőségének szolgálatában.”⁴⁹

A Kecskeméti Egyházmegye 1931. szeptember 24-én Szolnokon tartott egyházmegyei közgyűlésén Kiss Zsigmond esperes a jelentésében részletesen kitért a Kecskeméti Egyházközség áldozatvállalására és a „Horthy Miklós Református Tanítónőképző Intézetének és a Bodor Zsuzsánna Református Leányotthon” új épületének 1930. október 16-án tartott ünnepi avatására és az intézmények jelentőségére.

„Köszöntjük e kettős jelentős esemény alkalmából a kecskeméti egyházat, mely messze túl a helyi érdekeken, magyar református egyházunk nőnevelésének és szociális szükségleteinek hozott ez alkotásával alig felmérhető áldozatot, sok gondot és terhet vevén vállaira. Köszöntjük most is úgy, mint köszöntöttük 1918. évi szeptember 25-én Abonyban tartott közgyűlésünkön: »Büszkék vagyunk férfias cselekedetben ékeskedő gyermekünkre, a kecskeméti nagyra hivatott egyházra. Az édesanya büszke örömeivel köszöntjük őt, s áldást és sikert kívánunk nagy gondolatához és

⁴⁹ Hetessy: A család vasárnapja, 141.

merész cselekedetéhez... Legyen áldás az intézeten! Legyenek áldottak az elmék, melyek kigondolták, a szívek, melyek vezették, a kezek, melyek testbe öltöztették az eszmét.« [...] Sok imádsága, sok hite és sok áldozata van beépítve e két intézetbe, különösen a tanítóképzőbe a kecskeméti egyháznak. Sok jó lélek forrott a tervelésben, az alkotásban, a fenntartásban, a mostani építkezésben.”

Az esperes kiemelte Hetessy Kálmán és Muraközy Gyula fáradhatatlan munkáját, akiket kiemelkedő munkájuk elismeréseként Horthy Miklós kormányzó III. osztályú érdemkereszttel tüntetett ki.⁵⁰

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára (KREL) III/I. Kecskeméti Református Egyházközség iratai 1919-1925. 16. doboz.
 Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára (KREL) II/3. Presbiteri jegyzőkönyvek 1917–1927.
 Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára (KREL), Tanítóképző IV/18/11. 1. doboz, II/B. 8. Hitelügyek
 Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára (KREL), Tanítóképző IV/18/11. 3. doboz, Jegyzőkönyvek, műszaki vélemény
 Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára (KREL), Tanítóképző IV/18/11. 3. doboz, A tanítóképző építkezésével kapcsolatos levelezések

FELHASZNÁLT IRODALOM

- CSÚRÓS András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején. A magyar reformátusság egy válságos időben*, Doktori értekezés, KRE HTK, Budapest, 2017.
 FÜLÖP Tamás: „Erőtartalékok a nemzeti célok szolgálatában”. Az 1925. évi városi kölcsön és felhasználásának alternatívái, in: Fülöp Tamás (szerk.): *Megyeszékhelyből város*, Szolnok, Neumann János Egyetem – Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, 2020, 254–282.
 HETESSY Kálmán: A család vasárnapja, *Reformátusok Lapja*, 1931-es számok.

⁵⁰ Esperesi jelentés a kecskeméti intézmények felavatásáról. *Reformátusok Lapja*, 31. szám, 1931. október 11. 132–133.

- RIGÓ Róbert: A német megszállás, a front átvonulása és azt követő időszak Kecskeméten. Interjú Kovács Bálint református lelkésszel. *Forrás* 2009. 6. szám, 22–37.
- RIGÓ Róbert: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)*, Budapest – Pécs, ÁBTL – Kronosz Kiadó, 2014.
- RIGÓ Róbert: Kecskemét helye a városhierarchiában és társadalmi változások a népszámlálások tükrében, *Forrás* 48(2016/7–8), 81–97.
- ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- SZILÁGYI Zsolt: *Homokváros. Kecskemét történeti földrajzi látószögek metszetében*, Kecskemét, Kecskemét Írott Örökségéért Alapítvány, 2012.
- SZILÁGYI Zsolt: Alkalmazkodó mezőváros, *Forrás* 52(2020/7–8), 13–36.
- TÓTH Szilárd: A községi népiskolai tanulók helyzete Kecskeméten a két világháború között, in: Gyenesi József (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából* 27, Kecskemét, MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára, 2017, 227–279.

ABSTRACT

Róbert Rigó: *Study on the Construction of the Reformed Teacher Trainer College in Kecskemét (1928–1930)*

This study presents the circumstances of the start of the the Kecskemét Reformed Teacher Training College in 1918, the financial background of the new building complex in the late 1920s and the conditions of its planning and construction. The Reformed Parish of Kecskemét undertook significant investments during this period, which were covered by foreign loans, state and city subsidies, so it could afford the expansion of its already extensive system of educational institutions.

Keywords: Kecskemét, Reformed teacher training, education, construction, financing

LELKÉSZI MAGATARTÁSMINTÁK A DIKTATÚRA
SZORÍTÁSÁBAN
(BÁCS-KISKUN MEGYE, 1958–1965)

Szabó Bence

Mint ismeretes, az 1958. évi központi pártműködési terv kiadását követően az egyházpolitika konfrontatív jellege visszaszorult, ezzel együtt megerősödtek az állam és az egyházak közti kollaborációs törekvések. Az új irányelv az államhatalom legitimitását, a klérus társadalmi mozgósító erejének közzömbösítését és az egyház erkölcsi hitelének erodálását egyszerre kívánta véghezvinni. Ennek érdekében a párt egy ideológiailag „fejlődőképes”, az állami érdekek mentén tevékeny, ugyanakkor a lelki élet szervezésében passzív papság kialakítására tett – nem eredménytelenül – kísérletet. Az elvárt lelkipásztori magatartáshoz azonban mindenki saját habitusa szerint viszonyult, melynek mintázatai – az egyes karakterek hivatalos jellemzésén keresztül – kirajzolódnak a Magyar Szocialista Munkáspárt (továbbiakban MSZMP) Bács-Kiskun megyei pártarchívumi jelentéseiből.

Az egyházigazgatásban a közhatalmi pozíció megerősítése, a politika mozgásterének kiterjesztése a legfontosabb célkitűzések közé számítottak. Gondot jelentett azonban, hogy az együttműködők táborából az „ellenforradalom” hatására sokan lemorzsolódtak,¹ és csak fokozatosan lehetett újra fontos egyházigazgatási funkcióba helyezni megbízható, együttműködésre kész klerikusokat. Hangsúlyosan igaz volt ez a kijelentés a római katolikus egyházvezetésre. Míg 1956 októbere előtt 44 katolikus „kulcspozícióból” 14 volt lefedett állambiztonsági szempontból megbízható lelkészállománnyal, a forradalom vérbe fojtása után már csak 7 maradt a politikai szervek közvetlenebb ellenőrzése alatt. A protestáns felekezetenél ezzel szemben jelentősebb változás nem volt érzékelhető. „A főbb

¹ Vörös Géza: Az egyházakban foglalkoztatott ügynökhálózat újjáépítése 1956-tól a hatvanas évek közepéig, *Betekintő*, 2010/2., https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_2_voros.pdf (Letöltés: 2020. szeptember 1.)

helyeken ma is lojális papok működnek” – állapította meg 1958-ban egy, a vallásos ideológia befolyását feltáró megyei pártvizsgálati jelentés.²

Érthető módon, a kommunista politikai szervek az államérendék és -biztonság kockázatértékelésének szempontjai szerint helyezték keretrendszerbe a társadalmi jelenségeket. Ebből következik, hogy a lelkeszi értékelés kategóriái egybevágtak a belügyi szervek klasszifikációjával. Az osztály- és elvidegen mentalitás-faktorok tehát a politikai rendőrség nézőpontjából kerültek mérlegre. Református oldalról az ellenzéki és ellenséges közegek létszámát országosan 200 főre becsülte egy elaborátum,³ akik közé többnyire a kegyességi irányzathoz húzó egyháztagokat számították. A korszakban szervezetszerű, a rendszer megdöntésére szövetkezett ellenzéki erők már nem aktivizálódtak, így az ellenséges magatartás bélyegéhez a rendszeridegen politikai nézetek vállalása, a tolerálható mértéket meghaladó hitélet-szervező munka bőven elegendő volt. Annak eldöntése azonban sohasem volt kézenfekvő, hogy hol húzódik a vallásgyakorlás „tűrt” és „tiltott” formáinak állambiztonsági ingerküszöbe.⁴ Mindez része volt a kádári hatalomgyakorlás kiszámíthatatlan, szituatív jellegének, mely jogszzerű alapot biztosított a hitéletbe történő erőszakos állami beavatkozások számára.

„A protestáns egyházon belül elhelyezkedő illegális erők harca, iránya, hatása és további feladatai”⁵ címet viselő munkaanyag az alábbi kategóriák szerint rendszerezte a lelkeszi magatartásformákat: 1.) lojális progresszív erők; 2.) ingadozó, passzív erők; 3.) ellenzéki erők; 4.) ellenséges erők.

² Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (továbbiakban MNL BKML) XXXV. 1. Az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának iratai, 3. csoport (továbbiakban cs.) 41. őrzési egység (továbbiakban ő.e.), Jelentés a vallásos ideológia befolyásáról és egyházpolitikánk alakulásáról, Kelt: Kecskemét, 1958. április 30., 41.

³ Kiss Réka: Legális – illegális – féllegális, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2018*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan, 2019, 248.

⁴ Az új típusú egyházpolitika kiszámíthatatlansága és összetettsége nem csupán a felekezetek lelkipásztorait tartotta konstans bizonytalanságban, de hátrányos „melléktermékként” a párt- és állami szervek helyi nomenklatúrájára is benítőan hatott. Az egyházpolitikai irányelvek végrehajtása során számos helytelen gyakorlatot, hibás nézetet tártak fel a pártvizsgálati jelentések. A témáról bővebb ismertetés olvasható: Szabó Bence: *A református hitélet realitásai a Kádár-kor életvilágában*. 2020. Kézirat.

⁵ Kiss: Legális, 248.

„Figyelembe kell vennünk, hogy a papi tevékenység, a maga súlyos korlátai ellenére, elősegítheti a szocializmus építését.”⁶ – ismertette az egyházi személyzeti politika pragmatikus alapjait a központi direktívákkal egybecsengő *megyei MSZMP határozat*, 1958-ból. Ennek szellemében tekintette át a megyei pártbizottság – területi illetékességében – a papi testületek összetételét. Ekkor 396 különböző felekezeti pap élt Bács-Kiskunban, köztük 39 fő nyugalmazott, de még hivatásában tevékeny lelképásztor végzett szolgálatot. A klérus 2/3-a római katolikus volt, ehhez a felekezethez tartozott a lakosság döntő hányada (80%). A többi egyházhoz kötődő hívek számát 100 ezerre becsülték a korabeli források. Az 1958-as jelentés becslése szerint körülbelül 20–25% volt a kléruson belül a népi demokráciával együttműködésre kész egyházzolgák száma. A reformátusok köréből *Pap Géza* esperest és *dr. Balogh Lászlót* emelték ki rendszeresen a pártanyagok, evangélikus részről pedig *Sikter András* neve szerepelt a megbízható egyházi személyek sorában. „Ezek felismerték a fejlődés fő irányát, elfogadják a szocializmust, örülnek sikereinknek és igyekeznek maximális segítséget nyújtani.”⁷ A progresszív csoportban nyilvántartott lelkészek szakrális tevékenységük mellett gyakran társadalmi (lényegében politikai) funkciókat is elvállaltak, mely nagyobb részt a Hazafias Népfront (továbbiakban HN, vagy népfront), és a békebizottság munkájában való részvételüket jelentette.

1958-ban a megye papságára 65–70%-ban ingadozó, de nem okvetlenül ellenzéki csoportként tekintettek. Az opportunistákként aposztrofált lelkészeket úgy jellemezték, mint akik mindig az erősebbnek látszó fél felé húznak, a könnyebb életet, megbecsülést priorizálják, és egzisztenciájuk érdekében „hajlandók engedményekre”. Számarányuknál fogva elsőrendű szakpolitikai feladatnak tekintették megnyerésüket az állami érdekek számára. Mellettük az aktív papság 10–15%-a tanúsított ellenséges magatartást a népköztársaság ideológiájával szemben. Az *1964-ben készített helyzetértékelés* is három csoportba osztotta szét a megye papságát: politikailag lojális elemek (60–65%), „semlegesek” (25–30%) és reakciók (6–8%).⁸

⁶ MNL BKML XXXV. 1. 3. cs. 41. ő.e., Határozat a vallásos ideológia befolyásáról és egyházpolitikánk alakulásáról. Kelt: Kecskemét, 1958. április 30., 52.

⁷ MNL BKML XXXV. 1. 3. cs. 41. ő.e., Jelentés a vallásos ideológia befolyásáról és egyházpolitikánk alakulásáról. Kelt: Kecskemét, 1958. április 30., 40.

⁸ A vázolt relációk forrásadataira egyetlen jelentés sem tesz utalást, így ezeket óvatos kritikával szükséges kezelni. Egzakt számítások híján az eredmények inkább az adott

A rendszerhez hű „papi állomány” aránya az 1960-as évek elejétől folyamatosan emelkedett, 1964-ben már a teljes klérus 2/3-át ők alkották. A megyei pártvezetés számára készített tájékoztató az alábbi ismérvekkel foglalta össze a megbízható egyházzolgákra jellemző politikai attitűdöt: „E papok szóban, magatartásukban, egyházi munkájukban igenlik a szocializmust, készek politikai együttműködésre.”⁹ Oszlopos tagjai voltak a békemozgalomban kiteljesedő, állammal kötött szövetségnek és más, „demokratikus” közéleti fórumoknak. Fontos politikai feladatuk volt az egyházi közvélemény alakítása, az állami érdekek közvetítése. Semleges hozzáállást a klérus azon tagjai mutattak, akik tartózkodtak a nyílt politikai állásfoglalásoktól, de oppozíciós magatartást sem fejtettek ki. A csökkenő számban jelen lévő „reakciók” bűnlajstroma tényszerűen nehezen megragadható elemekből állt, kriminalizálásuk többnyire a hitelvekhez való ragaszkodásban öltött testet, valamint a békemozgalommal szembeni gyanakvásból és a hitvallás szabadságának hangsúlyozásában nyilvánult meg.

A párthatározatok gyakorlatba ültetését illetően egy *1965. évi kecskeméti vizsgálat* is pozitív mérleget vont. A munkaanyag összeállítója legfőbb eredményként azt jegyezte fel, hogy sikerült a városban egyházzpolitikai szempontból „haladó szellemű” klerikusokat pozícióba juttatni. A protestáns egyház berkein belül is javultak az együttműködés feltételei a helyzetértékelés szerint. Mind a református, mind az evangélikus presbitériumokkal a párt számára elfogadható lelkészeket választottak meg. Kiemelte az elaborátum, hogy a református egyháztanácsban korábban döntő befolyással bíró *Héjjas-család* képviselői is elszigetelődtek. További vizsgálatra érdemes körülmény, hogy Kecskemét háború előtt valóban tekintélyes birtokos családja egyáltalán rendelkezett-e tényleges befolyással a gyülekezet életében ekkortájt?

---

időszak egyházzpolitikai tendenciáit, mintáit és a hitélettel foglalkozó káderek szubjektív helyzetértékelését tükrözték.

⁹ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 45. ő.e., Jelentés a vallásos ideológia elleni harcról ... 1964. szeptember 24., 118.

SOKIRÁNYÚ ÉRDEKEK EGYAZON MEGJELENÉSI FORMÁJA:
LELKIPÁSZTOROK A KÖZÉLET SZOLGÁLATÁBAN

A korszakban érvényes politikai irányelvek szerint a lojális magatartású papi karból az államrezon aktív támogatói bázisát kellett kikovácsolni, azonban e téren óvatos lépésekre, beépített fékekre is szüksége volt a pártvezetésnek. A lelkészeket a népfronton és a békebizottságokon kívül más tömegmozgalmi szervezetbe nem volt szabad bevonni, emellett a nyilvános rendezvényeken is kerülni kellett szerepeltetésüket. „A gyűléseken való hozzászólásukat a politikai célszerűségtől függően kell lehetővé tenni”.¹⁰ Az idézett, 1958-as párthatározati háttéranyagot készítő káder tapasztalatai szerint a lojális papságon belül az arányok a református és az idősebb lelkészek számára kedveztek. A haladóként aposztrofált „mozgalmi papok” agitációs feladatai közé tartozott, hogy eszmei álláspontjukat a nyilvánosság előtt rendszeresen kifejtsek, és ezzel összhangban végezzék közéleti szerepvállalásukat is. A részükre engedélyezett társadalmi funkciók között leginkább tanácstestületi képviselőt és népfrontbizottsági tagságot lehet fölfedezni, az egyén állami szervekkel kiépült bizalmi kapcsolata szerint. Az 1959-ben végzett pártvizsgálat anyagában a reformátusok közül Lajosmizse lelkipásztorát, *Gyarmati Lászlót* emelték ki. A tiszteletes aktív segítséget nyújtott a pártprogram megvalósításában. Mellette továbbra is szilárdan lehetett számítani olyan jól bevált „papkáderekre”, mint *Pap Géza*, vagy *Ulakcsai Antal*.¹¹ „Többen – főleg református lelkészek – személyesen is vállalkoznak közéleti szerepre, munkát, megbízást kérnek a községi vezetőktől”¹² – jegyezte meg az egyháztagok és az állami-népi szervek közti együttműködés szélesedésére reflektálva az egyházügyi főelőadó. Példaként kiemelte, hogy *Simon Imre* foktői lelkész még nőnap előadást is vállalt, s másutt is szerepet kért maga számára. *Berán Endre* uszódi lelkipásztor katolikus paptársával együtt kérte, hogy a szerveződő községi vízitársulás érdekében házi agitációt végezhesen.

¹⁰ MNL BKML XXXV. 1. 3. cs. 41. ó.e., Határozat a vallásos ideológia befolyásáról és egyházpolitikánk alakulásáról. Kelt: Kecskemét, 1958. április 30., 52.

¹¹ MNL BKML XXXV. 1. fond, 9. cs. 50. ó. e., „Jelentés Bács-Kiskun megye egyházpolitikai helyzetéről és a feladatokról”. 001/15/1959. Kelt: Kecskemét, 1959. november 17., 12.

¹² MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 52. ó.e., „Összefoglaló jelentés zs 1964. év I. felében végzett egyházpolitikai munkáról”. Agit-127/1964. Kelt: Kecskemét, 1964. augusztus 4., 8.

A klérus közéleti események iránt megnövekedett érdeklődését az egyházügyi főelőadó csak kisebb részben tulajdonította jóhiszemű segíteni akarásnak. Nagyobb arányban az egyház befolyásának átmentését sejtette az ösztönző tényezők mögött. A közéleti szerephez engedett lelkészek a szocializmus gyülekezeti hídfőállásainak kiépítésében a pártállam hasznárra váltak ugyan, mintegy 8–10%-uk tevékenységét azonban kifejezetten károsnak ítélték egy 1959-es jelentésben. A megye egyházügyi főelőadója a társadalmi pozícióba emelt klérus létszámát eleve túlzottnak vélte. „[...] a foglalkoztatás, a segítségkérés ilyen mértéke veszélyeket is hord magában. Mondanom sem kell, hogy egy-egy pap vagy általában a papok társadalmi szerepeltetésével együtt jár az illető vagy az illetők adott egyházi berkekben való népszerűsítése, ami nem mindig előnyös a mi szempontunkból”¹³ – hívta fel a figyelmet Szakács Gyula¹⁴ az egyházi személyek politikai megbízatásainak rizikó-faktorára. A szakkáder megítélése szerint a „társadalmilag aktivizált papok”¹⁵ közéleti szerepbe helyezését egyfajta általános békepolitika eljöveteleként értelmezték, mely lehetőséget teremt számukra az egyház tekintélyének és tömegbefolyásának visszaállítására. Szakács meglátása szerint a funkcióba emelt klerikusok jellemzően csak a hivatalos rendezvényeken fejtették ki véleményüket a szocializmus építése érdekében, saját köreikben viszont már nemigen exponálták magukat, legfeljebb „az egyház érdekeinek megfelelő torz beállításban” nyilvánultak meg. Az Állami Egyházügyi Hivatal (továbbiakban ÁEH) főelőadója arra is ráirányította a figyelmet, hogy a megyei és járási bizottságokkal szemben a községi népfrenttestületeknél a papság tevékenységét már nehezen lehetett nyomon követni. A korábban képviseleti szerepet vállaló, de nem a párt érdekei szerint politikáló egyházi személyek közéletből va-

¹³ MNL BKML XXXV. 1. fond, 9. cs. 50. ő. e., „Jelentés Bács-Kiskun megye egyházpolitikai helyzetéről és a feladatokról”. 001/15/1959. Kelt: Kecskemét, 1959. november 17., 12.

¹⁴ Szakács Gyula 1953. és 1969. között az ÁEH főelőadója volt. Életrajzi adatairól lásd bővebben: Szabó Bence: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése Bács-Kiskun megye területén, az 1950-es évtized első felében, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2019.* 2. kötet, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézet Reformáció Öröksége Műhely – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 262–263.

¹⁵ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 47. ő. e., „Jelentés az egyházpolitikai és vallásos világnézet elleni harc helyzetéről”. Prop. 94/13/1965. Kelt: Kecskemét. 1965. október 15., 1.

ló kiszorítása sem ment minden nehézség nélkül.¹⁶ Gondot jelentett az egyházügyekért felelős káder szerint, hogy sok helyi vezető nem érzékelte az egyházi emberek törekvéseiben rejlő veszélyeket, és óvatlanul fogadta együttműködési szándékukat. Ez volt az oka, hogy 1959 előtt a kívánatosnál több papnak adtak teret, megbízatást helyi politikai, vagy népfront-szervezetekben, községi akciókban (pl. ivóvízellátás, parkosítás, takarékszövetkezet szervezés), ahelyett, hogy az egyház a „saját eszközeivel” fejtette volna ki államtámogató, szocializmust építő tevékenységét.¹⁷

A politikai szervekkel kiépített aktív együttműködés rendszerében szembeeszközö felekezeti eltolódás volt megfigyelhető. 1959-ben a megye több mint 300 katolikus papjából 12-en, 54 református lelkésze közül viszont 19-en kaptak mandátumot a Hazafias Népfront politikai és mozgalmi bizottságaiban. Rajtuk kívül 4 tag az evangélikusoktól, továbbá 1–1 fő a baptista, illetve „őskeresztény”¹⁸ egyházak kebeléből érkezett. A Népfront megyei bizottságába *dr. Kujáni Ferenc* érseki helynök mellett *Pap Géza* református esperest választották be. A fenti statisztika is reprezentálja, hogy a párt egyházpolitikájában a protestáns felekezetek miatt részesültek kedvezőbb elbírálásban. A traktus új vezetőjével, *dr. Balogh László* esperessel – elődjéhez hasonlóan – kitűnően megtalálta a hangot az egyházügyi főelőadó, akinek munkájával, világnézeti haladásával elégedett volt. Az evangélikusoknál személyi kérdések terén *dr. Murányi György* kiskőrösi lelképásztor körül éleződött ki a helyzet. A tényekből és az eseményjelentések, helyzetértékelések szövegeiből is kitűnik, hogy a református egyház a pártállam politikai vonalához mindenki másnál rugalmasabban tudott igazodni. A közvetlen „ráhangolódás” egyik beszédes példája volt az 1961 elejétől – egyébként Szakács Gyula javaslatára – a lelkészkeri értekezleteken rendszeresített gyakorlat, melyben az egyházvezetői tájékoztató anyagokat hosszasan megvitatták a jelen lévő lelképásztorok. Ezzel a klérus gondolkodásának formálása mellett sikerült elérni a valós hitéleti kérdésektől való eltávolításukat is. Az implicit cél ugyanis az volt,

¹⁶ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 52. ő.e., „Összefoglaló jelentés zs 1964. év I. felében végzett egyházpolitikai munkáról”. Agit-127/1964. Kelt: Kecskemét, 1964. augusztus 4., 8.

¹⁷ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 52. ő.e., „Jelentés Bács-Kiskun megye egyházpolitikai helyzetéről”. 0044/1964. TÜK Kelt: Kecskemét, 1964. augusztus 24., 7.

¹⁸ A korabeli pártjelentések szövegeiben több helyen előforduló kifejezés, pontosan nem tisztázott jelentéstartalommal.

hogy a lelkészek „[...] mind kevesebb időt fordítsanak az ilyen megbeszéléseken a módszeres lelkipásztorkodással, az evangelizáció kérdéseivel”¹⁹ kapcsolatos témákra – értékelte az új gyakorlat taktikai előnyeit az egyházügyi főelőadó.

Bács-Kiskun megye területén a Hazafias Népfront bizottságaiban tevékenykedő református lelkészek (1959.)²⁰

Név	Egyházi tisztség	Népfront tisztség	Lakhely
<i>A megyei bizottság tagja</i>			
Pap Géza	ref. esperes	elnökségi tag	Kecskemét
<i>Járási bizottsági tagok</i>			
Molnár Lajos	ref. lelkész	elnökségi tag	Dunavecse
dr. Balogh László	ref. esperes	bizottsági tag	Uszód
Gyarmati László	ref. lelkész	bizottsági tag	Lajosmizse
<i>Városi bizottsági tag</i>			
Ulakcsai Antal	ref. lelkész	bizottsági tag	Kiskunhalas
<i>Községi bizottsági tagok</i>			
Rabéczai Sándor	ref. lelkész	elnökségi tag	Szalkszentmárton
Csikai Kálmán	ref. lelkész	bizottsági tag	Solt
Végh Sándor	ref. lelkész	elnökségi tag	Szabadszállás
Mező Gábor	ref. lelkész	bizottsági tag	Kunszentmiklós
Murányi Árpád	ref. lelkész	bizottsági tag	Apostag
Nagy Lajos	ref. lelkész	bizottsági tag	Tass
Molnár Lajos	ref. lelkész	bizottsági tag	Dunavecse
Bede Gyula	ref. lelkész	bizottsági tag	Dunapataj
dr. Balogh László	ref. esperes	elnökségi tag	Uszód
Nagy Balázs	ref. lelkész	bizottsági tag	Helvécia
Tantó Sándor	ref. lelkész	elnökségi tag	Izsák
Lengyel Pál	ref. lelkész	bizottsági tag	Lakitelek
Gara József	ref. lelkész	elnökségi tag	Tiszakécske
Agyagási Béla	ref. lelkész	elnökhelyettes	Tázlár

¹⁹ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 50. ó.e. Jelentés az 1961. első negyedévében végzett egyházpolitikai munkáról. 001/11/1961. Kelt.: Kecskemét, 1961. április 18., 10.

²⁰ MNL BKML XXXV. 1. fond, 9. cs. 50. ó. e., „Jelentés Bács-Kiskun megye egyházpolitikai helyzetéről és a feladatokról”. 001/15/1959. Kelt: Kecskemét, 1959. november 17. 4. sz. melléklet

1959-ben a megyében összesen 37 klerikus vállalt szerepet a HN különböző szintű bizottságaiban. Érdemes azt is megjegyezni, hogy az előző ciklusban még 49 egyházi személy vitt valamilyen tisztséget a társadalmi szervezet ügyeiben, azonban az „erre érdemtelen papok” később kikerültek az újráválasztott testületekből. Innentől kezdve csak különösen indokolt esetben, a HN megyei központjának jóváhagyásával engedtek ismét egyházi személyeket a testületek belső köreibé.²¹ A pártvezetés újralibralta a klérus erős szerepvállalása mögött rejlő kockázatokat, és átértékelte az együttműködés kereteit. Az 1963. évi népfront választásnál például a Kecskeméti járásban korábban funkcióba emelt 12 papból 6 már nem került fel a választási ívekre.²²

A LELKIPÁSZTOROK BEVONÁSA A SZÖVETKEZETESÍTÉS PROGRAMJÁBA

Az 1956-os forradalmi események után konszolidálódó rezsím politikai célkitűzéssé tette a mezőgazdasági magántulajdon-rendszer teljeskörű felszámolását. A kényszerkollektivizálás végrehajtása érdekében az állam erőszakmonopóliumának széles fegyvertárát bevetette, mégpedig tömeges léptékben. A magyar vidék társadalmának máig kiheverhetetlen traumát okozó program keresztül vitelében a kommunista alapokon álló munkáspárt gazdasági, jogi és terrorisztikus kényszerítő eszközöket egyaránt alkalmazott. A pártállam az egyházak kollaborációjára is számított, melynek során befolyásolási hatóerejüket a szövetkezeti politika mellé állva, a paraszti közösségek manipulálására kellett fordítaniuk. Mivel a szövetkezeti végrehajtása a hagyományos paraszti kultúra eltörlését is jelentette, a földjéhez ezer szállal kötődő és hitéhez is ragaszkodó réteg felszámolásához kellett a papságnak segédkezet nyújtani. Bár mind a katolikus, mind a protestáns felekezetek számára döntő kérdés lett volna gyülekezeteik anyagi alapját jelentő, a hívek közösségét egybetartó földtulajdon átmentése, érdemi lehetőségeik nem voltak a folyamat megállítására, még lassítására sem. 1960 telén a megye szántóterületének 87%-án folyt már

²¹ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 52. ő.e., „Összefoglaló jelentés az 1964. év I. felében végzett egyházpolitikai munkáról”. Agit-127/1964. Kelt: Kecskemét, 1964. augusztus 4., 8.

²² MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 47. ő.e., „Jelentés az egyházpolitikai és vallásos világnézet elleni harc helyzetéről”. Prop. 94/13/1965. Kelt: Kecskemét. 1965. október 15., 1.

nagyüzemi gazdálkodás. Kecskeméten, Kiskunhalason, Balotaszálláson és Zsanán a mezőgazdaság „kollektív alapokra helyezése” 1962 tavaszára érkezett el.²³

Bács-Kiskun hagyományosan agrárorientált térség volt, ahol a társadalom többsége a mezőgazdaságból élt, ráadásul a birtokszerkezeti adottságok folytán a földhöz generációk óta tulajdonjog is kötötte az itt élő embereket. A kényszerkollektivizálás folyamata éppen ezért különösen érzékenyen érintette a régióban élő közösségeket. További különös jelentőséget adott a szövetkezetesítés végrehajtásának az, hogy a politikai megyében működött az ország egyik legjelentősebb katolikus egyházkormányzati székhelye. A forradalom után hivatalába visszatérő *Grósz József* érsek állítólag magánbeszélgetések során kijelentette, hogy a vallásnak, az egyháznak nem kedvez a téeszmozgalom fejlődése, mert a téeszekben a pártszervezetek dominanciáját már lehetetlen ellensúlyozni.²⁴ Való igaz, a mezőgazdaság nagyüzemi formába szorításától, ezzel együtt a parasztgazda-közösségek szétzilálásától a hitélet gyors elsorvadását (is) várta a kormányzat. Az átmenet azonban több lépcsőfokból állt, melynek csak egyik eleme volt a tulajdonforma átrendezése. „Természetes, hogy a mezőgazdaságban a szocializmus alapjainak lerakása csak a későbbiek során hozza meg a gondolkodás megváltoztatására ható gyümölcseit”²⁵ – értékelte a mérsékeltbb ütemű, de feltétlen bekövetkező változásokat az egyházügyi főelőadó 1961 tavaszán, aki szerint egyes községek hitéletében már ekkor tapasztalhattak markáns regressziót. Ezt Szakács a szövetkezeti nevelőmunka sikerének tudta be.

A pártpolitika a felekezetek közreműködését nemcsak megkövetelte, de az ennek érdekében kifejtett agitációt szigorúan figyelemmel is kísérte. „Az egyházak tevékenységének alaposabb megismerése” céljából 1962-ben egy széles körben lefolytatott *brigádvizsgálatot* szerveztek,²⁶ melynek tapasztalatairól a megyei pártbizottságot utóbb tájékoztatták. A feladatot

²³ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ő.e., Jelentés az egyházak, egyházi személyek .... Kelt: 1962. Pontos keltezés nélküli irat, 3.

²⁴ MNL BKML XXXV. 1. 3. cs. 106. ő.e., 3. napirendi pont. Jelentés. Kelt Kecskemét, 1960. szeptember 19., 75.

²⁵ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 50. ő.e. Jelentés az 1961. első negyedében végzett egyházpolitikai munkáról. 001/11/1961. Kelt.: Kecskemét, 1961. április 18., 3.

²⁶ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ő.e., 0022/1962. Kelt: Kecskemét, 1962. május 24.

a megbízott káderek egységes szempontok alapján végezték el, mely kitért a papság „magatartására”, a klérus és az exponált egyháztagok (presbiterek) segítő vagy éppen akadályozó cselekvésére, társadalmi befolyásgyakorlására. Az ÁEH által előkészített felmérés túltekintett a kollektivizálás konkrét problémakörén, így a hitélet szélesebb perspektívájú formáit is megvilágításba helyezte (pl. a párt ateista programjához való viszony, a hívek véleménye az egyházi személyek állami kitüntetéséről, a lelkészek anyagi helyzetének vizsgálata, hitoktatás színvonala stb.). A vizsgálat a tézisesítés egyházi támogatása mellett tehát a hitélet egészéről is keresztmetszeti nézetet adott, az ateista állam optikáján keresztül.

A vizsgálat célterületeit úgy állította össze az ÁEH nevében eljáró Szakács Gyula, hogy az lehetőleg minden oldalról reprezentálja a megye felekezeti sokszínűségét.²⁷ A hitéleti kérdésre fókuszáló csoport tiszta katolikus helyeket, tradicionális református településeket, egy evangélikus községet és egy vegyes felekezeti megosztású várost tett vizsgálatának tárgyává. Szelekciós tényezőül számításba vették az egyes települések szövetkezeti mozgalomban elért eredményeit, kudarc esetén felvetve az egyházak felelősségét. A kiszállások helyeinek megválasztását befolyásolta a papság politikai klaszter szerinti összetétele is. Különböző karakterű, „magatartású” alanyokat emeltek be a vizsgálati anyagba, akik közé választottak együttműködő és a rendszerhez illeszkedni képtelen, vagy valamilyen okból kívülálló, és már eleve ellenszenvesnek besorolt egyházi személyeket egyaránt. A brigádvizsgálat a hitélet mellett értékelte a párt- és tanácsi apparátus felkészültségét, helyzetismeretét is, mivel a kiszállások előtt beszámolókat kértek be tőlük az egyházak tevékenységéről, a helység gazdasági, etnikai viszonyairól.²⁸

A részjelentések összegzéseként, 1962 folyamán beszámoló született annak feltárására, hogy a lelkési és egyháztanácsi közösségek, mint „az ellenséges felépítmény részei” hogyan viszonyulnak az új alapokra helyezett termelési viszonyokhoz, „segítik-e vagy akadályozzák-e a megszilárdítást célzó törekvéseinket.”²⁹ Összességében kijelenthető, hogy az állam

²⁷ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ő.e., Tervezet az egyházak tevékenységének felméréséről. Kelt: Kecskemét, 1962. május 25.

²⁸ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ő.e., Jelentés az egyházak, egyházi személyek .... Kelt: 1962. Pontos keltezés nélküli irat, 1.

²⁹ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ő.e., Jelentés az egyházak, egyházi személyek .... Kelt: 1962. Pontos keltezés nélküli irat, 3.

és egyházak közti megállapodást nyíltan megszegő cselekményt egyik település, egyetlen felekezet esetében sem tudott feltárni a jelentés. Az önálló anyagi alapjától megfosztott, államnak kiszolgáltatott, személycserék útján megosztott és legyengített felekezetek nem is állhatták útját a szövetkezetesítés teljes erőből véghezvitt folyamatának. Az egyházak vezetői szinte kivétel nélkül háttérben maradtak a kollektivizálás kampányának idején, „a semlegesség, közömbösség álláspontjára helyezkedtek”,³⁰ ami, ha nem is felelt meg a pártállam elvárásainak, de társadalmi közegellenállást sem képezett központi akaratával szemben. A politikai cselekvőkényszer és a gyülekezet elutasítása közötti vékony mezsgyén járt a kettős szorításban³¹ lévő papság. Legtöbbször nyíltan nem álltak a közös gazdálkodás ügye mellé, hanem lelki vigaszt, megnyugvást igyekeztek nyújtani az elkerülhetetlen, szükségyszerűnek feltűntetett változások elfogadásához. A felekezetek alapvetően passzív, elfogadó magatartását a pártszervek tudomásul vették, és a téesszervezést alapvetően saját erőből, az egyházak igénybevétele nélkül vezényelték le. Kivétel „haladó” gondolkodású papok részéről természetesen több helyen előfordult, akik „külön felkérés nélkül is [...] szószéken, magánbeszélgetésekben, képviselőtestületi és presbiteri üléseken serkentették híveiket a minél zökkenőmentesebb, gyorsabb átállásra.”³² Államtámogató készségük kapcsán a hartai, vaskúti, hajósi és lajosmizsei lelkipásztorokat tartották a legaktívabbaknak.³³ A szövetkezeti mozgalommal való szembehelyezkedésre csupán egy példát említettek a pártjelentések, 1965-ből, mely eset a forradalom leverése óta példa nélkül állt. Az eljárás alá vont személy *Selmeczki Árpád*, szabadszállási református lelkész volt, akit – az egyházügyi főelőadó jelentése szerint – az alábbi vádak alapján vontak felelősségre: „uszított a tsz ellen, az általunk elfogadott egyházi vezetők ellen, s akadályozni próbálta az egységes paraszti

³⁰ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ő.e., Jelentés az egyházak, egyházi személyek .... Kelt: 1962. Pontos keltezés nélküli irat, 37.

³¹ A témáról bővebben lásd: RIGÓ Róbert: Kettős szorításban. A Bácskiskunsági Református Egyházmegye szerepe a kollektivizálásban (1952–1960), in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2018*. Budapest, L’Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem, 2019, 295–315.

³² MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ő.e., Jelentés az egyházak, egyházi személyek .... Kelt: 1962. Pontos keltezés nélküli irat, 38.

³³ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 50. ő.e. Jelentés az 1961. első negyedévében végzett egyházipolitikai munkáról. 001/11/1961. Kelt.: Kecskemét, 1961. április 18., 3.

osztály megteremtését”.³⁴ Az eljárás lefolytatása után a lelkipásztort jövedelemcsökkenéssel járó álláscsereére kötelezték és kongrua megvonással büntették.

LELKÉSZI MAGATARTÁSFORMÁK
AZ ÁLLAMHATALOM SZEMSZÖGÉBŐL

A békepap-lelkipásztor ideáltípusa

Kiskunhalas a Kiskunság egyik legjelentősebb, régi tradíciókat hordozó református eklézsiájával rendelkezett. A város 26 400 lakosából mintegy 9500-an tartoztak a református egyházhoz. A kálvinista gyülekezet lelkipásztora *Ulakcsai Antal*,³⁵ „a megye egyik leghaladóbb, leglojálisabb papja”³⁶ volt. Ulakcsai kezdettől a pártprogram egyik legstabilabb támogatójának számított egyházi berkekben, így azonnal elkötelezte magát a nagyüzemi átszervezés oldalán. Lelkipásztori szolgálata mellett aktívan részt vállalt a HN városi bizottságának munkájában is, melynek 1954 óta tagja volt. A szövetkezeti gondolatot presbitériumában is serényen szorgalmazta. A tanács több földbirtokos gazdáját rávette, vagy legalábbis sikerrel presszionálta a közösbe való belépésre. Ulakcsai az újhullámos egyházpolitika ideális figurája volt, akinek gyülekezete körében végzett tevékeny munkáját a hitélet sorvadása kísérte: „A város vezetői nagyra becsülik Ulakcsai nyílt és őszinte kiállását, s az a véleményük, hogy népszerűsítése számunkra előnyös. Indokolják ezt azzal is, hogy közéleti tevékenysége nem jár együtt a hitélet növekedésével, mert abban folyamatos visszaesés van.” A statisztikák azt mutatták Kiskunhalason, hogy a református hívek 8–12%-a élt már csak rendszeres hitéletet az 1960-as évek elején. Az úrvacsorázók száma 50–80 főre apadt, és csupán 1962-ben 42 fővel csökkent a konfirmandusok létszáma.

³⁴ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 52. ő.e. „Jelentés az 1965. év első felében végzett egyházpolitikai munkáról”. Prop-100. Kelt: 1965. augusztus 12., 12.

³⁵ Elődjét, Ván Benjámint a hatalom osztályellenségként stigmatizálta, emiatt meghurcolták és 1953 novemberben nyugdíjba helyezték. A megüresedett parókiába az egyházkormányzat nyomására Ulakcsai Antalt választották lelkipásztornak.

³⁶ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ő.e., Jelentés az egyházak, egyházi személyek .... Kelt: 1962. Pontos keltezés nélküli irat, 21.

A „környezetébe” olvadás típusa (a mimikri, mint lelkészi attitűd)

Vaskút egy 4400 lakosú, vegyes etnikai összetételű település volt. Magyar, német és bunyevác nemzetiségei felekezeti szempontból döntően római katolikus vallást követtek. A község református gyülekezete mindössze 250 lelket számlált. A kicsiny eklézsia pásztora *Máté Sándor* volt, akit a pártvizsgálat „jelentéktelen, nehéz anyagi körülmények között élő”³⁷ papként tartott számon. Vaskúton már 1956 előtt is sikerrel megfogant a szövetkezeti gondolat, így a forradalom után „a végleges átszervezés nem okozott gondot”, dacára az egyházközségek pásztorai részéről észlelt visszahúzódó, apolitikus magatartásnak. A párt nézőpontjából az itt élő református közösség – számarányuk és lelkészüik attitűdje miatt – marginális tényezőnek számított.

Ellenséges magatartástípus I.: az aktív hitéletsszervező pap

Sima Sándor lászlófalvi lelkész már a forradalom előtt is feszegette a határolom tűréshatárát annak érdekében, hogy gyülekezeti körzetében minél mélyebb hitéletet mentessen át. Feketelistára került *Adorján Imre* garai lelkész is, aki a helyi Kossuth szövetkezetben betöltött könyvelői állását felhasználva állítólag evangelizáló tevékenységet végzett. Polgári munkahelyén folytatott tilalmas magatartásával csak többszöri figyelmeztetés után hagyott fel.³⁸

Dunapatajon *Bede Gyula* református lelkipásztor vezette gyülekezetét (az ordasi pap segítette munkáját). A jelentés megfogalmazása szerint: „kiskaliberű, de sok aktívát foglalkoztató ember” volt. Politikai magatartását haladónak, azaz a fennálló rendszerrel lojálisnak ismerték pártvonalon, igaz, erőteljes evangelizáló munkát is a számlájára írtak. A lelkész tagja volt a községi népfront bizottságnak, közeleti tevékenysége azonban csak a formalitásokra korlátozódott. Gyanút keltett azonban aktív családlátogató tevékenysége, és a hivatalos szervek rosszallását váltotta ki a lelkipásztor 1962. évi, felfokozott konfirmációs aktivitása is. Ebben az évben az előző időszakhoz képest jóval nagyobb számban tettek bizonyosságot fiatalok

³⁷ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ó.e., Jelentés az egyházak, egyházi személyek .... Kelt: 1962. Pontos keltezés nélküli irat, 33.

³⁸ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ó.e., Jelentés az egyházak, egyházi személyek .... Kelt: 1962. Pontos keltezés nélküli irat, 42.

hitükről, mely jelentősen visszavetette a nyolcadikosok ugyanezen napra szervezett KISZ-es tagfelvételét. A lelkész sikerét a tőle eredeztetett fenyegetéseknek tudta be a pártjelentés. Állítólag azt hangoztatta Bede hívei körében, hogy akik nem jelennek meg a konfirmáción, azokat nem esketi meg később, és persze egyházi temetésre se számítsanak. Bede Gyulát aktív hitélet-szervezői tevékenysége ellenére is súlytalan, tekintély nélküli egyházi személyként jellemezték a vizsgálati anyagban. Ennek alátámasztására hozták fel a templomba járók folyamatosan csökkenő számát, mely a református lakosság 6–8%-át tette ki ekkor. Az úrvacsorát magához vevő hívek száma is apadt, 1959. és 1961. között összesen 356 fővel.³⁹ A lekipásztor gyülekezeti és közéleti tevékenységét a pártirat első sorban személyes egzisztenciális érdekeinek tulajdonította, melynek révén 7 gyermeke számára igyekezett biztosítani a megélhetés, iskoláztatás kiadásait. A jelentés a helyi politikai szervek aktivitását gyengének értékelte mind propagandamunka, mind tájékozottság tekintetében.

Ellenséges magatartástípus II.: a „reakciós” pap

Kerekegyházán az 1700 lelket számláló református gyülekezetet *Kolozsvári Kís László* vezette. A lekipásztor profilját mint „igen alapos teológia műveltségű, gazdag kulákcsaládból származó, a politikai életben visszavonult, esetenként ellenséges megnyilvánulásokat kifejező” papként ábrázolta egy 1965-ös jelentés.⁴⁰ A gyülekezet egyháztanácsának tagjai többségében kuláknak bélyegzett, egykor jómódú gazdák sorai közül kerültek ki, a szövetkeztetés programjával azonban senki sem mert szembehelyezkedni.

Kiskőrös kicsiny, alig 300 fős református közösségét az 1956-os forradalom után meghurcolt *dr. Vincze Ferenc* szolgálta. A lekipásztor jellemrajzában mindössze erre a stigmára, valamint a lelkész kiterjedt társadalmi kapcsolatrendszerére mutatott rá a jelentés, az általánosító megállapításokat azonban kézzelfogható érvek nem támasztották alá.⁴¹ A kiküldött

³⁹ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ó.e., Jelentés az egyházak, egyházi személyek .... Kelt: 1962. Pontos keltezés nélküli irat, 5.

⁴⁰ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ó.e., Jelentés az egyházak, egyházi személyek .... Kelt: 1962. Pontos keltezés nélküli irat, 10.

⁴¹ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ó.e., Jelentés az egyházak, egyházi személyek .... Kelt: 1962. Pontos keltezés nélküli irat, 16.

pártmegbízottak információi szerint a lelkész szabadulása után egy darabig mártír szerepet játszott, de az utóbbi években „elcsendesedett”, visszavonult életet élt.⁴²

Ellenséges magatartástípus III.: a pietizmus

A református egyházon belüli egyfajta passzív ellenállási formának számított a kegyességi irányzathoz tartozás, az evangélium és az egyház küldetésének hivatalos – úgynevezett szolgáló – értelmezésének útjáról való letérés. A „pietizmus” és a „bethánizmus” kifejezéseket gyűjtőfogalomként használta a kommunista államhatalom, a gyülekezeteken belüli ébredési csoportok és a markáns hitéleti aktivitást végző lelkészek megbélyegzésére. Három községben, nevezetesen Dunaszentbenedeken, Érsekcsanádon és Ágasegyházán továbbra is számottevőnek ítélte a pártjelentés a „bethánista” mozgalom jelenlétét. Egy korábbi célvizsgálat Izsákon és Csikérián is beszámolt pietizmust követő egyháztagokról. Mindkét község esetében azt tapasztalta Szakács Gyula ÁEH tisztviselő, hogy mind a gyülekezetet, mind az egyháztanács tagságát mélyen megosztja a „bethánista” állásponthez való viszonyulás. Egy 1958-as pártvizsgálat megjegyezte, hogy az egyház szerepét konzervatívan értelmező pásztorok szava – tekintélyük-nél fogva – jelentősen túlmutatott létszamarányuk adta súlyukon. A református közösségen belül ide sorolták *Göbölhös László* soltvadkert, *Végh Sándor* szabadszállási és *Szabó Gyula* érsekcsanádi lelkészeket. Feketelistára került *dr. Murányi György* kiskőrösi evangélikus lelképásztor is.

Ellenséges magatartás típus IV.: a közösségépítő, respektust kivívó pap

Túlzott befolyásra tett szert a hivatalos vélekedés szerint az orgoványi református tiszteletes, akinek szereplései már túlmentek az állami érdekek szolgálatán.⁴³ Lajosmizsén is kirívónak értékelték a református lelkész hit-

⁴² MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ó.e., Jelentés Kiskőrös községben végzett egyházpolitikai munka felméréséről Kelt: 1962. június 11., 1.

⁴³ Orgovány esetében a forrás feltehetően Csapó Andrásra, Lajosmizsén pedig Gyarmati (másutt Gyarmathy) László lelkészre, a Hazafias Népfrent helyi bizottságának tagjára tesz utalást.

életen kívüli tevékenységét. Megjegyzendő, hogy a lelkipásztor a 60-as évek közepén a községi népfront egyik legtevékenyebb embere volt, felelése pedig a helyi kultúrház igazgatói tisztét töltötte be.⁴⁴ A kritikák szerint a helyi párt- és tanácsi apparátus is hibázott, mert a településen túlságosan „udvarias” viszonyt tartott fenn az egyházakkal, melynek gesztusai – bár nem lépték túl a törvényesség határait, de – korrekcióra szorultak.

Szalkszentmárton ősi református község, 3660 lakosának kétharmada református volt a 20. század közepén. A gyülekezet létszáma azonban épp ebben az időszakban kezdett rohamos mértékben csökkenni: 1951-ben még 2500-an, 1952-ben viszont már csak 2100-an vallották meg hitüket.⁴⁵ Az egyházközség lelkipásztora *Hatolkay Árpád* lett, aki a felmérés idején harmadik éve szolgálta gyülekezetét. A vizsgálatot lefolytató Gyóni Lajos szerint a lelkész magasfokú teológiai képzettséggel rendelkezett, lojalitását azonban megkérdőjelezte, hogy „munkájában bethánista törekvések érvényesülnek”. Hatolkayt a vizsgálatot lefolytató káder afféle „sima modorú”, karrierista alakként mutatta be, aki fővárosi hitoktatói állását odahagyva, gyorsan beférkőzött a helyi tanács vezetőinek bizalmába. Mindössze néhány hónappal Szalkszentmártonba kerülése után, még szinte ismeretlenül, ráadásul a megyei vezetés tudta és engedélye nélkül beválasztották a HN elnökségébe. (Ezt a vezetőség később azzal indokolta, hogy már az elődje is népfront tag volt, emellett a református egyház „haladó” szellemiségét képviselte). Hatolkay nem csak a címet gyűjtötte, de exponálta magát a közélet szinte valamennyi fórumán. Társadalmi szerepvállalását szinte hiperaktivitással végezte. Ott volt valamennyi tanácsülésen, népfrontgyűlésen, ellátogatott az állami rendezvényre, esetenként még iskolai ünnepélyekre is. Ha külföldi vendég érkezett a faluba, ő lett az idegenvezető, mint a „község legműveltebb lakosa”. A Fővárosi Villamosvasút üzemi lapja a vállalat dolgozóinak kalauzolásáért két ízben is dicséző cikkben említette fel a nevét. Hatolkay a vasútüzemnél tisztviselői állásban lévő barátja révén még azt is elérte, hogy a vállalat az egyik helyi tévesz patronálása mellett az úttörőcsapatot is pártfogásába vette. Tagja volt az önkéntes tűzoltó testületnek, és részt vállalt a Vöröskereszt munkájában, emellett a szülői munkaközösségből sem hiányozha-

⁴⁴ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 47. ó.e., Az egyházpolitikai és vallásos világnézet elleni harc helyzete. Prop. 94/6/1965. Kelt: Kecskemét, 1965. október 10. 2. p.

⁴⁵ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ó.e., Jelentés az egyházak, egyházi személyek .... Kelt: 1962. Pontos keltezés nélküli irat. 29. p.

tott. A szalkszentmártoni tanács a lelkipásztor támogatását kérte a mezőgazdaság átszervezésének időszakában, aki ennek készséggel eleget is tett, a szószékről több alkalommal felhívva a híveket a „szövetkezeti gondolattal való »megbarátkozásra«”. A politikai vezetés lelkészbe vetett bizalma, sőt, „respektje” ellentétbe került a párt érdekeivel és rendellenes folyamatok elindítója lett. A tanácsnál „Dicshimnuszokat zengenek róla, s nem egyszer elvtelenül is támogatják egyházi munkáját.” A helyi VB elnök egyébiránt nemcsak a református, hanem a katolikus lelkipásztorral is túlságosan szoros és személyes kapcsolatot ápolt, de jóban volt a község több más exponált személyével is, felekezeti hovatartozástól függetlenül. (pl. iskolaigazgató, gyógyszerész). A községben egyébiránt mindkét jelentős felekezet rendezett anyagi alapokon állt, a katolikusoknak templomépítésre, a reformátusoknak komolyabb tatarozásra is futotta jövedelmekből. Élénkült is a hitélet a faluban, ismét szélesedni kezdett az egyházi szertartásokra járók tábora, a reformátusoknál nőtt az úrvacsorázók, konfirmálók, hittanra járók száma, és tetemes volt az adakozásból összegyűjtött anyagi erő is. Az adományok összegének emelkedésében Hatolka offenzív „módszerét” emelte ki a jelentés, aki a református családokat végiglátogatta és hitvallásra szólította fel a híveket. Aki a gyülekezet tagja akart maradni, annak mindjárt vállalnia is kellett az egyház támogatását, olvasható a jelentésben.⁴⁶ A lelkipásztor nem csak a gyülekezet építésében és a civil életben volt igen aktív, de a hívek lelkigondozását sem hanyagolta el. A református hívekkel heti négy alkalommal, korcsoportok és nemek szerint foglalkozott a templomon kívül. Szervezett bibliaórákat iskolások számára, külön-külön serdülőknak, nőknek és férfiaknak. Foglalkozásaira utóbb már olyan sokan jártak el, hogy a 60–70 embert befogadni képes termet kinőtték, ezért a földműves szövetkezet által használt, valamikori „eclézsia-kamra” visszaadása érdekében mozgatta meg kapcsolattrendszerét. A református lelkész közéleti aktivitása jócskán túllépte a rendszer által elfogadható küszöböt, mely a megyei pártbizottság figyelmét magára vonta. Gyanút keltett a lelkipásztor téveszek életébe történt beépülése is, melyet az elnökség jóváhagyása, sőt, kifejezett támogatása kísért. A szövetkezetek vezetői „megnyugvással állapították meg”, hogy az egyházi ünnepeken távol maradnak a dolgozók a közös gazdaságból. Mindez

⁴⁶ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ő.c., Jelentés az egyházak, egyházi személyek .... Kelt: 1962. Pontos keltezés nélküli irat, 32.

nem probléma, vallották, „hiszen munkaerővel jól állunk”, ugyanakkor dicsérték a református lelkész állhatatosságát, aki temetéskor a szövetkezettől is meleg szavakkal búcsúztatta az egyik elhunyt tagot. A jelentést készítő Gyóni Lajos az alábbiakban összegezte vizsgálatának eredményeit: „Az elmondottakból kitűnik, hogy a helyi vezetők egyáltalán nem jól alkalmazzák a községben a párt egyházpolitikáját. A pap széleskörű közéleti szereplése megfelelő körülményeket teremt az egyháznak a hitélet bővítéséhez és anyagi megerősödéséhez.”⁴⁷ A vizsgálatot követően a megyei egyházügyi főelőadó felelősségre vonta a VB elnökét és az alapszervezeti titkárt, akik – vétkes magatartásukkal való szembesítésüket követően – tévedésüket belátták, és ígéretet tettek a helyzet rendezésére.

Hatolkay Árpád ambícióit hamar sikerült kisiklatnia a pártállami bürokráciának. Nem használt személye politikai megítélésének az általa kezdeményezett emléktábla elkészíttetése sem, mely a község második világháborús áldozatainak állított emléket. Az áldozatok névsorában ugyanis helyet kaptak volna a szovjetellenes harcokban elhunytak, illetve fasizmusmal összefüggésbe hozott egyének is. „Hatolkay csak többszöri foglalkozás után »értette meg« cselekménye politikai súlyát”.⁴⁸ 1963-ban a nemrég még önmagára fátkyaként tekintő lelkészből egy meghasonlott, hivatását elhagyni készülő ember vált. Látva munkájának perspektívátlanágát, tanári állás vállalását fontolgatta, melyről a dunavecsei járási tanács agitációs és propaganda osztályának vezetőjével is konzultált.⁴⁹

A LEKIPÁSZTOROK ÉLETKÖRÜLMÉNYEI

A kommunista politikai hatalom a lekipásztor-családok megélhetését, életkörülményeinek alakulását saját érdekeinek rendelte alá. A papság politikai tevékenységének, „túlélési”, alkalmazkodási stratégiáinak helyes értékelésében egzisztenciális helyzetük változásait is figyelembe kell venni. Miután a földbirtokreform, majd a kollektivizálás végzetes csapást mér-

⁴⁷ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ő.e., Jelentés az egyházak, egyházi személyek .... Kelt: 1962. Pontos keltezés nélküli irat, 32.

⁴⁸ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 52. ő.e., „Összefoglaló jelentés az 1964. év I. felében végzett egyházpolitikai munkáról”. Agit-127/1964. Kelt: Kecskemét, 1964. augusztus 4., 5.

⁴⁹ MNL BKML XXXV. 1. 9. cs. 46. ő.e., Jelentés a párt egyházpolitikája érvényesítésének Bács megyei tapasztalatairól. Keltezés nélküli jelentés. A megküldő irat 1963. október 8-án készült, 9.

tek az egyházak és gyülekezetek anyagi alapjaira, a papság egyedül az állami kongruától remélhetett rendszeres és biztos megélhetést. A lelkészcsaládok létbiztonságának állami kézre adása rendkívül hatékony igazgatási eszköznek bizonyult kordában tartásuk terén. „[...] az alsópapság hajlandóságot mutat a velünk való együttműködésre, ha valamennyire tőlünk függ a létbiztonsága. Amíg ez nincs meg, addig igen-igen keveset hoz a konyhánkra.”⁵⁰ – vélekedett az egyházügyi főelőadó egy 1958. évi jelentésben. Az egyházak sokszor felhánytorgatott vagyonosodása ellenére a papság nagy részénél a folyamatos elszegényedés, egzisztenciális lecsúszás volt a megélt tapasztalat, mely különösen a kisebb, anyagiakban szerény gyülekezetekben szolgáló pásztorokat érintette hátrányosan. Egy 1962-es jelentés meg is jegyezte, hogy bár 1957. óta egyetlen lelkész sem adta vissza stóláját, ez évben négyen is jelezték kilépési szándékukat. A hivatásukat elhagyni készülő papok végleges döntésüket attól tették függővé, hogy az állami szférában biztos állás várna-e rájuk. Többek szegényes jövedelmük kiegészítése reményében vállaltak pluszmunkát is. Bács-Kiskun megyében 1962-ben 71 protestáns lelkész közül 8 dolgozott másodállásban, mint téveszkönyvelő, kórházi asszisztens, MOKÉP műszaki előadó, orvosírnok, vagy éppen szőlőoltvány szaporító.⁵¹ A papi hivatás méltóságával sokszor nehezen összeegyeztethető elfoglaltságok lelkészi teendőiktől is mind jobban elvonták a gyülekezet pásztorait. Néhány lelkészfeleségnek is sikerült olykor végzettségükhöz illő, máskor kényszermegoldásként vállalt állami állást találni. 11-en pedagógus pályán tudtak elhelyezkedni, de dolgoztak földműves szövetkezeteknél, egészségügyi és kulturális intézményekben is. A szabadszállási református lelkész felesége a helyi Lenin TSz igen eredményesen működő brigádjának vezetője lett. A lelkipásztor családok kenyérkereső állásokba és hitélet szervezésbe való mind aktívabb bekapcsolódását az egyházügyi hivatal is érzékelte. Egy 1959-es jelentésben említés található a papfeleségek gyülekezeti munkában való növekvő szerepvállalására, akik közül többen missziós munkát végeztek,

⁵⁰ XXXV. 1. 9. cs. 50. ő.e. „Jelentés az egyházpolitikai helyzetről és feladatokról”. 16-9-5/2/1958. Kelt Kecskemét, 1958. pontos dátum nélküli irat, 3.

⁵¹ XXXV. 1. 9. cs. 46. ő.e., Jelentés a párt egyházpolitikája érvényesülésének Bács megyei tapasztalatairól. Keltezés nélküli jelentés. A megküldő irat 1963. október 8-án készült, 7.

vagy kántori szolgálatot teljesítettek.⁵² Mindez rossz iránynak bizonyult az egyháziügyi hivatal szempontjából, mert a megélhetés és az egyházzolgálat feladatainak családon belüli megosztása a gyülekezeti élet és a lelképásztori függetlenség erősödését hozhatta magával.⁵³ A társadalmi mobilitási nemkívánatos tendenciáit adminisztratív eszközökkel igyekeztek a pártalapszervezetek ellensúlyozni. A kiskőrösi járásban például gátat kívántak szabni annak, hogy a lelkész, vagy felesége számára „fórumot” jelentő álláshoz juthasson. Sikerült megakadályozni például, hogy lelkészek Páhin TSz brigádvezető, vagy Kiskőrösön orvosírnoki (másod)állást kaphassanak. Máskor az egyik lelképásztor feleségét üttötték el egy gimnáziumi állástól Soltvadkerten.

Élelehetőségeik ellehetetlenítésével, a cselekvési szabadság korlátozásával és lejáratással sikerült pályaelhagyásra rászorítani több olyan lelképásztort, akik vagy túl energikus gyülekezetszervező munkájukkal (pl. Hatolkay Árpád), vagy rendszerkritikus magatartásukkal, véleményükkel, kiterjedt kapcsolatrendszerükkel vívták ki a rendszer ellenszenvét. *Szabadi Sándor* jellemzően ez utóbbi kategória embere volt, annak ellenére, hogy 1956 után a vádhatósági szervek nem bizonyítottak rá jogellenes cselekményeket, mivel forradalmi cselekményekben tevőlegesen nem vett részt.⁵⁴ Szabadi terhére felhozott bizonyítékok mindössze értelmiségi körökben kifejtett „revizionista koncepciók propagálásában” találtak vétkeket, melyet rendőrhathósági őrizetből való szabadulása után töredelmesen elismert. Testvére, *dr. Szabadi László* ügyvédjelölt is a nyomozóhatóság lá-

⁵² XXXV. 1. fond, 9. cs. 50. ő. e., „Jelentés Bács-Kiskun megye egyházpolitikai helyzetéről és a feladatokról”. 001/15/1959. Kelt: Kecskemét, 1959. november 17.. 16.

⁵³ MNKL BKML XXXV. 1. 9. cs. 52. ő.e., „Jelentés az 1964. év második felében végzett egyházpolitikai munkáról”. Prop-19/1964. Kelt: Kecskemét, 1965. január 16., 11.

⁵⁴ A forradalom utáni időszak forrongó szellemi közegében is szerepet vállalt, melyet tanúsít a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete kecskeméti szárnyának november 26-ára keltezett jegyzőkönyve. A nagy visszhangot vert gyűlésen – melyen többek között követelték Kocher László megyei VB elnökhelyettes leváltását – Szabadi Sándor a vallásoktatás kérdésében tájékoztatta a tagságot. „A forradalom a lelkiismereti szabadságot kívívta. Amit Budapesten kívívta nekünk, meg kell tartani. Itt említést tesz a Megyei Tanácstól kapott utasításról, hogy vallásitanítást a templomba ne hirdessék ki.” – ismertette a jegyzőkönyv a lelkész felszólását, aki a hitoktatás órarenden belül történő visszavezetését is felvetette. Rakó István tanúvallomásából tudható, hogy Szabadi foglalkozott az Értelmiségi Forradalmi Bizottság megalakításának gondolatával is. Forrás: SZABÓ Bence: *Protestáns vonalon*. 2019, Kézirat, 94–95.

tökörébe került, aki a zavaros időkben állítólag nacionalista, sovinszta meggyőződéséről adott hangot „ellenforradalmi körökben”, emellett részt vett Kecskeméten a Kisgazda Pártot szervező csoport tevékenységében is. Szabadi Sándor 1957 után ige hirdetéseiben, nyilatkozataiban tudományos jártasságát felhasználva érvelt a közösségi gazdálkodás, béke- és népfrontpolitika mellett. Az ÁEH hozzájárult „reaktiválásához”, segédlelkései szolgálatba engedte, és folyósította számára az államsegélyt. Nyilvános kiállása ellenére 1962-ben Szabadi Sándor aktája pályaelhagyás miatt ismét az egyházügyi hivatal asztalára került.⁵⁵ A református lelkipásztor a hírneves növénynevelő szakember, Mészöly Gyula által szervezett kecskeméti felsőfokú mezőgazdasági technikum intézetébe kérte áthelyezését, ahol könyvtárosi munkakört ígértek számára. Az egyházügyi főelőadó a stallum visszaadásának szándékát támogatta, melyet a segédlelkész tudományos ambícióival indokolt. A pártiratok között fellelhető források alapján Szabadi szándéka mögött rejlő személyes okokra nem találhatunk feleletet, de ellenzéki-értelmiségi stigmája és a lelkipásztorok kilátástalanul alacsony életszínvonala bizonyonnyal komoly szerepet játszhatott végleges döntésének meghozatalában. Egy másik jelentés szerint a kecskeméti segédlelkész lemondásához Balogh László esperessel megromlott kapcsolata is hozzájárulhatott.⁵⁶

FELHASZNÁLT IRODALOM

- KISS Réka: Legális – illegális – féllegális, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2018*. Budapest, L'Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézet Reformáció Öröksége Műhely – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2019, 239–273.
- RIGÓ Róbert: Kettős szorításban. A Bácskiskunsgai Református Egyházmegye szerepe a kollektivizálásban (1952–1960), in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2018*, Budapest, L'Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézet Reformáció Örök-

⁵⁵ XXXV. 1. fond, 9. cs. 50. ő. e., „Javaslat Szabadi Sándor alkalmazására”. 16.008/108/1962. Kelt: Kecskemét, augusztus 23.

⁵⁶ XXXV. 1. 9. cs., 51. ő.e., „Jelentés a harmadik negyedévben végzett egyházpolitikai munkáról”. 0039/1962. TÜK Kelt: Kecskemét, 1962. október 12., 12.

- sége Műhely – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2019, 295–315.
- SZABÓ Bence: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése Bács-Kiskun megye területén, az 1950-es évtized első felében, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2019.*, 2. kötet, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézet Reformáció Öröksége Műhely – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 259–277.
- SZABÓ Bence: *A református hitélet realitásai a Kádár-kor életvilágában.* 2020. Kézirat.
- SZABÓ Bence: *Protestáns vonalon.* 2019. Kézirat.
- VÖRÖS Géza: Az egyházakban foglalkoztatott ügynökhálózat újjáépítése 1956-tól a hatvanas évek közepéig, *Betekintő*, 2010/2., https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_2_voros.pdf (Letöltés: 2020. szeptember 1.)

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- MSZMP jegyzőkönyvek
- MNL BKML XXXV. 1., 3. csoport 41. őrzési egység. A megyei végrehajtó bizottság ülésének jegyzőkönyve és mellékletei. 1958. május 5.
- MNL BKML XXXV. 1. 3. csoport 106. őrzési egység. A megyei végrehajtó bizottság ülésének jegyzőkönyve és mellékletei. 1960. szeptember 19.
- Az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztály (Propaganda és Művelődési Osztály) iratai
- MNL BKML XXXV. 1. 9. csoport 45. őrzési egység. Részletjelentések és megyei összefoglaló a vallásos ideológia elleni harc és az egyházpolitika kérdéseiről. A Politikai Bizottság 1958. július 22-i és 1960. március 1-i határozat végrehajtásának tapasztalatai. 1958. április 18. – 1964. szeptember 24.
- MNL BKML XXXV. 1. 9. csoport 46. őrzési egység. Az egyházak és egyházi személyek tevékenysége a mezőgazdaság szocialista átszervezése utáni helyzetben. (A KB Agitációs és az AEH részére készült felmérés). 1962. május 24. – 1963. október 8.
- MNL BKML XXXV. 1. 9. csoport 47. őrzési egység. Az egyházpolitikai helyzete a megyében, a tömegek közötti felvilágosító munka és a vallásos világnézet elleni harc kérdései című vb-előterjesztés vizsgálati anyagai. 1965. szeptember 21. – 1965. november 2.
- MNL BKML XXXV. 1. 9. csoport 50. őrzési egység. A Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának jelentései és feljegyzései az egyházak tevékenységéről, eseményeiről. 1958. február 10. – 1962. augusztus 23.

MNL BKML XXXV. 1. 9. csoport 51. őrzési egység. A Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának jelentései és feljegyzései az egyházak tevékenységéről, eseményeiről. 1962. augusztus 30 – 1963. december 6.

MNL BKML XXXV. 1. 9. csoport 52. őrzési egység. A Megyei Tanács VB Egyházügyi Szakigazgatási szerve főelőadójának jelentései és feljegyzései az egyházak tevékenységéről, eseményeiről. 1964. január 9. – 1965. november 3.

ABSTRACT

Bence Szabó: *Behavioural Patterns of Reformed Pastors under Pressure of the Dictatorship*

After 1958, the purpose of the church policy of the communist state was to gain the loyal support of the denominations, on the one hand, and to neutralize their social mobilizing power, on the other hand. To carry this out, the party sought to establish a community of Reformed pastors committed to public affairs but at the same time passive in the organization of church life. However, everyone reacted to the expected pastoral behaviour according to their own habitus, the patterns of which were well characterized in the party archive reports of the MSZMP. (Hungarian Socialist Labour Party)

Keywords: communist church policy, social mobilizing power, pastoral behaviour, patterns, committed

Közelmúlt

„TENNI NEMCSAK VALAMI ELLENÉBEN
– ÁM VALAMIÉRT IS LEHET”.

ERDÉLYIEKET TÁMOGATÓ ILLEGÁLIS SEGÉLYSZERVEZET
A KÁDÁR-RENDSZER VÉGÉN

Ablonczy Bálint

Magyarországon a nyolcvanas években egyre fokozódott a romániai Ceaușescu-diktatúra miatt érzett társadalmi aggodalom. A mind nyomasztóbb romániai áruhiány, az alapvető közszolgáltatások (fűtés, világítás) összeroppanása, s a kisebbségi oktatást, kultúrát visszaszorító nacionálkommunista politika sok magyarországi polgárt sarkallt cselekvésre. Családok, kisebb-nagyobb egyházi, munkahelyi közösségek autón, vonaton, buszon gyógyszer, élelmet, Bibliát, katolikus és protestáns hitmélyítő irodalmat, Romániában tiltott könyveket és újságokat csempészték át a határon. Híreket vittek és hoztak – de legfőképpen jelenlétükkel éreztették a velük kapcsolatot tartó erdélyi magyarokkal, hogy a hivatalos Magyarország nyolcvanas évek legvégéig tartózkodó magatartása ellenére nem felejtették el őket. Dolgozatunk a legnagyobb, legprofesszionálisabb magyarországi segítőcsoport, az 1985-ben Erdélyieket Támogatók Egylete (ETE) néven létrejött informális társaság, s annak vezetője, Koenig Helmuth példáján igyekszik bemutatni a kulturális és karitatív segítségben – s nem rokonlátogatásban, üzletelésben, turizmusban – „utazók” tevékenységét. Miért érdekes ez a téma a református egyház- és művelődéstörténet kutatóinak? Noha az ETE nem egyházi kötődésű volt, látni fogjuk, hogy több ponton érintkezett a magyarországi reformátusok segítő hálózataival.¹ Sőt, romániai terepmunkája során – magyar nyelvű intézményrendszer hiányában és a helyi hatóságok ellenségessége miatt – az

¹ A kérdésről lásd: Ablonczy Bálint: Szolidaritás és ellenállás. Református hálózatok erdélyi segítőakciói a hetvenes–nyolcvanas években, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2019. Hagyomány, Identitás, Történelem (Reformáció Öröksége 3/2.)*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 313–332.

ETE logisztikai bázisként használta a falusi és városi parókiákat, hiszen a helyben élő lelkészek voltak leginkább tisztában azzal, hogy kik szorulnak rá a magyarországi segítségre. Végül pedig az illegális segélyszervezet hazai világi és egyházi közösségek, illetve a nyugati magyar emigráció mellett nemzetközi, elsősorban svájci és holland református csoportok is támogatták.²

A szervezett Erdély-járás, illetve az ETE tevékenységének feltárását nehezíti az írott források hiánya, hiszen a támogatás bizalmi alapon működött, s a romániai kapcsolatok védelme érdekében nagyfokú konspirációra volt szükség. (Tilos volt például leírni a segélyszállítmányokat átvevők teljes nevét és címét, nehogy egy igazoltatás során felgöngyölítsék a hálózatot.) Kutatásunk során ezért nagyban támaszkodtunk a mozgalomban résztvevőkkel készített oral history-interjúkra, illetve az általuk megőrzött dokumentációra (kimutatások, levelek, határidőnaplók, stb.) Az írott források szegényessége ellenére fontosnak tartjuk az ETE csoportjának bemutatását, többek között azért is, mert tevékenységét nem lehet pusztán „segélyező-segélyezett” modellre leegyszerűsíteni. Ahogy a rendszerváltás után immár hivatalosan is megalakult, TransCar (Transsylvania Caritas) néven működő segélyszervezet munkájában részt vett Bárdi Nándor kisebbségkutató fogalmazott:

„Már 1989 decembere előtt a segélyezések egy része bizonyára az új önszerveződések (például szabadidős és szakmai körök, illegális templomépítések, helyi kábelcsatornák, kortárs találkozók) és a működő intézmények támogatására fordított. Tehát a mediátor tevékenysége nemcsak pusztán karitatív és terapeutikus szerepet töltött be, hanem egy társadalmi önszerveződési folyamat részévé vált. Ez oda-vissza működött, mert a politikailag és szociálisan érzékeny magyarországi közvetítők a hazai civil társadalom kezdeményezéseiben is részt vettek, ennek a tapasztalatait átadhatták. Az erdélyi ismeretek az 1989-es események után váltak ebben a magyarországi közegben fontossá, mikor a két ország civil kezdeményezései elkezdték egymással a kapcsolatépítést.”³

² A témáról bővebben szól Ablonczy Bálint: Málnási kisasszony segít. Hebe Kohlbrugge és a holland reformátusok erdélyi támogató akciói 1989 előtt, *Betekintő* 14(2020/3), 9–26.

³ Bárdi Nándor: Mi van az erdélyi hátizsákban? *Válóság* 35(1992/12), 87.

Az ETE/TransCar közössége ebben a folyamatban kiemelt szerepet játszott. A csoport romániai forradalom előestéjén már több száz fős alkalmi utazó közösséget mozgatót, ennél szűkebb, de állandó készenlétben álló aktivista magot ölelt fel, élelmiszer- és gyógyszerraktárakat üzemeltetett, széleskörű magyarországi és külföldi adományozói kört épített ki, illetve megszervezte a segélyeket fogadó erdélyi pontok hálózatot. Néhány aktivistája pedig *Határ/idő/napló. Erdélyi figyelő* címmel tematikus szamizdatot is szerkesztett. A lap 1987 és 1989 márciusa között az egyetlen olyan cenzúrázatlan, magyar nyelvű folyóirat volt, amely kizárólag e célra alapítva rendszeresen hírt adott a terror és nyomor sújtotta Románia megpróbáltatásairól. A Budapesten szerkesztett, Magyarországon, Erdélyben s a nyugati magyarság körében egyaránt terjesztett, számonként általában három-öt ív terjedelmű lap e két év alatt összesen kilenc számot ért meg – az első 150, az utolsó kétezer példányban készült fénymásolatban, illetve nyomtatásban.⁴

Az ETE/TransCar története azért is fontos, mert segít megérteni a magyar társadalomban az erdélyi magyarokkal kapcsolatos, sokáig csak bűvópatak-szerűen létező szolidaritást, amely aztán 1989 decemberében a romániai forradalom után a nyilvánosságban is megjelent. Ráadásul úgy, hogy az ország minden részéből Kelet felé induló segélyszállítmányoknak nem pusztán az erdélyi magyarok, hanem románok is kedvezményezettjei voltak. E nagylelkűség megcáfolta a romániai propagandában régóta súlykolt tételt, miszerint a magyarok pusztán az alkalomra várnak, hogy revizionista álmaikat valóra váltsák. A nyolcvanas évek legszervezettebb magyarországi Erdély-járó csoportja végül azért is érdekes számunkra, mert a legkülönbébb társadalmi helyzetű, világlátású emberek fogtak össze a jó ügy érdekében. Az Erdélybe segítséget csempésző aktivisták és a támogatói hálózat tagjai között középosztálybeliek, diákok, munkások, alkalmazottak éppúgy voltak, mint egyházi kisközösségek tagjai, különféle színezetű ellenzéki, környezetvédő csoportokhoz tartozók, vagy a határon túli magyarság ügyével a táncházmozgalom révén megismerkedők. Ezt az egyetértést jól jelképezi a már említett *Határ/idő/napló*, amelyben egymás mellett szerepeltek az MDF, a Fidesz, a Szabad Kezdeményezések

⁴ Nové Béla: Erdélyi krónika, 1987-89 – egy szamizdat lap mementója, in: Nové Béla és Szücs György (szerk.): *Határ/idő/napló. Erdélyi figyelő 1987–1989*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2001, 5.

Hálózata, a Menedék Bizottság, a Bethlen Alapítvány felhívásai, beszámolói. A szamizdat hasábjain olyan eltérő világnézetű szerzőktől jelentek meg írások, mint Entz Géza, Gerő András, Németh Géza, Szent-Iványi István, Szilágyi Sándor, Tőkéczi László, Haraszi Miklós, Szócs Géza, stb.⁵

AZ AKTIVISTAHÁLÓZAT FŐSZERVEZŐJE
ÉS AZ ETE MEGALKULÁSA

Ennek az igen sokfelől verbuválódott közösségnek volt egyik főszervezője Koenig Helmuth, aki 1978 és 1983 között a Joliot-Curie (ma Királyhágó) téri borkimérésében dolgozott csaposként. Később a Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet alkalmazottja volt, majd 1993-tól a Határon túli Magyarok Hivatalában munkatársként, immár főállásban foglalkozhatott küldetésével.⁶

Koenig Helmuth üknagyapja az 1848-as forradalom idején érkezett Magyarországra, a család azóta is itt él.⁷ Koenignek ugyanakkor nem voltak erdélyi gyökerei, viszont édesapjától gyermekkorától hallott Trianonról és a határon túli magyarságról. Életében először 23 évesen, 1969-ben jutott el Erdélybe. Négy barátjával vonaton, stoppal nagy körutat tett, amely felölelte a Partiumot, Kalotaszeget, Kolozsvárt, Tordát, Marosvásárhelyt, a Székely- és Szászföldet, illetve Gyulafehérvárt, Dévát, Vajdahunyadot és Aradot. Mély benyomást tett Koenig Helmuth-ra az erdélyi magyarok és románok vendégszeretete mellett az a tény, hogy találkozhattak Bethlen Béla egykori főispánnal, Észak-Erdély 1944-es kormánybiztosával, illetve Márton Áron gyulafehérvári püspökkel, akitől ebédet és szállást is kaptak.

Ezen úttól kezdve a különböző vállalatoknál technikusként dolgozó fiatalember figyelemmel kísérte az erdélyi magyarság sorsát, baráti köre is javarészt hasonló érdeklődésű emberekből állt össze. Utazásaik során megismert erdélyi kapcsolataik sokfajta segítséget kértek, ezek teljesítését természetesnek tartották. Koenig barátaival a feketetői vásárra tett utazása alkalmával barátkozott össze kolozsvári egyetemistákkal, akiknek kap-

⁵ A folyóirat teljes archívumát lásd az adatbank.transindex.ro portálon: <https://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=892> (letöltés ideje: 2021. június 23.)

⁶ Interjú Koenig Helmuth-tal, 2021. május 6.

⁷ Csomafáy Ferenc: Átadták a Mocsáry Lajos-díjakat – A szegény a még szegényebbre figyel, *Romániai Magyar Szó* 54, 2000. november 8., 4.

csolati hálója kiterjedt szinte egész Erdélyre.⁸ A magyarországi laza baráti társaság illegális intézményesülés felé tett első lépése egy természeti katasztrófával függött össze. Kapcsolataik révén 1984-ben értesültek arról, hogy a Kovászna megyei Uzon katolikus templomát földrengés rongálta meg, ám pénz hiányában nem tudja a helyi közösség megjavíttatni, azt valószínűleg be kell zárni. A magyarországi társaság gyűjtésbe kezdett, 1985-re sikerül a hiányzó összeget előteremteni, így az uzoniak helyreállíthatták templomukat. A sikeres akción való felbuzdulás nyomán új működési keret alakult ki: 1985 szeptemberében egy magánlakáson tartott találkozón harmincnyolc fővel illegálisan megalakult az ETE. Az alapítók vállalták, hogy havonta egyszer összejönnek és a fejenként minden hónapban befizetett 100 forint tagdíjából igyekeznek kielégíteni a hozzájuk befutott kéréseket.⁹

Koenig Helmuth emlékei szerint mire az ETE megalakulásáig eljutottak, a harmincnyolc alapító számára a segítség motivációi egyértelműek voltak, azokról nem sokat beszélgettek. Az ETE-n belül szintén aktív, a *Határ/idő/napló* szerkesztésében, terjesztésében fontos szerepet vállaló Nóvé Béla viszont részletesen felidézte a segítőtevékenység mozgatórugóit, s a leírás alighanem elég pontosan rekonstruálja az aktivisták korabeli gondolkodását.

„Revelatív élmény, sokunk szunnyadó »jobbik énjét« mozgósító felismerés volt az is, hogy szólni, tenni nemcsak valami ellenében – ám valamiért is lehet. Valóban: ahogy a formálódó hazai ellenzék sorra »felfedezte« 1956 eszmei és morális örökségét, a szegények és jogfosztottak, a cigányság, a szabad vallásgyakorlás, a jövőnek felelős környezetvédelem ügyét, úgy »talált rá« mindinkább a hivatalos Magyarország által elárult és sorukra hagyott, határon túli magyarok szószólójának szerepére is... Az érték- és étoszteremtés éveit voltak ezek, egy sokáig elfojtott, hazugságokkal terhelt, kollektív lelkiismeret látványos megéledésének ideje. Erdély s a szorongatott erdélyi magyarság ügye ennek volt hatékony serkentője, s egyben kitüntetett »mozgalmi« gyakorlóterepe. Hiszen míg más értékordo-

⁸ Sipos Zoltán: *Hátizsákos „turizmus” a '80-as években: gyógyszereket, élelmiszert, könyveket hoztak. Beszélgetés Koenig Helmuttal és Bárdi Nándorral*, <http://multikult.transindex.ro/?cikk=10665> (letöltés: 2021. június 20.)

⁹ Koenig, Helmuth: *Civil kezdeményezések, magyarországi válasszók a romániai magyarság szociális problémáinak enyhítésére. A Transylvania Caritas Egyesület tevékenysége 1985–1999*, szakdolgozat, Wesley János Lelkészképző Főiskola Általános Szociális Munkás Szak, Budapest, 2000, 19–20.

zó eszmék, a politikai cselekvés egyéb mintái inkább csak távoli analógiák, halvány előképek lehettek – ideértve a demokrácia antisztálinista és '56-os előzményeit, vagy éppen a lengyel Szolidaritás követelte munkás öngazdagságot is –, a romániai magyarság ügye, mondhatni »házhoz jött« a sokezeres menekült tömeggel, a mind durvább elnyomás sokkoló tényeivel.”¹⁰

Egy másik szempontra hívja fel a figyelmet Balog Iván szociológus. A nyolcvanas évek egyik legaktívabb vidéki szerveződéséről, a szegedi egyetem bölcsészkarán létrejött csoportról röviddel a rendszerváltás után írott tanulmányában úgy vélte, hogy a diákság körében a Romániába rendszeresen segítséget csempészők elitet alkottak. Szerinte ez az élcsapat fontos kulturális értékközvetítő és értékorientációs funkciót töltött be, és egyszerre szolgált szocializációs erőterként tagjai, valamint mintaadóként a körön kívüliek számára.¹¹ Megítélésünk szerint ez a leírás részben érvényesíthető az ETE alapításában és működtetésében résztvevő, jellemzően budapesti, a szegedi egyetemistáknál általában idősebb aktivistákra is. Esetükben szociális erőterről nyilván kevésbé beszélhetünk, de értékközvetítő és mintaadó szerepük szűkebb világukban fontos lehetett. Az Erdély-járásba bekapcsolódott aktivisták ugyanis jellemzően saját munkahelyi, családi környezetükből szervezték be a pénzügyi támogatókat és a segélyfutárokat. Mintaadás és professzionalizálódás együtt járt: az ETE meglepően kifinomult nyilvántartási, raktározási rendszert alakított ki és a konspirációt szem előtt tartó magatartási kódexet állított össze. A tudatos gondolkodásra jellemző, hogy az erdélyi küldetésből visszatérők kötelezően beszámoltak a romániai helyzetről (határátkelés nehézségei, benzinellátottság, utak állapota, közlekedési változások, áruhiány, igazoltatások stb.), így segítve a többieket a felkészülésben.¹² Ez a tapasztalat aztán nem veszett el; mint már utaltunk rá, 1989 után az ETE immár hivatalosan bejegyzett segélyszervezetként folytatta tevékenységét.

¹⁰ Nóvé Béla: *Erdélyi krónika, 1987–89*, 10.

¹¹ Balog Iván: *Mi van az erdélyi háttizsákban?* Kézirat, év nélkül, Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtára, Társadalomelméleti Gyűjtemény, 4173., 1. Köszönöm Laczkó Sándornak, hogy a forrásra felhívta a figyelmemet.

¹² Interjú Koenig Helmuth-tal, 2021. május 6.

AZ ETE PÉNZÜGYI HÁTTERE

Megalakulását követően az ETE az emelkedő létszám miatt gyorsan növelte az összejövetelekre addig használt magánlakást, ezért megszerezték használatra egy Váci úti üzem irodáját. Később a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Miklós téri hajléktalanszállójában gyűlhetek össze. Az ETE gyógyszerraktára Koenig Szász Károly utcai lakásán volt, az élelmiszert, ruhát stb. három magántulajdonban álló épületrészben, illetve a XII. kerületben, a Deres úton található, bepolicozott garázsban raktározták. Itt állították össze a csomagokat, s itt tárolták az ETE tíz hordkeretes hátizsákját, amelyeket kölcsönözhetek az ilyen eszközzel nem rendelkezők. A Deres utcai raktárban minden csütörtökön délután öt órától folyt az előkészítő munka.¹³ (A legtöbben ugyanis pénteken hajnalban indultak, hogy a hétvégén megjárhassák Erdélyt, s a hétfői munkakezdésre visszaérjenek.)

A logisztikai felkészültségnek és a lelkes aktivistakörnek köszönhetően az ETE hamarosan ismertté vált az aktív Erdély-járók nem túl nagy táborában, s egyre többek keresték az együttműködést. Egy példa: miután Zalatnay István lelkész Tóth Károly püspök kérésére 1988-ban a református Zsinat kisebbségügyi referense lett, s feladatául kapta az Erdélybe irányuló a külföldi (holland, svájci, német, valamint emigráns magyar) közegyházi segélyek koordinálását, két csoportot keresett meg az együttműködés szándékával: az egyik a teológiai akadémián működött, a másik az ETE volt.¹⁴ Utóbbi közösségben a nyolcvanas évek legvégére kialakult egy több mint százfős belső mag, amelyhez lazán csatlakoztak még alkalmi segítők és futárok is. A legaktívabb, éjjel-nappal bevethető, romániai utazásra bármikor kész társaság 42 főből állt, rajtuk kívül még további 72–75 fő volt az ETE tagja.¹⁵

Az egyre nagyobb számú segítségkérés kielégítésére egy idő után már nem volt elegendő a tagdíjából befolyó összeg, hiába fedezték az aktivisták saját maguk kiutazási költségeiket, s hiába nem kellett Erdélyben szállásra költeniük. Hamarosan megjelentek a nyugati magyar támogatók, s ez áttörést eredményezett az ETE gazdálkodásában. Közvetítők révén

¹³ Interjú Koenig Helmuth-tal, 2021. május 6.

¹⁴ Interjú Zalatnay István református lelkésszel, 2019. február 13.

¹⁵ Interjú Koenig Helmuth-tal, 2021. május 6.

először a Hámos László vezette New York-i Hungarian Human Rights Foundation jelentkezett, 1986 elejétől félévenként 800–1200 dollár támogatást küldtek Amerikából. Ezzel egy időben egy máig ismeretlen, Németországban élő református teológus biztosított havonta akkora összeget német márkában, amennyit a kiutazók a romániai szállodai shopokban feltűnés nélkül el tudtak költeni. (A hotelekben valutáért tojáستól kezdve a kristálycukorig mindent meg lehetett vásárolni.) Konspirációs okok miatt ez az összeget 50–250 márkában limitálták. Minden hónap végén, a közvetítőnél végzett elszámoláskor került sor az előre bejelentett utazások céljaihoz igazodó újabb összeg felvételére. A havonta felvett összegek 550, csúcsidőben 1200 márkát tettek ki. Ugyancsak készpénzben nyújtott támogatást 1987-től egy svédországi magánszemély, eleinte esetenként 100–150 svéd koronát küldött, hogy az ETE aktivistái az általa megadott címeken élő elhagyott öregeket támogassák élelmiszer-csomagokkal. Évekkel később derült ki, hogy kapcsolatain keresztül ellenőrizte a csomagok megérkezését és azok tartalmát. Az első félévnyi együttműködés után a svédországi magánszemély 500–1000 svéd koronányi összegeket biztosított. 1988 végére már havi rendszerességgel, banki átutalással 7–10 000 svéd korona érkezett; ekkor már nem voltak meghatározott, ellátandó címek. Az elszámolás a beszerzések során kért közületi számlákkal történt, a megsegítettek helyzetének leírásával és címének közlésével. Az 1988–89-es időszakban összesen öt alkalommal juttatott adományt az ETE-nek a Redda Barnen svédországi gyermekmentő szervezet (esetenként 7-900 amerikai dollárt), élelmiszer-csomagok készítésére és megadott címre történő eljuttatására. Támogatás érkezett még Ausztráliából; az Új-Dél-Wales-i Magyarok Egyesület 1988-tól esetenként 300–1200 dollárral segített. Szintén negyedévenként támogatta az ETE-t egy belgiumi házaspár, akik figyelmét a budai országúti ferencesek hívták fel a csoport munkájára. Ők negyedévenként 23–28.000 belga frankkal segítettek.¹⁶

Pénzbeli és természetbeni adományok természetesen Magyarországról is érkeztek. Hamar kialakult egy rendszeres támogatói kör, amelyben igen jelentős szerepet vállaltak a különböző vallási közösségek. Budapesten húsz, Budakeszin, Érden, Süllyápon, Szolnokon egy-egy katolikus egyházközség, mellettük a fővárosban öt református, s egy-egy unitárius, evangélikus és baptista gyülekezet támogatta rendszeresen az ETE munkáját.

¹⁶ Koenig Helmuth: *Civil kezdeményezések*, 22–23.

Rajtuk kívül rendszeresen adakoztak még erdélyi származású katonatisztek, műszaki egyetemisták, tanári munkaközösségek, református teológusok, munkások (a Ganz Villamossági Művekből, a Budalakk Műgyanta- és Lakkfestékgyárból) és a Joliot-Curie téri borkimérés alkalmazottai, illetve vendégei.¹⁷

ÖSSZEFOGÁS A GYÓGYSZEREKÉRT

A legkomolyabb logisztikát a gyógyszerek beszerzése, tárolása és kijuttatása igényelte, a nyolcvanas évektől ugyanis már antibiotikumokból, fájdalomcsillapítókból és a népbetegségekre használt medicinákból, például szívgyógyszerekből is nagy hiány mutatkozott Romániában. Az ETE aktivistái kapcsolatokon keresztül egyrészt az Egis gyárból közvetlenül tudtak szerezni még nem dobozott pirulákat. Emellett megbízható gyógyszerészek segítségével különleges kéréseket is teljesítettek. A Mártírok útján (mai Margit körút) található Glória Patika vezetőnöje református gyülekezeti tagként meggyőződésből segítette a munkát. Nemcsak nagyobb mennyiségű kenőcs és gyógyszer kiadásában működött közre, de segítséget nyújtott a beszerzésben is. Egy másik, józsefvárosi gyógyszertár pedig különlegesebb erdélyi kérések (például vakcinák, ampullás gyógyszerek) teljesítésében segített az ETE-nek. Idővel már nemcsak gyógyszereket, hanem gyógyászati segédeszközöket (mankókat, tolókocsikat, végtagprotéziseket) és szemüvegeket is csempészték át a határon. Romániában ugyanis ezekből is krónikus hiány volt.¹⁸

Az Egylet hatékonyságának híre idővel elterjedt: előfordult, hogy az addig saját zsebből, elsősorban rokonaikat támogatók is részesei lettek a hálózatnak, s immár ők is az ETE raktáraiban felhalmozott gyógyszerekkel rakták meg hátizsákjaikat.¹⁹

Idővel egészen furcsa, egészen a pártközpontig és a kormányzatig kiterjedő „összeesküvés” alakult ki minél több gyógyszer átcsempészése érdekében. Zalatnay István református lelkész már a Zsinat kisebbségi referenseként tárgyalt erdélyi ügyekről 1988 végén a kérdés fő apparátus-

¹⁷ Uo. 26-27.

¹⁸ Interjú Koenig Helmuth-tal, 2021. május 6.

¹⁹ Interjú Csoma Zsigmonddal, a Károli Gáspár Református Egyetem kutatóprofesszorával, 2019. december 12.

béli szakértőjének számító Tabajdi Csabával, az MSZMP KB Külügyi Osztályának helyettes vezetőjével. A politikus összekötötte Zalatnayt Németh Miklós erdélyi felmenőkkel bíró tanácsadójával, Jenei Györggyel, aki beajánlotta a lelkészt Horváth Ferenc ipari miniszterhez. A tárcavezető készségesen segített egy kamionnyi, összesen kétmillió forint értékű gyógyszershállítmánnyal. A nagy értékű segítyt Koenig Helmuth listája alapján állították össze, az ETE ugyanis az állandó utazások révén pontosan tisztában volt az erdélyi szükségletekkel. A kamiont Zalatnay szintén lelkész apósának Rákospalota-óvárosi parókiáján pakolták le, ott ugyanis elegendő hely volt a tárolása. Onnan csempészték át hátizsákonként az ETE aktivistái és más segítők a gyógyszereket Romániába.²⁰ Máskor is volt példa az együttműködésre: előfordult, hogy a svájci protestánsoktól Rákospalota-Óváros református gyülekezetébe érkezett tejpor- és gyermektápszer-szállítmányt szintén az ETE segítségével juttatták el az erdélyi címzettekhez.²¹

Ahogy az ETE működése professzionalizálódott, úgy alakult át az addigi esetleges, személyes kapcsolatokon alapuló erdélyi fogadópontok laza hálózata egységes rendszerré. Három típus volt jellemző. Akadtak a feladatra vállalkozó civilek, akik belső indíttatásból, a másokon való segítség gondolatával azonosulva végezték a kockázatos munkát. Felülreprezentáltak voltak közöttük a környezetükben az átlagosnál nagyobb tekintélynek örvendő emberek, mint például a pedagógusok vagy óvónők. A második típusba – jellemzően faluhelyen – katolikus plébánosok, református, unitárius lelkészek tartoztak. Megszólításuk és munkába való bevonásuk mögött az a logika állt, hogy mivel az ellenséges állam- és tanácsi szervekhez nem lehetett fordulni, ők voltak az egyetlen olyan hivatalos személyek, akik pontosan ismerték a helyi közösség szociális problémáit, igényeit. A harmadik csoportba megbízható egészségügyi dolgozók (orvosok, felcserek, ápolónők) tartoztak, ők jellemzően egy kisebb régió ellátásáért felelős települések kórházaiban, rendelőintézeiteiben álltak alkalmazásban. Idővel a hálózat lefedte az erdélyi magyar szállásterületet, így voltak elosztóközpontok Nagyváradon, Bánffyhunyadon, Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Csíkszeredán és Sepsiszentgyörgyön.²²

²⁰ Interjú Zalatnay István református lelkésszel, 2019. február 13.

²¹ Interjú Koenig Helmuth-tal, 2021. május 6.

²² Koenig Helmuth: *Civil kezdeményezések*, 24–25.

Előfordult, hogy nem is pénzt, hanem élvezeti cikket használtak valutaként: az ETE egyik erdélyi kapcsolatának lakásán folyamatosan félmásányi kávét tároltak, kifejezetten azért, hogy az ajándékként és baksisként is használható luxuscikk segítségével különféle napi ügyeket intézhessenek. (A rendszer persze csak bizalmi alapon működhetett, hiszen a romániai hiánygazdaságban ennyi kávé óriási értéket képviselt.) Idővel az a gyakorlat is kialakult, hogy az aktivisták megbízható személyeknél ott hagytak egy nagyobb összeget, ők pedig ennek erejéig azoknak a jelentkezőknek adtak lisztet, cukrot, vagy húst, akik bementék a megegyezés szerinti jelszót.²³

NYILVÁNTARTÁS, TAGDÍJ, HATÓSÁGOK – AZ ETE MINDENNAPJAI

Mint említettük, az ETE/Transcar tevékenységének 1990 előtt fontos jellemzője volt a konspiráció. Igyekeztek minél kevesebb információt, címet, nevet írásban rögzíteni, nehogy az adatok rossz kézbe kerülve bajt hozzanak az erdélyi kapcsolatokra. Már csak ezért is igen izgalmas a 29x20 centiméteres, keménytáblás nyilvántartó füzet, amely betekintést enged az ETE működésébe.²⁴ Kétfajta adatsor található az 1985 augusztusától 1988 tavaszáig vezetett füzetben. Egyrészt a listák a tagdíjak befizetését, másrészt azok felhasználását rögzítik – utóbbi esetben az egyes tételeknél a kiutazás dátuma, a kivitt élelmiszer/gyógyszer tételes felsorolása, értéke, illetve esetenként a futár keresztnéve és a segélyezett neve szerepel. (Természetesen nem ez volt az egyetlen ilyen nyilvántartó füzet, de a többi is hasonló logika alapján épült fel.)

A segélyekről szóló rész alapján az ETE 1985 őszi megalakulását követően ugyanazon év decemberéig 13, főleg gyógyszert tartalmazó csomagot kézbesítettek, a küldemények összértéke 7766 forint volt. Egy jellemző bejegyzés 1985 őszéről: „12. Panangin, Doxium, Hiszodil, Eritronic, Maripen, Lidocain spray, Cavinton, Corinfar, Stugeron, Minipress. (Madé, Levi), 200 ft.” Azaz az összesen 200 forint értékű, szív-, magas-

²³ Sipos Zoltán: *Hátizsákos „turizmus”*

²⁴ Koenig Helmuth archívuma.

vérnyomás-gyógyszert, fájdalomcsillapítót egy bizonyos Levi (Levente) kapta a csíkszéki Madéfalván.

Az 1986-os év növekvő aktivitásról tanúskodik: január 9-e és december 8-a között 82 tétel sorakozik a nyilvántartó füzetben, összesen 28 562 forint értékben. Emellett lejben megadott kiadások is szerepelnek, például 1986. június 20-án a következő bejegyzés: „59. Tőkés (dési pap) segély (500 lei)”, azaz az ETE adminisztrációja Tőkés László későbbi temesvári lelkész, majd királyhágómelléki református püspöknek nyújtott támogatást is megőrizte. A gyógyszerek mellett ekkortájt kezdenek megszorodni az élelmiszerküldemények, mint például október 14-ei dátummal: „Nyomós sajt, húskonzerv, vaj, margarin, tartós tej, szeletelt sajt. 420 ft /Huedin, Pericei – Bákay-Szilágyi.” Azaz a 420 forint értékű élelmiszerszállítmányt Bánffyhunyadra és a tőle 70 kilométerre fekvő Szilágyperencesbe juttatták el. (Nem világos, hogy miért szerepeltek a települések román nevükön. Talán magyar nyelvű helységnevtáblák és térképek hiányában könnyebb volt így az azonosítás.) Az 1987-es esztendő ismételten az aktivitás növekedéséről tanúskodik, január 7-e és december 22-e között 53 tétel szerepel összesen 42 741 forint értékben. Megszaporodnak a pénzügyei segélyről szóló bejegyzések (például: „05.26. 103. Sándor Áron lányának (agyműtét) segély 1000 forint”), majd a nyilvántartó füzet 1988 első három hónapjában 17 tételben 15 022 forintnyi támogatásról ad számot.

Akárcsak a segítség, úgy a befizetések számának növekedése is az ETE egyre intenzívebb munkájáról tanúskodik. A tagdíjak 1985 szeptembere és 1987 májusa közötti nyilvántartásából az derül ki, hogy összesen 38 személy (nagy többségüket csak a vezetéknév kezdőbetűje és egy keresztnév jelölte) fizette a havi száz forint tagdíjat, közülük néhányan felülfizettek ötven, száz, kétszáz forinttal. 1987 júniusától 1988 decemberéig már 47 ember fizette a havi 100 forintot. A füzet az alkalmi adományozókról is tanúskodik: 1985 szeptembere és 1986 februárja között 29 további személy támogatta az ETE-t 200 és 3400 forint közötti összegekkel, összesen 24 332 forinttal.

Felmerül a kérdés, hogy az egyre jelentősebb számú embert mozgósító és komoly mennyiségű, részben külföldi eredetű adományt fogadó civilszervezet mennyire keltette fel a hatóságok figyelmét. Koenig Helmuth visszaemlékezése szerint habár őt ki is tiltották Romániából, másokat időnként visszafordítottak a határról (mert például megtalálták náluk a

tiltott irodalomnak számító háromkötetes Erdély történetét), az igazi kockázatot erdélyi kapcsolataik vállalták. Bántalmazás egyszer érte egyik aktivistájukat, akit Sepsiszentgyörgyön két-három órára a helyi milícián a fűtőtestre bilincseltek. Más baja nem lett, csak 48 órán belül el kellett hagynia Romániát. Ahhoz képest, hogy az ETE részéről csak 1989-ben 851 kiutazás történt, ez nem tűnik túl súlyos retorziónak.²⁵

A szervezet aktivistái által készített *Határ/ idő/ napló* is csak egyszer bukkott le, amikor Modor Ádám, a Katalizátor Iroda egykori szamizdat kiadójának lakásán az 1988. február 28-án tartott házkutatás során lefoglaltak, majd bezúrtak 69 példány. (Ámbár ez az akkor már 1500-as nyomdai kontingenshez képest nem okozott érzékeny veszteséget.)²⁶

A Securitate iratait őrző bukaresti levéltárban, a CNSAS-ban nincs dosszié az ETE tevékenységéről.²⁷ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában sem találtunk nyomot az ETE vezetőinek figyeléséről, jóllehet, Koenig Helmuth visszaemlékezése szerint egyszer beidéztek a Gyorskocsi utcába. (Itt működött a III/1, a hármas főcsoportfőnökség vizsgálati osztálya.) Egy őrnagy a beszélgetés során Koeniget az erdélyi menekülthelyzettel kapcsolatos véleményéről faggatta, majd elengedték.²⁸ Egyelőre nem tudunk arra válaszolni, munka- vagy vizsgálati dossziékban elszórtan nincs-e mégis adat a társaság tevékenységéről. Ahogy arra sem, hogy ilyen anyagok léteztek-e egyáltalán, s ha igen, azokat nem semmisítették-e meg a kommunizmus bukása előtt. (Mint ahogy ez sok, a nyolcvanas évek végén még élő ügy esetében megtörtént.)

ÖSSZEGZÉS

Az eddigiekben egy sok szempontból (nemzetközi kapcsolatok, egyházi vonatkozások, erdélyi fogadóponatok, esetleges rendőrségi-állambiztonsági figyelem) további feldolgozást kívánó, Kádár-korszakbeli civil aktivizmust mutattunk be. E munka nem pusztán a „puhának” tartott diktúra állampolgári önszerveződése szempontjából tanulságos. Az erdélyi magyaroknak a kiszállított segítségnél is fontosabb volt, hogy nem mond-

²⁵ Interjú Koenig Helmuth-tal, 2021. május 6.

²⁶ Nóvé Béla: *Erdélyi krónika, 1987–89*, 8.

²⁷ Sipos Zoltán: *Hátizsákos „turizmus”*

²⁸ Interjú Koenig Helmuth-tal, 2021. május 6.

tak le róluk. Az ETE aktivistáinak munkája nemzeti és emberbaráti szolidaritás szempontjából is figyelemreméltó – miközben ők az erdélyi útjajikon megtapasztalt nyitottságot és vendégszeretetet értékelték. E szervezett Erdély-járás nélkül aligha kerülhetett volna sor a magyar társadalmat is megrázó romániai forradalmat követő segélyszállítmányok hatékony célba juttatására. Az illegalitásban szőtt személyi kapcsolatok pedig bizonyosan hozzájárultak az erdélyi magyar egyházi, kulturális, oktatási és szociális támogató alrendszerek 1990 utáni újjáépüléséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források, dokumentumok

BALOG Iván: *Mi van az erdélyi háti z sákban?* Kézirat, év nélkül, Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtára, Társadalomelméleti Gyűjtemény, 4173.

Koenig Helmuth magánarchívuma

BIBLIOGRÁFIA

Újságcikkek

CSOMAFÁY Ferenc: Átadták a Mocsáry Lajos-díjakat – A szegény a még szegényebbre figyel, *Romániai Magyar Szó* 54, 2000. november 8.

SIPOS Zoltán: *Háti z sákos „turizmus” a ’80-as években: gyógyszereket, élelmiszert, könyveket hoztak. Beszélgetés Koenig Helmuttal és Bárdi Nándorral*, www.transindex.ro, <http://multikult.transindex.ro/?cikk=10665>

Tanulmányok

ABLONCZY Bálint: Szolidaritás és ellenállás. Református hálózatok erdélyi segítőakciói a hetvenes–nyolcvanas években, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): HIT 2019. *Hagyomány, Identitás, Történelem* (Reformáció Öröksége 3/2.), Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 313–332.

- ABLONCZY Bálint: Málnási kisasszony segít. Hebe Kohlbrugge és a holland reformátusok erdélyi támogató akciói 1989 előtt, *Betekintő* 14(2020/3), 9–26.
- BÁRDI Nándor: Mi van az erdélyi hátizsákban? *Valóság* 35(1992/12), 81–98.
- KOENIG Helmuth: *Civil kezdeményezések, magyarországi válaszok a romániai magyarság szociális problémáinak enyhítésére. A Transylvania Caritas Egyesület tevékenysége 1985–1999*, szakdolgozat, Wesley János Lelkészképző Főiskola Általános Szociális Munkás Szak, Budapest, 2000.
- NOVÉ Béla: Erdélyi krónika, 1987–89 – egy szamizdat lap mementója, in Nové Béla és Szücs György (szerk.): *Határ/idő/napló. Erdélyi figyelő 1987–1989*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2001, 5–13.

Interjúk

- Interjú Csoma Zsigmonddal, a Károli Gáspár Református Egyetem kutatóprofesszorával, 2019. december 12.
- Interjú Koenig Helmuth-tal, 2021. május 6.
- Interjú Zalatnay István református lelkésszel, 2019. február 13.

ABSTRACT

Bálint Ablonczy: *Illegal Humanitarian Aid Organisation Supporting Hungarians in Transylvania at the End of the Kádár Era*

At the end of the communist period, ordinary Hungarians set up networks in order to support the ethnic Hungarian community in Romania. The most organized web of activists, founded in 1985, was called Erdélyieket Támogató Egylet (Association to Support Transylvanians). As civic activism uncontrolled by the state was strictly prohibited, the Association did not exist formally before the regime change in 1989. Although legally non-existent, with the help of donors, the founders built a remarkable organization based on a system of warehouses and a strong financial background. Hundreds of activists smuggled food, medicaments through the frontier on a weekly basis. The purpose of this paper is to outline the ideological background of the organisation, as well as its modus operandi

based on the personal archives of Helmuth Koenig, founder and animator of the Association, oral history interviews and research, and to emphasise the effectiveness of the Association, especially in the supply, storage and distribution of shortage goods in Romania, such as drugs.

Keywords: Hungarian minority in Transylvania, Reformed Church in Hungary, Erdélyieket Támogató Egylet (Association to Support Transylvanians), Helmuth Koenig

A MAGYAR ÁLLAM ÉS A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ SZEREPVÁLLALÁSA ÉS EGYÜTTMŰKÖDÉSE A HITÜK MIATT ÜLDÖZÖTT PROTESTÁNS KÖZÖSSÉGEK MEGSEGÍTÉSÉBEN

Stefanovszky András

*„A jótéteményben pedig meg ne restüljünk,
mert a maga idejében aratunk, ha el nem lankadunk.
Annakokáért míg időnk van, cselekedjünk jól mindenkékel,
kiváltképpen pedig a mi hitűinknek cselédeivel.”
(Gal 6, 9-10)*

BEVEZETÉS

Napjaink legsúlyosabb nemzetközi emberi jogi válsága Jézus Krisztus követőinek üldöztetése. Évente keresztyének ezrei válnak mártírrá vagy halnak vértanúi halált, templomok és keresztyén otthonok tízezrei válnak tűz martalékává, egyházi iskolák és óvodák kerülnek terrorcsoportok és feldühödött tömegek célkeresztjébe. A keresztyén vallás és kultúra bölcsőjének számító ősi közel-keleti bibliai területek hitünk rohamosan szétporló kőszikláivá, míg a civilizációs összecsapások legfőbb színterének számító Afrika keresztyén vidékei „egy hatalmas temetővé, száraz csontok völgyévé” váltak (Matthew Hassan Kukah, a nigériai Sokoto katolikus megyéspüspöke).¹ A keresztyénüldözés nem válogat a felekezetek között; ahol a keresztyéneket támadás éri, az szinte valamennyi esetben felekezetektől függetlenül éri őket. A protestáns közösségek katolikus, ortodox, nesztoriánus és más felekezetű testvéreikhez hasonlóan világszerte súlyos üldöztetésnek és hátrányos megkülönböztetésnek esnek áldozatul. A szomorú valóság az, hogy a keresztyén felekezetek közötti ökumené talán legteljesebben az üldöztetésben, az önként vagy kényszerűen vállalt mártíromság és vértanúság sorsközösségében teljesedik ki.

Jelen tanulmány célja rövid áttekintést nyújtani a modernkori keresztyénüldözés jelenségéről, majd megvizsgálni, hogy miként vállal szerepet és működik együtt a Magyarországi Református Egyház (továbbiakban

¹ „one large grave yard, a valley of dry bones”. Shinner, Fionn – John Pontifex: Nigeria: “Christians in the north are marked men and women”, bishop warns, 2020. február 13., *ACN UK*, <https://acnuk.org/news/nigeria-christians-in-the-north-are-all-marked-men-and-women-bishop-warns/> (Letöltés: 2021. március 25.)

MRE) és a magyar állam a hitük miatt üldözött keresztyének megsegítésében azzal a céllal, hogy szülőföldjeiken megmaradva megőrizhessék hitüket, identitásukat és kultúrájukat.

A MODERNKORI KERESZTYÉNÜLDÖZÉS JELENSÉGE

Jézus Krisztust Megváltóként tisztelő üldöztetése és hátrányos megkülönböztetése mára a világ legsúlyosabb emberi jogi válságává nőtte ki magát. A 2020-as évben több mint 340 millió – nyolcból egy – keresztyén szenvedett súlyos vallási alapú üldöztetést szerte a világban,² ami az azt megelőző évhez képest egyetlen esztendő alatt harminc százalékos növekedést, 2017 óta pedig összesen közel negyven százalékos növekedést jelent. A jelenlegi növekedési tendenciát alapul véve az üldözött keresztyének száma 2024-re várhatóan megduplázódik, 2027-ben pedig meghaladhatja az egymilliárd főt. A világ földrészei közül Afrikában hatból egy, Ázsiában tízből négy, Latin-Amerikában pedig tizenkettőből egy keresztyént ér kirekesztés vagy üldöztetés hite miatt. A 2020-ban vallási okokból világszerte meggyilkolt keresztyének száma 4761 fő volt, ami négy évvel korábban ennek még csak negyede volt. A hitük miatt meggyilkoltak többsége afrikai, ezen belül is nigériai keresztyén volt. A templomok, egyházi épületek, keresztyén tulajdonú üzletek, lakóházak és objektumok elleni támadások száma 4488 volt, ami három év alatt közel hatszorosára nőtt. A megtámadott templomok többsége Ázsiában, ezen belül is Kínában található. A bírósági eljárás nélkül letartóztatott, elítélt és bebörtönzött keresztyének száma óvatos becslések szerint 2020-ban 4277 volt, ami három év alatt duplájára nőtt, de a tavalyi évben elrabolt keresztyének száma is legkevesebb 1710 főre tehető. A jogtalanul bebörtönzöttek túlnyomóan ázsiai keresztyének, míg az elrabolt keresztyének nagyrészt afrikaiak (nigériaiak).³

A keresztyének által tapasztalt ellenségesség megnyilvánulásának spektruma a jelképek elleni fellépéstől a fokozott családon belüli, közönségen belüli vagy tágabb társadalmon belüli nyomásgyakorláson át a fizi-

² Open Doors USA: World Watch List 2021, <https://www.opendoorsusa.org/christian-persecution/world-watch-list/> (Letöltés: 2021. március 24.)

³ Uo. Itt fontos megjegyezni, hogy ezek az adatok csak a helyi hatóságok vagy egyházak által rögzített esetek számát tükrözik, a valós számok ezek többszörösére tehetőek.

kai erőszakig és megsemmisítésig terjed. Az üldöztetés kiváltó okai is számos kútfőből erednek. A szélsőséges iszlám és társadalmi (jogi) rendező eszköze, a sáría, gyakran a muszlim országokban élő keresztyének üldöztetéséhez, jogfosztásához vezet (pl. Pakisztán, Afganisztán, Szomália, Szaúd-Arábia). Ázsiában a szélsőséges buddhista és hindu tanítások radikális vallási nacionalista mozgalmakat fűtenek, amelyek tömeges keresztyénelenes cselekedeteket követnek el (pl. India; Mianmar). Itt meg kell említeni, hogy bár elenyésző mértékben, de keresztyén közösségek, illetve egyházak is lehetnek üldözökök, ez leginkább a felekezet vagy egyház más keresztyén felekezetekkel szembeni önvédelmében, helyzetének és társadalmi pozíciójának (dominanciájának) megőrzése érdekében kifejtett erőszakos cselekedetekben nyilvánul meg (pl. az Etióp Ortodox Tewahido Egyház ellenséges viszonyulása a híveit megnyerő katolikus, protestáns és pünkösdi kisebbséggel szemben). Etnikai konfliktusok is széleskörű keresztyénelenességet és véres erőszakot szülhetnek, kiváltképp ott, ahol a különböző etnikai csoportok más valláshoz tartoznak (pl. jazidik etnikavallási üldöztetése észak-Irakban). A vallási és etnikai okok mellett különböző szekuláris üldöztetési erők is hatnak a világ keresztyéneire. A kommunista és szocialista ideológia jelentősen fűti a vallási közösségek elleni erőszakot, itt említendő a kommunista pártállami elnyomás (pl. Kína háborúja a területén élő keresztyén és ujgur lakossággal szemben, Észak-Korea). A politikai hatalom megszerzése és megőrzése által vezérelt autoriter szereplők diktatórikus paranoiából az egyházakra különálló hatalombirtokosként tekintenek, amelyek meglátásuk szerint megfosztják az államot a keresztyén lakosság feletti totális ellenőrzéstől (pl. Kuba, Eritrea, Szudán, Tádzsikisztán). A vallásellenességbe hajló szekularizmus sok társadalomban eredményezi a keresztyén jelképek tilalmát és a keresztyén értékek háttérbe szorítását. Ez a jelenség az elmúlt években elsősorban a nyugati társadalmakban, így Észak- és Nyugat-Európa számos országában, illetve Észak-Amerikában erősödött fel. Nem utolsó sorban a gazdasági nyereségvágy és a kapitalista piacgazdaság nyújtotta lehetőségek is állhatnak a keresztyénelenes cselekedetek háttérében, erre példa a latin-amerikai kábítószer-kereskedelem okozta erőszak a kartelltagokat gyóntató és így a kartell működéséről értékes információkat birtokló katolikus papokkal szemben, de említhető itt a korrupció és szervezett bűnözés okozta keresztyénüldözés a volt Szovjetunió területén is.

HAZAI SZEREPVÁLLALÁS A VILÁGBAN ÜLDÖZÖTT PROTESTÁNSOK
VÉDELMEBEN**A magyar állam szerepe**

Magyarország 2016-ban világviszonylatban is egyedülálló módon nemzeti prioritásai közé emelte a hitük miatt üldözött keresztyén közösségek védelmét. Orbán Viktor miniszterelnök és Balog Zoltán akkori emberi erőforrás miniszter reformátusként részt vettek a Nemzetközi Katolikus Döntéshozók Hálózatának (International Catholic Legislators Network, továbbiakban ICLN) az olaszországi Frascatiban megtartott éves találkozóján, ahol első alkalommal találkoztak a hitük miatt üldözött közel-keleti keresztyén egyházak vezetőivel. A közösségeik üldöztetéséről és súlyos humanitárius helyzetéről szóló személyes beszámolók alapot képeztek a magyar kormány azon döntésének, hogy létrejöjjön egy új kormányzati szervezeti egység, amely feladata az üldözött keresztyének támogatásának megszervezése és irányukban egy újfajta, markáns támogatáspolitikai kialakítása. 2016. október 15-én megkezdte működését a világ legelső és jelen tanulmány keltekor is egyedülinek számító kormányzati szerv, amelynek elnevezése tartalmazza az „üldözött keresztyének” kifejezést és kifejezett feladata a szükséglet szenvedő keresztyének átfogó támogatása. Az Emberi Erőforrások Minisztériumában létrejött helyettes államtitkárság, amely 2018 októbere óta a Miniszterelnökség Üldözött Keresztények Megsegítéséért és a Hungary Helps Program Megvalósításáért Felelős Államtitkárságaként (továbbiakban ÜKHUÁT) működik, megalakulását követően kiterjedt kapcsolatfelvételbe kezdett előbb a Közel-Keleten, majd pedig a szubszaharai térségben működő, üldöztetést és kirekesztést szenvedő keresztyén egyházak és közösségek vezetőivel azzal a céllal, hogy helyzetüket megismerve megkezdhesse célzott támogatási tevékenységének elindítását.

Mindez jól illeszkedett a magyar kormány azon törekvéséhez, hogy a szigorú migrációs politikájával összhangban kézzelfoghatóan kifejezésre juttassa a magyar emberek szolidaritását, a segítő magyar nemzet valódi hozzáállását az emberi szenvedéshez és szükséghez. Orbán Viktor minisz-

terelnök a kényszerbetelepítésről⁴ szóló népszavazást követően 2016. október 4-én az Országházban a tömeges bevándorlás ellen szavazókról szólva úgy fogalmazott, hogy

„nem túlzás levonni azt a következtetést sem, hogy ez a hárommillió-háromszázezer ember egyetért azzal a filozófiával és alapvetéssel, hogy *a segítséget kell odavinni, ahol a baj van, és nem a bajt kell idehozni* [kiemelés a szerzőé – S. A.], tehát meggyőződésem, hogy ezek az emberek nem a migránsok ellen szavaztak, hanem a modernkori népvándorlás megfelelő kezelési módjáért.”⁵

Az évtized közepére kialakult migrációs válsággal kapcsolatos európai diskurzusban megjelent a kötelező tagállami szolidaritás fogalma, amely idővel a rugalmas szolidaritás⁶ gondolatához – az Európára nehezedő migrációs kihívás kezelésében a tagállamok egyéni helyzetéhez és lehetőségeihez mért egyedi nemzeti megoldásokkal való részvételéhez – vezetett.

⁴ 2015. szeptember 22-én az Európai Unió Tanácsa a tagállamok belügyminisztereit tömörítő Bel- és Igazságügyi Tanács keretében többségi szavazással elfogadta 2015/1601 számú határozatát, amely mintegy 120 000, többségében Görögországon, Olaszországon és Magyarországon keresztül az Unióba érkezett illegális bevándorló szétosztását írta elő. A határozat értelmében a tagállamoknak központilag meghatározott áttelepítési kvóták alapján kell bevándorlókat fogadniuk, ennek elutasítása esetére kötelezettségszegési eljárás is felmerült, jóllehet utóbbit a döntés nem rögzítette. Magyarország és a visegrádi négyek közös álláspontja szerint az egyhangúság helyett többségi szavazással elfogadott határozat súlyosan sértette a tagállami szuverenitást és valójában állandó jellegű kötelező betelepítési mechanizmust jelent.

A Tanács (EU) 2015/1601 határozata (2015. szeptember 22.) a nemzetközi védelem területén Olaszország és Görögország érdekében elfogadott átmeneti intézkedések megállapításáról, 2015. szeptember 24., *Az Európai Unió hivatalos lapja*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32015D1601&qid=1617053139819> (Letöltés: 2021. március 29.)

⁵ Orbán Viktor sajtótájékoztatója, 2016. október 4. <http://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-sajtotajekoztatoja-2/> (Letöltés: 2021. február 16.)

⁶ A visegrádi négyek által 2016. szeptember 16-án az európai állam- és kormányfők pozsonyi csúcstalálkozója alkalmából kiadott közös nyilatkozata rögzítette a közép-európai országok azon javaslatát, hogy az egységes európai migrációs politika a ‘rugalmas szolidaritás’ (flexible solidarity) elvén alapuljon, amely lehetővé teszi valamennyi tagállam számára, hogy a saját lehetőségei és tapasztalata alapján maga határozza meg a migrációs és menekült válság kezeléséhez nyújtandó hozzájárulása módjait. A közös nyilatkozat elérhető: <https://euractiv.com/wp-content/uploads/sites/2/2016/09/Bratislava-V4-Joint-Statement-final.docx.pdf> (Letöltés: 2021. február 16.)

A 2016. év tehát paradigmaváltást jelentett a migrációval kapcsolatos hazai és európai politikai diskurzusban egyaránt, utat nyitva a sajátos magyar humanitárius segélyezési modell megszületésének. A magyar humanitárius modell legfőbb pillére a válságterületeken történő közvetlen helyszíni segítségnyújtás, amely lehetővé teszi a szükségét szenvedő közösségek szülőföldön való megmaradását és helyben való boldogulását, csökkentve az Európai Unióra nehezedő migrációs terhet. A magyar állam ezirányú újfajta tevékenységét 2017-től a Hungary Helps Program (továbbiakban HHP) foglalja egységes keretbe,⁷ amely koordinációjáért az ÜKHUÁT felel.

Az üldözött keresztyén közösségek helyzetének és humanitárius szükségének feltérképezése során már a HHP korai fázisában elindult a közel-keleti, később pedig az afrikai protestáns egyházakkal való kapcsolatfelvétel. Ennek eredményeként 2018 októberében Magyarországra látogatott a Szíriai és Libanoni Nemzeti Református Zsinat főtitkára, Joseph Kassab tiszteletes és az aleppói Bethel örmény református gyülekezet vezetője, Harout Selimian tiszteletes, akiket hivatalában fogadott Orbán Viktor miniszterelnök és Azbej Tristan, az üldözött keresztyének megsegítéséért és a Hungary Helps Program megvalósításáért felelős államtitkár. Szintén 2018-ban Balog Zoltán akkori emberi erőforrás miniszter iraki látogatása során találkozott az Iraki Presbiteriánus Egyház elnökével, Farouk Hammo tiszteletessel. 2019 novemberében a szíriai református egyházi vezetők meghívást kaptak és részt vettek a Miniszterelnökség szervezésében Budapesten megrendezett II. Nemzetközi Konferencia a Keresztényüldözésről c. nagyszabású találkozón. Ugyanabban az évben az ÜKHUÁT meghívására Budapestre látogatott Yonas Yigezu tiszteletes, a Jézus Helye Etióp Evangéliumi Egyház elnöke, akivel Azbej Tristan államtitkár 2018-ban Addisz-Abebában már találkozott, továbbá Dachollom Datiri, a nigériai Church of Christ in Nations református egyház vezetője.

A magyar állam és az üldözött protestáns egyházak közti szoros és eredményes kapcsolatépítést követően elindulhattak az első konkrét humanitárius és rehabilitációs támogatások ezen közösségek szülőföldön való megmaradásának előmozdítása céljával. A HHP keretében Magyarország Kormánya 2016 és 2021. február között összesen 1,291 milliárd

⁷ 244/2017. (VIII. 28.) Korm. rendelet a Hungary Helps Programról, http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=203992.343267 (Letöltés: 2021. február 16.).

forint értékben⁸ nyújtott támogatást Szíriában, Irakban, Nigériában, Etiópiában, Pakisztánban és Örményországban a helyi protestánsok megsegítésére, amely összességében a HHP erre az időszakra eső teljes támogatási keretének (17,64 milliárd forint) 7,3 százalékát teszi ki.

2018-ban az 1516/2018. (X. 17.) Korm. határozat⁹ értelmében a HHP keretében 310 millió forint támogatásban részesültek a szíriai örmény református közösségek az általuk végzett humanitárius és szociális ellátó tevékenységek további fenntartásához és fejlesztéséhez. A magyar támogatásból Aleppóban sor került öt, örmény nyelven oktató református iskola felújítására, illetve egy további iskola fedett sportpályájának felépítésére, amelyek elengedhetetlen segítséget jelentenek a szíriai keresztyén gyermekek iskolai ellátásában. A keresztyén ifjúság támogatása céljával az adományból megújulhatott a Jebel al-‘Aqra’ hegy (ókori hettita nevén Hazzi-hegy) lejtőjén fekvő, örmény többségű Kessabb településen a helyi református nyári tábor épületegyüttese, illetve szintén Aleppóban sor került az egyházi fenntartású „Bethel” orvosi rendelő felújítására és az épületegyüttes új szárnyal történő kibővítésére. Fontos mérföldkő az aleppói reformátusok életében, hogy a várost ért háborús sérülések begyógyítása részeként magyar forrásból újjáépülhetett az Immánuel gyülekezet templomának 2016-ban lázadók által lerombolt¹⁰ teljes tetőszerkezete,¹¹ illetve 2021. március 21-én felszentelheték az aleppói Bethel örmény református gyülekezet magyar támogatással helyreállított templomát.¹² 2021 februárjában Magyarország további 48,9 millió forinttal támogatta a Bethel

⁸ A kedvezményezettek részére a megítélt adomány összege euroban vagy amerikai dollárban kerül kifizetésre.

⁹ 1516/2018. (X. 17.) Korm. határozat a Szíria és Libanon Nemzeti Református Zsinat és a Szíriai Örmény Református Egyházak Közössége projektjeinek támogatásáról, http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=210714.359685 (Letöltés: 2021. március 29.)

¹⁰ Gledhill, Ruth: Children dead and church damaged in rocket attacks and bombings in Syria, *Christian Today*, 2016. január 18, <https://www.christiantoday.com/article/children.dead.and.church.damaged.in.rocket.attacks.and.bombings.in.syria/76960.htm> (Letöltés: 2021. február 17.)

¹¹ Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Újra fedél alatt Aleppóban, *reformatus.hu*, 2018. december 4., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/ujra-fedel-alatt-aleppoban/> (Letöltés: 2021. március 26.)

¹² Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Templomszentelés Aleppóban, *reformatus.hu*, 2021. március 26., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/templomszenteles-aleppoban/> (Letöltés: 2021. március 26.)

központ új szárnyának belső kialakítását és felszerelését, amely így gyülekezeti, közösségi és kulturális térként fogja erősíteni az örmény református híveket.

Szintén a már említett kormányhatározat értelmében nyújtott 2018-ben a magyar állam támogatást a Szíriai és Libanoni Nemzeti Református Zsinat (National Evangelical Synod of Syria and Lebanon, továbbiakban NESSL) részére. A 310 millió forint értékű adományból a zsinat eredetileg az ostrom alól felszabadult Aleppóban a 2012-ben iszlamista milíciák rakétatámadásában elpusztult református öregtemplom újjáépítését és közösségi központtá alakítását végezte volna el, illetve sor került volna a városi református fiúkollégium bővítésére, amely így megnövelt kapacitással szolgálhatta volna a kiemelten sérülékeny társadalmi csoportnak számító keresztyén gyermekek oktatását és nevelését. A munkálatok 2019-ben megkezdődtek, azonban a libanoni gazdasági és szociális válság történelmi mértékű romlása következtében az országban működő református iskolák további működése 2020-ra veszélybe került, ezért a zsinat az adomány fennálló részéből három libanoni református iskolában tanuló mintegy ezer, nehézsorsú szír menekült gyermek tandíját finanszírozza, illetve összesen 106 alacsony keresetű tanár bérkiegészítését fedezi annak érdekében, hogy fennmaradjon a református oktatás Libanonban. A három iskola a Bejrút környéki Rábijében, illetve a Bekaa-völgyben fekvő Qabb Eliasban és Zahlében található. Az adományból továbbá élelmiszerosztásra került sor több libanoni és szíriai református közösségben a COVID-19 világjárvány és a libanoni gazdasági és szociális válság okozta, egyre romló élelmiszerhiány enyhítésére. 2021 februárjában Magyarország további 46 millió forint értékben nyújtott támogatást a zsinat részére, amely lehetővé teszi, hogy lépésről lépésre újjáépüljenek a keresztyén létesítmények és újból megerősödjön a keresztyén jelenlét a városban. Az újabb magyar támogatásból sor kerül egy az újjászületés jelképének szánt keresztyén kulturális központ felépítésére a muszlim többségű városközpontban, amely rendezvényhelyszínként, illetve az arab nyelvű református teológiai képzés központjaként, a keresztyén-muszlim párbeszéd helyeként fog működni.

Magyarország első ízben 2021 februárjában indított támogatást az iraki protestáns közösségek megsegítésére. Építve a korábbi személyes kapcsolatfelvételre, a HHP keretében hazánk 55,2 millió forint érték járul hozzá az Iraki Presbiteriánus Egyház által végzett kiemelkedő keresztyén

oktatási tevékenységhez Bagdadban. Az iraki presbiteriánusok oktatói-nevelői szolgálata nem csupán keresztyén tanúságtételük megnyilvánulása, de komoly társadalmi elismerést eredményez a muszlimok körében. A 2011-ben Bagdadban elindított és azóta az Irakban működő magánintézmények egyik legjobbjává vált óvodát az egyház Jó Pásztor (Good Shepherd) néven oktatási központtá alakítaná át azzal a szándékkal, hogy iskola- készítővel és általános iskolával kiegészülve még szélesebb körben szolgálhassa a helyi keresztyén és nem keresztyén¹³ gyermekeket, végérvényesen hozzájárulva a helyi vallásközi békéhez. A magyar támogatásból lehetővé váló beruházás keretében hat új tanterem és közösségi tér épül fel, így a kibővült infrastruktúra és a diáklétszám növelése hosszú távon járul hozzá a bagdadi protestáns közösség megmaradásához.

A szubszaharai üldözött és sükséget szenvedő protestáns közösségek megsegítésére a magyar kormány 2019-ben indított nagyszabású humanitárius támogatási projekteket. Nigériában a HHP keretében 167 millió forint támogatásban részesült¹⁴ a Church of Christ in Nations protestáns egyház. A magyar támogatásból sor került a közép-nigériai belső menekültek hazatérését és a számukra alapvető megélhetést biztosító mezőgazdasági tevékenység támogatására, amelynek eredményeként a Boko Haram iszlamista terrorszervezet által felégetett keresztyén lakóházak épültek újjá. A visszatelepülő háztartások Magyarország segítségnyújtásának köszönhetően vetőmaghoz, rovar- és gyomirtóhoz, mezőgazdasági eszközökhöz, valamint az állattenyésztéshez szükséges kezdő állományhoz jutottak. Mindezzel lehetővé vált, hogy a Borno állambeli Gwoza, az Adamawa állambeli Mubi és a Plateau állambeli Barkin Lada települések mintegy 2000 keresztyén családja kezdjen önfenntartó gazdálkodásba és tudjon középtávon szülőföldjén megmaradni. Szintén 2019-ben a magyar kormány Etiópiában 161 millió forint értékű adománnyal támogatta¹⁵ a Jézus Helye („Mekane Yesus”) Etióp Evangéliumi Egyház oktatási és szo-

¹³ Az iskolába járó gyermekek túlnyomó többsége muszlim családból származik.

¹⁴ 1352/2019. (VI. 11.) Korm. határozat a nigériai katolikus Sokotoi Egyházmegye és a protestáns Church of Christ in Nations egyház projektjeinek támogatásáról http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=214520.369090 (Letöltés: 2021. március 29.)

¹⁵ 1381/2019 (VI. 26.) Korm. határozat a Hungary Helps Program keretében az Etióp Ortodox Tewahido Egyház, az Etióp Katolikus Egyház és a Jézus Helye Etióp Evangéliumi Egyház projektjeinek támogatásáról, http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=214737.388707 (Letöltés: 2021. március 29.)

ciális projektjeit. A támogatásból sor kerül a nyugat-etiópiai Wollegában működő „Horest Spinnings” gimnázium és előkészítő iskola, továbbá a déli Silt’e-ben működő „Lera” óvoda és általános iskola és a mekelei „Mekane Yesus” iskola felújítása és modernizációja. Utóbbi intézmény fejlesztése a közeli menekülttáborból és az ország más részeiből érkező belső menekültek rohamosan növekvő száma miatt vált szükségessé. Dárában a magyar adományból meglévő egyházi ingatlant alakítanak át iskolává, ezzel segítve az elszigetelt, ugyanakkor sűrűn lakott és rendkívül szegény ország rész közösségeinek integrációját az oktatási rendszerbe. A HHP keretében Magyarország Orómia államban és a Déli Népek és Nemzetek államában járul hozzá az egyház békés együttélést erősítő tevékenységéhez. Ennek jegyében a különböző etnikai csoportok közti megbékélést célzó oktatási programok, foglalkozások és konferenciák kerülnek megrendezésre, illetve pszichoszociális segítségben részesülhetnek a közösségi konfliktus áldozatául esett személyek. Az egyház béketanácsokat hív életre, amelyek a különböző helyi vallási és etnikai közösségek párbeszédének fog fórumot biztosítani. 2021-ben a magyar állam 110 millió forinttal támogatta a Magyar Ökumenikus Segélyszervezet és Jézus Helyen Etióp Evangéliumi Egyház együttműködésében oktatási, vízgazdálkodási és mezőgazdasági projektek elindítását Etiópiában.

Pakisztánban a magyar állam a HHP keretében eddig három alkalommal nyújtott adományt a helyi protestáns kisebbség támogatása céljával. 2020-ban a COVID-19 világjárvány kiemelten sújtotta a helyi keresztyéneket, akik jelentős része napszámosként mezőgazdasági munkából él. A kijárási korlátozások következtében napi megélhetésüktől eleső keresztyén családok ezrei az éhínség küszöbére sodródtak, azonban a nyilvános ételosztási pontokon keresztyén hitük miatt megtagadták tőlük a túlélést jelentő ételcsomagokat. A válságra válaszul a HHP keretében 6 millió forint pénzügyi gyorssegélyben részesült a Pakisztáni Anglikán Egyház (Church of Pakistan) Raiwind-i Egyházmegyéje, amelyből a kelet-pakisztáni Pandzsáb tartományban 2000 keresztyén család (mintegy 12–15 000 fő) jutott tartós élelmiszer-csomaghoz. A járványhelyzet a pakisztáni keresztyén kisvállalkozók szűk rétegét is végzetesen érintette, hiszen a forgalomkiesés miatt vállalkozásaik 80 százaléka omlott össze, a keresztyén munkavállalók több mint 70 százaléka veszítette el állását és sok üzlettulajdonos arra kényszerült, hogy uzsorakölcsönt vegyen fel vagy a tehetősebb muszlimoknak értékesítse tulajdonát vagy ingóságát. Magyarország a HHP ke-

retében 2021-ben 61 millió forinttal támogatta az International Christian Concern keresztyénsegítő NGO-t, amelynek segítségével a szervezet 400 működésében veszélyeztetett keresztyén tulajdonú kisvállalkozást támogat abban, hogy fenntartható módon és a pénzügyi nehézségek ellenére talpon maradhassanak. A projekt lebonyolításában a pakisztáni protestáns egyházak aktívan közreműködnek. Mindezek mellett a pakisztáni keresztyéneket hitük miatt érő mindennapi erőszakos cselekmények a Raiwind-i Egyházmegye által működtetett Crown Training Institution-t arra készítette, hogy telefonos alkalmazást fejlesszen ki, amelynek köszönhetően a keresztyének élő időben kérhetnek sürgős segítséget, emellett pedig rögzíteni tudják az őket ért erőszakos támadásokat, felbecsülhetetlen bizonyítékot szolgáltatva igazságuk bizonyítására. Ehhez a munkához Magyarország a HHP keretében 2021-ben 6 millió forinttal járult hozzá.

Az Örményország és Azerbajdzsán között 2020-ban felélénkült hegyi-karabahi fegyveres konfliktus örmény családok tízezreit kényszerített otthonaik elhagyására. Magyarország a HHP keretében 10 millió forint értékű pénzügyi gyorssegélyt juttatott el az Amerikai Örmény Missziói Egyesület (American Missionary Association of Armenia) protestáns egyház bevonásával Örményországba, ahol az egyház 12 gyülekezete mintegy 330 Hegyi-Karabahból elmenekült családja juthatott higiéniai és élelmi-szercsomagokhoz.

A hazájuk felsőoktatásából hitük miatt kiszorult keresztyének támogatása céljával a magyar állam célzott programot indított. A 2017-ben indult Ösztöndíjprogram Keresztény Fiataloknak (továbbiakban ÖKF) lehetőséget teremt diszkriminált keresztyéneknek ahhoz, hogy magyarországi felsőoktatási intézményekben megszerezzék azt a tudást és képesítést, amelyekkel hazájukba visszatérve hathatósan tudnak hozzájárulni szükség esetén szenvedő keresztyén közösségeik megmaradásához és boldogulásához. Az ÖKF keretében jelen tanulmány keltekor 187 hallgató tanul Magyarországon, akik többek között Nigériából, Pakisztánból, Egyiptomból, Irakból, Szíriából származnak. Az ösztöndíjprogram keretében több mint harminc protestáns fiatal tanul több mint egy tucat élvonalba tartozó hazai egyetemen olyan szakokon, amelyek hiányszakmának számítanak országukban és elengedhetetlenek közösségeik újjáépítéséhez (pl. építőmérnök, vízgazdálkodás, agrármérnök, ápolónő). Az ÖKF-ben részt vevő intézmények között a Károli Gáspár Református Egyetem is megtalálható.

Az ÖKF költségvetése a 2017–2021 közötti időszakra 1,9 milliárd forintot tett ki.

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ SZEREPE

Az MRE életében mindig is meghatározó volt az üldözött hittársak iránti szolidaritás és gondoskodás, ahogyan az az egyház szűkebb nemzetközi közegében, a Református Egyházak Világközösségében (továbbiakban REV), illetve a tágabb ökumenikus együttműködés kereteit adó Egyházak Világtanácsa (továbbiakban EVT) tevékenységében is tükröződik. Ez az elkötelezettség az elmúlt évtizedekben változó intenzitással és „hang-erővel” jelent meg az MRE tevékenységében, a szíriai konfliktus 2011. évi kitörése és az ún. „arab tavasz” azonban kétségkívül fordulópontot jelentett mind az egyház kapcsolatépítésében nehézsorsú testvéregyházai-ival, mind a magyarországi (és Kárpát-medencei) reformátusság cselekvő szolidaritása és támogatási tevékenysége tekintetében. Egyházként az MRE a hagyományos humanitárius segítségnyújtási eszközökön túl számos más módon segíti a világban üldözött protestánsokat, így az imádság erejével és a figyelemfelhívás eszközével is.

A magyar reformátusok szerepvállalásának gerincét az elmúlt évtized intenzív és stratégiai egyházközi kapcsolatépítése¹⁶ adja, amely lehetővé tette az MRE számára, hogy meghatározóan, nemzetközi összefogással és a protestáns testvériség jegyében járuljon hozzá az üldözöttek védelméhez és megmaradásához. Bár az MRE számos felekezettel működik együtt, különösen olyan térségekben, ahol a helyi keresztyénség felekezetiése megoszlik, elsősorban a református és más protestáns egyházakkal ápol szoros kapcsolatot világszerte. 2010-ben és 2011-ben az MRE két amerikai testvéregyházával, a Krisztus Egyesült Egyházával (United Church of Christ, továbbiakban UCC) és az Amerikai Presbiteriánus Egyházzal (Presbyterian Church of USA, továbbiakban PCUSA) egyeztetett először a közel-keleti együttműködés lehetőségéről, amelynek során szóbeli megállapodás született a partneregyházak iraki és szíriai missziójához való ma-

¹⁶ Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Szír egyházi vezetők Magyarországon, *reformatus.hu*, 2018. október 5., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/szir-reformatusok-a-lathataron/> (Letöltés: 2021. március 9.)

gyar csatlakozásról.¹⁷ Igazi áttörést azonban a Közel-Keleti Protestáns Egyházak Közösségének (Fellowship of Middle-Eastern Evangelical Churches, továbbiakban FMEEC) harmadik nemzetközi konferenciája jelentett 2016. november 22–25. között, amelynek legfőbb témája a nyugati és keleti protestáns közösségek közötti hídépítés, ezen belül is a Közel-Kelet országában szociális és gazdasági hátrányt szenvedő, gyakran üldöztetésnek kitett keresztyén közösségek koordinált támogatása volt az európai és amerikai testvéregyházakkal.¹⁸ A bejrúti konferenciát követően megtartott 7. FMEEC Közgyűlésre az MRE első alkalommal kapott meghívást, az egyházat Ódor Balázs zsinati külügyi irodavezető képviselte, aki egyben a REV európai régióját, a REV Európa migrációs és menekültügyi munkacsoportját és az UCC testvéregyházat is képviselte.¹⁹ A migrációs és menekültügyi munkacsoport első, 2016. júniusi ülésén Budapesten az MRE központi szerepvállalásával állásfoglalást adott ki az európai református egyházak közel-keleti együttműködésének ösztönzésére.²⁰ A 2017-es keresztyénüldözésről szóló nemzetközi konferencia református vonatkozású eredménye volt, hogy Harout Selimian, az örmény reformátusok vezetője Magyarországra látogatott, ahol első alkalommal került sor személyes találkozásra az MRE képviselőivel. A találkozón az együttműködésről, a küszöbön álló szíriai látogatásról és esetleges magyar támogatásról egyeztettek. A szíriai örményekkel és az NESSL-el az MRE testvéregyházi partnerséget létesített, amelyet az egyházak közt létrejött két írásos megállapodás rögzít. Az MRE nemzetközi kapcsolatainak alakulásában komoly jelentőséggel bírt, hogy a Magyar Református Egyház delegációjának támogatásával a REV 2017. évi lipcei nagygyűlésén a szervezet el-

¹⁷ Visontai Dóra: A PC USA missziós munkatársai Magyarországra látogattak, *reformatus.hu*, 2011. május 18., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/a-pc-usa-misszios-munkatarsai-magyarorszagra-latogattak/> (Letöltés: 2021. március 9.)

¹⁸ Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Hídverés Kelet és Nyugat között, *reformatus.hu*, 2016. november 26., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/hidveres-kelet-es-nyugat-kozott/> (Letöltés: 2021. március 16.)

¹⁹ Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Református szolidaritás a Közel-Keleten, *reformatus.hu*, 2016. november 21., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/reformatus-szolidaritas-a-kozel-keleten/> (Letöltés: 2021. március 16.)

²⁰ Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Református összefogás menekültügyben, *reformatus.hu*, 2016. december 8., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/reformatus-osszefogas-a-menekultugyben/> (Letöltés: 2021. március 16.)

nökévé választották Najla Kassabot,²¹ az NESSL lelkésznojt, akivel korábban szoros együttmüködés indult el az FMEEC-en belül. Szintén mérföldkő volt az MRE küldöttségének 2017. decemberi szíriai látogatása a helyi arab és örmény reformátusok meghívására. A nyolc fős küldöttség része volt a Magyar Református Szeretetszolgálat (továbbiakban MRSZ) ügyvezető igazgatója, illetve a zsinat külügyi és missziói irodavezetői, valamint a kommunikációs szolgálat és menekültmisszió munkatársai. 2018 áprilisában Najla Kassab REV-elnök Budapesten részt vett a REV Európa régiójának tanácsülésén és a Magyar Református Egyház Generális Konventjének elnökségi ülésén, amelynek margóján az MRE és NESSL együttmüködéséről egyeztetett dr. Szabó István püspök zsinati elnökkel. A látogatást követően a REV elnöke úgy fogalmazott, hogy „a magyarországi reformátusok ... a nemzetközi partnerkapcsolataik által az egész világra gondolnak”, ami „hatalmas dolog, a missziós partnereink között nem mindenki [elkötelezett]” eziránt.²² Az MRE újabb delegációja Szabó püspök vezetésével 2019 áprilisában látogatott Szíriába, ahol az ökumenéjegyében számos helyi keresztyén közösséget felkeresett és tovább mélyítette testvéregyházi kapcsolatát az NESSL-lel és a szíriai örmény református közösségekkel.²³ De meghatározó volt az elmúlt években az MRE sikeres együttmüködése svájci és német partnerszervezeteivel, így a Svájci Református Egyházak Segélyszervezetével (Hilfswerk der Evangelischen Kirchen Schweiz, továbbiakban HEKS) és a Németországi Protestáns Egyház Gustav-Adolf Werk nevű segélyszervezetével (továbbiakban GAW).

Az elmúlt tíz esztendő proaktív egyházközi és testvéregyházi kapcsolatépítése eredményeként a magyar reformátusság mára méretéhez és helyzetéhez képest figyelemreméltó mértékű kézzelfogható segítséget nyújt az üldözött és szükségét szenvedő közel-keleti protestáns közösségek számára. Ez 2017 óta évente átlagosan mintegy 10–12 millió forint pénzügyi adományozást jelent, amelynek jelentőségét jól érzékelteti, hogy ez az összeg megegyezik az MRE Zsinat Külügyi Irodájának teljes éves költ-

²¹ Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Közel-keleti lelkésznojt lett a REV elnöke, *reformatus.hu*, 2017. július 7., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/kozel-keleti-lelkeszno-lett-a-rev-elnoke/> (Letöltés: 2021. március 16.)

²² Feké György: A reménység jele, *reformatus.hu*, 2018. április 17., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/a-remenyseg-jele/> (Letöltés: 2021. március 16.)

²³ Feké György: Visszatér az élet Szíriába, 2019. április 23., *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/visszater-az-élet-sziriba/> (Letöltés: 2021. március 16.)

ségvetésével. Ebből átlagban évi 1,8 millió forinttal járul hozzá a Kárpát-medencei református egyházakat összefogó egységes Magyar Református Egyház Generális Konventje a HEKS szíriai ösztöndíjprogramjához (Scholarship for Church Schools in Syria Program)²⁴ és a vasárnapi iskola kezdeményezéshez, amely célra évente átlagban ugyanennyi magánadomány gyűlik össze az MRSZ adománygyűjtő kampányának eredményeként. A HEKS által a szíriai reformátusok támogatására indított vasárnapi iskola programhoz csatlakozva az MRSZ először 2017 őszén indított adománygyűjtési kampányt, ennek keretében a reformáció napján Debrecenben mintegy 700 ezer forint adomány gyűlt össze. Az adománnyal a magyar reformátusok az NESSL és a Közel-keleti Örmény Református Egyházak Uniója (Union of Armenian Churches in the Near East, továbbiakban UACNE) gyülekezeteiben hozzájárulnak a szíriai konfliktus miatt a szervezett oktatásból kiesett, fokozottan sérülékeny keresztyén gyermekek neveléséhez és tanításához vasárnapi iskolák működtetésén keresztül.²⁵ Az MRE évi 10 ezer euro értékben járul hozzá a GAW által az egyháznak nyújtott fejlesztési alap felhasználásával a szíriai keresztyén közösségek rehabilitációjához, valamint évente 1,5–2 millió forintot fordít az egyház a helyi testvéregyházakkal fenntartott kapcsolatokra, tehát az ezt szolgáló utazásokra és kölcsönös látogatások megszervezésére. A GAW éves fejlesztési támogatásáról való lemondás lehetővé tette, hogy 2018-ban az MRE hozzájáruljon az aleppói Immánuel örmény református templom rakéták által belőtt tetőszerkezetének helyreállításához, így a gyülekezet karácsonykor újra használatba vehette templomát.

Ezen felül az elmúlt években az MRE eseti támogatást is biztosított több üldözött és szükségét szenvedő protestáns közösségnek. 2018-ban 350 ezer forintban, 2020-ban pedig 1500 dollár értékű adományban részesültek a pakisztáni reformátusok. 2019-ben az MRE 10 000 euro értékben nyújtott adományt Irán református nehézsorsú közösségeinek. A 2020-as évben a Kárpát-medencei magyar reformátusság jelentős mértékben támogatta világszerte a református hittestvéreket. A Kárpát-medencei re-

²⁴ Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Scholarship for Syrian School Kids, 2018. január 23., *reformatus.hu*, <http://regi.reformatus.hu/mutat/14664/> (Letöltés: 2021. március 20.)

²⁵ Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Támogassuk a szíriai vasárnapi iskolákat!, 2019. március 4., *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/tamogassuk-a-sziriai-vasarnapi-iskolakat/> (Letöltés: 2021. március 19.)

formátus iskolák adománygyűjtése eredményeként 32,5 millió forint jutott a szíriai örmény reformátusok iskoláinak felújítására. A bejrúti kikötőben augusztus 4-én bekövetkezett katasztrofális kettős robbanás emberek százezreit tette hajléktalanná, de több iskola, kórház és templom is elpusztult, hiszen a tragédia jelentős mértékben sújtotta a libanoni fővárosnak a kikötőhöz közel eső keresztyén többségű városnegyedét. A MRE a kárenyhítéshez és a helyi hittestvérek veszteségeinek pótlása céljával tíz nappal a robbanást követően összesen 7 millió forint adománnyal támogatta az NESSL arab és az UAECNE örmény református közösségeit.²⁶ A Tiszántúli Református Egyházkerület és a Debreceni Református Hit tudományi Egyetem 1,000 euro értékű adománnyal támogatta a robbanásban károkat szenvedett bejrúti Közel-Keleti Teológiai Akadémiát (Near East School of Theology), amely 1952 óta Libanon és Szíria protestáns gyülekezetei számára képez lelkészeket.²⁷ Szintén 2020-ban került sor a Királyhágómelléki Református Egyházkerület 8 millió forint értékű adományának²⁸ eljuttatására a szíriai vasárnapi iskola projekt támogatására. Az ökumené és a keresztyén testvériség jegyében a Kárpátaljai Református Egyház 2017-ben, a Reformáció 500. évében az Iszlám Állam uralma alatt sokat szenvedett iraki szír katolikus közösség részére gyűjtött adományt nagydobronyi családi csendesnapján, amelyet Taracközi Ferenc beregszászi lelkipásztor személyesen adott át Irakban.²⁹

Egyházként az MRE egyedi erőforrása azon lehetősége, hogy a magyar reformátusság hitéletét formálva igehirdetések, csendeshetek, egyházi rendezvények és más alkalmakon olyan, napjainkban meghatározó válságokra hívja fel a figyelmet, mint a világban üldöztetést és nagy szükséglet szenvedő protestáns hittestvérek helyzete. Az Ó- és Újszövetség számta-

²⁶ Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külső Irodája: Épületeknél is fontosabb a nemzet újjáépítése, 2020. augusztus 14., *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/epuleteknel-fontosabb-nemzet-ujjaepitese/> (Letöltés: 2021. március 20.)

²⁷ Magyarországi Református Egyház: Segítség a Közel-Keleti Teológiai Főiskolának, 2021. január 7., *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/segitseg-kozel-keleti-teologiai-foiskolanak/> (Letöltés: 2021. március 20.)

²⁸ Királyhágómelléki Református Egyházkerület: Adomány a közel-keleti keresztyének számára, *kiralyhagomellek.ro*, http://www.kiralyhagomellek.ro/cikk_nagyban.php?oldal=466 (Letöltés: 2021. március 20.)

²⁹ Magyarországi Református Egyház: Kárpátaljai segítség iraki üldözött keresztyéneknek, 2017. december 5., *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/egysegben/hirek/karpataljai-segitseg-iraki-uldozott-keresztenyeknek/> (Letöltés: 2021. március 20.)

lan alakjának, köztük Pál és István apostolok szenvedésének párhuzamba vonása napjaink keresztyén közösségeinek üldöztetésével ugyanazon bibliai területeken nem csupán erős hitbéli tanítást hordoz magában, de az imaszolgálat és az úgynevezett „imapartnerség” erősítésén keresztül³⁰ képes az anyagi adományozáson túl szellemi támogatást nyújtani mindazoknak, akiket Krisztus nevéért üldöznek szerte a világon. „Az önök korábbi látogatása, az imáik és támogatásuk megerősítenek minket a reménységben, mert kézzel fogható jelét adták, hogy velünk az Isten” – mondtak köszönetet az aleppói örmény reformátusok az MRE delegációjának 2019-es látogatása idején.³¹ Az ima erejéről való meggyőződésből fakadóan a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa (továbbiakban MEÖT) és a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia egymással egyetértésben kezdeményezte, hogy minden esztendőben az ökumenikus imahét nyitó alkalmán a hazai történelmi egyházak képviselői közösen imádkozzanak az üldözött keresztyénekért. Így 2018-ban első alkalommal imádkoztak egységben a magyarországi keresztyén felekezetek vezetői a szenvedő hittestvérekért; a Szent István-bazilikában tartott alkalmon az üldözött keresztyének képviselőjében jelen volt Paul Sayah libanoni maronita pátriárkai vikárius és William Hanna Shomali jordániai katolikus püspök is.³² Steinbach József dunántúli püspök, a MEÖT elnöke szerint „nagy szükség van arra, hogy ebben is egyek legyünk, és gondoljunk azokra, akik szenvednek, akik tetteikkel, életükkel, áldozathozatalukkal egészen konkrétan kifejezik, milyen fontos nekik az a drága kincs, Jézus Krisztus ügye, amely ránk bízott.”³³ Az imádság eszközehez hasonlóan a nem anyagi szolidaritás másik jeleként 2020-ban magyar református gyülekezetek is csatlakoztak a világszerte évente megrendezett Vörös Szerda akcióhoz. A Szükséget Szenvető Egyház (Aid to the Church in

³⁰ Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Európai összefogás a szír reformátusokért, 2019. november 25., *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/europai-osszefogas-a-szir-reformatusokert/> (Letöltés: 2021. március 21.)

³¹ Feké György: A nehéz időkben is Isten tenyerében, 2019. április 1., *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/a-nehez-idokban-is-isten-tenyereben/> (Letöltés: 2021. március 21.)

³² Bagdán Zsuzsanna: Szabadító Urunk van, 2018. január 21., *reformatus.hu*, <http://regi.reformatus.hu/mutat/szabadito-urunk-van/> (Letöltés: 2021. március 21.)

³³ Bagdán Zsuzsanna: Megerősödésért imádkozunk, 2018. január 22., *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/megerosodesert-imadkozunk/> (Letöltés: 2021. március 20.)

Need) pápai jogú katolikus világszervezet kezdeményezésére minden évben a világ legismertebb műemlékeit vörös fénnel világítják meg, amely a hitükért mártírhálált halt keresztyének kiömlött vérének jelképezi. 2020. november 25-én az ÜKHUÁT szervezésében a fővárosi Szent Gellért-szobor, az Erzsébet-híd és a budai és pesti rakpartokon álló számos templom mellett a Szilágyi Dezső téri református templom és a Kecskeméti Református Egyházközség temploma is vörösbe borult, jelezve a magyar reformátusság csatlakozását a felekezeten átívelő szolidaritási kezdeményezéshez.³⁴

Ezen túlmenően az elmúlt években az MRE vezetői számtalan alkalommal éltek a társadalmi közbeszéd formálásának eszközével, felhívva a reformátusok és a tágabb hazai társadalom figyelmét a keresztyénség modernkori üldöztetésére. Prédikációk, zsinati ülések, sajtótudósítások és nyilvános beszédek tanúskodnak arról, hogy az egyházi hivatal adta tekintélyt és láthatóságot felhasználva az elmúlt években számos református püspök, zsinati vezető, illetve lelkipásztor és lelkész szólt a Krisztusban hívók üldöztetéséről, ezen belül is hirdetve a protestáns hittestvérek szenvedését és a velük vállalt közösséget és szolidaritást.

ÁLLAM ÉS EGYHÁZ EGYÜTTMŰKÖDÉSE A VALLÁSI ÜLDÖZÖTTÉK MEGSEGÍTÉSÉBEN

A magyar állam és az MRE üldözött keresztyénekért viselt felelősségérzete az elmúlt bő fél évtizedben vált cselekvő szolidaritássá, mindezt pedig aligha övezné akkora siker, ha a két entitás ezen a téren (és tevékenysége más területein) nem mozogna egymással szoros összhangban. Az üldözött keresztyének megsegítése terén az együttműködést az állam kezdeményezte, amikor Balog Zoltán akkori emberi erőforrás miniszter 2016 novemberében a magyarországi egyházakkal folytatott egyeztetésén az egyházak segítségét kérte a magyar kormány ezirányú nemzetközi fellépéséhez.³⁵

³⁴ Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Vörös hét az üldözöttekért, 2020. december 4., *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/voros-het/> (Letöltés: 2021. március 21.)

³⁵ Magyarországi Református Egyház: Együttműködés az üldözött keresztyénekért, 2016. november 17., *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/egyuttmu-kodes-az-uldozott-keresztienyekert/> (Letöltés: 2021. március 21.)

Azóta állam és egyház viszonyát e téren a koordináció és a kölcsönös támogatás jellemzi. A kormány vonatkozó szakpolitikájának kialakítása során az üldözött protestáns közösségeket célzó támogatási projektek esetében a Miniszterelnökség gyakori egyeztetést folytat az MRE Zsinatának Külügyi Irodájával, hiszen az egyháznak a jelen tanulmányban is bemutatott elmélyült testvéregyházi együttműködése, illetve a REV és EVT tagsága adta kiterjedt kapcsolatrendszer komoly segítséget jelent az állam számára, hogy eljusson a távoli üldözött protestánsokhoz. Bár az ÜKHUÁT közvetlenül is kapcsolatot ápol a közösségeket képviselő egyházakkal, mégis nagyrészt hagyatkozik az MRE közvetítésére mind a programozás, mind pedig a támogatáskezelési feladatok ellátása³⁶ során. A kedvezményezett helyi egyházak általában az MRE-n keresztül nyújtják be a magyar állam részére a támogatás felhasználáshoz kötődő jelentéseket, pénzügyi elszámolást és egyéb dokumentációt. De a programozás során, tehát a konkrét támogatási projektek megtervezésében is jelentős szerep jut az egyháznak, hiszen jórészt rajtuk keresztül érkeznek meg az ÜKHUÁT-ra a támogatásra alkalmas, az MRE által már szűrt és előkészített projektfelterjesztések. Míg ez az elmélyült koordináció a Közel-Kelet protestáns közösségei tekintetében mára bevett gyakorlattá vált, bizonyos relációkban és térségekben, ahol az MRE nem rendelkezik szoros testvéregyházi kapcsolatokkal, az állam saját kapcsolati eszközei felhasználásával tervezi meg és indítja el támogatásait. Állam és egyház e téren gyakorolt szoros együttműködése a Közel-Keleten azt is eredményezte, hogy a magyar segítség, legyen az állami vagy egyházi, koordináltan – hasonló vagy sok esetben megegyező célokat szolgálva – hasznosul. Az örmény reformátusok aleppói Immanuel temploma jó példája ennek a koordinációnak, hiszen az MRE kisebb összegű adományát a magyar állam nagyobb összeggel kipótolta, ami elegendő anyagi erőforrást jelentett a helyi örményeknek ahhoz, hogy végérvényesen helyreállítsák a harcokban megsérült és használhatatlanná vált templomukat. Több sikeres példája van annak is, hogy a magyar állam és az MRE részt vesz egymás támogatásainak lebonyolításában. 2020-ban a Királyhágómelléki Református Egyházkerület híveinek adománya a Miniszterelnökség és a Johannita

³⁶ A támogatáskezelési feladatok (kifizetés, monitoring, jelentéstevés, láthatósági kötelezettségek betartatása, stb.) ellátásában az állam részéről 2019. április óta a Miniszterelnökség háttérintézményeként működő Hungary Helps Ügynökség Nonprofit Zrt. (HHÜ) kooperál az MRE-vel.

Lovagrend Magyar Tagozata megállapodása alapján, a HHÜ és a Johanna Segítőszolgálat egyetértési nyilatkozatban is rögzített együttműködése keretében utóbbi segélyszervezeten keresztül jutott el a szíriai vasárnapi iskolák programját működtető NESSL részére. De említhető a magyar államnak a HHP keretében nyújtott örményországi humanitárius gyorssegélye is, amelynek felét – 10 millió forintot – az MRSZ egy helyi református partnere bevonásával juttatott el a szükségét szenvedőknek.³⁷ A 2018-ban az NESSL és az örmény reformátusok részére elindított, több millió euro értékű állami támogatások közvetlen kedvezményezettje is az MRE volt, aki a kifizetést követően gondoskodott az adományok eljuttatásáról helyi testvéregyházai részére. A humanitárius és rehabilitációs tevékenységek során gyakorolt, a kölcsönös támogatásra épülő szoros együttműködés az elmúlt években nagy mértékben járult hozzá a segélyezés hatékonyságához, végérvényesen pedig a szolidaritás jegyében nyújtott kézzelfogható magyar segítség jelentőségéhez a bajba jutott keresztyén közösségek megmaradásában.

A humanitárius adományokon túlmenően az MRE rendszeresen ad helyt gyülekezeteiben az ÖKF éves pasztorációs rendezvényeinek. Emellett dr. Szabó István püspök és zsinati elnök a magyar reformátusság nevében plenáris beszédet mondott a Miniszterelnökség által 2017-ben és 2019-ben megtartott nagyszabású nemzetközi konferenciákon a keresztyénüldözés témájában.

KÖVETKEZTETÉSEK

A világban üldözött protestáns közösségek megsegítése terén Magyarországon példás, szoros és kölcsönösen előnyös együttműködés jött létre állam és egyház között. Magyarország a keresztyénüldözés elleni nemzetközi küzdelemben nagyhatalomnak számít; sikeréhez elengedhetetlen a Kárpát-medencei reformátusság szerepvállalása és partnersége. Az MRE történetében új fejezetet nyitott a szíriai polgárháború kirobbanását követő intenzív testvéregyházi kapcsolatépítés a Közel-Keleten, amely egy-

³⁷ Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: A magyar támogatás elérte Örményországot, 2020. november 21, *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/elerte-tamogatas-hegyi-karabah-polgarait/> (Letöltés: 2021. március 21.)

beesett a magyar kormány Hungary Helps Programjának elindításával a térségben. Állam és egyház harmonikus és az elesetteket szolgáló jótékony együttműködése ahogy belföldön, úgy távoli válságterületeken is hirdeti a magyarság szolidaritását és önzetlen tettekeszségét a humanitárius szükséggel szemben. Nem csupán határozott nemzeti érdek tehát ennek a kapcsolatnak az elmélyítése, hanem egész keresztyén közösségek létkérdése is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 1352/2019. (VI. 11.) Korm. határozat a nigériai katolikus Sokotoi Egyházmegye és a protestáns Church of Christ in Nations egyház projektjeinek támogatásáról http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=214520.369090 (Letöltés: 2021. március 29.).
- 1381/2019 (VI. 26.) Korm. határozat a Hungary Helps Program keretében az Etióp Ortodox Tewahido Egyház, az Etióp Katolikus Egyház és a Jézus Helye Etióp Evangéliumi Egyház projektjeinek támogatásáról, http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=214737.388707 (Letöltés: 2021. március 29.)
- 1516/2018. (X. 17.) Korm. határozat a Szíria és Libanon Nemzeti Református Zsinat és a Szíriai Örmény Református Egyházak Közössége projektjeinek támogatásáról, http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=210714.359685 (Letöltés: 2021. március 29.).
- 244/2017. (VIII. 28.) Korm. rendelet a Hungary Helps Programról, http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=203992.343267 (Letöltés: 2021. február 16.).
- A Tanács (EU) 2015/1601 határozata (2015. szeptember 22.) a nemzetközi védelem területén Olaszország és Görögország érdekében elfogadott átmeneti intézkedések megállapításáról, 2015. szeptember 24., *Az Európai Unió hivatalos lapja*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32015D1601&qid=1617053139819> (Letöltés: 2021. március 29.)
- BAGDÁN Zsuzsanna: Megerősödésért imádkozunk, 2018. január 22., reformatus.hu, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/megerosodesert-imadkozunk/> (Letöltés: 2021. március 20.)
- BAGDÁN Zsuzsanna: Szabadító Urunk van, 2018. január 21., regi.reformatus.hu, <http://regi.reformatus.hu/mutat/szabadito-urunk-van/> (Letöltés: 2021. március 21.)
- FEKE György: A nehéz időkben is Isten tenyerében, 2019. április 1., reformatus.hu, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/a-nehez-idokban-is-isten-tenyereben/> (Letöltés: 2021. március 21.)
- FEKE György: A reménység jele, reformatus.hu, 2018. április 17., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/a-remenyseg-jele/> (Letöltés: 2021. március 16.)

- FEKE György: Visszatér az élet Szíriába, 2019. április 23., *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/visszater-az-elet-sziriaaba/> (Letöltés: 2021. március 16.)
- GLEDHILL, Ruth: Children dead and church damaged in rocket attacks and bombings in Syria, *Christian Today*, 2016. január 18., <https://www.christiantoday.com/article/children.dead.and.church.damaged.in.rocket.attacks.and.bombings.in.syria/76960.htm> (Letöltés: 2021. február 17.)
- Joint Statement of the Heads of Governments of the V4 Countries, Bratislava, 16 September 2016. <https://euractiv.com/wp-content/uploads/sites/2/2016/09/Bratislava-V4-Joint-Statement-final.docx.pdf> (Letöltés: 2021. február 16.)
- Királyhágómelléki Református Egyházkerület: Adomány a közel-keleti keresztények számára, *kiralyhagomellek.ro*, http://www.kiralyhagomellek.ro/cikk_nagyban.php?oldal=466 (Letöltés: 2021. március 20.)
- Magyarországi Református Egyház: Együttműködés az üldözött keresztényekért, 2016. november 17., *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/egyuttmukodes-az-uldozott-keresztenyekert/> (Letöltés: 2021. március 21.)
- Magyarországi Református Egyház: Kárpátaljai segítség iraki üldözött keresztényeknek, 2017. december 5., *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/egysegben/hirek/karpataljai-segitseg-iraki-uldozott-keresztenyeknek/> (Letöltés: 2021. március 20.)
- Magyarországi Református Egyház: Segítség a Közel-Keleti Teológiai Főiskolának, 2021. január 7., *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/segitseg-kozel-keleti-teologiai-foiskolanak/> (Letöltés: 2021. március 20.)
- Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: A magyar támogatás elérte Örményországot, 2020. november 21, *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/elerte-tamogatas-hegyi-karabah-polgarait/> (Letöltés: 2021. március 21.)
- Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Christian Solidarity at Test in Syria, 2019. április 5., *reformatus.hu*, <http://regi.reformatus.hu/mutat/christian-solidarity-at-test-in-syria/> (Letöltés: 2021. március 16.)
- Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Épületeknél is fontosabb a nemzet újjáépítése, 2020. augusztus 14., *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/epuleteknel-fontosabb-nemzet-ujjaepitese/> (Letöltés: 2021. március 20.)
- Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Európai összefogás a szír reformátusokért, 2019. november 25., *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/europai-osszefogas-a-szir-reformatusokert/> (Letöltés: 2021. március 21.)

- Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Hídverés Kelet és Nyugat között, *reformatus.hu*, 2016. november 26., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/hidveres-kelet-es-nyugat-kozott/> (Letöltés: 2021. március 16.)
- Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Közel-keleti lelkész-nő lett a REV elnöke, *reformatus.hu*, 2017. július 7., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/kozel-keleti-lelkeszno-lett-a-rev-elnoke/> (Letöltés: 2021. március 16.)
- Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Református összefogás menekültügyben, *reformatus.hu*, 2016. december 8., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/reformatus-osszefogas-a-menekultugyben/> (Letöltés: 2021. március 16.)
- Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Református szolidaritás a Közel-Keleten, *reformatus.hu*, 2016. november 21., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/reformatus-szolidaritasa-kozel-keleten/> (Letöltés: 2021. március 16.)
- Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Scholarship for Syrian School Kids, 2018. január 23., *reformatus.hu*, <http://regi.reformatus.hu/mutat/14664/> (Letöltés: 2021. március 20.)
- Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Szír egyházi vezetők Magyarországon, *reformatus.hu*, 2018. október 5., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/szir-reformatusok-a-lathataron/> (Letöltés: 2021. március 9.)
- Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Támogassuk a szíriai vasárnapi iskolákat!, 2019. március 4., *reformatus.hu* <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/tamogassuk-a-sziriai-vasarnapi-iskolakat/> (Letöltés: 2021. március 19.)
- Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Templomszentelés Aleppóban, *reformatus.hu*, 2021. március 26., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/templomszenteles-aleppoban/> (Letöltés: 2021. március 26.)
- Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Újra fedél alatt Aleppóban, *reformatus.hu*, 2018. december 4., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/ujra-fedel-alatt-aleppoban/> (Letöltés: 2021. március 26.)
- Magyarországi Református Egyház Zsinatának Külügyi Irodája: Vörös hét az üldözöttekért, 2020. december 4., *reformatus.hu*, <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/voros-het/> (Letöltés: 2021. március 21.)
- OPEN DOORS USA: World Watch List 2021, <https://www.opendoorsusa.org/christian-persecution/world-watch-list/> (Letöltés: 2021. március 24.)
- Orbán Viktor sajtótájékoztatója, 2016. október 4. <http://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-sajtotajekoztatoja-2/> (Letöltés: 2021. február 16.)
- SHINNER, FIONN – JOHN PONTIFEX: Nigeria: Christians in the north are marked men and women”, bishop warns, 2020. február 13., *ACN UK*, <https://acnuk.com/>

org/news/nigeria-christians-in-the-north-are-all-marked-men-and-women-bishop-warns/ (Letöltés: 2021. március 25.)

VISONTAI Dóra: A PC USA missziós munkatársai Magyarországra látogattak, *reformatus.hu*, 2011. május 18., <https://reformatus.hu/vilagban/hirek/a-pc-usa-misszios-munkatarsai-magyarorszagra-latogattak/> (Letöltés: 2021. március 9.)

ABSTRACT

András Stefanovszky: *The Cooperation of the Reformed Church in Hungary with the Hungarian State for the Support of Persecuted Christians*

The persecution of Christians worldwide is the foremost human rights crisis of our time that is often coupled with immense humanitarian need. The Hungarian Government's policy in recent years has been to extend its international humanitarian assistance contributions and provide meaningful support for Christians struggling to remain on or return to their ancestral lands via its new Hungary Helps Program. These state efforts coincide with the Hungarian Reformed Church's own assistance activities in support of its sister communities across the Middle East. State and Church have nurtured a fruitful cooperation, working to ensure the survival of the same beleaguered Protestant communities through complementary initiatives and partnerships. Deepening this partnership is not merely in the Hungarian national interest but is crucial for the survival of entire Christian communities in crisis regions across the world.

Keywords: Persecution of Christians; Hungary Helps Program; Humanitarian Aid; Protestants; church politics; charity

KÖTETÜNK SZERZŐI

Ablonczy Bálint újságíró, történész, a Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetében működő Reformáció Öröksége Műhely vezetője.

ablonczy.balint@kre.hu

Bíró Éva református teológus-lelkész, történelem alapszakos bölcsész, a Kecskeméti Református Egyházközség Levéltárának levéltárosa. Kutatási terület: 20. századi református egyháztörténet.

biroeva826@gmail.com

Bujtás László (dr. univ.), magyar nyelv és irodalom–történelem szakos tanár, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalmi Tanszékén működő Inscriptiones Alborum Amicorum kutatócsoport főmunkatársa. Kutatási területe: művelődéstörténet, magyar–holland kapcsolatok.

bujtaslaszlo@yahoo.com

Czeglédi Sándor PhD, történelem-latin szakos középiskolai tanár, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézet Ókortörténeti és Segéd tudományi Tanszékének egyetemi adjunktusa. Kutatási területe: neveléstörténet, emlékeztörténet.

czegsand@gmail.com

Falusi Norbert (PhD), történész-politológus. Kutatási területei: erdélyi regionalizmus, kisebbségtörténet, Kecskemét egyháztörténete 1945 és 1989 között.

falunor@gmail.com

Hornyák Máté János az ELTE TFK-án földrajz szakon, a Miskolci Egyetemen történelem szakon végzett. Mintegy hat éve vesz részt különböző XX. századi levéltári forrásfeltárásokban. Kutatási területe az 1914–1990 közötti egyháztörténeti és külügyi kérdések.

Jánosi Csongor (PhD), történész, a kolozsvári Pokoly Társaság tudományos kutatója. Kutatási területei: Romániai Református Egyház, román–magyar belügyi és titkosszolgálati kapcsolatok 1945–1989 között, 20. századi

erdélyi magyar arisztokrácia, erdélyi magyar kulturális disszidencia a kommunista rendszerben.

sarlovagyas@yahoo.com

Kovács I. Gábor (CSc) történész, c. egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Összehasonlító Történeti Szociológia Tanszék ny. tanszékvezető docense. Kutatási területe: elitkutatás, művelődés- és egyháztörténet.

kovacs.istvan.gabor@tatk.elte.hu

Köbel Szilvia (PhD, dr. habil.), a Károli Gáspár Református Egyetem Állam és Jogtudományi Karának egyetemi docense, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Leévtárának (ÁBTL) tudományos kutatója.

kobel.szilvia@kre.hu

Kriskó János filozófia szakos tanár, politológus, a Neumann János Egyetem Pedagógusképző Karának nyugalmazott főiskolai docense. Kutatási területe: A vallásgyakorlás, mint kulturális ellenállás.

krisko.janos@gmail.com

Marco de Leeuw van Weenen (MSc), mérnök-fizikus, misszionárius, a Tolnai Református Egyházmegye missziói munkatársa. Kutatási területe: a protestáns politikai-közjogi gondolkodás története, különös tekintettel a holland református forradalomellenes irányzatra.

marko.tolna@gmail.com

Petróczi Éva (PhD, dr. habil.), irodalomtörténész, ny. egyetemi intézetvezető. Kutatási területe: magyar és angolszász puritán irodalom.

petroczi60@gmail.com

Rigó Róbert (PhD), történész-szociológus, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézetének és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának tudományos főmunkatársa. Kutatási területe: 20. századi magyar társadalom- és egyháztörténet

Sárai Szabó Katalin (PhD) etnográfus – történész, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gűjteményének munkatársa. Kutatási területe: társadalomtörténet, nőtörténet 19. század és 20. század első felében.

Stefanovszky András, politológus, a Miniszterelnökség főosztályvezetője, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskolájának dokto-

randusz hallgatója. Kutatási területe: a modernkori vallási alapú üldözés és az üldözött keresztyének védelme.

andras.stefanovszky@me.gov.hu

Szabó András (PhD, dr. habil., DSc), irodalomtörténész, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának professzor emeritusa és a komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Karának egyetemi tanára. Kutatási területe a magyar reformáció és késő humanizmus irodalma.

szabo.andras@kre.hu

Szabó Bence, történelem-földrajz szakos tanár, a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára igazgatóhelyettese. Kutatási területe: hitgyakorlás keretei a kommunista diktatúra időszakában.

szabo.bence@mnl.gov.hu

Szatmári Judit (PhD), történész-levéltáros, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének levéltárosa. Kutatási területe a 18–20. századi protestáns egyháztörténet.

szjudit1848@gmail.com

Takács Árpád, tanszéki titkár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Összehasonlító Történeti Szociológia Tanszék. Kutatási területe: családfakutatás.

takacs.arpad@tatk.elte.hu

A Reformáció Öröksége sorozat eddig megjelent kötetei

1. *Hagyomány, Identitás, Történelem – HIT2018*, szerk. Kiss Réka – Lányi Gábor, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, ETKI Reformáció Öröksége Műhely, HTK Egyháztörténeti Kutatóműhely, L'Harmattan, 2019, 482 pp.
2. *Vértelen ellenreformáció*, szerk. Csorba Dávid, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, ETKI Reformáció Öröksége Műhely, HTK Egyháztörténeti Kutatóműhely, 2020, 310 pp.
- 3/1. *Hagyomány, Identitás, Történelem – HIT2019, I. kötet*, szerk. Kiss Réka – Lányi Gábor, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, ETKI Reformáció Öröksége Műhely, HTK Egyháztörténeti Kutatóműhely, 2020, 470 pp.
- 3/2. *Hagyomány, Identitás, Történelem – HIT2019, II. kötet*, szerk. Kiss Réka – Lányi Gábor, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, ETKI Reformáció Öröksége Műhely, HTK Egyháztörténeti Kutatóműhely, 2020, 468 pp.
4. *Lányi Gábor: Méltatlanul. Háttérbe szorított dunamelléki református lelkészek az 1950-es években*, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, ETKI Reformáció Öröksége Műhely, HTK Egyháztörténeti Kutatóműhely, 2020, 255 pp.
5. *Szabó Gábor: Emlékeim. Alsósesztől Kecskeméig*, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, ETKI Reformáció Öröksége Műhely, HTK Egyháztörténeti Kutatóműhely, 2021, 271 pp.